

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE TİFLİS EYALETİ (1723-1735)

Doktora Tezi

SAMET SAZAK

İstanbul, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE TİFLİS EYALETİ (1723-1735)

Doktora Tezi

SAMET SAZAK

Danışman: Prof. Dr. İSMAİL SAFA ÜSTÜN

İstanbul, 2023

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Samet Sazak
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İsmail Safa Üstün
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora-Temmuz 2023
Anahtar Kelimeler	: Osmanlı Devleti, Safevî Devleti, Rus Çarlığı, Gürcistan, Tiflis, Tapu Tahrir.

ÖZET

OSMANLI DÖNEMİNDE TİFLİS EYALETİ (1723-1735)

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren hızla genişleyerek Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında çok geniş bir alanda egemenlik sürmüştür. İstanbul'un fethinden sonra Karadeniz ve Kafkasya bölgelerini içine alan coğrafyaya doğru genişleyen Osmanlılar bölgede Safevî Devleti ve Rus Çarlığı ile hakimiyet mücadelelerinde bulunmuştur. Osmanlılar, yaklaşık üç yüz yıl boyunca Güney Kafkasya, Doğu Anadolu, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem bölgelerinde Safevî devletiyle rekabet halinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Safevîlerle 1578 yılında yapılan savaşlardan sonra Güney Kafkasya bölgesinin batısı Osmanlıların eline geçmişti. Çıldır eyaletinin tesisi ile Gürcistan'ın batısında bulunan meliklik ve prenslikler Çıldır'da bulunan Osmanlı Valisi tarafından idare edilir hale getirilmişti. Gürcistan'ın doğusu olan Kartli ve Kahet bölgelerinde ise Osmanlı hakimiyeti 1578-1610 yılları arasında kısa bir süre devam etmişti. Safevî Devleti'nin Afganların İsfahan'ı ele geçirmeleri sonucu bölgede hakimiyetini kaybetmesi sonrası Rusların da bölgeye hâkim olma çabasını bilen Osmanlılar Güney Kafkasya ve İran coğrafyasında geniş büyüklükte bir alanı 1723 yılı itibarıyla ele geçirdi. Sahip olduğu stratejik konum ve coğrafi durumu itibarıyla Kartli bölgesinin baş şehri olan Tiflis ilk fethedilen şehir oldu. Fethini müteakiben Tiflis merkezli olmak üzere Osmanlı Devleti'ne tabi Tiflis eyaleti tesis edildi. Osmanlı hakimiyet unsurlarından para basılması, cami ve vakıflar kurulması ile bölgenin tahririnin yapılması faaliyetleri tamamlanarak Tiflis bir Osmanlı eyaleti haline getirildi. Bu çalışmada Tiflis eyaletinde oluşturulan idari yapı, yerleşme ve nüfus ile sosyo-iktisadi yapı tahrir defterleri kaynaklığında yeni bir metot ve anlayışla ortaya çıkarılmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and surname	: Samet Sazak
Field	: History and Arts of Islam
Programme	: History of Islam
Supervisor	: Prof. Dr. İsmail Safa Üstün
Degree Awarded and Date	: PH.D. – July 2023
Keywords	: Ottoman Empire, Safavid State, Russian Empire, Georgia, Tbilisi, Tapu Tahrir (Land Registers)

ABSTRACT

THE PROVINCE OF TBILISI UNDER THE OTTOMAN RULE (1723-1735)

The Ottoman Empire, from its inception, rapidly expanded its dominion over a vast territory spanning across Asia, Europe, and Africa. Following the conquest of Istanbul, the Ottomans extended their influence towards the region encompassing the Black Sea and the Caucasus. In this process, they engaged in power struggles with the Safavid Empire and the Russian Empire. For approximately three centuries, the Ottomans competed with the Safavids in the regions of South Caucasus, Eastern Anatolia, Iraq-i Arab, and Iraq-i Acem. After the Ottoman Empire's wars with the Safavids in 1578, the western part of the South Caucasus region was captured by the Ottomans. With the establishment of the province of Çıldır, the principalities in the west of Georgia were administered by the Ottoman Governor in Çıldır. In the eastern part of Georgia, specifically in Kartli and Kakheti, Ottoman rule persisted for a brief period from 1578 to 1610. After the Safavid State lost its sovereignty in the region as a result of the Afghans' capture of Isfahan, the Ottomans, aware of the Russians' efforts to dominate the region, captured a large area in the South Caucasus and Iran as of 1723. Tbilisi, the capital of Kartli, with its strategic location, was the first city to be conquered. Following its conquest, the Ottoman State established the Tiflis Province, centered in Tbilisi. Tbilisi was transformed into an Ottoman province by completing the activities of minting money, establishing mosques and charitable foundations, and surveying the region. In this study, the administrative structure, settlement, population and socio-economic structure of the province of Tbilisi are revealed with a new method and understanding based on the tahrir registers.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti hâkimiyet süreci boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları içerisinde çok geniş bir coğrafyada idari sistemini tesis etmiştir. Bu geniş ölçekli coğrafya, içerisinde çok farklı etnik köken, dini inanç ve milletleri barındırmaktadır. Aynı zamanda bu bölgeler birçok medeniyete ev sahipliği yapmış insanlık tarihinin mühim beşiklerindedir. Farklı zaman dilimlerinde Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan bölgelerin birçoğu hakkında kayda değer çalışmalar yapılmıştır. Bu anlamda özellikle Anadolu, Rumeli ve Arap eyaletleri hakkında akademik olarak ciddi bir birikim söz konusudur. Lakin bu çalışmanın konusu olan Kafkasya ve İran coğrafyası ile alakalı yeterli çalışma olmadığı görülmüştür.

Kafkasya bölgesi bilindiği üzere Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmaktadır. Kuzey Kafkasya ile Osmanlı Devleti ilişkileri Kırım Hanlığı ve Dağıstan'da hüküm süren küçük hanlıklar ve bu coğrafyada yaşayan Müslüman halklar üzerinden gerçekleşmiştir. Güney Kafkasya ile münasebetler ise bölgede güç sahibi olan Gürcü prenslik, meliklikler ve diğer hâkim güçler ile inişli-çıkışlı ilişkiler aracılığıyla tesis edilmiştir. Bu gerilimli ilişkilerin yürüdüğü Kafkasya'nın güneyi stratejik konum ve önemi nedeniyle Osmanlı, Rus ve İran gibi üç büyük devletin çekişme alanı olarak dikkat çekmektedir. Bu çekişme alanları içerisinde tarihi ve stratejik konumu nedeniyle Güney Kafkasya'nın kilidi mesabesinde olan Tiflis ve çevresi ön plana çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilişkileri hakkında yapılan çalışmaların odak noktasını siyasi tarih çalışmaları oluşturmaktadır. Bununla birlikte bölgenin eyalet, şehir ve sosyo-iktisadi tarihi hakkında çalışmaların sayısı ise sınırlıdır. Literatür taraması sonucunda Revan, Gence ve Karabağ gibi Güney Kafkasya'nın önemli bölgeleri hakkında bazı çalışmalar yapılmış olsa da Tiflis ile alakalı yapılan çalışmaların niteliği ve niceliği hususunda eksiklikler bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Tiflis'le ilgili Osmanlı arşivine dayanarak hazırlanan çalışmaların ülkemizden ziyade Rusya ve Gürcistan gibi ülkelerde daha çok olduğu görülmüştür. Literatürde yer alan bu eksikliği gidermek ve bölge tarihine katkı sağlamak amacıyla Osmanlı idaresindeki Tiflis eyaletinin 1723-1735 arası tarihi kaynakların el verdiği ölçüde incelendi. Osmanlı arşivinden tahrir defterleri ve diğer belge gruplarını dijital beşerî bilimlerin sağladığı imkânlarla analiz ederek yeni bir metot ve anlayışla konu incelendi.

Bu çalışmada, Güney Kafkasya'nın en önemli kenti olan Tiflis'in Osmanlı eyaleti olarak tesisi ve sonrasında oluşturulan idari düzeni incelendi. Çalışmanın ilk bölümünde, Tiflis

eyaletinin Osmanlı yönetimi altındaki siyasi durumu, idari yapılanması ve yöneticileri hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde ise Tiflis eyaletinin liva ve nahiyelerinde oluşturulan yerleşme ve nüfus incelendi. Üçüncü bölümde Tiflis eyaletinin sosyal ve iktisadi yapısı ortaya çıkarıldı.

Her akademik çalışma gibi bu doktora tez çalışması meşakkatli ve uzun bir yolculuğun sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu süreçte yardımına koşan ve teşekkür etmem gereken birçok kişi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yüksek lisansla birlikte doktora danışmanlığımı da üstlenen özel ilgi alanım olan Kafkasya ve İran coğrafyası üzerine tapu tahrir defterleri ışığında katkı sunabileceğimi teklif ederek bu konuyu seçmeme vesile olan kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail Safa Üstün'dür. Osmanlı-Rusya ve Osmanlı-Kafkasya tarihi çalışmalarına hassaten özel ilgisi olan ve bu konuda yüksek lisans döneminden itibaren yol gösterici olan değerli hocam Prof. Dr. İlyas Topsakal'a, tez çalışmam boyunca tez izleme komitesinde yer alan ve her zaman bana vakit ayırıp sorularıma bıkmadan cevap veren kıymetli hocam Prof. Dr. Tahsin Özcan'a, yeni metod ve tekniklerle dijital beşerî bilimlerin araçlarını kullanma hususunda yol gösterici olan ve bu hususta beni her zaman teşvik eden Prof. Dr. Betül Argıt'a, çalışmamın en başından sonuna kadar her daim desteğini gördüğüm ve Tiflis ile alakalı kişisel arşivindeki birçok Rus arşiv belgesi ve Rusça kaynakları benimle paylaşma cömertliğini gösteren Doç. Dr. Mustafa Tanrıverdi'ye müteşekkirim. Osmanlı-Gürcistan ilişkileri hakkında değerli çalışmaları bulunan ve doktora tezim esnasında yüce gönüllülükle tüm kaynaklarını benimle cömertçe paylaşan ve Tiflis'te bulunduğum esnada karşılaştığım tüm zorluklarla ilgilenen kıymetli hocam Prof. Dr. Nebi Gümüş'e hassaten müteşekkirim.

Tez çalışmam süresince bölge ile alakalı kıymetli çalışmaları bulunan fikirleri ve yapıcı eleştirileri ile desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Ensar Köse ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Habib Saçmalı'ya ayrıca teşekkür ederim. Rusya'da bulunduğu süre boyunca arşiv belgeleri ve kaynak temininde her zaman yanımda olan Dr. Yunus Emre Aydın'a, Gürcü dilinde bulunan eserleri çevirmede desteğini gördüğüm Sulkhan Koçalidze'ye, bu çalışmada kullanılan haritalar için desteğini gördüğüm meslektaşım Büşranur Bekman'a teşekkür ederim. Çalışmanın son halini alabilmesi için son okuma ve düzeltmeleri ile katkılarını gördüğüm meslektaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kazdal, Dr. Öğr. Üyesi İsa Gökgedik, Öğr. Gör. Habibullah Habib'e teşekkür ederim. Bu çalışmayı hazırlarken Osmanlı arşivlerinde geçirdiğim uzun süreçte her zaman desteklerini gördüğüm arşiv personeli Osman Ezici ve Salih Değirmenci'ye katkıları için teşekkür ederim. Şekil ve usul bakımından yaptıkları katkılar için Dr. Ahmet Ali Bozkurt ve İrfan Savran'a, dijital beşerî bilim araçlarından Excell ve Spss gibi programları aktif şekilde kullanmamda katkılarını gördüğüm Mustafa Işık ve Salih Şentürk'e müteşekkirim. Kadim

dostum ve meslektaşım Hasan Korkmaz'a her daim yanımda olduğu ve sağladığı motivasyon için ayrıca teşekkür ederim. Çalışmalarım esnasında yararlandığım TDV kütüphanesine İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi ve Gürcistan Parlamento Milli Kütüphanesi çalışanlarına sağladıkları imkanlardan dolayı müteşekkirim.

Kardeşim ve meslektaşım Ömer Sazak'a tez sürecinin en başından sonuna kadar verdiği akademik ilgi ve destek için şükran borçluyum. Ayrıca diğer kardeşim Akif Sazak'a da maddi ve manevi olarak verdiği desteklerden dolayı teşekkür etmem gerekir. Bu tezin oluşmasında benimle birlikte her türlü zahmet ve sıkıntıya katlanan kıymetli eşim Hanife'ye ve varlığıyla mesut olduğum oğlum Emir Yusuf'a ve beni yetiştiren anne-babama şükranlarımı ifade ediyorum.

Samet Sazak

İstanbul 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER.....	VI
ŞEKİL, TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	X
HARİTA, GRAVÜR VE FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	XVI
KISALTMALAR.....	XVIII

GİRİŞ

1. KONU, KAPSAM VE AMAÇ	1
2. KAYNAK VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	4
3. YÖNTEM.....	13
4. GÜRCİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU.....	21
5. OSMANLI DEVLETİ'NİN İKİNCİ FETHİ ÖNCESİ BÖLGENİN TARİHİ (V. YÜZYILDAN 1723'E KADAR).....	26

BİRİNCİ BÖLÜM

TİFLİS EYALETİ'NİN SİYASİ VE İDARİ TEŞKİLATI (1723-1735)

A. OSMANLI DEVLETİ'NİN TİFLİS'İ FETHİ: GÜRCİSTAN VE İRAN COĞRAFYASINDA SİYASİ AHVAL (1723-1735).....	39
B. OSMANLI YÖNETİMİNDE TİFLİS EYALETİ'NİN TESİSİ.....	66
1. TİFLİS'TE ULAŞIM: MÜHİMMAT VE ZAHİRE SEVKİ	73
2. TİFLİS'TE ASAYİŞ VE GÜVENLİK	78
C. EYALET YÖNETİMİ	87
1. İDARİ BİRİMLER VE YÖNETİCİLERİ.....	93
1.1 Beylerbeyilik	93
1.1.1 Şahnavaz İbrahim Paşa	93
1.1.2 Receb Paşa	101
1.1.3 İshak Paşa.....	103
1.1.6 Diğer Beylerbeyleri	111
1.2 Defterdarlık ve Darbhâne	113
2. ASKERİ TEŞKİLAT	124
3. KAZALARIN TESİSİ VE KADILAR	130

İKİNCİ BÖLÜM
TİFLİS EYALETİ'NDE YERLEŞME VE NÜFUS

A. TİFLİS EYALETİ'NİN İDARİ SINIRLARI	135
B. TİFLİS ŞEHİR YERLEŞMESİ: MAHALLELER VE NÜFUS	137
1. FİZİKİ YAPILAR	144
1.1 Kaleler, Çarşılar ve Hamamlar	144
2. GORİ ŞEHİR YERLEŞİMİ	149
C. TİFLİS EYALETİ'NİN KIRSAL İSKANI: YERLEŞİM YERLERİ,	
LİVALAR VE NAHİYELER.....	151
1. TİFLİS LİVASI.....	171
1.1 Beratlı Nahiyesi	173
1.2 Dumanis Nahiyesi	175
1.3 Baydar Nahiyesi	178
1.4 Demirci Hasanlı Nahiyesi	179
2. SOMHİT LİVASI	181
2.1 Somhit Nahiyesi	182
2.2 Taşır Nahiyesi	184
2.3 Penbek Nahiyesi	185
3. AKÇAKALE LİVASI VE NAHİYESİ.....	187
4. KAZAK LİVASI.....	188
4.1 İnçe Nahiyesi	190
4.2 Çuvaz Nahiyesi	191
4.3 Ahstabad Nahiyesi.....	191
4.4 Terek Nahiyesi	192
5. GORİ LİVASI	193
5.1 Sisay Nahiyesi	195
5.2 Petre Nahiyesi	196
5.3 İmlahor Nahiyesi	197
5.4 Karakalkan ve Şansi Nahiyesi.....	199
6. MUHRAN LİVASI VE NAHİYESİ.....	200
7. TİRYALİT LİVASI	202
7.1 Tiryalit Nahiyesi.....	203
7.2 Gumarit Nahiyesi	204

7.3 Guçarit Nahiyesi.....	205
8. KAYGULU LİVASI VE NAHİYESİ.....	205
D. TİFLİS EYALETİ'NİN KAYITLI NÜFUS BİLGİSİNE GÖRE ANALİZİ. 207	
1. LİVA VE NAHİYELERİN KAYITLI YERLEŞİM YERİ ORANLARI VE NÜFUSA TOPLU BAKIŞ	207
2. EYALETİN MERKEZ VE KIRSAL YERLEŞİMİNE GÖRE NÜFUS	212

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİFLİS EYALETİNİN SOSYAL VE İKTİSADİ YAPISI

A. TİFLİS EYALETİ'NİN SOSYAL VE DİNİ YAPILARI.....	220
1. Kiliseler ve Manastırlar	222
2. Tiflis Eyaleti Vakıfları.....	224
2.1 Sultan Ahmed Camii ve Medresesi Vakfı	224
2.2 İbrahim Paşa Camii Vakfı	227
2.3 Kethüda Mehmed Paşa Camii Vakfı	230
2.4 Davud Han Camii Vakfı.....	231
2.5 İshak Paşa Camii ve Medresesi Vakfı	232
2.6 Sini Cami ve Medresesi Vakfı.....	234
2.7 Müderris Molla Abdullah Vakfı.....	236
2.8 Yusuf Bey Camii Vakfı.....	236
2.9 Receb Paşa Camii Vakfı.....	238
B. TİFLİS EYALETİ'NİN VERGİ KAYNAKLARI VE GELİRLERİ	241
1. NEFS-İ TİFLİS MUKÂTAA GELİRLERİ	241
2. YEKÜN VERGİLER	247
3. TARIM ARAZİLERİ ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER	253
4. TARIMSAL FAALİYETLER VE TARIM MAHSULLERİNDEN ALINAN VERGİLER	263
5. HAYVANCILIK VE TABİ OLDUĞU VERGİLER.....	270
6. BÂD-I HEVÂ VERGİLERİ.....	275
7. DİĞER VERGİLER.....	281
8. TİFLİS EYALETİ VERGİLERİNE TOPLU BAKIŞ.....	285
C. EYALETİN TOPRAK İDARESİ	301
1. HAS	302
2. ZEÂMET.....	307

3. TİMAR.....	310
4. VAKIF.....	314
SONUÇ.....	316
KAYNAKÇA.....	320
ARŞİV KAYNAKLARI	320
ARAŞTIRMA ESERLER	322
EKLER.....	339

ŞEKİL, TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil 1: Veritabanı 1 (Yerleşim-Nüfus-Ekonomi)	18
Şekil 2: Veritabanı 2 (Vergi Unsurları ve İktisadi Hayat).....	19
Şekil 3: Yekün 1 olarak kaydedilen yerleşim yerlerine örnek	249
Şekil 4: Yekün 2 olarak kaydedilen yerleşim yerine örnek.....	250
Şekil 5: Tiflis Eyaleti Vergi Unsurlarının Birbirleriyle İlişisini Gösteren Ağ Analizi	296
Şekil 6: Hınta, Şair ve Bâd-ı Hevâ Vergilerinin Analizi	297
Şekil 7: Bir Yerleşim Biriminde En Çok Bir Arada Kullanılan 11 Vergi unsuru	298
Tablo 1: Tiflis İdari Yapılanmasında Livalar ve Nahiyeler	69
Tablo 2: Tiflis Eyaleti Kazaları Rütbe ve Dereceleri (26 Mart 1724) .	131
Tablo 3:Nefs-i Tiflis Yerleşimi, Büyük Kale; Mahalleler, Kayıtlı Nefer, Hane ve Mücerred Sayıları .	139
Tablo 4:Nefs-i Tiflis, Celayir Kalesi; Kayıtlı Köy, Nefer, Hane ve Mücerred Sayıları	142
Tablo 5:Gori Kalesi Mahalleler ve Nüfus .	150
Tablo 6: Livaların Yerleşim Yeri Türlerine Göre Yerleşim Yeri Sayısı.....	152
Tablo 7:Nahiyelerin Yerleşim Yeri Türlerine Göre Yerleşim Yeri Sayısı.....	153
Tablo 8:Tiflis Eyaleti Cemaatlerinin Listesi	159
Tablo 9:Tiflis Eyaleti Kışlaklarının Listesi	162
Tablo 10: Arazi, Arh, Çiftlik, Maden, Reayâ, Yatakhâ, Ribat, Yaylak, Mezraaların Toplam Vergi ve Neferi	165
Tablo 11: Yerleşim Yeri Türü Sayıları, Nefer Sayıları ve Yerleşim Yeri Başına Ortalama Nefer.....	168
Tablo 12: Nefs-i Gori'den Alınan Vergiler.....	195
Tablo 13: Livaların Nüfus Sayısına Göre Kayıtlı Yerleşim Yeri Grupları	208

Tablo 14: Nahiyelerin Nüfus Sayısına Göre Kayıtlı Yerleşim Yeri Grupları	209
Tablo 15: Tiflis Eyalet Merkezlerinin Kayıtlı Nüfus Verisi	212
Tablo 16: Tiflis Livaları Kırsal Yerleşim Kayıtlı Nüfus Bilgileri.....	212
Tablo 17: Tiflis Eyaleti Merkez ve Kırsal Nüfus Kayıtları Birlikte.....	214
Tablo 18: Tiflis Nahiyeleri Kayıtlı Nüfus Bilgileri	215
Tablo 19: Tiflis Merkezde Yer Alan Kilise ve Manastırlar	222
Tablo 20: Sultan Ahmed Camii ve Medresesi Vakfı Gelirleri	225
Tablo 21: Sultan Ahmed Camii Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Maaş	226
Tablo 22: Sultan Ahmed Vakfının Toplam Giderleri.....	226
Tablo 23: İbrahim Paşa Camii Vakfı Gelirleri	228
Tablo 24: İbrahim Paşa Camii Vakfı Görevlileri ve Maaşları	228
Tablo 25: İbrahim Paşa Camii Vakfı Giderleri	229
Tablo 26: Kethüda Mehmed Paşa Camii Vakfı Gelirleri	230
Tablo 27: Kethüda Mehmed Paşa Vakfı Görevlileri ve Maaşları	230
Tablo 28: Kethüda Mehmed Paşa Vakfı Giderleri	231
Tablo 29: Davud Han Camii Vakfı Görevlileri ve Maaşları	231
Tablo 30: Davud Han Camii Vakfı Giderleri	232
Tablo 31: İshak Paşa Camii ve Medresesi Vakfı Gelirleri	232
Tablo 32: İshak Paşa Camii ve Medresesi Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Maaş	233
Tablo 33: İshak Paşa Camii ve Medresesi Vakfı Giderleri	234
Tablo 34: Sini Camii ve Medresesi Vakfı Görevlileri ve Maaşları	235
Tablo 35: Sini Camii ve Medresesi Vakfı Giderleri.....	235
Tablo 36: Yusuf Bey Camii Vakfı Gelirleri	236
Tablo 37: Yusuf Bey Camii Vakfı Görevlileri	237
Tablo 38: Yusuf Bey Camii Vakfı Giderleri	237
Tablo 39: Receb Paşa Camii Vakfı Görevlileri	238

Tablo 40: Tiflis Eyaleti Vakıflarının Kurulduğu Yer, Görevli Sayısı, Görevli Maaşları, Toplam Gelir ve Giderleri	239
Tablo 41: Tiflis Mukâtaalarından Hâss-ı Hümâyûn Vergi Unsurları ve Miktarı.....	243
Tablo 42: Tiflis Mukâtaalarından Hâss-ı Mîr-i Mîrân Vergi Unsurları ve Miktarı ...	245
Tablo 43: Tiflis Mukâtaalarından Vakıf Vergi Unsurları ve Miktarı.....	246
Tablo 44: Tiflis Eyaletinde Yekûn Vergiler	248
Tablo 45: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Yekûn Vergileri	251
Tablo 46: Tiflis Eyaletinde Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergiler	258
Tablo 47: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergileri	259
Tablo 48:Modelleme Sonrası Oluşan İspence Vergisinin Toplamı ve İspence Ödeyen Kişilerin Sayısı	260
Tablo 49: Tiflis Eyaleti'nde Müslümanlardan Alınan Arazi Vergileri (Modelleme Sonrası).....	261
Tablo 50: Tiflis Eyaletinde Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler.....	266
Tablo 51: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Tarım Ürünlerinden Alınan Vergileri	267
Tablo 52:Yekûn Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Oluşan Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler.....	269
Tablo 53: Tiflis Eyaletinde Hayvancılıktan Alınan Vergiler	272
Tablo 54: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Hayvancılıktan Alınan Vergileri.....	273
Tablo 55: Yekûn Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Oluşan Hayvancılıktan Alınan Vergiler.....	274
Tablo 56: Tiflis Eyaletinde Bâd-ı Hevâ Vergileri	276
Tablo 57: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Bâd-ı Hevâ Vergileri.....	279
Tablo 58: Yekûn Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Oluşan Bâd-ı Hevâ Vergileri...	280
Tablo 59: Tiflis Eyaletinde Diğer Vergiler	283
Tablo 60: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Diğer Vergileri.....	284
Tablo 61: Livalardan Alınan Toplam Vergi Miktarı	285

Tablo 62: Livaların Nüfus, Yerleşim Yeri ve Vergi Miktarına Göre Oranları	286
Tablo 63: Nahiyelerin Nüfus, Yerleşim Yeri ve Vergi Miktarına Göre Oranları	288
Tablo 64: Yerleşim Yeri Türlerine Göre Vergi Unsurları ve Değerleri.....	290
Tablo 65: Tiflis Eyaletinde Kayıtlı Vergilerin Kategorilere Göre Sınıflandırılması .	292
Tablo 66: Yekünler Dağıtıldıktan Sonra Kayıtlı Vergilerin Kategorilere Göre Sınıflandırılması.....	293
Tablo 67: SPSS Modeler Analizine Göre Vergi Unsurlarının Birlikte Bulunma Sıklığı Analizi.....	298
Tablo 68: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Has Araziler	303
Tablo 69: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Mîr-i Mîran Arazileri	304
Tablo 70: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Mirliva Arazileri.....	304
Tablo 71: İcmal Tahrir Defterine Göre Mirliva Gelirleri.....	305
Tablo 72: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Tiflis Eyaleti'nin Tüm Has Arazileri	305
Tablo 73: BaşMuhasebe Kalemi Defterine Göre Tiflis'te Bulunan Has Arazi Gelirleri	306
Tablo 74: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Zeâmet Araziler.....	308
Tablo 75: İcmal Tapu Tahrir Defterine Göre Liva ve Nahiyelerin Zeâmet Arazileri	309
Tablo 76: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Timar Arazileri.....	312
Tablo 77: İcmal Tapu Tahrir Defterine Göre Liva ve Nahiyelerin Timar Arazileri ..	313
Tablo 78: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Vakıf Araziler	314
Grafik 1: Yerleşim Yeri Türüne Göre Yerleşim Yeri Dağılımı	155
Grafik 2: Livalarda Kayıtlı Meskûn/Boş Yerleşim Yerleri	169
Grafik 3: Nahiyelerde Kayıtlı Meskûn/Boş Yerleşim Yerleri.....	170
Grafik 4: Livaların Nüfusu 25'ten Büyük ve Küçük Yerleşim Yerleri Sayısı	210
Grafik 5: Nahiyelerin Nüfusu 25'ten Büyük ve Küçük Yerleşim Yerleri Sayısı.....	211

Grafik 6: Tiflis Livaları Kırsal Kesim Nüfus Bilgileri.....	213
Grafik 7: Tiflis Eyaleti Kırsal Kesim Nüfus Verisi Oranları	213
Grafik 8: Tiflis Nahiyeleri Kırsal Kesim Nüfus Bilgileri.....	216
Grafik 9: Tiflis Nahiyeleri Kırsal Kesim Nüfus Oranları.....	217
Grafik 10: Tiflis Eyaleti Kırsal Kesim Toplam Nefer, Hane, Bennâk, Mücerred ve Nüfus Bilgisi	218
Grafik 11: Tiflis Eyaleti Livaları Yerleşim Yeri Başına Ortalama Nüfus.....	219
Grafik 12: Tiflis Nahiyeleri Yerleşim Yeri Başına Ortalama Nüfus.....	219
Grafik 13: Tiflis Eyaleti Mukâtaalarının Cihete Oranı.....	247
Grafik 14: Tiflis Eyaletinde Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergilerin Yüzdelik Oranı.....	258
Grafik 15: Tiflis Eyaletinde Tarım Arazilerinden Alınan Vergilerin Oranı (Modelleme Sonrası).....	262
Grafik 16: Tiflis Eyaletinde Tarım Arazilerinden Alınan Vergilerin Oranı (Modelleme Sonrası).....	262
Grafik 17: Tiflis Eyaletinde Tarım Ürünlerinden Alınan Vergilerin Yüzdelik Oranı.....	267
Grafik 18: Yekün Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Tarım Ürünlerinden Alınan Vergilerin Yüzdelik Oranı.....	269
Grafik 19: Tiflis Eyaletinde Hayvancılıktan Alınan Vergilerin Yüzdelik Oranı	273
Grafik 20: Yekün Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Hayvancılıktan Alınan Vergilerin Yüzdelik Oranı	275
Grafik 21: Tiflis Eyaletinde Bâd-1 Hevâ Vergilerinin Yüzdelik Oranı	277
Grafik 22: Yekün Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Oluşan Bâd-1 Hevâ Vergilerinin Oranı.....	281
Grafik 23: Tiflis Eyaletinde Diğer Vergilerin Yüzdelik Oranı	284
Grafik 25: Liva Bazında Vergi Gelir Dağılımı (Kırsal).....	286
Grafik 26: Liva Bazında Vergi Gelir Dağılımı (Kırsal ve Merkez Birlikte).....	287

Grafik 24: Tiflis Eyaleti Livalarının Vergi Miktarları ve Yerleşim Yeri Başına Vergi Ortalamaları.....	289
Grafik 27: Tiflis Eyaletinde Kayıtlı Vergilerin Kategorisi.....	292
Grafik 28: Yekünler Dağıtıldıktan Sonra Kayıtlı Vergilerin Kategorilere Göre Oranı	293
Grafik 29: Vergi Gelirlerini Oluşturan İlk 10 Vergi Türü Pareto Grafiği (Yekünlü). 294	
Grafik 30: Vergi Gelirlerini Oluşturan İlk 10 Vergi Türü Pareto Grafiği (Yekünsüz)	295

HARİTA, GRAVÜR VE FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Gravür 1: Tiflis Şehrinin Panoramik Görüntüsü.	138
Gravür 2: Tiflis şehrinin Büyük Kale ve Celayir Kalesi İçerisindeki Mahalleler	140
Gravür 3: Tiflis Büyük Kale Surları	143
Gravür 4: Sadabad Mevkisinden Tiflis Şehrinin Görünümü.	146
Gravür 5: Gori Şehrinin İtalyan Ressam Cristoforo di Castelli Tarafından Çizilmiş Bir Tasviri (1642).	151
Gravür 6: Dumanis Kalesi	177
Harita 1: XVI. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'da Kurduğu Eyalet ve Meliklik Merkezleri.	34
Harita 2: Doğu İslam Dünyası (1450-1700)	42
Harita 3: Tiflis Livalarının ArcGIS ile Konumlandırılması	70
Harita 4: Tiflis Nahiyelerinin ArcGIS ile konumlandırılması.....	71
Harita 5: Tiflis Eyaleti Livalarının Yerleşim Yeri Dağılımını Gösteren Harita.....	152
Harita 6: Tiflis Eyaleti Nahiyelerinin Yerleşim Yeri Dağılımını Gösteren Harita	154
Harita 7: Tiflis Eyaleti Livalarının Nüfus Dağılımını Gösteren Harita.....	215
Harita 8: Tiflis Eyaleti Nahiyelerinin Nüfus Dağılımını Gösteren Harita	217
Harita 9:Tiflis Merkezde Yer Alan Kilise ve Manastırların Lokasyonu	224
Harita 10: Nefs-i Tiflis'te Bulunan Dini Yapılar	240
Harita 11: Tiflis Eyaleti Livalarının Vergi Dağılımını Gösteren Harita	288
Harita 12: Tiflis Eyaleti Nahiyelerinin Vergi Dağılımını Gösteren Harita	289
Harita 13: Tiflis, Kars, Erzurum, Bakü, İsfahan, Astrahan, Derbent, Şamahı, Erivan, Şiraz, Kandahar ve Erdebil Şehirlerinin Tasviri	343
Harita 14: İbrahim Müteferrika'nın Memâlik-i İran haritası.....	344
Harita 15: İbrahim Müteferrika'nın Kafkasya Haritası	345
Harita 16: İbrahim Müteferrika'nın Karadeniz Haritası	346

Fotoğraf 1: Altun Sikkeler	121
Fotoğraf 2: Eşrefi Altun Sikkeler	121
Fotoğraf 3: Gümüş Onluk Sikkeler	122
Fotoğraf 4: Gümüş Beşlik Sikkeler	122
Fotoğraf 5: Gümüş Yarım Beşlik Sikkeler	122
Fotoğraf 6: Bakır Sikkeler	123
Fotoğraf 7: Muhran Kalesi	201
Fotoğraf 8: Gürcistan Ulusal Müzesi, Tiflis; S. Sazak, 2022 Temmuz.....	341
Fotoğraf 9: VI. Vahtang Dönemi Basılan Gürcü Parası.....	342
Fotoğraf 10: Mtshea Şehri ve Kür nehri, S. Sazak, Temmuz 2022.....	347
Fotoğraf 11: Küçük Kale ve Surları; S. Sazak, 2022 Temmuz.	348

KISALTMALAR

AE.	: Ali Emiri Tasnifi
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C.AS.	: Cevdet Askeriye
C.DH.	: Cevdet Dahiliye
C.DRB.	: Cevdet Darphane
çev.	: Çeviren
DBŞM.d.	: Başmuhasebe Kalemi Defterleri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EI (2)	: Encyclopedia of Islam Second Edition
Ed.	: Editör
İA	: İslam Ansiklopedisi
İE.	: İbnülemin Tasnifi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi
KK.	: Kamil Kepeci Tasnifi
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterler
S.	: Sayı
s.	: sayfa
SPb.	: Saint Petersburg
TALİD	: Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi
TT.d.	: Tapu Tahrir Defterleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.	: varak
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. KONU, KAPSAM VE AMAÇ

Osmanlı Devleti bir Türk-İslam devleti olarak ortaya çıktıktan sonra bilindiği üzere fetihlerini Batı üzerine yoğunlaştırmış tarihi boyunca önemli savaşlarını Batı ile yapmıştır. Doğu'da ise mücadele ettiği devletler Rus Çarlığı ile İran üzerinde hakimiyet kuran Akkoyunlular, Safevîler, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar olmuştur. Rus Çarlığı Kafkas hanlıklarını egemenliği altına aldıktan sonra güneye inmeyi hedef haline getirmiş ve XVII. yüzyıl sonunda I. Petro ile imparatorluk haline gelip büyük ilerlemeler sağlamıştır. I. Petro dönemi Ruslar İsveç'le yaptıkları Baltık savaşlarını bitirerek imparatorluğa yükselmiş ardından Türk ve Müslüman hanlıklarına üstünlük sağlayarak Güney Azerbaycan'a kadar topraklarını genişletmiştir. Osmanlı Devleti ise Karlofça antlaşması sonrası yeni bir devre girerek XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yapmış olduğu savaşlarda nispeten başarılar sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Safevîlerin kurulmasıyla birlikte Doğu bölgesinde mücadele ettiği İranlılar zamanla Güney Azerbaycan, Doğu Gürcistan, Irak ve Şehrizar bölgesine hâkim olmuştur. XVIII. yüzyıl başında ise Safevî devleti merkezi gücünü kaybetmiş eyaletler başına buyruk hareket eder olmuş Lezgi ve Afgan saldırıları had safhaya çıkmıştır. Ekonomik olarak da çok büyük buhranlar geçiren Safevî Devleti Afganların İsfahan'ı 23 Mayıs 1723'te ele geçirmesiyle sona ermiştir. Osmanlı Devleti bilinenin aksine İran'da ezeli düşmanı Safevîlerin mutlak otorite olarak kalması için uğraşmış ancak Safevîlerin tutunamadığını ve Rusların bölgeye indiğini görünce stratejik olarak bölgede yer edinmesi gerekmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti Serasker İbrahim Paşa komutanlığında gönderilen ordu ile 23-24 Haziran 1723'de Tiflis'i ele geçirmiştir. 1725 yılına gelindiğinde İran içlerine kadar giren Osmanlı ordusunun Nahcivan, Revan, Gence, Kirmanşah, Merağa, Nihavend, Hemedan, Tebriz ve Erdebil'i ele geçirdiği görülmektedir. Osmanlı ve Rusların bölgede karşı karşıya gelmeleri ile çatışmadan kaçınmak için 24 Haziran 1724'te İran Mukâsemesi imzalandı. Osmanlı Devleti bu anlaşmayla Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan'ı, Rus Çarlığı ise Gilan, Mazendaran ve Esterebad'ı elde etti. Osmanlılar İran seferlerinde bölgede bulunan yerel unsurlarla birlikte 1722-1728 arasında Afganlarla, 1728-1735 yılları arasında ise Safevîlerin devrik Şahı II. Tahmasb ve Nadir Kulu Han ile savaşmıştır. Osmanlılar bu zaman diliminde Tiflis, Revan, Gence, Tebriz, Merağa, Hemedan, Tebriz, Erdebil ve Kirmanşah gibi şehirlerde kendi hakimiyetini tesis için yeni eyaletler kurmuştur.

Güney Kafkasya'nın jeopolitik ve stratejik açıdan en önemli şehri olan Tiflis'in fethinden sonra oluşturulan eyalete bölgede oluşturulan eyaletin adı Tiflis olmuştur. Tiflis merkezli kurulan Tiflis eyaleti Osmanlıların Kartli bölgesinde oluşturduğu en kritik eyalet olmuştur. Osmanlılar 1723 yılında Tiflis'i fethi ile hakimiyetini tesis etmek için şehrin güvenliği, imar ve idaresi ile uğraşmıştır. İdari yapının tesisi için gerekli olan en önemli amillerin başında bölgenin tapu tahrir kaydının yapılmış olması gerekirdi. Tiflis'te 1723 yılında başlayan tahrir faaliyetleri yaklaşık beş yıl sürmüş ve Kartli bölgesi tarihinde ilk kez bu kadar geniş ölçekte bütün unsurlarıyla ortaya çıkarılmıştı. Tapu tahrir defterleri liva ve nahiyelere tasnif edilen Tiflis eyaleti bu liva ve nahiyelere bağlı yerleşim yerleri ve bu yerleşim yerlerinde yaşayan vergiye tabi kişiler ve ödedikleri vergi gibi önemli bilgileri içermekteydi. Tapu tahrir defterlerinden Gürcistan'ın doğusu olan Tiflis eyaletinin idari taksimatı, sosyal ve iktisadi yapısı, kır ve şehir yerleşmesi ve ticari faaliyetleri hakkında bilgi edinmek mümkün hale gelmiştir.

Bu çalışmanın konusu Osmanlıların 1723-1735 yılları arasında elinde tuttuğu ve Tiflis eyaleti adıyla oluşturduğu Gürcistan'ın doğusunun idari, siyasi, demografik, sosyal ve ekonomik tarihidir. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl başında fetih ve iskân politikası ile eyalet tevcihâtı, imar faaliyetleri, vergi sistemindeki düzenlemeler, bölge halkı ile birlikte Ruslar ve İranlılarla ilişkiler çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır. Tiflis eyalet yapısının yeniden düzenlenmesi, coğrafi ve fizyonomik yapısı, bölgeye yapılan iskân ve göç politikası, bölgede oluşturulan cami-medrese odaklı vakıflar, etnik-dini nüfusun tespiti ve tahlili çalışmanın bir diğer önemli konusunu teşkil etmektedir.

Araştırmanın kapsam ve sınırını belirlemek için ilk olarak Güney Kafkasya ve Gürcistan bölgesi üzerinde durulmuştur. Yapılan tetkikler sonucu Gürcistan coğrafyasının doğusunda İpek yolu üzerinde yer alan tarih boyunca önemli bir merkezi konumda yer alan "Tiflis" Gürcülerin deyimiyile "Kartli" çalışmanın bölgesi olarak tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti Safevîlerin yıkılması sonrası İran'ın sahip olduğu önemli şehirleri 1723 yılında ele geçirmeye başladı. Osmanlı Devleti Tiflis, Tebriz, Gence, Urmiye ve Derbend gibi önemli şehirleri kısa sürede elde etti. Bâbîâli bölgeye hâkim olur olmaz bölgeyi eyaletlere ayırdı. Bu eyaletler Tiflis, Gence, Tebriz, Hemedan, Erdilan, Kirmanşahan, Revan, Luristan eyaletleri olarak tevcih edilmiştir. Batı Gürcistan Batum, Nahcivan ve İmereti coğrafyası zaten Osmanlı hakimiyetinde olan özerk bölgelerdi. Bu sebeple yeni ele geçirilen ve tahriri yapılan Gürcistan'ın doğu bölgesinin çalışılmasına karar verildi. Literatür değerlendirmesi kısmında bahsedildiği üzere Tiflis eyaleti hakkında şimdiye kadar yapılan çalışmaların yetersiz ve eksik kalması yanında

birçok yanlış bilgiyi de ihtiva etmesi nedeniyle bu yanlışların giderilerek eksik ve yetersiz alanları tamamlayıp Osmanlı hakimiyetinde Tiflis Eyaleti'ni tüm yönleriyle aktarmak hedeflendi. Bu çalışmanın esas amacı Güney Kafkasya'da jeopolitik açıdan büyük öneme haiz Tiflis eyaletinin Osmanlılar tarafından kurulması sonrası ortaya çıkan idari taksimat, içtimâi, iktisadi ve demografik yapının Osmanlı arşiv belgeleri ve diğer ana kaynaklar ışığında ortaya çıkarılmasıdır.

Güney Kafkasya'da kurulan ilk eyalet olan Tiflis'in bölge olarak sınırlandırılması tapu tahrir verisinden faydalanarak ortaya çıkarıldı. Gürcistan'ın doğusunda yer alan Kartli bölgesinin baş şehri olan Tiflis şehir merkezi ve bölgenin diğer önemli şehri olan Gori şehir merkezi tapu tahrir defterinde *nefs-i* kelimesiyle merkez olarak ifade edilmiştir. Bu minvalde Osmanlılar tarafından Tiflis eyaleti bölge olarak liva ve nahiyelere ayrılmıştır. Tiflis ve Gori şehir merkezleri ile birlikte sekiz liva ve yirmi bir nahiyeye ayrılan Tiflis eyaleti bu çalışmada tasnif edilirken Osmanlıların yaptığı tasnife riayet edilerek hazırlanmıştır. Tiflis eyaleti ile alakalı daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı çalışmaların sadece Ermeni ya da Gürcülerin yoğunlukla yaşadığı bölgelere yoğunlaştığı bazı çalışmaların ise sadece Türklerin yoğunlukla yaşadığı Borçalı bölgesini konu edindiği görülmüştür. Bu çalışmada ise Tiflis eyaletinin Osmanlı idaresinde taksim edildiği şekliyle bütün etnik unsurları ve sosyo-ekonomik yapısıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Gürcistan'ın doğusunda ilk Osmanlı hakimiyeti 1578-1614 yılları arasında tesis edilmiştir. İkinci hakimiyet ise Safevîlerin yıkılışının akabinde 1723-1735 yılları arasında olmuştur. Bu çalışmada Osmanlıların bölgeyi ilk fethinde oluşturduğu idari yapıyla farklar ve benzerliklere atıflar yapılmakla birlikte ikinci fetih döneminde oluşturulan eyalet sistemini “anlamak” temel amaç olmuştur.

Tapu tahrir defterleri yanında diğer Osmanlı arşiv belgeleri, Osmanlı kronikleri, İngilizce, Rusça, Gürcüce ve Azerice kaynakların da kullanıldığı bu çalışmanın giriş kısmında Gürcistan'ın coğrafi konumu ve milattan sonra V. Yüzyıldan 1723 yılına kadar siyasi tarihi kısaca incelenmiştir. Giriş kısmında Osmanlıların Gürcistan'ı ilk fethi ve ilk idari taksimatı hakkında bilgiler verilmiştir. “Tiflis Eyaleti'nin İdari Teşkilatı (1723-1735)” başlıklı birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin Tiflis'i ikinci kez fethi, Gürcistan ve İran coğrafyasında siyasi ahval üzerinde durulmuştur. Tiflis Eyaleti'nin tesisi ve idari yapısının anlatıldığı bu bölümde eyalet yönetimi ve idari birimler yöneticileriyle birlikte aktarılmıştır. Tiflis'te oluşturulan beylerbeyilik sistemi ve beylerbeyiler hakkında bilgi verildikten sonra eyaletin diğer idari birimlerinden olan defterdarlık-darphane faaliyetleri ve yöneticileri ile ilgili bilgi verilmiştir.

Bu bölümde Tiflis merkezinde tesis edilen askeri teşkilat ve şehir yöneticilerinden kadılar ve diğer önemli görevliler tespit edilmiştir.

“Tiflis Eyaleti’nde Yerleşme ve Nüfus” başlıklı ikinci bölümde ilk olarak eyaletin merkezi olan Tiflis ve Gori şehir merkezi hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından Tiflis Eyaleti’nin kırsal iskanı yerleşim yerleri; livalar ve nahiyeler tahrir defterinden elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiştir. Livalar ve nahiyelerde bulunan yerleşim yerleri hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra eyaletin merkez ve kırsal kesiminde yaşayan nüfusu hakkında detaylı analizlerle birlikte veriler ortaya çıkarılmıştır.

“Tiflis Eyaleti’nin Sosyal ve İktisadi Yapısı” başlıklı üçüncü bölümde ilk olarak Tiflis’in sosyal ve dini yapıları incelenmiştir. Tiflis şehri Hıristiyanlar için ayrı bir öneme sahip olmuş ve şehirde Osmanlıların hakimiyeti döneminde 26 adet dini yapı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yedisi Tiflis merkezde bulunan dokuz Osmanlı vakfı da bu kısımda gelir, gider ve görevlileri ile birlikte incelenmiştir. Dini yapıların aktarılmasından sonra “Tiflis Eyaleti’nin Vergi Kaynakları ve Gelirleri” başlığı ile tahrir verilerinden elde edilen Tiflis mukâataa gelirleri, tarım arazileri üzerinden alınan vergiler, tarımsal faaliyetler ve tarım mahsullerinden alınan vergiler, hayvancılıktan alınan vergiler ve badı hevâ vergileri tahrir defterinin detaylı analizleri sonucu incelenmiştir. Bu bölümün sonunda eyaletin toprak idaresi başlığı ile has, zeâmet ve timar olarak tespit edilen toprak türleri tespit edilmiştir.

2. KAYNAK VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Osmanlı arşivinde bulunan Tapu Tahrir defterleri bu çalışmanın ana kaynaklarıdır. Tiflis’in fethini müteakip iki cilt halinde hazırlanan Tiflis eyaleti Mufassal Tapu Tahrir Defterleri bu çalışmanın ana kaynağıdır. 528 sayfa olarak hazırlanan 900 numaralı¹ ilk ciltte Nefs-i Tiflis mahalleleri, Nefs-i Gori mahalleleri, Gori, Muhran, Tiryalit, Kaygulu livaları ve bu livalara bağlı nahiyeler hakkında bilgi bulunmaktadır. Ayrıca Tiflis mukâataaları, Tiflis, Gori ve Akçakale livalarında tesis edilen vakıflar bu defterde kayıt altına alınmıştır. Defterin kendisinde cilt numaralandırılması yapılmasa da Nefs-i Tiflis başlığı ile ilk olarak Tiflis merkezde bulunan mahalleleri aktardığı için 900 numaralı deftere birinci cilt denildi 897 numaralı deftere de ikinci cilt denildi.

¹ BOA, TT.d., Tiflis Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri, 900.

Tapu tahrir defterinin ikinci cildi 562 sayfa olan 897 numaralı defterdir.² Defterin ilk sayfaları fihristtir. Bu defterde sırasıyla Tiflis, Somhit, Akçakale ve Kazak livaları ile bu livalara tabi nahiyeler yer almıştır. Defterin fihristinde kâtip Dumanis nahiyesi yazmayı unuttuğu için bazı araştırma eserlerde Dumanis nahiyesi verilerinin bu defterde yer almadığı iddia edilmiştir. Güncel araştırma eserlerin yanısıra ileride bahsedileceği üzere Tiflis eyaleti icmal defteri ve hass-ı hümayun defterlerini hazırlayan Osmanlı katipleri dahi Dumanis nahiyesini unutarak bu nahiyeye ait yerleşim yerlerini Beratlı nahiyesinde göstermiştir.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan Tiflis Eyaleti İcmal Tapu Tahrir Defteri³ iki cilt olarak hazırlanan Mufassal tapu tahrir defterinin icmalidir. Varak usulüne göre dipnotlandığımız bu defterde mufassal defterde yer almayan timar ve zeamet kayıtları yanında bazı liva ne nahiyelerin detaylı verileri kaydedilmiştir. Bu çalışma için kaynak araştırması yapıldığı dönemde bu defter Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinden temin edilmişti. Defteri temin ettikten yaklaşık bir yıl sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi olarak yeniden yapılanmaya gitti ve Tapu Kadastro arşivi görüntüleri Osmanlı arşivinden temin edilir hale geldi. Şu an Osmanlı arşivinden erişim sağlanabildiği için dipnotlandırma bu arşivdeki numaralandırma esası üzerine yapılmıştır. Bundan sonra zikredeceğimiz iki adet timar tevcih defterleri de yine aynı şekilde Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nden İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerine taşınmış ve bu defterlerin dipnotlandırması da aynı şekilde son erişilebildiği yer olan Osmanlı Arşivi kaydına göre yapılmıştır.

Tapu tahrir defterlerinin devamı olan bir diğer defter serisi ise timar tevcih defterleridir. Defter-i Hümayunda hazırlanan bu defterler eyaletin çeşitli liva ve nahiyelerinde yer alan timar tevcihlerini içermektedir. Hicri 1142 miladi olarak 1729 yılı timar tevcih defteri olan bu defter daha önceleri TKG.KK.TTd., No. 836-812, olarak kaydedilmiştir. Bu defterin numarası kaydedilirken ikinci numara eski (812) ilk numara (836) ise defterin yeni numarasıdır. Bu çalışmada defterin eski numarası sadece burada zikredildikten sonra dipnotlarda yeni numarasıyla verilecektir.⁴ Bu timar tevcih defterinde Sivas, Canik, Amasya, Bozok, Çorum, Divriği, Arabgir, Konya, Niğde, Kayseri, Beyşehir eyaletlerinin timar tevcihleri Tiflis eyaletiyle birlikte verilmiştir. Bir önceki timar tevcih defterinin devamı olan 1142/1733 tarihli timar Ruznamçe defteri önceki kayıtlarda TKG.KK.TTd., No. 879-846, şeklinde geçmiştir.

² BOA, TT.d., Tiflis Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri, 897.

³ BOA, TKGM.d., İcmal ve Mufassal-ı Eyalet-i Tiflis Tahrir-i Cedid, 208, 1137/1140.

⁴ BOA, TKGM.d., 836, Ruznâme, Tiflis, 1142/1729, v. 196a-203a.

Önceki defterde olduğu gibi ikinci numara 846 eski numara olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada yine defterin eski numarası (846) burada zikredildikten sonra yeni numarasıyla (879) dipnot verilecektir.⁵ Bu defterde Tiflis timar tevcihleri haricinde Kars-ı Maraş, Maraş, Malatya, Ayntab, Çıldır, Ardahan-ı Büzürg ve Revan eyaletleri tevcihleri de kaydedilmiştir.

Osmanlı arşivinde Tiflis eyaleti tapu tahrir defteri olarak kayıtlı bir defter daha bulunmaktadır. Maliyeden Müdevver Defterler kısmında kayıtlı bu defter⁶ fihrist mahiyetindedir. 418 sayfa olarak hazırlanan defterin sadece 15-29 sayfaları arası dolu olup diğer sayfaların tamamı boştur. 22 Zilkade 1140/30 Haziran 1728 tarihli olan bu defterde birkaç mukâtaa kaydı ile sadece livaların karye isimleri ve vergi hasılları fihrist mahiyetinde verilmiştir. Defterde başka bilgi bulunmamaktadır.

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterleri Gürcü tarihçiler Sergi Jikia ve Nodar Şengelia tarafından aslına uygun olarak hazırlanmıştır. 900 numaralı tapu tahrir I. cilt⁷, 897 numaralı tapu tahrir II. cilt⁸ şeklinde Gürcüce transkripsiyonuyla hazırlanmıştır. İlk önce defterin Gürcüce çevirisi yapılmış ardından Osmanlıca tıpkıbasımı yapılmıştır. Defterle ilk olarak Sergi Jikia ilgilenmiş ancak vefatından sonra Nodari Şengelia tam halini yayımlamıştır. Tiflis eyaleti liva ve nahiyelerini Gürcü dilindeki karşılıkları ile kaydedildiği bu defterin başında bulunan inceleme yazısı kısmında birçok hata bulunmaktadır. Livalar ve nahiyelerde bulunan yerleşim yeri sayıları vb. birçok yanlış göze çarpmaktadır. Ayrıca Tapu tahrir defterinde şahısların yazılı olduğu kısımda yazan mim harfi “mücerred” yerine “Müslüman” olarak çevrilmiş ve bunun üzerine defterdeki bütün mücerredler Müslüman olarak kabul edilmiştir. Bu tarz hataları olmasına rağmen bu eserden Tiflis eyaletinde yerleşim yeri adlarını karşılıklı test etme imkânı elde edildi. Bu açıdan eserin Gürcü diline çevrilmiş olmasının yerleşim yerlerinin isimleri ve deftere kayıtlı neferlerin adlarını tespit etmede faydaları olmuştur.

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterinin ikinci cildi (897) Azerbaycanlı tarihçi Prof. Dr. Şahin Mustafayev tarafından ilk olarak 2001 yılında⁹ Kiril alfabesi ile Azerbaycan Türkçesine ardından ikinci neşir olarak Latin alfabesiyle 2022 yılında¹⁰ yayımlanmıştır. Mustafayev bu çalışmasında tam bir transkripsiyon ya da transliterasyon yapmamış sadece tapu tahrir defterinde kayıtlı Müslümanların yaşadığı köyleri isimleri ve ödedikleri vergilerle vermiştir.

⁵ BOA, TKGM.d., 879, Ruznâme, Tiflis, 1146/1733, v. 182a-199b.

⁶ BOA, MAD.d., 03966, s. 15-29.

⁷ Sergi Jikia, Nodar Şengelia, *1728 Tslis Tbilisis Vilayeti Didi Davtari*, I, Tbilisi 2009.

⁸ Sergi Jikia, Nodar Şengelia, *1728 Tslis Tbilisis Vilayeti Didi Davtari*, II, Tbilisi 2010.

⁹ Şahin Mustafayev, *Tiflis Eyaletinin Mufassal Defteri Borçalı ve Kazah (1728 Yılı)*, Pedagogika, Bakı 2001.

¹⁰ Şahin Mustafayev, *Tiflis Əyalətinin Müfəssəl Dəftəri Borçalı Və Qazax (1728-Ci İl)*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakı 2022.

Gayri müslim köylerin ise fihrist şeklinde sadece adını ve toplam ödedikleri vergileri aktarmıştır. 897 numaralı tapu tahrir defterinin Kazak livası ise Hüsameddin Mehmedov tarafından 1985 yılında doktora tezi olarak Bakü’de hazırlanmıştır.¹¹

Osmanlı arşivinde yer alan Divân-ı Hümâyün kararlarının kaydının tutulduğu mühimme defterleri Osmanlı arşivinden yararlanılan en önemli kaynaklardır. Çalışma dönemini kapsayan 1723-1735 tarihleri arasında Tiflis ile alakalı hükümleri içeren 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141 numaralı on adet defterden faydalanılmıştır.¹² Mühimme kayıtları bilindiği üzere evâil, evâsıt, evâhir hicri ay ve yıl olarak kaydedilmektedir. Bu çalışmada Osmanlı arşivinin belirlediği usul olan evâil için ilgili ayın 10. günü, evâsıt için 20. gün evâhir için ise 29 veya 30. günler kullanılmıştır.¹³ Daha önce Tiflis ve bölgesi ile alakalı çalışma yapanların gözünden kaçırıldığı mühimme defteri 13 numaralı mühimme zeylidir. Bu defterde de 1727-1730 tarihleri arasında üç yüze yakın hüküm ihtiva etmekte ve Tiflis eyaleti ile alakalı yüzlerce hüküm bulunmaktadır.¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan mühimme defterleri haricinde Köprülü kütüphanesinde dönemin seraskerlerinden Vezir Abdullah Paşa’ya gönderilen hükümleri ihtiva eden “Mecmûatü’l-Menşûrât ve’l-Murâselât fi Ahdi’l-Vezir Abdullah Paşa Köprülü” adıyla kayıtlı sefer mühimme defterinden ayrıca faydalanılmıştır.¹⁵

Osmanlı arşivinde yer alan çeşitli fonlardaki perakende evrak ve defterler bu çalışmada ana kaynak olarak kullanılmıştır. Maliyeden müdevver defterler, Baş Muhasebe kalemi defterleri, tahrir defterleri ve mühimmelerden sonra en çok kullanılan kaynaklar olmuştur. Osmanlı arşivinde yer alan 523 nolu “Sancak Tevcih Defteri”¹⁶ 1 Temmuz 1717-1 Şubat 1730 tarihleri arası Devleti Aliyye’nin liva ve sancaklara yapılan atama, azil ve nasbları içermektedir.

¹¹ Hüsameddin Memmedov, “Osmanskaya Nalogovaya Sistema Azerdbaycane v 20-30 gg. XVIII v. (Na Materialah i Sandjaka Kazah)”, *Avroreferat Dissertatsiya na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstorçeskih Nauk*, Baku 1985. Ayrıca bkz. Hüsameddin Memmedov, “Dəftəri Müfəssəli Əyaləti Tiflis’də Yer Adları”, *Azərbaycan Filologiyası Məsələləri, Elm 1985*, s. 156-163.

¹² BOA, A.DVNS.MHM.d., 131-132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141.

¹³ Mühimme kayıtları şu şekilde dipnotlandırılmıştır. BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/593, (29 Safer 1141/4 Ekim 1728).

¹⁴ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., (Evâil-i Cemaziyelahir 1139-Evâsıt-ı Rebiülahir 1143/3 Ocak 1727-2 Kasım 1730). Bu defter hakkında hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışma için bkz. Zeynep Kurt, “13 Numaralı ve 1727-1730 Tarihli Mühimme Zeyli Defteri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE., 2005.

¹⁵ *Mecmûatü’l-Menşûrât ve’l-Murâselât fi Ahdi’l-Vezir Abdullah Paşa Köprülü*, Köprülü Kütüphanesi, No. 0.364; bu defteri 1734-1735 Osmanlı İnan Savaşı Mühimme Defteri (Ramazan 1146-Zilhicce 1147) adıyla Kemal Erkan 2011’de yayınlamıştır. Vezir Köprülüzade Abdullah Paşa’nın İnan Seraskeri olduğu dönemde Mart 1734-Mayıs 1735 tarihleri arasında kaydedilen hükümleri içermektedir. Eser için bkz. Kemal Erkan, *1734-1735 Osmanlı İnan Savaşı Mühimme Defteri (Ramazan 1146-Zilhicce 1147)*, Çamlıca, İstanbul 2011.

¹⁶ BOA, KK.d., Eyalet, Voyvodalık, Sancak ve Alaybeyliği Defteri, 523.

Tiflis eyaleti liva ve sancaklarına yapılan atamaları hâvî bu defter Fahameddin Başar tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir.¹⁷

Tiflis eyaletine atanan kadıların tespiti Meşihat Arşivinde kayıtlı 21, 22, 23, 24, 25 numaralı Kazasker ruznamçe defterlerinden elde edilmiştir. Bu defterlere İSAM kütüphanesinden erişim sağlanmıştır. Anadolu Kazaskerliği Ruznamçeleri olan bu defterlerde Tiflis eyaleti kazaları ve kadı atamaları çeşitli varaklarda kayıt altına alınmıştır. Bu defterlerin dipnotlandırması yapılırken defterlerin kendinde varak ya da sayfa numarası olmadığından dolayı İSAM kütüphanesinde yer alan varak numarası/kayıt numarası şeklinde gösterilmiştir.¹⁸ Yine İSAM kütüphanesinden erişim sağlanan Nuruosmaniye Kütüphanesi Anadolu ve Rumeli Ruznamçe defterlerinden 31, 32, 33, 35, 36, 37 numaralı defterlerden faydalanılmıştır. Bu defterlerin üzerinde numaralar verilirken 4569/31-5193 şeklinde bir usul benimsenmiştir. Bu çalışmada Nuruosmaniye ruznamçeleri dipnot olarak verilirken her defterde bulunan 4569 ve 5193 numaralarına sadece burada atıf yapılarak defterler 31, 32, 33, 35, 36, 37 şeklinde dipnotlarda gösterilecektir.¹⁹ Levent Kuru tarafından 2020 yılında Meşihat arşivinde ve Nuruosmaniye kütüphanesinde yer alan bu defterlere dayanılarak “İran’da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihâtı (1723-1735)” başlıklı bir makale yayınlanmıştır. İran’da yeni oluşturulan eyaletler ve kaza idaresinin kuruluşunun anlatıldığı bu makalede kadı atamaları defter ve varak numaralarıyla birlikte gösterilmemiş tablo halinde verilmiştir.²⁰

Osmanlı kroniklerinden Tarih-i Râşid ve Zeyli olan Çelebizâde Asım Efendi tarihinin üçüncü cildi çalışmanın kaynaklarından.²¹ Üç cilt olarak hazırlanan Tarih-i Raşid 1703-1729 yılları arasındaki olayları ihtiva etmektedir. Tarih-i Raşid’in devamı olan diğer kronik ise Subhi Mehmed Efendi’nin 1730-1744 yılları arasındaki olayları aktardığı eseridir.²² Osmanlı el yazmalarından bir kaynak olan Ender isimli kâtibin kaleme aldığı Vezir Receb Paşa dönemi Osmanlı’nın Tiflis ve çevresindeki faaliyetlerini aktaran eser de önemli kaynaklardandır.²³

¹⁷ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, TTK, Ankara 1997.

¹⁸ Örneğin 400 akçe maaşla Tiflis livasına üçüncü atanan kadı olan Hasan Efendi’nin kaydı şu şekilde verilmiştir; Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 11b/1, 22, 66b/5.

¹⁹ Örneğin Tiflis kadısı olan Hasan Efendi’nin kaydı şu şekilde verilmiştir; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Ruznamçeler-Anadolu-Rumeli, 31, v. 13a/8.

²⁰ Levent Kuru, “İran’da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihâtı (1723-1735)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2020, S. 16, s. 133-171.

²¹ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, III, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

²² Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744 (inceleme ve karşılaştırmalı metin)*, Yay. Haz. Mesut Aydınar, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 86-89.

²³ *Vakayı Nefis Ender-i Tiflis*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 002435

Osmanlı arşiv vesikaları ve kronikleri yanında Rusça ve Gürcüce eserlerden de faydalanılmıştır. Türkçe literatürde yer almayan Tiflis liva ve nahiyelerini aktarmak için kullanılan Rusça ansiklopedik eserler ve Tiflis şehrinin fiziki yapısıyla alakalı bilgiler içeren Gürcistan Ulusal Kütüphanesinden ve arşivinden erişilen eserler bu çalışmaya ana kaynak olarak yardımcı olmuştur.²⁴

Osmanlı idaresinde Tiflis eyaleti ile alakalı Türkçe literatürde hazırlanmış ilk çalışma 2004 yılında Mehmet Hüseyin Uray tarafından yazılan “Borçalı ve Kazak’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1728 Tarihli Tiflis Mufassal Defterine Göre)” adlı doktora tezidir. Bu çalışmada başlıktan da anlaşıldığı üzere Tiflis tapu tahrir defterlerinden sadece 897 numaralı defter kullanılmıştır. Yöntem kısmında da bahsedileceği üzere tapu tahrir çalışmalarının “başarısız” bir örneği olan ve neredeyse metnin yer almadığı bu tezde yazar ilk 30 sayfada giriş mahiyetinde bilgiler verdikten sonra bazı yerleşim yerlerinin çevirisini yaparak çalışmasını bitirmiştir. Yazar 1028 yerleşim yerinden sadece altmışa yakını hakkında transkripsiyon niteliğinde bilgiler vermiştir. Bu transkripsiyon işleminde de bariz hataları bulunmaktadır.²⁵

Osmanlı idaresinde Tiflis eyaleti ile alakalı yapılan bir diğer tez ise 2022 yılında yüksek lisans tezi olarak Kübra Nur Çelik tarafından hazırlanan “Osmanlı Devleti’nin Tiflis’i Fethi ve Burada Tutunma Çabaları (1723-1735)”²⁶ başlıklı çalışmadır. Toplam 75 sayfa ve dört bölümden oluşan bu tez çalışmasında büyük oranda araştırma eserler kullanılmış ve kendisinden önceki araştırma eserlerde yapılan hatalar birebir aynı şekilde aktarılmıştır. Tiflis’te Osmanlı idaresi ile alakalı yapılan bu çalışmada ileride de temas edileceği üzere birçok yanlış bilgi ve hüküm bulunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada yazarın Tiflis ile alakalı güncel birçok araştırma eseri çalışmasında kullanmadığı görülmüştür. Yazarın tezden üretilen makale olarak hazırladığı “Tiflis’in Fethi ve Osmanlı’ya Entegrasyon Çabaları (1723-1735)” adlı çalışmada yüksek lisans tezinin benzeri olup aynı eleştiriler bu makale içinde geçerlidir.²⁷

Tiflis ile alakalı hazırlanan bir diğer yüksek lisans tezi ise Elvin Valiyev tarafından 2014 yılında “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevî ve Rusya Kışkacında”

---

²⁴ “Bakar”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. Abaşidze Irakli Vissarionoviç, II, VIII, IV, 1977; A. A. Polovtsova, “Bakar Vahtanoviç”, *Russkiy Biografiçeskiy Slavar*, II, SPb., 1900; F. A. Brokgauz, İ. A. Efron, “Bakar”, *Entsiklopediçeskiy Slavar Brokrauz a Efrona*, Semenovskaya Tipolitografiya, I, SPb., 1892, s. 86; A. Plyuşara, “Bambah”, *Entsiklopediçeskiy Leksikon*, IV, SPb, 1835, s. 237.

²⁵ Mehmet Hüseyin Uray, “Borçalı ve Kazak’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1728 Tarihli Tiflis Mufassal Defterine Göre)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004.

²⁶ Kübra Nur Çelik, “Osmanlı Devleti’nin Tiflis’i Fethi ve Burada Tutunma Çabaları (1723-1735)”, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.

²⁷ Kübra Nur Çelik, Murat Tuğluca, “Tiflis’in Fethi ve Osmanlı’ya Entegrasyon Çabaları (1723-1735)”, *UTAD*, C. VI, S. 2, s. 49-75.

başlığıyla hazırlanmıştır.²⁸ Siyasi tarih ağırlıklı bir çalışma olan bu yüksek lisans tezinde Azeri ve Gürcü kaynaklarının kullanılması konuyla alakalı önemli bilgiler vermesi açısından değerlidir. Ancak bu çalışmada Osmanlı tapu tahrir defteri ve diğer defter ve perakende evraklar eksik ve bazı yerlerde önemli hatalarla kullanılmıştır. Elvin Valiyev'in yüksek lisans tezinden ürettiği "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)" bir makalesinden istifade edilmiştir.²⁹ Mehmet Kazdal tarafından 2022 yılında hazırlanan "Vezir İshak Paşa'nın Çıldır Beylerbeyliği (1695-1748)" başlıklı doktora tezi yaklaşık olarak 10 yıl boyunca Tiflis beylerbeyliği yapan İshak Paşa hakkındadır. İshak Paşa hakkında hazırlanmış en kapsamlı çalışma olan bu doktora tezinde İshak Paşa'nın Çıldır beylerbeyliğine odaklanılmıştır. Tiflis eyaletinde Osmanlı idarecisi olarak en önemli figür olan İshak Paşa'nın siyasi kimliği ve biyografisi hakkında bilgi verilirken bu çalışmadan faydalanılmıştır.³⁰

Ali Sinan Bilgili tarafından 2009 yılında "Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)" başlığıyla Türk Kültürü İncelemeleri Dergisinde yayımlanan makale ise Tiflis'te Osmanlı idaresi ile alakalı tapu tahrir defteri kullanılarak hazırlanan bir çalışmadır. Makale olması hasebiyle kapsamı dar olan bu çalışmada Tiflis'te Osmanlı idaresi ile alakalı bilgiler mevcuttur.³¹ Bilgili'nin "İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)" başlıklı kitabında Tiflis'te kurulan vakıflarla alakalı bilgiler yer almaktadır.³² İlgili kısımda da değinildiği üzere Bilgili'nin her iki çalışmasında da Osmanlıca ibareleri yanlış okumaktan ve hatalı anlamalardan kaynaklı eksiklikler bulunmaktadır. Bilgili, Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa adına kurulan vakfı Erzurum valisi Serasker İbrahim Paşa'nın kurduğunu ifade etmiş ve Kethüda Mehmed Paşa vakfının da Serasker İbrahim Paşa'nın kethüdası olduğunu belirtmiştir. Halbuki Kethüda Mehmed Paşa, Sadrazam İbrahim Paşa'nın kethüdasıdır. Tiflis'te Osmanlı hakimiyeti ile alakalı bir diğer çalışma ise Nebi Gümüş tarafından 2010 Türk Tarih Kongresinde sunulan "Tiflis'te İkinci Osmanlı Hakimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri" başlıklı bildiridir. Bu çalışmada Tiflis'te Osmanlı idaresinin tesisi için yapılan siyasi faaliyetler Osmanlı ve Gürcü kaynakları

²⁸ Elvin Valiyev, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevî ve Rusya Kıskaçında", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.

²⁹ Elvin Valiyev, Doğan Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", *SUTAD*, 2016, S. 40, s. 15-28.

³⁰ Mehmet Kazdal, "Vezir İshak Paşa'nın Çıldır Beylerbeyliği (1695-1748)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi SBE, 2022. Bu çalışmada eserin yayımlanmış hali kullanılmıştır. Mehmet Kazdal, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*, Fecr, Ankara 2022.

³¹ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.21, İstanbul 2009, s. 23-62;

³² Ali Sinan Bilgili, *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2011.

karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.³³ Ömerül Faruk Bölükbaşı'nın “Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)” başlıklı 2013 yılında hazırlanan makalede Tiflis darphâneleri hakkında bilgiler bulunan bilgilerden bu çalışmada yararlanılmıştır.³⁴

Tiflis eyaleti ile alakalı yapılan bir diğer araştırma eser Uğur Demlikoğlu'nun “Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu (Tiflis, Gori, Tob-Karaağaç ve Akçakale 1723-1735)” başlıklı çalışmasıdır.³⁵ 2020 yılında hazırlanan bu eser başlıkta belirtilen kalelere yerleştirilen Osmanlı askeri birlikleri, bu askeri birliklerin niteliği, sayısı, mevâcibleri ve tayinatları hakkında bilgi vermektedir. Osmanlı arşivinden Maliye'den Müdevver defterlerin sıklıkla kullanıldığı bu çalışmada kalelerde bulunan askeri mühimmatlar ve kalelerin lojistik durumu ve menzillere ulaşımı hakkında bilgiler verilmektedir. Tiflis eyaletinde oluşturulan askeri yapının unsurları ve bu askerlerin maaşları, zahire ve ulaşım masrafları incelenmiştir. Tiflis, Gori, Topkaraağaç ve Akçakale kalelerinde organizasyon ve burada oluşturulan askeri birliklerin mahiyeti hakkında kapsamlı içeriği bulunan bu eser Osmanlı idaresinde Tiflis eyaletinin diğer unsurları hakkında ise bilgi vermemektedir. Tiflis'te oluşturulan defterdarlık, darphane, kadılık vb. bir eyaletin Osmanlı sistemine dahil olmasından sonra tesis edilen diğer yapılardan hiçbir bahis bulunmamaktadır. Ayrıca eyaletin idari sınırları nahiyeye ve sancak isimleri dahil araştırma eserlerden tertip edildiği için Gürcü dilinde isimleriyle ve birçoğu hatalı olarak verilmiştir. Araştırmacı eserini Osmanlı arşivinin sadece belirli bir belge grubu kullanarak tamamlamış ve tapu tahrir defterini incelemeyeceği için eyaletin idari taksimatı hakkında yanlış veriler paylaşmıştır.

Osmanlıların ilk fetih döneminde Tiflis'te kurduğu idari sistem ve bu konuyla alakalı yapılan çalışmalar da bu esere kaynaklık etmiştir. Nebi Gümüş'ün “XVI. asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri” başlıklı doktora tezi³⁶ XVIII. yüzyılda Osmanlı hakimiyetinde kalan Tiflis için özellikle siyasi tarih bağlamında kaynaklık etmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri yanında Gürcü kaynaklarının da kullanıldığı bu çalışma ile XVI. yüzyıl Osmanlı-Gürcü ilişkileri siyasi açıdan karşılaştırmalı şekilde incelenmiştir. Mustafa Tanrıverdi tarafından “Çarlık Rusya'sı Döneminde Tiflis Vilayeti (1846-1914)” başlığıyla doktora tezi olarak hazırlanan eser ise bir

---

³³ Nebi Gümüş, “Tiflis'te İkinci Osmanlı Hakimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (2010)*, IV. Cilt-II. Kısım, TTK, Ankara 2015, s. 915-943.

³⁴ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 29, İstanbul 2013, s. 27-76.

³⁵ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu (Tiflis, Gori, Tob-Karaağaç ve Akçakale 1723-1735)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.

³⁶ Nebi Gümüş, “XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2000.

diğer önemli çalışmadır.³⁷ Bu çalışmada Tanrıverdi, Rus ve Gürcü arşiv kaynaklarını kullanarak Rusların Tiflis'te oluşturmuş olduğu siyasi ve idari sistemi derinlemesine incelemiştir.

Osmanlıların ilk fethinde oluşturulan 525 numaralı tahrir defteri hakkında Havva Kangül tarafından 2016 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi kayda değer hiçbir malumat sağlamadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. Tapu tahrir defterleri ile alakalı yapılmış çalışmaların kötü örneklerinden olan bu tezde yazar liva ve nahiye isimlerini dahi okuyamamış tablolar halinde yığın şeklinde bilgiler vermiştir. Tablolar halinde verilen bu yığın bilgilere bakıldığı zaman görülmüştür ki verilen bilgiler hayal ürünü olup gerçekte alakası yoktur.³⁸

Bu çalışmayı ortaya çıkarabilmek için Osmanlı eyalet tarihi çalışmaları, şehir tarihi çalışmaları ve sosyo-ekonomik tarih ile alakalı yapılmış çalışmaların kaynak olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Halil İnalçık'ın Osmanlı tarihinde idari ve sosyo-ekonomik tarih için yaptığı birçok çalışma,³⁹ Feridun Emecen'in Osmanlı eyalet ve kaza tarihi çalışmaları yanında tapu tahrirle alakalı yaptığı çalışmalar ve iktisadi yapının unsurları olan Osmanlı vergileri hakkında yazdığı ansiklopedi maddelerinden faydalanılmıştır.⁴⁰ Erhan Afyoncu'nun tapu tahrir defterlerinden oluşturulan çalışmalar hakkındaki makalesi⁴¹ ve Mehmet Öz'ün Osmanlı tarihi üzerine tapu tahrir defterleri ve iktisadi yapı ile alakalı çalışmalarından istifade edildi.⁴² Osmanlı iktisadi yapısı ile alakalı çalışmaların başında gelen Mehmet Genç⁴³ ve Ahmet Tabakoğlu'nun⁴⁴ çalışmalarından azami ölçüde faydalanılmıştır. Osmanlı şehir tarihleri ve tarihçiliği hakkında dijital beşerî bilimleri kullanarak yeni bir metot ve anlayışla çalışmaları

³⁷ Mustafa Tanrıverdi, *Çarlık Rusya'sı Döneminde Tiflis Vilayeti (1846-1914)*, TTK, Ankara 2019.

³⁸ Havva Kangül, "16. Yüzyıl Son Çeyreğinde Osmanlı Devleti ve Gürcistan Eyaletinin İdari ve Nüfus Yapısı", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2016.

³⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İş Bankası Yay., İstanbul 2018; Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İsam, İstanbul 2011; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Kronik, I-II Cilt, İstanbul 2018.

⁴⁰ Feridun Emecen, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, Turkuvaz, İstanbul 2020; Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", *DİA*, VIII, 1993, s. 300; Feridun Emecen, "Mufassaldan İcmale", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 16, 1996, s. 37-44.

⁴¹ Erhan Afyoncu, *Defterhane-i Âmire*, TTK, Ankara 2014; Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *TALİD*, C. I., İstanbul 2003, s. 267-286.

⁴² Mehmet Öz, *Osmanlı Tarihi Üzerine II, İnsan Toplum ve Ekonomi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2020. Mehmet Öz'ün bu eserinde tahrir ve timar sistemi, nüfus iskân ve bölge çalışmaları ile alakalı makaleler bir arada cem edilerek verilmiştir.

⁴³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, C. I, İstanbul 2018; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, C. II, İstanbul 2022; Mehmet Genç, Erol Özvar, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar*, Ötüken, İstanbul 2021.

⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2016; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah, İstanbul 2015.

olan Yunus Uğur'un proje, makale ve çeşitli bildirilerinden faydalanılmıştır.⁴⁵ Bu çalışmanın ilk bölümünde yer alan Siyasi Ahval kısmında araştırma eser olarak kaleme alınan Ensar Köse'nin "Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi (1724 İstanbul Antlaşması)" isimli eseri⁴⁶ ve Muhammet Habib Saçmalı'nın "Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate" isimli doktora tezinden istifade edilmiştir.⁴⁷

3. YÖNTEM

Bu çalışmada yöntem olarak çalışmanın kaynak ve literatür değerlendirmesi başlığında aktarıldığı üzere çalışmaya kaynaklık eden arşiv malzemelerinin analizi yöntemi kullanılmıştır. Osmanlı arşivlerinde yer alan bölge ile alakalı en önemli ana kaynak niteliğindeki tapu tahrir defterleri, mühimme defterleri ve arşivin diğer fonlarında yer alan belgeler kullanılmıştır. Tapu tahrir defterlerinin şimdiye kadar kullanım alanları ve metotlarından yola çıkarak yeni bir usul ile defteroloji bilgisi harmanlanıp bilgi yığını olarak mevcut olan verilerden anlamlı analizler ortaya çıkarılmıştır. İlk etapta tapu tahrir defterlerinde yer alan bilgiler diğer arşiv belgeleri ve Osmanlı kronikleri ile karşılaştırılıp sebep-sonuç ilişkisi bağlamında tablolar halinde değerlendirilmiştir. Ayrıca bölge ile alakalı Gürcistan ve Rus arşivlerinde kütüphanelerinde yer alan kaynaklar incelenip Osmanlı verileri ile karşılaştırılmıştır. Bunu yaparken güncel Microsoft Excel, SPSS Modeller ve ArcGIS PRO gibi istatistiksel verileri tahlil etmeye ve görselleştirmeye yarayan dijital beşerî bilimlerin araçlarından faydalanılmıştır.

Osmanlı eyaletleri hakkında şimdiye değin yapılan çalışmalar incelendiği zaman görülmüştür ki Osmanlı coğrafyasında eyaletler yakınındaki eyaletler ve imparatorluk genelindeki eyaletler ile benzeşmeler ve farklılıklar göstermektedir. Büyük bir coğrafyada üç kıta üzerinde yer alan bu eyaletler Osmanlı sistemi içerisinde kendine has bir yönetilme biçimi

---

⁴⁵ Yunus Uğur, "Osmanlı Şehir Tipolojileri ve Atlası 1450-1700", *Tübitak Projesi*, Kasım 2014-Kasım 2016; Yunus Uğur, "Mapping Ottoman Cities: Socio-Spatial Definitions and Groupings (1450-1700)", *Journal for Early Modern Cultural Studies*, V. 18, No. 3, 2018, s. 16-65; Yunus Uğur, "Big Data in Ottoman Urban Studies: A Relational Approach to the Archival Data and to Socio-Spatial Analyses of an Early Modern Ottoman City", *Social Sciences*, 7, 2018; Yunus Uğur, "Big Data in Ottoman Urban Studies: A Relational Approach to the Archival Data and to Socio-Spatial Analyses of an Early Modern Ottoman City", *Social Sciences*, 7, 2018; Yunus Uğur, "Tarih Metinlerinde Harita, Tablo ve Grafikleri Kullanmak" *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, İdea Yayınevi, İstanbul 2018, s. 419-424; Yunus Uğur, "Osmanlı Şehirleri Atlasına Doğru 1450-1700", *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, Mahya Yay., OSAMER, İstanbul 2018, s. 15-35.

⁴⁶ Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi (1724 İstanbul Antlaşması)*, Büyüyen Ay, İstanbul 2017.

⁴⁷ Muhammet Habib Saçmalı, "Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate", *Unpublished Dissertation*, University of California, 2021.

ve farklılıkları barındırsa da idari açıdan birbiri ile bir uyum halindedir. Yüzyıllar boyunca bu sistemi tatbik eden ve zamanla idari yönetimin önceki dönemlerden doğru/yanlış dersler alarak gelişmesiyle yönetim biçimi değişime uğramıştır. Ancak idare ediliş biçimi bakımından Osmanlı eyaletleri Tanzimat Devrine kadar büyük bir değişiklik göstermemiş ve Klasik Osmanlı sistemi içerisinde belirli dinamik ve pratikleri olan bir anlayışla yönetilmiştir. İmparatorluğun Avrupa kıtasında yer alan Rumeli eyaletleri, Afrika kıtasında yer alan Arap-Afrika ülkeleri ve Asya kıtasında yer alan Anadolu eyaletleri son yıllarda sosyal bilimciler tarafından çeşitli veçhelerle incelenmeye tabi tutulmuştur. Özellikle Batılı bilim adamlarının Balkan ve Afrika coğrafyasında yer alan Osmanlı şehir ve eyaletlerine dair birikimleri elli yıldan uzun süredir devam etmektedir. Aynı şekilde sosyal bilimciler için tarihi bir hüviyete sahip Kafkasya coğrafyası büyük ilgi odağı olmuştur. Ülkemizde ise bilim insanları daha çok İstanbul, Bursa ve Edirne şehirleri ile Anadolu eyaletlerine ve Balkan eyaletlerine odaklanmışlardır. Osmanlı'nın yıkılışından sonra ortaya çıkan ülkelere özellikle büyük nüfuslu şehirler haliyle çalışmaların merkezinde yer almıştır.

Osmanlı hakimiyetinde ki Kafkasya ve Güney Kafkasya ile alakalı çalışmalar ise henüz istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Günümüzde Türkiye'nin sınır komşusu olan Gürcistan topraklarının batısı uzun yıllar Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. Gürcistan'ın doğusunda yer alan Kartli ve Kaheti bölgesi Osmanlı hakimiyetinde az bir sürede kalması, kaynak taramalarının tam olarak yapılmaması, bölgeyi çalışmak için lazım olan yabancı diller ve kaynaklara vukufiyetin sağlanmaması nedeniyle çalışmalar eksik kalmıştır. Osmanlı eyaletlerinin idari, ekonomik ve sosyal açıdan incelenmesi Türk ve Batılı bilim adamlarının çalışmalarıyla elli yıllık bir birikime ulaşmıştır. Dönemin şartlarına binaen bu eyaletler hakkında belirli bir usul ve metotla yapılan çalışmaların oluşturduğu birikim yadsınamaz bir gerçektir. Fakat bu bilgi ve birikimden faydalanarak yeni bir bakış ve yöntem ile modern teknik ve bilimlerle Osmanlı eyalet ve şehir tarihlerinin yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda Avrupa ve Amerika gibi ülkelere uzun zamandır var olan dijital beşerî bilimler ve onun sağladığı imkanlar Osmanlı eyaletlerini idari, ekonomik ve sosyal açıdan analiz etme imkanlarını genişletmekte ve çeşitlendirmektedir.

Güney Kafkasya ve İran coğrafyasında yer alan sayıları onlarca Osmanlı şehirleri imparatorluk ölçeğinde diğer eyalet ve şehirlerle yeknesak özelliklere sahip değildir. Her bir eyaletin idari bölgeleri ve bu bölgede yaşayan nüfusun analizi yapılarak şehir tipolojileri oluşturulmaya çalışılmalıdır. Kapsamı Tiflis eyaleti ile sınırlandırılan bu çalışmada ana hedef genelde Tiflis eyaletinin özelde ise Tiflis şehrinin tipolojisini ortaya çıkarabilmektir. Bu hedefe

ulaşabilmek maksadıyla Tiflis eyaletinin Liva/Vilayet, Kaza/Sancak, Karye-Mezraa gibi idari bölgelerinin tespiti ve bu bölgelerin idari, nüfus, iktisadi ve dini yapısı mevcut veriler tasnif edilerek dijital beşerî bilimlerin araçları olan analiz yöntemleriyle incelemek amaçlanmıştır.

İstanbul'da defterhâne-i âmire bünyesinde oluşturulan tapu tahrir defterleri ile alakalı çok çeşitli metotlarla 1960'lardan itibaren hazırlanan akademik birçok eser bulunmaktadır. Türkiye'de yaklaşık elli yıldan fazladır devam eden bu çalışmalar içinde bulunduğu zamanın yöntem ve teknikleriyle oluşturulmuştur. 2000'li yıllardan itibaren ise bu defterlerle alakalı yapılan çalışmalar çeşitli yönleriyle eleştirilmiş hatta tapu tahrir kayıtlarının kaynaklığı hususu tartışılmıştır. Bu çalışma oluşturulurken yıllar içerisinde tahrir kayıtları ile alakalı yapılan bütün tartışmalar incelenmiştir. Bu birikimden faydalanılarak günümüz akademisinde önemli araç olan “dijital beşerî bilimlerin” etkin kullanımı ile tahrir kayıtları çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Osmanlı tahrir defterleri idari, coğrafi, ekonomik ve demografik açıdan istatistiki bilgi veren büyük veri (big data) denilebilecek bir hazineye sahiptir. Defterlerde yer alan bu dataların/verilerin doğru ve hatasız olarak incelenmesi ana amaçlardan birisi olmuştur. Oluşturduğumuz veritabanı ile bir veri kümesi olan bu defterlerin içerisindeki verilerin doğruluğu defalarca kontrol edilmiştir. İmparatorluk ölçeğinde Tiflis eyaleti hakkında bilgi veren bu defterin bu şekilde incelenmesi sonucu gerek Güney Kafkasya ve İran eyaletleri gerekse imparatorluğun diğer eyaletleri ile bir kıyaslama imkânı elde edilememiştir. Bu bölgeler hakkında çalışmalar yapılmış olsa da Osmanlı tahrir defterleri bir “veri” olarak algılanmadığı için çalışmalarda gösterilen verilerin doğruluğu hususunda şüpheler oluşmuştur. Bu sebeple sağlıklı bir kıyaslama ve imparatorluk ölçeğinde eyaletlerin veya en azından komşu eyaletlerin mukayese edilebilmesi için tahrir defterleri analiz edilirken dijital bilim araçlarının kullanılmasının elzem olduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı eyalet ve şehirlerinin haritalarının çıkarılması merkez ve kırsal bölgelerin mekânsal olarak analiz edilebilmesi için tahrir verilerinin haritalama programlarıyla incelenerek verilmesi yöntem olarak uygulanmıştır. Dijital Osmanlı çalışmaları bağlamında Tiflis eyaletinin liva ve nahiyelerinin konum bilgileri ve mekânsal durumları dönemin gravürleri ve eski haritaları kullanılarak tespit edilmiştir. Mekânsal olarak verileri koordinat temelli analiz etme ve haritalama imkânı sağlayan “Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)” araç olarak bu çalışmada kullanılmıştır. Dünyada ve ülkemizde birçok tarih tezi, kitabı ve projesinde faydalanılan coğrafi bilgi sistemleri mekânsal olarak konumlandırma yapma imkânı ve görseller oluşturmayı sağladığı için değerlidir. Coğrafi Bilgi Sistemlerinden ArcGIS PRO hem

mekanların konumunu tespit etmede hem de tematik haritalar oluşturmada bu çalışmada kullanılmıştır.

İlk olarak Tiflis eyaleti liva ve nahiyelerinin koordinat bilgileri uzun uğraşlar sonucu tespit edilerek Google haritalar aracılığıyla işaretlendirilmiştir. Bu tespit yapılabilmesi için Osmanlı arşivi ve Türkçe literatürde ilgili liva ve nahiyelerin coğrafi konumlarıyla alakalı bilgiler derlenmiştir. Günümüzde birçoğu yer almayan bu liva ve nahiyelerin koordinatlarının tespit edilmesinde bu sebeple birçok sorunla karşılaşmıştır. Literatürde yer alan bilgiler ışığında ayırt edici bir özelliği ile hakkında bilgi verilen liva ve nahiyelerin konumlarının tespiti uzun zaman süren araştırmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Örneğin İnçe nahiyesinin tespiti için aynı isimli bir nehrin olduğu ve günümüzde Azerbaycan'ın Kazax reyonunda yer aldığı bilgisi birleştirilerek İnçe nahiyesinde yer alan yerleşim yerlerinin bazısının günümüzde aynı isimle kaydedilmesi ile tam yeri belirlenmiştir. Bu tespit çalışmasında bölgeye yakın yerler ve bölgenin yerleşim yerlerinden yola çıkılarak o havalide bulunan eski kaleler nahiyeye ve liva merkezi olarak tespit edilmiştir. Bilindiği üzere o dönemde liva ve nahiyeye merkezleri kale şehirleri olarak adlandırılan kalelerin içerisinde yer almaktaydı. Bu şekilde çeşitli zorlukları aşarak Tiflis eyaleti liva ve nahiyelerinin CBS'nin ilk şartı olan konumsal veri tabanı "geodatabase" oluşturulmuştur. Liva ve nahiyelerin konumsal olarak tespitinden sonra oluşturduğumuz veritabanından elde edilen bölgenin toplam yerleşim yeri sayısı, vergisi, nüfusu ve arazi türleri gibi bilgileri içeren veriler ArcGIS programı ile birleştirilerek tematik haritalar elde edilmiştir. Böylece konumları tespit edilen ve harita coğrafi referanslama "georeferencing" yöntemiyle elde edilen veriler ve mekânsal konumlar birleştirilerek yoğunlaşma haritaları ortaya çıkarılmıştır. Böylece Coğrafi Bilgi Sistemleri sadece harita yapmak için kullanılan bir program olmanın ötesinde verilerin görselleştirilmesi ve anlamlandırılmasına kaynaklık etmektedir. Bu kısma kadar aktarılan Coğrafi bilgi sistemi türlerinden olan vektör veri modelinin sağladığı imkanlarla oluşturulan yöntemden bahsedilmiştir. Coğrafi bilgi sistemlerinin bir diğer türü olan "raster veri" modeli ile ise eski bir haritayı esas alarak günümüzdeki o bölgenin aynı izdüşümde kalan ve günümüzde de var olan mekanların tespit edilerek oluşturulmasıyla ortaya çıkarılmasıdır. Raster haritalar ile Tiflis merkezi konu edinen özellikle XIX. yüzyılda Rusların oluşturduğu Tiflis haritalarından faydalanılmıştır. ArcGIS programında altlık olarak kullanılan bu haritalar ve güncel Tiflis merkez haritası ile bilinen mekanların koordinatları eşleştirilerek raster haritalar ile güncel şehir merkezi eşleştirilmiştir. Böylelikle Tiflis merkezde bulunan önemli yapılar ve mahallelerin mekânsal olarak

izdüşümleri tespit edilmiş ve Tiflis merkezde yer alan dini yapılardan kilise ve manastırlar ile Osmanlı vakıfları tespit edilmiştir.

Bu çalışmada dijital bilimler ve onun sağladığı imkanlardan faydalanmakla birlikte bu bilim dalı bir yöntem olarak kullanılmış ve amaç haline getirilmemiştir. Dijital tarihçilik ve klasik tarihçilik arasında cereyan eden tartışmalar bu çalışmanın kapsamını aşacağı için bu kısımda bir araç olarak bu bilimin kullanımı ve yöntem üzerine olan katkısı incelenmiştir.⁴⁸ Klasik konvansiyonal tarihçiliğin gerekli usul ve metotları göz ardı edilmeden beşerî bilimlere yönelik oluşturulan yeni dijital araçlar kullanılmıştır. Böylelikle klasik tarihçilik usulünde yer alan bilgileri aktarma ve eldeki verileri doğru şekilde analiz etme imkânı sağlayan bilgisayar bilimleri bu çalışmada yöntem olarak takip edilmiştir. Çalışmada metin içerisinde görüleceği üzere dijital imkanlarla oluşturulan verilerin analizi çeşitli yeni yöntemlerle incelenmiştir. Metin içerisinde bu analizlerin nasıl yapıldığı ile alakalı bilgiler yer yer verilmiştir.

Tiflis tapu tahrir defterlerinin sayısallaştırılmış hali bu çalışmanın veritabanını oluşturmuştur. Arşiv kaynaklarındaki verilerin detaylıca kodlanarak hazırlandığı bu veritabanının dizayn aşaması ve verilerin girilmesi uzun bir süreç almıştır. Tapu tahrir verilerinin sayısallaştırılması için örnek bir veritabanı bulunmadığı için verilerin dizayn süreci tarafımızdan oluşturulmuştur. İki adet veritabanı ile tapu tahrir defterinde yer alan verileri analiz yapılabilecek bir şekle çevrildi. Microsoft Excell'de ilk oluşturulan birinci veritabanının (bkz. şekil 1) sayısallaştırma işlemlerinde sütun adlandırmaları sırasıyla şu şekilde olmuştur. Defter No, Liva Adı, Nahiye Adı, Yerleşim Yeri, İskanlı/İskansız Yerleşim Yeri, Dini Durum, Yerleşim Yeri, Yerleşim Yeri Türü, Toprak Türü (1), Kâtip Hatası, Tahsil Edilen Vergi, Nefer, Hane, Bennâk, Mücerred, Toplam Nüfus, Açıklamalar. Tapu tahrir defterinin bu şekilde analiz edildiği birinci veritabanında ilk olarak Tiflis eyaletinin Topografisi yani yerleşimi hakkında analizler yapılmıştır. Liva ve Nahiyelerin tespiti ile idari tasnif belirlenmiştir. Nefs-i Tiflis ve Nefs-i Gori başlıklarıyla verilen tapu tahrir verileri ile şehir merkezleri olan Tiflis ve Gori şehirlerini demografisi ve mimari yapıları gibi önemli hususlarda inceleme imkânı ortaya çıkmıştır. Nahiyeler ve nahiyelere bağlı, köy tahrirde geçtiği ismiyle karye, arazi, mezraa, cemaat, kışlak, yaylak gibi yerleşim yeri türleri tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerlerinin demografi verileri ise yine bu veritabanında incelenmiştir. Bu veriler ile birlikte liva ve nahiyelerin nüfusu hakkında detaylı bilgiye sahip olabilmekteyiz.

---

⁴⁸ Bu konuda güncel olarak yapılan tartışmalar için Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association Dergisinin son sayısı olan Digital Ottoman Studies özel sayısı içerisinde yer alan makalelere bakılabilir. Nora Barakat, Ali Yaycıoğlu, "Critical Approaches to Digital Ottoman Studies: Promises and Challenges", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association, Digital Ottoman Studies*, Volume 9, Number 2, Fall 2022, s. 17-33.

Tapu tahrir katipleri Tiflis eyaleti defterlerinde genel olarak sadece nefer sayısını vermişlerdir. 1649 yerleşim yerinin kaydedildiği defterlerde hane sayısı sadece 460 yerleşim yerinde verilmiştir. Nefer sayısı ise boş olan yerler hariç her yerleşim yerinde kayıt altına alınmıştır. Nüfus bilgisi olarak Bennâk 207, Mücerred 120 yerleşim yerinde bilgi olarak verilmiştir. Nüfus bilgisi verileri incelenirken klasik usuldeki gibi Hane sayısı x 4 + Bennâk + Mücerred gibi “klasik” nüfus tahminlerine yer vermeden kayıtlı verilerin ortalamaları üzerinden bir analize tabi tutulmuştur. Mahallelerin ortalama nüfusları, liva ve nahiyelerde karyelerin ortalama neferi ve nefer sayısı 25’den büyük 25’den küçük yerleşim yerleri gibi analitik tasnifle ölçeklendirilerek kendi içerisinde bir gruplandırmaya gidilmiştir.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45
DEFTER NO	LİVA ADI	NAHİYE ADI	SIRA NO	YERLEŞİM YERİ	İSKANLI/İSKANSIZ YY	DİNİ DURUM YY	Yerleşim Yeri Türü	TAHİL EDİLEN VERGİ	KATIP HATASI	TOPRAK TÜRÜ (1)	NEFER	HANE	BENNAK	MÜCERRED	TOPLAM NÜFUS	AÇIKLAMALAR (1)	AÇIKLAMALAR (2)																											
1	8977 TIFLIS	BERATLI	1	Karye-i Şahin	Dehu	Gayri Müslim	KOV	8.112			19	14			19																													
2	8977 TIFLIS	BERATLI	2	Karye-i Şahmed	Dehu	Gayri Müslim	KOV	5.872			15	6			13																													
3	8977 TIFLIS	BERATLI	3	Karye-i Lüğret	Dehu	Gayri Müslim	KOV	11.640			26	15			26																													
4	8977 TIFLIS	BERATLI	4	Karye-i Günzen	Dehu	Gayri Müslim	KOV	10.618			25	17			25																													
5	8977 TIFLIS	BERATLI	5	Karye-i Çavre	Dehu	Gayri Müslim	KOV	8.360			23				23																													
6	8977 TIFLIS	BERATLI	6	Karye-i Burvil	Dehu	Gayri Müslim	KOV	6.938			15				15																													
7	8977 TIFLIS	BERATLI	7	Karye-i Menkalis	Dehu	Gayri Müslim	KOV	6.190			14				14																													
8	8977 TIFLIS	BERATLI	8	Karye-i Zipe	Dehu	Gayri Müslim	KOV	6.570			17				17																													
9	8977 TIFLIS	BERATLI	9	Karye-i İske	Dehu	Gayri Müslim	KOV	6.216			54				54																													
10	8977 TIFLIS	BERATLI	10	Karye-i Dranlı	Dehu	Gayri Müslim	KOV	13.230			37				37																													
11	8977 TIFLIS	BERATLI	11	Karye-i Şarkmet	Boş	Boş	KOV	1.500			0				0																													
12	8977 TIFLIS	BERATLI	12	Karye-i Aşağı Karaga	Boş	Boş	KOV	2.000			0				0																													
13	8977 TIFLIS	BERATLI	13	Karye-i Lomis İban	Boş	Boş	KOV	1.500			0				0																													
14	8977 TIFLIS	BERATLI	14	Karye-i Güllüsu	Boş	Boş	KOV	1.800			0				0																													
15	8977 TIFLIS	BERATLI	15	Karye-i Dumancı	Dehu	Gayri Müslim	KOV	9.187			23				23																													
16	8977 TIFLIS	BERATLI	16	Karye-i Bıçıt	Dehu	Gayri Müslim	KOV	394			3				3																													
17	8977 TIFLIS	BERATLI	17	Karye-i Kumart	Dehu	Gayri Müslim	KOV	5.343			16				16																													
18	8977 TIFLIS	BERATLI	18	Karye-i Paşakent	Dehu	Gayri Müslim	KOV	2.285	1		5				5																													
19	8977 TIFLIS	BERATLI	19	Karye-i Bostu	Dehu	Gayri Müslim	KOV	2.000			5				5																													
20	8977 TIFLIS	BERATLI	20	Karye-i Şenkent	Dehu	Gayri Müslim	KOV	7.216		TRAKIT	44				44		Bennak / Akburçaban																											
21	8977 TIFLIS	BERATLI	21	Karye-i Ahaljen	Dehu	Gayri Müslim	KOV	3.970			26				26																													
22	8977 TIFLIS	BERATLI	22	Karye-i Aşağı Lib	Dehu	Gayri Müslim	KOV	3.795			10				10																													
23	8977 TIFLIS	BERATLI	23	Karye-i Nisarı Lib 1	Dehu	Gayri Müslim	KOV	1.500			3				3																													
24	8977 TIFLIS	BERATLI	24	Karye-i Nisarı Lib 2	Dehu	Gayri Müslim	KOV	1.500			5				5																													
25	8977 TIFLIS	BERATLI	25	Karye-i Nisarı Karaga	Dehu	Gayri Müslim	KOV	3.715			9	5			9																													
26	8977 TIFLIS	BERATLI	26	Karye-i Nisarı Karaga	Dehu	Gayri Müslim	KOV	4.495			7	4			7																													
27	8977 TIFLIS	BERATLI	27	Karye-i Kupa	Dehu	Gayri Müslim	KOV	6.695	1		19	11			19																													
28	8977 TIFLIS	BERATLI	28	Karye-i Ahal İban	Dehu	Gayri Müslim	KOV	1.300			5	3			5																													
29	8977 TIFLIS	BERATLI	29	Karye-i Karmıde	Dehu	Gayri Müslim	KOV	10.000			43				43																													
30	8977 TIFLIS	BERATLI	30	Karye-i Karamis	Dehu	Gayri Müslim	KOV	10.000			49				49																													
31	8977 TIFLIS	BERATLI	31	Karye-i Toprakale 1	Dehu	Gayri Müslim	KOV	1.820			4				4																													
32	8977 TIFLIS	BERATLI	32	Karye-i Büyük Dağd	Dehu	Gayri Müslim	KOV	7.214	1		60				60		Bennak / Akburçaban																											
33	8977 TIFLIS	BERATLI	33	Karye-i Küçük Dağd	Dehu	Gayri Müslim	KOV	15.440	1		39				39																													
34	8977 TIFLIS	BERATLI	34	Karye-i Varhuna	Dehu	Gayri Müslim	KOV	9.730	1		43				43																													
35	8977 TIFLIS	BERATLI	35	Karye-i Bağcı	Dehu	Gayri Müslim	KOV	900			2				2																													
36	8977 TIFLIS	BERATLI	36	Karye-i Vanat 1	Dehu	Gayri Müslim	KOV	1.800			6				6																													
37	8977 TIFLIS	BERATLI	37	Karye-i Tekkad	Dehu	Gayri Müslim	KOV	2.500			15				15		Bennak, Sinek Dağı, Çayırsayın mezarları																											
38	8977 TIFLIS	BERATLI	38	Karye-i Karmı	Dehu	Gayri Müslim	KOV	5.361			11				11																													
39	8977 TIFLIS	BERATLI	39	Karye-i Auzan	Dehu	Gayri Müslim	KOV	950			7				7																													
40	8977 TIFLIS	BERATLI	40	Karye-i Karis	Dehu	Gayri Müslim	KOV	4.900			46				46																													
41	8977 TIFLIS	BERATLI	41	Karye-i Tırmı	Dehu	Gayri Müslim	KOV	6.244			16				16																													
42	8977 TIFLIS	BERATLI	42	Karye-i Nisarı	Dehu	Gayri Müslim	KOV	3.000			7				7																													
43	8977 TIFLIS	BERATLI	43	Karye-i Nisarı	Dehu	Gayri Müslim	KOV	1.600			5				5																													
44	8977 TIFLIS	BERATLI	44	Karye-i Nisarı	Dehu	Gayri Müslim	KOV	1.600			5				5																													
45	8977 TIFLIS	BERATLI	45	Karye-i Nisarı	Dehu	Gayri Müslim	KOV	1.600			11				11																													

Şekil 1: Veritabanı 1 (Yerleşim-Nüfus-Ekonomi)

Oluşturulan ikinci veritabanında (bkz. şekil 2) ise Tiflis Eyaleti Liva ne Nahiyelerinin iktisadi yapısının analiz edilebilmesi için bir model oluşturuldu. Bu veritabanı ise sırasıyla şu sütun başlıklarından oluşturulmuştur. Defter No, Liva Adı, Nahiyeye Adı, Yerleşim Yeri, Yerleşim Yeri Türü, Vergi Türü (1), Vergi Türü (2), Yekün Türü, Vergi Kategorisi, Vergi'nin Dini Durumu, Vergi (Akçe). Bu veritabanı ile ekonomik olarak Tiflis eyaletinin defterde kayıtlı bütün verileri incelenme imkânı bulmuştur. Yerleşim yerinde yaşayan tebaadan tahsil edilen vergilerin çeşitleri, miktarları, akçe olarak bahası birçok değişkenle analiz yapabilme imkânı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeden aldığı vergilerin unsurları ve bunların akçe olarak değeri tespit edilmiştir. Vergi kategorisi başlığı ile altı kategoriye ayırdığımız vergilerin

tasnifleri yapılmış ayrıca sadece gayri Müslimlere ait sadece Müslümanlara ait ve Müslim ve Gayri Müslimlerin ortak ödediği vergi türleri toplamlarıyla birlikte tespit edilmiştir. Tiflis eyaletinden alınan mukâtaalar ve mukâtaa çeşitleri de ayrıca kalem kalem incelenmiştir.

DEFTER NO	LİVA ADI	NAHIYE ADI	YERLEŞİM YERİ	Yerleşim Yeri Türü	VERGİ TÜRÜ (1)	VERGİ TÜRÜ (2)	YEKÜN TÜRÜ	Vergi Kategorisi	DİNİ GRUP	AKÇE
2	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	İspenç	İspenç	Tarım Araçları Üzerinden Alınan Vergiler	Gayri Müslim	2.280	
3	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Hinta	Hinta	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	2.000	
4	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Şalt	Şalt	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	900	
5	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Çavdar	Çavdar	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	300	
6	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Erzen	Erzen	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	450	
7	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Öğr-i Bâğât	Öğr-i Bâğât	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	1.200	
8	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Nîm Revgan	Resm-i Revgan	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Ortak	200	
9	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Âdet-i Ağnâm	Âdet-i Ağnâm	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Ortak	200	
10	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Resm-i Arûsâne	Resm-i Arûsâne	Bâd-i Hevâ Vergileri	Ortak	120	
11	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Nîm Revgan	Resm-i Revgan	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Ortak	50	
12	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Resm-i Marhasa-i Gebrân	Resm-i Marhasa-i Gebrân	Diğer	Gayri Müslim	32	
13	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Bidat-i Hanâzir	Bidat-i Hanâzir	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Gayri Müslim	180	
14	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Resm-i Kiyah	Resm-i Kiyah	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Ortak	50	
15	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sihnâr	KÖY	Nisf-i Bâd-i Hevâ ve Tapuy-ı Zemin be Dest	Bâd-i Hevâ Tamamı	Bâd-i Hevâ Vergileri	Ortak	150	
16	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	İspenç	İspenç	Tarım Araçları Üzerinden Alınan Vergiler	Gayri Müslim	1.560	
17	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Hinta	Hinta	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	1.600	
18	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Şalt	Şalt	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	600	
19	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Çavdar	Çavdar	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	300	
20	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Erzen	Erzen	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	300	
21	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Öğr-i Bâğât	Öğr-i Bâğât	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	80	
22	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Nîm Revgan	Resm-i Revgan	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Ortak	800	
23	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Âdet-i Ağnâm	Âdet-i Ağnâm	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Ortak	100	
24	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Resm-i Arûsâne	Resm-i Arûsâne	Bâd-i Hevâ Vergileri	Ortak	120	
25	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Nîm Meyve	Öğr-i Meyve	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	50	
26	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Resm-i Marhasa-i Gebrân	Resm-i Marhasa-i Gebrân	Diğer	Gayri Müslim	30	
27	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Bidat-i Hanâzir	Bidat-i Hanâzir	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Gayri Müslim	132	
28	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Resm-i Kiyah	Resm-i Kiyah	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Ortak	120	
29	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Sahaned	KÖY	Bâd-i Hevâ, Cürm ü Cinayet, Yava, Kaçgun,	Bâd-i Hevâ Tamamı	Bâd-i Hevâ Vergileri	Ortak	80	
30	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Lüğret	KÖY	İspenç	İspenç	Tarım Araçları Üzerinden Alınan Vergiler	Gayri Müslim	3.120	
31	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Lüğret	KÖY	Hinta	Hinta	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	3.000	
32	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Lüğret	KÖY	Şalt	Şalt	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	1.350	
33	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Lüğret	KÖY	Çavdar	Çavdar	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	450	
34	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Lüğret	KÖY	Erzen	Erzen	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	600	
35	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Lüğret	KÖY	Öğr-i Bâğât	Öğr-i Bâğât	Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	Ortak	2.000	
36	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Lüğret	KÖY	Âdet-i Ağnâm	Âdet-i Ağnâm	Hayvancılıktan Alınan Vergiler	Ortak	200	
37	897 TİFLİS	BERATLI	Karye-i Lüğret	KÖY	Resm-i Arûsâne	Resm-i Arûsâne	Bâd-i Hevâ Vergileri	Ortak	120	

Şekil 2: Veritabanı 2 (Vergi Unsurları ve İktisadi Hayat)

Şunu belirtmek gerekir ki Türkiye’de yapılan eyalet tarihi çalışmalarının büyük kısmında *nefs-i* adıyla kaydedilen şehir merkezleri detaylı incelenmemiştir. Liva ve nahiyelerin merkezi hariç sadece kırsal kesimler hakkındaki veriler değerlendirilmiştir. Bazı çalışmalarda ise sadece şehirlerin merkezi çalışılmış kırsal kesim atlanmıştır. Bu çalışmada oluşturduğumuz veritabanının sağladığı imkanlarla hem merkez hem kırsal hakkında bilgileri birlikte analiz etme imkânı elde edilmiştir. Bunlara ek olarak tapu tahrir defterinde kayıtlı vakıflar ve mimari yapılar hakkında değerlendirilmeler yapılmıştır.

Tiflis Eyaleti tapu tahrir defteri incelendiği zaman her iki defterin başında da “fihrist-i kurahâ-i eyalet-i Tiflis” başlığıyla fihrist eklenmiştir. Tapu tahrir defterini fihrist ve asıl metin olarak iki kısma ayırdık. Her iki defterde de bütün yerleşim yerleri fihristte üzerine bir numara verilmiş ve *karye-i* .... şeklinde isimleri kaydedilmiştir. Yerleşim yeri isminin altında ise bu yerlerden alınan vergilerin yekünü yazılmıştır. Fihristte tamamı karye olarak kaydedilen bu yerleşim yerlerinin bir kısmı metinde arazi, mezra, kışlak, cemaat, maden, yaylak vesaire yerleşim yeri türü ismine göre kaydedilmiştir. Ancak bu fihrist ve metinde yer alan yerleşim

yerlerinde kâtip birçok hata yapmıştır. Bu hatalardan çoğunun sehven yapıldığı düşünülmektedir. Köy isimlerine numara veren kâtip bazen bu numaraların sırasını karıştırmış bazen mükerrer numara kullanmıştır. Buna ilaveten tapu tahrir kâtibinin en çok yaptığı hata vergi geliri kaydında ve nefer sayılarında yaptığı toplama hatalarıdır. Ayrıca kâtibin fihristte verdiği bazı yerleşim yeri isimleri metinde bulunmazken metinde yer alan bazı yerleşim yerleri de fihristte kaydedilmemiştir. Bu çalışmada oluşturulan veri tabanı ile hesaplama hataları tek tek tespit edip düzeltilerek veriler bu şekilde hazırlanmıştır. Kâtibin yerleşim yerlerine verdiği numaralardaki hatalar düzeltilmiş dolayısıyla eyaletin bütün yerleşim yeri sayıları, nüfusu ve vergi gelirleri olabilecek en doğru şekilde verilmiştir. Bunun yanında asıl metinde yer alan fihristte yer almayan yerleşim yerleri de değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

897 numaralı tapu tahrir defteri fihristinde toplam 1.028 yerleşim yeri kaydedilmişken oluşturduğumuz veri tabanında 1.036 yerleşim yeri tespit edilmiştir. 900 numaralı defterin fihristinde kaydedilen yerleşim yeri 614 iken hazırladığımız veri tabanında 613 yerleşim yeri tespit edilmiştir. 897 numaralı tapu tahrir defteri fihristine göre toplam vergi 7.795.026 iken veri tabanında 7.812.479 olarak tespit edilmiştir. Aradaki fark 17.453 akçedir. 900 numaralı tapu tahrir defteri fihristine göre ise toplam vergi 6.238.592 iken veri tabanında 6.259.137 olarak tespit edilmiştir. Bu defterdeki fark 20.545 akçe iken toplam fark 37.998 akçedir. Tapu tahrir defterinde kâtibin yaptığı hatalara tez bölümleri içerisinde ilgili yerlerde temas edilmiştir.

Tapu tahrir defteri ile alakalı yapılan çalışmaların birçoğu incelendiğinde fihrist ve ana metin arasındaki farklar ve kâtibin hatalı işlem yapabileceği gözden kaçırılan bir husus olmuştur. Tiflis eyaleti ile alakalı araştırma eserlerde asıl metni incelemeyen sadece fihrist kısmına bakılarak çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Örneğin tapu tahrir kâtibi 897 numaralı defterin fihristinde sırasıyla nahiyeleri başlık olarak vermiş bu başlık altında yerleşim yerlerini vermiştir. Kâtip, Beratlı nahiyesinden sonra gelen ikinci nahiye olan Dumanis nahiyesini fihristte başlık olarak yazmayı unutmuştur. 238 numaralı Karye-i Boşköy ile biten Beratlı nahiyesinden sonra 239 numaralı Karye-i Şanıban ile Dumanis nahiyesi başlamaktadır. Dumanis nahiyesi asıl metinde bütün yerleşim yerleriyle birlikte verilmesine rağmen bu araştırma eserlerin bazısında⁴⁹ Dumanis nahiyesine rastlanmadığı ifade edilmiştir. Asıl metinde 92 yerleşim yeri hakkında malumat mevcutken sadece fihristte bakarak çalışmalarını yapanlar bu nedenle büyük hataya düşmüşlerdir.

---

⁴⁹ Elvin Valiyev, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevî ve Rusya Kışkırcısında", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014, s. 82; Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 53; Kübra Nur Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Tiflis'i Fethi ve Burada Tutunma Çabaları (1723-1735)", s. 61.

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterlerinin başında kanunnâme bulunmamaktadır. Esasen tahrir defterlerinin ilk sayfalarında o eyaletin bir kanunnâmesi hazırlanırdı.⁵⁰ Bu kanunnâme ile o eyaletten elde edilecek vergi hasılları ve bu vergileri kimin tahsil edeceği ile alakalı bilgiler bulunmaktadır. Ancak Safevîlerden ele geçirilen eyaletlerin tahrir defterleri incelendiği zaman kanunnâme sadece Gence eyaletinde bulunmaktadır. Tiflis'in XVI. yüzyılda Osmanlı idaresi altında olduğu dönemde oluşturulan 525 numaralı tapu tahrir defterinin başında kanunnâme bulunmaktadır. Ancak ileride de değinileceği üzere 1723 yılına gelene kadar para taşıması nedeniyle miktarlar büyük oranda değişmiştir. Örneğin 25 akçe olan ispenç vergisi neredeyse beş katına çıkarak 120 akçe olmuştur. Kanunnâmenin olmayışından kaynaklanan bir vergi unsurunun ne miktarda ve kim tarafından tahsil edileceği durumu oluşturulan veritabanı ile çözülmeye çalışılmıştır. Osmanlı iktisadi sisteminde mutad olduğu üzere o vergi unsurunu tahsil eden sahib-i arz, mirliva, mîr-i mîran her kimse o minvalde düşünülmüştür. Bazı vergi unsurlarında ise örneklerden yola çıkarak o verginin kıymeti ve akçe olarak değeri ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla bir eksilik olarak gözüken kanunnâmenin olmayışı durumu mevcut defterdeki verilerden yola çıkarak ve Osmanlı sistemindeki genel geçer kabul olan anlayışa tabi olarak bir çözüm getirilmiştir.

4. GÜRCİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU

Adını Grekçe'den alan Kafkasya; İslam tarihçileri tarafından "Kabk", Latinler tarafından "Caucasus", Ruslar tarafından "Kavkaz" olarak adlandırılmıştır.⁵¹ Karadeniz ile Azak denizini ayıran Anapa yarımadasına ulaşan Büyük Kafkas dağları ve bu dağların uzantıları Kafkasya'yı oluşturmaktadır.⁵² Osmanlı ilk dönem belgelerinde ise Çerkezistan, Kuban ve Dağıstan olarak geçen Kafkas bölgesi, Rusların Çar I. Petro döneminde ise eski Yunan ve Romalıların dediği gibi Kavkaz (Rus. Кавказ) kelimesi bölge için kullanılmıştır. Elbruz ve Kazbeğleri isimli büyük dağları olan bu coğrafyada Daryal geçidi ve Derbent geçidi konumu önemli olan yerlerdir.⁵³ Kafkasya bölgesi Osmanlı son dönem metinlerinde Memâlik-i Kafkasya, Transkafkasya ve Mâverây-ı Kafkasya olarak geçmektedir.⁵⁴ Kafkasya'nın doğu

⁵⁰ Halil İnalçık, "Kanunnâme", *DİA*, XXIV, 2001, s. 333-337.

⁵¹ C. E. Bosworth, D. N. MacKenzie, "al-Kabk", *Encyclopedia of Islam* (2), IV, s. 341-350.

⁵² Davut Dursun, "Kafkasya (Fiziki ve Beşerî Coğrafya)", *DİA*, XXIV, 2001, s. 157-158.

⁵³ İlyas Üstünyer, *Kaf Dağının Güney Yüzü Gürcistan*, Kaknüs, İstanbul 2010, s. 23-27.

⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, Ebuzziya, Konstantin 1308, s. 18; Çevirisi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, haz. Mustafa Zahit Öner, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2022.

sınırını Hazar denizi, batı sınırını Karadeniz, güney sınırını Çoruh, Arpaçay, Aras nehirleri, kuzey sınırını ise Don nehri ve Maniç bataklığı oluşturmaktadır.⁵⁵

Kafkas dağlarının kuzeyde kalan kısmına Kuzey Kafkasya güneyine ise Güney Kafkasya denilmektedir. Büyük Kafkas sıradağlarının güneyinde yer alan Gürcistan⁵⁶ günümüzde kuzeyden Rusya Federasyonu, güneyden Ermenistan ve Türkiye, doğusunda Azerbaycan batıdan ise Karadeniz ile çevrili bir ülkedir. Gürcistan'ın kuzey kısmında büyük Kafkas sıradağları bulunmaktadır. Kafkas dağları bölgenin karakteristiğini ve coğrafi taksimatını belirleyen ana unsurdur. 1500 km boyunca uzanan bu sıradağlar yer yer beş bin metreyi aşan yüksekliğe sahip olup bölgenin topoğrafyası ve ikliminde belirleyici unsur olmuştur. Öyle ki İslam kaynaklarında bölgeye Cebel-i Kafkas denilmiştir.⁵⁷ Güneyinde ise Küçük Kafkas sıradağlarından oluşan Acara-İmereti, Trialeti, Borcomi ve Ahalstihe dağları yer almaktadır. Küçük Kafkas ve Büyük Kafkas dağları arasında ova ve yaylaların yer aldığı engebeli çöküntü bölgesinin batı tarafında Kolhit ovası, doğusunda Kartli ve Kahet bölgesi bulunmaktadır. Büyük ve Küçük Kafkas dağlarını Mesheti ve Lihi dağları kuzey-güney doğrultusunda birbirine bağlar ve bu dağlar Karadeniz ve Hazar havzaları arasındaki ırmak ve su bölümlerini belirler. Doğu Gürcistan'da yüksekliği iki bin metreyi aşan Kaheti, İori ve Kartli Yaylaları Kür nehrinin kolları tarafından parçalanmış ve engebeli bir hal almıştır.⁵⁸

Akarsu ve göller bakımından zengin olan Gürcistan'ın en önemli nehri olan Kür (1515 km) -Gürcülerin tabiriyle Mtkvari nehri- Türkiye'den doğup Hazar'a dökülmektedir. Diğer ırmaklarda olduğu gibi Kür nehri ve bu nehre dökülen akarsuların çevresinde çayırklar ve bataklıklar bulunmaktadır. Bölge nehirlerinden İngur ve Faş nehirleri Karadeniz'e dökülürken Terek, Sulak, Kuma, Kür ve Aras nehirleri Hazar denizine dökülür.⁵⁹ Yine Türkiye'de doğan Çoruh nehri ise Batum tarafından Karadeniz'e dökülür. Kür nehri ülkeyi boydan boya aşan bir yapıya sahip olup Liakhvi, Dzama, Tana, Tedzami, Azagvi, İori ve Alazani denilen kolları bulunmaktadır. Kür nehrinin bu kolları ülkede tarımın yapılmasında en önemli etkidir.⁶⁰ Kafkasya'nın iklimi çok değişkenlikler gösterir. Kafkasya'nın dağlarından Karadeniz'e kadar

⁵⁵ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)*, Kitabevi, İstanbul 2015, s. 1.

⁵⁶ Detaylı bkz. David Marshall Lang, *Gürcüler, Eski Halklar ve Ülkeler*, çev. Neşenur Domaniç, Ceylan Yay., İstanbul 1997; İlyas Üstünyer, *Kaf Dağının Güney Yüzü Gürcistan*; Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul 1997; Sandro İberieli, *Gürcü Halkının Tarihi*, Cinius Yay., 2014.

⁵⁷ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 2.

⁵⁸ Davut Dursun, "Gürcistan (Fiziki ve Beşerî Coğrafya)", *DİA*, XIV, 1996, s. 310.

⁵⁹ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 2-3.

⁶⁰ Davut Dursun, "Gürcistan", s. 310.

olan batı kısmında yıllık yağış miktarı fazla iken Kür ve Aras nehri havzaları en kurak bölgelerdendir.⁶¹

Güney Kafkasya’da Faş nehrinden, Aras nehrine kadar kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan yer yer kopuk alçak Küçük Kafkas dağları denilen sıradağlar vardır. Kafkasların o dönemde bilinen iki önemli geçit noktası bulunmaktadır. Birincisi Arapların Bâbü’l-ebvâb dedikleri meşhur Derbent Demirkapı geçididir. Diğer geçiş noktası ise yine Arapların Bâbü’l-âlan dedikleri XVIII. yüzyıldan itibaren Gürcü askeri yolu denilen Daryal geçididir.⁶² Kuzeyde Kafkas dağları güneyde Aras nehri arasında kalan doğu sınırı Hazar denizi batı sınırı ise Karadeniz olan kısım Güney Kafkasya olarak bilinir. Güney Kafkasya’nın batısında Gürcistan doğusunda ise Azerbaycan ve Ermenistan’ı içine alan Arrân bulunur. Kür ve Aras nehri arasında kalan bölgedeki otlakları ve Karabağ yaylalarının yaz otlakları bulunmaktaydı.⁶³

Kür nehrinden adını alan Gürcistan’ı, Osmanlılar Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırmıştı. Gürcistan’ın doğu kısmını Kartli bölgesi yani Tiflis ve çevresi batı kısmını ise Karadeniz’e kadar uzanan İmereti, Samegrelo ve Guria bölgeleri oluşturmaktadır. Trabzon’un fethi sonrasında Gürcistan’ın batı kısmını uzun zaman Osmanlılar idare etmiştir. Kartli bölgesini ise bölgedeki büyük devletlerin kontrolünde Gürcü krallar yönetmiştir.⁶⁴ Araplar, Farslar ve Osmanlılar bölgeyi Gürcistan olarak adlandırmışlardı. Romalılar ise bu bölgeye İberya demişlerdir. Osmanlılar Suram Dağları’nı doğu-batı Gürcistan’ı ayıran bir sınır olarak görmüştür. Batı Gürcistan düzlük Rion nehri havzasına açılır ve Karadeniz iklimi altındadır. Doğu Gürcistan Kür ve Aras vadileri arasındaki yüksek platolar ve bozkırdan müteşekkildir. İberya olarak adlandırılan doğu bölgesi İran ve Mezopotamya kültüründen etkilenmiş batısı ise Kolhis denilen bir bölge olup Yunan ve Roma medeniyeti etkisi altındadır.⁶⁵

Gürcüler tarafından Kartveli olarak isimlendirilen Kartli bölgesi doğu Gürcistan’ın en önemli merkezidir. Bu bölgenin merkezi ise Tiflis’tir. Kür nehrinin kuzeyinde Kafkas dağlarının eteklerindeki bölge ise Kahet’tir. Kahet’in merkezi Zagem (Zegem)dir ve İori (Yura) ve Alazan (Kanık)vadilerini kapsar. Batı Gürcistan’ın merkezi ise Kutais olarak adlandırılan İmereti bölgesidir. İmereti bölgesine Osmanlılar Başaçık ve Açıkbaş gibi isimler vermişlerdir. İmereti’nin kuzeybatısında bulunan bölge ise Megrel’dir. Merkezi Batum olup Çoruh nehri ağzında yer alan ve Kıpçak Türkleri ile Gürcülerin yaşadığı bölge ise Guria Gürel ismiyle

⁶¹ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 4.

⁶² Ahmet Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, s. 20.

⁶³ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 6.

⁶⁴ Sandro İberieli, *Gürcü Halkının Tarihi*, s. 207-209.

⁶⁵ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 6-7.

adlandırılır. Çoruh nehri ile Kür nehrinin kaynağı arasında kalan bölge Samstkhe/Sa-Atabago Mesket Ülkesi/Atabek ülkesi olarak adlandırılır. Batı bölgesinde Megreller, Lazlar, Svanlar ve Acaralar gibi Gürcü olmayan halklar bulunmaktadır.⁶⁶

Güney Kafkasya'nın en eski milletlerinden birisi Gürcülerdir. Kendilerine has Gürcü alfabesi ve dili olan bu halk IV. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlaşmıştır.⁶⁷ Gürcüler kendilerini Kartveli, memleketlerini Sakartvelo dillerini ise Kartuli şeklinde adlandırmışlardır. Gürcülere Araplar Kurc, İranlılar Gorc Avrupalılar ise Georgian demişlerdir. Gürcüler Kartvel, Kahet, Svan, Hevsur, Tuş, Pşav, İmereti, Megrel ve Gürel boylarına taksim olmuşlardır. Gürcistan bölgesinde yerleşimler Neolitik döneme kadar uzanır. Gürcüler ataları olarak milattan önce 1000'li yıllarda yaşayan İbery ve Kolhis kabilelerini görmektedirler.⁶⁸ Bu kabileler zamanla kendi devletlerini tesis ettiler. Karadeniz kıyısında Kolhis Kura vadisinde ise İbery devletleri kurulmuştur. Kolhis Milattan sonra birinci yüzyılda Romalıların, İbery ise üçüncü yüzyılda Perslerin hakimiyeti altına girmiştir. Bizans ve Pers imparatorluklarının hakimiyet kurma sahasında yer alan Gürcistan VII.-X. yüzyıllar arasında Arap hakimiyetinde kaldı.⁶⁹

Dönemin Arap kaynakları ve Ermeni kaynakları incelendiği zaman bölgenin İrmîniye bölgesi olarak adlandırıldığı görülmüştür. İrmîniye diğer adıyla Ermîniye bölgesi ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında Ermenilerin yaşadıkları bölgeleri tanımlamak için kullanılmıştır. İrmîniye tabiri ile Ermenilerin yaşadıkları yerlerden çok geniş bir coğrafyayı tarif ettikleri anlaşılmaktadır. Ermeni kaynaklarında kullanıldığı üzere bu kavrama Doğu Anadolu bölgesi ve Güney Kafkasya'nın tamamı girmektedir. Öyle ki Gürcülerin yaşadığı yer olan Tiflis şehri bazı kaynaklarda Ermeniye olarak geçmektedir. Günümüz Ermeni kaynakları dahil olmak üzere İrmîniye tabirine yüklenen bu geniş kapsam İslam coğrafyacıları ve tarihçileri tarafından kabul görmemektedir. İslam coğrafyacıları ise yaşadıkları yüzyıla göre İrmîniye bölgesini farklı tariflerle açıklamışlardır. Müslümanların bu bölgeyi fethetmelerinin ardından İslam coğrafyacıları tarafından bölgeye dair bilgiler verilmiştir. Büyük Ermeniye ve Küçük Ermeniye olarak ikiye de ayrılan bölgenin büyük olarak belirtilen kısmı Berzea'dan Derbend'e, diğer yönden Anadolu'ya kadar olan Ahlat ve çevresidir. Küçük Ermeniye ise Güney Kafkasya'da Tiflis ve çevresi olarak belirtilmiştir. Ermeniye dışında Arrân, Azerbaycan ve Gürcistan'ı bir ülke ve bölge adı olarak değerlendiren İslam coğrafyacıları da olmuştur. Ermeniye bölgesi olarak bilinen bölge daha sonra bu dört bölgeye göre kaynaklarda ayrılmıştır. İslam

⁶⁶ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 6-7.

⁶⁷ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 15.

⁶⁸ M.F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hrand Andreasyan, yay. haz. Erdoğan Merçil, TTK, Ankara 2003, s. 2-8.

⁶⁹ Sadık Müfit Bilge, "Gürcüler", *DİA(EK-I)*, 2020, s. 490.

coğrafyacılarının bu bölgeyi İrmîniye olarak adlandırmalarının muhtemel sebebinin Bizanslıların bölgeyi bu şekilde isimlendirmeleri ve Sâsânî tehlikelerine göre dörde ayırmaları etkili olduğu söylenebilir.⁷⁰

Gürcü kroniklerine göre Güney Kafkasya’da yaşayan Gürcü, Ermeni ve diğer milletler Nuh peygamberin soyundan gelen kardeş gruplardır. Ermeniler kendi orijinlerini Nuh’un soyundan Japheth’in oğullarından Gomer ve onun oğlu Togarmah’a dayandırırken Gürcüler ise Nuh’un oğlu Japhet’in oğlu Javan ve onun oğlu Tarshish’e dayandırmaktadırlar. Pers, Ermeni, Gürcü ve Arap kronikleri bölgede yaşayan halkların soyunun Nuh peygamberden geldiğini aktarmaktadır.⁷¹ Gürcü kroniklerine göre milattan önce 280 yılından itibaren Gürcü krallar Kartli ve Egrisi yani Kolhis denilen bölgede hakimiyet kurmuşlardır. İskitler, Persler, Keldâniler (Araplar), Yahudiler ve Türklerin bölgeye gelip Gürcülerle birlikte yaşadıkları en eski kayıtlardan itibaren tespit edilmiştir. Herodot tarafından Skythianlar olarak adlandırılan Hun’lara bağlı göçebe Türk kabilelerinden 28 ailenin Perslerin Kralı Keyhüsrev tarafından sürülmesiyle Kartli’ye gelip yerleştiği belirtilmiştir. Kartli’de bilinen en eski Türk kabilesi bu şekilde bölgeye gelmiştir. Aynı şekilde Asur Kralı Nebukadnezar Yahudileri sürmüş ve Kudüs’ten gelen Yahudiler Türklerle aynı zamanda Kartli bölgesine yerleşmiştir.⁷²

İberya krallığı olarak adlandırılan Gürcistan’ın tek bir hanedan tarafından yönetilmeye başlandığı IX. yüzyıldan sonra Moğol ve Timur istilaları sonrası Gürcistan küçük hanlıklara ayrılmıştı. Kartli, Kaheti, Sa-Megrelo, Guria, Samtshe ve Abhazya prenslikleri adıyla oluşan küçük hanlıklar Safevî kontrolünde idi. Safevîlerin zayıflaması Osmanlılar XV. yüzyıldan itibaren bölgede yer edinmiştir.⁷³

Gürcistan bulunduğu jeopolitik konumu itibariyle Kafkasya’yı Mezopotamya ve Anadolu coğrafyasına bağlayan kritik mevkidedir. Bu sebeple milattan önce bile büyük devletler tarafından bir hakimiyet alanı olarak kullanılmıştır. Bu sebeple Gürcistan coğrafyası milattan önce bile büyük devletlerin hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. İpek yolunun en önemli kollarından birisi olan Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayan ticaret

⁷⁰ Detaylar için bkz. Nebi Gümüş, “İslam Tarihi Kaynaklarında Ermeniler”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. I., TTK, Ankara s. 207-223; Mevlüt Koyuncu, “İslam Coğrafyacılarına Göre İrmîniyye”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. I., TTK, Ankara s. 225-231.

⁷¹ Kafkasya’da yaşayan hakların geneoloji/neseb bilgileri için bkz. Manana Sanadze, “The Issue of Genealogy of Armenians, Georgians and Other Caucasian Nations in the Historiography of the Middle Ages”, *Journal of Literature and Art Studies*, Vol. 7, No. 2, 2017, s. 207-225.

⁷² Manana Sanadze, *Chronology of Georgian Kings and Patricians of the Ancient Period And the Early Middle Ages*, C. I, Edwin Mellen Press, New York, 2017, s. 5-13; Jost Gippert, “The ‘Bun Turks’ in Ancient Georgia”, *Studies on Iran and the Caucasus*, ed. Uwe Blaesing, V. Arakelova, Matthias, K. Gevorgian, Brill, Leiden 2015, s. 25-45.

⁷³ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 20.

yollarının kesiştiği bir mevkidedir. XV. yüzyıla gelindiğinde Güney Kafkasya Osmanlılar tarafından Revan, Nahcivan, Gence ve Gürcistan olarak taksim edilmişti. Gürcistan batıda Açıkbaş, Güril ve Dadyan Meliklikleri doğuda ise Kartli ve Kahet krallıkları olarak taksim edilmişti. Safevî-Osmanlılar ve Rusların hakimiyet mücadelesi verdiği bölge olan Gürcistan'ın Osmanlı dönemi belirlenen idari ve coğrafi konumu bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecektir.

5. OSMANLI DEVLETİ'NİN İKİNCİ FETHİ ÖNCESİ BÖLGENİN TARİHİ (V. YÜZYILDAN 1723'E KADAR)

Güney Kafkasya'da yer alan Sâsânî-Bizans çekişmesi Hicaz'da İslam Devleti'nin ortaya çıkmasıyla yerini Bizans-İslam Devleti çekişmesine bırakmıştı. Hz. Muhammed'in getirdiği bu yeni din ile Araplar kısa sürede bütün Arap coğrafyasını fethedip kuzeyde Anadolu ve Kafkaslara kadar ulaşmışlardı. Pers coğrafyasında yer alan Sâsânî imparatorluğu sona erdirilmiş Anadolu'da ise Bizans'la mücadelelere başlanmıştı. Hz. Peygamber'in vefatının hemen akabinde başlayan akınlar Hz. Ömer zamanında Kafkasya'ya yönelik fetih hareketlerine evrilmişti. Hz. Osman döneminde Sürâka b. Amr komutasında Habîb b. Mesleme⁷⁴ İrmîniye bölgesinin fethi için görevlendirildi. Kısa sürede İrmîniye'de büyük fetihler yapan Mesleme ordusu Tiflis'i kuşatarak Gürcü kralına barış teklif etmiştir. Gürcü kralı teklifi kabul ederek verilen emannâme ile İslam Devleti'nin bir parçası haline geldi. İslam savaş geleneğinde bir yeri ele geçirme metodu olarak "Emannâme"⁷⁵ gereği Tiflis'te yaşayanların malına, canına ve ibadethanelerine dokunulmadı. Habîb b. Mesleme öncülüğünde devam eden Kafkas fetihleri kapsamında 645-646 yıllarında Tiflis, İslam beldesi haline gelmişti. Abdurrahman b. Cez es-Sülemî isimli sahâbî tarafından halka tebliğ yapılmıştır. Tiflis konumu gereği olsa gerek bu dönemde bir garnizon olarak kullanılmış ve bölgeye Müslüman topluluklar iskân edilmiştir.⁷⁶

Hz. Osman ve Ali döneminde İrmîniye valiliğine bağlı bulunan Gürcistan, Emevîler döneminde el-Cezîre valiliğinin bir kolu haline geldi. Emevîler (661-750) döneminde İslam-Bizans hakimiyet mücadelelerine sahne olan Gürcistan'da zaman zaman Emevîlerin zaman zamanda Bizans'ın etkisi artmıştır. Hişâm b. Abdülmelik döneminde (724-743) Gürcistan

⁷⁴ İhsan Arslan, Hasan Artar, "Gürcistan Fatihi Habîb b. Mesleme'nin Hayatı", *Akademik-Uş*, C. IV, S. I, 2020, s. 115-137.

⁷⁵ Nebi Bozkurt, "Eman", Mehmet İpşirli, "Eman (Osmanlı Dönemi)", Vehbe ez-Zühaylî, "Eman (İslam Hukuku)", *DİA*, XI, 1995, s.79-81.

⁷⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l Buldan-Ülkelerin Fethi*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yay., İstanbul 2013, s. 232-233; Yâkut el-Hamevî, *Mucemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, C. 2, Beyrut 1977, s. 36-37.

tamamen fethedilerek Azerbaycan, Arrân, Şirvan, İrmîniye ile bir vilayet kuruldu. 683-784 yılları arasında Bizanslılar haricinde bölge için tehlike haline gelen bir diğer güç Hazarlar olmuştu.⁷⁷ Hazar akınları sırasında bir dönem Tiflis Türklerin eline geçmiştir. Abbâsîler'in (750-1258) ilk dönemlerinde İshak b. İsmail tarafından Tiflis'te İslam emirliği kurulmuştu.⁷⁸ Halife Mütevekkil-Alellâh (833-852) zamanına kadar yaklaşık yüz yıldan fazla yaşayan bu İslam emirliği Azerbaycan, Arrân, Şirvan, İrmîniye bölgesini kontrol altına almıştır. Tiflis Emiri İshak b. İsmâil hakimiyet alanını genişleterek halifeye sadakatini azaltmıştır. Halife Mütevekkil-Alellâh, İshak b. İsmâil'in kendi başına bağımsız hareket etmesini kendisine karşı bir tehlike görerek ordusunu Tiflis'e göndermiştir. Türk kumandan Boğa el-Kebîr tarafından Tiflis şehri ele geçirilerek yakılmış ve Emir İshak oğluyla birlikte 852 yılında öldürülmüştür. Tiflis İslam emirliğinin sona ermesiyle birlikte bölgede zamanla Müslümanların etkinliği azalsa da XI. Yüzyıla kadar Abbâsî halifesi adına para bastıran Müslüman hanedanlar Tiflis'te egemen olmuştur.⁷⁹

Abbâsîler'in bölgede güç kaybetmesi sonrası 1046 yılından itibaren Tiflis'in ileri gelenlerinden IV. Bagrat Tiflis'te hakimiyeti ele geçirmiştir.⁸⁰ XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tiflis, Selçuklular ve Gürcü Bagrat hanedanı arasında rekabete sahne olmuştur. 1063'te Gürcistan'ı ele geçiren Selçuklu Sultanı Alparslan 1068'te Tiflis ve Kartli'yi ele geçirmiştir. Bagrat bir ara Tiflis'te hakimiyeti ele geçirse de II. Giorgi 1072-1089 döneminde Kartli Selçuklu hakimiyetine girdi. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) babasından edindiği tecrübe ile Gürcistan seferlerini artırmış ve Dağıstan topraklarına kadar Türk-Müslüman nüfusu bölgeye yerleştirmiştir. Gürcü tarihçiler tarafından Selçuklu dönemi Gürcistan'ı için "Didi Türkoba" yani "Büyük Türklük" dönemi olarak adlandırılmıştır. II. David döneminde Gürcüler Kuzey Kafkasya ve Güney Rus steplerinden getirilen 45.000 Kıpçak askerini kendilerine yardımı ile 1121'de Selçuklu hakimiyetine son verdiler.⁸¹

Tiflis, Kraliçe Tamara⁸² (1183-1213) döneminde en parlak dönemini yaşadı. Bu dönemde Gürcü Kraliçesi neredeyse Güney Kafkasya'nın tamamında tek güç olmuştu. XII. yüzyıl'dan itibaren Asya'da bir güç olarak ortaya çıkan Harzemşahlar, Moğollar ve İlhanlılar

⁷⁷ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan (Tarih: İslami Dönem)", *DİA*, XIV, 1996, s. 311.

⁷⁸ Tiflis Emirliği için bkz. Reşad Mustafa, *Tiflis Emirliyi*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü 2019; Ayşe Ayçiçek, Abdurrahman Seçkin, "Gürcü Kaynaklarına Göre Tiflis Emirliği", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, s. 265-274.

⁷⁹ Detaylı bkz. Nebi Gümüş, *İlk Dönem İslam-Gürcü İlişkileri*, Karadeniz Basın Yayın, Rize 2007.

⁸⁰ M.F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 277-280.

⁸¹ Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 32-33.

⁸² *Kartlis Tskhovreba (A History of Georgia)*, trans. Dmitri Gamqrelidze, ed. Stephen Jones, Artanuji Publishing, Tbilisi 2004, s. 202-204; Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Indiana University Press, London 1994, s. 39-40.

sırasıyla Tiflis'i egemenliği altına almıştır. İlhanlılar döneminden itibaren Gürcistan'da yönetim Gürcü hanedanlara bırakıldı.⁸³ Emir Timur 1386'da Tiflis'i ele geçirdi ve V. Bagrat'ın İslamiyeti seçmesiyle yönetimi ona bıraktı. Tiflis'teki Gürcü yöneticilerin zaman zaman itaatsizlikleri nedeniyle Timur ve askerleri şehre beş kez saldırdı. Timur'un vefatından sonra I. Alexandre 1413'te Tiflis'teki Timur hakimiyetine son verdi.⁸⁴

Timur'un vefatı sonrası bölgede güç haline gelen Karakoyunlular 1440'ta ardından Akkoyunlular 1458'de Tiflis'i ele geçirmişlerdir. Gürcü kralların yeniden birleşerek güç haline gelmesi için I. Aleksander (1412-1442) İmereti prensesi ile evlenerek bir adım atsa da başarılı olamamıştır. Aleksander'in kötü yönetimi ve halkın fakirleşmesiyle beraber Vahtang 1442-1446 yıllarında başa geçti. Bu tarihten sonra Gürcü kralları VIII. Giorgi (1446-1465) ve yeğenleri olan İmereti ve Kutaisi prensleriyle iç savaşa girdi. İmereti Kralı VI. Bagrat (1465-1478) Doğu Gürcistan'daki siyasi karışıklıktan faydalanıp Kartli'yi ele geçirerek krallığını ilan etti. Uzun Hasan Osmanlılarla yapılan savaşlarda kendisine yardım etmediği gerekçesi ile 1477'de baskınla Tiflis'i yeniden ele geçirmişti.⁸⁵ Uzun Hasan'ın vefatından sonra kısa süre Gürcü hakimiyeti olsa da Akkoyunlu Sultan Yakub 1479'dan itibaren Tiflis'e hükmetmişti. VI. Bagrat'ın vefatından sonra tahtı ele geçiren oğlu Konstantin savaşlar sonrası Gürcistan idaresini ele alsada 1505 yılında öldüğünde yeniden ülke parçalara bölündü.⁸⁶

Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'daki Gürcü prenslikleriyle ilk ilişkileri İstanbul'un fethinin hemen akabinde 1454-55 tarihlerinde Osmanlı donanmasının Sohum ve Batı Gürcistan kıyılarını vurmalarıyla başlamıştır. XV. yüzyılın ortalarında Gürcistan İmereti, Samshe, Kartli, Kaheti bölgeleri olmak üzere dörde ayrılmıştı. Bu bölgelerden İmereti ve Samshe Gürcistan'ın batısında Kartli ve Kaheti doğusunda yer almaktaydı.⁸⁷ Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de Trabzon'u fethiyle birlikte ise Güneybatı Gürcistan akınların yeni hedefi olmuştu. Trabzon'un fethi ile Abhazya, Samegrelo ve Guria Osmanlı hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Karadeniz'i Osmanlı gölü haline getirme amacıyla Kırım taraflarına yapılan akınlar ve 1475'te Kefe'nin fethi ile Ceneviz hakimiyeti zayıflatıldı. 1478'de Trabzon'dan Gürcistan'a başlayan seferler sonucu 1479 yılında Acaristan ve Maçahel bölgesi Osmanlı idaresine girdi. Maçahel'in elde edilmesiyle Osmanlı ilk defa Çoruh nehri doğusundan toprak

⁸³ M.F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 301-306; Selçuklular, Harzemşah, Moğol ve İlhanlılar dönemi için detaylı bkz. İbrahim Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk Gürcü İlişkileri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2022.

⁸⁴ Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 35-36.

⁸⁵ Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 36-37.

⁸⁶ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan (Tarih: İslami Dönem)", *DİA*, XIV, 1996, s. 311.

⁸⁷ Nebi Gümüş, "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı: Siyaset, C. I*, s. 326.

elde etmiş oldu. Bu yüzyılda Osmanlılar ve Gürcüler sınır komşusu olmasının ardından iki devlet arasındaki siyasi ve askeri gelişmeler XVI. yüzyıl itibariyle sıklaştı.⁸⁸

Akkoyunluların zayıflamaya başlamasından sonra bölgede yeni güç olarak ortaya çıkan Şah İsmail 1500 yılında yaptığı seferle Akkoyunluları yenerek Azerbaycan'ı ele geçirmiş ve Tebriz'i başkent yaparak Safevî devletini kurmuştu. Şah İsmail ortaya çıktığında Akkoyunluların etkisinde olan Gürcüler, Şah İsmail'e karşı bir politika izlese de Kartli kralı Konstantin Şah İsmail'e tabi olmak zorunda kalmıştı. 1505 yılında Konstantin'in ölümüyle Kral Davit Dönemi (1505-1525) başladı. Kral Davit Gürcistan'da birliği sağlamak ve askeri reformlarla ordusunu yenilemek istese de başarılı olamamıştır. İmereti Kralı Aleksander 1509'da Kartli'ye saldırarak Gori kalesini alsa da Osmanlıların Kutaisi'ye saldırması ile geri dönmek zorunda kalmıştı.⁸⁹

Yavuz Sultan Selim döneminde Güril ve İmeret Krallığı Osmanlı tarafından haraca bağlanmıştı. Batı Gürcistan içlerine kadar ilerleyen Osmanlı güçleri Çaldıran zaferi (23 Ağustos 1514) sonrası Doğu Gürcistan'ı tabiiyeti altına almıştı. Ancak Osmanlıların bu hakimiyeti çok kısa sürmüştü. Osmanlıların Safevîleri yenmesiyle İran hakimiyetinden kurtulan Kral Davit bağımsızlığını kazansa da İran'dan yapılan seferlere dayanamamış ve yeniden İran tarafına meyletmek zorunda kalmıştı. Şah İsmail, Osmanlı Sultanı Yavuz'un vefatı sonrası Gürcistan'ı ele geçirmek ve bu bölgenin Osmanlılarla birleşmesini engellemek için 1521'de Kartli'ye akınlar düzenlemiş ve Tiflis'i ele geçirerek bölgeyi tahrip etmişti. Tiflis'te bulunan kilise ve manastırdaki haç ve ikonlara zarar veren Şah İsmail Kür nehri kenarında Metehi köprüsünün yanına bir cami yaptırmıştı. Kral Davit Şah İsmail'in vefatı sonrası Tiflis'te hakimiyet kursa da Şah I. Tahmasb (1525-1576) Davit'e şans tanımamıştı.⁹⁰

Şah İsmail'in vefatı sonrası Gürcü krallar Giorgi (1525-1534) ve I. Laursab (1534-1558) dönemlerinde yaklaşık yirmi beş sene Safevî-Gürcü hanedanı çekişmesi yaşandı. 1535 yılında Laursab'ın Gürcü hakimiyetini sağlamak için girişimlere başlamasıyla Safevî Şahı I. Tahmasb dört büyük sefer düzenleyerek şehirde kontrolü ele geçirmeye çalıştı. 1536'da Gence'yi ele geçiren Safevîler Tiflis'i de aynı tarihte ele geçirerek şehri ateşe verdiler. Bu dönemde İmereti ve Kahet kralları da Safevîlere bağlılıklarını bildirmişlerdi. I. Laursab bu olaydan iki yıl sonra yeniden Tiflis'te hakimiyeti sağladı. Şah I. Tahmasb Osmanlıların batı ile savaşından faydalanarak 1540 yılında yeniden Gürcistan seferine çıktı ve 1541 yılında Tiflis'i ele geçirdi.

⁸⁸ Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 43-46.

⁸⁹ W.E.D. Allen, *History of the Georgian People*, Routledge, London, 1971, s. 128.

⁹⁰ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Tahmasb (1524-1576) Devri Safevî-Gürcü Siyasi Münasebetleri", *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, TTK, Ankara 2-3 Aralık 2019, s. 406-438.

I. Laursab'ın kaçarak Kaheti kralı Levan ile birliktelik kurdu. Bölgede bulunan Gürcü askerlerin desteği ile İran üzerine seferler yapması sonucu 1546, 1548 ve 1551 yıllarında seferler düzenledi.⁹¹

Kanuni Sultan Süleyman'ın üçüncü kez çıktığı doğu seferinin sonunda Safevîlerle imzalanan Amasya antlaşması (29 Mayıs 1555) hükmü gereğince Osmanlılar Kartli bölgesinin İran'da kalmasını kabul etmişti. Bu duruma itiraz eden I. Laursab harekete geçerek ülkesindeki birçok İran askerini kalelerden kovmayı başardı. Bunun üzerine Şah I. Tahmasb Gürcistan'a yeni bir sefer düzenledi. Bu esnada yaşlı olan Luarsab 1558 yılında Gori civarında yapılan savaşta öldürülerek yerine Kral Simon geçirildi.⁹²

Kral I. Simon (1558-1569) -(1578-1599) başa geçtiğinde İran hakimiyeti ülke genelinde ağırlıkta idi. Simon cesur ve savaşçı yapısıyla bilinmekteydi. İranlıları ülkesinden çıkarmak için Kahet kralıyla beraber iş birliği yapsa da İranlıların bunu öğrenmesi ile yapılan savaşta yenildi. Bunun üzerine Safevîler kardeşi Davit'i, Simon'un yerine Kartli Kralı olarak atadılar. Kral Davit, 1564 yılında İran'a giderek Müslüman olup Davud Han adını alan Simon'la mücadele etmesi için İranlılar tarafından Kartli'ye gönderildi. İki kardeş arasında yapılan savaşların sonucunda 1569 yılında yenilen Simon esir edilerek İran'a gönderildi. Safevî Şah'ının Müslüman olma teklifini reddeden Simon, Alamut kalesinde hapsedilmiştir. Bazı rivayetlere göre Simon buradayken Müslüman olmuştur.⁹³ Davut Han (1569-1578) ise İran desteğini arkasına alarak bölgede diğer Gürcü beylere üstünlük sağlamış ve Gürcistan'da tek kral olmaya çalışmıştır. İran desteği ile Kartli'deki hakimiyetini sağlamlaştıran Davud Han 1578'e kadar tahtta kalmıştır.⁹⁴

Gürcistan'ın bulunduğu jeopolitik konumu nedeniyle bazen İran'a bazen de Osmanlılara meyletmesi bu çağın bir gereği idi. İran'ın kendi içerisinde zor duruma geçtiği dönemlerde Gürcü krallar bağımsızlığını kazanmaya çalışmış Safevîler ise elinden çıkmasını istemediği bölgeye sürekli akınlar düzenlemiştir. Osmanlıların Avrupa'da seferde bulunduğu sıralarda ise Gürcüler Osmanlı topraklarına saldırmayı adet haline getirmişlerdi. Bu faaliyetler üzerine sefer emri verilen Vezir Kara Ahmed Paşa 1549 yılında bir buçuk ay gibi kısa sürede Gürcistan'ın Tortum, Akçakale, Livane, Artvin ve Kamhıs dahil yirmi kalesini ele geçirdi. 1551'de ise Ardanuç, Şavşat, Göle ve Ardahan Osmanlılara katıldı. Bu dönemde yapılan Amasya

⁹¹ Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 206-209.

⁹² Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 218-221. Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006.

⁹³ Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 221-223.

⁹⁴ Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 230-233.

antlaşması (1555) ile Kartli ve Kahet bölgesini içine alan Doğu Gürcistan Safevîlere, İmereti, Güriel, Dadyan, Megrel ve Daveli bölgeleri Osmanlılara bırakılmıştı.⁹⁵ İki devlet arasında 1578'e kadar bu anlaşmaya göre belirlenen sınırlar Şah I. Tahmasb'ın 1576'da vefatıyla İran'da yaşanan iç karışıklık dolayısıyla yeniden bozuldu. İran üzerine yeni bir sefer hazırlayan Osmanlılar Lala Mustafa Paşa'yı Gürcistan ve Şirvan'ın fethi için görevlendirdi.⁹⁶

31 Aralık 1577 yılında İran'a savaş kararı alınmasından sonra Lala Mustafa Paşa serasker olarak görevlendirilmiştir. Serasker tarafından 17 Mart 1578 tarihinde Açıkbaz, Gürel ve Dadyan krallarına Osmanlılara itaat etmeleri aksi takdirde şehirlerinin tahrip edileceği bildirilmişti. Bunun üzerine Batı Gürcistan melikleri Lala Mustafa Paşa'ya bağlılıklarını bildirdiler. Osmanlıların 9 Ağustos 1578'de Çıldır'da yapılan savaşta Safevîleri bozguna uğratması ile Ahıska, Çıldır, Ahılkelek, Koblyan ve Azgur ele geçirildi. Dadyan ve Güriel melikleri ile Meshiya Prensi Menûçih, Lala Mustafa Paşa'nın çağrısına olumlu yanıt vererek Osmanlı'ya tabi oldu. Samshe prensi Menûçih Müslüman olarak Mustafa adını aldı ve kendisine Azgur nahiyesi has olarak verildi. Menûçih'in kardeşi Kuarkuare'ye ise Oltu sancak olarak verildi.⁹⁷

Atabeg ülkesinin doğu kısımları ve Safevî nüfuzunda kalan diğer bölgelerin ele geçirilmesi ile Çıldır vilayeti kuruldu. Meshiya Prensi Menûçih Mustafa adını aldı ve ilk Çıldır beylerbeyi olarak göreve başladı. Çıldır vilayeti Menûçih ve kardeşi Kuarkuare'ye 900.000 akçe hasla yurtluk ocaklık olarak verilmişti. Çıldır vilayetinin oluşturulma sebebi; bölgedeki diğer Gürcü beyleri itaat altına almak, Osmanlı nüfuzunu hissettirmek ve devletin doğu sınırında yaşanan anlaşmazlıkları çözecek bir yapı tesis etmektir. Bunun için oluşturulan Çıldır eyaleti bölgeyi iyi bilen meşru yönetici olan yerli tavadlara yurtluk ocaklık olarak tevcih edilmiştir.⁹⁸

Lala Mustafa Paşa'nın seferiyle Gori ve Muhran'daki Gürcü beyleri itaat altına alınarak 24 Ağustos'ta 1578'de Tiflis şehri savaşız olarak Osmanlıların eline geçti. Osmanlıların sefere başladığı zaman Kartli ülkesinin kralı olan Davut Han Osmanlılara karşı duramayacağını anladığı için şehri boşaltarak kaçmıştı. Tiflis'in fethini müteakip İmereti ve Kahet liderleri de Osmanlı idari sistemine katıldı. Kahet ülkesi ocaklık olarak eski yöneticisi Alexandre'ye

⁹⁵ Remzi Kılıç, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yay., İstanbul 2001, s. 71-77.

⁹⁶ Hüsametdin M. Karamanlı, "Gürcistan", s. 314.

⁹⁷ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1998, s. 279-293.

⁹⁸ Mehmet Kazdal, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*, Fecr, Ankara 2022 s. 78-80; Çıldır valilerinin Osmanlı Kafkasya ilişkilerinde rolü için bkz. Michael Ursinus, "The Role of the Vali of Çıldır in Ottoman-Caucasian Relations During the Late 18th Century", *Caucasia Between the Ottoman Empire and Iran: 1555-1914*, ed. Raoul Motika, Michael Ursinus), Wiesbaden 2000, s. 41-48.

beylerbeyilik payesi de verilerek ocaklık olarak tevcih edildi. Tiflis kuruluş aşamasında merkez sancağı hariç Dumanis, Akçakale ve Akçaşehir olarak dört sancaktan meydana geldi.⁹⁹ Kartli ve Kahet birleştirilerek Tiflis eyaleti haline getirildi. Tiflis beylerbeyilik yapılarak Ferhat Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'ya tevcih olundu. Tiflis'in fethini müteakiben kaçan halkın şehre geri gelmesi için faaliyetler yürütüldü. Tiflis'in imarı için fethedilen yerlerde, kalelerin tamiri, yollar, köprüler ve şehirlerin imar faaliyetine başlandı. Osmanlı garnizonu haline getirilen Tiflis kalesinde altı binden fazla muhafız ve yüzden fazla top yerleştirildi. Tiflis beylerbeyinin geliri bir milyon akçe olarak belirlendi. Tiflis şehrinde iki kilise camiye çevrildi. Sultan III. Murad adına iki, Lala Mustafa Paşa adına bir cami yaptırıldı.¹⁰⁰

Osmanlılar zamanla bölgede idari düzeni tesis yoluna gitmiş ve Dumanis eyaletini 1584 yılında, Gori eyaletini ise 1587 yılında tesis etmiştir. Osmanlılar tarafından tamamen fethedilen Gürcistan; Tiflis, Dumanis, Gori ve Çıldır eyaletlerinden müteşekkil hale gelmişti.¹⁰¹ Tiflis'in batısında Gürel'in doğusunda yer alan Gori müstakil beylerbeyilik haline getirilerek Pasin Beyi Mirza Ali'ye 800.000 akçe ile tevcih edilmiştir. 8 Ağustos 1588 tarihine kadar bu statüsü devam eden Gori beylerbeyiliğine Tebriz Kadısı Mustafa Efendi'nin arzı ile Mahmud Han getirilmiştir.¹⁰² Böylece Gürcistan vilayeti 1588'de on altı köyden ibaret Tiflis Kalesi, otuz altı köyün bağlı olduğu Gori Kalesi, otuz dört köyü bulunan Dumanis Kalesi ve yirmi köyü olan Lori Kalesi merkez olmak üzere dört sancağa ayrıldı.¹⁰³

Lala Mustafa Paşa, Kartli-Kahet ve Şirvan fetihlerini tamamlayarak bölgede hakimiyet kurmuştu. Şah Tahmasb Gürcistan'da Osmanlıların işini zorlaştırmak için dokuz yıldır esir olarak tuttuğu eski Kartli hâkimi I. Simon'u serbest bırakarak bölgeye gönderdi. Simon'un Gürcistan'a geldiği tarih tam olarak bilinmese de İranlıların istediği olmuş ve Simon Gürcü kuvvetleriyle Mehmed Bey idaresinde olan Tiflis'i 30 Mart 1579'da kuşatmıştı. Çok zor şartlar altında kıtlık ve askeri donanımların eksikliğiyle mücadele eden Tiflis muhafızlarına Kahet kralından gelen yardımlarla direnebilmişlerdi. Bu esnada Kars'ta olan Lala Mustafa Paşa Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa ile Tiflis'e yardım gönderdi. Ancak bu girişim Gürcü birliklerin pusu ve taarruzlarına dayanamayarak başarısız olmuştu. Şam beylerbeyi olan Sokulluzâde Hasan Paşa Tiflis beylerbeyiliği tevcih olunan Hacı Beyzade Ahmed Paşa ile bölgeye zahire

⁹⁹ Orhan Kılıç, "1578-1590 Osmanlı-Safevî Harpleri Sürecinde Kafkasya'da Osmanlı İdaresini Yerleştirme Çabaları ve Yeni Kurulan İdari Taksimat Üniteleri", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri*, II cilt, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2021, s. 253-267.

¹⁰⁰ Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 214-215.

¹⁰¹ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", s. 314.

¹⁰² Orhan Kılıç, "1578-1590 Osmanlı-Safevî Harpleri Sürecinde Kafkasya'da Osmanlı İdaresini Yerleştirme Çabaları ...", s. 259.

¹⁰³ Mustafa Aydın, "Tiflis", s. 151.

ulaştırabilmek için görevlendirildi. Tiflis'e erzak, hazine ve zahire ulaştırmak bölgenin yapıları geçitlerin Gürcüler tarafından tutulması gibi nedenlerle çok zor bir haldeydi. Sokulluzâde zorluklarla karşılaştı da zahire götürmede sonunda muvaffak olmuştu.¹⁰⁴ Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa bu zorluğu gördüğünden Şirvan Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa'ya yazdığı hükümle gemiler yaparak Faş kalesinden Kür nehrine oradan Hazar'a ulaşımın olup olmadığını sormuştu.¹⁰⁵

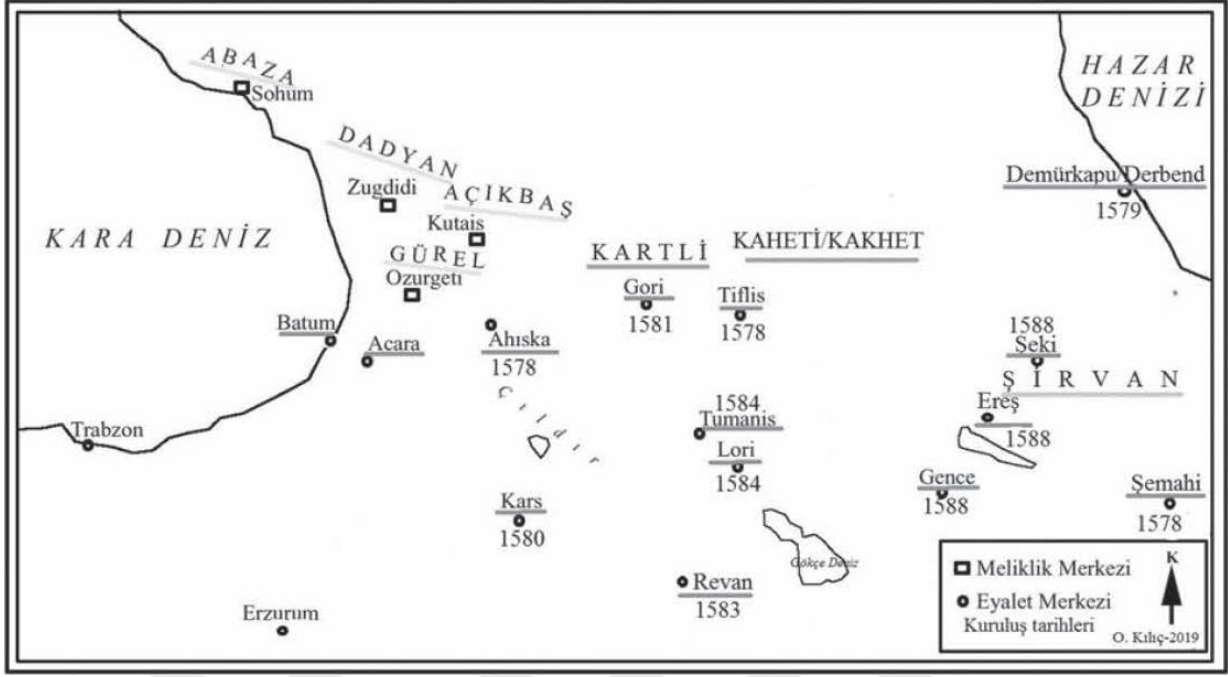
Lala Mustafa Paşa'nın seferi ile Gürcistan'ın batısı ve doğusu Osmanlı hakimiyetine girdi. Tiflis beylerbeyliği ve Gori sancakbeyliği Kartli'de tesis edildi. Kahet ise vergiye bağlanarak Osmanlılara tabi hale getirildi. Lala Mustafa Paşa'dan sonra Şark seraskeri olan Sinan Paşa Erzurum ve Kars üzerinden bölgeye sefer düzenledi. Dumanis'i ele geçiren Sinan Paşa Tiflis'e ulaştığında bölge halkının memnun olmadığı Ahmed Paşa'yı görevden azlederek yerine Müslüman olarak Yusuf Sinan adını alan Gürcü prensi Giorgi'yi atadı. Sinan Paşa'nın seraskerliği sonrası Ferhat Paşa Şark seraskeri olarak 1583'te göreve başladı. Revan, Lori ve Dumanis kalelerini tamir ve tahkim işleriyle uğraşan Ferhad Paşa, Dumanis boğazında yeni bir kale inşa etti. Özdemiroğlu Osman Paşa bir ara kısa süreliğine Şark seraskeri olarak tayin olsa da Ferhad Paşa Ocak 1586'da ikinci kez bu göreve gelmiştir. 1587 yılında tekrar Gürcistan seferine çıkan Ferhad Paşa Gori kalesini tamir ettirip burayı beylerbeylik haline getirdi. Gori seferi sırasında itaat eden Varazaoğlu Mehmed Han beylerbeyi olarak atandı. 1590 yılında Osmanlı Devleti ve İran arasında imzalanan İstanbul anlaşmasıyla Gürcistan'ın tamamı Osmanlı hakimiyetine geçmişti. Safevîlerin Osmanlılarla bölgede daha fazla mücadele edemeyerek bu toprakları bırakmaktan baka çareleri kalmamıştı. Ancak Gürcü kralı Simon Gori ve çevresinde halen etkin idi. 1599 yılında yapılan savaşta Gori'yi ele geçiren Simon, Cafer Paşa komutasındaki Türk ordusu ile yaptığı savaşı kaybederek esir alındı. 1601 yılında esir edilen Simon İstanbul'da Yedikule hapisanesine atıldı.¹⁰⁶ Gürcülerin Great Simon olarak adlandırdıkları I. Simon 1611 yılında İstanbul'da hapiste iken ölmüştür. Mezarı Gürcülerin girişimi ile Msheta'ya babasının yanına getirilmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Nebi Gümüş, "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", s. 328.

¹⁰⁵ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan (Tarih: Osmanlı Hakimiyeti Dönemi)", *DİA*, XIV, 1996, s. 314.

¹⁰⁶ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri: 1578-1612*, Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1993, s. 201-206.

¹⁰⁷ Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 221-225.

Harita 1: XVI. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'da Kurduğu Eyalet ve Meliklik Merkezleri¹⁰⁸

Şah I. Abbas 1603 tarihinde Tiflis şehrini ele geçirerek Kartli'yi hanlık olarak ilan etti. Safevî şahı 1606'da Lori ve Dumanisi ele geçirerek Kahette Yenisel Sultanlığını kurdu. 1612 yılında yapılan İstanbul anlaşmasıyla Kartli ve Kahet tekrar Osmanlıların eline geçse de Osmanlılara tabi Gürcü hakimleri Safevî saldırılarına dayanamayarak onların safına geçtiler.¹⁰⁹ Safevî hükümdarı Şah I. Abbas Kartli yönetimine II. Loursab'ı getirmiştir. Loursab Gürcü hakimiyetini tesis etmek için önemli mücadeleler verse de 1605'te başlayan görevi 1616'da öldürülerek sona ermiştir. Safevîlerin gönderdiği VI. Bagrat 1616'dan 1623'e bölgeye hükmetmiştir. Bagrat sonrası Safevîler tarafından Kartli valisi olarak gönderilen Kaçkay Han ise Gürcülere kötü davranmasından dolayı isyana sebep olmuş, I. Teymuraz bu isyanda Kaçkay'ı yenerek Kartli'de hâkim olmuştur. Kartli Kralı I. Teymuraz Safevîlere karşı isyanlara devam ederek 1631'de Gence ve Karabağ'ı işgal etti. Bunun üzerine İsfahan Valisi olarak görev yapan Gürcü Krallardan Davit'in oğlu I. Simon'un kardeşi Rüstem 1632'de Kartli'ye gelerek isyanı bastırdı. I. Teymuraz'ın İmereti'ye kaçmasıyla Safevî yönetimi Şah I. Safi'nin has adamlarından olan Keyhüsrev'i Kartli'ye Han olarak atadı.¹¹⁰ İsfahan valiliğine kadar yükselen

¹⁰⁸ Orhan Kılıç, "1578-1590 Osmanlı-Safevî Harpleri Sürecinde Kafkasya'da Osmanlı İdaresini Yerleştirme Çabaları ...", s. 263.

¹⁰⁹ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", s. 315.

¹¹⁰ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 139-140; Grigol Beradze, "On the History of the Political Relations of Safavid Iran and Georgia: King Luarsab II and His Captivity in Iran", *Iran and the World in the Safavid Age*, ed., Willem Floor, Herzig Edmund, I.B. Tauris, 2012, s. 459-471.

ve Safevî devlet yönetimi en ince ayrıntısına kadar vakıf olan Keyhüsrev Kartli'de Safevî sistemine benzeyen bir idari yapı kurmuştu. Kartli Kralları Vâli-i Kürcistan, Vâli ve Gürcistan Hân'ı gibi isimlerle anılmıştı.¹¹¹

Şah Abbas döneminde Osmanlılar ve İran arasında özellikle Irak-ı Arab bölgesinde savaşlar yaşanmıştı. Osmanlı saltanatında yaşanan kargaşa ile II. Osman'ın katledilmesi sonrası Devlet-i Aliyye'nin birçok yerinde isyan baş göstermişti. Bağdat eyaleti Subaşı Bekir'de isyan edenler arasındaydı. Osmanlı beylerbeyi Yusuf Paşa'yı öldürerek yönetimi ele geçiren Subaşı Bekir kendisini beylerbeyi ilan etmişti. Bunun üzerine Bağdat üzerine Diyarbekir beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa gönderildi. Ahmed Paşa'nın kuşatması sırasında Safevî Şah'ından yardım istenince aradığı fırsat İran Şah'ının ayağına gelmişti. Subaşı Bekir'in Safevîlere meyli sonrası kuşatmayı kaldıran Osmanlı valisi geri dönmek zorunda kaldı. Safevîlerin Bağdat'ı almaya gelmesi ile Subaşı Bekir karar değiştirerek İran elçisini öldürdü. Bunun üzerine Şah Abbas ve ordusu 13-14 Ocak 1624'te Bağdat'ı ele geçirdi. Bağdat ile yetinmeyen Şah'ın ordusu Musul, Kerkük ve Diyarbekir'e kadar olan bölgeyi ele geçirdi. II. Osman sonrası başa geçen IV. Murad (1623-1640) Bağdat'ı ele geçiren Safevîlere karşı altı yıl boyunca iki kez büyük savaş açsa da muvaffak olamamıştı. Gücünü topladıktan sonra 1632 yılında yeniden İran topraklarına saldıran IV. Murad, bu kez Güney Kafkasya'dan saldırarak 1635 yılında Revan'ı ele geçirdi. Kuvvetlerini toplayarak 1638 yılında Irak-ı Arap bölgesine sefer açan IV. Murad 39 günlük muhasara sonrası Aralık 1638 tarihinde Bağdat'ı geri aldı.¹¹² IV. Murad'ın Bağdat zaferi sonrası iki ülke arasında başlayan görüşmeler neticesinde Kasrîşîrin yakınlarındaki Zühâb'da anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Osmanlılar Irak-ı Arab bölgesini ele geçirdiler. Safevîler ise Osmanlıların elinde bulunan Revan'ı geri aldı. Kasrîşîrin anlaşması iki devlet arasında XIX. Yüzyılda bile geçerli olacak bir anlaşma haline gelerek Osmanlı-İran sınır sorunlarını belirleyen ana kaynak olacaktı. Nitekim Nadir Şah'la 1746'da imzalanan Kerden anlaşması, I. ve II. Erzurum anlaşmaları ile Kasrîşîrin anlaşması iki ülke arasındaki sınırı belirlemiştir.¹¹³

Keyhüsrev'in vefatı sonrası Keyhüsrev'in evlatlığı Bagrat hanedanından V. Vahtang Muhranbatoni Şah Müslüman adıyla I. Şahnavaz 17 Kasım 1658-Eylül 1676 yıllarında Kartli'de Safevî valisi olarak görev yapmıştır. V. Vahtang babasının politikalarını devam

¹¹¹ *Tadhkirat al-Muluk: A Manual of Safavid Administration*, trans. Vladimir Minorsky, London 1943, s. 78-80.

¹¹² Özer Küpeli, "Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevî Mücadelesi (XV-XVII. Yüzyıllar)", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 227-244.

¹¹³ Rhoads Murphey, "Kasrîşîrin Antlaşması", *DİA*, XXIV, 2001, s. 575; Remzi Kılıç, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, s. 192-195.

ettirerek on sekiz sene Kartli kralı olmuştur. V. Vahtang'ın oğlu XI. Giorgi Müslüman ismiyle II. Şahnavaz araya çeşitli fasılalar girse de uzun süre (1676-1688, 1692-1695, 1703-1709) Kartli kralı olarak görev yapmıştır. XI. Giorgi'nin görevden alındığı yıllarda I. Teymuraz'ın torunu I. Irakli Müslüman adıyla Nazar Ali Han 1688-1692, 1695-1703 Kartli Han'ı olarak görev yapmıştır. I. Irakli Rusya'da eğitim görmüş kültürlü birisidir.¹¹⁴

V. Vahtang'ın diğer oğlu Levan Müslüman ismiyle Şahkulu Nisan 1709-Temmuz 1709 yılları arasında Kartli'de ki Han'dır. Levan'ın oğlu Keyhüsrev babasının yerine 13 Temmuz 1709-26 Ekim 1711 yılları arasında görev yapmıştır. Keyhüsrev'in kardeşi, İese Müslüman ismiyle Ali Kuli Han 10 Mart 1714-1 Haziran 1716 tarihlerinde Han olmuştur. İese'nin kardeşi VI. Vahtang Müslüman ismiyle Hüseyin Kuli Han ise Osmanlı hakimiyeti öncesi 1716-1723 tarihlerinde görev yapan son Kartli Kralı olmuştur.¹¹⁵

Osmanlılar Karlofça sonrası Açıkbaş, Guril ve Dadyan Gürcü prenslerinin vergi ödemesi ve hakimiyetini tanınmasıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Batı Gürcistan'da yer alan İmereti Krallığı, Abhazya, Megrel ve Gürel prenslikleri XVIII. yüzyılın hemen başında çeşitli eşkıyalık faaliyetleri ve kendi aralarında yaşanan egemenlik savaşları gibi nedenlerle Osmanlı devletini uğraştıran bir konuma gelmişti. Özellikle Abazaların yapmış olduğu korsanlık ve eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı Karadeniz'e Maltız Abdurrahman Paşa ve Mehmet Reis gibi Osmanlı askerleri görevlendirilmişti. Batı Gürcistan'da yer alan Gürcü prensliklerinin birbiriyle mücadelesi bölgeye müdahaleyi gerektirmişti. Köse Halil Paşa Nisan 1703 yılında Erzurum beylerbeyliğine tayin edilerek serasker olarak Gürcistan'a sefer emriyle gönderildi. Köse Halil Paşa üç koldan Megrel, İmeret ve Abhazya'ya girdi. Bölgede Osmanlı aleyhine faaliyetlerde bulunan üst tabaka ve eşkıyalar bertaraf edildi. Osmanlı Devleti bu savaş sonrası yurtluk-ocaklık olarak kendi tayin ettiği kral ve yöneticileri belirledi. Güvenlik maksadıyla bölgede yeni ve eski kalelerin tahkimatı işlemleri tamamlandı. Batum kalesi halkı kaleyi onarmada verdiği yardım ile vergilerden muaf tutuldu. İmeret topraklarında Bağdatçık kalesi, Megrel bölgesinde Ruh ve Hıta kaleleri inşa edildi.¹¹⁶

Kartli'de yaşanan kaos dolayısıyla 1711-1714 tarihleri arasında saltanat boşluğu yaşanmıştı. VI. Vahtang'ın Rusya'ya meyletmesi ve Afganlara karşı Şah Hüseyin'in yanında savaşa katılmaması gibi nedenlerle 1714 yılında valilikten alınmıştır. İese, bu dönemde görevde kalmıştır. Ancak VI. Vahtang Kartli idaresinde bilgisi ve vizyonu ile büyük işler başaran Kartli

¹¹⁴ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.21, İstanbul 2009, s.23-62.

¹¹⁵ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)", s. 29-30.

¹¹⁶ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 129-131.

tarihine geçen bir kral olmayı başarmıştır. Vahtang döneminde 1709 yılında Tiflis'e matbaa getirilmiş ve yeni bir yasa hazırlanmıştır. Osmanlılar bölgeye geldiğinde VI. Vahtang bölgenin en soylu kralı idi.¹¹⁷

Gürcistan'ın diğer önemli eyaleti Kartli'nin doğusunda yer alan Kahet'tir. Kahet eyaleti güçlü bir Kartli kralı bulunduğu zaman genel olarak bu hükümdar ya da onun soyundan birisi tarafından yönetilmiştir. Kartli Kralı iken isyan edip İmereti'ye kaçan I. Teymuraz, Şah I. Safi döneminde Müslüman olarak 1634'te Kahet valisi olmuştu. Kartli'de ki gibi Kahet eyaletinde de böylelikle Müslüman Gürcü krallar dönemi başlamıştı. I. Teymuraz'ın 1648'de vefatı ile Kartli'yi yöneten Keyhüsrev aynı anda Kahet'e de 1656 yılına kadar hanlık yapmıştı. Kahet'te bu tarihten 1664 tarihine kadar Safevîlerin İsfahan'dan tayin ettiği valiler görev yapmıştı. 1664-1675 yılları arasında Gürcü krallardan V. Vahtang'ın oğlu Arçil Müslüman ismiyle Nazar Ali Han Kahet valisi olmuştur. I. Teymuraz'ın torunu I. Erekle 1675-1703 yılları arası yaklaşık 28 sene Kahet valisi olmuştur. I. Erekle'nin oğlu II. Davit, Müslüman adıyla İmam Kulu Han 1703-Mayıs 1721 yılları arasında görev yapmıştır. Mayıs 1721-28 Aralık 1732 tarihleri arası ise III. Konstantin Müslüman adıyla Mahmud Kulu Han Safevî Valisi olarak başladığı görevini Osmanlı beylerbeyi olarak tamamlamıştır.¹¹⁸

Kısaca belirtmek gerekirse Safevîler Gürcistan'ın doğu eyaletleri olan Kartli ve Kahet eyaletlerini Müslüman olmaları şartıyla Gürcü soylulara vermiştir. Han olarak ülkesini yönetmek isteyen Gürcü krallar mecburen din değiştirmiştir. VI. Vahtang Müslüman olmadığı için İran'da alıkonulmuş ve kardeşi İese'ye Kartli krallığı verilmişti. VI. Vahtang'ın Müslüman olması sonrası 1719 yılında Kartli'ye gelerek Kral olabilmişti. Ancak kendi bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde asıl dinlerinin Hıristiyanlık olduğunu gizlememişlerdir. Gürcü Hanların Müslüman olmaya zorlandıkları devrin seyyahları tarafından belirtilmiş örneğin I. Erekle'nin Ortodoks olduğu buna rağmen hem camiye hem de Katolik Papa Fransiskenlerin ayinine katılarak şarap içtiği aktarılmıştır.¹¹⁹ Osmanlılar döneminde ise Gürcü krallardan Sünni Müslüman olmaları istense de bu bir zorunluluk değildi. Nitekim Batı Gürcistan'da yer alan melikler ve bazı Gürcü krallar Osmanlı idaresinde Müslüman olarak kalabilmişlerdi.¹²⁰ Gürcü kralları bu dönemde taç giyme törenlerini neredeyse yüz yıl boyunca Safevî usulüne göre

¹¹⁷ Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 260-266.

¹¹⁸ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 140.

¹¹⁹ Gürcü kralların din değiştirmeleri için bkz. Giorgio Rota, "Conversion to Islam (and sometimes a return to Christianity) in Safavid Persia in the sixteenth and seventeenth centuries", *Conversion and Islam in the Early Modern Mediterranean: The Lure of the Other*, Ed. Claire Norton, Routledge 2017; Doğan Yörük, Elvin Valiyev, "Güney Kafkasya'da Osmanlı - Safevî Nüfuzunun Gürcü Kral ve Prenslarının Din Değiştirmeleri Üzerine Etkisi", *Osmanlı Araştırmaları 2*, Konya 2018, s. 79-96.

¹²⁰ Nebi Gümüş, "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", s. 333.

yapmışlardır. Gürcü krallar adetleri olduğu üzere Mtsheta’da kilisede Hıristiyan geleneklerine göre taç giyme merasimini ancak Nadir Şah döneminde II. Teymuraz’ın Krallık töreninde yapabirmiştir.¹²¹

---

¹²¹ Nebi Gümüş, “Tiflis’te İkinci Osmanlı Hakimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (2010)*, IV. Cilt-II. Kısım, TTK, Ankara 2015, s. 915-943.

BİRİNCİ BÖLÜM

TİFLİS EYALETİ'NİN SİYASİ VE İDARİ TEŞKİLATI (1723-1735)

A. OSMANLI DEVLETİ'NİN TİFLİS'İ FETHİ: GÜRCİSTAN VE İRAN COĞRAFYASINDA SİYASİ AHVAL (1723-1735)

XVIII. yüzyıla başında Osmanlı Devleti siyasi politikalarında en etken olay şüphesiz 1683-1699 yılları arasında Kutsal İttifak devletleriyle savaşması ve bu savaşlar sonucu imzalanan Karlofça antlaşmasıdır.¹²² 1699 yılında imzalanan Karlofça antlaşması ve bu anlaşmanın sonuçları Osmanlı'nın XVIII. yüzyılda yaşayacağı bütün siyasi ve idari işleri belirleyen unsurların başında gelmiştir. Ali Yaycıoğlu'nun "Karlofça anı"¹²³ olarak isimlendirdiği bu andan itibaren Osmanlı devlet erkanı klasik Osmanlı siyaset anlayışı ile diğer devletlerle ilişkilerde mecburi değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşümler bu yüzyılın ilk yarısında Lale Devri olarak da adlandırılan dönemde ve Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa sefâretnâmelerinde tezahür etmiştir. Bu yüzyılın başında Osmanlı bürokrasisi kendisi haricindeki diğer devletleri eşit haklara haiz bir muhatap olarak görmese de aynı yüzyılın sonunda bunun bir zorunluluk olduğunu tecrübe edecektir.¹²⁴

Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu geniş coğrafya Anadolu, Orta Asya, Karadeniz, Akdeniz, Doğu Avrupa ve Hint Okyanusu olmak üzere günümüzde bile takibi zor bir alana yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu bu geniş topraklarda yaşayan demografisi çeşitli, sosyo-kültürel hayatı karmaşık ve bölgesel farklılıkların belirleyici olduğu alanlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geniş mekân ve insan topluluklarının tarihini bir sınıflandırmaya tabi tutmak bir homojenlik aramak mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte klasik tarih anlayışında yer alan ilerleme-gerileme-çökme gibi dönemlendirme çalışmaları içerisinde Karlofça antlaşmasının önemi Rıfaat Ali Abou el-Haj ve onun takipçisi

¹²² Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", *DİA*, XXIV, 2001, s. 504-507.

¹²³ Ali Yaycıoğlu, "Karlofça Anı: Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıla Nasıl Başladı", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 18, 2021, s. 8-56.

¹²⁴ Osmanlı Devleti'nin Karlofça antlaşması sonrası oluşan değişimi için bkz. Rıfaat A. Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel, Canan Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2018; Rıfaat A. Abou-El-Haj; "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of American Oriental Society*, S. 87, 1967, s. 498-512; B. Harun Küçük, "Early Enlightenment in Istanbul", *Unpublished Dissertation*, University of California, San Diego, 2012; M. Alaadin Yalçinkaya, "XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, S. XII, Ankara 2002, s. 470-502; Norman Itzkowitz, "Eighteenth-Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, S. 16, 1962, s. 73-94; Norman Itzkowitz, "Men and Ideas in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff, Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, s. 15-26.

tarihçiler tarafından dikkatle irdelenmiştir. Yine mutat olan anlayışa göre Karlofça antlaşması Osmanlılar için bir hezimet olarak bilinse de el-Haj gibi tarihçilerin iddiaları tam tersi yönde istikamet bulmuştur. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti tüzel bir kişilik olarak Avrupa devletleri içerisinde kendisine yer bulmuştur. Devletin tekamülü, gaza odaklı bir yapıdan barış, güvenlik istikrar anlayışına evirilmiştir. Bu anlaşma ile birlikte barışın her halükârda “enfa ve evla” olduğu dönemin Osmanlı devlet adamları tarafından vurgulanmıştır.¹²⁵

Karlofça antlaşmasından sonra Osmanlıların yeni yüzyıla girerken nasıl başlayacağı ve bu yüzyılın ilk çeyreğindeki siyasi faaliyetlerinin niteliği merak konusu olmuştur. Karlofça sonrası ilk iş 1700 yılında Ruslarla imzalanan İstanbul anlaşmasıdır.¹²⁶ Bu anlaşmaya göre Azak kalesi Ruslara bırakılmıştı. Rusların Balkanlarda Hıristiyanları kışkırtması ve Lehistan’ı nüfuzu altına almasıyla Osmanlı Devleti için batılı devletler haricinde yeni ve tehlikeli bir düşman ortaya çıkmıştı. Osmanlılar, İsveç Kralı XII. Şarl ile Rusya arasında yaşanan savaşta İsveç Kralı’ndan yana taraf olmuş ve gerilen ortamda 1711 tarihinde Baltacı Mehmed Paşa komutasında Ruslara büyük bir hezimet yaşatarak Karlofça’dan doğan Rus imtiyazlarına son verilmişti.¹²⁷

Osmanlı Devleti’nin XVIII. yüzyılın ilk yarısı renkli ve siyasi olarak yeni açılımların yaşandığı bir süreç olmuştur. 1703 Edirne vakası¹²⁸ ile III. Ahmed¹²⁹ padişah olarak göreve başlamış 1730 Patrona Halil¹³⁰ isyanı ile görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Lale Devri olarak adlandırılan (1718-1730) Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın etkin olduğu dönemde Osmanlılar gerek sanatsal faaliyetlerde gerek yönetimde değişimler yaşamıştır.¹³¹ Prut Savaşı sonrası 1713’te imzalanan Edirne anlaşması ile Ruslarla Karlofça öncesi duruma dönülmüş, aynı anlaşmada Venediklere verilen Mora adasının kurtarılması ana hedef olmuştu. Osmanlı

¹²⁵ Ali Yaycıoğlu, “Karlofça Anı”, s. 11-16.

¹²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, TTK, Ankara 2011, s. 174-175.

¹²⁷ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 294-298.

¹²⁸ Edirne vakası için bkz. Abdülkadir Özcan, “Edirne Vakası”, *DİA*, X, 1994, s. 445-446; Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, II, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 646-716.

¹²⁹ M. Münir Aktepe, “Ahmed III”, *DİA*, II, 1989, s. 34-38. Sultan III. Ahmed hakkında yayımlanan biyografi eseri için bkz. Şaduman Tuncer, *III. Ahmed*, Timaş, İstanbul 2023.

¹³⁰ Patrona Halil İsyanı için bkz. Abdülkadir Özcan, “Patrona İsyanı”, *DİA*, XXXIV, 2007, s. 189-192; *Vakayı Patrona Halil*, Milli Kütüphane Yz. A. 1902/3; Abdi Efendi, *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi*, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, TTK, Ankara 2020; Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1958; Selim Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takriri Binyüz kırk üç’de Terkîb Olunmuşdur”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, 2009, s. 179-187.

¹³¹ Ünal Araç, *İktidar ve Sanat Damad İbrahim Paşa’nın Hamiliği (1718-1730)*, Vakıf Bank Yay., İstanbul 2022, s. 40-43; Selim Karahasanoğlu, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)”, *Unpublished Dissertation*, State University of New York at Binghamton, 2009.

Devleti Mora'nın kurtarılması için Venedik'e 1715 yılında harp ilan etti. 1716 yılında Habsburglar Venediklerle ittifak yaparak Osmanlılara karşı savaş açmıştı. Yapılan savaşlar sonucu 1718 yılında imzalanan Pasarofça antlaşmasıyla¹³² Osmanlılar Venedik'ten Mora adasını geri alsa da Arnavutluk ve Dalmaçya kıyılarındaki önemli mevkileri Venedik'e bıraktı.¹³³

Osmanlı Devleti Karlofça antlaşmasının akabinde ilk tepki olarak kaybettiği yerleri geri alma siyasetini benimsemişti. Bunun için faaliyetlere başlayıp önce Ruslarla ardından Venedik ve Avusturya ile savaşa girişti. Bu savaşlar sonrası özellikle Ruslardan önemli mevkileri geri kazanıp Karlofça öncesi duruma dönmüştür. Venedik ve Avusturyalılarla yapılan savaşlarda Mora yarımadası geri alınsa da Avusturyalılarla Petervaradin'de yapılan savaştaki ağır hezimet Osmanlı devlet adamlarının ciddi şekilde endişeye sevk etmiş ve bu tarihten sonra Batı ile yapılan savaşlarda yaşanacak zorluklar anlaşılmişti. Osmanlılar bu savaşta yaşadıkları yenilgi ile durumun kendileri açısından pek parlak olmadığını anlamışlardı. Batılılar ile yapılan savaşları sona erdirmeye taraftarı olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın da sadrazamlığa başlamasıyla Osmanlılar iç siyasete yoğunlaşıp barış yönlü bir politika benimsemiştir.¹³⁴ Ancak bu barış Batı ülkeleri ile devam etse de imparatorluğun güneyi ve doğusunda savaşlar ve merkezi hükümetin gücünü ölçen hareketler yaşanmıştır. Özellikle Suriye ve Irak'ta Osmanlı merkezî otoritenin tesisi adına yapılan çalışmalar 1718-1722 yılları arasında devletin doğu politikasını belirlemiştir. Osmanlılar Karlofça antlaşması sonrası Batılılarla yapılan anlaşmaların akabinde Bağdat, Basra ve Gürcistan sınırlarında ordu ve merkezi idareyi güçlendirici işler yapmıştı. Habib Saçmalı'ya göre Osmanlı Devleti'nin 1718-1722 yılları arasında Bağdat ve Suriye'de askeri ve merkezi otoriteyi güçlendirici çalışmalar yapması sadece olası İran'da çıkacak savaş ya da Rusların güneye inmelerini engellemek amacıyla açıklanamaz. Bâbîâlî'nin bu faaliyetleri ihmal edilen bölgelerdeki askeri ve idari nizamı tesis için yaptığı geleneği unutulmamalıdır.¹³⁵ Ayrıca Bâbîâlî'nin kendisi savaşa girmese bile sınır bölgesinde yaşanacak savaşlardan korunmak amaçlı böyle bir plan yapıldığı açıktır. Nitekim Babîâlî'nin Irak-ı Arab ve Suriye'de yaptığı bu nizam çalışmaları İran seferleri esnasında ileride kısaca bahsedileceği üzere başarılı olmuştur. Nitekim İran seferlerini serasker olarak yöneten kişiler Bağdat ve Şehrızor gibi eyaletlerin valileri olmuştur.

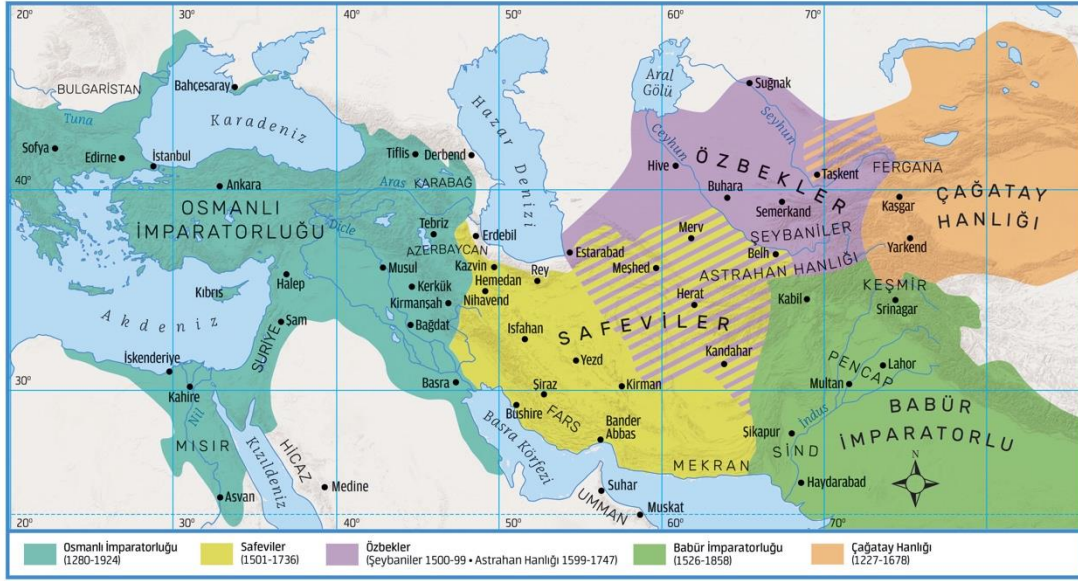
¹³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, TTK, Ankara 2011, s. 140-145.

¹³³ İber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK, Ankara, 1992, s. 127.

¹³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 142-158.

¹³⁵ M. Habib Saçmalı, "Batı'da Barış, Doğu'da Savaş: Pasarofça Antlaşması Sonrası Suriye ve Irak'ta Nizamın Tesisi (1718-1722)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 49, İstanbul 2023, s. 7-31.

1450-1750 ARASINDA DOĞU İSLAM DÜNYASI

İSLÂM DÜŞÜNCE ATLASI | HARİTA: EROL POLAT

ilem
İslâmî düşünce merkez

KONYA
BÜYÜKŞEHİR
ÜNİVERSİTESİ

Harita 2: Doğu İslam Dünyası (1450-1700)¹³⁶

Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler ve Ruslar ile yaptığı savaşlardan iç siyaset yönünde barışçıl bir politika ile devam ederken devletin doğu komşusu Safevîler de büyük bir kaos hakimdi. İran, Horasan, Afganistan, Doğu Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan ve Irak-ı Acem'de hakimiyet kurmuş olan Safevîler yaklaşık iki yüzyıl boyunca bölgenin en etkin devleti olmuştu. XVIII. yüzyıl başına gelindiğinde daha önce el-Cibâl olarak adlandırılan Selçuklular döneminden itibaren ise Irâk-ı Acem olarak adlandırılan İsfahan, Tahran, Hemedan gibi Farsların yoğunlukla yaşadığı bölge Safevîlerin kontrolünde idi. Irâk-ı Arab bölgesi olarak adlandırılan Musul, Bağdat, Kerkük ve Basra gibi Mezopotamya bölgesi Osmanlıların hakimiyetinde idi.¹³⁷ 1694'te devletin başına Şah Safî Süleyman'ın (1666-1694) oğlu Şah Hüseyin Mirza (1694-1722)¹³⁸ geçmişti. 1722 yılına kadar görevine devam edecek olan Şah Hüseyin döneminde Safevîler iç ve dış sebeplerle çöküşe geçmiştir. Şah Hüseyin'in yönetiminde ulema, müçtehit ve saray erkanı arasında yaşanan taht kavgaları bu çöküşü hızlandırmıştır. Şah Hüseyin'in göreve başladığı yıllardan itibaren Sünni nüfusun çoğunlukta yaşadığı Tebriz, Şirvan ve Afganistan'da ayaklanmalar meydana gelmişti. Bu ayaklanmaların en büyük sebebi Şii ulemanın etkisiyle Sünnilere dini ayrımcılık yapılması ve devlet

¹³⁶ *İslam Düşünce Atlası*, Erişim: 30.05.2023; <https://islamdusunceatlası.org/haritalar>

¹³⁷ Edmund Bosworth, "Eraq-e Ajam(i)", *Encyclopedia of Iranica*, VIII, 1998, s. 538.

¹³⁸ Ahmet Taşağıl, "Hüseyin Mirza", *DİA*, XIX, 1999, s. 647-648; L. Lockhart, "Husayn", *Encyclopedia of Islam* (2), III, 1986, s. 603.

yönetimindeki bozulmaların halka ağır vergi ve baskı olarak geri dönmesi sebep olarak gösterilmiştir.¹³⁹

Kandehar'da yaşanan isyanlar sonucu Afgan Gılzaylar'ın lideri Mir Veys İran Şahı Hüseyin'e karşı büyük bir isyan başlatmıştı. Şah Hüseyin ise Gürcistan Valisi Gürcü Kral Şahnavaz Han'ı Kandehar'a göndermişti. Şahnavaz isyanı bastırarak Mir Veys'i esir edip Şah'a teslim etmiştir. Mir Veys başkentte Şah Hüseyin'le yakın ilişki kurarak ona yakınlaşmayı başarmış ve Gürcü Kralı Şahnavaz'ın Rusya'ya meyli olduğunu ve Rusya'nın Safevîleri işgale hazırlandığını inandırmıştır. 1709'da Kandehar valisi olarak beratını alan Mir Veys İsfahan'dan Kandehar'a Safevî valisi olarak dönse de aynı yıl isyan ederek Kandehar'da Afgan hakimiyetini ilan etmiştir.¹⁴⁰

1715 yılında Mir Veys'in ölümüyle yerine kardeşi Abdülaziz geçse de Kandehar halkı Şah Hüseyin'le anlaşmak istediği için Abdülaziz'i görevden uzaklaştırıp Veys'in oğlu Mahmud'u başa getirmişlerdir. Kandehar yakınında bulunan Sünni kabilelerin de Mir Mahmud'a desteği ile 1720 yılında Afganlar Safevî topraklarına taarruza başlamıştı. Kirman eyaletini kısa sürede ele geçiren Afganlar Gülnabad (8 Mart 1722) savaşında Safevîleri yenerek İsfahan şehrini kuşatmışlardı.¹⁴¹ Kuşatma sırasında Safevî hanedanından şehzade Muhammed ve Safi Mirza şah olarak seçilse de devleti toparlayamamışlardı. Son olarak Tahmasb Mirza Safevîlerin yeni Şah'ı olarak kabul görmüştü. Şah II. Tahmasb İsfahan'dan kuşatma altında olmasına rağmen Kazvin şehrine kaçarak yardım toplamaya çalışmıştır.¹⁴² Kuşatmaya daha fazla dayanamayan İsfahanlılar tahtı Mir Mahmud'a vermek zorunda kaldılar. Şah Hüseyin İran Şahlığını terk ederek Mir Mahmud'a Şahlık tacını kendi elleriyle vermek zorunda kalmıştı. Böylelikle Safevîlerin büyük hataları sonucu Afganistan'da bir kabile olan Gılzaylar İran coğrafyasının yeni sahibi olmuştu. Mir Mahmud Kandehar ve Dergezin'den getirdiği Sünni Müslümanları İsfahan bölgesine iskân etmeye başladı. Bu durum geniş bir alana hâkim olan Safevîlerin bıraktığı boşlukta büyük kargaşalara neden olmuştu. Safevîlerin yıkılması ile Osmanlı-Rus rekabeti de İran coğrafyasına taşınmış olacaktı.¹⁴³

¹³⁹ Safevîlerin yıkılış sebepleri için detaylı bkz. Rudi Mathee, *Persia in Crisis: Safavid Decline and Fall of İsfahan*, I.B: Tauris, 2019; Laurence Lockhart, *The Fall of Safavî Dynasty and the Afghan Occupation in Persia*, Cambridge University Press, Cambridge 1958; Tofiq Mustafazade, "Safevî Hanedanının Son Yılları", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 561-569.

¹⁴⁰ Gülcan Sarioğlu, "Yozefo Tiflisi'nin "Vâkı'ât-i Mir Veys ve Şah Hüseyin" Adlı Eseri'nin Tahlil ve Transkribi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mustafa Kemal Üniversitesi SBE, Hatay 2008, s. 13-18.

¹⁴¹ Abdurrahman Ateş, *Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, Çizgi, Konya 2022, s. 55-57.

¹⁴² Mehmet Yılmaz Akbulut, *The Scramble for Iran: Ottoman Military Diplomatic Engagements during the Afghan Occupation of Iran*, s. 60-63.

¹⁴³ Stanford Shaw, "Iranian Relations with the Ottoman Empire in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *The Cambridge History of Iran*, VII, s. 297-313.

Afganların İsfahan'ı ele geçirmesi Safevî hanedanının sönmesi İran coğrafyasının diğer eyaletlerinde yaşanan başıboşluk büyük bir kaos demektir. Ruslar için bu ortam aradıkları fırsatları ortaya çıkarmıştı. Osmanlılar içinse aynı durumu söylemek zordur. Şimdiye kadar tarihçilerin genel kanısına göre Safevîlerin çöküşüyle Osmanlılar iki yüzyıldır mücadele ettikleri doğu sınırındaki “düşman” devletin yıkılmasını fırsat bilerek hemen topraklarına saldırmaya başlamıştı. Ancak bölgede oluşacak kaosu bilen ve takip eden Osmanlılar nasıl bir politika izleyeceğini Safevîlerin yerine geçen devletin durumuna göre belirleme kararı almıştı. Klasik anlayışa göre Safevîlerin Şahı Şii hükümdar olarak Sünni halife olan Osmanlı padişahının bölgedeki en kritik düşmanı olmalıydı. Bu görüşler Safevîlerin tarih sahnesine çıktığı XVI. yüzyılın başında hakikaten Osmanlı'da bir devlet politikası olarak benimsenmişti. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'nın Safevîlere siyasi ve idari olarak bakışında önemli değişiklikler meydana gelmişti.

Afgan Mir Mahmud'un “sünni” bir şah olarak İsfahan tahtına oturması Sünnilerin halifesi olan Osmanlılar için “faydalı” bir durum muydu yoksa “tehlikeli” miydi? Osmanlılar bu coğrafyada iki yüz yıldır Safevîlerle rekabet etse de coğrafyada yönetimin zorluğunu ve düşmanı da olsa meşru bir Safevî hükümdarının Sünni-Afgan yönetiminden daha iyi olacağını düşünmüşlerdi.¹⁴⁴ Osmanlı Devleti kendi dahli olmamasına rağmen Safevîlerin çöküşü ve Afganların başa geçmesiyle nasıl bir siyaset izleyeceği hususunda bir çelişkiye düşecek miydi? İmparatorluğun yeni anlayışı olan barışçıl bir politika izlemek iç ve dış siyasette nasıl bir aksiyona neden olacaktı? Çalışma konumuzun temel meselesini bu sorular oluşturmasa da Osmanlı'nın Gürcistan Azerbaycan ve İran coğrafyasını ele geçirmesinin arka planını anlama açısından bu hususlara kısmen bu kısımda değinilmiştir. Osmanlı Devleti bölgede oluşan boşluğu bir “fırsat” olarak değerlendirmemiş oluşan “zorunluluk” durumundan kaynaklı bölgeye müdahale etmek zorunda kalmıştır. Aksi halde ilerde de değinileceği gibi Sultan III. Ahmed'in sınırda savaş için hazır bekleyen Osmanlı seraskerlerine sefer emri vermesine rağmen henüz İsfahan'ın düşüp düşmediğinden emin olunmadığı için beklemeleri gerektiği ikinci bir emirle gönderilmezdi. Bağdat Valisinin sefere İsfahan düştükten sonra başlanmasını öneren arzı Sultan tarafından sefer emri verilmişken hemen onaylanmazdı. Osmanlı Devleti her ne kadar son ana kadar bu bölgede savaş istemese de Rusların güneye inme planlarını

---

¹⁴⁴ Muhammet Habib Saçmalı'nın birincil kaynaklar ve araştırma eserleri tetkik ederek doktora tezi olarak hazırladığı eseri XVIII. yüzyılın ilk yarısında İran coğrafyasında yaşanan olayları Sünni-Şii Siyasi ilişkileri bağlamında incelemiştir. Sekiz bölüm olarak hazırlanan bu tezin ana konusu siyasi tarih olmasa da XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı, Safevî, Rusya ve Afganlar sarmalında yaşanan siyasi olaylar derinlemesine incelenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. M. Habib Saçmalı, “Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate”, *Unpublished Dissertation*, University of California, 2021.

biliyorlardı. Rusların büyük bir toprak parçasına sahip olarak Osmanlı ile doğu sınırında komşu olmalarından çekinen devlet yetkilileri bölgeye müdahaleyi zorunluluk olarak görmüştü. Ayrıca Osmanlı devlet erkanının İstanbul'da yaşanan iç siyasette barış yanlısı kadar savaş yanlısı önemli isimlerde yer almaktaydı. Bu sebeple Lale devrinde Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve saray erkanından kişilerin hareketleri İstanbul halkı tarafından dikkatle inceleniyordu. İleride Patrona Halil isyanına vesile olacak olayların ilk fısıltıları bu zamanda duyulmaktaydı. İran seferleri bu açıdan saray erkanının elini rahatlatacak ve propaganda malzemesi yapacağı dış siyaset kadar iç siyaseti de yönetecekleri bir mevzu haline gelmişti.¹⁴⁵

İran coğrafyasında kaos yaşanırken Osmanlı Devleti ise Erzurum ve Çıldır beylerbeyi üzerinden Safevîler ve Güney Kafkasya hakkında malumat toplamaktaydı. Durumun gidişatını daha yakından bilmek isteyen Bâbiâli Ağustos 1720 yılında Dürri Ahmed Efendi'yi istihbari faaliyetler için elçi olarak göndermiştir. Dürri Ahmed Efendi bir yıldan fazla boyunca Safevîler ve bölge hakkında malumat toplamış ve elçilerin âdeti olduğu üzere sefaretname şeklinde bu bilgileri Sultan III. Ahmed'e 5 Aralık 1721'de arz etmiştir.¹⁴⁶ Osmanlılar elçileri ve bölgedeki haber alma ekiplerinden edindikleri bilgiler ile Safevîlerin başına gelecekleri takip etse de meşru bir Safevî hükümdarının yönetimde olmasını istemekteydiler. Ancak Mir Mahmud'un İsfahan'ı almasıyla bölgeye müdahale kendileri açısından kaçınılmaz olmuştu. Çünkü bu esnada Çar Petro¹⁴⁷ uzun zamandır İsveç'le yaptığı savaşı kazanarak nihayete erdirmiş gözünü "güneye inme projesi"ne dikmişti. Nişad anlaşmasıyla¹⁴⁸ Baltık denizini Rus gölü haline getiren Petro Hazar'ın tamamını almak ve olabildiği kadar güneye inmeyi hedef belirlemişti. Petro, İsveç zaferleri sonrası Senato ve Kutsal Sinod'un onayıyla 22 Ekim 1721'de "Tüm Rusya'nın İmparatoru-Anavatan'ın Babası" unvanını almıştır. Böylelikle Rus Çarlığı bu andan itibaren Rus imparatorluğu olarak adlandırılacaktı. Çar Petro bir yandan İsveç savaşlarına sona erdirirken bölgedeki elçisi Artemiy Volinskiy'in raporlarından Safevîlerin yıkılacağını anlamış ve bu duruma göre bölgeye inmenin planlarını yapmıştı.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Ali Yaycıoğlu, "Karlofça Anı", s. 49-50; İran seferlerinin iç siyasette yankıları için bkz. Ünal Araç, *İktidar ve Sanat Damad İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)*, s. 330-347.

¹⁴⁶ Ahmed Dürri Efendi ve sefaretnamesi için bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ankara, 2008, s. 59-62; Ayhan Ürkündağ, "Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, 2006.

¹⁴⁷ Robert K. Massie, *Büyük Petro*, çev. Hakan Abacı, İş Bankası Yay., İstanbul 2019. Çar Petro'nun hayatı ve yönetimine dair en kapsamlı çalışma için bkz. İ. İ. Golikov, *Deyaniya Petra Velikogo*, C. VI, Moskva 1938.

¹⁴⁸ 30 Ağustos 1721'de imzalanan Nişad anlaşması ile Ruslar İsveç ile uzun zamandır yaptığı savaşları kazanarak Kuzey Avrupa'da hakimiyet kurmuştur. Anlaşmaya göre Livonya Bölgesi, Estland ve Karaliya Rusların eline geçerek Kuzey Savaşları Petro açısından başarıyla neticeleniyor. Detaylar için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 2014, s. 276-279.

¹⁴⁹ Mustafazade Tefik Teyyuboğlu, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kafkaslarda Osmanlı-Rus İlişkileri", *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 561-569.

1713 yılında Ruslarla Osmanlılar arasında imzalanan Edirne anlaşması ile yirmi beş yıllık muvakkat barış sağlanmıştı. İsveç’le yapılan savaşlarda Osmanlıların saldırmamasından emin olmak isteyen I. Petro Osmanlılarla daimî barış sağlayarak Kırım Hanlarının Rus topraklarına saldırısını engellemek istiyordu. Bu sebeple Haziran 1719’da Rusya elçisi Daşkov “sulh-i muvakkat” geçici anlaşmayı, “sulh-i mukîm” kalıcı anlaşmaya çevirmek için İstanbul’a geldi.¹⁵⁰ Pasarofça anlaşması sonrası Avusturya elçisinin İstanbul’a gelerek Osmanlılarla iyi ilişkiler kurması henüz Baltık savaşlarına devam eden I. Petro’yu korkutmuştu. Daşkov’un İstanbul’da bulunduğu esnada Avusturya ve İngiltere, Ruslar ile Bâbîâli arasında böyle bir anlaşmanın olmasını engellemeye çalışsalar da Rus elçinin isteği ve Fransız elçinin girişimiyle 16 Kasım 1720’de bu anlaşma imzalandı. I. Petro bu anlaşmayı 1 Şubat 1721’de onaylayan imzayı attı. Ancak tedbiri elden bırakmayan III. Ahmed bu anlaşmayı hazırlandıktan yaklaşık bir yıl sonra Ekim 1721’de imzaladı.¹⁵¹ On üç maddeden oluşan bu anlaşmayla Türkçe *te’biden* (sürekli), Rusça *dogovor vechnogo mira* (sürekli barış antlaşması) hayata geçirilmişti. Bu anlaşmayla Ruslar ve Osmanlılar arasında yer alan temel meseleler ele alınmıştır. Lehistan ve İsveç meseleleri, Kırım Han’ının Ruslarla sınır problemleri, Azak kalesi, Boğdan vb. bölgeler ele alınarak barış anlaşması imzalanmıştır. Rusların bu anlaşmadan en büyük kazanımı İstanbul’da mukim elçi bulundurma hakkını elde etmesidir. Ancak bu anlaşmanın bir gerçekliği olmadığı iki ülke arasında ebedi barışın olmayacağı açıktır. Nitekim 1736’da Osmanlı-Rus savaşları yeniden başlayacak bu yüzyılın sonuna kadar iki büyük savaş daha yapılacaktır.¹⁵²

Baltık denizini Ruslaştırın Çar Petro hükümlerliğini Çarlıktan İmparatorluğa çevirmiş ve Rusların yeni hedeflerinin belirleyicisi olmuştur. Yeni hedef ise Hazar gölünün Rus denizi haline gelmesidir. Bunun için anlaşma yapma bahanesiyle 1711 yılında Astrahan’da ölen İ. Ori’nin yerine elçi Artemiy Volinskiy’i¹⁵³ İran’a bölgeden istihbarat için göndermiş ardından elçiyi sefer hazırlıklarını tamamlaması için Astrahan’a vali olarak tayin etmiştir. Volinskiy’in elçiliği Petro’nun Kafkas stratejisi açısından çok önemlidir. Dört yıl boyunca Çar Petro’ya şifreli mektuplar ileten Volinskiy, Safevî Devleti’nin Hıristiyan tebaası olan Gürcü ve Ermeniler üzerinde Rus devleti lehine faaliyetlerde bulunmuştur.¹⁵⁴ I. Petro, Volinskiy’in

¹⁵⁰ V. N. Listsov, *Persidskiy Pokhod Petra I (1722-1723)*, Moskva 1951, s. 69-75.

¹⁵¹ M. Habib Saçmalı, “Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate”, s. 117.

¹⁵² Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi (1724 İstanbul Antlaşması)*, Büyüyen Ay, İstanbul 2017, s. 45-50.

¹⁵³ Okan Yeşilot, *Şahın Ülkesinde (Rus Çarı I. Petro’nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy’in Kafkasya Raporu)*, Yeditepe, İstanbul 2014; D. A. Korsakov, “Artemiy Petroviç Volinskiy, Biyografıçeskiy Oçerk”, *Drevnaya i Novaya Rossiya*, C. I, 1876, s. 56.

¹⁵⁴ Igor Vladimirovich Kurukin, *Persidskiy Pohod Petra Velikogo. Nizovoy Korpus Na Beregah Kaspiya (1722-1735)*, Kvadriga, 2019, s. 123-126.

yanında Soymonov ve Don Verden gibi komutanlarını göndererek bölgenin siyasi ahvali yanında topoğrafyasını inceleyerek ciddi şekilde savaş hazırlıklarını tamamlamıştır. Safevîlerin çöküşü bu bağlamda Ruslar için aradıkları fırsat olmuştur.¹⁵⁵

Şemahı'yı ele geçirerek İran coğrafyası ve Hazar'a hâkim olmak isteyen I. Petro'nun aradığı fırsat Ağustos 1721'de Şemahı'da yaşanan Safevî-Hacı Davud Han savaşında Rus tüccarların öldürülmesi ile ortaya çıktı. Lezgilerin Şemahı'da Rus tüccarları öldürmesi ve bu kargaşadan kendisine aradığı savaş sebebini bulan Petro 29 Temmuz 1722'de Güney Kafkasya'ya sefere çıkmıştır. Karadan ve denizden askerî harekât başlatan I. Petro bu askeri hareketi meşru göstermek için Hazar kıyılarında yaşayan halka Türkçe, Farsça ve Rusça mektuplar göndererek canlarına ve mallarına bir zarar gelmeyeceğine hedefinin Şirvan isyanı zamanında Şemahı'da öldürülen Rusların intikamını almak olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁶ Şemahı'da ki isyan ve Hacı Davut'un isyancıları Ruslara teslim etmemesi görünürdeki sebep olsa da Petro Hazar sahil kasabalarını ele geçirerek Bakü, Derbent ve Şirvan'da hakimiyet kurarak karadan ve gemilerle Hindistan'a ticaret yapma imkânı elde etmek istiyordu. 27 Temmuz 1722'de Agrahan'ı işgal eden Petro önderliğindeki Rus ordusu Astrahan'dan hareket ederek 23 Ağustos 1722'de Derbent'i kısa zamanda ele geçirmişlerdi. Derbent, Müşkür ve Sulak bölgelerinin de ele geçirilmesi ile Hazar kıyıları Rusların eline geçmişti. Hazarın tamamına hâkim olmak için I. Petro'nun ana hedefi Bakü idi. I. Petro'nun Bakü'yü teslim etmesi için Mehemed Hüseyin Han'a haber gönderdi. Ancak Bakü Han'ı Mehemed bunu reddetti. Bunun üzerine Bakü'ye sefer hazırlığı yapan I. Petro, 7 Eylül 1722'de Moskova'ya geri dönme kararı aldı. I. Petro'nun geri dönüş kararı almasında birçok neden sebep olmuştur. I. Petro Kafkas seferine başladıktan sonra Hazar Denizi'nde oluşan fırtına vesilesiyle ordusunun bir kısmı ve zahiresi batmıştı. Rusların Kafkasya'da harekât başlatması Osmanlıları tedirgin etmiş ve İstanbul'da ki elçi Neplüev aracılığı ile Rusların bölgeden çekilmeleri istenmişti. En önemli faktör ise İsveç'in I. Petro'nun güneye inmesi ile hareket ettiği Nistad anlaşmasına uymayarak Ruslara savaş açacağı iddiası idi. Kafkas seferinde umduğunu bulamayan I. Petro Moskova'ya 1722 sonunda geri dönmüştü.¹⁵⁷

1722 Ekim ayında İsfahan'ın düşmesiyle firar eden II. Tahmasb Ruslardan yardım istemiş ve elçisi İsmail Bey aracılığıyla Ruslarla bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre

¹⁵⁵ V. N. Listov, *Persidskiy Pokhod Petra I (1722-1723)*, s. 89-90.

¹⁵⁶ Fuad Aliyev, "Şirvan üsyanı: 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması", *Azərbaycan Tarixi, (XIII-XVIII əsrlər)*, Red. Oqtay Əfəndiyev, III, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2007.

¹⁵⁷ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkasya Özel Sayısı, C. II, s. 123-124.

Ruslar Tahmasb'a Afganları bölgeden göndermek için askeri destek verecek karşılığında Ruslar, Gürcistan ve Dağıstan'ı içine alan Kafkasya'nın tamamını ve Hazar gölünü ele geçirecekti. Petro bir yandan Osmanlılarla bir yandan devrik lider II. Tahmasb ile görüşmeler yaparken Bakü'yü almak için Moskova'da yeniden bir karar almıştı. General Matyuşkin'i bölgeye göndererek askeri hareketlere devam etmiş ve önce Aralık 1722'de Reşt'i ele geçirmiştir.¹⁵⁸ Osmanlıların ise sefer hazırlığı yaparak Tiflis'i ele geçirmesi ardından ilerleyeceğini Rus devleti anlamıştı. Bunun için I. Petro General Matyuşkin'e gönderdiği bir mektupta Türklerin Gürcü halkını zorla ele geçirdiğini ve Şemahı'ya ilerlediklerini belirtmiştir. Ayrıca Türklerin bizden önce davranıp Bakü'yü ele geçirmelerinden endişe duyuyorum demiştir. Çar'ın bu emri ile harekete geçen Rus donanması Bakü'yü 7 gün boyunca bombaladıktan sonra 28 Temmuz 1723'te ele geçirdiler. Rusların Bakü'yü ele geçirmesi ile Hazar sahil şeridinin büyük kısmı Rusların eline geçmiştir. Derbent ve Bakü'ye hâkim olan Ruslar 1724 Mayıs'ın da bölgeye getirdiği Ermeni ve Hıristiyan grupları buraya yerleştirerek Müslüman şehirlerini Hıristiyanlaştırmaya çalışmıştır.¹⁵⁹

Osmanlı Devleti; Safevî Hanı II. Tahmasb, Afgan Hanı Mir Mahmud ve Rus Çarı Petro'nun faaliyetlerini çok sıkı bir takibe almıştı. Bir yandan Tahmasb'ı desteklemek isterken diğer yandan Tahmasb'ın Ruslarla anlaşması ile Afganların Ruslara karşı durmasını beklemektedir. Rusların ilerleyişinden rahatsızlık duyduğu için Devlet-i Aliyye, Rusya'yı Güney Kafkasya'yı ele geçirmesi durumunda askeri harekate başlayacakları hususunda tehdit etmişlerdi. Şemahı lideri Hacı Davud Han¹⁶⁰ ve Lezgiler bu bağlamda yıllardır talep ettikleri Osmanlı himayesine alınmış ve Ruslara karşı açık tavır konulmuştur. Hacı Davud Han Şirvan beylerbeyi olarak kendisine Dağıstan bölgesi yurtluk-ocaklık olarak verilmiştir.¹⁶¹ Nişli Mehmed Ağa bu durumda olayları müzakere için Ekim 1722 yılında İmparator Petro'ya elçi olarak gönderilmiştir. 17 Şubat 1723 tarihinde geri dönen Osmanlı elçisi Rusya ile yapılacak ittifak anlaşmasının ön hazırlıkları sayılabilecek görüşmeler yapmış ve bölgede yaşayan Müslümanların hakkının Devlet-i Aliyye tarafından korunacağını vurgulamıştır.¹⁶²

¹⁵⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 280-282.

¹⁵⁹ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", s. 125-126.

¹⁶⁰ Hacı Davud Han hakkında bkz. Abdulakim Abdulkerimoviç Butayev, *Narodno-osvoboditelnoe Dvijenie na Vostoçnom Kavkaze pod Rukovodstvom Hadji-Davuda Müşkürskogo (Pervaya Tret XVIII veka)*, İzd. Mavel, Mahaçkala 2006.

¹⁶¹ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, III, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 1310-1312.

¹⁶² Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ankara, 2008, s. 62-64; Nişli Mehmed Ağa'nın faaliyetleri hakkında bkz. Aydın Mertayak, "Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, Tokat 2005.

Erzurum valisi Silahdar İbrahim Paşa 1722 yılında Fransız ve Fars tüccarlardan aldığı istihbarat ışığında Şemahı'da ve İsfahan'da yaşananları detaylı olarak İstanbul'a bildirmiştir. Aynı zamanda Bağdat valisi Hasan Paşa'nın istihbarat faaliyetleri ile Bâbîâli'yi İran'da yaşanan gelişmeler hakkında uyarmıştır. 1722 Mayıs ayında bu arızalar üzerine toplanan Divan-ı Hümayun İran'la hudut komşuluğunun bulunması ve İran eyaletlerinin Afganlardan muhafazası için müdahale kararı alınmıştır.¹⁶³

Bütün bu gelişmeler ışığında Erzurum Vali'si İbrahim Paşa¹⁶⁴ serasker tayin edilerek Anadolu'daki liva ve sancaklardaki timarlı ve alaybeylerinden sefer için ordu kurulması emri verilmiştir. Serasker İbrahim Paşa'ya gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere Çıldır beylerbeyi İshak Paşa, Kars beylerbeyi, Van beylerbeyi, Bayezid, Şelve ve Eleşkird sancakları elviye ve alaybeyleri emrine verilmiştir.¹⁶⁵ Osmanlı Devleti bütün bu hengâmede askeri operasyona hazırlansa da acele hareket etmeyerek İsfahan düşene kadar beklemiştir. Petro'nun Kafkasya seferinde en önemli emellerinden birisi bölgede yaşayan Hıristiyan unsurlara vereceği özgürlük vaadi idi. Güney Kafkasya'da yaşayan Ermeni ve Gürcüler VI. Vahtang kumandanlığında elli bine yakın askeri birlikle Ruslardan yana tavır almışlardı. Osmanlılar Vahtang'ın bu niyetini bildikleri için Güney Kafkasya'da oluşacak Rus hakimiyetine engel olmak için ilk olarak Tiflis'e harekât başlattılar.¹⁶⁶ VI. Vahtang'ın Acem Şahına itaatsizlik ederek Şemahı'ya saldırarak Müslüman Lezgi taifesine büyük zararlar vermesi dolayısıyla Açıkbaş, Dadyan, Güril Meliklerine ve Çıldır beylerbeyi İshak Paşa'ya, Serasker İbrahim Paşa maiyetine girerek Tiflis'in zapt edilmesi emredilmiştir. Osmanlı belgelerinde Tiflis'e harekât emrinin sebebi olarak Vahtang'ın Safevîlerin emrinden çıkması ve Lezgilere saldırısı vurgulanmıştır.¹⁶⁷

Daha önce sefer için hazırlık yapması emredilen Bağdat, Basra, Van, Musul, Şehrizar, Erzurum, Çıldır ve Kars Valilerine Güney Kafkasya ve İran'ın fethi için emir verildi. Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın merkeze henüz İsfahan'ın düşüp düşmediğinin net olmadığı bu nedenle durum kesinleşmeden harekâta başlanmaması tavsiyesi Sultan III. Ahmed tarafından uygun görülerek İsfahan'ın düşme haberi gelmeden İran coğrafyasına girilmemesi emredilmiştir. Erzurum Valisi İbrahim Paşa zaman kaybetmeden bir an önce saldırılması gerektiğini düşünmekteydi. Ancak kendisine gönderilen hükümde "*Madem ki Acem Şahı'nın mülkü olan*

¹⁶³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 130/1103-1104-1108, (10 Şevval 1134/26 Mayıs 1722).

¹⁶⁴ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayır, Akt., Seyit Ali Kahraman, III, TVYY, İstanbul 1996, s. 778.

¹⁶⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 130/1177, (10 Ramazan 1134/24 Haziran 1722).

¹⁶⁶ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1320-1323.

¹⁶⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 130/1341-1342-1342, (10 Muharrem 1135/21 Ekim 1722); İshak Paşa'ya gönderilen hüküm: BOA, A.DVNS.MHM.d., 130/1358, (20 Muharrem 1722/31 Ekim 1722).

İsfahan düşmemiştir, tarafı Devlet-i Aliyyemden İran memleketine tecavüz olunduğuna rıza-yı hümayunum olmamakla yerinden hareket eylemeyesin; İsfahan'ın düştüğü haberi alınır alınmaz derhal harekate başlayasın” emri verilmiştir.¹⁶⁸ Hatta İsfahan düşerse bile Mir Mahmud’un niyeti anlaşılmadan yine saldırıya geçmemesi emredilmiştir.¹⁶⁹

Serasker Erzurum Valisi İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Çıldır ve Erzurum birlikleriyle 26 Aralık 1722’de Kars’a varmış mevsim şartlarından dolayı burada beklemiştir.¹⁷⁰ 23 Mayıs 1723’te Kars üzerinden harekâtına başlayan ordu 19 Haziran’da Tiflis önlerine ulaşarak 23-24 Haziran’da¹⁷¹ Tiflis’i savaşımsız bir şekilde III. Konstantin/Muhammed Kuli Han’ın elinden teslim almışlardı. Böylelikle Safevîler etkisinde olan Güney Kafkasya’da ki ilk şehir Tiflis ele geçirildi. Tiflis şehrinin anahtarı 10 Temmuz 1723’te İstanbul’a ulaştı.¹⁷² Tiflis’in fethi sonrası Gürcü Han’ı Şahnavaz Han Tiflis beylerbeyisi olarak atanmış Diyarbakır valisi Vezir Ahmed Paşa ise Tiflis Muhafızı olarak görevlendirilmiştir.¹⁷³

İmparator Petro bir yandan askerî harekâtına devam ederek Hazar kıyılarını ele geçirirken diğer yandan İstanbul elçisi Neplüye¹⁷⁴ aracılığıyla Osmanlılarla görüşmeleri sıkı tutmaktadır. İran meselelerini görüşmek için İstanbul’da bulunan Rus elçi ve Osmanlı devlet adamları arasında yaklaşık on bir ayı bulan anlaşma müzakereleri devam edecekti. 25 Temmuz 1723’te İstanbul’da başlayan görüşmeler son halini 23 Mayıs 1724’te Fransız elçi Bonnac’ın sınır ihtilaflarında belirleyici olmasıyla çözülmüştü. Görüşmelere başlandığında Osmanlılar Gürcistan’ı ele geçirmişti. Ruslar ise Hazar denizi kıyılarından gelerek Bakü ve sahil şeridini ele geçirmişti. Ruslar, Osmanlıların Bakü, Gürcistan ve Şirvan’ı ele geçirmek istemezken Osmanlılar da Rusların Şemahı, Bakü ve Hazar kıyılarına gelmesini istemiyordu. Her iki devlette birbiriyle sıcak temasa girmek istemezken haklarından da taviz vermek istemiyordu. Osmanlılar Ruslarla yapacakları büyük bir savaştan kaçınırlarken Ruslar emelleri olan Hazar gölünün ve kıyılarının kendilerine verilmesini talep ediyordu. Görüşmeler bu kadar uzun süre devam ederken her iki devlette birbirleriyle savaşma ihtimallerine karşı sefer hazırlıkları da bir yandan sürmekteydi. 24 Haziran 1724’te imzalanan İstanbul anlaşması/İran Mukâsemenâmesi ile Osmanlı ve Rusya devletleri kendi aralarında savaş olmaksızın bölgenin pay edilmesi

¹⁶⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 130/1177, (10 Ramazan 1134/24 Haziran 1722).

¹⁶⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 130/1188, (29 Ramazan 1134/13 Temmuz 1722).

¹⁷⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 130/1396, (20 Safer 1135/30 Kasım 1722).

¹⁷¹ Bazı yabancı kaynaklarda 12-13 Haziran olarak geçmektedir.

¹⁷² Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1322-1324.

¹⁷³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/572, (20 Zilkade 1135/22 Ağustos 1723).

¹⁷⁴ Fatih Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüye*, Ankara, 2015; Detaylı bilgi için bkz. A. S. Suvorina, *Zapiski İvana İvanoviça Neplüyeva*, Saint-Petersburg 1893.

hususunda anlaşmaya varmıştı. Bu anlaşmanın baş aktörlerinden Fransız elçi Bonnac'ın¹⁷⁵ girişimleriyle Rus elçi Neplüev, Osmanlı Reisülküttabı Mehmed Efendi ve Defter Emini El-Hac Mustafa arasında müzakereler sonuca erdirilmişti.¹⁷⁶

Altı maddede hazırlanan bu anlaşmanın en başında “Padişah tarafından Moskov Çarı’na verilen Ahinâme-i Hümâyundur” yazmaktadır. Tuğra bölümünde Rusya ile daha önce imzalanan “*ebedi sulh*”a ve iki padişah arasındaki dostluğa vurgu yapılarak Safevîlerin yıkılması sonrası Osmanlıların Gürcistan’ı ele geçirdiği Rusların ise Derbend, Bakü ve bazı Hazar kıyılarını ele geçirdiği belirtilmiştir. Rusların devrik Safevî Şah’ı Hüseyin Mirza’nın oğlu II. Tahmasb ile anlaşma yaptığı ve buna bağlı olarak II. Tahmasb’a hem Osmanlıların hem de Rusların yardım edeceği vurgulanmıştır. Bu dönemde Osmanlılar için bölgede gayrimeşru hükümdar olan Mir Üveys oğlu Mahmud’a karşı II. Tahmasb’ın desteklenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷⁷

Bu anlaşmanın birinci maddesi ile Şirvan eyaletinde bulunan Lezgilerin Müslüman olup kendi rızalarıyla Osmanlı tebaası olmayı istedikleri için kendilerine berat-ı âlişân gönderildiği vurgulanmıştır. Bu madde ile Şemahı ve Derbend ile Hazar denizi arasındaki sınır meseleleri çözülmüştür. Ruslar bu şehirlerden Hazar’a yakın kısımları alırken Osmanlılar denizin batısına hâkim olmuştur. İkinci madde yine Şirvan Hanlığı meselesi olmuştur. Şemahı şehrinin Şirvanşahların hanlık merkezi olarak belirlendiği ve Osmanlılara tabiiyeti kesinleşmiştir. Ancak Şirvan ahalisine bölgede bulunan Ruslara karşı saldırıda bulunmama şartı koşulmuştur. Üçüncü madde ile İran coğrafyasında yer alan Ordubad, Tebriz, Merend, Merağa, Rumiye, Hoy, Çors, Selmas, Urmiye, Gence-Berda, Karabağ, Nahçıvan, Revan, Üç Kilise ve Erdebil şehirleri Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Ruslar Erdebil’i bırakmak istemediği için en çok bu maddenin sınırları çizilirken sorun yaşanmıştır. Dördüncü maddede Osmanlılar üçüncü maddede ele geçirdiği yerleri İran devrik Şah’ı II. Tahmasb’ın vermek istememesi nedeniyle sorun yaşanırca Rusların Osmanlılardan yana tavır alması istenmektedir. Beşinci madde yine üçüncü madde de yer alan bölgelerin Osmanlı tabiiyetine geçişi hususundadır. Bu bölgenin Osmanlı’ya geçişinde Rus Çarı, Osmanlılar ile II. Tahmasb arasında aracı olarak kolaylıkla teslimi sağlarsa Osmanlılar II. Tahmasb’ı İran Şahı olarak tanıyıp ona nâme-i hümâyun

¹⁷⁵ Fransızların meşhur elçisi Marki de Bonnac için detaylı bkz. M. Charles Schefer, *İstanbul’da Fransız Elçiliği-Marki de Bonnac’ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri*, çev. Ali Şevket Bizer, Yay. Haz. Mustafa Daş, TTK, Ankara 2017.

¹⁷⁶ İstanbul antlaşması hakkında Türk ve Rus kaynaklarının karşılaştırmalı bir şekilde taranarak hazırlanan Türkçe literatürde ki kapsamlı çalışma için bkz. Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi (1724 İstanbul Antlaşması)*, Büyüyen Ay, İstanbul 2017.

¹⁷⁷ Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi (1724 İstanbul Antlaşması)*, s. 315.

gönderecektir. II. Tahmasb'ın rızası alınarak bu bölgelerin Osmanlılara geçişi sağlanırsa Osmanlılar II. Tahmasb'ın İsfahan'ı yeniden ele geçirmesi ve Mir Mahmud'un def edilmesi için yardımcı olacaktır. Altıncı madde yine İran topraklarının Osmanlılar ve Ruslar tarafından paylaşılmasının II. Tahmasb tarafından kabulü ile alakalıdır. Tahmasb bu taksimdeki yerleri Osmanlı ve Rusya'ya vermezse bu iki devlet hak ettikleri yerleri zapt edip yerine geçecek yeni Acem şahlarına yapıldığı gibi muamele yapılacak ve Mir Mahmud'un İran tahtında oturmasına izin verilemeyecekti.¹⁷⁸

İran coğrafyasına yapılan seferin diğer cephesi Bağdat Valisi Hasan Paşa tarafından Kirmanşah üzerine yapılan seferle başlamıştır. Sayısı altmış bini geçen ordusuyla Hasan Paşa savaşız bir şekilde 17 Kasım 1723'te Kirmanşah'ı ele geçirmişti. Tebriz'in fethi için görevlendirilen Van Valisi Köprülü Abdullah Paşa 1724'te Hoy ve Çors şehirlerini alarak Tebriz'e yürümüştür.¹⁷⁹ 1 Eylül 1724'te Tebriz kuşatması başlamıştır. Şehirde yer alan İran kuvvetlerinin mukavemetiyle karşılaşan Köprülü Abdullah Paşa, 29 gün süren kuşatmayı kış şartları nedeniyle kaldırmak zorunda kalmıştır. Tebriz'in fethi neredeyse bir yıl sonra Ağustos 1725'te Abdullah Paşa tarafından yapılmıştır.¹⁸⁰ İlk kuşatma ile fetih arasındaki geçen sürede Osmanlı ordusu Ağustos 1724'te Nahcivan'ı, 7 Eylül 1724'te Ordubad'ı 1 Eylül 1724'te Hemedan'ı¹⁸¹ 4 Ekim 1724'te Revan'ı ele geçirmişti. Revan ve Hemedan'ın fethi ile daha önce fethedilen Tiflis'in garnizon olarak kullanılarak askerlerin Tebriz'e sistemli bir şekilde yerleştirilmesi ve iaşelerinin sağlanmasıyla Tebriz şehri alınmıştır.¹⁸²

Tiflis'in fethinden sonra İbrahim Paşa görevden alınarak yerine 1723 Eylül ayında Arifi Ahmed Paşa atanmıştır.¹⁸³ Çelebizâde Asım'a göre İbrahim Paşa'nın görevden alınma sebebi olarak Hazar kıyılarının Ruslar tarafından ele geçirilmesi belirtilse de bize göre İbrahim Paşa'nın sefer esnasında ve sonrasında bölgenin yerel yöneticileri ve yeniçerilerle uyumsuzluğu gibi nedenler görevden alınmasında etkin olmuştur. İbrahim Paşa'ya verilen emirde Tiflis'in fethi akabinde Hazar'a doğru gitmesi ve Rusların Bakü tarafını ele geçirmesini engellemesi emredilmişti.¹⁸⁴ İbrahim Paşa Tiflis'in fethinden sonra idari ve askeri faaliyetlere hemen başlamıştır. 24 Haziran'da Tiflis'i ve civarında bulunan Gori ve Kaygulu şehirlerini ele geçiren

¹⁷⁸ BOA, NMH.d., VII, s. 78-79; Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1369-1384.

¹⁷⁹ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1361-1365.

¹⁸⁰ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1439-1445.

¹⁸¹ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1391-1394, 1402-1411.

¹⁸² Osmanlı Devleti'nin İran seferlerinde yapmış olduğu organizasyon ve lojistikle alakalı hazırlanan kapsamlı araştırmaya bkz. Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş (İran Seferlerinde Organiasyon ve Lojistik)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

¹⁸³ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1334-1336.

¹⁸⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/123, (10 Cemaziyelevvel 1135/16 Şubat 1723).

ve burada bulunan kalelere asker teminine çalışan İbrahim Paşa'nın Bakü'ye hemen hareket etmesi biraz zaman alacaktı. Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlıların Tiflis harekâtını duyan ve Osmanlıların Hazar'a kadar gelmesinden çekinen I. Petro 28 Temmuz 1723'te Bakü'yü ele geçirmişti. Bâbiâli henüz Rusların Bakü'yü ele geçirdiğinden haberi olmadığı için Ağustos ayında İbrahim Paşa ve Şirvan Han'ına Bakü üzerine sefere gitmeleri için emirler göndermiştir. Şirvan Han'ı Hacı Davud Han'a gönderilen emirde Rusların Bakü ve Hazar kıyılarını ele geçirmemesi için acele ile bölgeye intikal etmesi istenmiştir. Hacı Davud Han'a gönderilen emrin tarihi 12 Ağustos 1723'tür.¹⁸⁵ Hatta Hacı Davud Han'a gönderilen belgeden 10 gün sonra 22 Ağustos 1722 tarihli belgede İbrahim Paşa'ya gönderilen bir başka emir¹⁸⁶ ile hala Niyazova ve Bakü kalelerini Ruslarla yapılacak anlaşmadan önce ele geçirmesi emredilmiştir. Lakin daha önce belirtildiği üzere Bakü şehri Rusların eline geçeli neredeyse bir aylık bir zaman geçmişti. 24 Temmuz 1723 tarihli bir Osmanlı belgesinden anlaşılacağı üzere henüz bu tarihlerde Tiflis'in fethi dolayısıyla Bâbiâli'den İbrahim Paşa'ya gönderilen hediye hil'at ve paralar İstanbul'dan yeni gönderilmiştir.¹⁸⁷ Dolayısıyla Serasker İbrahim Paşa'nın 24 Haziran'da Tiflis'i ele geçirdikten sonra ordusuyla birlikte bir ay içerisinde Bakü'ye ulaşması çok zordur. Ayrıca Rusların Bakü'yü ele geçirdiğinden Bâbiâli'nin haberi tespitlerimize göre ancak Eylül ayında olmuştur. İbrahim Paşa'nın görevden el çektirilmesinde önemli etkenlerden birisi bölgenin mahir yöneticisi İshak Paşa'ya yaptığı zulüm ve onu hapse attırması olayıdır. İran seraskerliği görevinden azledilen bir nevi emekliye sevk edilen İbrahim Paşa'ya İçil sancağı arpalık olarak verilmiş ancak sabık paşa İçil'e giderken Ocak 1724 yılında Erzurum'da vefat etmiştir.¹⁸⁸

Tiflis'in fethinin hemen akabinde Güney Kafkasya'da önemli mevkiye olan Gence'nin alınması için Serasker İbrahim Paşa görevlendirilmişti. Gence'yi kuşatan İbrahim Paşa'nın görevden azledilmesi ile kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Tebriz'in alınmasından sonra Erzurum'un yeni valisi Mustafa Paşa tarafından Gence'ye sefer başlatılmış önce yol üzerindeki Lori kalesi ele geçirilmiş ardından 5 Eylül 1725'te Gence fethedilmiştir. Gence'nin kolay alınmasının sebebi olarak Ermeni Karabağ melikleri ve Gence yerel beylerinin aralarındaki düşmanlık nedeniyle olduğu aktarılmıştır.¹⁸⁹ Harekât emri verilmesinden sonra yaklaşık iki yıllık süre zarfında bölgede Tiflis, Revan, Tebriz, Hemedan, Kirmanşah, Gence şehirleri Osmanlı'ya katılmıştı. Bu seferlerde ilk olarak Tiflis'in alınması ve bölgeye yapılan diğer

¹⁸⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/561-565, (10 Zilkade 1135/12 Ağustos 1723).

¹⁸⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/572, (20 Zilkade 1135/22 Ağustos 1723)

¹⁸⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/512, (20 Şevval 1135/24 Temmuz 1723).

¹⁸⁸ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1347.

¹⁸⁹ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1449-1451.

harekatların iase ve ikmalî için Tiflis'in kullanılması şehrin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Mir Mahmud'un İsfahan'ı zaptı sonrası zihinsel olarak sorunlar yaşamaması ve devleti yönetecek kabiliyeti kaybetmesi üzerine amcası Abdullah'ın oğlu Eşref'in başını çektiği ekip tarafından 23 Mayıs 1723'te öldürülmüş ve aynı gün Eşref Şah olarak ilan edilmiştir. Eşref Şah'ın İsfahan'da başa geçmesiyle II. Tahmasb ve kardeşi Şehzade Safi İsfahan üzerine yürüse de başarılı olamamıştır. Eşref Şah, Safevî ailesini savaşlarda yendikten sonra 1725 Ekim'inde Hemedan Valisi Ahmed Paşa aracılığıyla Molla Rahim ve Abdülaziz isimli elçilerini III. Ahmed'e göndermişti. Eşref Şah elçileri aracılığı ile gönderdiği namesinde kendisinin İran tahtının gerçek sahibi olduğunu Tiflis, Hemedan, Kirmanşah, Erdelan, Tebriz, Gence ve Revan'ın kendisine geri verilmesini talep etmekteydi.¹⁹⁰ Birçok kez görüşmeler yapılsa da Eşref Şah'ın İran coğrafyasında giderek güçlenmesi ve Osmanlılara sorun çıkarması üzerine Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahına karşı gelmesinden dolayı aleyhine fetva hazırlanmıştır. Bu fetva mektubunu hazırlayan Şeyhülislam ve imzası bulunan yüz kırk devlet erkanının imzaladığı mektup Eşref Şah'ın elçisine 1726 Mart'ta verilmiştir.¹⁹¹

Bağdat Valisi Ahmed Paşa'ya bu fetva mucibince gönderilen emirle İsfahan üzerine yürümesi emredilmiştir. Eşref Şah isyankâr ve nesebi belli olmayan bir kişi olarak İran tahtında oturmasının uygun olmadığı kararlaştırılmış ve İslam halifesine olan itaatsizliğinden dolayı harp ilan edilmiştir.¹⁹² Serasker Ahmed Paşa emrinde toplanan elli bin kişilik Osmanlı ordusu gerekli levazımatı sağlayarak Hemedan önlerine gelmiştir. Eşref Şah'la Anducan sahrasında 1726 Ekim'inde karşılaşan Osmanlı ordusu ilk günlerde başarılı olsa da Eşref Şah'ın Osmanlı hizmetinde olan Kürt beyleri kendi safına çekmesi sonrası savaşı kaybetmiştir. Eşref Şah Ahmed Paşa'yı yenmesinin yanında bölgedeki bey ve hanları yanına çekmiş ayrıca birçok mühimmat elde etmiştir. Eşref Şah bu zaferi fırsat bilerek daha önce Merağa hanlarından olan Şahkulu Han'ı yanına çekerek Osmanlı askerleri üzerine gönderse de Tebriz seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa Şahkulu Han'ı yenmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa aynı zamanda Azerbaycan ve Gürcistan havalisinde isyan ederek göçebe bir hayat süren Şahseven aşiretini bastırarak yağmacılıklarını önlemeye çalışmıştır.¹⁹³

¹⁹⁰ Mehmet Yılmaz Akbulut, *The Scramble for Iran: Ottoman Military Diplomatic Engagements during the Afghan Occupation of Iran, 1722-1729*, Libra, İstanbul 2017, s.136-138; Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1624.

¹⁹¹ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1482.

¹⁹² BOA, A.DVNS.MHM.d, 134/468, (29 Şevval 1139/19 Haziran 1727); M. Habib Saçmal, "Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate", s. 276-278.

¹⁹³ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1496.

Osmanlı Devleti Anducan yenilgisi sonrası Rumeli dâhil olmak üzere savaşa katılabilecek elviye ve kaza beylerine emirler göndermiş ve savaş için gerekli asker ve zahireyi toplama işlerine girişmiştir. Bu sırada Eşref Şah Müslüman ehli arasında savaş meşru değildir diyerek Bağdad Valisi Ahmed Paşa'ya elçisini göndermiş ve sulh istemiştir. Hemedan Kadısı Abdullah Efendi Osmanlı tarafının elçisi olarak görevlendirilmiş ve Eşref Şah'ın elçisi Molla Nusret ile 1727 Temmuz'da görüşme yapmıştır. Osmanlı kaynaklarında bu anlaşma için talebin Eşref Şah tarafından geldiği yazıldıysa da barışı isteyen taraf Osmanlılar olmuştur. Anducan muharebesi sonrası gücü iyice zayıflayan ve bölgede yeni savaflara güç yetiremeyen devlet bu anlaşmaya mecbur kalmıştı.¹⁹⁴ İki taraf arasında imzalanan 3 Ekim 1727 tarihli on iki maddelik musalaha ile Osmanlı Devleti Anducan'da kaybettiği yerleri ve mühimmatı geri almıştır. Aynı zamanda Eşref Şah'ın ele geçirdiği Sultaniye, Zincan, Ebher, Tarım gibi yerler ve Huveyze aşireti de Osmanlılara bırakıldı.¹⁹⁵

Devrik Safevî Şah'ı II. Tahmasb 1726'da Eşref Şah'ın elinden İsfahan'ı geri almak için Tebriz Seraskeri Köprülüzade Abdullah Paşa vasıtasıyla anlaşma teklifi göndermiştir. İran'dan alınan yerlerin Osmanlı'da kalması şartıyla sabık birinci ruznâmçeci Mustafa Efendi İstanbul'dan anlaşma için gönderilmiştir. Tebriz seraskerinin çözüm için görevlendirildiği 1726 Ağustos'un da Safevî Şahıyla bir anlaşmaya varılamamıştır. Osmanlı ile anlaşma sağlayamayan II. Tahmasb Rus Çarı ile bir anlaşma yaparak Kafkasya'dan yerler vermek şartıyla anlaşma temin etmişti.¹⁹⁶

Kafkasya bölgesinin kuzey kısmını Safevîlerin yıkılmasıyla beraber bağımsızlığını kazanan Şemahı Han'ı Hacı Davud Bey yönetmekteydi. Osmanlı himayesine giren Hacı Davud Han berat, hilat ve sancakla taltif edildikten sonra Ruslarla arada tampon bir bölge oluşturulmuş oluyordu. Hacı Davud Bey'in Şirvan Hanı olarak tüm Dağıstan'da hakimiyet kurması Dağıstan'da yer alan Kumuk Beyi Sürhay Han tarafından hoş karşılanmadı. Sürhay Han Şirvan'da kendisi için gerektiğini düşündüğü atamanın Hacı Davud'a yapılması ile bölgede mücadele başlamıştı. Meselenin acil çözümü için Erzurum valisi ve Gence Seraskeri Hacı Mustafa Paşa Ruslarla Kuzey Kafkasya'da yer alan hudut meselelerini çözmek ve Şemahı'da ki hakimiyet mücadelesini halletmek için gönderilmişti. Hacı Mustafa Paşa Şemahı'dan avdetinde yazdığı arizada Ruslarla yapılan anlaşmanın Hacı Davud Bey tarafından uygulanmasının imkansızlığı üzerine Sürhay Han'ın onun yerine atanmasını talep etmişti.

¹⁹⁴ M. Habib Saçmalı, "Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate", s. 319-321.

¹⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 186.

¹⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 186-187.

Bunun üzerine Hacı Davud Bey görevden alınarak önce Gence'ye daha sonra mazul paşalara uygulanan hanların bir adada ikameti mucibince ailesiyle beraber Rodos adasına sürgüne gönderilmiştir.¹⁹⁷ Şirvan Hanlığı 1728 Mart'ında gönderilen fermanla Sürhay Han Şirvan Han'ı olarak atanmıştır.¹⁹⁸

Şah II. Tahmasb İsfahan'dan kaçışından sonra Ruslarla ve Osmanlılarla anlaşma yapmaya çalışsa da becerememiş Horasan ve Harezm tarafına kaçarak Kaçar Türkmen aşiret beyi Feth Ali Han'dan yardım talep etmiştir. Kaçar Hanı Feth Ali, Afşar, Bayat ve Çemişkezek aşiretlerinin beylerinden sabık Safevî Şahı II. Tahmasb için yardım istemiştir. II. Tahmasb, Feth Ali Han'dan aldığı bu yardımla oluşturduğu yeni kuvvetlerle beraber Meşhed ve Herat'ı Afganlardan geri aldı. Bu yardımcı kuvvetlerden İmam Kulu oğlu Nadir Ali,¹⁹⁹ Afşar aşiret reisi olarak kısa sürede II. Tahmasb'ın yanında yükselmiştir. Nadir Ali ilk olarak Feth Ali Han'ı katlettiği o bölgede tek söz sahibi olmuştur. II. Tahmasb'ın kapıcılar kethüdası olarak görev yaptığı sırada Damagan, Derühar ve İsfahan önlerindeki üç kanlı savaştan sonra Eşref Şah'ı mağlup ederek İsfahan'ı 1730 yılında ele geçirmiştir. Böylelikle Şah II. Tahmasb sekiz yıllık aradan sonra İsfahan'ı ele geçirirken Nadir Ali sadrazam olmuştur.²⁰⁰

Safevî sadrazamı olan Nadir, İsfahan sonrası Osmanlı'nın elinde bulunan İran topraklarını geri almak için büyük bir mücadeleye girişti. İlk iş olarak bölgedeki aşiret ve cemaatlara haber göndererek meşru Safevî hükümdarının başa geçmesiyle yeniden Safevîlerin hakimiyeti altına girmelerini istedi. Bu bildirimlerin etkisiyle Şahsevenli ve Karabağ tarafındaki Cevanşir aşireti isyan hareketlerine başlamıştır. Şahsevenler Osmanlı'yı bölgede en çok uğraştıran cemaat olmuş ve Ruslara iltica etmişlerdi. Bunun üzerine Sadrazam Damad İbrahim

¹⁹⁷ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1612.

¹⁹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 134/1300, (10 Receb 1140/); Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1588; E. I., Inozemtseva, Ş. A. Magaramov, N. D. Çekulaev, *Zapadny Prikaspiy v Sostave Rossiyskoy İmperii (1722-1735 gg.): Sbornik Arhivnih Dokumentov*, Mahaçkala, Mavraev 2020, s. 180-184.

¹⁹⁹ Azmi Özcan, "Nadir Şah", *DİA*, XXXII, 2006, s. 276-277; Viladimir Minorsky, "Nadir", *İA*, IX, s. 21-31; J. R. Perry, "Nadir Shah Afshar", *Encyclopedia of Islam* (2), VII, s. 853-856; Ernest Tucker, *Nadis Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, University Press of Florida, 2006; Alaettin Özer, "Vekayi' name-i Nadir Şah Der-Mezahib-i Şi'iyye-i Ca'feriyye", *İstanbul Üniversitesi SBE*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1990; *İcmal-i Ahval-i Nadir Şah*, Esad Efendi Ktp. 2178; Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it Tevarih*, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1976; James Frazer, *History of Nadir Shah*, London 1742; Cahangir Hüseyin Afşar, *Azerbaycan Nadir Afşar Devleti*, Bilgeoğuz Yay. İstanbul 2015; M. Arunova, K.Z. Eşrefyan, *Nadir Şah-ı Afşar*, çev. Nergize Turaeva, Selenge, İstanbul 2015; Laurance Lockhart, *Nadir Shah*, Lahore 1976; Ali Djafar Pour, "Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1977; Selen Özyurt Ulutaş, Safiye Başer, "The London Gazette'e Göre Nadir Şah Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 2019, s. 69-81.

²⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 196-197.

Paşa Ruslara bir mektup göndererek Şahsevenleri korumalarının anlaşmaya aykırı olduğunu belirtmiştir.²⁰¹

Osmanlılar Eşref Şah'ın yenilgisi ve Safevî şehzadesinin bu şekilde bir geri dönüş yapmasını beklemiyordu. Şah II. Tahmasb'ın Osmanlılardan İran sathındaki bölgeleri geri isteyen ferman göndermesi İstanbul'da bütün eğlence ve sohbet alaylarıyla geçen günleri alt üst etmişti. Safevî elçisi Rıza Kulu Han ile Sadrazam Damad İbrahim Paşa İstanbul'da yeni bir savaşa girmeden bir anlaşma kaydetmek üzereydi. Buna göre Kirmanşah ve Hemedan Safevîlere geri verilecekti ancak diğer yerler Osmanlılarda kalacaktı. Bu esnada Nadir Han Ferahan ve Yazdicürd şehirlerini geri alarak sürpriz bir şekilde Hemedan ve Tebriz'i geri aldı. Bu suretle İstanbul'da Rıza Kulu Han ile Sadrazam İbrahim Paşa arasında akdedilen anlaşmaya uyulmadığı için Rıza Kulu Han Limni adasına 24 Temmuz 1730'da sürgüne gönderilmişti. Hemedan Valisi Abdurrahman Paşa'nın bu savaşlarda başarısızlığı üzerine katli emredilse de İstanbul'da padişahın değişmesi ve Serasker Ahmed Paşa'nın ricası ile bu emir yerine getirilmemişti.²⁰²

İran coğrafyasında 1723'ten 1730'a kadar devam eden savaşlar Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın iç siyasetteki hamlelerini çeşitli veçhelerle değiştirmişti. Bölgede alınan zaferler şiir sohbetlerinde ve eğlencelerde padişah ve sadrazamın övülmesini sağlıyordu. İbrahim Paşa kendi oğulları ve kurduğu akrabalık ilişkileri ile İstanbul'da tüm dikkatleri üzerine çekerken İran coğrafyasında alınan zaferler İbrahim Paşa'nın namını artırıyordu. Nadir Han ile birlikte Safevî Şahı II. Tahmasb'ın geri dönmesi ile şaşkınlık yaşayan Sadrazam İbrahim Paşa, İran elçisi Rıza Kuluhan ile görüşerek anlaşma yapmaya çalışmıştı. Bu anlaşma gereğince İbrahim Paşa Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Luristan, Tebriz ve Huveyze'yi reayasıyla birlikte Safevî Şahı'na bırakmayı kabul etmişti. Ancak bu anlaşmaya göre Revan, Tiflis, Kahet ve merkezi Şemahı olan Şirvan hanlığı Osmanlılarda kalacaktı. 1729 Haziran'ında yapılan görüşmelerde Osmanlı hükümeti Tiflis ile Şirvan Hanlığı'nı Kırım Hanlığı gibi yarı müstakil idare edecekti.²⁰³ Bu anlaşma gereği Tebriz muhafızı Kara Mustafa Paşa aldığı emir ile Tebriz'i boşaltarak bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin güçsüzleşmesine yol açmıştı. İranlılar ise bu anlaşma esnasında Osmanlıların güçsüz olduğunu fark ederek zaman kazanmış ardından Nadir

²⁰¹M. Habib Saçmalı, "Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate", s. 360-362; E. I., Inozemtseva, Ş. A. Magaramov, N. D. Çekulaev, *Zapadny Prikaspiy v Sostave Rossiyskoy İmperii (1722-1735 gg.)*, s. 184.

²⁰² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 198-199.

²⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 199-202; Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744 (inceleme ve karşılaştırmalı metin)*, Yay. Haz. Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 19-21.

Han'la savaşlara devam etmişti. Bunun üzerine savaştan kaçınmanın mümkün olmadığını anlayan Sadrazam İbrahim Paşa buna göre bir plan yapmıştı. Padişah III. Ahmed emriyle Tiflis, Gence, Revan, Kars ve Van muhafızlarına fermanlar yollanmış Safeviler ile yapılacak savaşlarda başarı sağlanması için hazırlıklar yapılması emredildi. Padişah ağzından yazılan bu fermanlarda aynı zamanda Padişah'ın da sefere katılacağı beylerbeyi ve sancakbeylerine yazılmıştı. İstanbul'da yaşanan huzursuzluğu gidermeyi padişahı sefere götürerek engelleyebileceğini düşünen İbrahim Paşa bu durumu bölgedeki beylerbeyilerine bildirdiği gibi İstanbul halkına da ilan etmişti. 27 Temmuz 1730'da padişahın seferi için gerekli hazırlıklar yapıldı ve padişah tuğları 31 Temmuz'da Üsküdar'a geçirildi. Sultan Ahmed Üsküdar'a geçmek istemediğini bildirirse de yeniçerilerin ayaklanmasından korkan Damad İbrahim Paşa padişahı ikna ederek 3 Ağustos'ta padişahı Üsküdar'a geçirdi. Padişah Üsküdar'a gitse de oluşan son durumda sefere gitmekten vazgeçti ve damadı İbrahim Paşa'yı zor durumda kaldı. İbrahim Paşa'nın İran elçisiyle yaptığı gizli anlaşma akabinde Tebriz'in düşmesi ve padişahın sefere gitmek istememesi İstanbul'da bilinen meşhur 1730 Patrona Halil isyanına dönüştü. ²⁰⁴

Patrona isyanı sonrası III. Ahmed tahttan indirilerek 2 Ekim 1730 tarihinde I. Mahmud padişah olarak başa geçti. I. Mahmud'un başa geçmesinin akabinde isyancılardan egemenliğinde bazı atamalar yapılmıştır. İsyanın en önemli sebebi olarak gösterilen İran'da yaşanan başarısızlıklar Patrona Halil'in yönetimde olduğu zamanda destekçilerinden Bosnalı Rüstem Paşa, Revan seraskeri olarak grevlendirilmemişti. III. Ahmed'in devrilmesine neden olan isyancı devlet adamları bir yandan yeni padişahın görevlendirmelerinde aktif rol oynamakta diğer yandan karşı darbeden korkmaktaydılar. İsyancılar yaklaşık yirmi yedi sene önce vuku bulan Edirne vakası sonrası isyancılardan akıbetlerinin idam olması kaderinden her ne kadar kurtulmaya çalışsalar da makus talihlerinden kaamamışlardır. Yeni Padişah I. Mahmud, Patrona Halil ve destekçilerinden kurtulmak istiyordu. ²⁰⁵ Bunun için başa geçmesinden henüz iki ay bile olmadan bir plan tertip edilerek İran seferlerinin durumunu mülahaza için bir toplantı yapılmasına karar verildi. Veziriazam sarayında 24 Kasım 1730 tarihinde İran meselesini konuşmak için yapılan toplantıda Kırım Han'ının talebiyle başka bir günde daha detaylı müzakere edilmesi gündeme geldi. Ertesi gün görüşülen İran meseleleri ile Patrona Halil'e vezirlikle Rumeli Beylerbeyiliği verilmişti. Ancak Patrona Halil'in burada krk giymeyi kabul etmemesi üzerine sarayda padişah huzurunda giymesi kararlaştırıldı. Veziriazam Mehmed Paşa'nın tertibi ile sarayda hazır bulunan Pehlivan Halil Ağa, Patrona Halil, yeniçeri ağası ve

²⁰⁴ Abdi Efendi, *1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi*, s. 38-60; Abdülkadir zcan, "Patrona İsyanı", s. 189-192.

²⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 212-215.

yanındaki önemli on sekiz kişiyi suikastla öldürerek kurtulmuşlardı. Bu olaydan birkaç ay sonra yeniden bir isyan faaliyeti başlasa da bastırılmış ve I. Mahmud 1731 yılına girildiğinde devleti yönetmede tek söz sahibi olan kişi olmuştu.²⁰⁶

Padişah I. Mahmud'un cülusu vesilesi ile gönderilen İran elçisi Veli Mehmed Han anlaşma yapmak üzere geldiğini belirtse de Damad İbrahim Paşa döneminde yapılan anlaşmadan başka yerleri talep edince anlaşma yapması için bölgenin ahvalini bilen Irak-ı Acem Seraskeri Ahmed Paşa'yla detayları görüşmek üzere İstanbul'dan gönderildi. Ancak İran elçisi Mardin civarında iken gelen habere göre Safevî Şah'ı Revan üzerine sefere çıkmıştı. Bunun üzerine İran elçisi Veli Mehmed Han Mardin kalesine hapsedilmişti. Osmanlı devleti Şah'ın bu hareketine karşılık Erzurum Valisi ve Revan Seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa ve Bağdat Valisi İran Seraskeri Ahmed Paşa'ya ayrı ayrı ferman yollayarak iki koldan Safevî ordusuna saldırımları emredilmiştir.²⁰⁷

Sulh faaliyetleri ile Osmanlıyı yeterince oyalayan Safevîlere karşı savaşa başlayan Osmanlı kuvvetleri Irak ve Azerbaycan taraflarından taarruza geçerek Kirmanşah'ı 30 Temmuz 1731'de ele geçirerek Hemedan'a doğru devam ettiler. Safevîler yeniden sulh için teklifler getirse de buna inanılmamış nitekim Şah'ın ordusu Hemedan'a altı saat mesafede olan Kürican mevkiinde kırk bin kişilik ordusuyla Osmanlılara karşı savaşa gelmiştir. Yapılan muharebede Osmanlılar İran Şah'ını büyük bir yenilgiye uğratarak ordusunun çoğunu yok etmiştir. Hemedan böylelikle savaşırsız bir şekilde tekrar 18 Eylül 1731 tarihinde Osmanlılara katıldı. Serasker Ahmed Paşa bu başarılarından dolayı hilatle ödüllendirildi. Hemedan işgalinden sonra Ahmed Paşa Mardin valisi Sadık Ağa'yı İsfahan üzerine yolladı ve Osmanlı askerleri İsfahan'a kadar Safevî ordularına büyük kayıplar yaşattı. Bölgenin en önemli yeri olan Tebriz'in istirdadı için Hekimoğlu Ali Paşa görevlendirildi. II. Tahmasb bir ara Revan'ı kuşatsa da kalede görevli Timur ve Mehmed Paşaların mukavemeti ile canını zor kurtararak geri çekilmek zorunda kaldı. Hekimoğlu Ali Paşa Revan'a iki kez saldıran Şah'ın ordularına karşı başarılarından dolayı Tebriz seraskerliğine görevlendirilmişti.²⁰⁸

Hekimoğlu Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Safevîlerin pek muhkem olarak gördüğü Rumiye kalesini altmış beş günlük muhasara sonrası 15 Kasım 1731 yılında ele geçirmişti. Bu kalenin düşmesiyle vakit kaybetmeden Tebriz üzerine yürüyen Osmanlı paşası Safevîlerin Tebriz Muhafızı Bisutun Han'ın kaleyi boşaltarak terk etmesiyle 4 Aralık 1731'de

²⁰⁶ Abdi Efendi, *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi*, s. 71-79; Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, s. 143-168.

²⁰⁷ Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744*, s. 86-89.

²⁰⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 138/44-47-67, (10 Zilkade 1143/17 Mayıs 1731).

Tebriz'i geri aldı. Tebriz'in geri alınması İstanbul'da büyük coşkuyla karşılanmış ve I. Mahmud Gazi unvanı almıştı.²⁰⁹

Kirmanşah ve Hemedan'ın elinden çıkması üzerine hemen elçisini İstanbul'a gönderen Safevî Şah'ı anlaşma yapmak istiyordu. Bölgeyi iyi bilen Serasker Ahmed Paşa ve İran elçisi Kuşçubaşı Mehmed Rıza arasında akdedilen anlaşma yapıldığında Tebriz henüz Osmanlı askerleri tarafından ele geçirilmediğinden yapılan anlaşmada Tebriz Safevîlere bırakılmıştı. Ahmed Paşa'ya Tebriz'i Safevîlere bırakmaması gerektiğine dair ferman gönderilse de paşa çoktan anlaşmayı imzalamıştı. Sultan Mahmud bunun üzerine Tebriz'in elde kalmasını çok istese de anlaşmayı kabul etmiştir. Şubat 1732'de yapılan bu anlaşma ile Şirvan, Şemahı, Dağıstan, Kahet, Tiflis, Revan, Gence Nahcivan Osmanlılarda kalmıştı. Kirmanşah, Hemedan, Luristan, Erdelan ve Tebriz Safevîlere bırakılmıştı. Aras nehri sınır kabul edilerek Osmanlılara ait eski hudut üzerinde mutabık kalındı.²¹⁰

Osmanlılar için bu anlaşma aceleye gelerek ellerinde bulunan Kirmanşah, Hemedan, Tebriz ve Huveyze gibi birçok toprak Safevîlere bırakılmıştı. Bu anlaşmayı imzalayan Topal Osman Paşa²¹¹ görevden azledilerek yerine Hekimoğlu Ali Paşa²¹² sadaret göreviyle getirilmişti. Bu anlaşmayı imzalaması Şah II. Tahmasb'ın da Safevî içerisinde Nadir Han'ın darbesine maruz kalmasına neden olacaktı. Kendisi Herat üzerinde Afganlılarla savaşan Nadir Han İsfahan'a dönerek II. Tahmasb'ı bu anlaşmadan dolayı devirerek Horasan' da ki Kelat kalesine hapse göndermiştir. II. Tahmasb'ın küçük oğlu III. Abbas'ı babası yerine Şah olarak getiren Nadir kendisini de bebek hükümdarın vekili yapmıştır. Nadir Han Afganlarla yaptığı savaşlara son vererek anlaşma mucibince kaybettikleri toprakları kabul etmediğini bildirerek Bağdat Valisi Serasker Ahmed Paşa'ya taarruza geçtiğini haber vermiştir.²¹³

Safevî iktidarını 7 Eylül 1732'de tamamen kendi hâkimiyetine alan Nadir Han elindeki kuvvetleri üçe ayırarak Irak-ı Arap bölgesine akınlara başladı. Bizzat kendisinin yönettiği ordu ile Erbil'i alarak Kerkük'e ardından da yüz bin kişilik ordusu ile Bağdat'ı kuşattı. Bunun üzerine Bağdat, Gence, Revan, Tiflis ve Erzurum valilerine Nadir Han'a karşı savaşta yardım etmeleri için emirler gitti.²¹⁴ Nadir Han yüz bin kişilik ordusu ile Bağdat'ı kuşatmışken Ahmed

²⁰⁹ Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744*, s. 214.

²¹⁰ M. Habib Saçmalı, "Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate", s. 402.

²¹¹ Abdülkadir Özcan, "Topal Osman Paşa", *DİA*, XXXXI, s. 242-246.

²¹² Hekimoğlu Ali Paşa hakkında hazırlanan doktora tezinin basılmış hali için bkz. Mehmet Yılmaz Akbulut, *Hekimoğlu Ali Paşa (Paşalar Çağının Şeyhülvezirisi)*, Timaş, İstanbul 2022.

²¹³ Abdurrahman Ateş, *Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, s. 113-119.

²¹⁴ Abdurrahman Ateş, *Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, s. 113-119.

Paşa sulh için süre kazanmaya çalışırken sâbık Veziriazam Topal Osman Paşa'nın topladığı yüz bin kişilik ordu Samerra mevkiine gelmişti. Osmanlı askerlerinin geldiğini öğrenen Nadir Han bir kısım askerini kuşatmada bırakarak Duçum tarafında Osmanlı askerleriyle savaştı (20 Temmuz 1733). Yapılan savaşta ağır kayıplar veren kendisi de yaralanan Nadir Han kaçtı. Duçum savaşından hemen sonra yedi aydan beri kuşatmada olan Bağdat kurtarıldı.²¹⁵

Bağdat'ın kurtulmasından sonra Vali Ahmed Paşa'ya tekrar İran seraskerliği verilse de Ahmed Paşa kabul etmemiş Topal Osman Paşa seraskerlikte devam etmiştir. Topal Osman Paşa'nın Nadir Han'ı bozguna uğratması Irak bölgesinin elden çıkmasını engelleyerek büyük bir başarı olmuştu. Nadir Han bu yenilgi sonrası kuvvetlerini tahkim edip fırsat kollayarak Irak ve Azerbaycan bölgelerine sefer düzenlemek istiyordu. Nadir Han, Ekim 1733'te Musul'a saldırırsa da Musul Valisi Mehmed Paşa'nın mukavemetiyle geri çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı kuvvetlerinin kış dolayısıyla geri çekilmesi ve dağılık bulunmasını fırsat bilen Nadir Han Kerkük taraflarına bir sefer düzenleyerek 1733 Kasım'da meydana gelen savaşta Osmanlı ordusunu yenmiş ve Topal Osman Paşa bu savaşta şehit düşmüştür. Bu savaşın ardından Kerkük, Şehrizer ve Derne'yi ele geçiren Nadir Han sulh beklese de Osmanlılar Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'yı Nadir Han üzerine memur etmiş ve İran seraskeri olarak Köprülüzade Abdullah Paşa atanmıştır.²¹⁶

Nadir Han'ın Şirvan'ı elde etmesinin ardından Tiflis ve Kars'ı işgal edeceğini beyan etmesinin ardından Çıldır ve Erzurum beylerbeyilerine Nadir'in hareketlerinin takip edilerek bölgenin müdafaası emredilmiştir.²¹⁷ Sürhay Han Şirvan'ı geri almak için Tiflis Valisi İshak Paşa ve Gence Valisi Ali Paşalardan yardım istemiş ve kendisine yardımcı olmak üzere Gence taraflarında bulunan Nureddin Sultan kumandasında Tatarlar yardımına gönderilmiştir. Sürhay Han 27 Eylül 1734 tarihinden itibaren İran kuvvetleriyle savaşa girişip bazı anlarda üstün gelse de muvaffak olamamıştır. Daha sonra yaptığı mücadelelerde de başarısız olan Sürhay Han Kumuk topraklarına kaçmıştır.²¹⁸

Şirvan'ı ele geçirince Güney Kafkasya'yı gözüne kestiren Nadir Han Gence'yi muhasara etmiştir. Revan ve Erzurum beylerbeyilerinin yanında İran Seraskeri Abdullah Paşa'ya Gence'ye yardım etmesi emredilmiştir. Nadir Han bizzat kendisinin yaptığı kuşatmada bazı birliklerini Tiflis, Gori, Ordubad ve Yezd şehirlerine göndermiştir.²¹⁹

²¹⁵ İlker Külbilge, "18. Yüzyılım İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 215-219.

²¹⁶ Abdurrahman Ateş, *Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, s. 132-138.

²¹⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 140/589-590-591, (29 Rebiülahir 1147/28 Eylül 1734).

²¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 227-228.

²¹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 140/590-591-592-593-594 (20 Rebiülahir 1147/19 Eylül 1734).

Kerkük'ün elden çıkması sonrasında Kırım Han'ı Kaplan Giray ve Kumuk reisi Usmi Ahmed'e vezirlik ve beylerbeyilik verilerek Güney Kafkasya'ya gönderildi. 1734 Ocak ayında Nadir Han bütün güçlerini toplayarak Bağdat önlerine gelerek Ahmed Paşa'ya elçi gönderip Tiflis, Kahet, Revan, Gence, Şirvan eyaletlerini istemiştir. Ahmed Paşa Bağdat'ın bu kuşatmayı kaldıracak gücü olmadığı için Nadir Han'ı oyalamak amaçlı İstanbul'a danışmak için süre istemiştir. Bunun üzerine Nadir Han İsfahan'a dönmüştü. Nadir Han'ın teklifi, veziriazam sarayında Osmanlı devlet adamları tarafından tartışıldıktan sonra kesinlikle bu önerisi reddedilmiştir. Bağdat'ın tahkimi ve zahire sıkıntısının giderilmesi kararlaştırılarak Ahmed Paşa'ya şehri savunması emredilmiştir.²²⁰

Nadir Han bu esnada İstanbul'a padişaha nâme ve veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya Farsça ve Türkçe iki mektup göndermiştir. Nadir Han mektubunda kendisinin de tıpkı Osmanlılar gibi Türk olduğunu bu sebeple sulh edilmesi gerektiğini bildirmişti. Nadir Han, Kerkük savaşında esir ettiği Erzincanlı ordu kadısı Abdülkerim Efendi murahhaslığıyla gizlice Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'dan sulh istedi. Hekimoğlu Ali Paşa bu isteği makul görerek müspet bir cevap mektubunu yine gizli elçisi vasıtasıyla Nadir Han'a gönderdi. Hekimoğlu Ali Paşa bu mektubu İran seraskeri Köprülü Abdullah Paşa görmesi halinde sulhe yanaşmayacağını biliyordu. Bu sebeple mektubu götürən mübaşiri sıkı tembihlese de Serasker Abdullah Paşa mübaşiri yakalayarak İstanbul'a geri gönderdi. Abdullah Paşa'ya göre Aras nehrinin sağ tarafında yer alan tüm toprakların Nadir Han'a bırakılması mümkün değildi. Hekimoğlu Ali Paşa ile Nadir Han'ın gizli sulh görüşmesi Sadrazam Ali Paşa'nın azli ile sonuçlandığına dair bilgiler²²¹ olsa da Hekimoğlu Ali Paşa ile alakalı son dönemde yapılmış çalışmadan da anlaşıldığı üzere Ali Paşa bu musalaha neticesinde değil İran seraskeri Köprülü Abdullah Paşa'nın vefatını gizlemesi nedeniyle 14 Temmuz 1735'te görevinden azledilmiştir.²²² Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın azli sonrası yerine Musul valisi Hüseyin Paşa atanmıştır.²²³

Bu durumda beklediği mektubu alamayan Nadir Han, Şark Seraskeri Abdullah Paşa askerleriyle savaşmak için Kars üzerine yürümüştür. 25 Mayıs 1735 tarihinde yapılan savaşta Van Valisi Timur Paşa'nın yardıma gelmesiyle Osmanlı askerleri galip gelmişti. İstanbul'da Nadir Han'ın Kars kuşatmasında yenildiği ve kuşatmayı bırakmak kaldığı haberleri sevinçle karşılanmıştı. Ancak Nadir Han stratejik hamleyle Arpaçayı'na geçmiş ardından Abdullah Paşa ordusu kendisine daha önce verilen sıkı emirler dolayısıyla Nadir Han'ı yok etmek için takibe

²²⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 140/724, (20 Cemaziyelahir 1147/17 Kasım 1734)

²²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 222-228.

²²² Mehmet Yılmaz Akbulut, *Hekimoğlu Ali Paşa (Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası)*, s. 231-232.

²²³ Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744*, s. 253-254.

başlamıştı.²²⁴ Bogaverd civarında 19 Haziran 1735'te Nadir Han'ın ordusuyla girilen bir çarpışmada Abdullah Paşa beklenmedik şekilde maktul olmuştu.²²⁵

Topal Osman Paşa'nın ardından bir diğer Serasker olan Köprülü Abdullah Paşa'nın vefatı haberi ilk önce Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya gelmişti. İran'da yaşanan bu başarısızlıkların kendisini koltuğundan edeceğini bilen Sadrazam Ali Paşa, Abdullah Paşa'nın şehadetini önceden öğrenmiş ancak diğer devlet yetkililerine haber etmemiştir. Duyduğu pişmanlık nedeniyle suçunu bilen Ali Paşa meşveret meclisinde İran seraskeri olmak istediğini bildirmiştir. 7 Temmuz 1735'te Rakka valisi Ahmed Paşa'yı serasker vekili olarak Kars'a gönderen Ali Paşa 9 Temmuz'da padişaha Abdullah Paşa'nın maktul olduğu haberini verdi. Hekimoğlu Ali Paşa'nın bu haberi padişaha hemen bildirmeden zaman kazanmaya çalışması üzerine 14 Temmuz 1735'te görevden uzaklaştırıldı.²²⁶

Nadir Han Osmanlı'nın hakimiyetinde olan bütün topraklara dört koldan saldırıyı bir politika haline getirmişti. Musul taraflarında başarısız olduktan sonra şaşkıncu şekilde Şirvan'a saldırdı. Şirvan Hanı Sürhay Han'ın Dağıstan taraflarında olması ve Şemahı'da ki Şiilerin yardımıyla 24 Ağustos 1734'te Şirvan'a giren Nadir Han dört gün sonra Şemahı'yı zapt etmiştir.²²⁷

Abdullah Paşa'nın vefatı nedeniyle sabık Bağdat valisi olup Rakka'da valilik görevi yapan Ahmed Paşa İran seraskerliğine getirilmişti.²²⁸ Nadir Han, Revan ve Arpaçayı galibiyetinden sonra daha önce alamadığı Gence, Revan ve Tiflis'i işgal ederek Gence Muhafızı Genç Ali Paşa vasıtasıyla sulh yapmak istediğini İstanbul'a iletmiştir. Bölgede yapılan savaşlarda başarısız olan Osmanlılar mecburen sulhe razı olmuş ve Genç Ali Paşa sulh akdi için görevlendirilmişti. Nadir Han'ın sulh için görevlendirdiği kişi ise Mirza Mehmed olmuştu. İkili görüşme için Tiflis'e geçmiş bu sırada Nadir Han Lezgilerle savaşa gittiğinden beklemişler ve Mugan'da ordugahta beklenen görüşme gerçekleşmiştir. Osmanlı hükümeti IV. Murad zamanında akdedilen anlaşma sınırlarına geri dönmeyi kabul etmiş ancak Rusların Dağıstan'dan çekilmesini ve bölgedeki etkinliğinin azaltulmasını istemişti. Ancak zaten Ruslar bu bölgeden çekildiğinden bu şart yerine getirilmişti. Bu anlaşmayı Osmanlı'nın imzalamak

²²⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 140/1453, (29 Muharrem 1148/21 Haziran 1735); Nadir Şah'ın Kars muhasarası için detaylı bkz. Sırrı Efendi, *Makale-i Vakı'a-i Muhasara-i Kars*, Esad Efendi Ktp. 2417.

²²⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 140/1489-1490-1491-1492 (20 Safer 1148/) Köprülü Abdullah Paşa'nın İran Seraskerliğinde iken tutulan Ordu mühimesi kaydı için bkz. *Mecmûatü'l Menşûrât ve'l-Murâselât fî Ahdi'l-Vezir Abdullah Paşa Köprülü*, Köprülü Kütüphanesi, No. 0.364; Kemal Erkan, *1734-1735 Osmanlı İran Savaşı Mühimme Defteri (Ramazan 1146-Zilhicce 1147)*, Çamlıca, İstanbul 2011.

²²⁶ Mehmet Yılmaz Akbulut, *Hekimoğlu Ali Paşa (Paşalar Çağının Şeyhülvezirisi)*, s. 230-232.

²²⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 140/589, (29 Rebiülahir 1147/19 Eylül 1734).

²²⁸ Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744*, s. 254.

zorunda kalmasının en önemli sebeplerinden birisi de Rusların Osmanlılara ansızın saldırma olasılığı idi.²²⁹ 1736 Mart ayında yapılan müzakerelerde İran murahhasının sınır meseleleri haricinde İran hacılarının kendi hac emiri ile görevlerine gidebilmesi, Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilmesi, Kabe’de Caferi mezhebine bir rükün verilmesi, İstanbul ve İsfahan’da iki devletin şebkender bulundurmaları ve her iki tarafın esirlerinin serbest bırakılması gibi şartlar sunmuştu. Genç Ali Paşa’nın sadece sınır meselelerinde görevli olduğunu diğer isteklere kendisi tarafından karar verilemeyeceğini açıklaması sonrası Nadir Han hem kendisinin Şah’lığı meselesini hem de bu istekleri tartışmak için Abdülbaki Han, Mirza Ebü’l-Kasım, Ali Ekber Molla gibi önemli din adamlarını İstanbul’a gönderdi. Sultan Mahmud, İran mollalarının İstanbul’a gelişini İranlıların Ruslarla yaptıkları anlaşmaları feshi şartıyla kabul etmişti. 1736 Temmuz başında İstanbul’a gelen ekiple Ragıp Paşa, Reisülküttab İsmail Efendi ve Mustafa Efendi görüştü. Yapılan sekiz toplantı sonunda Kabe’de rükün ve Caferi mezhebinin kabulü meseleleri sonuca bağlanamamıştı.²³⁰ Ruslarla başlayan savaştan dolayı Osmanlıların sulhe mecbur olduğunu bilen İranlılar meselenin çözümü için tekrar İran’da toplantılar tertiplenmesini istemişti. En önemli istekleri ise Nadir Han’ın Şah olarak kabul edilip Vezir rütbesinde bir elçi ile cülus tebriği istemişlerdi.²³¹

İran’a gidecek Büyükelçi Mirahor Kara Mehmed Paşa oğlu Mustafa Bey vezir rütbesi payesiyle İran’a gönderildi. Sultan I. Mahmud tarafından gönderilen nâme’de İran hacıları, şebkenderler ve esir meseleleri kabul edilmiş ancak Caferi mezhebinin kabulü ile Kabe’de rükün meselesi kabul edilmemiştir. Osmanlı hükümdarı İran Şahı olarak Nadir Şahı tanıdığını bu musalaha sonrası Rumeli payesi verdiği Trabzon Valisi Mehmed Paşa’ya verdiği name-i hümayunla göndermiştir. Böylelikle on üç yıl süren İran savaşları sona ermiş ve Ruslarla yeni bir savaşa girilmişti.²³²

Safevî yönetimi 1732’de ele geçiren Nadir Şah peyderpey yaptığı savaşlarla Tiflis ve diğer kaleleri savaşız ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti’nin ele geçirdiği toprakların yanı sıra Ruslardan da toprakları geri alan Nadir Şah Tiflis, Şirvan, Gence-Karabağ, Çukursaad, Tebriz eyaletlerini Azerbaycan vilayetleri olarak birleştirdi. 1736 Ocak-1736 Nisan tarihleri arasında

²²⁹ Detaylar için bkz. *Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları, 3 numaralı Nâme-i Hümayun Defteri*, Başbakanlık Osmanlı Arşiv Yay., İstanbul 2014.

²³⁰ Bu toplantı için bkz. Koca Ragıp Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, Hüsrev Paşa Ktp. 376; Koca Ragıp Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik: Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*, yay. Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Kitabevi, İstanbul 2003; Esin Kırca, “Osmanlı-İran Resmî Yazışmalarına Göre Osmanlı Devleti’nin Nadir Şah ve Caferilik Mezhebine Yaklaşımı (1736-1746)”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış Sayısı, s. 392-408.

²³¹ Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744*, s. 280-286.

²³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 232-234.

Muğan'da yapılan kurultayda İran Şah'ı olan Nadir, kardeşi İbrahim Han'ı ilk beylerbeyi olarak Azerbaycan beylerbeyiliğine atamıştır.²³³ 1735-1744 yılları arasında Kartli ve Kahet'te çıkan isyanlarla Tiflis Azerbaycan vilayetinden kopmuştur. Nadir Şah II. Teymuraz'ı Kartli'nin kralı, oğlu Irakli'yi ise Kahet'in kralı olarak tayin etti. Babasının ölümünden sonra Irakli Kartli ve Kahet bölgesini birleştirerek tek bir idarede topladı.²³⁴ XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölge Rus ve İran arasında nüfuz mücadelelerine sahne olmuştur. II. Irakli döneminde 1783 yılında Ruslarla anlaşma imzalanmış ve bağımsızlık şartıyla Irakli Rusya'ya tabi olmuştur. Kaçar hanı Ağa Muhammed Han'ın 1795'te Tiflis'e sefer düzenleyip şehri harap hale getirirse de Rusların 12 Eylül 1801 tarihinde burayı bir Rus eyaleti haline getirmesini engelleyememiştir. Bu tarihten itibaren bazı dönemlerde Gürcü kralları bağımsızlığını ilan etse de Gürcistan uzun bir süre Rus guberniyası olarak Rus Çarlığı'nın bir parçası olmuştur.²³⁵

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki bu on iki yıl siyasi yönden birçok değişik hareketi, diplomatik yönden ilk defa tatbik edilen politikaları, sosyolojik olarak yeni kurulan şehirler ve buralara yapılan iskanları ve sürgünleri içermektedir. Osmanlılar 1722-1725 yılları arası Ruslar, Safevîler ve Afganlar ve Nadir Han'la mücadele etmişlerdir. Osmanlılar İran'da Safevîlerin çöküşünün önlenemez olduğunu görerek ilk tehdit olan Rusları engellemek için Şirvan'ı kendisine bağlı bir beylerbeyilik haline getirdi. Bâbiâli Ruslarla sıcak bir savaşa girmese de stratejik bir harp yürüterek Rusların güneye inmesini engellemeye çalıştı. 24 Haziran 1724 İstanbul Mukasemenamesi ile İran coğrafyasının paylaşımında kendi isteğini alan Osmanlılar Ruslarla olan bu mücadeleyi savaşız sona erdirdi. 1722 Mayıs ayında verilen sefer emri ile İran topraklarına müdahaleye başlayan Osmanlılar 1725 sonunda Güney Kafkasya, Azerbaycan ve İran topraklarından istedikleri yerleri elde etti. 1725 yılından sonra ise bölgede farklı bir kimlik olarak ortaya çıkan Afganlarla savaşlar meydana geldi. Daha önce İran coğrafyasının hâkimi olan Şii Safevîler yerine Sünni Afganlar rakip olarak Osmanlıların karşısına çıkmıştı. Safevîlerle uzun yıllar savaşan Osmanlılar için bu coğrafyadaki Sünni bir yönetici Osmanlı halifesi için tehlikeli olabilirdi. Bu sebeple Safevîlerle savaşın argümanlarıyla Afgan Han'ı ile savaş yapılamazdı. Bunun için ince bir siyaset güden Osmanlılar politika olarak İran coğrafyasında Afganlar yerine Acem Şah'ı II. Tahmasb'ı destekledi. İran coğrafyasında görevli askerlere Bâbiâli'den gönderilen evraklar incelendiğinde bu durum açıkça ortadadır. Hatta İran Mukasemenamesindeki temel amaç Osmanlılar o tarihe kadar kazandığı yerleri elinde tutmak,

²³³ Cahangir Hüseyin Afşar, *Azerbaycan Nadir Afşar Devleti*, s. 67-70.

²³⁴ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", s. 315.

²³⁵ Rus Çarlığı döneminde Tiflis Vilayeti için Rus ve Türk kaynaklarının karşılaştırmalı ve kapsamlı şekilde incelenerek hazırlanan çalışma için bkz. Mustafa Tanrıverdi, *Çarlık Rusya'sı Döneminde Tiflis Vilayeti (1846-1914)*, TTK, Ankara 2019.

Rusların daha fazla toprak almasını engellemek ve İran Şahı olarak II. Tahmasb'ın desteklenerek bu toprak paylaşımlarını İran Şahının onaylamasıdır. Ancak Afganların bölgede güçlenerek II. Tahmasb'ı hareket edemez hale getirmesiyle bölgenin Şahı olan Afganlarla yapılacak savaşlar Osmanlılar için kaçınılmaz olmuştur.

B. OSMANLI YÖNETİMİNDE TİFLİS EYALETİ'NİN TESİSİ

Tarihte ilk Gürcü devleti İberya kralı III. Bagrat'ın 1008'de Gürcistan kralı unvanı almasıyla Gürcülerin kendine ait devleti oluştu. XIII. yüzyılda Moğol istilasını, XV. yüzyılda Timurun saldırılarıyla zayıflayan Gürcü devleti Kartli, Kaheti ve İmereti krallıklarına ayrıldı. Güril, Samegrelo ve Samtshe/Sa-Atabago prenslikleri de bu dönemde ortaya çıktı.²³⁶ Giriş kısmında da bahsedildiği üzere Osmanlılar Gürcistan'ın batısında yer alan bu eyaletlere uzun süre hâkim olsa da doğusundaki hakimiyeti sınırlı olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren Safevîlerle Güney Kafkasya ve İran coğrafyasında hakimiyet mücadelesi yaşanmaya başlamıştı. Osmanlıların güçsüz kaldığı dönemlerde Safevîlerin Gürcistan seferleri Safevîlerin güçsüz kaldıkları zamanda ise Osmanlıların Gürcistan seferleri ortaya çıkmıştır. Osmanlılar Kartli-Kahet bölgesini 1578-1603 ve 1723-1735 yılları arasında iki defa ele geçirmiştir. Batı Gürcistan topraklarında ise yaklaşık üç yüz seneden fazla Osmanlı hakimiyeti yaşanmıştır. Osmanlı devleti doğu Gürcistan'ı ele geçirdiği döneme Gürcüler tarafından "Osmanloba" denilmiştir. Bölgenin Safevî devlet teşkilatının bir parçası haline gelmesi ile oluşan yönetime ise "Kızılbaşoba" denilmiştir.²³⁷ Bu bölümde Osmanlıların Tiflis ve bölgesini ilk fethinde (1578-1603) tesis ettiği idari yapı hakkında bilgi verilecektir. Ardından bu çalışmanın konusu olan Tiflis'in ikinci kez fethi (1723-1735) ile oluşturulan idari sistem detaylı incelenecektir.

XVI. yüzyılda devam eden Osmanlı-Safevî mücadelelerinin sonucunda 24 Ağustos 1578'de Osmanlı ordusu Tiflis'e ulaştı ve savaş olmaksızın Tiflis'i ele geçirdi. 29 Ağustos Cuma günü padişah III. Murad adına iki kilise camiye çevrildi. Kür nehrinin karşı yakasındaki bir kilise de serdar Lala Mustafa Paşa adına camiye çevrildi. Şehrin muhafazasına beylerbeyi payesiyle Kastamonu Sancakbeyi Mehmed Bey atandı. Tiflis alındıktan sonra idarî taksimatı yapıldı ve eyalet haline getirildi. 1588'de Tiflis otuz altı köyün bağlı olduğu Gori Kalesi, on altı köyden ibaret Tiflis Kalesi, otuz dört köyü bulunan Dumanis Kalesi ve yirmi köyü olan Lori Kalesi merkez olmak üzere dört sancağa ayrıldı.²³⁸

²³⁶ Sadık Müfit Bilge, "Gürcüler", s. 490.

²³⁷ Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, s. 55.

²³⁸ Mustafa Aydın, "Tiflis", s. 151.

On iki yıl boyunca süren 1578-1590 savaşları sonrası Safevîler idari ve mali bakımdan yıpranmış Osmanlılar ise savaş yükünü taşıyamaz hale gelmişti. 1590 tarihinde İstanbul'da imzalanan anlaşmayla Gürcistan, Gence, Tebriz, Şirvan, Karabağ, Luristan, Şehrizar ve Nihâvend Osmanlıların idaresine geçti. 1578 yılından itibaren peyderpey Osmanlı toprağı haline gelen Gürcistan resmi olarak 1590-1614 yılları arasında Osmanlılar tarafından yönetilmiştir. Bölgede yapılan idari düzenlemeler ve tahrirler düzenli bir yönetim sistemi tesis edildiğini göstermektedir. Bagratlı Simon Han'ın İstanbul'a yazdığı bir mektuptan anlaşıldığı üzere Tiflis eyaleti Tiflis, Gori, Dumanis ve Lori sancaklarından oluşmaktaydı. 1592 tarihinde yapılan Çıldır tahrir defterine göre nefis-i Çıldır haricinde Ahıska, Altınkale, Osıkha, Çeçerek, Hırtıs, Aspinze, Ahılkelek, Posof adlı sancaklar tesis edilmişti. 1595 tarihli mufassal tapu tahrirde kaydedilen Ahıska vilayetinde ise Çeçerek, Altınkale, Osıkha, Aspinze nahiye olarak Ahıska'ya katılmış ve yeni olarak Bedre sancağı tesis edilmişti.²³⁹

Mufassal tapu tahrir defterinin kanunnâmesinden²⁴⁰ anlaşıldığı üzere Osmanlılar, imparatorluğun diğer vilayetlerinde olduğu gibi Ahıska vilayetinde de zirai ekonominin hukuki ve mali esaslarını tayin etmişti. Siyasi istikrarın sağlandığı bu vilayette altı sancağı bağlı 710 köyün tahriri yapılmıştır. Maktû vergiler ve mukâataalar, avâriz vergileri belirlenmiş; zirai üretimin bütün alanlarında yer alan pamuk, bağcılık, hububat ve meyve üretimi geliştirilmiş vergi olarak öşür ve hayvancılıkla ilgili vergiler tespit edilmişti. Osmanlı devrinde Ahıska vilayetinde hayvancılık, balıkçılık, arıcılık ve bağcılık gelişmiş, hububat üretimi de Avrupa devletleri seviyesine ulaşmıştı. Osmanlılar siyasi istikrarsızlığı önlemek adına Gürcü beylerinin kendilerinden yana olmalarını sağlamak ve Safevîlere meylini önlemek amaçlı idare ettikleri bölgeleri yurtluk ve ocaklık olarak Gürcü beylere tevcih etmişlerdi. Osmanlılar yurtluk ocaklık yanında timar sistemini de uygulayarak bölgenin zirai ekonomik gelişimini sağlamışlardı.²⁴¹

Safevî hakimiyeti altında iken Kartli ve Kaheti “vali-i Gürcistan, vali-i Kartil, vali-i Kahet” denilen krallar tarafından yönetilmekteydi. Kartli'de 1634-1723, Kaheti'de 1634-1732 yıllarında Müslüman krallar çağı yaşandı. İran devletinin bir parçası haline gelen bu bölgenin idaresinde iki dilli (Gürcüce-Farsça) bir devlet mekanizması ortaya çıktı. Zamanla devlet yönetim kademelerindeki önemli birimler Farsça isimle kullanılır hale geldi. Eyaletin Baş yöneticisi “Msakhurtukhutsesi”, “Vezir” ve Korcibaşı olarak adlandırıldı. Başkomutan “khurotmodzgvári” “saraydar”, mahkeme reisi “msajultukhutsesi” “divan begi” gibi İranlı

²³⁹ Hüsamettin M. Karamanlı, “Gürcistan”, s. 315.

²⁴⁰ BOA, TT.d., 525, s. 1-7.

²⁴¹ Hüsamettin M. Karamanlı, “Gürcistan”, s. 315.

isimlerle adlandırıldı. Vahtang döneminde 1707-1709 tarihleri arasında “dasturlamalı” yani “düstûr’l-amel” denilen bir kanunnâme hazırlandı. Tiflis’te Safevîlerin tayin ettiği kadı, kelenter ve münşi gibi resmi görevliler de bulunmaktaydı.²⁴²

Araştırma eserlerde verilen bilgilere göre 1650’lerde Kartli’de 24.000, Kaheti’de 20.000 hane bulunuyordu.²⁴³ Toprakların çoğu kraliyet ailesine kilise ve soylulara aitti. 200 ile 8.000 arasında ocağa/haneye sahip on iki büyük aile ve bunların kolları vardı. Her ocak ürününün yüzde 10’unu efendisine öder ve savaş zamanı bir asker verirdi. Köyler mamasakhlisi denilen özgür köylü erkeklerin seçtiği bir kişi tarafından yönetilirdi. Köylüler kilise ve manastırlara ait tarım arazilerinde çalışmakla yükümlü idi. Gürcüler kişi başı her yıl 6 abbasi cizye ödemektedirler. Gürcüler ayrıca üç yılda bir yedi esir ve yirmi yük şarap vermek zorunda idi. Hıristiyanlar yetişkin erkek başına 2 akçe kilise vergisi ödüyordu. Patrik ve metropolit seçimlerini Safevî şahı tasdik ederdi. Ruhbanlar kendilerine verilen beratlarla karşılık pîşkeş adı altında para ödüyorlardı. Şehirler ise kralın tüccarlar arasında tayin ettiği mamasakhlisi denilen kişi tarafından yönetiliyordu. Ticaret lonca teşkilatı altında idi. Amkari denilen lonca teşkilatını Amkaribaşı yönetmekteydi. En önemli ticaret malları ipek, kürk ve kök boya idi. XVII. yüzyılda Tiflis’ten Erzurum’a haftada bir kervan geliyordu. Anadolu’da imal edilen kumaşlar ise Tiflis’e getirilip satılıyordu. XVIII. asırda yılda 50 kervan İran ve Osmanlı topraklarından gelen malları Kuzey Kafkasya ve Rusya’ya, buralardan aldıklarını da İran ve Osmanlı topraklarına getirmektedirler.²⁴⁴

Bir Osmanlı eyaleti haline getirilen Tiflis şehrinin ilk beylerbeyi kendisine yurtluk ocaklık olarak verilen Şahnavaz İbrahim Paşa’dır. Gürcü kral Şahnavaz babası Vahtang ile birlikte Rus yanlısı bir siyaseti benimsediği için görevden alınarak vezir Receb Paşa bir Osmanlı paşası olarak eyaletin muhafızı ve beylerbeyi olmuştur. İshak Paşa’nın göreve başlaması ile birlikte Tiflis’te Osmanlı hakimiyeti tam anlamıyla tesis edilmiş ve İshak Paşa’nın bu dönemde önemli faaliyetleri olmuştur. İshak Paşa’nın bir ara görevden el çektilmesi sonrası başa geçen vezir Rüstem Paşa’nın vefatı sonrası İshak Paşa affedilerek eyalet Nadir Han’ın eline geçene kadar İshak Paşa yönetmiştir.²⁴⁵

Tiflis’in fethini müteakip arazi tahrir işlemlerine başlandı. Tiflis eyaleti mutasarrıfı Vezir Receb Paşa’ya gönderilen hükümle kapı halkı ve ahaliye nizam verildikten sonra tapu

²⁴² Sadık Müfit Bilge, “Gürcüler”, s. 491.

²⁴³ Sadık Müfit Bilge, “Gürcüler”, s. 491.

²⁴⁴ Sadık Müfit Bilge, “Gürcüler”, s. 491.

²⁴⁵ Tiflis eyaletinin idarecilerinin detaylı incelendiği bu bölümün C kısmında değerlendirilecektir.

tahririn yapılarak gerekli vergilerin düzenlenmesi istenmiştir.²⁴⁶ İdârî teşkilat, vergi ve toprak sistemi ile birlikte vakıf sistemi Osmanlı idaresinin temel nişanesi olarak tesis edilmeye başlandı. Tapu tahrir için defterhaneden Avni Efendi ve iki yardımcısı tarafından²⁴⁷ 29 Şaban 1136/21 Temmuz 1724 tarihinden sonra başlatılan tahrir işlemleri 24 Ramazan 1140/4 Mayıs 1728'de tamamlandı.²⁴⁸ İstanbul'dan Tiflis defterdarı ve tapu tahriri yazmakla görevli muharrire Tiflis eyaletinin köy ve diğer yerleşim yerlerinin yazılmasında acele edilmesi istenmiştir. Ancak tahrir işlemleri dört yıl gibi uzun bir sürede tamamlanmıştır. Bölgede savaş halinin halen devam etmesi ve kâtiplerin iklim-doğa şartlarından dolayı yaşadığı sorunlar problem olmuş ve tahrir işlemlerinin uzamasına neden olmuştur. Defter-i Hakani kâtipleri zorlu görevde çalışırken Revan, Gence gibi yeni ele geçirilen eyaletlerin tahririni aynı ekibin yaptığı anlaşılmaktadır.²⁴⁹ Defterhane kâtiplerinden Mustafa Ruhi ve İhsan Efendi'lere gönderilen hükümlerden anlaşıldığı üzere tahrir işlemleri yapılırken titiz ve dikkatli çalışılarak Tiflis defterdarı Abdurrahman Efendi ve Tiflis valisi İshak Paşa'dan ve Erzurum valisi Gence ve Şirvan seraskeri vezir Mustafa Paşa'nın görüşleri doğrultusunda destek alınarak adaletli bir şekilde kayıtların tutulması istenmiştir.²⁵⁰

Gürcistan'da kurulan Osmanlı idaresinin taksimatı hakkında araştırma eserlerde çok farklı sayılar ve yer isimleri yer almıştır. Hatta Tiflis tapu tahrir defteri derinlemesine incelenmediği için liva ve nahiye sayıları bile tam tespit edilememiştir. Bu çalışmada ise Tiflis eyaletinin sekiz livası ve yirmi bir nahiyesi bulunduğu tespit edilmiştir. Bu liva ve nahiyeler için Tablo 1'e bakınız.

Tablo 1: Tiflis İdari Yapılanmasında Livalar ve Nahiyeler

Liva	Tapu Tahrir No	Nahiye
1 Tiflis	(897)	(1) Beratlı (2) Dumanis (3) Baydar (4) Demirci Hasanlı
2 Somhit	(897)	(1) Somhit (2) Taşır (3) Penbek
3 Akçakale	(897)	(1) Akçakale

²⁴⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d.,131/1070, (10 Cemaziyelevvel 1136/5 Şubat 1724).

²⁴⁷ BOA, C.ML., 465/18936, (29 Safer 1136/28 Kasım 1723); BOA, A.DVNS.MHM.d.,131/1470, (20 Şaban 1136/14 Mayıs 1724).

²⁴⁸ BOA, TT.d., 897, s. 558; BOA, TT.d., 900, s. 528.

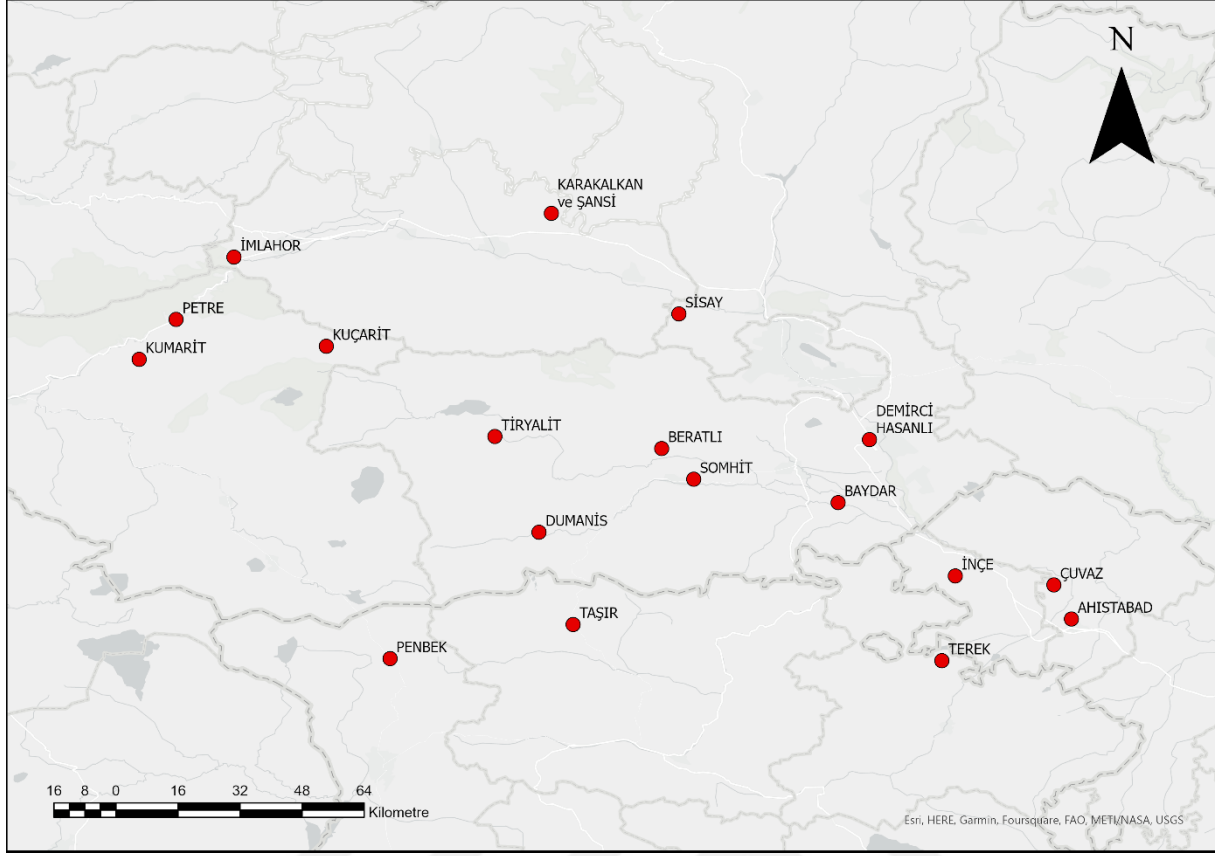
²⁴⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/1318, (29 Zilhicce 1137/8 Eylül 1725).

²⁵⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/59-62-63, (29 Safer 1138/6 Kasım 1725).

4	Kazak	(897)	(1) İnçe (2) Çuvaz (3) Ahstabad (4) Terek
5	Gori	(900)	(1) Sisay (2) Petre (3) İmlahor (4) Karakalkan ve Şansi
6	Muhran	(900)	(1) Muhran
7	Tiryalit	(900)	(1) Tiryalit (2) Gumarit (3) Guçarit
8	Kaygulu	(900)	(1) Kaygulu

Harita 3: Tiflis Livalarının ArcGIS ile Konumlandırılması

Harita 4: Tiflis Nahiyelerinin ArcGIS ile konumlandırılması

Tiflis kalesinin fethi ile yapılacak olan ilk işlem Tiflis’te yaşanan kargaşa ve asayiş bozukluğuna son vererek halkın güvenliğini sağlamak olacaktır. Halkın can ve mal güvenliğini sağlayarak kaleyi dışarıdan gelecek tehlikelere karşı savunmak için asker atamaları yapılması gerekmiştir. Tiflis’in muhafazası için görevli Serasker İbrahim Paşa ve ardından gelen diğer muhafızlar kendilerine bağlı askeri birlikleri bu kalelerde istihdam ettiği gibi ihtiyaca binaen yakın kalelerden gelen askeri sınıf mensuplarını da yerleştirmişlerdir. Serasker İbrahim Paşa’ya gönderilen emirle şehrin güvenliğine azami ölçüde önem veren Bâbîâli Diyarbakır Valisi Vezir Ahmed Paşa’yı Tiflis muhafazasında görevlendirmiştir.²⁵¹ Daha sonra Tiflis eyaletine beylerbeyi olarak atanan Osmanlı paşalarının muhafazasında yer alan Tiflis şehrinde beylerbeyinin en önemli görevi şehrin güvenliği olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde yer alan askeri teşkilat kısmında detaylarına yer verilen bu askeri sınıf şehrin güvenliği açısından önemlidir. Ayrıca daha önce bahsi geçtiği üzere Tiflis bir garnizon kale olarak kullanılmış İran coğrafyasında savaşa devam eden askerlerin geçiş noktası üzerinde yer almıştır. Askeri

²⁵¹ BOA, A.DVNS.MHM.d.,131/597, (20 Zilkade 1135/22 Ağustos 1723); BOA, DVNS.MHM.d.,131/618, (30 Zilkade 1135/1 Eylül 1723).

hareketliliğin çok yoğun şekilde yaşandığı Tiflis şehrinde İshak Paşa döneminden itibaren Çıldır liva ve nahiyelerinde görevli askerler Tiflis muhafazası için atanmış hatta zamanı geldiğinde bu askerler başka kalelerin fetih ve güvenliği için görevlendirilmişlerdir.

Tiflis şehrine askeri müdahalede bulunması için emir verilen Serasker İbrahim Paşa'ya şehir ele geçirildiği vakit askerleri tarafından yağma ve saldırı olmaması, Acem Şah'ının valisi olan sâbık yöneticilere iyi davranılması ve Rus çarı ile dostluk içerisinde hareket etmesi emredilmiştir.²⁵² Henüz fetih öncesi bu uyarıların yapıldığı Tiflis'te fetih sonrası Tiflis muhafızı Paşa ve beylerbeyilere onlarca emir giderek halka kötü davranılmaması onların güvenliğinin sağlanması istenmiştir. Güvenlik için kalelere yerleştirilen askerler²⁵³ ve kalelerin tahkim edilerek gerekli tamirleri²⁵⁴ yaptırılarak şehirde asayiş sağlanmaya çalışılmıştır.

Tiflis muhafızı Vezir İshak Paşa'ya İran memleketlerinde fethedilen yerlerde ahaliye zulmedilmemesi esir sahiplerinin esirlerinin kontrol edilmesi ve fetihten sonra esir edilenlerin serbest bırakılmasına dair hükümler gitmiştir.²⁵⁵ İran memleketinde yeni fethedilen bölgelerdeki reayaya zulmetmesi, askerlerin zapt edilmesi, nizamın sağlanması ve kanuna aykırı vergi alınmaması Tiflis, Revan, Gence, Tebriz, Merağa, Erdelan, Kirmanşah, Nahcivan, Zencan, Luristan kadılarına hükümler gönderilmiştir.²⁵⁶ Aslen Tiflis eyaletinden olup gördükleri zulüm ve baskı nedeniyle Revan'a yerleşmiş olan reayanın kendileri istemeksizin tekrar Tiflis'e geri dönmeye zorlandıkları haberi ulaştığında, onların gönül hoşluğuyla Tiflis'e geri dönmeye iknâ edilmeye çalışılması yine İshak Paşa'dan istenmiştir.²⁵⁷

İran eyaletlerinden elde edilen Acem esirlerinin alınıp satılmasının yasaklanması ve esirlere iyi davranılması hakkında Karadeniz sahilinde yer alan kadılara ve zabıtlere Anadolu ve Üsküdar'da bulunan kadılara emir gitmiştir.²⁵⁸ İstanbul Ortodoks patriğinin Gürcistan halkının isteği üzerine padişaha bir arzuhal sunarak Kartli halkının savaşız olarak teslim olduğunu ve bir sorun çıkarmadığı için ve Tiflis ve civarındaki Gürcistan halkına istimâlet üzere eman verildiği belirtilmiştir. Bu duruma rağmen bazı askerlerin yaptıkları yağmacılık, esir alma gibi Gürcü halkını zor durumda bırakan işlerin engellenmesini isteyen patriğin bu isteğine

²⁵² BOA, A.DVNS.MHM.d., 130/1365, (20 Muharrem 1135/31 Ekim 1722).

²⁵³ Tiflis kalesine yerleştirilen Osmanlı askerleri için bu bölümde yer alan Askeri Teşkilatı kısmına bakınız.

²⁵⁴ Tiflis kaleleri ve Osmanlıların bakım, onarım tamirleri için II. Bölüm Fiziki Yapılar kısmına bakınız.

²⁵⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/260, (20 Şevval 1140/30 Mayıs 1728).

²⁵⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/281, (20 Şevval 1140/30 Mayıs 1728).

²⁵⁷ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/130, (20 Muharrem 1141/26 Ağustos 1728).

²⁵⁸ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1617.

binaen Tiflis muhafızı İshak Paşa ve Erzurum valisi ve Şirvan-Gence Seraskeri Vezir Mustafa Paşa'ya emir gönderilmiştir.²⁵⁹

1. TİFLİS'TE ULAŞIM: MÜHİMMAT VE ZAHİRE SEVKİ

Osmanlı Devleti'nin Tiflis İran coğrafyasına ulaşım sağlayabilmek için büyük bir çabası olmuştur. İlk olarak Tiflis'in fethi ile bölge geçiş güzergahı olarak belirlenmiş askerler ve teçhizatları ile zahirelerinin ulaştırılması için olağanüstü çabalar arşiv belgelerine yansımıştır. Özellikle mühimme kayıtlarına bakıldığında bölgedeki görevlilere gönderilen emirlerle Osmanlı'nın Anadolu ve Rumeli'de ki diğer eyaletlerinden ve İstanbul'dan gönderilen aynî ve nakdî bütün malzemelerin salimen ulaştırılması büyük bir planlamayı gerektirdiği görülmektedir. Osmanlıların bölgeye erişiminde en büyük zorluk Güney Kafkasya ve İran coğrafyasının fiziki yapısı yanında iklim koşulları ve eşkıyalık faaliyetleri olmuştur. Yine bölgeye gönderilen emirlerden anlaşıldığı üzere Osmanlı kervanlarına düzenlenen saldırılar çok fazla sayıda olup bu meselenin çözümüne büyük bir güç ve zaman ayrılmıştır.

Tiflis'in fethi esnasında Osmanlı askerleri ve bu askerlerin teçhizatlarının naklinin Kars şehri üzerinden yapıldığı daha önce belirtilmişti. Osmanlıların Güney Kafkasya'ya erişmek için kullandığı en mühim bölge Kars olmuştur. Bunun yanında İran coğrafyasına ulaşımında Basra körfezine gemilerle yapılan yolculuk ve ardından kuzeye asker çıkarması da yapılmıştır. Basra körfezi üzerinden yapılacak olan bu ulaşımında mesafenin uzak olması nedeniyle masrafların artması dolayısıyla ilk yol tercih edilmiştir. Güney Kafkasya bölgesine erişim için kullanılan yol Kars ve Trabzon üzerinden gerçekleşmiştir. Tiflis'in ilk fethi gerçekleştiği dönemde yine Erzurum, Kars ve Trabzon şehirlerinden nakliyat, zahire ve erzak temini ile silah ve cephane ikmalinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Özelde Tiflis ve genelde ise bütün Güney Kafkasya'yı elde tutabilmek için gerekli olan asker ve mühimmat sevkini sorunsuz tamamlamak isteyen Osmanlılar 1578 yılında karadan Kars yolunu tahkim etmişlerdi. Ayrıca nehirler üzerinden Tiflis'e ulaşımı sağlamak için Faş üzerinden Kür nehri aracılığı ile ulaşımı kolaylaştırma planları yapılmıştı.²⁶⁰ Tiflis'e ve Güney Kafkasya'ya ulaşımı kolaylaştırmak için aynı faaliyetlerin 1723-1735 yılları arasında da yapıldığı görülmektedir.

Faş kalesi Tiflis'e ulaşımında kilit mevkilerden birisinde yer almaktadır. Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde Batum ile Anakara arasında yer almaktadır. Faş nehrinin Karadeniz'e

²⁵⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/216-217, (29 Rebiülahir 1138/4 Ocak 1726).

²⁶⁰ Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 152-157.

döküldüğü yerde bulunan Faş kalesi liman olarak Güney Kafkasya'ya ulaşımı sağlayan stratejik bir mevkidedir. Bölgede faaliyet gösteren Osmanlı devlet adamları ileride bahsedileceği üzere bu kalenin tahkim ve tamiri ile yollarının temizlenmesi hususunda büyük bir gayret sarf etmiştir. 1729 yılında kale neredeyse yıkılarak baştan sona yeniden tesis edilmiştir.²⁶¹ Faş kalesi ile birlikte birbirinin devamı olarak Soğucak ve Sohum kaleleri de 1723-1729 yılları arasında tamir ve tahkimden geçmiştir. Soğucak kalesi diğer iki kaleden daha kuzeyde Anapa burnunun hemen altında yer almaktadır. Denizcilik açısından korsan ve yağmacılık faaliyetlerini engellemek ve nakliyat işlerinin aksamaması için Osmanlılar bu kalelerin yapımına özel ehemmiyet göstermiştir.²⁶²

İstanbul'dan hareket eden gemiler Trabzon limanına ulaşır buradan Faş, Sohum ve Soğucak kalelerine devam edilirdi. İran seferlerinde lojistik ihtiyaçların karşılanması için en önemli üs Trabzon limanıydı. Trabzon limanına çok sayıda ulak, mübaşir ve devlet görevlisi görevlendirilmiştir. Trabzon'a gemi yoluyla ulaşım daha ucuz ve hızlı olmasına karşın karayoluyla da ulaşım sağlanmaktaydı.²⁶³ Karayoluyla Üsküdar'dan gelenler Anadolu Orta Kolu üzerinden Merzifon'a buradan ise Anadolu Sol Kolu takip edilerek Şiran üzerinden tâli bir yolla Trabzon'a ulaşmaktadır. Güney Kafkasya ve İran coğrafyasına erişimi kolaylaştırmak için Trabzon'da tesis edilen menzilhâne ve onun kolları olan Gümüşhane, İstavri, Trabzon ve Bayburt'ta tesis edilen menzilhâneler kilit noktadaydı. Gümüşhane menzilhâneleri Trabzon, Erzurum ve Kars istikametlerine gidecekler için önemliydi. Trabzon üzerinden devam eden yolda Gönve Batum gibi önemli sancak merkezlerinde Faş, Sohum ve Soğucak gibi kalelere ulaşan tali yol üzerinde yeni menzilhâneler yapılmıştı.²⁶⁴

Osmanlı Devleti İran seferleri öncesi Trabzon, Van, Kars, Erzurum ve yeni fethedilen topraklarda birçok menzilhâne tesis etmiştir. Bu askeri menzilhânelerin ana amacı savaş durumunda şehirlerarası iletişimi sağlamak ve askeri teçhizatın ulaştırılmasını sağlamaktı. Menzilhânelerin çoğu şehir merkezi veyahut yakınında yer alsa da bazı yeni menzilhâneler yerleşim yerinde değildi. 1725 Mayıs ayında ilk bütçesi oluşturulan Trabzon menzilhâneleri 1738 yılına kadar kesintisiz olarak hizmet vermiştir. Bu menzilhânelerin Sürmene'ye bağlı kolu aynı zamanda Faş ve Sohum kalelerine kadar ulaşmaktadır.²⁶⁵ Faş Muhafızı Vezir Mehmed Paşa'nın

²⁶¹ Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları*, C. VI, İstanbul 1986, s. 67-68.

²⁶² Cengiz Fedakar, "Soğucak Kalesi'nin İnşası (1728)", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, VI. Cilt, Ankara 2018, s. 97-98.

²⁶³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/1205-1206-1207-1208, (10 Cemaziyelahir 1136/6 Mart 1724); BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/414-418, (10 Safer 1137/29 Ekim 1724).

²⁶⁴ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneleri) (1690-1750)*, Hikmetevi, İstanbul 2013, s. 162.

²⁶⁵ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneleri)* s. 164-165.

arz ve ilamıyla 4 Temmuz 1725'te Atina, Viçe, Arhavid, Gönve ve Batum da menzilhâne kurulması kararlaştırılmıştır. Gürcistan havzasında yer alan Sohum ve Faş kalelerinin tamiri esnasında ihtiyaç duyulan malzeme ve mühimmatın tayin ve tedariki için bölgeye çok sayıda gönderilecek müşavir içindir. Bu kalelere ulaşacak resmi görevlilerin sorun yaşamaması için bu menzilhâneler tesis edilmiştir. Faş ve Sohum kalelerine de birer menzilhâne muhaberatı sağlamak için 1732 yılında kurulmuştur. Soğucak, Faş ve Sohum bölgeleri Tiflis, Revan ve Gence taraflarına ulaşımı sağlama açısından büyük fayda sağlamıştı. Trabzon soğucak yolunun Atina, Viçe, Arhavid menzilhâneleri 6 Mayıs 1725-6 Mayıs 1732 yılları arasında kullanılmıştır. Arhavid menzilhânesinden sonra Trabzon eyaletine tabi Gönve sancağının merkezi Gönve'de bir menzilhâne vardır. Bu menzil 1725-1735 yılları arası 10 yıl hizmet vermiştir. Gönve'nin Faş kalesi, Arhavid ve Gori arasında üç kolda beygir gönderdiği bilinmektedir.²⁶⁶

Faş kalesi Tiflis'e ulaşımında en kısa ve en güvenli merkez olduğu için Faş ve Tiflis arasına yapılacak yol için 10 Ramazan 1138/12 Mayıs 1726 tarihinde gönderilen emirle Faş kalesinin tahkimi ve Faş'tan Tiflis'e akan nehrin temizlenmesi için Gönve Sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa görevlendirilmiştir.²⁶⁷ Dadyan Meliki Bican yine aynı şekilde Faş-Tiflis yolunun yapımı için gelen emirle görevlendirilmiştir.²⁶⁸ Başlangıçta Dadyan Meliki Bican'ın İstanbul'dan gelen bu emire uymadığı anlaşılmaktadır.²⁶⁹ Ancak aradan geçen iki yıl gibi bir süre zarfına rağmen bu yolun tamamlanmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Abazaların isyanı ve Faş kalesinin kendi tahkiminin ve güvenliğinin sağlanmasında yaşanan zorluklar Lezgi ve Şahsevenli²⁷⁰ gruplarının yağma ve talan hareketleri yüzünden bu yolun yapımı akamete uğramıştır. Trabzon limanı ve burası üzerinden Faş kalesine gönderilen mühimmat ve zahirelerin Tiflis'e ulaşması için Faş ve Tiflis kaleleri arasında arabaların geçebilmesi için yolların düzenlenmesi emrinin ilk emirden yaklaşık iki yıl sonra 1727 yılının sonunda Dadyan Meliki Bican'a yeniden verildiği anlaşılmaktadır.²⁷¹ Gönve sancakbeyi Ali Paşa Faş kalesi muhafazası ile görevlendirilmiş ve Faş kalesinin Tiflis'e yakın olduğundan iki kale arasındaki yolun uzun zamandır kullanılmadığından harap halde olmasından dolayı yolların yapılması istenmiştir. Faş muhafızı Ali Bey'e gönderilen emirden anlaşıldığı üzere Faş kalesi zahire ve

²⁶⁶ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneleri)*, s.165-168. Bu menzilhaneler için detaylı bkz. BOA, MAD.d., 10492, s. 401; BOA, MAD.d., 10322, s. 454.

²⁶⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/1023, (29 Zilhicce 1138/28 Ağustos 1726).

²⁶⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/1024, (29 Zilhicce 1138/29 Ağustos 1726).

²⁶⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/652, (10 Şaban 1138/13 Nisan 1726).

²⁷⁰ Şahsevenli aşiretinin eşkıyalık faaliyetleri ve Osmanlıların bu durumu çözmek için Sürhay Han ile yaptığı görüşmeler için bkz. Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1619.

²⁷¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/1103 (20 Cemaziyelâhir 1140/); BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/1300, (10 Şaban 1140/22 Mart 1728).

mühimmat naklinde kilit noktada olup Faş kalesinden Dadyan Meliki'nin bölgesine kadar olan bölgeyi temizlemesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁷² Dadyan Meliki bu sırada isyan eden Abazalarla meşgul olduğundan yol işlerine vakit ayıramamış ancak gelen emirle kendisine düşen bölgeyi temizlemesi istenmiştir. Yolun Tiflis tarafına yakın yerleri ise Tiflis beylerbeyi Vezir İshak Paşa tarafından yapılacaktır.²⁷³ Bölgede bulunan Faş ve Soğucak gibi kalelerin tahkimi tamiri ve güvenliği sağlandıktan sonra Tiflis'e olacak ulaşımın aksamaması için Faş kalesi muhafızları görevlendirilmiş ve yolun güvenliğinin sağlanması emredilmiştir. Faş ve Tiflis arası yolda bulunan bölgenin araba yoluna uygun hale gelmesi için bölge halkından destek alınmış ve yol temizliği ile alakalı görevli devlet yetkililerine gerekli elemanlar sağlanmıştır. Gönye sancakbeyi olan Ali Paşa Tiflis'e açılacak yolda yaptığı başarılı faaliyetler ve güvenliği hususundaki hizmetlerinden dolayı mirivalık ile Faş kalesine tayin olmuştur.²⁷⁴

Trabzon eyaletine bağlı olan Batum menzilhânesi 1726-1732 tarihlerinde arasında kullanılmıştır. Faş ve Sohum kalelerinde bulunan menzilhâneeler ise 1732-1738 tarihleri arasında hizmet vermiştir. Soğucak menzilhânesi ise 1731-1736 tarihleri arasında kullanılmıştır.²⁷⁵ Trabzon limanına gemi yoluyla ulaştırılan devlet görevlileri, ulak, mübaşir ve askerlerin bölgeye intikali için Soğucak, Faş ve Sohum'a kadar olan menzillerde oluşturulan menzilhâneeler ile ulaşım sağlanmıştır. Diğer önemli ulaşım yolu ise Kars üzerinden Tiflis'e kadar uzanan hatta yer almaktadır. Kars ve Tiflis şehirleri arası yol 324 km 57 saat mesafededir. Erzurum valisi Mustafa Paşa'nın Anadolu sol Kol üzerinde yeterince beygir ve ulak bulunmaması nedeniyle merkeze gönderdiği ilam ile konunun üzerinde durulmuştur. 17 Mart 1724 tarihli emre göre Anadolu Sol Kol üzerinde Niksar'dan Kars'a kadar tüm menzilhâneelerin tahkikat ve tamirâtı yapılarak güçlendirilmesi sağlanmıştır. Kars-Tiflis yolu üzeri ise ön incelemelerin yapılarak menzilhâneelerin tespit edilmesi istenmiştir. Titiz bir çalışma yürüten devlet görevlileri Kars-Tiflis arası Cânebâz, Kânze, İzân, Kaygulu, Zare ve Tiflis olmak üzere altı mahal belirlenmiştir. Merkezin onayı ile buralara menzilhâne tesis edilmiştir. Daha önce tesis edilen Kenid menzilhânesinin Canbaz ve Kars arasındaki bağlantıyı sağladığı bilinmektedir. Böylelikle Kars-Tiflis arasında yedi menzilhâne belirlenmiştir. Mart 1724 tarihinden itibaren hizmet vermeye başlayan bu yapılar 6 Temmuz 1735'e kadar 11 yıl hizmet vermiştir.²⁷⁶ Üsküdüre uzaklığı 1779 km 313 saat olan Kenid menzilhâne Kars'a bağlıdır.

²⁷² BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/1298 (10 Şaban 1140/22 Mart 1728).

²⁷³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/1301, (10 Şaban 1140/22 Mart 1728).

²⁷⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/71, (20 Şaban 1140/1 Nisan 1728).

²⁷⁵ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneleri)*, s. 169-170.

²⁷⁶ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneleri)*, s. 179-180. Bu menzilhaneler için detaylı bkz. BOA, MAD. 10492, s. 469-480-BOA, MAD., 3999, s. 34-53.

Menzilhâne Kars'a 3 saat Canbaz ise 7 saat uzaklıktadır. 24 Kasım 1723'te tesis edilen menzilhâne Mart 1724'te hizmete başlamıştır. Mübaşir tayin olunan Silahşor Hasan Ağa'nın gereksiz gördüğü menzilhâne 4 Temmuz 1730 tarihinde kapatılsa da Revan Muhafızı Ali Paşa'nın gerekli olduğu arzıyla yeniden 18 Şubat 1731 tarihinde hizmete alınmıştır. Mayıs 1735'e kadar hizmet vermiştir. Kars üzerinden Üsküdar'a 1819 km 320 saat uzaklıkta olan Canbaz menzilhânesi Ahılkelek sancağı sınırlarındaki Andanuç kazasına tabi Canbaz isimli köyde kurulmuştur. Canbaz Kars'a 10 saat, Kanze'ye 9, Kenid'e 7 saat olmak üzere üç kolu bulunmaktadır. Canbaz'da olduğu gibi Ahılkelek sancağına tabi Kanze köyünde kurulan Kanze menzilhânesi Üsküdar'a 329 saat 1870 km uzaklıktadır. İzan menzilhânesi Tiflis eyaletine bağlı Tiryalit Livasına bağlı İzan köyünde kurulmuştur. Üsküdar'a 1916 km 337 saat mesafededir. Kanze ve Kaygulu menzilhânelerine 8 er saat uzaklıktadır. Kaygulu Menzilhânesi Üsküdar'a 347 saat 1973 km uzaklıktadır. Zare ve İzan'a ulaşan 10'ar saatlik iki kolu bulunmaktadır. Zâre Menzilhânesi Üsküdar'a 357 saat 2030 km uzaklıktadır. Menzilhânenin Tiflis, Tiryalit ve Kaygulu'ya 10'ar saatlik üç kolu bulunmaktadır. Tiflis menzilhânesi Üsküdar'a 367 saat 2086 km mesafededir. Zâre ve Akçakale'ye 10'ar saat Gori ve Topkaraağaç'a 20 şer saat mesafededir.²⁷⁷

Kars üzerinden Güney Kafkasya'ya gelen yol sadece Tiflis ile sınırlı değildir. Revan ve Gence şehirlerine Kars üzerinden ulaşım yolları belirlenmiş ve buralara da menzilhâne kurulmuştur. Ayrıca bu üç şehir arasında Revan-Tiflis, Tiflis üzerinden Tiflis-Gence yolları tesis edilmiştir. Tiflis eyaletinin hem Kars-Revan-Gence ulaşımında önemli olduğu hem de Tiflis'in doğusu ve batısında yer alan büyük şehirlere ulaşımında bu menziller üzerinden yapıldığı görülmektedir.²⁷⁸

Kars-Revan arası 148 km ve 26 saattir. Revan Muhafızı Vezir Receb Paşa'nın talebiyle Kars ve Revan arasına Kızilkule, Karbansaray ve Revan olmak üzere 3 menzilhâne tesis edilmiştir. 9 Mayıs 1725-6 Mayıs 1733 tarihi arasında hizmet vermişlerdir. Ayrıca bu yol güzergahında Zaroşad isimli bir menzilhâne 17 Haziran 1724 tarihinde kurulmuştur. Tiflis'ten Gence'ye bağlanan tali bir yol bulunmaktadır. Tiflis-Gence arasında Ulugöl ismi verilen bir menzilhâne kurulması kararlaştırılmış ancak kaynaklarda mevcudiyeti kanıtlanamamıştır. Kars Gence arası uzaklık 392 km'dir. Bu yol üzerinde Karascı 14 saat, Akçakale 18 saat, Eskibarı 14 saat, Halayık 14 saat, Gence 9 saat olmak üzere beş menzil mevcuttur. Akçakale ve

²⁷⁷ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneleri)*, s. 182-183. Tiflis menziline geçen ulaklara verilen bargirlere ait defter için bkz. BOA, D.MKF.d., 28570, (29 Safer 1144/2 Eylül 1731).

²⁷⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/652-658, (10 Şaban 1138/13 Nisan 1726).

Demircebel isimli menziller düzenli çalışmıştır. 6 Mayıs 1729 ile 6 Mayıs 1723 tarihleri arasında düzenli olarak hizmet vermişlerdir.²⁷⁹

Yeni fethedilen eyaletlerin zahire tedariki için Bâbîâli büyük bir ulaşım ağı ve eyaletlerin birbirine bağlantısını düşünerek faaliyette bulunmuştur. Tiflis muhafazasında bulunan yeniçeri ve yerli neferat için lazım olan zahirenin Çıldır eyaletinden temin edildiği ayrıca takviye akçe ve zahirenin temin edilerek Tiflis ambarlarına konulması Vezir Receb Paşa'ya bildirilmiştir.²⁸⁰

2. TİFLİS'TE ASAYİŞ VE GÜVENLİK

Kafkasya ve İran coğrafyası stratejik konumu, coğrafi yapısı, dini ve etnik unsurlarının çeşitliliği ile bilinmektedir. Bölgede oluşan siyasi bir boşluk beraberinde ciddi önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. En önemli sorun ise ortaçağ devletlerinin tamamında olduğu gibi bölgede eşkıyalık faaliyetlerinin sebep olduğu asayiş sorunudur. Merkezi devletin uzak kaldığı taşra yönetimlerinin güçsüz düştüğü durumlarda oluşan güvenlik açığı çeşitli etnik grupların eşkıyalık faaliyetlerine yatkın olmasıyla büyük bir probleme dönüşmekteydi. İran coğrafyasında Safevîlerin gücünün tükenmesi ve yerel yöneticilerin güçsüz yönetimi ile her bölgede peyderpey eşkıyalık yapan büyük kitleler oluşmuştur. Bu durumda silahsız tebaa olan köylüler kendilerini korumakta zorlanmış ve çareyi güvenli gördükleri bölgelere göçte aramışlardır. Tarım ve hayvancılık işiyle uğraşan toprakları zirai olarak eken biçim bu tebaanın göçü ise beraberinde ekonomik sorunlara neden olmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti yeni fethettiği bu coğrafyada en çok uğraşılan problem eşkıyalık faaliyetleri ile alakalı olmuştur.²⁸¹

Devletin en temel görevi halkın can ve mal güvenliğini tesis etmektir. Ancak devletin merkezinden uzaklaştıkça ve merkezin gücünün zayıflaması ile uzak taşra bölgelerinde isyan hareketleri şâkîlik meydana gelmiştir. Köylerde yaşayan halkın görevi toprakların ekim biçim işleri ve buna bağlı vergilerin ödenmesidir. Devletin görevi ise bu kişilerin emniyetini sağlamaktır. Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği bölgeler genel olarak bir kaos ve merkezi bir devletin etkin olmadığı yerler olmuştur. Güney Kafkasya bölgesinde Safevîlerin var olan

²⁷⁹ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneleri)*, s. 184-186. BOA, D.MKF.d., 29253. Bu menzillerin işleyişi için bkz. Boa, C.NF., 4/170, (18 Rebiülahir 1142/10 Kasım 1729).

²⁸⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/48, (10 Şevval 1136/2 Temmuz 1724).

²⁸¹ 13 numaralı mühimme zeyli başta olmak üzere mühimme belgelerinin 131-141 numaraları arası mühimme defterlerinin birçok hükümde Lezgilerin saldırıları ve devletin bu saldırıları önleme çabaları görülmektedir.

gücünün ortadan kalkması Afgan kabilelerin ayaklanarak bölgeye akınlar göndermesi ile yerel cemaat, aşiret ya da ferdi olarak gruplanan birçok eşkıya türemiştir. Bu eşkıyalar Osmanlı Devleti'nin bölgeye intikalinden sonra bile faaliyetlere devam etmişlerdir. Bölgeye gerçekleştirilen seferler için gönderilen mühimmat ve zahireye bile bu eşkıyalar musallat olmuşlardır. Mühimme hükümlerinden anlaşıldığı üzere Tiflis, Gence, Revan, İsfahan, Erdebil ve Şirvan bölgelerinde halk eşkıyalık hareketlerinden etkilenmişlerdir. Osmanlı Devleti bölgeye yeni atadığı beyleri ve muhafızlarına sürekli emirler göndererek halkın güvenliğinin sağlanması hususunda çok sert uyarılarda bulunmuştur.²⁸² Car ve Tala Lezgileri, İbrahim, Şahsevenli, Sığınak ve Karaçorlu isimli gruplar mühimme defterlerinde adı geçen eşkıyalardır.

Dağıstan'ın yerli halklarından olan Lezgiler ilk dönem İslam fetihleriyle bölgeye gelen Araplar ve Hazar Kıpçak Türklerinin birleşmesiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Dağıstan'ın güneyinde Samur bölgesinde yaşadıkları için Samurlular da denilmektedir.²⁸³ Kafkasya'nın en eski halklarından olan Lezgiler kendilerine ait dilleri ve etnik gruplarıyla günümüzde Dağıstan bölgesinde yaşamaktadırlar. İranlılar ve Arapların "Lekz", Rusların "Lezgin" Gürcülerin ise "Leki" ya da "Lekzin" olarak adlandırdıkları Lezgiler Kafkasya'da konargöçer olarak yaşayan halkardandır.²⁸⁴ Tarihçiler tarafından Türk ya da Gürcü olarak da adlandırılan Lezgiler bölgede yaşayan kavimlerle akrabalık bağına sahip olsa da dili ve yaşam koşullarına bakıldığında müstakil bir kavim olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁸⁵ Günümüzde Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde yer alan bölgenin adı olan Car-Balaken veya Car-Tala olarak bilinmekte ve burada yaşayan Lezgi grubunun adı bölgede yaşadıklarından dolayı verilmiştir.²⁸⁶

Kafkaslarda Dağıstan bölgesinin Enderey şehrinden olan Lezgiler Tebriz ve Şirvan'da XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bir takım isyan ve eşkıyalık hareketlerine karışmışlardı. Şirvan eyaletine gelerek 1712 de yönetimi zorla ele geçiren Lezgiler Hacı Davut önderliğinde örgütlenerek Şemahı'da yönetimlerini güçlendirdiler. Daha önce belirtildiği üzere Şemahı'da bulunan Rus tüccarlarının gasb ve mücbire uğraması Çar Petro'nun Kafkas seferini düzenlemesine sebep olan olaylardan olmuştu. Osmanlı Devleti'ne tabiiyetine bildiren Hacı Davut Han'ın Ruslarla savaşa girişmesi Osmanlı tarafından itiyatla karşılanmış ve Hacı Davut Rus bölgelerine girmemesi hususunda uyarılmıştır. Rusların Kafkasya seferini durdurması için

---

²⁸² Serpil Bayrak, "13 Numaralı Mühimme Zeyline Göre Gence, Revan, İsfahan, Erdebil ve Tiflis'te Eşkıyalık Faaliyetleri (1727-1730)", *TİDSAD*, S.25, 2020, s. 201.

²⁸³ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 14.

²⁸⁴ Davut Dursun, "Lezgiler", *DİA*, XXVII, s. 169-170.

²⁸⁵ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 76.

²⁸⁶ Tarana Khalilova, "XVI-XIX. Yüzyıllarda Kuzeybatı Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile İlişkileri ve Kültürel Bağlar: Car-Balaken Örneği", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi SBE, 2016, s. 22-26.

faaliyetlere başlayan Osmanlılar Kasım 1722 tarihinde Hacı Davud'un imtiyazlı hakimiyetini Şemahı'da tanımıştır. Lezgiler Osmanlılar tarafından İran ve Ruslara karşı bir güç olarak görülmüştür.²⁸⁷

Gürcü kaynaklarına göre XVII. yüzyıldan itibaren literatüre giren "lekianoba" terimi ile Lezgilerin Gürcüler üzerine yaptıkları yağma faaliyetleri terim kazanmıştır. Lezgiler belirli mevsimlerde Gürcü topraklarına saldırarak yağma faaliyetlerinde bulunuyor soylu Gürcüleri kadın ve çocukları esir olarak elde edip köle pazarlarında satıyorlardı. XVIII. Yüzyıla gelindiğinde ise Lezgiler ilk büyük saldırıyı Kartli bölgesine yapmışlardı. Ardından Kaheti'ye saldıran Lezgiler bununla da yetinmeyerek Safevî hakimiyetindeki topraklara da akınlar başlatmıştı. Gittikleri toprakları sadece yağmalayan oraya yerleşmeyen Lezgiler dağlarda yaşayarak takibi güç bir sorun haline geliyordu. Safevî hükümdarı Hüseyin Mirza'nın Lezgi akınlarını durdurması için görevlendirilen dönemin Gürcü kralı VI. Vahtang başlangıçta Lezgilere karşı başarılı olsa da Hüseyin Mirza ile anlaşmazlıkları yüzünden Dağıstan seferine devam etmedi.²⁸⁸

Osmanlıların ilk fethinde olduğu gibi ikinci fetih esnasında da Lezgilerle irtibatlar olmuştur. Şirvan hâkimi Hacı Davud Han'ın Osmanlı tabiiyetine girmesi ve Ruslara karşı Osmanlıların bölgedeki gücü olması ile Lezgilerin önemi artmıştır. Ancak Hacı Davud Han Osmanlılara tabi olsa da Lezgi taifesinden bazı gruplar eşkıyalık faaliyetleri ve esir ticareti gibi faaliyetlerine devam etmişlerdir. Osmanlılar Car ve Tala Lezgileri olarak adlandırdıkları bu grubu hakimiyet altına alabilmek için Lezgilerin, ulema, mücahid gibi birtakım büyük kişilerine hüküm göndererek Revan ve Gence'nin fethinde yapacakları yardıma istinaden her birinin haline ve mertebesine göre köyler ve arazilerin verileceğini bildirmiş ve Revan Seraskeri Ahmed Paşa'ya yardımda bulunarak beraber hareket etmeleri istenmiştir.²⁸⁹ Osmanlılar Lezgi taifesinin ileri gelenlerine bu şekilde bir ferman gönderse de Tiflis muhafızı Receb Paşa'ya gönderdikleri hükümde Lezgilere güven olunmayacağı vurgulanmıştır.²⁹⁰ Osmanlı Devleti'nin Tiflis'i ele geçirmesinden sonra güvenlik açısından en çok uğraştığı mesele Lezgilerin saldırısı olmuştur. Recep Paşa'nın valiliği esnasında Kaheti tarafında saldıran Lezgileri def etmek için Mehmed Ağa emrinde bölgeye asker sevkiyatı yapılmıştır. Asiler, yapılan kuşatmada Mehmed Ağa'yı yaralamışlar ve kuşatmadan kaçmışlardır. Tiflis'e getirilen Mehmed Ağa ise 4 Mart

---

²⁸⁷ Serpil Bayrak, "13 Numaralı Mühimme Zeyline Göre Gence, Revan, İsfahan, Erdebil ve Tiflis'te Eşkıyalık Faaliyetleri, s. 202.

²⁸⁸ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)", s. 71-73.

²⁸⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/1362, (10 Şaban 1136/4 Mayıs 1724).

²⁹⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/44, (10 Şevval 1136/2 Temmuz 1724).

1725 tarihinde şehit olmuştur. Bundan önce de Tiflis valilerinin çiftliği olarak kullanılan has köylerden Diğom'a saldıran Lezgiler çok sayıda kişiyi öldürmüş ve esir almıştır. Tiflis'te bulunan Osmanlı ordusunun bölgeye intikali ile asilerin ellerinden esirler ve mallar kurtarılmıştır.²⁹¹

Tiflis muhafızı İshak Paşa'ya gönderilen hükümlerden anlaşıldığı üzere Tiflis kalesinde bulunan askerlerden bazılarının taşkınlık yaparak reayanın evlerine taciz ve eziyette bulunmalarının engellenmesi istenmiştir. Tiflis varoşlarından halkın arzuhali üzerine İshak Paşa'ya birçok kez şehirde yaşayan insanların Osmanlı tebaası olduğu ve istimalet üzere eman verildiğinden halkı koruması emredilmiştir.²⁹² Gürcistan patriğinin Osmanlılara bu sürede arzuhaller gönderdiği ve Gürcü halkına eman verilmesine rağmen askerler tarafından yağma ve taciz olayları olduğu şikâyet edilmiştir. İshak Paşa bu şikâyetlerden dolayı ciddi uyarılara uğramış ve azarlanmıştır.²⁹³ Tiflis memleketi yeni fethedildiği için reayasının himaye edilip dağılanların yerlerine döndürülmesi, memleketin imarı ve düzenin sağlanması gerektiğinden ahaliye zulmeden gerek asker gerekse levendat vesair başıbozuk taifesinin cezalandırılması için İshak Paşa'ya hükümler gönderilmiştir.²⁹⁴

İshak Paşa Tiflis'i muhafaza ederken aynı zamanda Kahet bölgesine Lezgilerin saldırısı olmuştur. Kahet Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın Topkaraağaç Kalesi muhafazası için harekete geçmesiyle Lezgiler fırsat bilip Hansarayı adlı yere gelip kale halkına saldırmışlardır. Durumdan haberdar olan İshak Paşa, Tiflis ve Çıldır askerleri ile Gürcü askerlerden oluşan bir askeri birliği zahire ve toplarıyla beraber bölgeye gönderse de Lezgiler kaçmıştır. Bunun üzerine İshak Paşa kalenin istihkamı ve muhafazasının Kaheti ve Tiflis'in imareti için gerekli olduğunu İstanbul'a bildirmiştir.²⁹⁵

Lezgi saldırıları Osmanlı hakimiyeti boyunca belli aralıklarla devam etmiştir. Asi Lezgilerin tedibi için İshak Paşa'ya Ağustos 1730 tarihinde görev verilmiştir. Lezgi saldırıları o kadar çok güvenliği tehdit etmiştir ki İshak Paşa'ya yardım için Revan Muhafızı Mustafa Paşa, Karaman ve Trabzon valileri, Erzurum, Kemah ve Karahisarişarki yerel yöneticileri görevlendirilmiştir. İshak Paşa'nın bu yardımlar ve faaliyetleri ile Lezgi saldırılarını savuşturduğu İstanbul'a bildirilmiştir.²⁹⁶ Car Tala Lezgileri olarak geçen asiler bir dönem

---

²⁹¹ *Vakayı Nefis Ender-i Tiflis*, 34b-41a.

²⁹² BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/610, (29 Receb 1138/2 Nisan 1726).

²⁹³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/216-217, (29 Receb 1138/2 Nisan 1726).

²⁹⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/95, (30 REceb 1139/23 Mart 1727).

²⁹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/836, (30 Rebiülevvel 1140/15 Kasım 1727).

²⁹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 136/736 (10 Safer 1143/25 Ağustos 1730).

yaptıkları için af dilemişler ve itaat etmişlerdir. Ancak daha sonra yeniden Topkaraağaç'a saldırmışlar ve halka büyük eziyet vermişlerdir. Cezalandırılmasına karar verilen Lezgilerin üzerine Gence muhafızı Mustafa Paşa gönderilmiştir. Mustafa Paşa'nın emrine Kars, Sivas, Maraş ve Çıldır eyaletlerinin liva alaybeyleri verilerek büyük bir ordu tesis edilmiştir. Tiflis Muhafızı İshak Paşa da yerli kapu zabitleriyle Mustafa Paşa'nın emrine verilmiştir.²⁹⁷ Osmanlılar tarafından Topkaraağaç kalesinin tahkimi, onarımı ve içerisine asker yerleştirilmesi büyük çoğunlukla Kahet ve Tiflis beylerbeylerine tevdi edilmiştir. Lezgi saldırılarının merkezi haline gelen Topkaraağaç kalesi Kahet ve Kartli'ye yakınlığı nedeniyle burasının isyankarların eline geçmesi durumunda hem Kartli hem Kahette tehlike oluşturabilirdi.²⁹⁸

Lezgiler Osmanlı'ya tabi olsalar da Gürcistan'a akınlar düzenlemeye devam etmişlerdir. Car-Balakan Lezgileri 1727 yılı hükümdarın fermanı üzerine Kahetya topraklarından ayrılarak Gürcü topraklarına yerleştirilmişlerdir. Ancak burada Osmanlı tebaası olan Hıristiyan Gürcülere saldırarak yağmaya devam etmişlerdir. Kahet köylerinden sonra Gence eyaletinde yer alan Halihta ve Şemkur bölgesinde köyleri yağmalamıştır. Topkaraağaç bölgesinde de hakimiyet kuran Lezgileri bastırmak için bölgede yer alan neredeyse bütün beylerbeyiler ve muhafızlar görevlendirilmiştir. Tiflis muhafızı Vezir İshak Paşa başkomutanlığında Çıldır ve Trabzon, eyaletlerinde yer alan zuemâ ve timar sahipleri ile Tiflis kalesi muhafazasında memur olan yeniçeri ve serdengeçtiler, Topkaraağaç kalesi muhafızı Mehmed Kulu Paşa Erzurum eyaleti mutasarrıfları, Sivas Eyaleti muhafızı Vezir Ali Paşa gibi seçkin askerler Tebriz'de birleşerek Gence muhafızı vezir Mustafa Paşa'nın başkomutanlığı altında Lezgilerin üzerine gitmişlerdir.²⁹⁹

Lezgilerin eşkıyalık faaliyetleri, Kızılbaş, Terâkime ve Ermeniler arasında da asilerin artmasına neden olmuştur. Bir ara padişaha itaat edeceğini bildirirse de Lezgilerin başı sonrasında Topkaraağaç kalesine saldırarak sözünde durmamıştır. Tiflis muhafızı İshak Paşa Lezgilerin Topkaraağaç'a saldıracağını önceden bildirmiştir.³⁰⁰ Revandan kaleye gönderilen tamirci ve askerleri eşkıyalar kaleye sokmayarak geri püskürtmüştür.³⁰¹ Kahet eyaletinin güvenliği için Topkaraağaç kalesinin tahkimi ve muhafazası şarttı. Bu sebeple Tiflis eyaletine

---

²⁹⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/593, (29 Safer 1141/4 Ekim 1728).

²⁹⁸ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1563.

²⁹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/135 (29 Safer 1141/4 Ekim 1728).

³⁰⁰ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/59 (30 Rebiülevvel 1140/15 Kasım 1727).

³⁰¹ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/223 (20 Rebiülevvel 1142/13 Ekim 1729).

bağlı Kazak sancağı mutasarrıfı Ali Paşa³⁰² ve Somhit sancakbeyi Abdullah Bey³⁰³ Celayir kalesinin gönüllüyan ağaları ve Tiflis kalesinin yemin ve yesar ağaları Topkaraağaç'ın alınması için görevlendirilmişti.³⁰⁴ Hükümlerden anlaşıldığına göre bölgede yer alan eşkıyalar Lezgi taifesiyle birleşmiştir. Üzerlerine büyük ordu geldiğini öğrenen Lezgiler firar etmiş ve geçtikleri yerlerde köyleri yağmalaya devam etmiştir. Kafkasya'nın kozmopolit yapısı eşkıyalık faaliyetlerine de yansımıştır. Şirvan'da bulunan Lezgi taifesinin Ruslara bağlı kazakların üç yüz elli altı baş beygirini gasp ettiği Rus çaricesi tarafından bildirilmiştir. Bunun üzerine Şirvan seraskeri Mustafa Paşa'ya beygirlerin geri teslimi için emir gönderilmiştir. Eşkıyalık faaliyetleri görüldüğü üzere diğer devletlerle diplomatik bir soruna bile dönüşmüştür. İshak Paşa ve diğer serasker olmak üzere Revan Gence eyaletleri muhafızları ve Kahet beylerbeyi olarak atanan Muhammed Kulu Han'ın girişimleriyle Lezgilerin 1728'de Top Karaağaç üzerine yaptıkları saldırı savuşturulmuştur. Bu sebeple İshak Paşa ve oğlu Yusuf Paşa padişahın hilati ile Abaza taifesine ve Lezgilere karşı başarıları nedeniyle ödüllendirilmişti.³⁰⁵

Lezgi taifesinin yeniden 1728 yılı başlangıcında itaat edip bastırılması sonrası İshak Paşa ve oğlu Yusuf Paşa Şahsevenli eşkıyası üzerine gönderilmişti.³⁰⁶ Aradan geçen zamana rağmen Yusuf Paşa'nın Şahsevenli eşkıyasının üzerine gitmemesi nedeniyle Bâbıâli'den gelen fermanla Yusuf Paşa'nın şayet verilen görevi yerine getirmese katline fetva verileceği gibi büyük tehditler yer almıştı.³⁰⁷ Bunun üzerine İshak Paşa Tiflis'e dönerek emrindeki askerlerin birazını Yusuf Paşa emrinde Şahsevenli eşkıyası üzerine göndermişti. Car Tala Lezgilerinin itaatleri yine çok uzun sürmemiş Eylül 1728 tarihinde Topkaraağaç kalesine yeniden saldırı düzenlemişlerdi. Bunun üzerine Gence Muhafızı Vezir Mustafa Paşa'ya³⁰⁸ ve Tiflis muhafızı İshak Paşa'ya³⁰⁹ gönderilen hükümlerle isyankâr Lezgilerin kökünün kazınması yakalanan hepsinin öldürülmesi emredilmiştir. İshak Paşa muhafazasındaki askerlerin Tiflis yerli neferlerinin Gence muhafızı vezir Mustafa Paşa komutanlığında Lezgilere yönelik yapılan akınlarda başarılı olunmuş ve Lezgiler Topkaraağaç civarından çekilmek zorunda kalmışlardır.³¹⁰ 1728 yılının Ağustos ayında yeniden isyan eden Lezgiler 1729 Nisan'a kadar

³⁰² BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/60, (30 Rebiülevvel 1140/15 Kasım 1727); BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/836, (30 Rebiülevvel 1140/15 Kasım 1727).

³⁰³ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/61, (30 Rebiülevvel 1140/15 Kasım 1727); BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/834, (30 Rebiülevvel 1140/15 Kasım 1727).

³⁰⁴ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/62, (30 Rebiülevvel 1140/15 Kasım 1727).

³⁰⁵ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/100-101-102, (10 Cemaziyelahir 1140/23 Ocak 1728).

³⁰⁶ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/120, (20 Zilhicce 1140/28 Temmuz 1728).

³⁰⁷ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/123, (30 Muharrem 1141/5 Eylül 1728).

³⁰⁸ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/133, (29 Safer1141/4 Ekim 1728).

³⁰⁹ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/134, (29 Safer1141/4 Ekim 1728).

³¹⁰ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/197, (10 Ramazan 1141/9 Nisan 1729)

süren askeri müdahalelerle yola getirilse de aynı yılın Temmuz ayında Lezgilerin yeniden Gürcü köy ve kasabalarına tasallut ettikleri bu sebeple Revan Muhafızı İbrahim Paşa ile Tiflis muhafızı İshak Paşa yeniden Lezgiler üzerine görevlendirilmişlerdir.³¹¹ Car Tala lezgileri Tiflis askerleri ve Revan askerleri ile yeniden peşine düşülerek eşkıyalık hareketleri birkaç yeniden savuşturulsa da bu defa 1730 yılı Ağustos ayında Sığınak ve Şahsevenli gibi diğer eşkıyalarla birleşen Lezgiler Tiflis'e saldırı yapmışlardı. Lezgilerin bu saldırısı nedeniyle Osmanlılar Karaman valisi vezir Ahmed Paşa'yı,³¹² Revan Muhafızı Mustafa Paşa'yı,³¹³ Gence Muhafızı vezir İbrahim Paşa'yı,³¹⁴ Trabzon Valisi Vezir Andurrahman Paşa'ya,³¹⁵ Trabzon alaybeyini,³¹⁶ Aydın muhassılı vezir Abdullah Paşa'yı³¹⁷ Tiflis'e yardım için görevlendirmişti. Tiflis ve civarında büyük bir yağma hareketi yapan Lezgilerin bölgeden çıkarılması için büyük bir çaba gösterilirken bu sırada bu bölümün A kısmında aktarıldığı üzere İranlıların Tebriz'i yeniden ele geçirmesi ile Bâbîâli'nin ana gündemi Şah II. Tahmasb ve Nadir Han'ın taarruzları olmuştur.

Osmanlılar bir yandan İran coğrafyasının diğer memleketlerinde Safevîlerin yanında yer alan Nadir Han ile savaşla meşgulken Car Tala ve Bulkadar Lezgileri Osmanlılara tabi Kafkasya halklarından Nogay, Kalmuk ve Çerkeslere musallat olup bu halklara zulmetmektedir. Bunun yanında Kahet ve Kartli'ye yakın yerlerdeki köylere saldıran Lezgilerin zararlarının defedilip emniyetin sağlanması için Bâbîâli'den Gence beylerbeyi Genç Ali Paşa'ya,³¹⁸ Şirvan Han'ı Sürhay Han'a,³¹⁹ Tiflis muhafızı Rüstem Paşa'ya,³²⁰ Kahet beylerbeyi Muhammed Kulu Han'a,³²¹ Çıldır beylerbeyi olup Tiflis'te ikamet eden Arslan Mehmed Paşa'ya³²² emirler gönderilmiştir. Buraya kadar özetleyerek aktarılan Lezgilerin Tiflis ve civarına zararları sonucunda Tiflis Muhafızı İshak Paşa ve oğlu Yusuf Paşa Bâbîâli tarafından görevden alınmıştır.

³¹¹ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/214, (20 Zilhicce 1141/17 Temmuz 1729).

³¹² BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/258, (30 Muharrem 1143/); BOA, A.DVNS.MHM.d., 136/704, (10 Safer 1143/25 Ağustos 1730).

³¹³ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/265, (10 Safer 1143/25 Ağustos 1730); BOA, A.DVNS.MHM.d., 136/707, (10 Safer 1143/25 Ağustos 1730).

³¹⁴ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/266, (20 Safer 1143/4 Eylül 1730); BOA, A.DVNS.MHM.d., 136/708, (10 Safer 1143/25 Ağustos 1730).

³¹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 136/705, (10 Safer 1143/25 Ağustos 1730).

³¹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/268, (10 Safer 1143/); BOA, A.DVNS.MHM.d., 136/703, (10 Safer 1143/25 Ağustos 1730).

³¹⁷ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/269, (20 safer 1143/); BOA, A.DVNS.MHM.d., 136/725, (20 Safer 1143/).

³¹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/663, (30 Receb 1144/28 Ocak 1732).

³¹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/664, (30 Receb 1144/28 Ocak 1732).

³²⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/665, (30 Receb 1144/28 Ocak 1732).

³²¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/666, (30 Receb 1144/28 Ocak 1732).

³²² BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/667, (30 Receb 1144/28 Ocak 1732).

Tiflis beylerbeyi olan Vezir Rüstem Paşa'nın Tiflis'e gelişi esnasında vefatı sebebiyle Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa ve oğlu Yusuf Paşa affedilmiştir. Çıldır eyaleti beylerbeyiliğine İshak Paşa oğlu Yusuf Paşa'nın Topkaraağaç kalesinin muhafazası şartıyla tevcih edildiği Kahet ve Topkaraağaç'ta devam eden Lezgi saldırılarının durdurulması ve kızılbaşların taarruzunun engellenmesi için Tiflis, Kazak ve Somhit alaybeyleri ve Kahet beylerbeyi Muhammed Kulu Han Eylül 1732'de görevlendirilmişlerdir.³²³ Çıldır beylerbeyi Topkaraağaç muhafızı Yusuf Paşa'ya Aralık 1732 tarihinde gönderilen fermanın anlaşıldığı üzere daha önce hakkında ölüm fermanı verilen fakat affedilen Kahet beylerbeyi olarak uzun zamandır görev yapan Muhammed Kulu Han'ın ortadan kaldırılması emredilmiştir. Muhammed Kulu Han'ın Tiflis'in fethinden itibaren gördüğü desteğe rağmen ehl-i sünnet fırkasına şiddet göstererek ihanete düştüğünden dolayı bu karar alındığı belirtilmiştir.³²⁴ Muhammed Kulu Han, Safevî yönetiminin 1730'dan itibaren bölgede yeniden güç haline gelmesi ile onlardan yana tavır almaya başlamış olması ve Lezgi saldırılarını engellemede yeterli mukavemeti göstermemesi nedeniyle bu karar alınmıştır. Yusuf Paşa ve babası İshak Paşa'nın İstanbul'a yazdıkları arz ile Kahet eyaletinin Lezgi ve kızılbaş askerlerinin saldırısından korumak sözüyle Muhammed Kulu Han'dan sonra Yusuf Paşa'ya tevcih edildiği görülmektedir.³²⁵

Şirvan Han'ı Sürhay Han Lezgilerin taarruzlarının sona erdirilmesi için Osmanlıların en çok yardım istediği kişi olmuştur. Sürhay Han'dan istenilen şey Lezgi eşkıyasının def edilmesi için Yusuf Paşa ile beraber hareket etmesi Kızılbaşların tekrar saldırılara başladığı bu sebeple Gence ve İran'da yer alan diğer memleketlerdeki Osmanlı kuvvetleriyle irtibatta olması emredilmiştir.³²⁶ Osmanlıların Tiflis'i ele geçirmesiyle beylerbeyine gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere Tiflis'ten göçen halkın geri getirilmesi ve güvenliklerinin sağlanması ve dini inançlarını güven içinde yaşamaları için sıkı tedbirler alınmıştır. Şirvan Hanı Sürhay Han, Tiflis Muhafızı İshak Paşa, Çıldır Mutasarrıfı Yusuf Paşa'ya sadareten yazılan hükümden anlaşılıyor ki Tiflis ve Çıldır eyaletlerindeki yerleşim yerlerine musallat olan Lezgi taifesi def edilip Lezgilerin bu saldırıları sona ermiştir. Sadareten gönderilen yazıda şu şekilde durum özetlenmiştir. “ ..... bundan böyle zikrolunan memleketlerin mukaddema perişan ve müteferrik olan reayasının kadimi yerlerine îvâ ve iskânı ve bilcümle fukarayı riayet ve sükkânı memleketin hıyanet ve sıyaneti ile ol havalilerin kemâ fi'l-evvel ve dahi ziyade imareti senden ve oğlun veziri müşarun ileyhten matlubu hümayunum ve bu hususa ziyade ihtimam dikkati fermanım

³²³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/1376-1377-1378-1379-1380, (10 Rebiülahir 1145/30 Eylül 1732).

³²⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/369, (29 Cemaziyelahir 1145/17 Aralık 1732).

³²⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/787, (20 Zilkade 1145/4 Mayıs 1733).

³²⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/298, (20 Şaban 1145/5 Şubat 1733).

*olmağın imdi iş bu emri şerif-i celil-i kadrim vusulünde sen ki veziri muşarun ileyhsin gerek Lezgi taifesinin tasallut ve istilasından ve gerek sair vücuhu mezâlim ve taaddiyattan mukaddema evtân-ı kadîmleri terk ve etrafa münteşir ve perişan olan reayayı kadimi yerlerine ve yurtlarına celb ve iskan ve mahfaza-i hükümetinden olan bilcümle fukarayı riayet ve sükkânı ve ahaliyi vilayet hakların bastı cenahı re'fet ve madelet ve tarafından ....*³²⁷ Belgeden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti eşkıyalık hareketlerinden ve bu hareketin sonucu olarak eyalete tabi yerleşim yerlerinden halkın göç etmesi ve zulümlere uğraması en önemli sorun olmuştur. Lezgi taifesi saldırılarından ve gerek askeriye tabi kişilerin halka zulmünün durdurulması fukara halkın yerlerine îvâ ve iskanı acele şekilde emredilmiştir.

Osmanlı kuvvetleri ve Sürhay Han'ın Şirvan'da Lezgilere karşı başarılı girişimleriyle yaklaşık yedi ay sonra Lezgi eşkıyasının Şirvan ve Tiflis'te bastırıldığı belirtilmiştir. İshak Paşa ve oğlu Yusuf Paşa'ya Lezgi saldırılarından dolayı perişan olan halkın yerlerine döndürülerek iskan edilmeleri emniyetin sağlanması ve halka verilen sözlerin yerine getirilmesi emredilmiştir.³²⁸ Lezgilerin itaat altına alınması ile İran'da Nadir Han'ın yüz bin kişilik bir orduyla Bağdat taraflarına saldırı yapmasından dolayı Tiflis, Çıldır Kahet beylerbeyleri ve Tiflis kalesi muhafazasında bulunan turnacıbaşı Mehmed'e şark seferine katılmaları emredilmiştir.³²⁹ Bu bölümün A kısmında aktarıldığı üzere Bağdat kuşatmasını kaldırmak zorunda kalan Nadir Han'ın bölgeyi terki ile Tiflis ve Çıldır kalelerinde kutlama için top atışları yapılmış ve katkıları için hediyeler gönderilmiştir.³³⁰ Bu kutlamalar haricinde ilginç olan durum şu ki yıllardır Osmanlıları uğraştıran Lezgiler bu savaşta Osmanlılar safında yer alarak Nadir Han'a karşı alınan zaferden dolayı ödüllendirilmiştir. Hatta Lezgilerin sözlerine devam ederek bundan sonraki Nadir Han'la yapılacak savaşlarda Gence beylerbeyi emrinde hizmet vermeleri için Beytülmal'den akçe gönderilmiştir.³³¹

Nadir Han'ın Musul önlerinde zafer kazanarak Güney Kafkasya ve kuzeyi Şirvan taraflarına doğru gelmesinden dolayı Sultan I. Mahmud'un hatt-ı hümayunu ile Şirvan Han'ı Sürhay Han'a, Tiflis Muhafızı İshak Paşa'ya, Revan Seraskeri Vezir Ali Paşa'ya ve Erzurum Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya, Çıldır Valisi Yusuf Paşa'ya bölgelerine yaklaşmakta olan Nadir

³²⁷ BOA, C.DH., 214/10686, (29 Zilkade 1145/13 Mayıs 1733).

³²⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/839-840, (29 Zilkade 1145/13 Mayıs 1733).

³²⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/1041, (29 Receb 1146/5 Ocak 1734);

³³⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/1174, (20 Rebiülevvel 1146/31 Ağustos 1733).

³³¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/1356-1405, (10 Rebiülahir 1146/20 Eylül 1733), (29 Cemaziyelevvel 1146/7 Aralık 1733).

Han'a karşı birbiriyle irtibatla kalarak yarımçı olmaları ve kalelerini tahkim etmeleri emredilmiştir.³³²

C. EYALET YÖNETİMİ

Osmanlı Devleti'nde merkezi idarenin bulunduğu yerler haricindeki bölgelere taşra denilmekteydi. Osmanlı idaresi genel olarak Rumeli eyaleti ve Anadolu Eyaleti olarak ikiye ayrılıyordu. Teşkilat yapısı genel olarak eyalet (vilayet), liva (sancak), nahiye (kazâ) ve karye (köy) şeklinde belirlenmişti. Osmanlı teşkilat yapısında idari birimler için oluşturulan bu terimler genel olarak kullanılsa da zaman ve mekâna bağlı olarak değişimler göstermiştir. Osmanlı eyaletleri ve taşra yapılanması devletin geniş ve çok uluslu bir coğrafyaya sahip olması hasebiyle farklılıklar göstermiştir. Her eyalet hatta her liva ya da nahiyeye mahsus durumlar meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti eyalet yönetim biçimi zaman içerisinde gelişerek ve değişerek bir tekâmül silsilesi içerisinde devam etmiştir. II. Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrası Roma'nın devamı olarak addedilen devlet yönetiminde keskin değişimler ve dönüşümler olmuştur. XVIII. yüzyıla gelene kadar üç yüz yıl boyunca kayda değer bir aşama kaydeden Osmanlı devlet yönetme tecrübesi yeni ele geçirilen eyaletlere de uygulanmıştır. Osmanlı devleti bir Türk devleti olduğundan kendisinden önce yaşamış olan Türk devletlerinin anlayışından etkilenmiştir. Osmanlı devletinin şehir yönetim sisteminde kendisinden önceki büyük imparatorlukların etkisi olduğu günümüzde bilinen bir gerçektir. Roma ve Romanın devamı Bizans ile birlikte İran'ın önemli imparatorluğu Sasaniler bu devletlerin en önemlilerindedir. İslam'ın VI. yüzyılda ortaya çıkışıyla oluşan Arap devletleri ve İslam dinine mensup olan Türk devletleri de şüphesiz teşkilatları oluşturan baş aktörlerdendi. Bunun yanında Türk devlet geleneği ve Moğollar İlhanlılardan öğrenilen maliye ve askeri sistemler tatbik edilmiştir. Bu konuda Osmanlı devletinin kendisinden önce yaşayan bütün önemli imparatorluklardan derc ederek oluşturduğu sistemin hâkim olduğu topraklarda olabilecek en uygun yönetimi uygulama çabasıdır.

Tarihin en büyük devleti olan Roma ve Doğu Roma olarak bilinen Bizans dünya devletleri içinde yönetim olarak kendisinden sonra gelen bütün devletleri teşkilat ve kurumsal olarak etkilemiştir. İran topraklarında yer alan Sasaniler yine aynı şekilde teşkilat ve kurumlar olarak kendisinden sonra gelen İslam devletlerini etkilemişlerdir. Sasani hükümdarı I. Hüsrev

³³² BOA, A.DVNS.MHM.d., 140/589-590-591-592-593-594, (20 Rebiülahir 1147/19 Eylül 1734).

döneminde topraklar ve üzerinde yaşayan halkın kaydı tutulmaya başlandı. Böylece vergi matrahı ile mükellefi tespit edildi. Bu durum Makedonya dönemi Bizans'ına, Emevi ve Abbasi İslam devletlerine hatta Selçuklu ve Osmanlı gibi Türk-İslam devletlerine örnek olmuştur. Arazi ve arazinin kullanım şekilleri halkın bu arazileri kullanma biçimleri ve ürettiklerinden vergilendirilme durumu Osmanlı Devleti öncesi büyük devletlerin tamamında şekillenmişti. Roma ve Sasani etkisiyle birlikte dört halife dönemi ile birlikte İslam devletleri ve İslam hukuku bu toprak kanunu ve reyanın toprakla ilişkisi sistemin şekillenmesinde etkili olmuştur. Osmanlı toprak sisteminin şekillenmesinde diğer kurumlarda olduğu gibi bariz şekilde Bizans ve İslam devletlerinin etkisi olmuştur.³³³

Sasaniler eyalet sistemini tatbik eden önemli devletlerdendir. Askeri sisteme dayanan ülkeyi Padhgos denilen dört bölgeye ayırmışlardı. Bu durum IX. yüzyılda Bizans'ın thema sistemini andırır. Bu merkezden ayrılmış eyaletlere gönderilen valiler ve valiye bağlı kurumlar zamanla tesisleşmiştir. İslam devletlerinin ilk döneminden itibaren oluşturulan valilik ve buna bağlı teşkilatlar yönetimin başat unsuru olmuştur.³³⁴

Bizans eyalet sistemi tarih içerisinde gelişen bir yapıya sahiptir. İmparatorluk başta Oriens (Küçük Asya-Mezopotamya-Suriye) ve Illyricum (Balkanlar) olarak iki bölüme ayrılmıştı. Eyaletlerin başında praefectus denilen bir sivil vali ve magister militia denilen bir komutan bulunmaktaydı. IX. yüzyıldan itibaren ülke askeri küçük parçalara ayrıldı ve buna thema sistemi denildi. Stragetos denilen askeri valiler bütün hak ve sorumluluklara sahipti.³³⁵ Bizans rejiminde toprak idaresi üç kategoriye ayrılmıştı. Birincisi Patrimonium Principis Episkepsis yani hükümdara ait toprak, ikincisi demosiake yani miri toprak, üçüncüsü ise kilise ve özel mülkiyete ait topraklardır. Köylüler bu toprakları çiftlik olarak kullanım hakkını elde etmekte ve çeşitli vergilerle vergilendirilmekte idi. Hıristiyan olmayan köylü ve şehirli halka kephaletion cizye denilen bir vergi öderdi. Bununla beraber Osmanlı'da olan birçok vergi Bizans döneminde de çeşitli isimlerle bulunmakta idi.³³⁶

Arapça'da *iyala* yani hükmetmek, idare etmek manasında kullanılan eyalet kelimesi vilayetle aynı manada kullanılmıştır. Tarihsel gelişim içerisinde XVI. yüzyılda özel durumu olan sancaklar için kullanılan eyalet terimi bu yüzyıldan sonra vilayet ya da beylerbeyilik yerine eyalet kelimesi kullanılmıştır. Birşey üzerinde hakimiyet manasına gelen *vilâya* kelimesinden gelen vilayet Valilerin hükmettiği yer manasında kullanılmıştır. XVI. yüzyıl başlarından

³³³ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 7. Baskı, Ankara 2020, s. 24-25.

³³⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 25-26.

³³⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 39.

³³⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 41.

itibaren Osmanlı sancakları manasına gelen vilayet kelimesi yerini nahiye kelimesine bırakmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tekrar kullanılmaya başlayan vilayet terimi XVI. yüzyıldan sonra uzun zaman kullanılmamıştır. Eyalet livaların birleşmesinden oluşur ve beylerbeyi tarafından yönetilirdi.³³⁷

Osmanlı eyaletleri has ile idare edilenler yani salyanesiz yıllıksız ve salyaneli yıllık olarak ikiye ayrılırdı. Salyanesiz eyaletler çoğunlukta olup bunlar genel olarak Rumeli, Budin Anadolu, Karaman, Şam, Halep ve Trablus-Şam gibi eyaletlerdi. Salyaneli eyaletler ise Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Bağdat, Basra ve Yemen gibi eyaletlerdi. Bu eyaletlerdeki mahsulat has, zeamet ve tımara ayrılmaz yıllık olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker gibi önemli adamların maaşı ayrıldıktan sonra tahsil edilirdi.³³⁸

XVIII. yüzyıl idari sisteminde 1717-1730 eyalet Tevcihat Defterinden anlaşıldığı üzere 43 eyalet bulunmaktadır. Bu eyaletler; Rumeli, Bosna, Özi, Kefe, Girid, Mora, Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Adana, Halep, Şam, Sayda ve Beyrut, Trablusşam, Kıbrıs, Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Çıldır, Kars, Trabzon, Van, Bağdad, Şehrizer, Musul, Basra, Habeş, Mısır, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Tiflis, Tebriz, Erdilan, Kahet, Gence, Rûmiye, Hemedan, Merağa, Kirmanşah, Revan, Luristan'dır.³³⁹ Bu eyaletlerden son 11'i 1723'te başlayan İran seferleri sonrası Güney Kafkasya ve İran coğrafyasında tesis edilmiştir. Eyalet tevcihat defterinde yer alamayan ancak tapu tahrir defterlerinden anlaşıldığı üzere İran coğrafyasında eyalet olarak tesis edilen Nahcivan, Ordubad, Erdebil, Makü, Merağa, Hoy, Urmiye ve Halhal, Nihavend isimli 9 yeni eyalet bulunmaktadır. Ancak bu bölümün ilk kısmında aktarıldığı üzere yeni oluşturulan 20 eyalet 1736 tarihinden itibaren elden çıkmıştır.

Beylerbeyiler merkezi yönetimin askeri ve idari temsilciliğini yapar ve bölgenin mutlak hâkimi olurlardı. Askeri ve sivil halkın başı konumunda olan sancakbeyi de denilen beylerbeyilerin hak ve sorumlulukları fazla idi. Sancakta asayişini sağlamak, kalpazanlıkla mücadele etmek ve eyalet beylerbeyisi kumandasında tımarlı sipahileri ile birlikte savaşa katılmak gibi görevleri vardı. Sancakbeyleri has gelirine göre tayin edilirdi. Dört yüz bin akçeye kadar has verilebilmekte ve oğullarına otuz bin akçelik zeâmet bağlanırdı. Eyaleti oluşturan sancaklar idari bakımdan devlet teşkilatının en önemli ayağını oluşturmaktaydı. Osmanlı tahrir defterlerinde sancak yerine liva sancakbeyi yerine ise miriliva tabirleri

³³⁷ Halil İnalçık, *Eyalet/Osmanlı İdari ve Ekonomi Tarihi*, s. 73-76; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 32-33.

³³⁸ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 2-3.

³³⁹ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s.17-25.

kullanılmıştır.³⁴⁰ Tiflis eyaleti tapu tahrir defterinde vilayet kelimesi yerine “eyalet”, sancak kelimesi yerine “liva”, kaza kelimesi yerine “nahiye” terimi kullanılmıştır. Bu kelimeler XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli değişimlere uğrasa da XVIII. yüzyılda birbiriyle eş anlamlıdır.

Livanın alt birimi olan nahiye yöre, çevre memleket manalarına gelmektedir. Bir şehrin çevresi manasına gelmesiyle de vilayetle eş anlamlı kullanılan nahiye terimi coğrafi olarak bir birlikteliği ifade etmektedir. XVI. yüzyıla kadar nahiye coğrafi olarak bir bölgeyi ifade ederken bu yüzyılın sonundan itibaren kaza manasında kullanılmıştır. Böylelikle nahiye coğrafi bir ifadeden hukuki bir idari terime evrilmiştir. Kadıların yönettiği nahiyeler diğer nahiyelerden daha üstün hale gelmiş ve livaların altında nahiyeler Tiflis eyaletinde kaza manasıyla kullanılmıştır.³⁴¹

Osmanlı eyalet teşkilatı dışında serbest mîrimîrânlık ve yurtluk-ocaklık olarak adlandırılan taşra birimleri mevcut idi. Bunlardan mîrimîrânlıklar devletin hakimiyetini tanımış ve mülkiyetleri kendilerininidir. Doğu Anadolu’da bulunan Cizre, Genç, Bitlis, İmadiye, Hakkari ve Palu gibi sancaklar bu tarz eyaletlerdendi. Yurtluk-Ocaklık ise yerli beylere verilmiş olan sancaklardı. Bunlar eyaletin beylerbeyisi ile beraber savaşa girerlerdi. Bu tarz sancaklara örnek olarak Sokman, Kulb, Çapakçur ve Çermil verilebilir. Bu sancakların sayısı XVIII. yüzyılda fazladır. Yine bu yüzyılda sancaklar büyük çoğunlukta arpalık olarak tevcih edilmiştir. Osmanlı devlet teşkilatında özel bir statüde olan Eflak-Boğdan gibi iç işlerinde serbest sayılan ancak devletin hakimiyetini kabul etmiş reayası gayri müslim olan eyaletler de vardı.³⁴²

Tiflis eyaleti daha önce belirtildiği üzere fethinin akabinde yurtluk-ocaklık olarak Kartli’nin meşru hanedanı Bagration hanedanından Şahnavaz’a tevcih edilmiştir. Yaklaşık sekiz aya yakın bir süre yurtluk-ocaklık beylerbeyi kalan Şahnavaz’ın görevden alınmasından sonra Osmanlı devlet adamı Vezir Receb Paşa Tiflis eyaletinin beylerbeyi olmuştur. Böylece Tiflis eyaleti yurtluk-ocaklık sistemden Osmanlı klasik timar sistemine geçiş yapmıştır. Ancak ileride bahsedileceği üzere Tiflis eyaletinde liva, nahiyeler ve köylerin bazıları yurtluk ocaklık olarak Gürcü tavadlara ve aznavurlara tevcih edilmiştir. Bu sebeple yurtluk-ocaklık hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Osmanlı idarî sisteminde belirli kişilere tahsis edilen bölge ya da araziler için kullanılan bir yönetim biçimi olan “yurtluk” kelimesi Osmanlı öncesi dönemde Oğuzlarda, Moğollarda ve Selçuklularda devlet yönetimine ait bir terim olarak kullanılmıştır. Devleti yönetiminde söz sahibi olan hanedan üyeleri ve önemli komutanlar

³⁴⁰ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978, s. 23-28.

³⁴¹ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 35-36.

³⁴² Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul 2008, s. 25-26.

bu mezkûr devletler döneminde yurtluk olarak kendilerinin elde ettiği toprakları yönetmişlerdir. Osmanlı sisteminde yurtluk uygulaması kendisinden önceki devletlerin tecrübesini devam ettirmiştir. Devletin eyaletleri yönetiminde zamanla özellikle uzak eyaletlerin bir yönetim sistemi haline gelen yurtluk teşkilatlanmada arazi tasarruf şekli belirlenmiştir.³⁴³ Osmanlı idarî ve malî teşkilâtında belirli bir tahsisat alanını ifade eden ocaklık kelimesi toprak tasarrufu ve toprağın hizmet karşılığında kullanımı olarak bilinmektedir. Yurtluk sisteminde olduğu gibi Osmanlı öncesinde Moğollar, İlhanlılar ve Anadolu Selçukluları ve Anadolu beyliklerinde askerî iktalara sahip sipahilerin erkek çocuklarına intikal eden şekline ocaklık veya ocakzâde timarları denilmektedir. Bu sistem Osmanlı idari sisteminde timar sistemi içerisinde varlığını sürdürmüş ve ocakzâde timarları tahrir ve timar ruznâmçelerinde yer almıştır. Ocaklık sancaklar bir bölgenin fethi sırasında faydası görülen mahalli beylere çoğunlukla kendi toprakları üzerinde bırakılan topraklardır. Hatta bölgenin mahalli yöneticileri Osmanlı orduları ile savaşmış bile olsa savaş sonrası anlaşılması durumunda ocaklık olarak bölgeyi idare etmeye devam etmişlerdir.³⁴⁴

Osmanlılarda yurtluk kelimesi ocaklık ile birlikte kullanılmıştır. Osmanlı idarî sisteminin bir parçası olarak ocaklık sancaklar hükümet ya da yurtluk-ocaklık denilen iki çeşide ayrılmıştır. Ocaklık sancakların bir türü olan hükümet sancaklarda bölgenin meşru idarecisi konumunda olan aileler büyük yetkilere sahip olmuş ve devlete itaatleri ve yükümlülüklerini ifa etmeleri halinde veraset yoluyla bu yönetim sistemi aile içinde devam etmektedir. Yurtluk-ocaklık sisteminde yine aynı şekilde idare edilen bölgenin en yetkin ailesi idari teşkilatın en üstünde yer almaktaydı. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmazken yurtluk-ocaklık sancaklarda tahrir işlemi yapılmaktadır. Hükümet sancaklarda sancak gelirinin tamamı hükümetin başında olan yerel yöneticiye aitti. Ayrıca hükümet sancaklarda merkezi idarenin memurlarından hiçkimse yer almazdı. Kendilerine ait orduları bulunan bu hükümet idarecilerin diğer sancaklar gibi sefer zamanında bağlı buldukları beylerbeyi emri altında sefer katılmaları gerekirdi. Bu sistemde beyler vefat etmesi ya da azledilmesi durumunda idare yine aynı aileden birisine verilirdi. Böylelikle bu idari teşkilat içerisindeki yönetim merkezi hükümete karşı sorumlulukları olmakla birlikte iç işlerinde özgürdü. Yurtluk-ocaklık sancaklar arpalık ve sancak hassı yoluyla verilirken hükümet sancaklar mülkiyet yoluyla aileye verilmekteydi.³⁴⁵

³⁴³ Orhan Kılıç, “Yurtluk”, *DİA*, XLIII, 2013, s. 614.

³⁴⁴ Orhan Kılıç, “Ocaklık”, *DİA*, XXXIII, s. 317.

³⁴⁵ Orhan Kılıç, “Yurtluk”, s. 614.

Kanunnâmelerden anlaşıldığı üzere yurtluk devlete ait gelirlerin hayatta olma şartıyla tevcih edilmesi, ocaklık sancakta irsen intikal şartı aranmaktaydı. Yurtluk-ocaklık teşkilatı ise irs ve kaydı hayat şartı birlikte bulunur böylece bu teşkilatlanmanın devamlılığı sağlanırdı. Kendilerine yurtluk ya da yurtluk-ocaklık verilen reisler hakimiyetindeki toprakları satamaz, bağışlayamaz veya vakfedemezdi. Bu statünün devamı için yöneticilerden sadakat ve bölgede sükuneti sağlamaları beklenirdi. Yurtluk toprakları tasarruf edenler içerisinde Konya ve Bayburt gibi nahiyelerde atçeken bazı taifeler bulunmaktadır. Bu taifeler yurtluklarının büyüklüğü adedinde devletin verdiği görevleri yapmakta ve karşılığında çift, bennâk, caba, öşr, kovan gibi vergilerden muaftılar. At akçesi, adet-i ağnâm, resm-i arûs ve cürm-ü cinayet gibi vergileri ödemekle yükümlüydüler.³⁴⁶

Ocaklık sancaklar; Bosna, Van, Kars, Çıldır, Şam, Şehrizer, Rakka, Bağdat, Basra, Diyarbakir, Anadolu gibi eyaletlerde görülmektedir. Bu eyaletlerde yer alan sancakların tamamı yurtluk-ocaklık değildir. Zamana göre değişiklik gösteren yurtluk-ocaklık sayıları 1673-1740 yılları arasında Diyarbakir, Çıldır Van ve Bağdat eyaletlerinde yetmiş civarı ocaklık sancak bulunmaktadır. Uzun süren Safevî savaşları nedeniyle bu uç eyaletlerde diğer eyaletlere nazara daha çok ocaklık sancak bulunmaktadır. Bölgenin yerel beyleri doğrudan resmi görevli haline gelmiş kendi iç işlerindeki serbestlikle de onların sadakatini artırmıştır.³⁴⁷

Ocaklık sancaklar sadece Doğu eyaletlerine has bir uygulama olmayıp Bosna ve Gürcü prenslerine de ocaklık sancaklar tahsis edilmiştir. Gürcü prenslerden Davud ve Aleksandr Han'a Osmanlı Devleti'ne itaatleri dolayısıyla toprakları ocaklık olarak bağışlanmıştır. Bu ocakların bir beylerbeyiliğe bağlanması mahalli otoriteyi sınırlamış ve uzakta olmaları merkezi idareden tamamen bağımsız halde oldukları manasına gelmemektedir. Ocaklık sistemiyle yönetim sadece sancaklarda olmasına rağmen bir istisna olarak Çıldır eyaletinin tamamı XVIII. yüzyılın ilk yarısında ocaklık olarak tahsis edilmiştir.³⁴⁸ Çıldır eyaletinin bu özel durumu 1578 yılında tesisinden itibaren devam eden bir gelenek halini almıştır. Nitekim Çıldır eyaletinin tesisi ile birlikte bölge Gürcü beylerine ocaklık olarak verilmiştir.

---

³⁴⁶ Orhan Kılıç, "Yurtluk", s. 615.

³⁴⁷ Orhan Kılıç, "Ocaklık", s. 317.

³⁴⁸ Orhan Kılıç, "Ocaklık", s.317.

1. İDARİ BİRİMLER VE YÖNETİCİLERİ

1.1 Beylerbeyilik

Osmanlı taşra teşkilatında en büyük birim beylerbeyilik, eyalet, vilayet terimleri ile adlandırılan çeşitli sayıdaki livalardan oluşan idari yapıdır. Eyaletlerin yöneticisine beylerbeyi ya da mîr-i mîrân denilirdi. Bütün ordu işlerinden sorumlu olan beylerbeyiler sancakbeylerinin amiri olup hükümdarın temsilcisi oldukları için paşa unvanıyla anılırlardı. Eyaletin merkezi genel olarak en büyük nüfus yoğunluğuna sahip olan ve beylerbeyinin ikamet ettiği paşa sancağı olarak adlandırılan bölge olurdu. Devlet teşrifatında Divan-ı Hümâyûn üyelerinden sonra gelen beylerbeyiler idari ve askeri tüm işlerden sorumlu idiler. Eyaletin adli işlerine ise kadılar bakardı. Beylerbeyinin emrinde bir dîvan ve buraya ait yazışmalardan divan efendisi sorumlu idi. Hazineye ait paraları ise hazine veya mal defterdarları tahsil ederdi. Zeamet işleri tımar kethüdası tımar işlerini ise tımar defterdarı görürdü. Beylerbeyi sefere gönderildiği zaman yerine mütesellim denilen görevli bırakılırdı. XVIII. yüzyılda genel olarak eyaletler bu mütesellimler tarafından yönetilmiştir. Mütesellimler özellikle memleketin ileri gelen üst düzey ayanlarından seçilirdi.³⁴⁹

Osmanlılarda bir idari yönetim birimi olarak Beylerbeyilik³⁵⁰ imparatorluğun ilk zamanlarından itibaren kurulan en eski birimdir. Beylerbeylik XVI. yüzyılın sonlarından itibaren adını vilayet ardından da eyalet teşkilatına evrilmiştir. XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar eyalet³⁵¹ terimi beylerbeyilik yerine kullanılmıştır.

1.1.1 Şahnavaz İbrahim Paşa

Osmanlı Devleti Tiflis'i ele geçirdiği zaman XVIII. Yüzyılın başından itibaren Tiflis'te VI. Vahtang, kardeşi İese ve oğlu Şahnavaz bölgenin en etkin Gürcü Bagration hanedanı idi. Osmanlılar bir fetih politikası olarak bölgenin yerel yöneticileri ile düşmanlık ilişkilerinden ziyade iyi ilişkiler kurarak bölgenin o döneme kadar yasal yöneticisi olan hanedanı Osmanlı sistemine dahil etmiştir. Osmanlılar Tiflis'i ele geçirdiğinde bu politikaya bağlı olarak yurtluk-ocaklık sistemiyle mevcut Gürcü yönetici ailesinden Vahtang'ın oğlu Şahnavaz'ı Tiflis beylerbeyisi olarak atamıştır. Vahtang'ın kardeşi İese Mustafa ismini alarak Müslüman olmuş 1136 Şevval/Temmuz 1724'te yurtluk-ocaklık suretiyle Kahet'e atanmıştır.

³⁴⁹ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 3-4.

³⁵⁰ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, VI, 1992, s. 69-74.

³⁵¹ H. Gibb, "Eyâlet", *Encyclopedia of Islam* (2), II, s. 721-724.

Gürcülere göre Gürcü Kralların içerisinde Gürcü kültür ve medeniyetine en çok katkı yapan kral olarak bilinen kişi VI. Vahtang'tır. Halefi olduğu I. Erekle döneminde İran yanlısı bir politika güdülmüş ve kendi yakınlarına ayrıcalıklar verilmişti. VI. Vahtang ile malları ve toprakları elinden alınan Gürcü tavadlara ve Gürcü kilisesine iadeler yapılmıştı. I. Erekle saltanatında Gürcü kilisesinin başında olan Msttheta Kataligos'u görevden alınarak yerine Vahtang kardeşi Domenti'yi tayin etmiştir. Kataligos Domenti döneminde daha önce kilisenin elinden alınan yerler iade edilerek toparlanma yaşandı. Vahtang döneminde din ve devlet adamlarından oluşan bir ekip Gürcü, Ermeni, Yahudi ve Yunan yasalarını inceleyerek tarihte ilk kez Gürcü kanununu oluşturdu. Vahtang'ın kurduğu yasama organı ile "Dusturulmalı" denilen bir başka yasa eklenerek bu yasama işi zenginleştirilerek Gürcistan'a yayılmıştı. Vahtang döneminde ekonomik açıdan Kartli'nin iyileştirilmesine yönelik adımlar atıldı. Uzun yıllar süren savaşıardan dolayı dolan köyler toparlanmaya çalışıldı. Yıkılan yollar, köprüler, kervansaraylar ve sulama kanalları onarıldı. Hayvancılık, tahılcılık, bağ ve bahçecilik, ormancılık faaliyetleri geliştirilerek pamuk tarlaları ve ipek böcekçiliği için dutluklar kuruldu. Tiflis'te yaşanan bu gelişmelerle Tiflis'in nüfusu gelişerek 20.000'i aştı. Tüccar ve sanatkârlar için lonca faaliyetleri kuruldu. Ticaret eşyaları buğday, pamuk, yün kumaş, şarap, deri, kürk ve değişik maddelerden oluşturulup ihraç ediliyordu. Deri kürkleri ve İpekler Osmanlılara ihraç edilirken Hindistan'a boya kökleri ve ibrişim ihraç ediliyordu. İran ve Osmanlılar üzerinden çeşitli malları ithal ediyorlardı. Şirvan hanlığından balık ve havyar dışında gıda maddeleri Osmanlılardan ise zeytin ve zeytinyağı ithal ediyorlardı.³⁵²

Gürcülere göre VI. Vahtang Gürcistan'ın en bilge kralı olarak bilinmektedir. Vahtang'ın fen bilimleri yanında tarih ve coğrafya ilimlerine merakı ve faaliyetleri hocası Sulkhan Saba Orbeliani'den esinlendiği düşünülmektedir. Sulkhan Orbeliani, Vahtang'ın gayri-resmi oğlu Vahuşti Bagrationi'ye Gürcü dilinde ilk modern "Gürcistan Krallığının Tarihi" kitabı yazdırmıştır. Vahtang bütün bu kültürel faaliyetlerde kendisi de bir hoca seviyesinde tarihçi, şair, çevirmen fikir ve sanat adamı idi. Vahtang ayrıca kendine has bir Gürcü ordusu kurmaya çalışmıştı.³⁵³

Gürcü krallarından XI. Giorgi 1709 yılında İran Şahı tarafından isyancı Afgan Gılzaylar üzerine gönderildi ve bu savaşta öldü. Yerine kral olarak geçen VI. Vahtang'ın kardeşi Keyhüsrev'de 1711 yılında yapılan Afgan savaşında öldü. Bunun üzerine İran'a giderek gürcü krallığının kendisine verilmesi gerektiğini söyleyen Vahtang'a Müslüman olması halinde

³⁵² Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 262-263.

³⁵³ Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 264-265.

atamanın olabileceği söylendi. Vahtang'ın bunu kabul etmemesiyle kardeşi İese Müslüman olarak Kartli kralı oldu ve Vahtang İran'da bir nevi tutsak olarak tutuldu. Sulhan Saba Orbeliani Roma'ya kadar gidip VI. Vahtang'ın Kartli'ye gönderilmesini sağlamaya çalışsa da başarılı olamadı. Vahtang 1716 yılında Müslüman oldu ancak 1719'a kadar İran'da kalmaya devam etti. Bu tarihlerde Kartli Kralı olarak oğlu Bakar görev yapmıştı.³⁵⁴ 1719 yılında ülkesine dönen Vahtang Kartli kralı olarak faaliyetlerine başladı. İran'da bulunduğu sırada Safevîlerin güçsüzleştiğini anlayan Vahtang Kartli'yi tamamen kendisine bağlı bir hale getirmek için Rus Kralı Petro ile anlaşma yaptı. Vahtang'ın amacı Gürcistan'da Kaheti, Kartli ve Samsthe Saatabago'yu birleştirerek İran hakimiyetinden kurtulmaktı. Bunun için Vahtang'ın Safevîlerin yıkılışı sonrası bölgedeki Hıristiyan unsurlarla görüşmeye geçen I. Petro'dan yardım beklemişti. 15 Haziran 1722'de Hazar seferine başlayan Rusları Gence'de bekleyen Vahtang I. Petro'nun Şirvan'ı ele geçirerek güçlerini birleştirmeyi umuyordu. Gence'de üç ay bekleyen Vahtang, I. Petro'nun Şemahı'yı almadan geri dönmesiyle hayal kırıklığına uğrayarak Tiflis'e döndü.³⁵⁵ İran Şah'ı ise Vahtang'ın Ruslara meybinden dolayı onu hain ilan etti ve Kahet Valisi III. Konstantin'i üzerine gönderdi. Lezgi askerleri ile Tiflis'e gelen Konstantin şehri yağmalayarak ele geçirdi. Bu sırada Vahtang Kartli'nin iç kesimlerine geçerek Gori'de beklemeye başladı. III. Konstantin'in Tiflis'i ele geçirmesinden kısa süre sonra Osmanlılar Tiflis'i ele geçirdi. Vahtang bir yıl kadar Gori'nin kuzeyinde Rusların hakimiyetinde olan bölgede kalmıştır. VI. Vahtang oğlu Bakar'ın Tiflis beylerbeyiliğinden azlinden sonra 15 Temmuz 1724 tarihinde ailesiyle birlikte Reç yoluyla Rusya'ya gitmiş ve ölene kadar burada yaşamıştır.³⁵⁶ Rus kaynaklarına göre VI. Vahtang'ın maiyetinde 1.200 kişi bulunmaktadır. Moskova'da ki Gürcü mahallesine yerleşen aile üyeleri burada Rus hizmetine girmişlerdir.³⁵⁷

Gürcü Bagration hanedanından olan Bakar diğer ismiyle Şahnavaz 1700 yılında Tiflis'te doğmuştur. Babası VI. Vahtang'ın yanında yetişen Bakar babasının İran'da hapsedildiği 1716-1719'da Kartli'yi yönetmiştir. 1723'te Osmanlıların Tiflis'i ele geçirmesiyle 1723 Ağustos-1724 Ocak ayları arasında yaklaşık dört ay Osmanlı beylerbeyi olarak görev yapmıştır. 1724 yılı yazında babası Vahtang ile birlikte Rusya'ya sığınmak zorunda kalan Bakar 30 Kasım 1729'da korgeneral rütbesiyle Moskova'daki Topçu dairesine atanmıştır. Rus askeri birliğin bir

³⁵⁴ N. A. Berdzenishvili, V. D. Dondua, M. K. Dumbadze, *Istoriya Gruzii*, s. 167.

³⁵⁵ James Forsyth, *Kafkasya*, çev. Timuçin Bender, Ayrıntı, İstanbul 2019, s. 295-296; M. A. Volhoyskiy, B. M. Muhanov, *Kavkazkiy Vektor Rasiskoy Politiki*, Çast I, Moskva, 2011, s. 464, 487, 517, 555. (Kavkazkiy Vektor isimli Rus arşiv belgelerinin basılmış hali olan eserde Rus Çarı I. Petro ve VI. Vahtang'ın yazışmalarını içeren onlarca belge bulunmaktadır.)

³⁵⁶ Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 266-269.

³⁵⁷ N. A. Berdzenishvili, V. D. Dondua, M. K. Dumbadze, *Istoriya Gruzii*, s. 167.

parçası olarak 1736 ve 1742 yıllarında dağlılar ve Kabardeylerle yapılan savaşlara katılmıştır. 1743 yılından itibaren Moskova’da yaşayan Bakar ilmi işlere yönelmiştir. Kendisinin kurduğu matbaada birçok kilise yayını yanında İncil’in Gürcüce tercümesini yapmıştır. 1749 yılında Gürcistan’a gitmek istemiş ancak hastalanarak 1750 yılında Moskova’da ölmüştür.³⁵⁸

Tiflis şehri fethedildikten sonra VI. Vahtang oğlu Şahnavaz İslamla müşerref olup İbrahim ismini almış ve Tiflis eyaleti beylerbeyilik namıyla 5 Ağustos 1723’te kendisine yurtluk-ocaklık olarak verilmişti.³⁵⁹ Osmanlı hakimiyetine giren Tiflis böylelikle Gürcü kralın yönetimine bırakılmıştı. Osmanlılar esasen bölgenin meşhur kralı VI. Vahtang’ı beylerbeyi olarak atayabilirdi. Ancak Vahtang hakkında geniş bir bilgiye sahip olan Osmanlı devlet adamları onun Rusya’ya meylini ve Safevî dönemindeki krallık zamanında oluşturduğu Gürcü kimliğini biliyordu. Bu sebeple Osmanlılar oğlu Şahnavaz’ı bu göreve getirerek Vahtang’ın ordu toplayarak Tiflis’e saldırmasını engellemeyi amaçlamıştı. Nitekim Gori ve Muhran taraflarında yeteri kadar askeri toplayacak gücü olan Vahtang bu dönem Gori taraflarında idi. Şahnavaz İbrahim Paşa beylerbeyi olarak atansa da Tiflis kalesinin ehliyetli bir vezirin idaresinde olmasını isteyen Bâbîâli Diyarbekir Valisi Vezir Ahmed Paşa’yı Tiflis kalesi muhafızı olarak atamıştı.³⁶⁰ Osmanlılar Şahnavaz Han’ı beylerbeyi olarak atasa da bu atama ile Gürcü hanedana bir güvensizlik duyduğu aşıkardı. Bu sebeple Diyarbakır valisi olarak bölgede Tiflis muhafazası ile görevlendirilen aynı zamanda serasker olarak tayin edilen Vezir Ahmed Paşa’ya gönderilen 23 Eylül 1723 tarihli gönderilen hükümde Tiflis Hanı olan Vahtang oğlu Şahnavaz’ın Osmanlılara itaat etmesine rağmen ihanet içine girerek bazı yerli unsurlarla birleşerek bir ihtilal içinde olduğunun anlaşılmasına üzerine ihtilalcilerin hapsedilmesi Şahnavaz ve babası Vahtang’ın da öldürülmesini istenmektedir.³⁶¹ Vezir Ahmed Paşa’ya gönderilen bir diğer hükümde ise Tiflis’te Osmanlı düzeni kuruluncaya kadar itimat hasıl olması için Şahnavaz İbrahim Paşa’nın ordu karargahında rehin olarak tutulması istenmiştir.³⁶² Bu sırada Şahnavaz’a karşı yumuşayan ve Tiflis’te Osmanlı idaresi tam anlamıyla kurulana kadar Şahnavaz’ı elde tutmak isteyen Osmanlılar Şahnavaz İbrahim’i tekrar 22 Eylül 1723’te beylerbeyi payesiyle taltif edilmiştir. Vahtang ve oğlu Şahnavaz’a Tiflis civarında bulunan

³⁵⁸ A. A. Polovtsova, “Bakar Vahtanoviç”, *Russkiy Biografiçeskiy Slavar*, II, SPb., 1900, s. 423; F. A. Brokgauz, İ. A. Efron, “Bakar”, *Entsiklopediçeskiy Slavar Brokrauz a Efrona*, Semenovskaya Tipolitografiya, I, SPb., 1892, s. 86; N. A. Berdzenishvili, V. D. Dondua, M. K. Dumbadze, *Istoriya Gruzii S Drevneyşih Vremen Do 60-Kh Godov XIX Veka*, Gosudarstvennoye Izdatelstvo Uchyebno-Pedagogicheskoy Literaturiy, Tbilisi 1962, s.166-170; P. G. Butkov, *Materialy Dlya Novoy Istorii Kavkaza, s 1722 po 1803 god*, Ç.1, SPb., 1869, s. 28-30.

³⁵⁹ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 151.

³⁶⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/578, (20 Zilkade 1135/22 Ağustos 1723).

³⁶¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/693, (22 Zilhicce 1135/23 Eylül 1723).

³⁶² BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/697, (22 Zilhicce 1135/23 Eylül 1723).

Karakalkanlı Cemaati'nin nizamının tesisi ve Osmanlı idaresine katılmalarında Vezir Ahmed Paşa'ya yardımcı olmaları istenmiştir.³⁶³ Vahtang'ın Osmanlıların bu isteklerini kabul etmesiyle padişahın takdirine mazhar olduğu ve bundan sonraki hizmetlerinde Ahmed Paşa ile ortak hareket etmesi istenmiştir.³⁶⁴

Gürcü kaynaklara göre Silahdar İbrahim Paşa Tiflis'i ele geçirdikten sonra Şahnavaz'a ve Gürcü tavadlara karşı aşağılayıcı tavırlar göstermişti. Bakar bu sebeple Osmanlıları Tiflis'ten çıkarabilmek için hapiste olan Kaheti Kralı III. Konstantin'in hapisten kaçmasını sağlamıştır. Şahnavaz 1724 yılının Ocak ayında Muhrani/Msheta bölgesinde bulunan III. Konstantin'in kardeşi Teymuraz'la Osmanlılara karşı birlik sağlamıştı. Şahnavaz bu sürede I. Petro'dan ve Safevîlerin devrik Şah'ı II. Tahmasb'dan Osmanlılara karşı yardım istemiştir. Osmanlılarla sıcak bir savaşa girmeyen Şahnavaz'ın bu faaliyetlerini takip eden Osmanlılar Tiflis beylerbeyliği görevinden Şahnavaz'ı almışlardır.³⁶⁵

Daha önce Tiflis beylerbeyisi olan Şahnavaz İbrahim Paşa'ya 17 Şubat 1724'te Ankara livası arpalık verilmiştir.³⁶⁶ İbrahim Paşa'ya padişah tarafından taltif edilerek Ankara sancağı mutasarrıflığı verilmiştir.³⁶⁷ Ankara sancağında kalmak istemezse İstanbul'a gelebileceğine dair bilgi verilmiştir. Burada asıl amacın babası Vahtang ile birlikte bölgede yetkin gücü bulunan Şahnavaz'ın İstanbul'da Osmanlıların elinde kalarak hem Şahnavaz'ın faaliyetlerini kontrole almak hem de babası Vahtang'ı ellerinde oğlu bir nevi rehin olduğu için kontrol altına almayı istemişlerdir. Şahnavaz ise bu teklife olumlu yanıt vermeyerek Rusya'ya daha önce belirtildiği üzere iltica etmiştir.

Tiflis beylerbeyliği memuriyetinden alındıktan sonra Rusya'ya kaçan bölgeden Race Ristav adlı bir tavadla anlaşarak Vahtang ve ailesi 1729 Nisan'ın da Osmanlılara bağlı Açıkbaz Meliki Aleksandre'ye saldırıda bulunmuşlardı. Osmanlıların Tiflis'i ele geçirişinden yaklaşık altı yıl sonra Osmanlılara karşı harekete geçen Vahtang ve oğlu Şahnavaz ile savaşılması için Tiflis muhafızı İshak Paşa'ya, Faş kalesi muhafızı Ali Paşa'ya, Trabzon valisi Vezir Abdurrahman Paşa'ya, asker toplayarak üstlerine gitmeleri için emir verilmişti.³⁶⁸ Ancak İshak Paşa'nın VI. Vahtang ve Bakar ile savaşma durumu vaki olmamıştır. Şahnavaz İbrahim Paşa'dan sonra göreve Osmanlı Paşası olan vezir Receb Paşa beylerbeyi olarak atanmıştır.

³⁶³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/702, (22 Zilhicce 1135/23 Eylül 1723).

³⁶⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/710, (10 Muharrem 1136/10 Ekim 1723).

³⁶⁵ Elvin Valiyev, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevî ve Rusya Kışkacında", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2014, s. 93-94.

³⁶⁶ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 74.

³⁶⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/1162, (30 Cemaziyelevvel 1136/25 Şubat 1724).

³⁶⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/1085-1086-1087, (20 Ramazan 1141/19 Nisan 1729).

Şahnavaz İbrahim Paşa'nın Osmanlı idaresinde beylerbeyiliğinin anlatıldığı bu kısımda Gürcü yöneticiler III. Konstantin ve İese hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. İese Osmanlıların 1727 yılına kadar Kartli'nin doğusu Kahet eyaletinde Osmanlılar adına görev yapan beylerbeyi olmuştur. Kral Levan'ın oğlu olan Prens İese 1680 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Levan ile birlikte İran'da yaşayan İese Ali Kuli Han ismini alarak Müslüman olmuştur. Safevîlerin askeri yönetiminde yer alan İese amcası Giorgi ve kardeşi Keyhüsrev ile Afganlara karşı 1705-1714 tarihleri arasında savaşmıştır. İran hakimiyetinde İese Kirman beylerbeyi (1709-1711) ve Safevî ordusunda topçubaşı olarak (1711-1714) görev yapmıştır. Kartli kralı olan VI. Vahtang'ın Safevîlerle anlaşamaması üzerine Kartli'ye giderek 1714-1717 yılları arasında Kartli hâkimi olarak görev yapmıştır. İese Kartli hâkimi iken Kaheti kralı II. Davit ile mücadeleye girişmiş ve bu dönemde Lezgi saldırıları Kartli'yi güçsüz duruma düşürmüştü. Daha önce bahsedildiği üzere VI. Vahtang Müslüman olmayı kabul edip İran'a geçince VI. Vahtang Kartli kralı olmuş ve İran'da bırakılmış onun yerine oğlu Bakar Kartli'ye hükmetmiştir. Bakar tarafından yakalanarak hapse atılan İese 1721'de abisi Vahtang tarafından affedilerek Muhran beyi olarak atanmıştır.³⁶⁹ Osmanlılar Tiflis'i ele geçirdiği vakit İese Osmanlı ordusuna gelip itaatini bildirmiştir.³⁷⁰ 9 Kasım 1723 tarihli Osmanlı belgesinden anlaşıldığı üzere sabık Tiflis Kralı olan İese'nin Osmanlı ordusuna gelip itaat ettiği Muhammed Kulu Han'ın itaat etmesi durumunda Kahet sancağının verilmesi, Elyesa ve oğlunun Gori sancağının verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁷¹ Vezir Receb Paşa'ya gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere İese Mustafa Paşa adını alarak İslamla şereflenmiş ve kendisine Kahet beylerbeyiliği tevcih edilmiştir.³⁷² İese Osmanlı beyi olduktan sonra VI. Vahtang ve oğlu Bakar gibi Ruslarla ittifak etmemiş ve Osmanlılara sadık kalmıştır. İese 1727 yılında kendi eceli ile ölmüştür.

III. Konstantin 1732 yılına kadar bölgede zaman zaman Osmanlılara itaatsizlik etsede Kahet eyaletinde İese'den sonra beş yıl boyunca beylerbeyilik yapmıştır. Bagrationi hanedanından I. Erekle'nin oğlu olan III. Konstantin babasının İsfahan'da bulunması dolayısıyla burada dünyaya geldi. Safevîler tarafından Mahmud Kulu Han olarak isimlendirilen III. Konstantin ağabeyi II. David'in (İmam Kulu Han) 1722'de vefat etmesiyle Kahet Han'ı olarak atandı. Şah Hüseyin tarafından Kahet yanında Gence, Karabağ ve Revan valisi olarak atanan III. Konstantin İran'da yetişmesi ile Safevîlerin güvendiği birisiydi. Nitekim daha önce

³⁶⁹ A. A. Polovtsova, "İese", *Russkiy Biografiçeskiy Slavar*, VIII, SPb., 1897, s. 68-69.

³⁷⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/794, (10 Safer 1136/9 Kasım 1723).

³⁷¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/794, (10 Safer 1136/9 Kasım 1723).

³⁷² BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/45, (10 Şevval 1136/2 Temmuz 1724).

bahsedildiği üzere VI. Vahtang'ın Ruslara meyli dolayısıyla Kartli'yi ele geçirmesi emredilmiş ve Mayıs 1723'te Tiflis'i ele geçirmişti. Osmanlıların Tiflis'i ele geçirmesi ile Serasker İbrahim Paşa tarafından hapse atılan III. Konstantin, Şahnavaz'ın talebi ile daha sonra serbest bırakıldı. Serbest kaldıktan sonra VI. Vahtang ile bir isyan faaliyetine karışan III. Konstantin başarısız olarak Kahet dağlarına çekilmişti. 1726 yılında Sünni Müslümanlığa geçen III. Konstantin yıllık haraç ödemesi karşılığında Kahet beylerbeyliği kendisine verildi.³⁷³

Osmanlı kaynaklarına göre Kahet'in 1723 yılında Osmanlılara bağlandığı görülmektedir. Gürcü kaynaklarında Tiflis'i fetih sonrası III. Konstantin'in Safevî taraftarı olması nedeniyle hapsedildiği fakat Bakar'ın yardımıyla hapisten kaçarak Kahet'te Osmanlılara karşı hazırlık yaptığı yazılmaktadır. Muhammed Kulu Han Osmanlılar tarafından Kahet beylerbeyi olarak düşünülse de Şahnavaz İbrahim'le olan ilişkisi Osmanlıları tedirgin etmiştir. Kendisine Kahet'in itaati için verilen görevi yerine getirmemesi nedeniyle firar eden Muhammed Kulu Han'ın geride bıraktığı malların kaydedilmesi için Diyarbakır Valisi vezir Ahmed Paşa'ya emir verilmiştir.³⁷⁴ Şayet Osmanlılara kesin şekilde itaat ederse kendisine Kahet eyaleti tevcih edileceği bildirilse de Osmanlılarla karşılıklı güvensizlik duyan III. Konstantin kaçmıştır.³⁷⁵ Osmanlı Devleti'ne itaatten çıkan Muhammed Kulu Han Lezgiler ve Kızılbaşlar ile birlikte hareket ettiğinden İshak Paşa'ya Muhammed Kulu Han üzerine gitmesi emredilmiştir.³⁷⁶ Tiflis Muhafızı Vezir Receb Paşa'ya gönderilen hükümde ise III. Konstantin'e güven olmayacağı daha önce serasker Ahmed Paşa'nın davetine katılmadığı Lezgilerden şikayet ettiği ancak onlarla iş tuttuğu onun hile ve desaislerine inanılmaması gerektiği bildirilmiştir.³⁷⁷ Serasker İbrahim Paşa nedeniyle III. Konstantin'in Osmanlılara itaatten şimdiye kadar kaçtığı ancak bundan sonra devlete itaat edeceği Tiflis Muhafızı Vezir Receb Paşa ve Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya bildirilmişti.³⁷⁸ III. Konstantin Kahet bölgesinde yer aldığı sırada boş durmayarak Revan kalesinde mahsur kalan kızılbaşlara yardım etmek için bir ordu tertip ederek Revan'a geldiği buradan püskürtüldükten sonra Gori kalesine taarruz eylediği ve Çıldır beylerbeyi İshak Paşa'nın başbuğ olduğu ordunun Muhammed Kulu Han'ı yendiği ve bu sebeple İshak Paşa'nın ödüllendirildiği bildirilmiştir.³⁷⁹

---

³⁷³ Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, s. 55; S. V. Dumin, *Dvoryanskiye rody Rossiyskoy Imperii*, Tom 3, Moskva, 1996, s. 68-69. Gürcü kaynaklarında III. Konstantin, Rus kaynaklarında II. Konstantin olarak geçmektedir. İran kaynaklarında Mahmud Kulu Han Osmanlı kaynaklarında ise Mehmed/Muhammed Kulu Han olarak kaydedilmiştir.

³⁷⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/691, (29 Zilhice 1135/30 Eylül 1723).

³⁷⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/794, (10 Safer 1136/9 Kasım 1723).

³⁷⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/1426, (20 REceb 1136/14 Nisan 1724).

³⁷⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/43, (10 Şevval 1136/2 Temmuz 1724).

³⁷⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/158, (20 Zilkade 1136/10 Ağustos 1724).

³⁷⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/395, (10 Safer 1137/29 Ekim 1724).

III. Konstantin'in elçiler vasıtasıyla 1725 yılı Mart ayında I. Katerina'dan yardım istediği fakat bu yardımın gerçekleşmediği aktarılmıştır.³⁸⁰ Çıldır ve Tiflis eyaletleri mutasarrıfı, Tiflis muhafızı vezir İshak Paşa'nın arzı üzerine İran memleketlerindeki fetihlerden sonra Lezgi eşkiyasını defetmek şartıyla kendisine münasip tevcihatın yapılacağı bildirilmiştir.³⁸¹ Muhammed Kulu Han'a Kahet eyaleti cizyesinin iltizamı ve Lezgi saldırılarından Kahet ve Topkaraağaç'ı koruması şartıyla Tiflis eyaleti mirimiranlık tevcihi yapılmıştır.³⁸² Kahet eyaleti beylerbeyi olan Muhammed Kulu Han Topkaraağaç kalesi muhafazası için görevlendirilmiş ve Lezgilerin bu bölgeye saldırısında Tiflis Muhafızı İshak Paşa, Trabzon eyaleti timar ve zeamet sahipleri ve sabık Tebriz Muhafızı Sivas Mutasarrıfı Ali Paşa ile birlikte Gence Muhafızı Vezir Mustafa Paşa emrinde olması istenmiştir.³⁸³ Osmanlı belgelerinde bölgeye musallata olan Car Tala Lezgileri'nin hakkından gelinmesi için yoğun emirler³⁸⁴ gelen Muhammed Kulu Han 30 Eylül 1732 tarihinde kendisine gelen bir emirle yine Tiflis Valisi İshak Paşa ve Çıldır eyaleti ile Topkaraağaç kalesi muhafızı Yusuf Paşa'ya Lezgi ve Kızılbaş taifelerinin o bölgeye saldırısında yardımcı olması emredilmiştir.³⁸⁵ Yine İran Şahı Tahmasb ile sulh yapma aşamasında Horasan'da ortaya çıkarak Tahmasb'ı koltuğundan indirip kendisi başa geçen Nadir Han'ın bölgedeki Osmanlı topraklarına karşı harekete geçeceğinden dolayı Tiflis muhafızı İshak Paşa ve oğlu Yusuf Paşa'ya yardım etmesi emredilmiştir.³⁸⁶ Osmanlılar Muhammed Kulu Han'dan Lezgi saldırıları ve Nadir Han'a karşı olacak savaşta yardım almaya çalışırken Kahet beylerbeyinin İranlılara meylini bildiği için ortadan kaldırılmasını 17 Aralık 1732'de emretmişti.³⁸⁷ Osmanlı kayıtlarına göre Muhammed Kulu Han'ın ölümü 1732 yılının sonları en geç 1733 yılının başlarında gerçekleşmiştir. Batonişvili gibi bazı Gürcü tarihçiler III. Konstantin'in ölümünü 1729 yılında gösterirken Seknia Çkhedzia 1732 tarihini verir.³⁸⁸ Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Muhammed Kulu Han 1733 Ocak ayına kadar yaşamıştır. Daha önce belirtildiği üzere Muhammed Kulu Han'ı ortadan kaldıran İshak Paşa oğlu Yusuf Paşa Kahet beylerbeyi olmuştur.

³⁸⁰ Elvin Valiyev, Doğan Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", *SUTAD*, 2016, S. 40, s. 21.

³⁸¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/221, (29 Rebiülahir 1138/4 Ocak 1726); Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1540-1541.

³⁸² BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/302, (20 Ramazan 1139/11 Mayıs 1727); BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/342, (10 Şevval 1139/31 Mayıs 1727).

³⁸³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/585, (29 Safer 1141/4 Ekim 1728).

³⁸⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/666, (30 Receb 1144/28 Ocak 1732).

³⁸⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/1380, (10 Rebiülahir 1145/30 Eylül 1732).

³⁸⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/1435, (20 cemaziyelevvel 1145/8 Kasım 1732).

³⁸⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/369, (29 Cemaziyelahir 1145/17 Aralık 1732).

³⁸⁸ Elvin Valiyev, Doğan Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", s. 21.

1.1.2 Receb Paşa

Aslen Arnavud olan Receb Paşa'nın doğum tarihi bilinmemektedir. Bostancı Receb Paşa'nın akrabası olan Receb Paşa küçük yaşta devlet işlerine girerek hazîne-i hümâyûn kethüdası olmuştur. Receb Paşa 1726 yılında vefatına kadar Devlet-i Aliyye'nin çeşitli eyaletlerinde valilik ve muhafızlık görevleri yapmıştır. 1707 yılında vezirlik payesi ile Diyarbakır valisi olmuştur. Sırasıyla Van (1710), Sivas (1711), Trabzon (1712), Teke Sancağı (1713), Yenikale ve Azak (1713), Kudüs (1714), Diyarbakır (1716) eyaletlerinde valilik görevi yapmıştır. 1717 yılında Erdel ve Vidin muhafızı olan Receb Paşa aynı yıl Şam valisi olmuştur.³⁸⁹ 21 Ağustos 1719'da Haleb valisi olmuştur. 1720 yılında Mısır valisi olarak atanıp 1721'de Mısır'daki görevinden azledilmiştir. Receb Paşa aynı yıl tekrar Haleb valisi olmuştur.³⁹⁰ 13 Kasım 1723'te kayıtlı atama kaydına göre Haleb valiliği ibkâ edilen Receb Paşa aynı zamanda Cerde askerine başbuğ olmak şartıyla Kudüs, Gazze ve Nablus mutasarrıfı olmuştur. Receb Paşa'nın kutsal topraklardaki başarıları nedeniyle Gazze livası 3 Haziran 1722'de (18 Şaban 1134) ber vech-i ilhak olarak verilmiştir.³⁹¹

Receb Paşa Haleb beylerbeyi iken İran coğrafyasına açılan sefer ve Tiflis'in ele geçirilmesinden sonra 27 Ocak 1724'te (Gurre-i Cemâziyevvel 1136) Tiflis beylerbeyi olarak atandı.³⁹² Daha önce belirtildiği üzere Tiflis livasının ilk beylerbeyi Gürcü tavadlarından VI. Vahtang oğlu Şahnavaz 5 Ağustos 1723'te Osmanlı sistemindeki ilk beylerbeyi olarak göreve başlamıştı. Gürcü kralı babası ve amcalarının Ruslarla ilişkileri ve bölgede sorun çıkarması nedeniyle azledilmiş onun yerine Vezir Receb Paşa belgedeki ifadeyle “*bir gün ve bir saat akdem serîan ve acilen varub ...*” biran önce Tiflis beylerbeyiliğine gidip Serasker Vezir Ahmed Paşa ile ittifak ve ittihat etmesi şartıyla 27 Ocak 1724'te atanmıştır.³⁹³ Vezir Recep Paşa'ya gönderilen ilk hükümde yeni fethedilen Tiflis eyaletinin mutasarrıflığına tayin olduğundan kapı halkı ve askerleriyle Tiflis'e varıp ahaliye ve memlekete nizam verdikten sonra tahririnin yapılarak gerekli vergilerin düzenlenmesi istenmiştir.³⁹⁴ Receb Paşa'nın bir an önce Tiflis'e giderek kontrolü ele almasını isteyen Bâbiâli gönderdiği hükümlerle de acele

³⁸⁹ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, yay. Haz. Nuri Akbayar, çev. Seyit Ali Kahraman, IV, s. 1366-1367; Şeyhî, *Vekayîü'l-Fuzalâ*, III, 691, s. 711-716.

³⁹⁰ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 96-97.

³⁹¹ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 91.

³⁹² Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 151.

³⁹³ BOA, KK.d., 523, s. 96.

³⁹⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/1070, (10 Cemaziyelevvel 1136/5 Şubat 1724).

etmesini istemiştir.³⁹⁵ Receb Paşa mutasarrıfı olduğu Tiflis eyaletinde emniyet ve sükuneti sağlaması için takviye güç elde edebilmesi amacıyla 25 Haziran 1724'te (3 Şevval 1136) Trabzon livası ber-vech-i ilhak olarak verilmiştir.³⁹⁶ Trabzon eyaletinde bulunan bütün devlet yetkililerine gönderilen fermanın anlaşıldığı üzere Trabzon eyaletinden Vezir Receb Paşa'nın Tiflis muhafazasında kullanmak üzere imdad-ı seferiye vergisinin tahsili yapmıştır.³⁹⁷ Receb Paşa'dan Tiflis'te düzen ve asayiş sağlaması yanında Revan seferine katılması Kahet ve Topkarağaç kalesinin ele geçirilmesine yardımcı olmuştur.³⁹⁸ Receb Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği arizalardan anlaşıldığı üzere Gence ve Şemseddinli tarafından yağmacı askerlerin Kazak livasına saldırılar olduğu aynı zamanda Tiflis livası olan Akçakale'ye de taarruzlar olduğu bu sebeple Çıldır ve Sivas elviye alaybeylerinden toplanan askerlerle buradaki sorunu gidermeye çalıştığı bildirilmiştir. Ayrıca Gence ve Şemseddinli isyancılarıyla birlikte hareket eden Muhammed Kulu Han'ın Gürcüler için önemli bir kişi olduğunu bütün Gürcüleri etrafında toplayabildiğini Revan kalesi ve Gori gibi kaleler için tehlike oluşturduğunu belirtmiştir.³⁹⁹ Receb Paşa askerleriyle birlikte Gence ve Şirvan'ın ele geçirilmesinde de faaliyetlerde bulunmuştur.⁴⁰⁰ Receb Paşa Revan kalesinin ele geçirilmesinde ve III. Konstantin'in asker toplayarak isyanında Tiflis muhafızı olarak başarılı işler yaptığı için duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.⁴⁰¹

Bir yıldan fazla Tiflis beylerbeyi olarak görev yapan Receb Paşa (Ramazan 1137) 14 Haziran 1725'te Revan kalesi muhafazası şartıyla Diyarbekir ve Revan valisi olmuştur.⁴⁰² 12 Ocak 1726'da hâlen Revan eyaletine Mutasarrıf Vezir Receb Paşa'ya Sivas eyaleti imar ve ihtimamı şartıyla verilmiştir.⁴⁰³ Receb Paşa Revan muhafızı ve Sivas beylerbeyi görevinde iken 1726 yılında vefat etmiştir.⁴⁰⁴ Receb Paşa öldüğü zaman Haleb valisi ve kadısına gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere beylerbeyilik görevlerindne çok mal edindiği ve Tiflis muhafazası esnasında miri hazineden aldığı borçları ödemediği Haleb eyaletinde Receb Paşa'nın birçok malı olduğunun bilindiği bunun tespit edilerek kaydının tutulması ve malların İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.⁴⁰⁵

³⁹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/1205, (10 Cemaziyelahir 1136/6 Mart 1724).

³⁹⁶ BOA, KK.d., 523, s. 75.

³⁹⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/113, (20 Şevval 1136/12 Temmuz 1724).

³⁹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/1348, (10 Receb 1136/4 Nisan 1724).

³⁹⁹ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1398-1399. (Gurre-i Safer 1137/20 Ekim 1724).

⁴⁰⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/1425, (20 REceb 1136/14 Nisan 1724).

⁴⁰¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/396, (10 Safer 1137/29 Ekim 1724).

⁴⁰² Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 105.

⁴⁰³ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 83.

⁴⁰⁴ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1518.

⁴⁰⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/1209, (20 Rebiülevvel 1139/15 Kasım 1726).

1.1.3 İshak Paşa

XVI. yüzyılda Çıldır eyaletinin tesisinden sonra ilk beylerbeyi olan Menûçîhr'in daha sonra itaatten ayrılmasıyla bir dönem merkezden beylerbeyi atamaları yapılsa da kısa zaman sonra bölgenin soylularından beylerbeyi atanması uygulamasına geçilmiştir. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Sefer Paşa bölgenin yerli tavadı olarak atanmış ve bundan sonraki Çıldır valileri genel olarak onun soyundan atanmıştır. Çıldır eyaleti jeopolitik konumu gereği Güney Kafkasya'ya hâkim bir mevkide yer alıp Osmanlı'nın bu bölgeyi takip ettiği en mühim konum olmuştur. Bu vesile ile Çıldır eyaletini yönetecek hanedanın hem merkeze yüksek sadakati hem de Batı Gürcistan'da ve İran topraklarında yer alan olaylarda istihbari faaliyette bulunmaları gerekmektedir.⁴⁰⁶

İshak Paşa'dan önce dedesi Arslan Mehmed Paşa (1663-1680) ve babası Yusuf Paşa (1680-1690) amcası Salih Paşa (1690-1695) Çıldır eyaletini yönetmiştir. İshak Paşa'nın doğum tarihi ve Çıldır valiliği öncesi hayatı hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Çıldır beylerbeyiliği öncesi eyaletin önemli merkezi Oltu'da sancakbeyliği yaptığı bilinen İshak Paşa'nın Çıldır eyaletine beylerbeyi olarak atandığı tarihlerde de farklı tespitler vardır. Daha önceki araştırmalarda 1697, 1698 ve 1701 gibi tarihler geçse de M. Kazdal'ın çalışmasında tespit ettiğine göre İshak Paşa 15 Ekim 1695⁴⁰⁷ tarihinde Çıldır beylerbeyi olmuştur.⁴⁰⁸ İshak Paşa'dan önceki beylerbeyi olan amcası Salih Paşa ile aile içi rekabette olduğu atama kaydından da anlaşıldığı üzere amcası Salih Paşa'dan alınan görevin kendisine tevcih edildiği belirtilmiştir. Amcası Salih Paşa zaman zaman Bâbîâlî'ye yazdığı arzuhallerden anlaşıldığı üzere Çıldır eyaleti beylerbeyiliğinin kendisinin hakkı olduğunu ve İshak Paşa'dan alınarak kendisine verilmesini talep etmiştir. Salih Paşa'nın bu tekliflerinden çoğu reddedilse de 1707-1708 tarihinde bu şans kendisine tanınmıştır. Ancak Salih Paşa'nın merkezden gelen görevleri yerine getirmede başarılı olamaması üzerine İshak Paşa bir yıl içerisinde yeniden atanmıştır. İshak Paşa'nın yerine Salih Paşa'nın oğlu Arslan Mehmed Paşa 1717-1718 yılında babası gibi bir sene atansa da Dadyan Meliki Becan ile yaşanan sorunları çözememesi nedeniyle Bâbîâlî İshak Paşa'yı yeniden atamıştır.⁴⁰⁹

Yukarıda bahsedildiği üzere Çıldır eyaleti Batı Gürcistan'da yer alan İmereti, Guria, Abhazya ve Megrel ile ilişkilerde olduğu kadar, Güney Kafkasya'da yer alan Kartli ve Kahet'te hatta Kuzey Kafkasya hakkında yer alan Şirvan ve Dağıstan bölgelerini yönetmede kritik bir

⁴⁰⁶ Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", *DİA*, VIII, 1993, s. 300.

⁴⁰⁷ İlgili hüküm için bkz. BOA, MAD.d., 18551/17, (6 Rebiülevvel 1107/15 Ekim 1695).

⁴⁰⁸ Mehmet Kazdal, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*, s. 114-115.

⁴⁰⁹ Mehmet Kazdal, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*, s. 115.

öneme sahiptir. Dolayısıyla bu eyaletin beylerbeyisinin sahip olduğu misyon ve yönetme becerisinin yüksek düzeyde olması öne çıkmaktadır. Özellikle mahir bir yönetici olan İshak Paşa gibi önemli bir devlet adamının XVIII. yüzyılın ilk döneminde bölgenin en önemli aktörü olduğu gerçektir. İshak Paşa'nın biyografisine bakıldığında birçok kez görevden alınsa da vefatına kadar Bâbîâli ondan vazgeçememiştir. Uzun bir yaşamı olan İshak Paşa vefat ettiğinde dahi Osmanlı beylerbeyi olarak vefat etmiştir. Gürcü tarihçi Vahuşti'ye göre Osmanlılar İshak Paşa'yı İmereti, Ahıska, Lori, Tiflis ve Kahet Kralı olarak atamışlardır. Gürcüler tarafından "Kral" sıfatı yakıştırılan İshak Paşa 1723-1735 yılları arası Tiflis eyaletinin en önemli figürü olmuştur.

İshak Paşa Tiflis'in fethi öncesi Çıldır beylerbeyliği görevinde iken Batı Gürcistan'da yer alan Osmanlı'ya tabi Açıkbaz, Güril, Dadyan ve Abaza meliklikleri ile merkezi hükümet arasında ilişkileri sağlayan en önemli kişi olmuştur. Çıldır beylerbeyi olarak İshak Paşa'nın kendisinden önceki beylerbeyiler gibi bu Gürcü beyliklerinin idarecilerini atama, merkeze ödeyecekleri vergileri toplama, meliklerin kendi aralarındaki sorunları çözme, isyanları engelleme/bastırma ve sınır ihtilaflarını giderme gibi çok önemli idari görevleri vardı.⁴¹⁰

Osmanlı sisteminde beylerbeyi atandığı eyaletin en yetkili mercisi olup bütün atamalar "vekil-i padişah" olarak beylerbeyi yerine getirirdi. Tahrir yapıldıktan sonra eyaletin timar ve zeamet arazileri beylerbeyinin arzıyla hak sahiplerine verilmiştir. Beylerbeyinin görevi bununla da kalmayıp kethüda, kâtip, muhassıl, alaybeyi, çavuşlar gibi birçok devlet görevlisinin atanma yazıları beylerbeyinin görevi altındaydı.⁴¹¹ İshak Paşa'nın Osmanlı idare sistemi içerisindeki beylerbeyilerden farklı olarak sadece yönettiği eyaletlerde değil komşu eyaletlerinde birçok yeni atama, nasb, ilam, ibka ve azillerde karar verici kişi olduğu Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmıştır.

Daha önce bahsedildiği üzere XVII. yüzyılın sonunda Ruslarla yaptığı savaşlar sonucu Azak kalesi elden çıkmış ancak 171 Prut zaferinden sonra 1713'te imzalanan Edirne antlaşması ile geri alınmıştı. Bu anlaşma sonrası İshak Paşa Çıldır eyaletinden askerlerin eyaletin konumu dolayısıyla Azak kalesine görevlendirildiğine dair sahte evrak düzenleyerek Çıldır eyaleti, Oltu ve Ardahan-ı Küçük sancaklarında ki ahaliden para topladığı tespit edilmiştir. İddiaların ciddiliği neticesinde yapılan tahkikat sonucu İshak Paşa'nın haksız yere halktan para topladığı ve sancakbeylerine zulmettiği tespit edilmiştir. Bu sebeple 14 Mayıs 1715'te Çıldır eyaleti

⁴¹⁰ Mehmet Kazdal, "Osmanlı Devleti'nin Kuzey Doğu Sınırında Bir Beylerbeyi: İshak Paşa ve Çıldır Beylerbeyliği Döneminde Açıkbaz Melikliği ile İlişkileri (1695-1703)", *Kalemname*, C. VI, S. 13, s. 49-72.

⁴¹¹ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 22-24.

beylerbeyliği görevinden azledilerek Limni adasına sürgün edildiği mühimme belgesinden anlaşılmıştır. İshak Paşa'nın azledildiği bu sürede yerine daha önce bahsettiğimiz gibi amcasının oğlu Arslan Mehmed Paşa beylerbeyi olarak atanmıştır. Arslan Mehmed Paşa'nın Açıkbaz Meliki Giorgi'ye saldırarak kaleleri ve mallarını ele geçirdiği iddiası üzerine yapılan tahkikat sonrası Arslan Mehmed Paşa'nın hatalı bulunması ile Limni adasından daha önce bölgeye gönderilen İshak Paşa'ya Melik Giorgi'nin kurtarılıp Arslan Mehmed Paşa'nın İstanbul'a gönderilmesi emredildi. Arslan Mehmed Paşa İstanbul'a gönderilse de kendisini affettirerek tekrar Çıldır'a döndü. Bu esnada Dadyan Melik'i Becan'ın Ruh kalesini ele geçirmesi ile başka bir sorun ortaya çıktı. Arslan Mehmed Paşa, Becan olayının çözülmesi şartıyla beylerbeyi yapılırsa da Arslan Paşa başarılı olamadı. İki ay geçmesine rağmen verdiği sözleri yerine getiremeyen Arslan Mehmed Paşa yerine tekrar İshak Paşa Mayıs 1719'da beylerbeyi olarak göreve getirilmiştir.⁴¹²

Osmanlı Devleti'nin Tiflis'i fethinin hemen öncesinde İshak Paşa ve merkezi hükümet arasında bir gerilim meydana gelmişti. Açıkbaz Meliki Giorgi'nin eşi Prenses Dodopol'un iddiasına göre kocasının vefatı ile mirasına el konulmuş ve kendisi mağdur edilmişti. Çıldır beylerbeyi olarak görev yerine giren bir bölgede yaşanan bu hadise ile alakalı İshak Paşa görevlendirildi. Ancak İshak Paşa Açıkbaz bölgesi beylerinin el koyduğu malların şâkîlerden alındığını ve bu malların maktul Açıkbaz melikine ait olmadığını belirtmişti. Bunun üzerine İstanbul'a kadar gelen Dodopol İshak Paşa ve bölgenin tavadlarını şikâyet etmişti. Bâbîâli meselenin halli için Erzurum beylerbeyi Vezir İbrahim Paşa'yı görevlendirdi. Ayrıca Erzurum valisine yardım için Bâbîâli'den Dayızâde Mustafa görevlendirildi. Erzurum'da yapılan yargılamada bir sonuca ulaşılamaması sonucu mahkeme İstanbul'a taşındı. Davalı ve davacının İstanbul'a getirilmesi için güzergâh üzerinde bulunan bütün yöneticilere yazılar gitse de İran savaşının her an ortaya çıkacak olması nedeniyle dava görülmeden Çıldır eyaletinin ocaklık statüsü kaldırılarak İshak Paşa azledildi. İshak Paşa yerine daha önce Trablusşam beylerbeyliği yapmış olan Şehsuvarzâde Vezir Seyyid Mehmed Paşa Çıldır'a atandı. Çıldır'ın yeni valisinden jeopolitik konumu gereği bir an önce görev yerine gitmesi İran'da yaşanan olaylardan dolayı Rusların Şirvan ve Şemahı'ya saldıracağı bu vesile ile bölgede yaşanacak büyük savaşlar öncesi idari yönetimin Çıldır'da oluşturulması istenmişti. Bölgede savaş beklentisinin en üst seviyeye çıkması sonrası İshak Paşa ve Prenses Dodopol'ü İstanbul'a getirmesi emredilen Dayızâde Mustafa'ya oluşacak savaştan dolayı atanan yeni beylerbeyi Vezir Seyyid Mehmed Paşa gelmeden görevini icra etmemesi istenmişti. İran'da yaşanan bu durum üzerine Osmanlılar

---

⁴¹² Mehmet Kazdal, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*, s. 264-269.

pragmatist düşünerek savaş öncesi beylerbeyi değişikliğini uygun görmeyerek İshak Paşa'yı İstanbul'a getirtmekten vazgeçti. 21 Ekim tarihinde Dayızâde Mustafa'ya gönderilen emirde Erzurum Valisi İbrahim Paşa'nın İshak Paşa'nın tecrübesinden yararlanmak isterse İstanbul'a göndermemesi emrediliyordu. Erzurum Valisi İbrahim Paşa'nın emrine verilen İshak Paşa görülen lüzum üzere 27 Ekim 1722'de yeniden yurtluk ocaklık olarak tesis edilen Çıldır beylerbeyi olarak atandı.⁴¹³

Çıldır beylerbeyi olan İshak Paşa Osmanlı Devleti'nin kuzey doğusunda yer alan bölgelerin hâkimi ve denetçisi konumundadır. Bölgeye gönderilen yüzlerce dîvân-ı hümâyün kararlarından anlaşılmaktadır ki İshak Paşa Açıkbaş, Dadyan, Kutaisi, Güril, Batum, Acara, Gönnye, Megrel gibi bölgeler ve bu bölgelerdeki idarecilerin takibi görevini yürütmüştür. Dadyan Meliki Becan'ın halkına zulmetmesi ve eşkıyalık faaliyetleri yaptığı için onun ortadan kaldırılması görevi ve bölgedeki kalelerin güvenlik ve asayiş için Çıldır beylerbeyisi İshak Paşa memur edilmiştir. Osmanlı'nın Güney Kafkasya'yı fethinden önce İshak Paşa'nın bu coğrafyada en mühim yetkililerden olduğu bu belgelerden anlaşılmaktadır.⁴¹⁴

İshak Paşa'dan bölgedeki halkına zulmeden fazladan vergi toplayan yöneticiler hakkında soruşturma yapması ve sonuca göre bu haksızlığı ortadan kaldırmasını içeren birçok evrak kayıtlıdır. Bunun yanında İshak Paşa'nın kendisine yönelikte gerek Çıldır beylerbeyisi iken gerek Tiflis beylerbeyisi iken birçok hükümde ahaliye zulmedilmemesi, haksızlık yapılmaması ve adaletli olunması gibi konularda dikkatli olması gerektiği hususu merkezden gönderilen hükümlerle tembih edilmiştir.⁴¹⁵

İshak Paşa Gürcistan'ın batısında Çıldır beylerbeyi olarak yaptığı arizalar ve merkeze sunduğu raporlarla bölgede yer alan meliklerin azil ve nasbında birinci dereceden etkili bir kişi idi. Açıkbaş meliki olan Gorgi'nin öldürülmesi ile yerine oğlu Aleksander'ı Melik olarak atanmasında merkez tarafından İshak Paşa tayin edilmesi bunlardan örnek olarak sadece bir tanesi idi.⁴¹⁶

İshak Paşa'nın bölgedeki bu etkin gücü elbette Güney Kafkasya eyaletlerinin fethinde de kullanılmıştır. Bölgedeki askerler ve kalelerin savaş için kullanılabilmesi için gerekli zahire

⁴¹³ Mehmet Kazdal, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*, s. 268-273.

⁴¹⁴ İshak Paşa'nın yaptığı faaliyetlerden bazıları için bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d, 116/1190-1437 (29 Şevval 1121/1 Ocak 1710), (29 Muharrem 1122/30 Mart 1710), BOA, A.DVNS.MHM.d, 119/886, (10 Cemaziyelahir 1124/15 Temmuz 1712), BOA, A.DVNS.MHM.d, 120/472, (10 Safer 1126/25 Şubat 1714), BOA, A.DVNSMHM.d 126/1040-1041-1049, (29 Muharrem 1130/2 Ocak 1718), BOA, A.DVNS.MHM.d, 127/575-576-577-578, (20 Receb 1130/19 Haziran 1718).

⁴¹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 126/733 (29 Şevval 1129/6 Ekim 1717).

⁴¹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 130/95-97-98-99-100-101-102 (29 Rebiülevvel 1133/28 Ocak 1721); BOA, A.DVNS.MHM.d, 130/161-167-208, (10 Cemaziyelahir 1133/9 Mart 1721).

ve askerlerin toplanması görevi ile İshak Paşa Gürcistan'ın fethi için görevlendirilmiştir.⁴¹⁷ İshak Paşa Tiflis beylerbeyi olan Şahnavaz İbrahim'in göreve başladıktan sonra hakkında soru işaretleri nedeniyle Tiflis eyaleti muhafızlığına Osmanlı paşalarından atama yapılmıştı. İshak Paşa 10 Ekim 1723 tarihinde Çıldır eyaletinin elviye mutasarrıfları, alaybeyleri ve bütün timar ve zeamet sahipleriyle Tiflis Kalesi'nin muhafazasına memur edildiğinden eyalet askeriyle varıp Tiflis'in muhafazası hizmetine başlaması emredilmiştir.⁴¹⁸ İshak Paşa vakit kaybetmeden Tiflis'e geldiğinde Şark seraskeri İbrahim Paşa tarafından çeşitli bahanelerle alıkonulmuş ve hapse atılmıştı. Bize göre İbrahim Paşa'nın Erzurum beylerbeyliği döneminde Dodopol ile olan davada İshak Paşa'nın haksız olduğunu bilmesi ve İsfahan'ın düşmesi sonrası İshak Paşa'nın haksız yere affedilmesinden dolayı çeşitli bahanelerle hapse atmıştır. İbrahim Paşa, İshak Paşa'nın bölgedeki nüfuzunu bildiği için ve bölgenin tek hâkimi olmayı düşündüğünden böyle bir davranışta bulunmuş olabilir. Ancak bu bölümün A kısmında daha önce belirtildiği üzere bize göre Serasker İbrahim Paşa'nın seraskerlik görevinden azli Rusların Bakü'yü ele geçirmesi olayı değil İshak Paşa ile bölgede yaşadığı problemdir. Nitekim İstanbul'da İshak Paşa'nın hapsedildiği haberi alınır alınmaz Tiflis civarındaki memurlara Erzurum valisi İbrahim Paşa'nın haksız yere hapsedildiği ve zorla yüklü miktarda parasına haksız yere el koyduğu belirtilmiştir. İbrahim Paşa'nın bir an önce bu hatasından dönmesi ve zorla aldığı paraları İshak Paşa'ya geri vermesi emredilmiştir.⁴¹⁹ İshak Paşa vezaret rütbesi alana kadar Erzurum valisi vezir Mustafa Paşa, serasker Vezir Ahmed Paşa ve Tiflis valisi Recep Paşa emri altında Revan kalesinin alınması, Gence'nin alınması, Kahet ve Topkarağaç'ta kalelerin zaptı ve Car Tala Lezgilerinin isyanlarının bastırılması gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur.⁴²⁰

İshak Paşa daha önce İstanbul'dan vezaret unvanı istese de verilmemişti. Ancak Haziran 1724'te bu bölgede namı ve vukufiyeti bulunan İshak Paşa'nın Çıldır beylerbeyliği ve Tiflis muhafızlığı üzerinde kalmak kaydıyla *rütbe-i vâlâ-yı vezaret* ile ödüllendirilmiştir. Çelebizâde'de İshak Paşa'ya vezirlik rütbesinin verilmesi tarihi ay ve gün olarak verilmemiştir. Ancak Trabzon eyaletinin vezir Receb Paşa'ya tevcihi kararı 3 Şevval 1136 (25 Haziran 1724) aynı belgede yer aldığı için İshak Paşa'nın vezirliğinin de aynı tarihte olduğu düşünülebilir.⁴²¹ Sicilli Osmaniye göre ise 13 Şevval 1136 (5 Temmuz 1724)'te İshak Paşa'ya vezirlik rütbesi

⁴¹⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 130/344-348-365-366 (29 Receb 1133/26 Mayıs 1721).

⁴¹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 131/712-713-714-715, (10 Muharrem 1136/10 Ekim 1723).

⁴¹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 131/857, (30 Rebiülevvel 1136/28 Aralık 1723).

⁴²⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 132/1348, (10 Receb 1136/4 Nisan 1724); BOA, A.DVNS.MHM.d, 131/1426, (20 Receb 1136/14 Nisan 1724).

⁴²¹ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1367.

verilmiştir.⁴²² İshak Paşa vezirlik rütbesini aldıktan sonra Car Tala Lezgileri ve Muhammed Kulu Han'ın Revan ve Gori kalelerine taarruzlarında vezir Ahmed Paşa ile birlikte askeri olarak faydalı işler yaptığı için zaman zaman ödüllendirilmiştir.⁴²³ İshak Paşa Çıldır beylerbeyi olmasına rağmen bu tarihlerden itibaren Çıldır'a gitmemiş kışları dahil Tiflis kalesi muhafazasında kalmıştır.⁴²⁴

Ocaklık olarak yönetilen Çıldır eyaleti mutasarrıfı olan İshak Paşa'nın Çıldır eyaletinde ki görevi üzerinde kalmak ve Tiflis kalesini muhafaza etmek şartıyla vezirlik rütbesiyle Tiflis eyaleti beylerbeyiliğine 14 Haziran 1725'te (2 Şevval 1137) atanmıştır.⁴²⁵ Çıldır ve Tiflis eyaleti mutasarrıfı İshak Paşa'ya hitaben gönderilen mühimme kaydında Tiflis beylerbeyi vezir Receb Paşa'nın Revan kalesi muhafızlığına görevlendirildiğinden dolayı İshak Paşa'nın bölgeye olan vukufiyetinden Çıldır eyaleti üzerinde kalmak üzere Tiflis eyaletinin tevcih edildiği aktarılmıştır.⁴²⁶ İshak Paşa'nın Tiflis beylerbeyi olduğu dönemde Gence'nin fethi için uğraşan Osmanlı ordusuna destek kuvvet olan Sivas ve Çıldır eyaleti askerleri Tiflis'ten bölgeye sevk edilmiştir. İshak Paşa bu askerlerin Gence'ye gitmesini çok istememiş ve Tiflis'te muhafazanın önemli olduğunu bu askerlerin burada kalmalarını sağlamıştır.⁴²⁷ İshak Paşa Tiflis'in imarı ve idari yapı için önemli olan defterhane katiplerinin hazırlayacağı tahrir çalışmalarında kâtiplerin sorumluluğunu almıştır. Ayrıca defterdarlık ve darphane faaliyetleri İshak Paşa uhdesinde faaliyetlerine devam etmektedir.⁴²⁸ Osmanlı askerlerinin Gence'yi fethi için garnizon olarak kullanılan Tiflis kalesinden sürekli bir destek ve zahire temini gibi lojistik destekler sağlanmıştır.⁴²⁹ Bu bölümün B kısmında yer aldığı üzere İshak Paşa Tiflis'in muhafazası, askerlerin yerleştirilmesi, tahrirlerin yapılması, mevaciblerin ödenmesi, seraskerlere hizmet, zahire ve mühimmat temini, asayiş ve güvenlik işleri ile alakalı görevler yapmıştır.

Tiflis eyaleti beylerbeyiliği Tiflis kalesinin muhafazası şartıyla Tiflis ve Çıldır eyaletleri mutasarrıfı Vezir İshak Paşa'ya 13 Aralık 1727'de ibkâ kılınmıştır.⁴³⁰ İshak Paşa bu süre zarfında Lezgi, Sığnak, Şahseven gibi asi grupların yağma faaliyetleri ve Tiflis'in muhafazası görevine devam etmiştir. Bu sürede İshak Paşa'nın idaresinde bulunan Çıldır ve Tiflis halkının

⁴²² Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, III, s. 806.

⁴²³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 132/395, (10 Safer 1137/29 Ekim 1724).

⁴²⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 132/398-399, (10 Safer 1137/29 Ekim 1724).

⁴²⁵ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 151.

⁴²⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 132/1075, (Evâil-i Şevval 1137/12-22 Haziran 1725).

⁴²⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 132/1317, (29 Zilhicce 1137/8 Eylül 1725).

⁴²⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 133/62-63, (29 Safer 1138/6 Kasım 1725); BOA, A.DVNS.MHM.d, 133/79, (10 Rebiülevvel 1138/16 Kasım 1725).

⁴²⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 133/166, (29 Rebiülevvel 1138/5 Aralık 1725).

⁴³⁰ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 151.

savaş sebebiyle zor duruma düşmesi nedeniyle masrafların kısılması istenmiştir. Şark seferleri dolayısıyla beş seneden beri tekalif-i örfiye ve şukka ile imdad-ı seferiye verdikleri için sıkıntı çeken ahalinin hallerine merhameten refah ve emniyetlerinin sağlanması için muhafazada ve mansıbında bulunan eyalet ve liva mutasarrıflarına fazla sayıda asker gerekmediğinden masrafların hazariyeye göre azaltılıp imdad-ı seferiye ahali üzerinden kaldırılması emredilmiştir.⁴³¹ Daha önce bahsedildiği gibi İshak Paşa Lezgi ve diğer eşkıya saldırıları İran memleketlerinde devam eden savaşta asker, mühimmat ve zahire sevkinde çalışmıştır. Tiflis eyaletinde eşkıya saldırıları ve birçok sebeple göç eden kişilerin ana vatanlarına Tiflis'e döndürülerek iskân edilmeleri ve tehdit edilmemeleri İshak Paşa'dan istenmiştir.⁴³²

İshak Paşa'nın Tiflis beylerbeyliği Tiflis eyaleti ve Tiflis kalelerinin muhafazası şartıyla 9 Nisan 1729'da (10 Ramazan 1141) yeniden ibkâ edilmiştir.⁴³³ İshak Paşa'nın Tiflis'e yeniden atanmasından sonra İshak Paşa'ya 5 Ağustos 1729'da Hemedan eyaleti tevcih edilmiştir.⁴³⁴ Babiâli yeni fethedilen Hemedan şehrinin bütün gelirleriyle birlikte İshak Paşa'ya bahşedildiğini, burasının verimli bir araziye sâhip olduğunu, tekrar eski bayındır hâle getirilmesi için çevreye dağılmış olan ahalinin şehre davet edilerek onlara karşı şefkatli bir yaklaşımla hareket edilmesini, içlerinden isyan edenlere karşı taviz verilmeyip haklarından gelinmesini ve kısa zamanda şehrin tekrar mamur ve bayındır hâle getirilmesini istemiştir.⁴³⁵

İshak Paşa tüm bu eyalet muhafızlığı görevinde en çok Lezgilerle mücadele etmiştir. Bu dönemde İshak Paşa'nın Lezgileri merkezi hazineden asker ve para yardımı almak için bir bahane olarak kullandığı Lezgilerin akın ettiği Topkarağaç kalesinin tamiri için gönderilen eşyaların israf edilmesi gibi nedenlerle İshak Paşa görevden alınmıştır. Tiflis kadısına ve kalede bulunan diğer askerlere yazılan emirde Receb Paşa'dan sonra göreve gelen İshak Paşa'nın ilk günden itibaren kendi çıkarı için devlet gelirlerini kendisi yiyip memlekette ihtilale sebep olacak durum yok iken Lezgi taifesinin zararından dolayı çok sayıda asker ve hazineden para talebiyle hazineyi talan ettiği için oğlu Yusuf Paşa ile birlikte Tiflis kalesinde hapsedilmesi istenmiştir. İshak Paşa ve oğlunun nakit, emval, emlak, eşya ve hayvanlarının devlet tarafından el konulduğunu bunların eksiksiz tahririn yapılarak Tiflis Muhafızı Vezir Rüstem Paşa'ya teslim edilmesi emredilmiştir. Vezir Rüstem Paşa Tiflis'e geldikten sonra sorgulanmaları için İshak Paşa ve oğlunun Kilidülbahir kalesine gönderilmesi istenmiştir.⁴³⁶ Tiflis beylerbeyi

⁴³¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 134/893, (20 Rebiülahir 1140/5 Aralık 1727).

⁴³² BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/482, (20 Muharrem 1141/26 Ağustos 1728).

⁴³³ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 151.

⁴³⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/1371, (10 Muharrem 1142/5 Ağustos 1729).

⁴³⁵ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13/216, (10 Muharrem 1142/5 Ağustos 1729).

⁴³⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/752, (10 Receb 1144/8 Ocak 1732).

olarak İshak Paşa eyaletin emvalini dört yüz elli kese-i rumi akçe ile ihale ile iltizamen almıştır.⁴³⁷

İshak Paşa'nın Tiflis kalesinde hapse alınmasıyla Tiflis beylerbeyliği önce Vezir Ahmed Paşa'ya⁴³⁸ sonra Karaman Valisi ve Tebriz seraskeri Vezir Rüstem Paşa'ya verilmiştir. Rüstem Paşa'ya gönderilen hükümde acele bir şekilde Tiflis'e gitmesi memleketin nizam ve imarına gayret etmesi emredilmiştir.⁴³⁹ İshak Paşa'nın yeğeni olan Arslan Mehmed Paşa Çıldır beylerbeyi olarak göreve getirilip Karaman Valisi ve Tebriz Seraskeri Vezir Rüstem Paşa'nın uzakta olmasından dolayı bir an önce giderek Tiflis'te hakimiyeti ele alması İshak Paşa ve oğlunun malı metrukesini ortaya çıkarması istenmiştir.⁴⁴⁰ 1732 Ocak ayından Haziran ayına kadar oğlu ile birlikte hapiste kalan İshak Paşa Mayıs ayında Vezir Rüstem Paşa'nın vefatı nedeniyle Eylül 1732'de yeniden Tiflis beylerbeyi olarak atanmıştır.⁴⁴¹ Tiflis beylerbeyi İshak Paşa bu yeni atanmasından sonra da yine aynı şekilde Car Tala Lezgileri ve İran savaşı ile alakadar olmuştur. Nadir Han'ın ortaya çıkararak Bağdad'ı muhasara etmesi ve Şirvan taraflara hareket etmesinden dolayı İshak Paşa'ya ani saldırılara karşı hazır olması emredilmiştir.⁴⁴² Yine aynı tarihlerde bu defa Çıldır eyaletine saldıran Lezgilerin zararlarının def edilmesi için emirler verilmiştir.⁴⁴³

İshak Paşa Tiflis'in Nadir Şah tarafından ele geçirilmesinden sonra Çıldır eyaletine döndü. Eyaleti yurtluk-ocaklık olarak idare eden oğlu Yusuf Paşa'nın görevinde devam etmesini isteyen İshak Paşa'nın talebi olumlu karşılandı. Yusuf Paşa'nın 1744'te vefat etmesi ile İshak Paşa tekrar Çıldır beylerbeyi olarak atandı. Kasım 1745'te yaşlılığı bahane edilerek emekli edilen İshak Paşa'nın yerine Arslan Mehmed Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. Bunun ardından Sinop'a kalıcı olarak sürgün edilmesi kararlaştırılan İshak Paşa'nın emekli edilmesindeki tek neden yaşlılığının olmadığı damadı ve bazı akrabalarına da idam kararı verildiği bu sebeple haksız fiillerinden dolayı İshak Paşa ve yönetiminin cezalandırıldığını M. Kazdal tespit etmiştir. Ayrıca Sinop sürgününe uzun süre direnerek gitmeyen İshak Paşa Kars canibi Serasker Hekimoğlu Ali Paşa'nın kefaleti ile bu cezadan kurtulmuştur. İshak Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın tanışıklıkları 1725 yılında beraber katıldıkları Tebriz'in fethine kadar uzanmaktadır. İshak Paşa cezadan kurtulmakla kalmamış 30

⁴³⁷ BOA, C.ML., 53/2468, (04 Cemaziyevvel 1142/25 Kasım 1729).

⁴³⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/757, (10 Receb 1144/8 Ocak 1732).

⁴³⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/757, (10 Receb 1144/8 Ocak 1732).

⁴⁴⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/756, (10 Receb 1144/8 Ocak 1732).

⁴⁴¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/1347, (10 Rebiülahir 1145/30 Eylül 1732).

⁴⁴² BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/119, (29 Cemaziyelahir 1145/17 Aralık 1732).

⁴⁴³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 139/839, (29 Zilkade 1145/13 Mayıs 1733).

Haziran 1746'da Kars bölgesinde bulunan ordunun zahiresini karşılaması, üç bin teçhizatlı asker vermesi ve Batum'dan Kars'a gelen zahireleri ücretsiz taşınması şartıyla kendisine Çıldır beylerbeyliği yeniden tevcih olunmuştur. Böylelikle dört kez Çıldır beylerbeyliği görevinden ayrılmak zorunda kalan İshak Paşa beşinci kez aynı göreve getirilmiştir.⁴⁴⁴ İshak Paşa Ağustos-Eylül 1748 (Ramazan 1161) yılında yaşı yüz veya yüzü aşkınken eceliyle vefat etmiştir.⁴⁴⁵

1.1.6 Diğer Beylerbeyleri

Tiflis eyaletinde göreve yapan beylerbeyiler içerisinde en çok görev yapan kişi yaklaşık olarak 10 senelik hakimiyeti bulunan İshak Paşa'dır. Daha önce belirtildiği üzere Tiflis eyaleti yurtluk-ocaklık olarak VI. Vahtang'ın oğlu Şahnavaz İbrahim'e tevcih edilmişti. Şahnavaz Vahtang'ın devlete itaat ve tabiiyet arz etmiş iken sonradan ihanet içine girdiği bazı kimselerle ihtilal hazırlığında olduğu anlaşıldığından ihtilal içinde olanların hapsedilip Şahnavaz Han'ın ve Vahtang'ın ortadan kaldırılması 23 Eylül 1723'te emredilmiştir.⁴⁴⁶ Bu esnada Diyarbakır valisi olan Revan seraskeri vezir Ahmed Paşa'ya Tiflis eyaleti ek olarak 30 Eylül 1723 tarihinde verilmiştir.⁴⁴⁷ Ahmed Paşa'ya gönderilen emirde Tiflis Han'ı Şahnavaz'ın İbrahim Paşa'nın ordu karargahında hapis edilmesi emredilmiştir.⁴⁴⁸ Osmanlılar bu esnada Vahtang'a ferman göndererek Osmanlı Devleti'ni sadakat ve bağlılığını bildiren eski Tiflis Hanı Vahtang oğlu Şahnavaz'ın beylerbeylik payesiyle taltif edildiği, Tiflis civarında bulunan Karakalkanlı Cemaati'nin nizamının tesisi ve idare edilmesi ve Revan seferinden serasker olan Diyarbakır Valisi Ahmed Paşa emrinde olması şartıyla affedilmiştir.⁴⁴⁹ Bu durumda Diyarbakır Valisi Vezir Ahmed Paşa Tiflis muhafızı olmuş ve Şahnavaz beylerbeyilik görevine devam etmiştir.⁴⁵⁰ Dolayısıyla Ahmed Paşa Tiflis beylerbeyi olarak atansa da bu göreve başlamamıştır. Zaten üzerinden bir ay bir süre bile geçmeden Çıldır beylerbeyi olan İshak Paşa'ya Çıldır eyaletinin elviye mutasarrıfları, alaybeyleri, bütün timar ve zeamet sahipleriyle Tiflis Kalesi'nin muhafazasına memur edilmiş ve bir an önce Tiflis'e gitmesi emredilmiştir.⁴⁵¹

Vezir Ahmed Paşa 1723 Eylül ayında önce Tiflis muhafızı ardından beylerbeyi olarak atansa da Şahnavaz İbrahim görevine devam etmiştir. Şahnavaz İbrahim'den sonra ise Receb

⁴⁴⁴ Mehmet Kazdal, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*, s. 273-282.

⁴⁴⁵ Mehmet Kazdal, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*, s. 310.

⁴⁴⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/693, (22 Zilhicce 1135/23 Eylül 1723).

⁴⁴⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/690, (29 Zilhicce 1135/30 Eylül 1723).

⁴⁴⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/697, (22 Zilhicce 1135/23 Eylül 1723).

⁴⁴⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/702, (22 Zilhicce 1135/23 Eylül 1723).

⁴⁵⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/708, (10 Muharrem 1136/10 Ekim 1723).

⁴⁵¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/712-713, (10 Muharrem 1136/10 Ekim 1723).

Paşa ve İshak Paşa Tiflis beylerbeyliği görevini yapmıştır. Daha önce belirtildiği üzere İshak Paşa 1731 sonlarında Lezgi taifesinin saldırılarını engelleyemeyerek devleti zarara uğrattığı gerekçesiyle görevden alınarak hapsedilmişti. Bu esnada Tiflis muhafızı olarak Vezir Rüstem Paşa görevlendirilmiş Tiflis beylerbeyi ise vezir Ahmed Paşa olmuştur. Tiflis muhafazasında olan cümle askerlere, eyalet ve elviye alaybeylerine gönderilen hükümde Tiflis eyaleti vezir Ahmed Paşa'ya tevcih edildiğinden onun emirlerine uyulması emredilmiştir.⁴⁵² Ancak vezir Ahmed Paşa'nın ilk atamasında olduğu gibi Tiflis'e gelip göreve başlamadan Tiflis eyaleti muhafızı olan vezir Rüstem Paşa beylerbeyi olarak atanmıştır.⁴⁵³ Vezir Rüstem Paşa serasker Ahmed Paşa'nın Bağdad civarında olup Nadir Han'a karşı hazırlıkta olduğu için göreve geç geleceği nedeniyle Tiflis eyaleti beylerbeyliği bu esnada Vezir Rüstem Paşa'ya tevcih edilmiştir.

Vezir Rüstem Paşa'nın Tiflis beylerbeyi olarak atanması sonrası Tiflis muhafızlığına sabık Veziriazam Osman Paşa atanmıştır.⁴⁵⁴ Vezir Rüstem Paşa'ya ilk verilen görev Lezgi saldırılarından Tiflis ve ahalisini kurtarması ve Sıgnak keferesinin üzerine varılarak daha önce söz verdikleri borçlarını ödemelerini sağlaması istenmiştir. Sıgnak eşkıyalarının şayet borçlarını vermezlerse oba ve derneklerinin perakende ve perişan edilmesi emredilmiştir.⁴⁵⁵ Rüstem Paşa'nın Tiflis beylerbeyliği için yola çıktığı esnada Mayıs 1732'de ani vefatı sonrası⁴⁵⁶ Trabzon valisi ve halen Tiflis muhafızı olan Osman Paşa Trabzon eyaleti de kendi uhdesinde kalmak kaydıyla Tiflis beylerbeyliğine atanmıştır.⁴⁵⁷ Çıldır beylerbeyi olan Arslan Mehmed Paşa'nın Trabzon beylerbeyi olarak atanıp Tiflis'in muhafazasında Osman Paşa'nın maiyetine verilmiştir.⁴⁵⁸ Osman Paşa'nın Tiflis'e gelene kadar Tiflis muhafazasıyla görevlendirilen Şahin Mehmed Paşa Tiflis'e geldiğinde Arslan Mehmed Paşa'nın Gence muhafızlığına giderek Genç Ali Paşa'nın maiyetine girmesi istenmiştir.⁴⁵⁹ Arslan Mehmed Paşa'ya gönderilen birçok hükümde Tiflis'e Şahin Mehmed Paşa gelir gelmez Gence'ye gitmesi emredilmişken Tiflis muhafızı vezir Osman Paşa'dan gelen yazıda Lezgi eşkıyasına gerektiği gibi nizam verilemediği bu sebeple Arslan Paşa'nın Tiflis'te kalmaya devam etmesi

⁴⁵² BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/605, (20 Receb 1144/18 Ocak 1732).

⁴⁵³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/757, (10 Receb 1144/8 Ocak 1732).

⁴⁵⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/913 (20 Zilhicce 1144/14 Haziran 1732).

⁴⁵⁵ BOA, AE.SMHD.I., 127/9277, (28 Şevval 1144/24 Nisan 1732).

⁴⁵⁶ Tiflis Muhafızı Rüstem Paşa muhallefâtı için bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 25/21, (07 Rebiülevvel 1145/28 Ağustos 1732); BOA, D.BŞM.MHF.d., 25/46-47, (19 Ramazan 1145/5 Mart 1733). Vezir Rüstem Paşa'nın vefat ettiğinde devlete tuğ-ı hümayun caizesi borcu olduğu ve muhallefâtından bu para tahsis edilmiştir. BOA, AE. SMHD.I., 43/2587, (15 Şevval 1146/21 Mart 1734); BOA, TS.MA.e., 977/14, (23 Cemaziyelevvel 1146/1 Kasım 1733).

⁴⁵⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/942, (29 Zilhicce 1144/23 Haziran 1732).

⁴⁵⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/943, (29 Zilhicce 1144/23 Haziran 1732).

⁴⁵⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/945, (29 Zilhicce 1144/23 Haziran 1732).

istenmiştir. Bu sebeple Arslan Mehmed Paşa Tiflis muhafazasında Lezgi tehlikesi nedeniyle kalmıştır.⁴⁶⁰ Bu atamaların yapıldığı aynı tarih dilimlerinde Erzurum valisi olan Şahin Mehmed Paşa'nın da Tiflis muhafazası için Osman Paşa Tiflis'e gelene kadar görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁶¹ Şahin Mehmed Paşa'nın, Arslan Mehmed Paşa gibi Osman Paşa'nın Tiflis muhafazasına gelmesinden sonra Gence muhafazasına gitmesi istenmiştir.⁴⁶² Şahin Mehmed Paşa'nın Tiflis muhafazasına geçmesine rağmen gitmediği görev yerine gitmediği anlaşılmaktadır. Bağdad tarafından gelen havadislerde Kızılbaş taifesinin Revan ve Gence taraflarına suikast üzere oldukları haber verildiğinden Şahin Mehmed Paşa'ya Gence tarafına geçmesi defaatle emredilmiştir.⁴⁶³

İshak Paşa'nın kısa süreli görevden alınmasından sonra Vezir Ahmed Paşa, Vezir Rüstem Paşa, eski Veziriazam Osman Paşa, Şahin Mehmed Paşa ve İshak Paşa'nın yeğeni Arslan Mehmed Paşa Tiflis eyaleti muhafazasında görevlendirildiği tespit edilmiştir. Ancak bu süreç çok uzun bir süre sürmemiş yaklaşık dokuz ay sonra İshak Paşa yeniden Tiflis beylerbeyi olarak atanmıştır.

1.2 Defterdarlık ve Darbhâne

Tiflis defterdarlığı Revan ile birlikte tesis edilmiştir. Tiflis'te ilk defterdarlık görevi aynı zamanda darphâne emini olan Lami Halil Ağa'ya 10 Ağustos 1723'te (8 Zilkade 1135) verilmiştir.⁴⁶⁴ Daha önce Azak Defterdar vekili olan Merâmi Ahmed Efendi Revan Seraskeri Vezir Ahmed Paşa'nın maiyetine Defterdar vekili olarak 24 Ocak 1724'te (27 Rebiülahir 1136) atanmıştır.⁴⁶⁵ Merâmi Ahmed Efendi'nin Tebriz defterdârı olması sebebiyle yerine Revan Seraskeri Vezir Ahmed Paşa'nın maiyetinde yer alan Kasım Efendi baş defterdar el-Hâc İbrahim Efendi ilamıyla 4 Mart 1725'te (18 Cemaziyelevvel 1137) defterdar olarak atanmıştır.⁴⁶⁶

Tiflis kalesi defterdarı, Tiflis kalesinde kurulan darphânenin nazırı ve Tiflis-Gence-Çıldır Seraskerleri için lazım olan zevâhirin mübayaası için görevli olan Lami Halil Efendi'nin

⁴⁶⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/1245, (10 Rebiülevvel 1145/31 Ağustos 1732).

⁴⁶¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/945-1027, (29 Zilhicce 1144/23 Haziran 1732); BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/985, (10 Muharrem 1145/3 Temmuz 1732).

⁴⁶² BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/1028, (29 Zilhicce 1144/23 Haziran 1732).

⁴⁶³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 138/1084, (30 Muharrem 1145/23 Temmuz 1732)

⁴⁶⁴ BOA, KK.d., 523, s. 216. Fahameddîn Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 275.

⁴⁶⁵ BOA, KK.d., 523, s. 216.

⁴⁶⁶ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 276.

vefatı ile bu görevler Baş Defterdar el-Hâc İbrahim Efendi ilamı ile Devlet-i Aliyye'den Abdurrahman Efendi'ye⁴⁶⁷ 26 Ekim 1725'te (17 Safer 1138) verilmiştir.⁴⁶⁸

Osmanlı devletinin para bastığı yer olan darphânelerin ana merkezi devletin yönetildiği İstanbul'da tesis edilen Darbhane-i Âmire'dir. Geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlılarda İstanbul yanında Anadolu'da ve diğer eyaletler de de onlarca yeni darphâne kurulmuştu. Osmanlılar kendisinden önceki İslam devletlerine benzer şekilde hâkim oldukları şehirlerde daha önce kurulan darphânelerden faydalanmıştır. Taşra darphânelerinin imparatorluğun çeşitli yerlerinde tesis edildiği bilinmektedir. Bu darphâneler Rumeli coğrafyasında madenlere yakın yerler olan Serez, Üsküp, Ohri gibi şehirlerde kurulan darphâneler ile Edirne, Belgrad, Budin gibi büyük şehirlerde yer almıştır. II. Mehmed döneminden itibaren devletin sınırlarının genişlemesiyle II. Selim' bu taşra darphânelerinin sayısı da artmıştır. Kuzey Afrika'da Mısır, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'de de darphâne açılmıştır.⁴⁶⁹

Osmanlı parasal uygulamaları imparatorluğun diğer idari işleyişinde olduğu gibi Roma, Bizans, ortaçağ İslam devletleri ve İlhanlılar ile İtalya ve İspanya'daki kent devletlerinden etkilenmiştir. Özellikle Doğu Akdeniz ve Batı Asya arasında bir ticaret merkezi haline gelen Moğol İlhanlıları Osmanlı kurulmadan önce Anadolu'da sayısı kırkı bulan ve İran coğrafyasında kurduğu darphâneler ile para basımında en güçlü yapıya sahip devlet haline gelmişti. Dolayısıyla İlhanlıların Osmanlılar üzerindeki iktisadi alandaki etkisi darphâne ve para basımı işinde sanıldığından daha bârizdir. Padişah adına okutulan Hutbe ile birlikte bir bölgede egemenliğin en önemli simgesi olan sikkeler; altın, gümüş ve bakır madenlerinden oluşmaktaydı.⁴⁷⁰

Osmanlı darphâneleri ve Osmanlı para birimlerinin çeşitlenerek gelişmesi Osmanlı siyasi ve iktisadi gelişmeleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Osmanlı iktisadi sistemi ve Osmanlı paralarının durumu XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar istikrarlı bir şekilde gelişmiştir. Ancak bu tarihten itibaren yaşanan finansal krizler ve paranın 1566 ve 1585 yılında tağışı ve parada oluşan dalgalanmalar darphânelerin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. XVII. yüzyılın ortalarına kadar etkisi görülen para krizi XVIII. yüzyıla gelindiğinde yerini toparlanma ve

---

⁴⁶⁷ Abdurrahman Paşa hakkında malumat azdır. 1710'da Veziriazam Kethüdası olan daha sonra Abdullah Paşa ordusuna defterdar olmuştur. Abdurrahman Paşa 1726'da ölmüştür.

⁴⁶⁸ BOA, KK.d., 523, s. 216; Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tercihâtı 1717-1730*, s. 276.

⁴⁶⁹ Halil Sahillioğlu, "Darphâne", *DİA*, VIII, 1993, s. 501-505.

⁴⁷⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 26-27.

güçlenmeye bırakmıştır.⁴⁷¹ Bu yüzyılın başında III. Ahmed döneminde yeni bir para birimi olarak denemeleri 1690-1691 yıllarında başlayan esedî gurus darbedilmeye başlandı. Esedî gurus 1720 tarihinde yaklaşık 14,5 gram gümüşten oluşuyordu. 1 Osmanlı kuruşu 120 akçe ve 40 para olarak belirlenmiş ve böylelikle yeni bir para birimi Osmanlı sistemine girmişti.⁴⁷²

II. Selim döneminde sayısı yetmiş geçen darphâneler XVI. yüzyılın sonundan itibaren başlayan ekonomik kriz ve paranın tağşişe uğraması gibi nedenlerle kapanmıştır. İstanbul darphânesi ise sembolik para basan bir kurum haline gelmiştir. Yaklaşık bir asır süren darphânelerin faaliyette olmaması durumu bu yüzyılın sonunda yapılan “Tashih-i Ayar” ile sona ermiştir. Edirne’de 1697’de açılan ilk taşra darphânesini Erzurum, İzmir, Gümüşhane, Revan, Tiflis, Tebriz, Halep, Bağdat, Gence, Kars, Hizan, Van ve Bitlis darphâneleri takip etmiştir. Bunların haricinde Ordu-yı Humâyun Darphânesinde de para basılmaktadır.⁴⁷³

Taşra darphâneleri XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyıl ortaları arasında faaliyet göstermiştir. Osmanlının İran coğrafyasına seferi ve burada tutunma çabasının yer aldığı 1723-1735 yıllarında Osmanlı hakimiyetinin bir nişanesi olarak darphâneler kurulmuştur. Güney Kafkasya’da tesis edilen Tiflis, Revan, Gence ve Tebriz eyaletleri 1723 tarihinden itibaren fethedilmiş ve akabinde buralarda darphâne tesis edilmiştir. Yine İran coğrafyasına yakın konumda olan Gümüşhane, Kars, Erzurum ve Bağdat’ta darphâneler bu tarihlerde aktif şekilde çalışmaktadır.⁴⁷⁴

Tiflis darphânesi çok eski tarihlerden itibaren faaliyetini sürdürmektedir. Gürcistan’da yapılan arkeolojik kazılara göre M. Ö. VII. yüzyıldan itibaren Rusların para basımını yasakladığı tarih olan 1834 yılına kadar Gürcistan’da çeşitli aralıklarla para basılmıştır. Kolkhis tetri’si olarak gümüş para XV. Yüzyıl’a kadar bölgede basılmıştır. Tiflis İslam Emirliği kurulup bölgede Müslüman hakimiyeti olduğu dönemde para basma faaliyetleri yine sistemli bir şekilde devam etmiştir.⁴⁷⁵ Safevîler döneminde Gürcistan’da üretilen ilk altın paralar Kaheti’de Zagemi Darphânesinde 1555-1570 yılları arasında basılmıştır. Yarım Şahi (1.05 gr) ve Bişti (0.9gr)

⁴⁷¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, T. İş Bankası Yay., İstanbul 2021, s. 14-19; XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nun Para politikaları için bkz. Mehmet Kuru, *Osmanlı’nın Para ile İmtihanı (XVI. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nun Para Krizi)*, Fol, İstanbul 2022.

⁴⁷² Şevket Pamuk, “Kuruş”, *DİA*, XXVI, s. 458-459.

⁴⁷³ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 29, İstanbul 2013, s. 27-76.

⁴⁷⁴ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)”, s. 28-33.

⁴⁷⁵ Tiflis Ulusal Müzesi Gürcistan’da yapılan kazı çalışmalarına göre 100.000’den fazla paranın müzede olduğunu belirtmektedir. Tamar Lomouri, *Fulis Mimoktsevis İstoriyatvis Şua Saukuneebis Sakartveloşi*, ed. Tinatin Kuelia, Georgian National Museum; Artanuji Publishers, Tbilisi 2005. İslam döneminde (VIII-XIII. Yüzyıllar) Kartli’de basılan paralar için bkz. Irakli Paghava, *Şuasaukunovan Sakartveloşi Numizmatikuri Evolutsiit Analizi (VIII-XIII aa.)*, İlia State University, 2015. Gürcülerin Altın Çağ olarak adlandırdıkları (XI-XVI. Yüzyıllar) Kartli’de basılan paralar için bkz. *Kartuli Numizmatikis Katalogi*, Meridan Publishers, Tbilisi 2015.

olarak adlandırılan paralar Şah I. Abbas ve Şah Safi dönemlerinde de basılmıştır. Bu dönemlerde ayrıca Gümüş Abbasi (7.8gr) İran parası basılmıştır. Tiflis darphânesinde basılan ilk İran Abbasi'si ise 1604 tarihlidir. Safevî paralarından Gümüş Abbasi, Mahmudi (yarı abbasi), Şahi (yarı mahmudi) Tiflis darphânelerinde düzenli olarak darb edilmiştir.⁴⁷⁶ Tiflis darphânesinde basılan Safevî paraları İran'da basılan paralarla aynı kalitede üretilmiştir. Uluslararası ticarete kullanılan bir para olan Tiflis Safevî paraları East-Indian Company/Doğu Hindistan Şirketi tarafından damgalanarak tanınan bir para kabul edilmişti. 1640 yılından itibaren Fulus isimli bakır para Tiflis darphânesinde basılmıştır. Gürcü Kral VI. Vahtang (1703-1714), onun kardeşi Simon (1712-1714) ve oğlu Bakar (1717-1719) döneminde⁴⁷⁷ Tiflis darphânesinde üretilen paralara Arap alfabesi yanında Gürcü (მხედრული) Mkhedruli alfabesi eklenmiştir.⁴⁷⁸

Tiflis 24 Haziran 1723-11 Eylül 1735 yılları arası Osmanlı'nın hükümranlığı altında kalmıştır. Tiflis darphânesine ait ilk kayıt 19 Temmuz 1723 (15 Şevval 1135) tarihli tek sayfalık bir belgededir. *“Darphâne-i Amire nazırı izzetlü ağa hazretleri Tiflis darphânesinde sikke-i hümayunu padişahi ile kat olunacak altunun bu taraftan çaşnisi verilmek üzere fermân-ı âlî sâdır olmağla bir kıtası emin olan Lami Halil Ağa ve bir kıtası rayiç olup sahibiyar tayin olunan Halil'e verilmek üzere iki tarafı sikke-i hümayun ile mersum olunan çaşnileri ... mumâ ileyhimâya teslim eylesiniz. (15 Şevval 1135)”*⁴⁷⁹ Tam transkripsiyonunu verdiğimiz bu kayıttan anlaşıldığı üzere Tiflis 24 Haziran'da ele geçirildikten yaklaşık 3 hafta sonra darbhâneye tayinler yapılmış ve Osmanlı sikkelerinin basımı için faaliyete geçilmiştir.

Osmanlılar darphâne kurdukları yerlerin siyasi, askeri ve iktisadi gelişmelere bağlı olarak seçilmesine önem vermiştir. Darphâne kurulan yerin bir diğer yönden mâlî ve ticari ilişkiler açısından ehemmiyeti olan bir yer olmasına dikkat edilmiştir. Tiflis, Revan ve Gence gibi şehirlerde darphânelerin kurulmasında ilk faktör siyasi ve askeri faaliyetler etkili olmuştur. Darphâne kurulacak yerin bir diğer önemli faktörü ticari açıdan canlı olması ve tedavül hacminin geniş olmasına bakılırdı. Bunun için yeni fethedilen kentlerde kendisinden önceki yönetim döneminde basılan para ve sikkeler varsa bunlar maden ihtiyacı için kullanılırdı. Nitekim maden ihtiyacı bir darphânenin en temel kaynağı idi. Bu sebeple Tiflis'te daha önce yer alan darphanenin mevcudiyeti bir Osmanlı idari geleneği olarak burada darphâne kurmaya vesile olmuştur. Ayrıca burada basılan Safevî paraları toplatılarak maden ihtiyacının

⁴⁷⁶ Safevî Şahları adına Tiflis ve Kahette basılan paralar için bkz. *Money in Georgia*, s. 75-82.

⁴⁷⁷ Gürcü kralların adına basılan paralar için bkz. *Money in Georgia*, s. 84-85.

⁴⁷⁸ *Money in Georgia*, s. 71-72. Bkz. EK. IV.

⁴⁷⁹ BOA, D. DRB.THR., 1/10, (15 Şevval 1135/19 Temmuz 1723).

karşılanması amaçlanmıştır. Güney Kafkasya’da kurulan bu darphâneler aynı zamanda sefer esnasında ordunun para ihtiyacının karşılanması için kurulan Ordu-yı Humayun Darphânesi işlevini de görmüştür.⁴⁸⁰ Savaşlar devam ederken ihtiyaç olan paranın basımı garnizon olarak kullanılan Tiflis’te uygun görülmüştür. Nitekim Tiflis ve kalelerine gönderilen zâhire ve mühimmatların yanında sikke kesiminde kullanılacak bakır, gümüş vesaire madenlerin de bulunduğu tespit edilmiştir.⁴⁸¹

Tiflis’te darphânenin faaliyete geçebilmesi için bölgede görev yapan serasker ve idari yöneticilerin önemli bir rolü olmuştur. Savaşın devam ettiği bölgelerde darphânenin kurulması ve işleyebilmesi için gerekli eşyaların temini ve nakli ile devamlı bir surette para basılmasını sağlamak zor bir görevdi.⁴⁸² İlk iş olarak bir Darphâne emini atanır ve bu kişi ilk olarak darphânenin tesis edileceği yeri bulurdu. Güvenli ve imkân açısından rahat çalışma yapılabilecek bir yer olmasına dikkate edilirdi. Darphâne kurulacak şehirde daha önce bir darphâne binası varsa orası da kullanılırdı. Tiflis darphânesi daha önce mevcut olan Safevî dönemi darphânesinin olduğu yerde açılmıştır.⁴⁸³

Mekânın tespitinden sonra darphânenin en önemli meselesi personel teminidir. Personellerin atanmasında İstanbul’daki Darphâne Nazırı’ndan görüş alınırdı. Teknik bir mesele olduğu için İstanbul’da yetişen personel Tebriz, İzmir, Revan gibi darphânelere İstanbul’dan gönderilmiştir. İstisna olarak darphânenin kurulduğu şehirlerde bazen maden ustaları ve güvenilir memurlar yakın çevreden seçilirdi.⁴⁸⁴ Tiflis darphânesinde çalışacak teknik personel seçiminde ise pragmatist bir yol izlenerek Safevî dönemi personeli başlarına atanacak bir Osmanlı idarecisi altında istihdam edilmiştir. Böylelikle Tiflis’te kurulan darphâne Safevî dönemindeki mekânda, Safevî dönemindeki darphane personeliyle Osmanlı idaresi altında Osmanlı paraları basmaya başlamıştır.⁴⁸⁵

Darphâne binasının tesisi ve personelin ataması sonrası darphâne lazımları gelen mühimmat ile teknik donanımların tamamlanmasından sonra klasik usulle para basılıyordu. Klasik usul para basımında teknik detaylar çok olmayıp en basit stilde işlem tamamlanıyordu. XVII. yüzyıl sonunda yapılan darphâne reformu ile mihaniki darp usulü Osmanlı darphânelerinde beraberinde bazı zorlukları getirmişti. Mihaniki darp usulü üç aşamalı aletlerle

⁴⁸⁰ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)”, s. 32-34. BOA, D.DRB.d., no 164, (30 Ocak 1733/14 Şaban 1145); BOA, D.DRB.d., no 164; (25 Mayıs 1734/21 Zilhicce 1146).

⁴⁸¹ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 151-153.

⁴⁸² Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)”, s. 37-38.

⁴⁸³ Halil Sahillioğlu, “Darphâne”, s. 502-504.

⁴⁸⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, s. 32-33.

⁴⁸⁵ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)”, s. 44-45.

yapılıyordu. Çarh ile külçeler yassılaştırılıyor, doğrama aleti ile yassılaştırılan külçe pul şeklinde doğranıyor, rakkas ile de pul üzerine damga ve yazılar vurularak sikkeleniyordu. Bu aletlerin temini ve kullanımı için taşra darphânelerinin İstanbul'dan destek alması gerekiyordu.⁴⁸⁶ İstanbul'da hazırlanan alet-edavat ve kalıplar devlet görevlileri tarafından gemiyle Trabzon'a oradan Tiflis, Revan ve Gence'ye yük hayvanlarıyla götürülüyordu. Bu aletlerin taşınmasında Tiflis ve havalisine yapılan zahire ve mühimmat transferinde yaşanan sorunların aynısına maruz kalınıyordu. Bu sebeple İstanbul'a bağımlı olmak diğer taşra darphâneleri için olduğu gibi Tiflis darphânesi için de sorun oluşturuyordu.

Kıymetli maden ihtiyacı darphânelerin en önemli ham madde ihtiyacıdır. Bu maden ihtiyacının en çok karşılandığı kaynak piyasaydı. Madenlerden ve İstanbul'da satın alma yöntemiyle temin edilen altın ve gümüşlerden para basımı yapılırdı. En yaygın sistem ise piyasada tedavülde olan eski ve yabancı sikkeler toplanarak eritme ve ayrıştırma işlemlerinden geçirilip Osmanlı parası haline getirilmesiydi. Tiflis'te de bu usul tatbik edilmiş Safevî paraları piyasadan toplanarak Osmanlı parasına dönüştürülmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁸⁷

Taşra darphânelerinin idari yapısı emaneten idare denilen yetkili makamlarca tespit edilen ve muayyen bir ücret karşılığı çalışan bir devlet görevlisi tarafından yapılırdı. Darphâne nazırı/emini Müslüman idarecilerden seçilirken teknik personel genellikle gayri müslim tebaadan oluyordu. Darphânenin en üst düzey yöneticisi olan eminler, muhasebe ve kayıt işlerinden sorumlu katipler Müslüman ve Türklerden seçiliyordu. Tiflis darphânesi tesis edildiğinde ilk nazır aynı zamanda defterdar olan Lami Efendi olmuştur. Tiflis darphânesinde üst düzey yönetici olan Sahibiayar Halil Efendi yine Müslüman bir Osmanlı devlet memuruydu.⁴⁸⁸ Sahib-i ayar adı verilen görevli sikkelerin ayar ve ağırlıklarının devletin koyduğu standartlara uyup uymadığı hususundan ve teknik işlerden sorumluydu. Daha sonra Tiflis defterdarlığı ve darphâne nazırlığına 15 Ekim 1725'te Abdurrahman Efendi getirildi.⁴⁸⁹ 31 Aralık 1728 tarihinde ise bu göreve Vidin Nazırı Ahmed Efendi getirildi.⁴⁹⁰ Tebriz darphânesinde bazı gayrimüslim yöneticilerde bulunmaktadır. Revan ve Tebriz'de de defterdar olan kişiler aynı şekilde Darphâne nazırı olarak görev yapmıştır. Tebriz'in fethinden sonra Tebriz defterdarlığı ihsan olunan Silahdar Kâtibi Yeşillizâde Mustafa Efendi Tebriz'de bir Darphâne kurması bunun için, binanın ivedilikle inşası ve sahibiayar gibi darphâne personelinin

⁴⁸⁶ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)", s. 43-47.

⁴⁸⁷ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1469.

⁴⁸⁸ BOA, D. DRB.THR., 1/10, (15 Şevval 1135/19 Temmuz 1723); BOA, D.DRB.d., no 164, (15 Temmuz 1723/11 Şevval 1135).

⁴⁸⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/55, (7 Safer 1138/15 Ekim 1725).

⁴⁹⁰ BOA, C.ML., 10204. (29 Cemaziyelevvel 1141/31 Aralık 1728).

temin edilerek sultânî altun basılması için görevlendirilmiştir. ⁴⁹¹ Tiflis darphânesinde darphâne nazırları hakkında bilgi sahibi olursa da katipler, ağartmacılar, sikkezenler, altuncular, ayarcılar, saatçiler, kalcılar, ifrazcılar vb. teknik personele dair detaylara ulaşılammıştır.

Tertîbi nizâm-ı sikke-i hümâyûn adı ile devletin düzen ve nizamının korunması, alım satım işlerinin düzenlenmesi için kullanılan dirhem ve dinarın ticari işlemleri kolaylaştırması ve “ehl-i vukûf ü hibrenin ittifâkları ve marifeti şer’le” verilen nizâmın devamı ve takdir olunan mertebeden ziyâde ya da noksan olmaması istenmiştir. Sikke-i hümâyûnun belirlenen değerleri Rumeli ve Anadolu eyaletlerine 25 Kasım 1725 (Evâsıt-ı Rebî’ülevvel 1138) gönderilmiştir. Bu ölçülerin rayicinin belirlendiği bu rayiçten fazla ya da aşağı miktarda olan sikkelerin kabul olunmaması ve emredilmiştir. ⁴⁹²

Osmanlı Devleti topraklarına eklenen Tiflis, Revan ve Gence eyaletlerinde basılacak olan Osmanlı sikkeleri için İstanbul’dan bölgeye örnek sikkeler gönderilmiş ve bu sikkelerin ayarında paranın darb edilmesi Tiflis Muhafızı İshak Paşa, Revan Muhafızı Receb Paşa ve Tebriz seraskeri Abdullah Paşa’ya emir ve tenbihler gönderilmiştir. Acem sikkesi olan Abbâsî’nin tam vezinde olanlarının izâle-i nükûşiçün üzerlerine Osmanlı sikkesi darb edilebileceği, vezni tam olmayanların ise on altı, sekiz ve dört pâreye sultani kat olunması istenmiştir. Cedîd zencirekli altın kesildiğinde 24 ayar kırât halis altın olması her yüz adedinin yüz on dirhem gelmesi ve her bir adedinin dört yüz akçeye rayiç olması emredilmiştir. Tiflis’te darbedilen bu sikkelerin tedavülde olanlarından İstanbul’a geldiği ve Hazine-i Âmire nazırı tarafından onaylandığı sıhhat-i ayarında bir sorun bulunmamıştır. ⁴⁹³

Tiflis’te kurulan darphânede daha önce adı *abbasî* olan Safevî sikkeleri *sultani* denilen Osmanlı sikkelerine çevrilmişti. Bu gümüş para 7 denk vezninde, 60 ayarındadır. Sultani paranın bir tanesi 48, yarımı 24, çeyreği 12 akçe’dir. Bu değişim esnasında tekliğinden bir pâre, yarımılığından bir buçuk akçe, çeyreğinden bir akçe darp vergisi alınıyordu. Darp resminden alınan bu gelirin yarısı devlet hazinesine aktarılırken diğer yarısı masraflar ve personel ücretlerine ayrılmaktaydı. ⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1456.

⁴⁹² Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1458; Bu düzenlemeler çerçevesinde Cedit İstanbul altını tam 400 akçe, Mısır zenciri 330, Mısır tuğraları 315, cedit guruş 120 akçeye, nisfi altmış, rub’u otuz, cedit zolota 90 akçeye, sağ para 41 guruşa, cedit akçe 121 guruşa, kefere sikkesi ile işlenmiş yaldız altını 375 akçeye, Macar altını 360, eski bir para birimi olan atik esedi 144,8 dirhem, solye riya 186,9 dirhem, kara 181,98 atik zolota 68,5 dirhem, polye 173,2 dirhem, büyük lipor 24 ve küçük lipor 10 akçeye değer biçilerek sikke-i hümâyûnun kıymeti belirlenmiştir.

⁴⁹³ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1469-1470.

⁴⁹⁴ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)”, s. 50-51.

Taşra darphâneleri mihaniki darp usulü ile daha önce bahsedildiği üzere üç aşamadan sonra para basma işlemine geçmekteydi. Diğer yaygın olan para basma stili ise piyasada tedavülde olan paraların üzerindeki nakışların silinmesi ve Osmanlı damgalarının vurulması sistemidir. İkinci işlemde ilkinde göre sadece tek işlem yapılmaktaydı. Piyasada olan yabancı sikkeleri toplayıp vezin ve ayarında değişiklik yapmadan Osmanlı tuğrası basılıyordu. Osmanlı İran savaşlarında Güney Kafkasya’da kurulan Tiflis, Revan ve Gence gibi darphânelerde bu şekilde Safevî sikkeleri toplanarak nakışları izale edilerek üzerine Osmanlı damgaları basılmıştır.⁴⁹⁵

Tiflis Darphânesinde basılan Osmanlı paraları İstanbul’da bulunan bazı müzelerde ve Tiflis Ulusal Müzesinde sergilenmektedir. Tiflis’te Sultan III. Ahmed döneminde Altun, Eşrefî Altun, Onluk Gümüş paraları; Sultan I. Mahmud döneminde ise Beşlik Gümüş, Yarım Beşlik Gümüş ve Bakır paralar basılmıştır. III. Ahmed ve I. Mahmud döneminde basılan paralar padişahların başa geçtiği 1115 ve 1143 hicri tarihleri paraların üzerinde yer almıştır.⁴⁹⁶ III. Ahmed dönemi Tiflis’te darbedilen hiyerarşide en üstte yer alan Osmanlı parası Altun (bkz. Fotoğraf 1) 3,48 gram ağırlığında ve 18 milimetre çapındadır. Paranın ön yüzünde düribe fi Tiflis 1115 yazmaktadır. Arka yüzünde ise Sultan III. Ahmed’in tuğrası vardır. Eşrefî Altun (bkz. Fotoğraf 2) parası ise 6.15 gram ağırlığında ve 30/32milim çapındadır. Eşrefî Altun sikkenin arka yüzünde III. Ahmed’in tuğrası düribe fi Tiflis 1115 yazmaktadır. Ön yüzünde ise “iki kıtanın sultanı iki denizin hakanı, Sultan oğlu Sultan” manasına gelen II. Bayezid (1481-1512) döneminden itibaren paralarda kullanılan “*Sultanü’l-berreyn ve Hakanü’l-bahreyn es-Sultan bin Sultan*” ibaresi yer almaktadır. III. Ahmed döneminde merkez olan İstanbul ve Mısır’da tuğralı Eşrefî Altın’ın basılması bilinirken Tiflis’te bu altının basılması şimdiye kadar bilinmemekteydi. Tiflis darphânesinde bu altının basılması darphânenin önemini ortaya koymaktadır. III. Ahmed dönemi paraları devrinin para politikaları yönünden güçlü olduğu bir zamandır. Bu dönemde paralara ilk defa lale motifi eklendiği bilinmektedir. Ancak Tiflis darphânesinde üretilen paralarda bu motifler kullanılmamıştır. III. Ahmed dönemi paralarında Osmanlı altın sikkelerine sultani ya da hasene-i sultaniye denilmekteydi. Bu altın sikkeler Venedik Düka Sikkeleri ile gram ve altın içerikleri bakımından eş değer tutulmuş hatta ilk zamanlar Düka’dan da fazla değere sahip olmuştu. Altın sikkeler daha çok dış ticarete tüccarlar tarafından kullanılan en değerli paradır. Osmanlı altın sikkelerinin sabit bir değeri olmayıp sultanilerin değeri piyasada akçe cinsinden devlet tarafından belirleniyordu.⁴⁹⁷ İstanbul’dan

⁴⁹⁵ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1469.

⁴⁹⁶ Gürcistan Ulusal Müzesinde sergilenen Osmanlı paraları fotoğrafları için bkz. EK I.

⁴⁹⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, s. 55-67.

Tiflis'e gönderilen Cedid İstanbul altını tam 400 akçe, Mısır zenciri 330, Mısır tuğraları 315 akçe değeriyle belirlenmişti.⁴⁹⁸ Tiflis darphanesinde Cedîd Zencirikli adı verilen altın paranın Tiflis darphanesinde basıldığını Osmanlı belgelerinde göremekteyiz. 24 kırat halis altından oluşturulan bu para 1.1 dirhem veznindedir.⁴⁹⁹

Fotoğraf 1: Altın Sikkeler⁵⁰⁰

Fotoğraf 2: Eşrefi Altın Sikkeler

Yüksek hacimli işler için gerekli olan altın sikkeleri nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler, konar-göçerler ve kentliler kullanamamaktadır. Bu gruplar sikkeler yerine gümüş akçe kullanmaktadır. Küçük ve orta ölçekli parasal işler akçe ile belirlenmekteydi. Öyle ki Osmanlı sisteminde eyaletler ve devletin merkez bütçeleri akçe cinsinden belirlenmektedir.⁵⁰¹ Nitekim Tiflis tapu tahrir kayıtları akçe cinsinden kayıt tutulmuş sadece birkaç yerde kuruş hesabı yapılmıştır. Tiflis darphânesinde onluk, beşlik ve yarım beşlik gümüş olmak üzere 3 çeşit gümüş para basılmıştır. Onluk Gümüş (bkz. Fotoğraf 3) para ise 5.32 gram

⁴⁹⁸ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, s. 1458.

⁴⁹⁹ İbrahim Artuk, "Cedid Zencirikli", *DİA*, VII, 1993, s. 211.

⁵⁰⁰ İlgili para resimleri Money in Georgia kitabından eklenmiş ilgili paraların fotoğrafları ise Gürcistan Ulusal Müzesinden tarafımızca çekilmiştir.

⁵⁰¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 63.

ve 26 milim çapındadır. Paranın ön yüzünde “*Sultanü'l-berreyn ve Hakanü'l-bahreyn es-Sultan bin Sultan*” yazmaktadır. Arka yüzünde ise padişahın tuğrası ve “*düribe fi Tiflis*” yazmaktadır. Beşlik Gümüş (bkz. Fotoğraf 4) para 2.65 gram 18 milim çapındadır. Paranın ön yüzünde *düribe fi Tiflis 1143* yazmakta ve arka yüzünde Sultan I. Mahmud’un tuğrası bulunmaktadır. Yarım Beşlik Gümüş (bkz. Fotoğraf 5) para 1.09 gram ağırlığında 14 milim çapındadır. Ön yüzünde “*düribe fi Tiflis 1143*” arka yüzünde Sultan Mahmud’un tuğrası yer almaktadır.

Fotoğraf 3: Gümüş Onluk Sikkeler

Fotoğraf 4: Gümüş Beşlik Sikkeler

Fotoğraf 5: Gümüş Yarım Beşlik Sikkeler

Altın ve gümüş paraların yanında basılan bakır mangırlar Osmanlı paralarının en alt tabakasında kalmaktadır. Değeri bölgeden bölgeye değişen bakırlar günlük alışverişlerde çok küçük işlemlerde kullanılmıştır. Paranın zamanla tağşişe uğraması ile bakır mangırların değeri

iyice azalmıştı. Bakır bazı darphânelerde basılmasa da Tiflis darphânesinde basılmıştır (bkz. Fotoğraf 6). 7.65 gram ağırlığında 15/22 milim arasında çapı olan bakır paranın ön yüzünde “dürîbe fi Tiflis 1143” yazmakta arka yüzünde ise Sultan I. Mahmud’un tuğrası bulunmaktadır.⁵⁰²

Fotoğraf 6: Bakır Sikkeler

Osmanlı Devleti taşra darphâneleri sayıca çok ve bazı bölgelerin uzak olmasına rağmen merkezden bu darphâneleri denetlenmekteydi. Nitekim yapılan denetlemeler sonucunda Tiflis’te kesilen Cedîd Eşrefî altın paraların 24 ayar yerine 20 ayar basılması üzerine 2 Şubat 1728’de Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa’ya gönderilen bir fermanla altın para basımı Tiflis, Revan ve Tebriz darphânelerinde yasaklandı.⁵⁰³ Gümüşhane madenlerinden elde edilen altın ve gümüşlerin İstanbul’a Darphâne-i Âmire’ye iletilmesi emredilmişken bazı tüccarların buradan satın aldığı kıymetli madenleri Revan ve Tiflis darphânesine sattığı anlaşılınca Bâbiâli’den gelen bir emirle Gümüşhane madenlerinin İstanbul’a gönderilmesi şimdiye kadar satılmış olan madenlerin parasının ödenerek İstanbul’a tüm madenin getirilmesi istenmiştir.⁵⁰⁴

Büyük merkezlerdeki darphâneler emanet sistemi ile devlet tarafından işletilirken devletin görevlisi olan eminler tarafından idare edilirdi. Küçük darphâneler ise iltizam sistemi içerisinde açık arttırma yoluyla özel girişimcilere ya da ortaklıklara devrediliyordu. İşletilmek üzere üç yıl süreyle iltizama verilen darphaneler mukâtaa olarak birine ihale edilirdi. Tiflis’te kurulan Darphâne’nin mukâtaa geliri 100.000 akçe idi. Bu mukâtaa geliri Tiflis beylerbeyi hassına dahil edilmiştir.⁵⁰⁵ Tiflis Darphânesinin mukâtaa gelirinin Tiflis mîri-mîrânına düşen miktarı 100.000 akçe olduğuna göre Tiflis darphanesinden toplam 200.000 akçe gelir elde edildiği ve bu gelirin yarısının da darbhane masrafları ve darbhane görevli maaşları olduğunu

⁵⁰² *Money in Georgia*, ed. Irakli Managadze, National Bank of Georgia, Tbilisi 2003, s. 85-87.

⁵⁰³ BOA, C.DRB.d., 45/2203, (20 Cemaziyelâhir 1140/2 Şubat 1728).

⁵⁰⁴ BOA, C.DRB.d., 36/1789, (12 Rebiülevvel 1138/18 Kasım 1725).

⁵⁰⁵ BOA, TTD, 900, s. 75.

belirtmek gerekir. Tiflis garnizonunda yerleştirilen askeri teşkilatın bir kısmının mevâcibi darphane gelirinden sağlanmıştır.⁵⁰⁶

Osmanlı para sistemi içerisinde kırsal kesimdeki ekonomik kullanımların ne ölçüde olduğu tapu tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Tiflis tapu tahrir defterleri akçe bazında vergilendirilmiş hem aynî hem de nakit olarak ödenen tüm küçük-büyük vergiler kayıt altına alınmıştır. Tarım arazileri üzerinden alınan miktarı nakit olarak belirlenen Resm-i Çift, İspenç gibi vergiler alınmaktaydı. Öşür vergisi ise aynî olarak alınmakta köy ve mezralarda yaşayan raiyyetin gelirleri belirli bir sistemle devlet sistemine katılmaktaydı. Köylüler ve konar-göçerlerden alınan resm-i ağnam, resm-i kovan, bâcı bazar vb. birçok mal ve faaliyet için akçe cinsinden vergi belirlenmiştir. Dolayısıyla aynî ve nakdi olarak para ile alakalı yükümlülükleri bulunan toplumun en alt tabakasındaki reaya dahil herkes Osmanlı para sistemine bir şekilde dahil olmuştur.

2. ASKERİ TEŞKİLAT

Osmanlı askeri teşkilatı taşra eyalet liva ve sancaklarında şehrin kalelerine yerleştirilirdi. Kaleler ortaçağda bir şehrin en büyük korunağı, askerlerin ve sivil halkın içinde yaşadığı yerlerdi. Osmanlılar ise kalelerde tesis edilen askeri garnizon birlikleriyle şehrin güvenliğini sağlama yanında şehrin iâşesi ve lojistik planlamalarını kalelerde yapmıştır. Tiflis şehri ise milattan öncesine dayanan kale ve surları ile doğal olarak güvenli bir şehir olarak yer almıştır. Büyük Kale'nin içerisinde yer alan Küçük Kale'nin kuzeyi sarp yamaç olup doğal sur halinde bulunmaktadır. Kalenin güneyinde ise Kür nehri surların dışında güvenliği sağlayan bir diğer doğal unsurdur. Tiflis şehrinin merkezinde Büyük Kale, Küçük Kale ve Celayir kalesi olmak üzere üç adet kale bulunmaktadır. Tiflis'te tesis edilen Osmanlı idaresinin bir sonucu olarak bu kalelere askeri birlikler yerleştirilmiştir.

Osmanlıların İran ve Gürcistan seferleri sonucu birçok şehir ve kale elde edilmiştir. Tiflis şehri bulunduğu jeopolitik konum gereği garnizon olarak seçilmiş ve Tiflis kalelerinde askeri teşkilatlanma gerçekleşmiştir. Tiflis eyaletinde Gori, Akçakale, Topkaraağaç, Dumanis gibi nahiyelerde de kaleler bulunmaktadır. Tiflis kalelerine olduğu gibi eyaletin diğer kalelerine de Osmanlı askeri sınıfına ait birlikler yerleştirilmiştir. Bu kaleler sefere çıkan ordunun toplanma alanı, savaş planının yapıldığı, silahların temin, bakım ve onarımının yapıldığı yerler olmuştur. İran içlerine savaşa giden Osmanlı ordularının silah ve mühimmatlarının toplandığı,

⁵⁰⁶ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 212-213.

iaşe ve lojistiğinin sağlandığı Tiflis eyaleti kalelerine savaşın sürdüğü 1723-1735 yılları arası Dergâh-ı âli yeniçerileri ve yerli yeniçeri birlikleri yerleştirilmiştir.

Tiflis'te bulunan Osmanlı kalelerine Dergâh-ı Âli askeri birliklerinden Yeniçeriler, Cemaat ortaları (Yayabaşlar), Sekban bölükleri, Ağa bölükleri, Sipah ve Silahdarlar, Yamaklar, Topçular, Top arabacıları, Hasekiler ve Serdengeçti bayraktarları gönderilmiştir. Bunların haricinde Osmanlı taşra teşkilatı içerisinde yer alan yerli yeniçeriler de denilen daimî statüde olan ve kalelerin yakınında yer alan mahalden atanan askeri birliklerde Tiflis eyaleti kalelerinde görev yapmıştır. Bu yerli yeniçeri birlikleri ise Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar Cemaatleri, Azebler, Yerli Müstahfizlar ve Bevvâblardan oluşmaktadır.

Osmanlılar Tiflis, Gori, Topkaraağaç ve Celayir kalelerinde 1113 yeniçeri, 342 topçu, 163 cebeci ile birlikte çok sayıda levend, gönüllü, arabacı gibi askerler bulundurmış ve bunların masrafları Tiflis eyaleti mukâtaa ve ocaklık gelirinden karşılanmıştır.⁵⁰⁷ Karamanlı'nın verdiği bu bilgiler sadece bir defterde geçen sayımın ifadeleridir. Tiflis'te yaşanan on iki senelik zaman zarfında Tiflis eyaleti kalelerine atanan askerlerin sayısı sürekli olarak değişmiştir. Bu değişime bağlı olarak kalelerde askerleri beslemek için lazım olan zahire miktarı, askerlerin maaşları ve mevacibleri de değişiklik göstermiştir. Uğur Demlikoğlu eserinde Tiflis, Gori, Tob-Karaağaç ve Akçakale'de bulunan askerlerin sayısı, tayını ve mevacibi hakkında bir kısım bilgiler vermiştir. Maliyeden müdevver defterleri kullanan Demlikoğlu'nun kullanmadığı birçok maliyeden müdevver defter ve D.BŞM.d. fonuna kayıtlı defterler bulunmaktadır. Bu çalışmada Tiflis kalesinde bulunan askeri teşkilatın geneli hakkında bilgiler verilip literatürde yer alan eksik bilgiler tamamlanacaktır.⁵⁰⁸

İstanbul'dan gönderilen Dergâh-ı Muallâ Yeniçerilerinin ilki, Cemaat ortalarıdır. Yeniçeri ocağı tesis edildikten sonra yayabaşı denilen cemaat ortaları ocak içinde ilk kez kurulan yapı olmuştur. Sekban ortaları ve ağa bölükleri daha sonra tesis edildiği için cemaat ortaları ocak içinde daha yüksek konumda olmuştur. Yeniçeriler İstanbul'da görev yaptıkları gibi taşrada kalelerde istihdam edilmiştir. Üç yıl süre ile kale muhafızlığı için giden yeniçeriler tüm zabitleriyle birlikte giderek kalelerin muhafazasını sağlamaktadırlar. 24 Haziran 1723'te Tiflis kalesinin alınması sonrası Bağdatçık, Hotin, Özi ve İbrail kalesi yeniçeri zabitlerine yeni fethedilen Tiflis ve Gori kalelerine yerleşmeleri emredilmiştir. Ayrıca Otuz üçüncü, otuz sekizinci, yirminci, yirmi dokuzuncu yeniçeri cemaat ortalarının bayrakları, ortası, kazanı ve

⁵⁰⁷ Hüsametdin M. Karamanlı, "Gürcistan", s. 315.

⁵⁰⁸ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu (Tiflis, Gori, Tob-Karaağaç ve Akçakale 1723-1735)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.

bütün neferleriyle acilen Tiflis'e gelmesi emredilmiştir. Bu belgelerde cemaat ortalarının sayısı verilmemiştir.⁵⁰⁹ Tiflis'e cemaat ortası olarak gelen diğer yeniçeri numaraları şunlardır: Yetmiş dokuzuncu, otuz dokuzuncu, yedinci, yüz yedinci, elli dokuzuncu ve seksen dokuzuncu cemaat ortaları Tiflis kalesine görevlendirilmişlerdir. Ayrıca numarası belirtilmemiş cemaat ortaları da mevcuttur. Bu cemaat ortalarının sayıları her yıl değişkenlik göstermiştir. İran coğrafyasında devam eden savaşlar dolayısıyla bir kısım cemaat ortaları yeni ele geçirilen kalelere yakın oldukları için istihdam edilmişlerdir. Dolayısıyla mukim belirli bir sayıda askerlerin varlığından bahsetmek mümkün gözükmemektedir. 1723-1727 tarihleri arasında cemaat ortalarının belirli tarihlerde en yüksek 1559 en düşük ise 526 kişi oldukları belgelerden anlaşılmaktadır.⁵¹⁰ Cemaat ortası bu askerlerin günlük yevmiyeleri ise cemaat ortasının derecesine göre farklılık göstermektedir. Tiflis kalesinin elden çıkışına kadar Maliyeden Müdevver fonunda yer alan mevacib defterlerinde bu askerlerin sayısı, yevmiyesi üçer aylık Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemi ödemeleri bilinmektedir. Gori kalesinde yetmiş sekizinci cemaat ortası yerleştirilmiş ve nefer sayısı 79'dur. Toplam yevmiyesi 693 akçe olan askerlerin yıllık mevacibleri 246.708 akçedir.⁵¹¹

Osmanlı askeri sisteminde üst sınıflardan olan sekbanlar süvari ve bölükten oluşan yaya askeri birlikleridir. Sekbanbaşı yeniçeri ağasından sonra en üst düzey rütbeli iken Celali isyanları ile isyana katılan sekbanlar sebebiyle bu ocak önemini yitirerek hiyerarşide önceki yüzyıllarda ki seviyesine bir daha ulaşamamıştır.⁵¹² Tiflis kalesine 1726 ve 1727 yıllarında 20. Bölükten sayıları doksan ile 72 arasında değişen sekban tayin edilmiştir. Sekbanların günlük yevmiyeleri asker başına 7 akçe ve yıllık yaklaşık 2.500 akçedir.⁵¹³

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeniçeri ocağına bağlı olarak ortaya çıkan ağa bölükleri yeniçeri ocağının üçüncü büyük ocağıdır. 1723-1728 yılları arasında 3. Bölük, 5. Bölük, 9. Bölük, 29. Bölük ve 40. Bölükten ağa bölükleri Tiflis kalelerine atanmıştır. Sayıları ortalama 5 ile 15 arasında olan ağa bölükleri günlük ortalama 7 akçe yıllık 2.492 akçe maaş almaktadır. Tiflis kalesinde görevli askeri sınıflardan birisi de yamaklardır. Başlangıçta yardımcı asker, yeniçeri adayı asker için kullanılan yamak sınıfı XVII. yüzyılda piyade askerlere duyulan ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmıştır. Yamaklar yeniçeri ocağına bağlı daha çok kalelerde istihdam edilen askeri birlikler halini almıştır. Ancak bu durumda bir şekilde 1728

⁵⁰⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/499-500-502-503-504-505-506, (20 Şevval 1135/24 Temmuz 1723).

⁵¹⁰ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 59-61.

⁵¹¹ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 61.

⁵¹² Abdülkadir Özcan, "Sekban", *DİA*, XXXVI, s. 326-328.

⁵¹³ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 63.

tarihli bir kayıttaki yeniçeri ocağında yeterli tecrübe kazanmadan kalelere istihdam edilen bazı yamaklar karışıklığa yol açmıştı. Bunun için ellerinde ferman bulunmadan kalelere yerleşen yamakların istihdamı önlenmesi kararı alınmıştı.⁵¹⁴ Tiflis kalesinde çeşitli isimlerle yamak kâtipi ve yamak ağası sınıfları istihdam edilmiştir. Yamakân ve Yamak kâtipi adıyla yapılan kayıtlarda ortalama nefer sayısı 20 ilâ 60 arasında değişirken Yamakan Ağası kayıtlarında bu sayı 591 ilâ 625 arasında değişmiştir.⁵¹⁵

Cebeci Ocağı Osmanlı Devleti'nin merkez kuvvetlerini oluşturan kapıkulu ocaklarından biridir. Yeniçeri Ocağı gibi orta ve bölüklere ayrılan cebeciler IV. Murad döneminde sayıları 7.000'e yaklaşmış daha sonradan düşmüştür.⁵¹⁶ Dergâhı âli cebecileri yeniçerilerin ihtiyacı olan silah ve mühimmatı hazırlayan kişilerdi. Tiflis kalelerine istihdam edilen cebecilerin sayısı 356 ilâ 169 arasında değişirken Gori kalesine 66 ve 30 arasında cebeci tahsis edilmiştir.⁵¹⁷ Topçular kale istihkamı ve muhafazasında önemli yer tutmaktadır. Dergâhı âli topçuları Tiflis ve Gori kalelerine istihdam edilmişler. Tiflis kalesinde sayıları 210 ve 126 arasında değişen topçular Gori kalesinde de istihdam edilmişlerdir.⁵¹⁸ Tiflis muhafızı Vezir Receb Paşa'ya 2 Temmuz 1724 tarihli gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere Tiflis kalesinde 6 orta yeniçeri, 4 orta cebeci ve 2 orta topçu sınıfından 2.540 nefer asker bulunmaktadır.⁵¹⁹

Büyük topların taşınması için top arabalarını ve top arabalarını taşıyan hayvanların bakımından sorumlu top arabacıları İran seferlerinde kullanılmak üzere yeni fethedilen kalelerde kullanılmıştır. Belgelerden anlaşıldığı üzere 30 nefer top arabacı istihdam edilmiştir.⁵²⁰ Yüz bir cemaat ortasının 14, 49, 66 ve 67. Ortalarını Haseki askerleri oluşturmaktadır. Tiflis kalesinde hasekilerin, zağarcıbaşlıların, turnacıbaşlıların, serdengeçti bayraktarının, atlı silahdar ve sipahilerin görev yaptığı çeşitli mühimme kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁵²¹

Yerlikulu yeniçerileri denilen gönüllü yemin ve yesar cemaatleri kalelerde iskân edilen bir diğer önemli askeri sınıftır. Kalelerin sınırına yakın yerde bulunan gönüllü yeniçerilerden oluşan bu askerler İran savaşları sırasında elde edilen kalelerde kullanılmıştır. Tiflis ele geçirildikten yaklaşık bir buçuk ay sonra kaydı tutulan bu askerlerden 300 yemin ve 300 yesar

⁵¹⁴ Feridun Emecen, "Yamak", *DİA*, XLIII, s.310-311.

⁵¹⁵ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 68.

⁵¹⁶ Yasemin Kılıçaslan, "Cebeci", *DİA*, VII, 1993, s. 182-183.

⁵¹⁷ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 76.

⁵¹⁸ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 78-79.

⁵¹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/50, (10 Şevval 1136/2 Temmuz 1724).

⁵²⁰ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 81.

⁵²¹ BOA, A.DVNSMHH.d., 134/1087, (10 Cemaziyevvel 1140/23 Ocak 1728).

olmak üzere 600 kişi kaydedilmiştir. Yemin ve Yesar cemaatlerin başında birer Ağa, Kethüda, Katip, Alemdar, Çavuş, Vezzan gibi maaşları yüksek olan görevlileri bulunmaktadır.⁵²² Tiflis kalesinde ihtiyaç halinde Erzurumi Kars, Sivas ve Çıldır eyaletlerinden gönüllü yeniçerilerin gönderilmesi istenmiştir.⁵²³

Yeniçeriler kurulmadan önce Osmanlıların daimî askeri olarak azebler XVII. yüzyıldan itibaren kalelerde istihdam edilen belirli ocakları olan askerlerdir. Yemin ve Yesar cemaatleri gibi ağa, kâtip, kethüda, bayrakdar ve bölükbaşı bulunan bu askerler Tiflis kalelerinde istihdam edilmiştir. Azeblerin kale dışında yaşamaları yasak olup kale içine evler yapıp orada yaşamaları zorunluydu. Azeb askerlerin ataması için beylerbeyinin emri ve padişahın beratı gerekmektedir. 10 Ağustos 1723 tarihli kayıta Gori kalesinde 200, Tiflis kalesinde 186 ve Celayir kalesinde 110 azeb amirleriyle birlikte istihdam edilmişti. Aynı kayıta hisar erleri yani kale muhafızları da kayıtlıdır. Buna göre Tiflis'te 290, Gori'de 200, Celayir'de ise 110 müstahfız bulunmaktadır. Azeb ve müstahfızların günlük yevmiyeleri 9 akçe olarak belirlenmişti. Müstahfızların reisi olan en büyük kumandan dizdar ise günlük 50 akçe yevmiye almaktadır. Kalelerin bir diğer önemli görevlileri bevvab yani kapıcılarıdır. Tiflis ve Celayir kalelerinde dönüşümlü çalışan askerler günlüğü 10 akçeden maaş almaktaydılar. Kale kapılarının güvenliğinden sorumlu bu askerlerin sayısı 10-16 arasında değişmiştir.⁵²⁴ Diğer askeri sınıfların sayılarında olduğu gibi bu gönüllü askerler teşkilatındaki askerlerin sayısı da sürekli değişmiştir.

Osmanlı Devleti taşrada bulunan beylerbeyi, kadı, asker gibi önemli memurların maaşları karşılığında bağlı buldukları eyaletin gelirlerinden karşılanmıştır. Para dolaşımının kısıtlı olduğu çağlarda böylece askeri ve mülki görevliler devlet hazinesine yük oluşturmadan kendi iç kaynağından beslenmiştir. Eyaletlerde oluşturulan tımarlı sipahilerin giderleri aynı olarak topladıkları ürünü paraya çevirmeleri ve tımarın türüne göre asker bulundurmaları Osmanlı sisteminin temel meselesiydi. Tımar sisteminde oluşturulan eyalet askerleri Tiflis'in fethi ve daha sonrasında İran şehirlerinin zaptı için kullanılmıştır. Erzurum, Kars, Trabzon, Çıldır ve Sivas eyaleti elviye ve alaybeylerinden yeniçeri ortaları, zeamet ve tımar sahipleri Tiflis'in fethinde görevlendirilmiştir. Tiflis'in fethinden sonra Anadolu'dan bazı eyalet ve sancaklardan tımar ve zeamet sahibi kişilerin Tiflis kalesine görevlendirildiği görülmektedir.

---

⁵²² Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 86-87; BOA, MAD.d., 5117, s. 16.

⁵²³ BOA, A.DVNSMHM.d., 134/1087, (10 Cemaziyevvel 1140/23 Ocak 1728).

⁵²⁴ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 86-87; BOA, MAD.d., 5117, s. 16-17.

Bu görevlendirmeler adet olduğu üzere iki üç yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Görevlendirildiği halde sefere katılmayan bunun için timarı ya da zeameti elinden alınan birçok timar sahibi görevden azledilerek yerine yeni kişiler tayin edilmiştir. Bu hususta arşiv belgelerinde onlarca örneğe rastlamak mümkündür.⁵²⁵

Osmanlı askerlerinden şimdiye kadar bahsedilen diğer askeri sınıftaki askerler gibi Tiflis'e görevlendirilen eyalet askerleri de Gence ve Tebriz gibi diğer eyaletlerin ele geçirilmesi için görevlendirilmiştir.⁵²⁶ Daha önce bahsedildiği gibi bu askerler savaşa yakın yerlerde ihtiyaç duyulan kalelere transfer edilmiştir. Tiflis Beylerbeyi Mehmed Emin Paşa döneminde 700 nefer piyade ve 300 nefer süvari kapı halkıyla birlikte Tebriz'e gönderilmesi istenmiştir.⁵²⁷

Tiflis eyaletinin İran seferlerinde ilk fethedilen yer olması ve buraya hemen yerleştirilen askeri teşkilat aktarıldı. Sadece Tiflis'te kurulan askeri teşkilatı ve buradaki askerlerin Gence, Tebriz, Kirmanşah gibi eyaletleri fethetmek için buradan görevlendirildiklerini tespit etmek bile stratejik olarak Tiflis eyaletinin İran seferlerindeki önemini ortaya koymaktadır. Tiflis eyaleti sadece askeri lojistik ve güzergâh yolu olarak kullanılmakla kalmamış aynı zamanda İran içlerine sefere giden ordunun lojistik, mühimmat ve zahire ihtiyacını gidermede ana merkez olmuştur. Ordunun ihtiyacı olduğu en önemli besin olan arpa ve buğday satışı sefer esnasında Osmanlı topraklarında yasaklanmış ve mübayaa usulü ile satın alınarak Tiflis'e oradan ise İran içlerindeki askerlere gönderilmiştir. Tiflis'in fethi öncesinde Kars, Çıldır, Erzurum, Sivas, Tokat, Karesi gibi Anadolu eyaletlerinden un, arpa, et, peksimeti pirinç, sadeyağ, tuz ve saman satın alınmıştır. İran seferleri sırasında sadece Anadolu eyaletlerinden faydalanılmamış Balkanlarda yer alan İshakçı, Hırsova, Maçin ve Tulca gibi sancaklardan peksimet ihtiyacı giderilmiştir.⁵²⁸ Bu zahirelerin temini ve nakli için gerekli bütün masraflar Osmanlı belgelerinde kalem kalem tutulmuştur. Bu zahirelerin temini ve nakliyesi hususunda bir çalışma müstakil bir konu olup biz sadece Tiflis'in bu lojistik faaliyetlerdeki konumu ve durumuna dikkat çekmek istiyoruz.

Tiflis'in fethini müteakiben İran seferlerinde Tiflis eyaleti liva ve nahiyeleri de bu zahirelerin temin edildiği bölge olmuştur. Tiflis daha önce belirtildiği üzere Safevilerin çöküşü esnasında yaşadığı ekonomik zorluklar sebebiyle buğday ve arpa gibi zahire üretiminde Çıldır, Kars ve Erzurum gibi büyük eyaletler kadar fazla ürün ortaya koyamamıştır. Ancak kayıtlardan anlaşıldığı üzere Tiflis'in fethinden yaklaşık 2 ay sonra Ağustos ayında Tiflis nefsi-i Tiflis'ten

⁵²⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/706, (20 Safer 1140/7 Ekim 1727).

⁵²⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 136/1073, (30 Rebiülevvel 1143/13 Ekim 1730).

⁵²⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/665, (29 Rebiülevvel 1141/2 Kasım 1728).

⁵²⁸ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 102-110.

693.000 akçe değeri ile 9.240 İstanbul kilesi arpa temin edilmiştir. Yine Tiflis merkeze bağlı köylerden 341.100 akçe değerinde 7.580 İstanbul kilesi arpa mübayaa edilmiştir. Ekim 1723’da ise Kazak nahiyesinden 179.280 akçe değerinde 1.494 İstanbul kilesi arpa temin edilmiştir.⁵²⁹

1 Şubat 1725 tarihinde Gence kalesine lazım olan zahire için Tiflis’e bağlı Gori eyaletinden 2.000 kile Buğday (75.000 akçe), 10.000 kile Arpa (300.000 akçe), Tiryalit nahiyesinde 2.400 kile buğday (90.000 akçe), 12.000 kile arpa (360.000 akçe), Somhit nahiyesinde 2.000 kile buğday (240.000 akçe), 8.000 kile arpa (240.000 akçe) temin edilmiştir. 1723 Haziran’da fethedilen Tiflis eyaleti böylelikle İran’da yeni ele geçirilen kalelerin zahire ihtiyacını karşılaması için kullanılmıştır.1723-1725 arası İşhak Paşa’nın Osmanlı ordusuna destek vermesi için hem ıldır eyaletinden hem de yeni fetholunan Tiflis eyaletinden zahire temin etmesi istenmiştir. Hava şartlarının yanı sıra Anadolu’dan Kars’a, Kars’tan Revan ve Gence’ye zahire götürme işi yolda bulunan eşkıyalar nedeniyle çok zor bir hal alıyordu.⁵³⁰

Tiflis kalesindeki topçuların maaşı ise Tokat sancağı gelirinden de ödenirdi.⁵³¹ Tiflis garnizonunun iaşesinin temini için satın alınan tuz, un, buğday, arpa, ekmek ve et gibi ürünlerin fiyat ve miktarlarını gösteren muhasebe defterleri tutulur ve İstanbul’a gönderilirdi.⁵³²

3. KAZALARIN TESİSİ VE KADILAR

Osmanlı Devleti İran coğrafyasına yaptığı seferler boyunca fethettiği bölgeleri askeri yönden kendisine bağlı hale getirdikten sonra mutat olan teamüller gereği hukuki yönden de idari teşkilatını kurmuştur. Oluşturulan eyaletlerin altında kaza teşkilatı oluşturularak liva adıyla anılan yeni birimler tesis edilmiştir. Oluşturulan bu yeni eyalet, liva ve nahiyelere beylerbeyi ve sancakbeyi atanmıştır. Bunun akabinde kadı unvanıyla ilmiyeye mensup yöneticiler Osmanlı sisteminde yer alan diğer eyaletlerde olduğu gibi İran coğrafyasında bu yeni fethedilen kazalara atanmıştır.

Osmanlı Devleti kaza sistemi zamana göre değişkenlik göstermekle birlikte Şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğine bağlı en yüksek rütbeli görevliler tarafından tayin edilen kadılarla belirlenmiştir. Kazaların “mevleviyet” ve “kasaba” olarak ikiye ayrıldığı bilinmektedir. XVIII. yüzyılda mevleviyet olarak belirlenen kazalar şeyhülislamın yetkisinde tasnif edilmiştir. Kasaba kadılıkları ise Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri tarafından tayin

⁵²⁹ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 106-107.

⁵³⁰ Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu*, s. 110-113.

⁵³¹ BOA, C.AS., 48404.

⁵³² BOA, MAD.d., 3983, 4751, 7459, 15651.

edilmiştir. Üst düzey olarak adlandırılan geliri yüksek mevleviyet kazaların atamaları Ruus defterlerine kaydedilmiştir. Kazaskerlerin idaresindeki kasaba kazalar ise ruznamçelere kaydedilmiştir. İran coğrafyasında ele geçirilen yeni eyaletlerden sadece Tiflis, Gence, Revan, Tebriz ve Hemedan mevleviyet statüsünde yer almıştır. Fethi müteakibinde Tiflis ve Gence eyaletleri de mevleviyet statüsünde belirlense de daha sonra kasaba kadılığına düşürülmüştür. İran coğrafyasında yer alan mevleviyet kazalara atamaları Şeyhülislam yapmıştır. Tiflis ve Gence gibi kasaba kadılığına düşürülen eyaletler ise Anadolu Kazaskerliği'ne bağlanmıştır.⁵³³

İran coğrafyasında fethedilen ilk bölge olan Tiflis eyaletinde 1 Receb 1136/26 Mart 1724 tarihli ilk atama kaydına göre kazalar ve dereceleri belirlenmiştir. Anadolu Kazaskeri Yahyazâde Ahmed Efendi'nin ilamı üzerine şeyhülislamın işareti ve sadrazamın buyrulduzu ile bu kazalar tasnif edilerek dereceleri tespit edilmiştir. Bu ilam Tiflis eyaleti ve livalarının belirlendiği bir tasnif olmuştur. Ancak bu ilama göre tapu tahrirde yer alan livaların tek farkı Lori kazası olmuştur. Osmanlı hakimiyetinde Tiflis'in 1590 tarihli tasnifinde Tiflis eyaleti içerisinde yer alan Lori kazası başlangıçtaki bu ilama göre yine Tiflis eyaletine tabi hâmise derecesi ile kaza olarak yer almıştır. Ancak daha sonra Lori kazası Gence eyaletine bağlandığı görülmüştür.⁵³⁴ Tapu tahrirde yer alan Tiflis eyaleti ve livalarının bu kaza ve derece belirlemesine göre oluşturulduğu ortaya çıkmıştır. Tiflis eyaleti bu ilama göre sekiz müstakil kadılık bölgesi ihdas edilmiştir. Ancak bu kadılıklardan daha önce bahsedildiği gibi Lori kazası bu taksimden çıkarılmış tapu tahrirde yer alan kaza Muhran ise Gori kazası ilhakı olarak yer almıştır.

Tiflis kazaları oluşturulduktan sonra 1 Muharrem 1141 (7 Ağustos 1728) tarihli kayıtlara göre Çenik ve Mencah cemaatlerine cemaat liderlerinden birer kişi kadı olarak atanmıştır. Çenik cemaati lideri Şaban kendi cemaati yanı sıra Meşliş cemaatine 40 akçe görevle tebiden tayin edilmiştir. Mencah cemaati lideri Halil yine 40 akçe ile tebiden görevlendirilmiştir. Tiflis beylerbeyi İshak Paşa'nın arzıyla Tiflis'te bulunan bu cemaatlere kendi işlerine bakması için bu atamalar yapılmıştır.⁵³⁵

Tablo 2: Tiflis Eyaleti Kazaları Rütbe ve Dereceleri (26 Mart 1724)⁵³⁶

Kaza	Rütbesi	Akçelik Derecesi
Tiflis	Mevleviyet-Sâniye	300-400-499
Somhit	Sâbia	150-200

⁵³³ Levent Kuru, "İran'da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihatı (1723-1735)", s. 136-139.

⁵³⁴ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 31, v. 1a.

⁵³⁵ Levent Kuru, "İran'da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihatı (1723-1735)", s. 153; Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 23, v. 66a-66b.

⁵³⁶ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 31, v. 1a.

Akçakale	Sâmine	150
Kazak	Sâmine	150
Gori	Sâdise	150-200-300
Muhran	(Gori İlhakı)	300
Tiryalit	Sâbia	150-200
Kaygulu	Sâmine	150

Mevleviyet olarak tayin edilen Tiflis eyaletinin ilk kadısı mevâli-i kiramdan yüksek dereceli kadı olan Ömer Efendi'dir. Tiflis eyaletinin yeterli geliri olmaması sebebiyle Tiflis eyaleti mevleviyet kadılığı kasaba kadılığına 26 Mart 1724'te tenzil edilmiştir. Tiflis kazasının rütbesi saniye olarak belirlenmiştir. Bu sebeple Ömer Efendi bu tarih itibariyle görevinden ayrılmış ve yerine Erzincan kadılığı sonrası 22 aylık infisal süresini tamamlayan Hafizzâde es-Seyyid Ebubekir 300 akçe maaşla 24 aylığına görevlendirilmiştir. Tiflis eyaletine tabi kazalara kadı atamaları Anadolu Kazasker teşkilatı içerisinde mutat sistem içerisinde atamalar yapılmıştır.⁵³⁷

Anadolu Kazaskerliği; Anadolu ve Mısır klemi olarak ikiye ayrılmıştı. Safevî devletinden ele geçirilen yeni eyaletlerin atama işlerini daha sistemli takip edebilmek için İran klemi de kurulmuştur. Mart 1724 tarihinden itibaren Anadolu Kazaskerlerinin atamalar yaptığı Tiflis kazaları 6 Haziran 1726'da yeni bir hale bürünmüştür. Bu tarihte Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın buyrulduğundan anlaşıldığı üzere İran klemi tesis edilmiştir. Böylelikle Anadolu kazaskerliğinin yetki sahası Anadolu, Mısır ve İran olmuştur. Levent Kuru'nun da makalesinde belirttiği üzere Anadolu Kazaskeri Dürri Mehmed Efendi, Şaban Efendi ve Biraderzade Mustafa Efendi dönemindeki Anadolu Kazasker ruznamçeleri incelendiğinde İran Klemi başlığı altında ruznamçelere bir bölüm ayrılmış ve İran coğrafyasında yer alan kazaların atamaları buraya kaydedilmiştir.⁵³⁸

Anadolu Kazaskerleri bu dönemde İran'da görev yapacak kadı bulmakta zorluk çekmiştir. Uzun infisal süresinde bekleyen kadılar bile sağlık, mesafe ve eşkıyalık gibi nedenler dolayısıyla görevden kaçınmışlardır. Kazasker ruznamçelerinde birçok ilam ve buyruldu da çeşitli kadıların görev derecesinin tenzilini bile göze alarak Anadolu'ya tayin istediği görülmüştür. 1 Rebiülevvel 1138/7 Kasım 1725 tarihinde Gori kazasına muvakkaten ataması yapılan Kadı Halil, bir arzuhal sunarak göreve başlama zamanının yaklaştığını ancak

⁵³⁷ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 31, v. 1a.

⁵³⁸ Levent Kuru, "İran'da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tercihâtı (1723-1735)", s. 144.

hastalığından dolayı İstanbul'a yakın Anadolu mansıblarından birine geçici tayinini istemiştir. Kadı bu arzuhal üzere mevcut rütbesiyle terfi ettirilmeden görevlendirilmesi yönünde sadrazam onayı istenmiştir.⁵³⁹

Anadolu Kazaskeri Biraderzade Mustafa Efendi döneminde 27 Zilkade 1140/5 Temmuz 1728'de yeni bir düzenlemeye gidilerek İran kalemi Anadolu ile birleştirilmiştir. Mustafa Efendi'nin ilamında sebeplerini açıkladığı üzere mesafenin çok uzak olması sebebiyle İran canibine gidip gelmenin zor olduğu, zayıf, hasta ve yaşlı kadıların gitmekten imtina ettikleri kuvveti ve maddi imkânı yerinde olan kadıların bile gitmekte zorlandığı belirtilmiştir. Biraderzade Mustafa Efendi, İran kaleminde görev almış kadıların mansıbdan mahrum kaldıklarını ve teşkilat içinde itibar görmediklerini bu sebeple eski düzene geri dönülmesini istemiştir. Anadolu kalemi ve İran kaleminin birleştirilmesinin elzem olduğu hatta İran'da yer alan bazı kazaların statüsünün yeniden değerlendirilmesi gerektiğini eklemiştir. Bu rütbe düzenlemesiyle beraber İran kadılarının teşkilat içerisindeki düzeninin bozulmayıp mansıpta itibarlı hale geleceklerini aktarmıştır. Şeyhülislamın da onayıyla sadrazam buyruldu ile iki kalem resmi olarak birleştirilmiştir.⁵⁴⁰

11 Temmuz 1728 tarihli Anadolu Kazasker buyrulduğuna göre İran'da görev yapan kadıların da istişare edilerek bölgede yer alan on iki kazanın mevcut durumunun rütbelerine uygun olduğu diğerlerinde rütbe tenzili gerektiği bazısının ise yakınında yer alan kaza ile birleştirilerek tek bir kadılık yapılması istenmiştir. Tiflis Eyaletine bağlı Tiryalit kazası Cevased kadılığı ile birlikte bu düzenlemeye göre Sadise rütbesinden Sabia'ya tenzil edilmiştir.⁵⁴¹ Kazaların rütbesinin düşürülmesindeki amaç teşkilata yeni giren kadıların alt seviyedeki bu kadılıklarda görev almasını sağlamaktır. İlhak kazalarla ise kadıların yeni görev yerleri açmak istenmiştir. Biraderzade Mustafa'nın bu ilamı sadrazam tarafından padişaha arz edilmiş ilamdan iki gün sonra fermanı hümayun çıkmıştır.⁵⁴²

İran kaleminin lağvedilmesini müteakip on üç kazanın rütbesi düşürülmüş ve on beş kaza birbirleriyle birleştirilip beş yeni müstakil kadılık kurulmuştur. Yeni oluşan durumda kadılar kendilerine yeni mansıblar ve ilhaklar bulmuşlardır. Mesela Kirmanşahan kazasının kadılık statüsü kaldırılarak Hemedan kazasına ilhakıyla Kirmanşahan'ı tasarruf etmeyi

---

⁵³⁹ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 21, v. 4b.

⁵⁴⁰ Levent Kuru, "İran'da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihatı (1723-1735)", s. 146; Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 23, v. 2b.

⁵⁴¹ Levent Kuru, "İran'da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihatı (1723-1735)", s. 147.

⁵⁴² Levent Kuru, "İran'da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihatı (1723-1735)", s. 147; Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 23, v. 3a.

bekleyen Mehmed Emin Efendi boŖta kalarak mağdur olmuŖtur. Bu sebeple Mehmet Emin Efendi Tiflis kadılığına talip olmuŖ ve 1 Muharrem 1143/17 Temmuz 1730'da Tiflis'e kadı olarak tayin edilmiŖtir.⁵⁴³

İran'da yer alan Osmanlı kazalarına dair son düzenleme Anadolu Kazaskeri Sahip Mehmet Efendi'nin 29 Kasım 1733 tarihli ilamıyla olmuŖtur. Bu ilama istinaden 29 Kasım-7 Aralık 1733 tarihli ferman-ı Hümayun yayınlanmıŖtır. Bu fermana göre İran'da bulunan bazı kazaların ahalisinin maddi yönden zor durumda olmasından dolayı müstakil kadılık yapılamamaktadır. Mevcut kazalarda ise terfi ve tenzil işlerinde rütbe değişiklikleriyle teşkilat içerisindeki kadıların mağduriyet yaŖamasına sebep olmaktaydı. Müderrislik yaparken kadılığa geçmek isteyenlerin talep ettiği bir kadılığa dönüŖen İran kazaları müderrislerin kanuna aykırı Ŗekilde sâdise, hâmise ve rabia rütbeleriyle atanmasıyla haksızlık ortaya çıkmaktaydı. Ayrıca bu müderrisler atandıktan sonra sekiz ay gibi bir süre bile görev yerine gitmeyerek soruna neden olmaktaydı. Böylece infisalde bekleyen kadılar atanamazken müderrislerinde silke dahilyle teşkilat içindeki kıdemli kadıların atamasında sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Bu sorunu engellemeye yönelik yapılan bu son buyruldunda bazı kazaların rütbesi düşürölmüş ve önemli kısmı ilhak edilerek sayı düşürölmüŖtür. Tiflis kazası rütbesi değişmeyerek sitte derecesinde kalmış, tenzile uğramamıştır ancak Tiryalit, Gori, Somhit ilhakıyla Tiflis'te yer alan yedi kaza sayısı üçe düşürölmüŖtür. Kaygulu kazası sâmine rütbesi ile Ahalkelek'e birleŖtirilmiŖtir. Tiflis kazası olan Akçakale, Kazak ve Penbek Hamise rütbesi ile Lori'ye ilhak olunmuŖtur.⁵⁴⁴

---

⁵⁴³ MeŖihat ArŖivi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 24, v. 10a, 13a, 26a.

⁵⁴⁴ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 32, v. 3a-3b; BOA, C.EV.ADL., 74/4486, s. 1.

İKİNCİ BÖLÜM

TİFLİS EYALETİ'NDE YERLEŞME VE NÜFUS

A. TİFLİS EYALETİ'NİN İDARİ SINIRLARI

Osmanlılarda Güney Kafkasya; Mâvera-i Kafkasya, Kafkasardı, Transkafkasya gibi isimlerle ifade edilmiştir. Günümüzde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletlerini içine alan Türkiye, İran ve Rusya ülkelerine komşu olan Güney Kafkasya Kafkas sıradağlarının güneyinde yer almaktadır. Gürcüce “სამხრეთო კავკასია” (Samhreti Kavkasia), Ermenice “Անդրկովկաս” (Andrkovkaz), Azerice “Cənubi Qafqaz” olarak adlandırılan bölge tarih boyunca Rus Çarlığı, İran Devletleri ve Osmanlı Devleti arasında siyasi ve askeri olarak çatışma alanı olmuştur.⁵⁴⁵ Çalışmanın ilk kısmında Gürcistan’ın coğrafi konumu hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda ise Osmanlı idari teşkilatlanması içerisinde Tiflis eyaletinin idari sınırları aktarılacaktır.

Tuncer Baykara’ya göre Osmanlılarda Gürcistan kelimesi sadece Tiflis ve etrafı için kullanılan bir tabirdir. Tiflis bölgesine hâkim olan siyasi güç olarak Gürcülerin hâkim oldukları yerlere Gürcistan denilmiştir. Dolayısıyla Gürcülerin kısa süreli hâkim oldukları Çıldır gibi bölgelere Gürcistan denilse de Selçuklular ve Osmanlıların bu kelimeyi kullanmadıklarını belirtmektedir. Osmanlıların sadece Tiflis bölgesine nâm-ı diğer Gürcistan dedikleri belirtilmektedir.⁵⁴⁶ Ancak bizim tespitimize göre 1590’da oluşturulan idari sistemde Gürcistan’ın kuzey batısında yer alan ve tahriri yapılarak Osmanlılara tabi hale getirilen bölgenin adı Vilayet-i Gürcistan’dır. Dolayısı ile Batum, Tortum, Kemhis, Tavuskar, Peneskird, Ardanuç, Livane, Ardahan, Kars, Şavşat, Küçük Ardahan, Acara, Maçehil ve Faş sancaklarından oluşturulan bu vilayete Gürcistan adı verilmiştir. Sancaklarından bir kısmının günümüzde Türkiye’de yer almasından anlaşılacağı üzere Osmanlılar XVI. yüzyıldan itibaren Gürcistan demişlerdir.⁵⁴⁷ Ancak Gürcü meliklerin yönettiği Açıkbaş, Dadyan, Guril meliklikleri bölgeyi yöneten hanedan kralların ismiyle anılmış bu memleketlere özel bir isimle Gürcistan denilmemiştir. 1723’te fethedilen Doğu Gürcistan’ın merkezi olan Kartli bölgesinin merkezi

⁵⁴⁵ V. Minorsky, C. E. Bosworth, “al-Kurdj”, *Encyclopedia of Islam* (2), Consulted online on 27 May 2023; <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0545>

⁵⁴⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s. 30.

⁵⁴⁷ BOA, TT.d., 525.

Tiflis şehri Osmanlıların oluşturduğu yeni eyalete ismini vermiştir. Kartli, Tiflis ve Gürcülerin tarihi milattan öncesine kadar uzanmakta ve klasik anlayışta bu bölgeye Kartli denilmiştir. Osmanlılar Baykara'nın verdiği bu bilgilerin tam aksine Doğu Gürcistan'ın merkezi olan Kartli bölgesine Gürcistan dememiştir. Gürcülerin memleketi ibaresi bazı evraklarda geçse de Gürcistan kelimesi ile kastın XVI. yüzyılda ilk idari sistemin tahrir edildiği bölgeye bu isim verilmiştir. Osmanlılar Kafkasya'da ele geçirdiği bu bölgeyi etnik unsur ayırımına göre değil o bölgeleri yöneten ırsi hanedanlar ve kendi sistematiğine uygun idari yerleşme ve tesisleşme ile adlandırmıştır. Nitekim bu çalışmada görüleceği üzere Kartli bölgesinde sadece Gürcüler yaşamamakta Ermeniler ve onların ardından Türkler hiçte azımsanmayacak bir şekilde nüfusa ve iktisadi yapıya sahiptirler.

Osmanlı dönemi Gürcistan'ın içerisinde yer alan bölgelerin nahiyeleri günümüzde Ermenistan ve Azerbaycan sınırları içerisinde yer almaktadır. Tiflis'in güneyi Ermenistan'ın kuzeyi Azerbaycan'ın kuzeybatısında bulunan Borçalı bölgesi Türklerin Gürcistan'da en yoğun yaşadığı yerdir. Ortaçağ Avrupa seyyahları bölge için Türk Gürcistan'ı olarak bilinen "Georgie Turque" demişlerdir. Daha öncede belirtildiği gibi Gürcistan coğrafyasına Milattan önce III. yüzyıldan itibaren Türk akınları yapılmıştır. Hun Türkleri, Bulgar Türkleri, Göktürk, Hazar, Peçenek ve Kıpçak Türkleri Asya'dan yapılan göçlerde yol üzerinde olmasından dolayı Gürcistan'da bulunmuşlardır. Bölgede sistemli bir şekilde Türklerin yerleştirilmesi ise Selçuklular döneminde olmuştur.⁵⁴⁸

Gürcistan'da Türklerin yaşadığı bölge olarak bilinen Borçalı'nın tam olarak sınırı bilinmemektedir. Osmanlı döneminde Tiflis eyaletine bağlı Beratlı, Demirci Hasanlı, Baydar ve Dumanis nahiyelerinin Türk köylerinde yaşayan Borçalı Türkleri Nadir Şah'ın 1735'te bölgeyi ele geçirmesiyle büyük sorunlar yaşadı. Nadir Şah bir kısmını sürdürdüğü bölge halkını Azerbaycan'ın kuzeyine doğru göçe zorlamıştı. Borçalı, Nadir Şah'ın ölümünden sonra Gence Hanlığı'na bağlanmıştır. 1801 yılında Rusların Gürcistan'ı ilhakı ile Borçalı bölgesi 1840'ta İmereti Guberniyası'na 1846'da ise Tiflis Guberniyasına bağlanmıştır. 1880 yılına gelindiğinde ise Tiflis'e bağlı bir uezd (kaza) olmaktan çıkarak kendisi müstakil bir uezd haline gelmiştir.⁵⁴⁹

Kartli'nin doğusunda yer alan Kahet eyaleti Mehmed Kulu Han'a ocaklık olarak verilmiştir. Kazak ve Şemseddinli aşiretlerinin vergilerini toplamak ve kendisine maaş yaparak ocaklığının geliri artırılmıştır. Mehmed Kulu Han Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Serasker

⁵⁴⁸ Okan Yeşilot, "Borçalı Türkleri", *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, TTK, Ankara 2-3 Aralık 2019, s. 358-376; Gusan Askerov, "Borçalı Bölgesi (VII.-XX. Yüzyıllar), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, 2020.

⁵⁴⁹ Mustafa Tanrıverdi, *Çarlık Rusya'sı Döneminde Tiflis Vilayeti (1846-1914)*, TTK, Ankara 2019, s. 9-11.

Vezer Ahmed Paşa'nın yanına gitmesi şartıyla Kahet eyaleti beylerbeyliği 6 Ekim 1723'te (6 Muharrem 1136) ibkâ edilmiştir.⁵⁵⁰ VI. Vahtang'ın kardeşi olan Yese Han Müslüman olduktan sonraki ismiyle Mustafa Paşa Revan seraskeri Vezer Ahmed Paşa'nın iltimasıyla Kahet eyaletine ocaklık olarak 3 Mart 1724'te (7 Cemaziyelahir 1136) atanmıştır.⁵⁵¹

Gürcü soylulardan İlyas Mustafa Paşa'ya Tiflis kalesi fethinde yardımları ve Müslüman olmasıyla Kahet beylerbeyliği tevcih edilse de maişetini artırmak için Kartli'de Tiryalit nahiyesinde bulunan Tiz (16.290 akçe), Enturab, Ahalkelek (36.200), Zalika, Kararc (8.290) ve Başkitçek karyeleri⁵⁵² gelirleri İlyas Mustafa Paşa'ya bağlanmıştır. İlyas Mustafa Paşa'nın bu tevcihi Revan Muhafızı Vezer Receb Paşa ilâmı ve Baş Defterdar el-Hâc İbrahim Efendi kaydıyla 6 Eylül 1725'te (27 Zilhicce 1137) kararlaştırılmıştır.⁵⁵³

Daha önce Kahet görevinden uzaklaştırılan Mehmed Kulu Han Kahet eyaleti beylerbeyliğine 5 Mayıs 1727'de (4 Ramazan 1139) yeniden atanmıştır. Lezgi taifesinin saldırıları ve eyalette yaşayan halkın perişan olmasından dolayı Kahet'in muhafazası ve İshak Paşa'ya mutemed rehineler vermesi şartıyla tevcih olunmuştur. Mehmed Kulu Han'ın beylerbeylik payesi ile Lezgi taifesi ve diğer eşkıyalara karşı başarısından dolayı bu görevi 28 Mayıs 1727'de (7 Şevval 1139) İshak Paşa'nın ilamıyla ocaklık olarak tekrar tevcih olunmuştur.⁵⁵⁴

B. TİFLİS ŞEHİR YERLEŞMESİ: MAHALLELER VE NÜFUS

Farsça kökenli olan “Şehir” kelimesi nüfus olarak kalabalık büyük merkezler için kullanılmaktadır. Eğer bir şehrin adı aynı zamanda sancak ve eyalet adı ise şehrin kendisini ayırt etmek için başına nefs-i kelimesi getiriliyordu.⁵⁵⁵ Bu sebeple eyaletin ismi olan Tiflis ve şehir merkezi olan Tiflis'i ayırt etmek için “Nefs-i Tiflis” denilmiştir. Tiflis şehir yerleşmesinden kasıt nefs-i Tiflis'in yani Tiflis şehrinin detaylı incelenmesidir.

Tarihte Tphlisi ve Thblisi yazılışları bulunan Tiflis, Gürcüce “თბილის” “Tbilisi” Arap kaynaklarında “تفليس” Rus kaynaklarında ise “Тбилиси” şeklinde kaydedilmiştir. Kadim

⁵⁵⁰ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 153.

⁵⁵¹ BOA, KK.d., 523, s. 97.

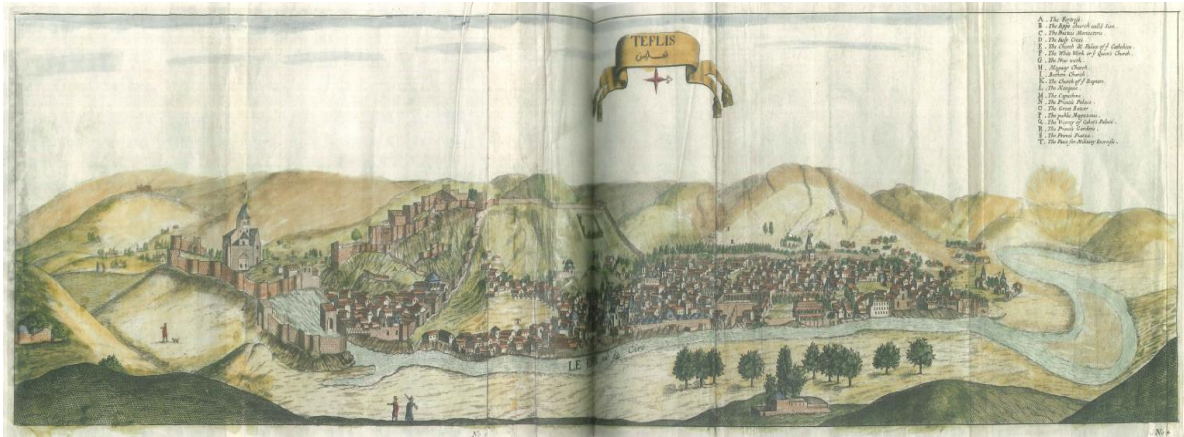
⁵⁵² BOA, TT.d., 900, s. 435-469. Bu köylerin Tapu tahrir defterinde tahmini geliri 100.000 akçeye yaklaşmıştır. İlyas Mustafa Paşa'ya maaş için yüksek oranda bir vergi geliri tahsil edildiği görülmektedir. Ancak 1728 tarihli Tapu tahrir defterindeki kayıttan anlaşıldığı üzere bu köyler Tiflis mirimîrânına tahsis edilmiştir.

⁵⁵³ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 154.

⁵⁵⁴ BOA, KK.d., 523, s. 97.

⁵⁵⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 41.

bir şehir olan Tiflis Kür nehrinin dağlar arasında açtığı dar ve dik yamaçlı vadide nehrin iki yakasında yer almaktadır. Gürcüce Tbili (sıcak) kelimesinden yola çıkılarak bölgede yer alan sıcak su/kaplıcalarından dolayı Tiflis ismi verilmiştir. Tiflis şehrinin kuruluş tarihi ile alakalı malumatlar ihtilaflıdır. Arkeolojik kazılara göre milattan önce üçüncü veya dördüncü yüzyıllarda yerleşimin olduğu düşünülmektedir. Yazılı bir metinde ise Tiflis adı ilk kez IV. yüzyılda Pers kaynaklarında geçmektedir. Gürcistan'ın diğer adı olan Kartli'nin tarihte ilk idare merkezi günümüzde Tiflis'e yakın bir yerde olan Mtsgheta'dır.⁵⁵⁶ Perslilerin saldırısı ile ilk kayıtlara geçen bölgenin ilk kalesi Milattan Sonra 380'li yıllarda Tabor dağlarında Şuriziche (Karşı Kale) adında bir hisar Kral Vahtang Gorgosalı tarafından yaptırılmıştır. Gürcü kral Vahtang oğlu Daçi zamanında Pers akınlarından korunmak için Tiflis'in surları yapıldı ve Mtsgheta'dan devlet merkezi buraya taşındı.⁵⁵⁷ Tiflis 523'te Perslilerin eline geçti ve Bizans savaşlarında Persliler burayı üs merkezi olarak kullandı. 628 yılında şehir Hazar Türkleri ile ittifak eden Bizans İmparatoru Heraklios tarafından ele geçirildi.⁵⁵⁸ İslam coğrafyacıları Tiflis şehrini kadim, güzel ve büyük bir şehir olarak tasvir edilmiştir. Tiflis şehrinin korunaklı olduğu etrafının iki surla çevrildiği Kür nehrinin iki yakasına kurulan şehrin üç kapısı olduğu belirtilmiştir. Kaynaklara göre Müslüman ve Hıristiyanların bir arada yaşadığı şehrin en meşhur yanı kaplıcalarıdır. Doğal sıcak suları ve bu suların üzerine kurulu hamamları ile ünlüdür. Tiflis ve çevresinde tahıl, mısır, pamuk, bal keçe, süpürge otu gibi ürünler yetişmektedir.⁵⁵⁹

Gravür 1: Tiflis Şehrinin Panaromik Görüntüsü⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Mtsgheta fotoğrafı için bkz. Fotoğraf 13.

⁵⁵⁷ Aleksandre Elisashvili, *Tbilisi (A History in Tales)*, Artanuji Publishing, Tbilisi 2018, s. 8-11

⁵⁵⁸ Mustafa Aydın, "Tiflis", *DİA*, XXXXI, 2012, s. 150.

⁵⁵⁹ Vladimir Minorsky, "Tiflis", *İA*, XII, s. 272-76; Aleksandre Elisashvili, *Tbilisi (A History in Tales)*, s. 12-16.

⁵⁶⁰ Sulkhani Saladze, *European Gravures of Old Tbilisi*, English translation Teona Macharashvili, Tbilisi 2020, s. 84-85.

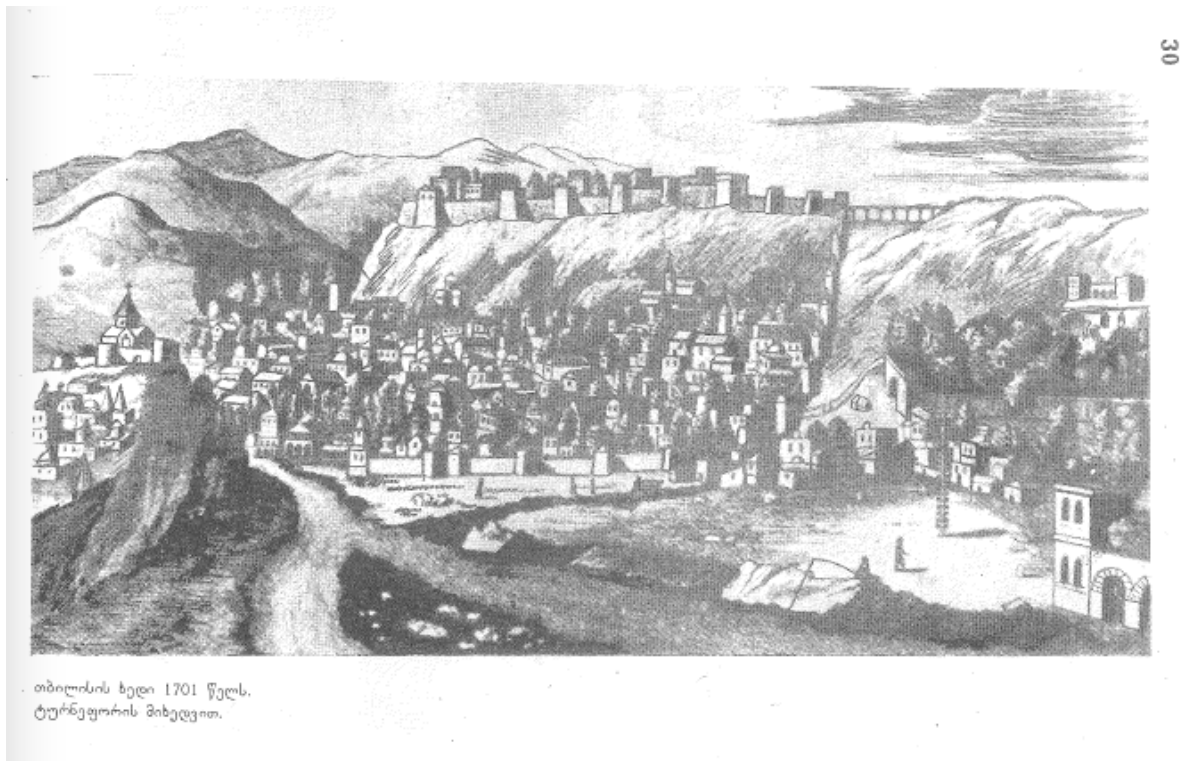
Bir Osmanlı eyaleti olarak tesis edilen Tiflis şehri 1728 tarihli tahrir defterine göre toplam on altı mahalleden oluşmaktadır. Bu mahalleler ve nüfus bilgileri için alttaki tabloya bakınız.

Tablo 3:Nefs-i Tiflis Yerleşimi, Büyük Kale; Mahalleler, Kayıtlı Nefer, Hane ve Mücerred Sayıları⁵⁶¹

Büyük Kale					
Ribat-ı Kala-i Tiflis					
Semt					
Sayı	Mahalle	Nefer	Nefer Sayısının Toplam Mahalle Nüfusuna Yüzdelik Oranı	Hane	Mücerred
1	Mahalle-i Tophane	110	3,08%	43	37
2	Kilise-i Küçük Mite	85	2,38%	36	40
3	Kilise-i Bedgayer	102	2,86%	41	27
4	Kilise-i Simak	680	19,06%	270	251
5	Kilise-i Muğni	111	3,11%	39	33
6	Kilise-i Noreşin	355	9,95%	133	69
7	Kilise-i Sion Gürciyan	360	10,09%	176	71
8	Kilise-i Kizik	65	1,82%	36	14
9	Kilise-i Cebakeraşin	625	17,52%	322	106
10	Kilise-i Suninşah	294	8,24%	160	46
11a	Kilise-i Ancishat-Kataligoz	210	7,43%	120	42
11b	Der-Hârici Babı Sencuri	55		36	8
12	Kilise-i Vank	16	0,45%	13	3

⁵⁶¹ BOA, TT.d., 900, s. 24-73.

13	Kilise-i Suserkiz	333	9,33%	254	30
14	Kilise-i Kudra	25	0,70%	24	0
15	Kilise-i Allem-Kallem	52	1,46%	46	2
16	Kilise-i Amo	90	2,52%	77	2
TOPLAM	16	3.568		1.826	781

Gravür 2: Tiflis şehrinin Büyük Kale ve Celayir Kalesi İçerisindeki Mahalleler.⁵⁶²

Tiflis merkezde surların içinde yer alan Büyük kale ribatında toplam 16 mahalle yer almaktadır. Bu mahallelerden sadece Tophane, mahalle-i Tophane⁵⁶³ şeklinde kayıt altına alınmış diğerleri Kilise-i şeklinde kilise isimleriyle kayıt altına alınmıştır. Tophane mahallesinde kayıtlı 110 nefer, 43 hane ve 37 mücerred vardır. Kilise-i Küçük Mite⁵⁶⁴

⁵⁶² *Tbilisi İstoria*, Sakartvelos CCR metsnieriebisa da İv. Javakhishvilis Sakh. İstoriis, Arkeologiisa da Etnografiis İnstituti, Gamomtsemloba Metsniereba, Tbilisi 1990, s. 30.

⁵⁶³ BOA, TT.d., 900, s. 24-25.

⁵⁶⁴ BOA, TT.d., 900, s. 25-27.

mahallesinde 85 nefer, 36 hane ve 40 mücerred kaydedilmiştir. Kilise-i Bedgayer⁵⁶⁵ mahallesinde 102 nefer, 41 hane ve 27 mücerred nüfus kaydedilmiştir. Tiflis'in en büyük mahallesi olan Kilise-i Simak'ta⁵⁶⁶ kayıtlı 680 nefer, 270 hane ve 251 mücerred kayıt altına alınmıştır. Simak mahallesinin bu yüksek nefer oranı Tiflis mahallelerinin %19,06'sını oluşturmuştur. Kilise-i Muğni⁵⁶⁷ mahallesinde 111 nefer, 39 hane ve 33 mücerred kayıt altına alınmıştır. Kilise-i Noreşin⁵⁶⁸ mahallesinde 355 nefer, 133 hane ve 69 mücerred kaydedilmiştir. Kilise-i Sion-Gürçiyen⁵⁶⁹ mahallesinde 360 nefer, 176 hane ve 71 mücerred kaydedilmiştir. Sion Gürçiyen mahallesinde biri mücerred ikisi hane olarak toplam 6 adet papaz kaydedilmiştir. Kilise-i Kizik⁵⁷⁰ mahallesinin 65 nefer, 36 hane ve 14 mücerred nüfus kaydedilmiştir. Kilise-i Cebakeraşin⁵⁷¹ 625 nefer sayısı ile Tiflis'in en büyük ikinci mahallesidir. Bu mahallede 322 hane ve 106 mücerred kayıt altına alınmıştır. Kilise-i Suniñşah⁵⁷² mahallesinde 294 nefer, 160 hane ve 46 mücerred kaydedilmiştir. Kilise-i Ancishat-Kataligoz⁵⁷³ mahallesinde 265 nefer, 156 hane ve 50 mücerred vardır. Der-Hârici Bab-ı Sencuri⁵⁷⁴ isimli bir bölgesi kayıt altına alınmıştır. Mahallenin bu bölgesinde 55 nefer, 36 hane ve 8 mücerred kaydı vardır. Kilise-i Vank⁵⁷⁵ Tiflis'in küçük mahallelerindedir. 16 nefer, 13 hane ve 3 mücerred kaydının olduğu bu mahallenin yanında Kilise-i Suserkiz⁵⁷⁶ mahallesi bulunmaktadır. Suserkiz mahallesi 333 nefer, 254 hane ve 30 mücerred bulunmaktadır. Kilise-i Kudra⁵⁷⁷ mahallesi 25 nefer, 24 hane kaydıyla küçük mahallelerdendir. Kilise-i Allem-Kallem⁵⁷⁸ mahallesi der tarafı suğrâ kaydıyla 52 nefer, 46 hane ve 2 mücerredden oluşmuştur. Tiflis'in kaydedilen son mahallesi ise Kilise-i Amo'dur.⁵⁷⁹ Amo mahallesinde 90 nefer, 77 hane ve 2 mücerred kaydedilmiştir. Amo mahallesinde 1 papaz hane olarak kaydedilmiştir. Sion-Gürçiyen Mahallesi ile birlikte 7 papaz Tiflis mahallelerinde kayıt altına alınmıştır.

---

⁵⁶⁵ BOA, TT.d., 900, s. 27-28.

⁵⁶⁶ BOA, TT.d., 900, s. 28-37.

⁵⁶⁷ BOA, TT.d., 900, s. 37-38.

⁵⁶⁸ BOA, TT.d., 900, s.38-43.

⁵⁶⁹ BOA, TT.d., 900, s. 43-48.

⁵⁷⁰ BOA, TT.d., 900, s. 48-49.

⁵⁷¹ BOA, TT.d., 900, s. 49-59.

⁵⁷² BOA, TT.d., 900, s. 59-63.

⁵⁷³ BOA, TT.d., 900, s. 63-65.

⁵⁷⁴ BOA, TT.d., 900, s. 65.

⁵⁷⁵ BOA, TT.d., 900, s. 65-66.

⁵⁷⁶ BOA, TT.d., 900, s. 66-70.

⁵⁷⁷ BOA, TT.d., 900, s. 70.

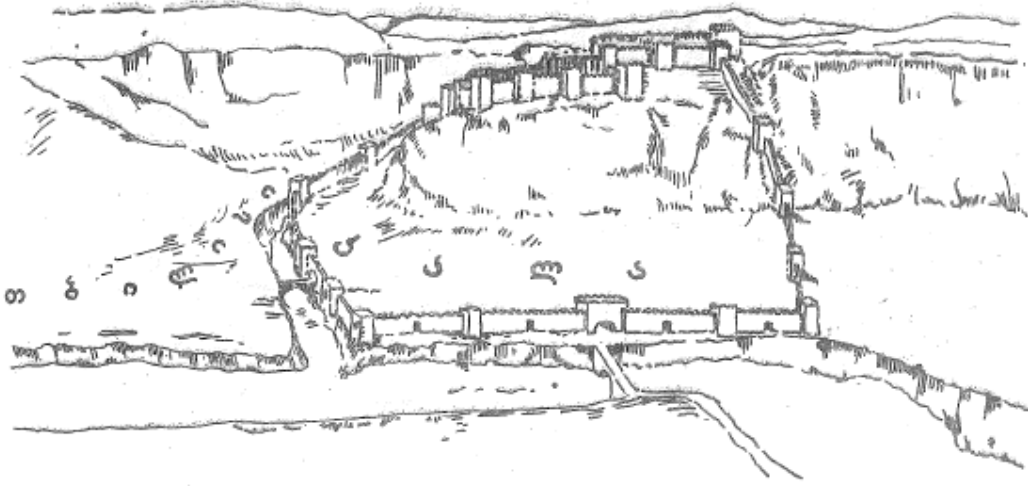
⁵⁷⁸ BOA, TT.d., 900, s. 71.

⁵⁷⁹ BOA, TT.d., 900, s. 71-72.

Tablo 4:Nefs-i Tiflis, Celayir Kalesi; Kayıtlı Köy, Nefer, Hane ve Mücerred Sayıları⁵⁸⁰

Semt		Celayir Kalesi	
Sayı	Mahalle/Karye	Nefer Sayısı	
1	Ribat-ı Celayir	85	
2	Karye-i Ninakuri	0	
3	Karye-i Neferetli	0	
4	Karye-i Kudusilalo	0	
5	Karye-i Şaverdus	0	
6	Karye-i Gundegris	0	
7	Karye-i Bunluc	0	
8	Karye-i Naklkendi	0	
9	Karye-i Araşene	0	
10	Karye-i Çiğuret	14	
11	Karye-i Didube	32	
12	Karye-i Tbelet	0	
Toplam	12	131	

⁵⁸⁰ BOA, TT.d., 900, s. 82-83.

ადრევეოდალური ხანის თბილისის ციხე-ქალაქის საერთო ხედი. რეკონსტრუქცია.

Gravür 3: Tiflis Büyük Kale Surları⁵⁸¹

Tiflis tapu tahrir defterinin ilk cildinde (900) ilk olarak Tiflis mahalleleri ardından Tiflis vakıf kayıtları aktarılmıştır. Vakıf kayıtlarından sonra Tablo 3’de kayıtlı 11 karye kayıt altına alınmıştır.⁵⁸² On ikinci kayıt ise Ribat-ı Celayir⁵⁸³ adıyla kaydedilmiştir. İlk 11 karye kaydının ise her birinde tabi-i Celayir ibaresi bulunmaktadır. Bu karyeler fihristte ise en son kenar sayfaya yatay şekilde sonradan eklenmiştir. Karye-i Ninakuri, Neferetli, Kudusilalo, Şaverdus, Gundegris, Bunluc, Naklkendi, Araşene, Çiğuret, Didube ve Tbelet isimleriyle kaydedilen bu yerleşim yerlerinden sadece Karye-i Çiğuret ve Karye-i Didube’de nüfus ve vergi bilgisi bulunmaktadır. Çiğuret köyünde 14 nefer ve 4.000 akçe vergi geliri kaydedilmiştir. Didube köyünde ise 34 nefer ve 54.820 akçe vergi geliri vardır. Bu köyün geliri vakf-ı hazreti şehriyari kaydıyla Sultan Ahmed Vakfına aktarılmıştır. Diğer köyler hâlî ifadesi ile kaydedilerek kimsenin yaşamadığı boş yerler olduğu tespit edilmiştir.⁵⁸⁴

Tiflis kalesi içerisinde Narinkala yani küçük kale adında bir mahalle bulunmaktadır. Bu mahalle ile alakalı verileri tapu tahrir defterinde kayıtlı olarak göremedik. Ancak Sinan Bilgili’nin verdiği bilgiye göre 85 hanesi olan bu mahallede kayıtlı 36 hane ve 40 mücerred bulunmaktadır.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ *Tbilisis İstoria*, s.6.

⁵⁸² BOA, TT.d., 900, s. 80-82.

⁵⁸³ BOA, TT.d., 900, s. 82-83.

⁵⁸⁴ BOA, TT.d., 900, s. 11.

⁵⁸⁵ Ali Sinan Bilgili, “Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)”, s. 46.

Tiflis eyaletinin merkezi olan tarihi şehirde Nefs-i Tiflis, Ribat-ı Celayir ve buraya bağlı köylerle birlikte toplam 3.699 nefer 1.826 hane 781 mücerred nüfus kaydı vardır. Tiflis mahallelerinde ortalama 223 nefer kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlarda Müslüman ve askeri teşkilattan kişiler bulunmamaktadır. Tapu tahrir defterinde Tiflis mahalleleri kayıt altına alınırken sadece gayri müslim nüfus hakkında kayıt bulunmaktadır.

1. FİZİKİ YAPILAR

1.1 Kaleler, Çarşılar ve Hamamlar

Tiflis şehri üç kaleden oluşmaktadır. İlk olarak şehrin tamamını dışarıdan Kür nehri ve kuzey tarafındaki dağın yamacından itibaren çevreleyen Büyük Kale'dir. Nefs-i Tiflis kalesi denilen bu kalenin batı kısmında hamamlar güneyinde Kür nehri kuzeyinde ise büyük bir dağ bulunup arkası uçurum konumundadır. Bu özellikleriyle tam anlamıyla bir ortaçağ şehrinin fiziki yapılarını taşıyan Tiflis'i dağ ve nehir doğal koruma altına almaktadır. Çoğu ortaçağ şehri gibi Tiflis'in temel çekirdeği kalesidir.

Tiflis'in ilk yerleşim yeri konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Minorsky ve Berdzenişvili ilk yerleşim biriminin kükürtlü suların aktığı ılıcalar kısmında olduğunu belirtmektedir. Sasani hükümdarı Varaz-Bakar (379-393) döneminde Büyük kale'nin yapımıyla oluşturulan köyün ilk yerleşim yeri olduğu söylenmektedir. Tiflis şehrinde diğer şehirlerden farklı olarak büyük ve küçük kale olarak adlandırılan iki kale bulunmaktadır. Tiflis'in bir diğer kalesi büyük kale içerisinde yer alan Narinkala yani Küçük Kale'dir. Nehrin kuzeydoğusunda biraz yüksek bir tepeye konuşlandırılmış olan kale Küçük kalenin surları günümüzde dahi görülmektedir.⁵⁸⁶ Bu kaleler ile birlikte bir yerleşim haline gelen şehre dışardan yapılan saldırılara karşı güvenlik amaçlı surlar yapılmıştır. Tiflis nehrin iki kıyısında, iki iç kale, bunların çevresinde oluşan mahalleler ve mahalleleri üçgen şeklinde kuşatan dış surlardan müteşekkil bir şehir olmuştur.⁵⁸⁷ Büyük kalenin temelleri IV. yüzyılda Sasaniler tarafından atılmıştır. Gürcü kralı Varaz-Bakar'ın saldırılarına karşı koymak için II. Erdeşir (379-383) döneminde inşa olunmuştur. Sasani ve Gürcü krallıkları arasında yapılan savaşlarda tahrip olan kale ve Sopheli kasabası I. Daçi (499-514) döneminde onarımlardan geçerek yeniden tesis edilmiştir. Küçük kale Evliya Çelebi'ye göre Sasani hükümdarı II. Yezdigerd (438-457) döneminde yaptırılmıştır. Bagrat hanedanınının 575'te başa geçmesiyle büyüyen şehir

---

⁵⁸⁶ Bakınız Fotoğraf 14.

⁵⁸⁷ Vladimir Minorsky, "Tiflis", s. 277.

Moğollar ve Safeviler tarafından imar edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin burayı ele geçirmesinden sonra yaptığı ilk işlerden birisi de bu kalelerin tamiri olmuştur.⁵⁸⁸

Celayir kalesi ise Kür nehrinin karşı tarafında yer alan Tiflis merkeze en yakın yerde bir köprü kenarında yer alan büyük kaleden küçük, Narinkala'dan ise büyük bir yapıya sahiptir.⁵⁸⁹ Osmanlıların taksimatında da Celayir kalesi Ribat-ı Celayir adıyla Nefs-i Tiflis'e bağlanmıştır. Kür nehrinin doğusunda Tiflis kalesinin karşısında yer alan kale orta büyüklükte bir mahalle bu kalenin içinde yer almaktadır. Celayir kalesi adını Çağatay ulusunun Celayir boyundan almıştır. Çağataylar bilindiği üzere XIV. yüzyılda Irak-ı Arap ve Acem'de büyük devlet kurmuş bir Türk boyudur. Gürcü Kraliçesi Tamara kraliçe olmadan önce o zaman Sagodebel denilen Celayir bölgesinde yaşamıştır. Rustavi-Tiflis yolu üzerinde olup Tiflis'e girişte Metehi-Avlabari adlı köprünün hemen üzerindedir. Tiflis merkeze uzak olması nedeniyle şehrin kır kesimi ve varoşu burasıydı. Kalede tek bir mahalle ve tek bir cami vardı. Bu camide Kethüda Mehmed Paşa Camisi'ydi. Mimar İbrahim Ağa bilindiği üzere Tiflis şehri tamir ve bakımı için görevlendirilmiştir. İbrahim Ağa Tiflis kalesini olduğu gibi Celayir kalesini de tamir etmiştir.⁵⁹⁰

Tiflis şehrinin bir diğer önemli mevkisi Sadabad'dır. Şehrin doğusunda yer alan Sadabad bölgesi yakınında Tiflis krallarının sarayı ve bahçeleri yer almaktadır. Abanoutubani de denilen günümüzde bile hamamların yer aldığı bölgede yer alan Sadabad Tiflis şehrinin en güzel mekanlarından.⁵⁹¹ Evliya Çelebi Tiflis'in doğal akan kaplıca sularına ılıca demiş ve ılıcaların saf sıcak su olarak büyük kalenin doğusunda "kudret eli" yani doğal olarak ortaya çıktığını belirtmiştir.⁵⁹² Sıcak su kaynağı açısından zengin olan adını Tbili yani sıcak su'dan alan Tiflis şehri tarif edilirken çoğu Müslüman tarihçi tarafından Tiflis'in sıcak suları aktarılmıştır. Hatta bazı kaynaklara göre dünyada ilk hamam Süleyman Peygamber tarafından Tiflis'te inşa edilmiştir.⁵⁹³ Bu bölgeye günümüzde abanoutubani denilmekte ve halen sülfür hamamları bulunmaktadır. Tiflis tahrirlerinde geçtiği üzere büyük ve küçük olmak üzere yüksek gelirli hamamlar bulunmaktadır. Büyük hamam (24.000 akçe) ve diğer hamam (14.400 akçe) olarak geçen bu hamamların geliri Sultan Ahmed Vakfına tahsis edilmiştir.⁵⁹⁴

⁵⁸⁸ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)", s. 41.

⁵⁸⁹ Celayir için bkz. Cihat Aydoğmuşoğlu, "Tarihte Tebriz", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi SBE, 2007.

⁵⁹⁰ BOA, İE.AS., 54/4884; BOA, C.EV, 1204/53949.

⁵⁹¹ Abdülhalik Bakır, Feridun Şenol, "Ortaçağ Gürcistan'ının Meşhur Şehri: Tiflis (Şehrin Siyasî, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Tarihine Genel Bir Bakış)", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, IV, 2, 2020, s. 69-71.

⁵⁹² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 368.

⁵⁹³ Abdülhalik Bakır, Feridun Şenol, "Ortaçağ Gürcistan'ının Meşhur Şehri: Tiflis", s.71.

⁵⁹⁴ BOA, TT.d., 900, s. 75.

Gravür 4: Sadabad Mevkisinden Tiflis Şehrinin Görünümü⁵⁹⁵

Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'ye İran gezisi yaparken Tiflis'e uğramış ve burası hakkında önemli malumatlar aktarmıştır. Evliya Çelebi Tiflis'i şöyle tasvir eder; “*Nehrin güneyinde (sağ) büyük kale, kuzeyinde ise (sol) küçük kale yer alır. Büyük kaleye Bitlis denir ve Tiflis hanı burada ikamet eder. Büyük kale yapısal olarak daire şeklinde olup, kalenin çevresi 6 bin adım, duvarlarının yüksekliği 60 ziradır. 70 burçlu olan bu kalenin etrafında hendek bulunmamaktadır. Kaleye açılan bir köprülü kapı bulunmaktadır. Su ihtiyacını karşılamak için Kür kıyısı kenarına inşa edilmiş bir su kulesi bulunur. Büyük Kale'de 600 toprak örtülü ev, cami, han, hamam ve fazla büyük olmayan bir suk/çarşı yer alır. Evler oyma ağaçtan eyvanlı ve kerpiç binalardır. Küçük kale yalçın bir kaya üzerine dört köşeli murabba yapısal şekilli sağlam surlu bir kaledir. Köprübaşında bir kapısı vardır. Bu kalede üç yüz ev ve bir cami vardır. Bedesten ve imaret yoktur. Tiflis kalelerinde üç bin kişilik bir garnizon bulunur. Büyük kalenin doğusunda bir kaplıca yer alır. Bu kaplıca kubbeli bir yapı olup suyu oldukça şifalıdır.*”⁵⁹⁶

Tournefort seyahatnamesine (1701) göre Tiflis şehri çıplak bir dağın eteğinde büyük ve kalabalık bir kenttir. Surları alçak ve sokaklarının döşemesi kötüdür. Surları ve kuleleri tahrip olmuş kalelerin durumu iyi değildir. Kalenin önünde yer alan talimhane aynı zamanda pazar

⁵⁹⁵ Sul Khan Saladze, *European Gravures of Old Tbilisi*, English Translation; Teona Macharashvili, Tbilisi 2020, s. 116.

⁵⁹⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Kitap 2. Cilt, çev. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul 2011, s. 364-368.

olarak da kullanılır. İsfahan'dan gelirken kente bu kaleden girilir. Kent kuzeyden güneye doğru uzanır, kale tam ortada kalır. Büyük bir meydan bulunmayan kentte surlar yamaca hâkim kare biçimli ve kenarları vadinin dibindedir. Kalenin altında bulunan Han sarayı çok eski olmasına rağmen kullanışlıdır. Bu sarayın önünde bahçeler, kuşhaneler, meydan ve pazar bulunur. Birkaç Venedik aynası yer alan sarayın ahşaptan büyük bir odası vardır. Erzurum'da bulunan ılıçalara benzer kaplıcalar saraya yakın yerdedir. Kaplıcalar bakımlı olup varlıklı kimseler burada eğlenmektedir. Türkiye'den gelirken geçilen dış mahallede bir de yazlık ev bulunmaktadır. Evin bahçesi özeldir. Büyük vezirin evi şehrin en güzel evi olup çiçek figürleri ve tablolarla süslüdür. Isınmada genellikle tezek ve odun kullanılır.⁵⁹⁷

Kür nehri Tiflis şehri ve eyaletinin belirleyici unsurlarından birisi olmuştur. 800 mil uzunluğu ile Kafkasların en uzun nehri olan Kür nehri İngilizce "Kur", Arapça "Kura", Rusça "a-kuara", Gürcüce "Mtkvari" şeklinde telaffuz edilmiştir. Ardahan'dan doğup Hazar denizine dökülen Kür nehrinin Hazar kıyılarına yakın kısımlarında küçük gemiler kullanılabilirken Gürcistan kısımlarında sadece sal kullanılabilir. ⁵⁹⁸ Evliya Çelebi'nin aktardığına göre kür nehri daima alçaktan aktığı ve yüksek yerleri sulamaya yaramadığı için faydasızdır. Bu yüzden Moğolların Kür-i Ur yani faydasız dediklerini aktaran Evliya Çelebi Kür nehrinin suyunun lezzetli saf su olduğunu belirtmiştir. ⁵⁹⁹

Tiflis kalelerinin muhafazasına gönüllüyan-ı yemin ve yesar, azeb, müstahfızân-ı yerlüyân ve bevaban gibi çeşitli askeri birlikler yerleştirilmiştir. ⁶⁰⁰ Osmanlılar Tiflis'i ele geçirdiği zaman daha önce bahsedildiği üzere bölgede Safevî Hükümdarı ve Tiflis Valisi VI. Vahtang arasında yıllardır süren anlaşmazlık vardı. VI. Vahtang'ın Ruslara meyli dolayısıyla onu görevden almak isteyen Şah Hüseyin Mirza görevlendirdiği Kahet valisi Mahmud Kulu Han'ı Tiflis'e yollamıştı. Mahmud Kulu Han beraberinde getirdiği Lezgiler ile şehri yağmalamış ve kale surları dahil önemli merkezlerine zarar verilmiştir. Tiflis merkezde bulunan büyük kale ve küçük kale yanında Kür nehrinin sol tarafında yer alan Celayir kalelerinin tamiri için Anadolu'dan para ve iş gücü yardımı yapılmıştı. ⁶⁰¹ Osmanlılar sadece Tiflis'te değil ele geçirdiği diğer eyaletlerde yer alan mevki olarak önemli konumda olan kalelerin tahkimi ve

---

⁵⁹⁷ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, II. Kitap, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 155-160.

⁵⁹⁸ W. Barthold, R. M. Savory, "Kur", *Encyclopedia of Islam (2)*, Consulted online on 27 May 2023 <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_4527>

⁵⁹⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.368.

⁶⁰⁰ BOA, MAD.d., 16981.

⁶⁰¹ BOA, C.A.S., 399/16489, (27 Receb 1135/3 Mayıs 1723). Bu belgeye göre Tokat'tan 35 marangoz Tiflis kalesine görevlendirilmiştir.

onarımını yapmaktaydı. Faş, Sohum, Soğucak kaleleri yanında Revan, Tiflis, Gence ve Tebriz gibi önemli kalelerin tamiri için İstanbul'da bulunan Mimarbaşı ağaları görevlendirmişti.

Tiflis kalesinin tamiri için başlangıçta mimar ağası İbrahim Efendi görevlendirilmiş ardından defterdarlar Seyyid Mahmud Efendi ile Lami Halil Efendi bu işle ilgilenmiştir. Kalenin tamiri için görevlendirilen Mehmed Efendi'ye vazifesi esnasında arpa, ekme ve et gibi zahirelerden verilmesi emredilmiştir.⁶⁰² Kalenin sadece surları değil içeride bulunan yapılar askeri düzen için büyük inşaat faaliyetlerine girilmiştir. Kalenin içinde oluşturulan karakollar, vali konağı, kışla sarnıç ve çeşmelerin yapımı için Tokat ve Amasya'dan marangoz ve ameleler gönderilmiştir.⁶⁰³ Tiflis kalesinin tamir ve bakımında şehirde yardımcı bulunan Ermenilerden cizye ve diğer vergi alınmaması hususunda Tiflis defterdarına gönderilen yazıdan anlaşıldığı üzere sadece İstanbul'dan değil bölgenin kendi iş gücünden de faydalanılmaya çalışılmıştır.⁶⁰⁴ Tiflis ve hemen karşısındaki Celayir kalelerinin tamiri için Mehmed Ağa'dan sonra Mimar İbrahim Ağa görevlendirilmiş ve İbrahim Ağa'nın kalede yaptığı tamirlerin masrafı ile alakalı kayıtlar Başmuhasibe'ye dört defter olarak kaydedilmiştir.⁶⁰⁵ Tiflis ve Celayir kalesinin tamirinde harcanan yüksek miktartlı meblağlar Anadolu'nun çeşitli eyaletlerinden toplanan cizyelerle karşılanmıştır. Celayir kalesinin masraflarıyla alakalı bir belgeden anlaşıldığı üzere kalenin tamir ve tahkimi için yapılan masraflar Kütahya cizyesinden karşılanmıştır.⁶⁰⁶ Osmanlı hakimiyetinin devam ettiği on iki yıl boyunca Tiflis kalesi ve içerisinde askerinin kullanacağı alanlar ile alakalı imar çalışmalarının sürekli devam ettiği görülmüştür. Tiflis kaleleri ve buraların tahkimi ve tamiri ile alakalı bilgiler Tiflis merkezde bulunan fiziki yapılar kısmında aktarılacaktır. Tiflis'te oluşturulan Osmanlı idari sisteminin şehri kalkındırma için yaptığı ilk iş olan kalelerin tamiri meselesine bu kısımda değinilmiştir.

Kervansaraylar, Çinden Batı'ya uzanan İpek Yolu, Azerbaycan'ın kuzeyinden, Tiflis, Erzurum, Sivas, Ankara, Bursa, İzmir ve Bursa güzergahında ilerlemekteydi. İpek Yolu güzergahında bulunan Tiflis'te kervansaray yapımı XIII. yüzyıl başlarında Kral David Agmaşenebeli zamanında olduğuna dair bazı Gürcü kaynaklarda bilgi bulunsa da VII. yüzyıldan itibaren bölgeyi elinde bulunduran Müslüman devletler döneminde kervansaraylar inşa edilmiştir. Dumanis bölgesi de konumu gereği kervansarayların olduğu diğer bölgedir. Seyyahlardan Jean Chardin Tiflis yolu üzerindeki kervansaraylara dikkat çekerken Joseph

⁶⁰² BOA, AE.SAMD.III, 91/9039, (19 Şaban 1139/11 Nisan 1727).

⁶⁰³ BOA, AE.SAMD.III, 188/18196, (16 Şaban 1136/10 Mayıs 1724).

⁶⁰⁴ BOA, AE.SAMD.III, 76/7686, (11 Cemaziyelahir 1136/7 Mart 1724).

⁶⁰⁵ BOA, C.AS., 1204/53949, (5 Şevval 1136/27 Haziran 1724).

⁶⁰⁶ BOA, İE.AS., 54/4884, (1 Şevval 1136/23 Haziran 1724).

Tournefort Tiflis'ten Erzurum'a buradan İstanbul'a iki binden fazla kervansaray olduğundan bahseder. Vahuşti Bagrationi'ye göre Tiflis'te üç kervansarayı özellikle kaydetmiştir. Bu kervansarayların isimleri Çarlık, Melikin ve Tbieli'dir. Çarlık kervansarayı Sioni kilisesinin hemen yanında yer almaktadır. Melikin ise Seydabad'da Bolneoleji kaplıcalarının yanında şehir kalesinin kuzey doğusunda yer alır. Gence kapısının yukarısında İran'dan Sadık'ın kervansarayı da kayıtlara geçmişti. İki ya da üç kattan oluşan kervansarayların önlerinde geniş mekân bulunur ve eyvanların üzeri kapalı olurdu. Kervansaraylarda daha çok tüccar kimseler kalır ve burada çeşitli mallarını pazarlamaya gelenler olurdu. Tiflis kervansaraylarında konaklayan kervanlar Gürcü Askeri yolunu kullanarak Kuzey Kafkasya ve Rusya'ya ulaştırılırdı. Kuzeyden gelen kervanlar ise aynı yolu kullanarak Güney Kafkasya'ya oradan İran ve Osmanlılara yük taşırlardı.⁶⁰⁷

2. GORİ ŞEHİR YERLEŞİMİ

Gori şehri Kartli bölgesinin Tiflis'ten sonra en önemli şehridir. Burası Tiflis'te yaşanan taht çekişmeleri sonrasında genelde mağlup olan tarafın sığındığı bir kaleye sahip olan tarihi bir şehirdir. Gürcüce “გორი” denilen Gori şehri Kür nehrinin bir kolu olan Liahvi nehri üzerinde kurulmuştur. Gori şehrinin Gürcü kralı Davit (1089-1125) tarafından kurulduğu bilinmektedir. XIII. yüzyıldan itibaren kalesi ve konumu nedeniyle ticari bir merkez hüviyetinde olan Gori şehri; Gürcü krallar, İranlılar ve Moğol'lar tarafından bölgede yer alan hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Gori şehri Güney Kafkasya'da Tiflis'e alternatif olarak yer alması ve stratejik ve ticaret yollarının kesişme noktasında bulunmasından dolayı giderek önemini artırmıştır. 1614 yılında Tiflis ve Gori'yi Osmanlılardan geri alan Safevi Hâkimi Şah I. Tahmasb Gori şehrini Gürcistan'ın merkezlerinden birisi haline getirmişti. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Gori kalesi ve tahkim edilmiş surları ile en büyük şehirlerden birisi idi. VI. Vahtang bu şehre özel önem vermiş çoğu zaman Gori'de yaşamıştır. Vahtang kendisi İran'da alıkonulduğu dönemde kardeşi Simon'a Gori şehrinin yönetimini bırakmıştı.⁶⁰⁸ Birinci bölümde aktarıldığı üzere VI. Vahtang Osmanlıların Tiflis'i fethinde Gori kalesinde bulunmuş ve burada bazı Gürcü grupları toplayarak Osmanlı aleyhine faaliyetlerde bulunmuştur.

⁶⁰⁷ İlyas Üstünyer, *Kaf Dağının Güney Yüzü Gürcistan*, s. 95-99.

⁶⁰⁸ D. Gvritşvili, *İstoriya Gori*, Tbilisi, 1954, s. 9-23.

Osmanlılar Tiflis eyaletini tesis ederken Gori'ye ayrı önem vermiş ve nefs-i Gori adıyla Gori ribatında bulunan mahalleleri tek tek aktarmıştır.

Tablo 5:Gori Kalesi Mahalleler ve Nüfus⁶⁰⁹

Ribat-ı Gori		
Sayı	Mahalle	Kayıtlı Nefer Sayısı
1	Mahalle-i Gori	82
2	Mahalle-i Reslum	55
3	Mahalle-i Vardisuban	60
4	Mahalle-i Karzit	36
5	Mahalle-i Kilaz Mine	54
6	Mahalle-i Bersidun	161
TOPLAM	6	448

Gori livasının nahiyeleri 900 numaralı defterde kaydedildikten sonra Kala-i Gori, Ribat-ı Gori şeklinde Nefs-i Gori kayıtları girilmiştir. Tamamı Mahalle-i şeklinde kaydedilen 6 mahallesi bulunan Gori kalesinde Tiflis'e göre az mahalle ve az nüfus kaydı vardır. Mahalle-i Gori⁶¹⁰ adıyla ilk olarak kaydedilen mahallede toplam 82 nefer vardır. Gori kalesi mahallelerinde sadece nefer sayısı kaydedilmiş olup hane ve mücerred kaydı yoktur. Mahalle-i Reslum'da⁶¹¹ 55, Mahalle-i Vardisuban'da⁶¹² 60, Mahalle-i Karzit'te⁶¹³ 36, Mahalle-i Kilaz Mine'de⁶¹⁴ 54 ve Mahalle-i Bersidun'da⁶¹⁵ 161 nefer kaydedilmiştir.

⁶⁰⁹ BOA, TT.d., 900, s. 399-404.

⁶¹⁰ BOA, TT.d., 900, s. 399-400.

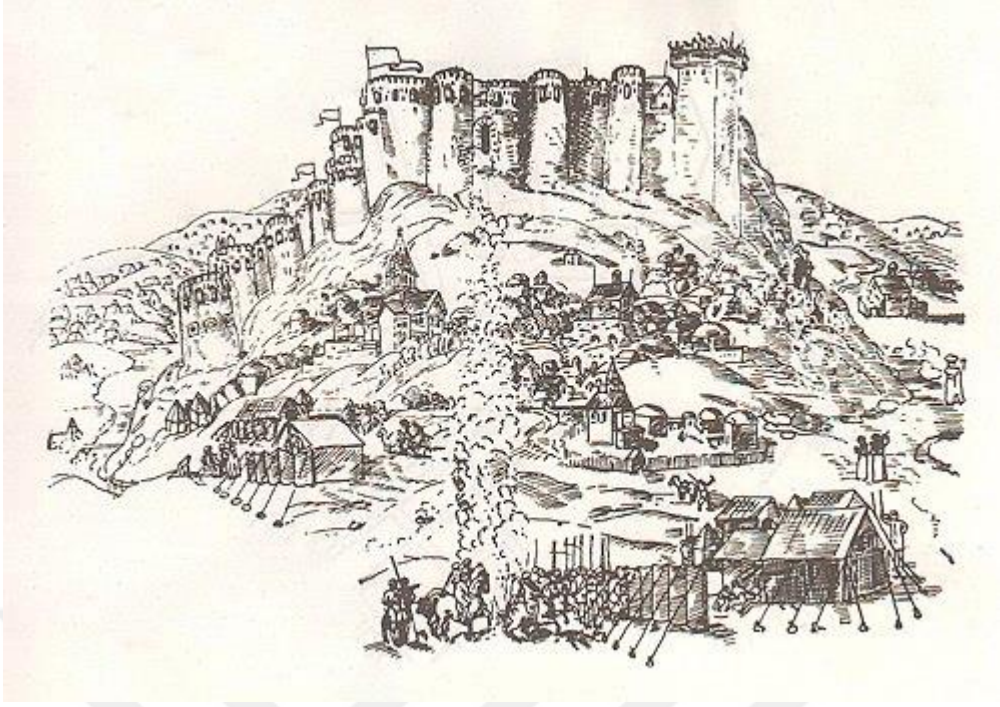
⁶¹¹ BOA, TT.d., 900, s. 400.

⁶¹² BOA, TT.d., 900, s. 400-401.

⁶¹³ BOA, TT.d., 900, s. 401.

⁶¹⁴ BOA, TT.d., 900, s. 401-402.

⁶¹⁵ BOA, TT.d., 900, s. 402-403.

Gravür 5: Gori Şehrinin İtalyan Ressam Cristoforo di Castelli Tarafından Çizilmiş Bir Tasviri (1642).

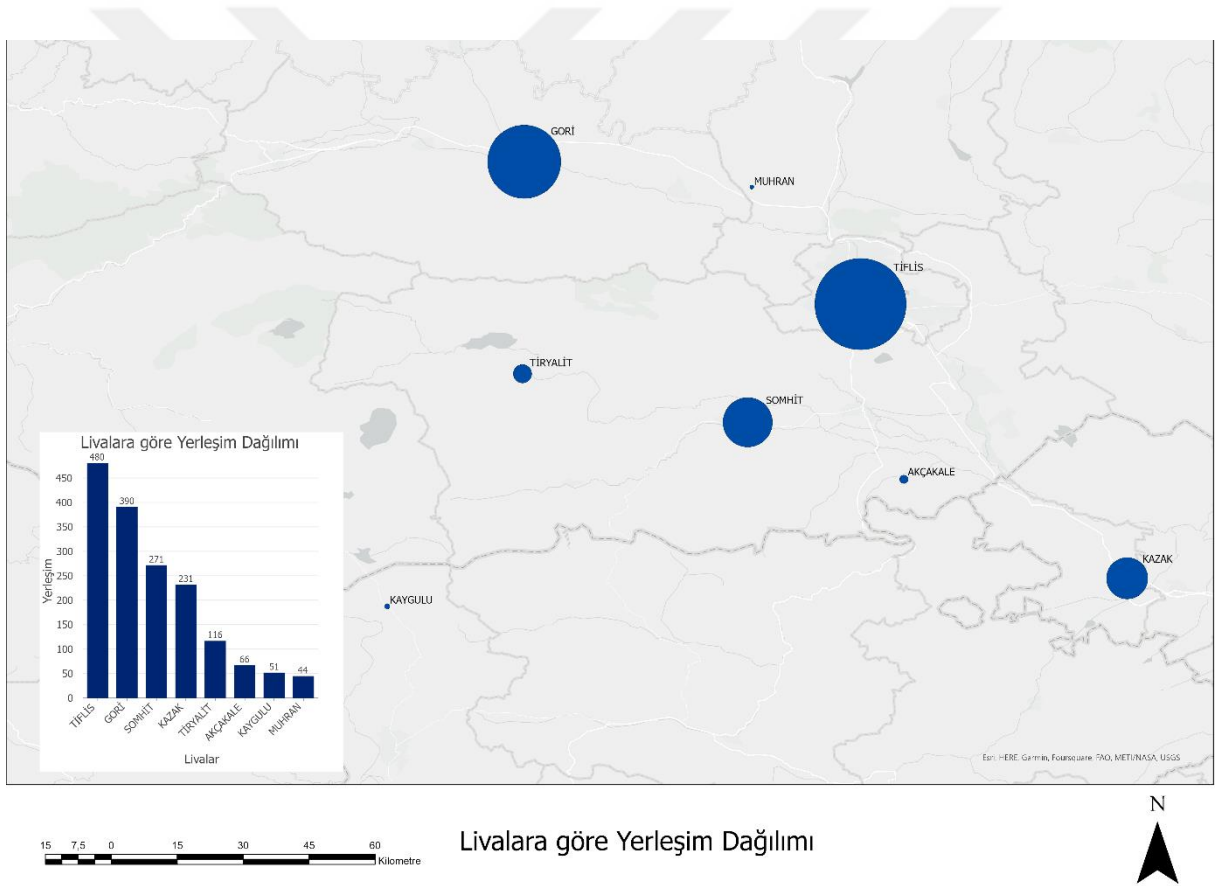
Gori kalesi içerisinde bulunan altı mahalle dışında varoşları da bulunmakta ve tarım yapılan tarla ve arazileri yer almaktadır. Nefs-i Gori'den alınan vergi gelirlerine bakıldığı zaman Nefs-i Tiflis mukataalarına benzer şekilde vergi unsurları bulunduğu görülmüş ancak Gori gelirleri hasıla olarak toplanmış mukâtaa olarak kaydedilmemiştir. Bu vergiler Gori livası başlığı altında verilecektir.

C. TİFLİS EYALETİ'NİN KIRSAL İSKANI: YERLEŞİM YERLERİ, LİVALAR VE NAHİYELER

Çalışmanın bu bölümünde ilk önce Tiflis eyaletinde kayıtlı yerleşim yeri türleri ve bu yerleşimlerin istatistiksel analizi yapılacaktır. Ardından livalara bağlı nahiyeler ve nahiyelere tabi yerleşim yerleri detaylı bir şekilde incelenecektir. Livalar ve bu livaların kaza olarak tesisi ile bu kazalara atanan kadı atamaları incelenip liva ve nahiyelerde bulunan yerleşim yeri türleri ve yerleşim yerinde yaşayan nüfus incelenecektir. Yerleşim yerleri, yerleşim yeri türleri Bu kısımda liva ve nahiyelerin sadece ödedikleri toplam vergiler verilecektir. Bu vergilerle alakalı detaylı analizler iktisadi yapı adlı üçüncü bölümde kapsamlı bir şekilde yapılacaktır. Bu kısımda sadece kayıtlı toplam vergilerin nüfusa ve yerleşim yerine oranları analiz edilmiştir.

Tablo 6: Livaların Yerleşim Yeri Türlerine Göre Yerleşim Yeri Sayısı

LİVA	ARAZİ	ARH	CEMAAT	ÇİFTLİK	KIŞLAK	KÖY	MADEN	MEZRAA	REAYÁ	RİBAT	YATAKHÂ	YAYLAK	Genel Toplam
TİFLİS	6	4	46	2	51	359		7	1	1	3		480
SOMHİT			1		2	266	1					1	271
AKÇAKALE			40		5	18		3					66
KAZAK		1	5		9	212	1	3					231
GORİ				1		385		3		1			390
MUHRAN						44							44
TİRYALİT						116							116
KAYGULU						48		2				1	51
TOPLAM	6	5	92	3	67	1448	2	18	1	2	3	2	1649

Harita 5: Tiflis Eyaleti Livalarının Yerleşim Yeri Dağılımını Gösteren Harita

Tiflis tapu tahrir defterlerinden elde edilen verilere göre 897 numaralı tapu tahrir defterinde 1.036, 900 numaralı tapu tahrir defterinde 613 yerleşim yeri bulunmaktadır. 900 numaralı defterde yer alan 613 yerleşim yerinin 604'ünü köyler oluşturmaktadır. Diğer yerleşim yeri türlerinden mezraa (5), ribat (2), çiftlik (1) ve yaylak (1) bulunmaktadır.

Dolayısıyla 900 numaralı defterde arazi, cemaat, kışlak, arh, reâya ve yatak yerleşim yeri türleri kaydedilmemiş dolayısıyla tamamı köy olarak kaydedilmiştir. 897 numaralı defterde ise 1.036 yerleşim yerinin 844 tanesi köy, 92 tanesi cemaat, 67 tanesi ise kışlak olarak geçmektedir. Diğer yerleşim yeri türlerinden ise Arazi (6), Arh (4), Çiftlik (2), Maden (2), Mezraa (13), Reayâ (1), Ribat (1), Yatakhâ (3) ve Yaylak (1) olarak kaydedilmiştir.

897 ve 900 numaralı Tiflis Tapu Tahrir defterlerinden oluşturulan Veritabanı 1'den çıkarılan bu tablodan anlaşıldığı üzere en çok yerleşim yerine sahip olan yer eyaletin merkezi olan 480 yerleşim yeri ile Tiflis livasıdır. Tiflis'ten sonra en yüksek sayıda yerleşim yerine sahip olan liva ise Gori'dir. Ermenilerin yoğunlukla yaşadığı yer olan Somhit livasında ise 271 yerleşim yeri tespit edilmiştir. Türklerin yaşadığı bölge olan Kazak livasında ise 231 yerleşim yeri bulunmaktadır. Tiryalit livasında 116, Akçakale livasında 66, Kaygulu nahiyesinde 51 yerleşim yeri tespit edilmiştir. Tiflis eyaletinde 44 adet yerleşim yeri ile kayıtlı Muhran en düşük yerleşim birimine sahip livadır. Bu kısımda Tiflis livalarının yekün yerleşim yeri verileri incelenmiş olup Tiflis nahiyelerinin yerleşim yeri türlerinin incelendiği 6 numaralı tablodan bakılabilir.

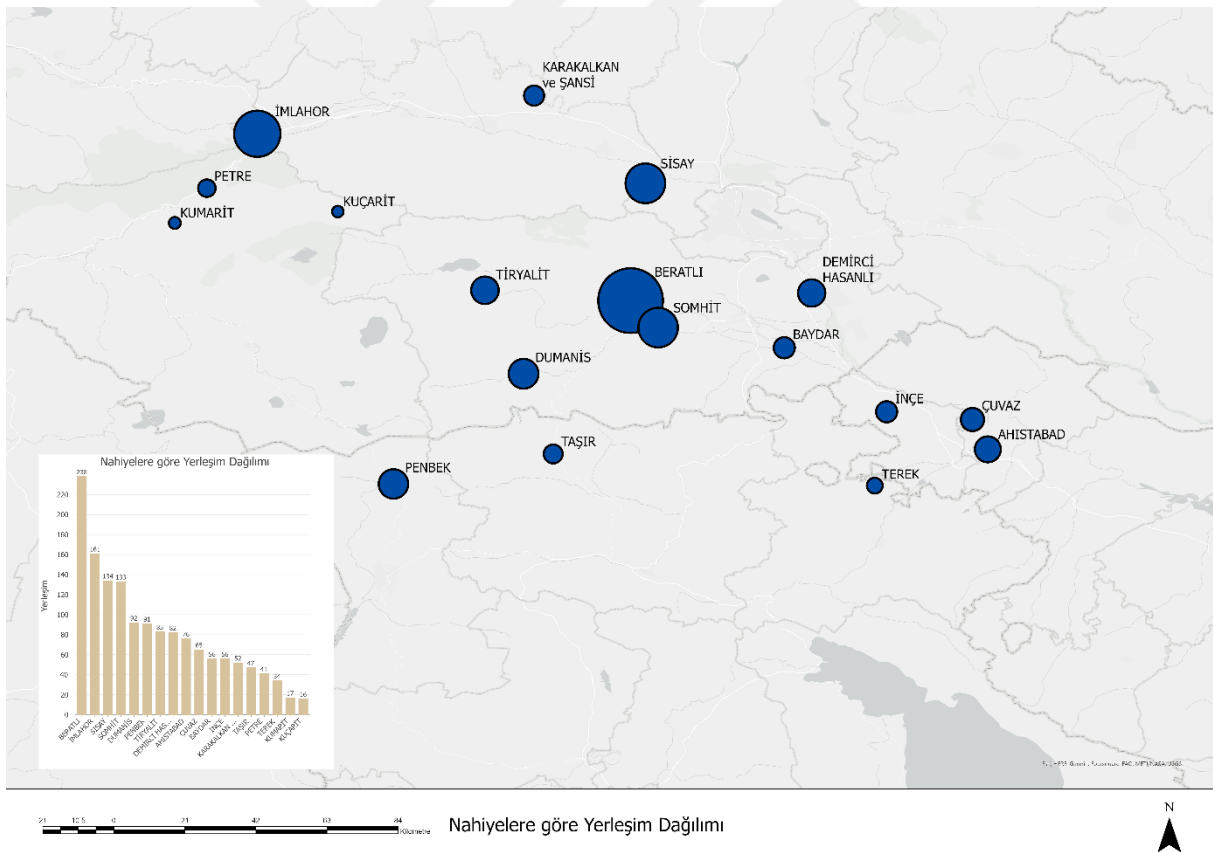
Tablo 7:Nahiyelerin Yerleşim Yeri Türlerine Göre Yerleşim Yeri Sayısı

NAHİYE	ARAZİ	ARH	CEMAAT	ÇİFTLİK	KIŞLAK	KÖY	MADEN	MEZRAA	REAYÂ	RİBAT	YATAKHÂ	YAYLAK	Genel Toplam
NEFS-İ TİFLİS ⁶¹⁶						11				1			12
BERATLI						232		6					238
DUMANİS				1		89			1		1		92
BAYDAR	6	4	13	1	3	27		1			1		56
DEMİRCİ HASANLI			33		48						1		82
SOMHİT			1		2	130							133
TAŞIR						45	1					1	47
PENBEK						91							91
AKÇAKALE			40		5	18		3					66
İNÇE					9	43	1	3					56
ÇUVAZ			1			64							65
AHSTABAD			4			72							76
TEREK		1				33							34

⁶¹⁶ Nefs-i Tiflis'e bağlı fihristin en sonuna yatay şekilde 12 adet yerleşim yeri yazılmıştır. Bunlardan 11 tanesi karye bir tanesi ise ribat olarak kaydedilmiştir. Nahiyeye olamayan bu yerleşim yerleri istatistiksel olarak değer taşıdığı için çalışmada bazı tablolara eklemeyi uygun gördük. Tiflis liva ne nahiyelerini içeren tabloya bakıldığında Tiflis idari sisteminde oluşturulan nahiyeler için bkz. Tablo 3.

NEFS-i GORİ ⁶¹⁷										1			1
SİSAY						133		2					135
PETRE						41							41
İMLAHOR						160		1					161
KARAKALKAN ve ŞANSI				1		51							52
MUHRAN						44							44
TİRYALİT						83							83
GUMARİT						17							17
GUÇARİT						16							16
KAYGULU						48		2				1	51
TOPLAM	6	5	92	3	67	1448	2	18	1	2	3	2	1649

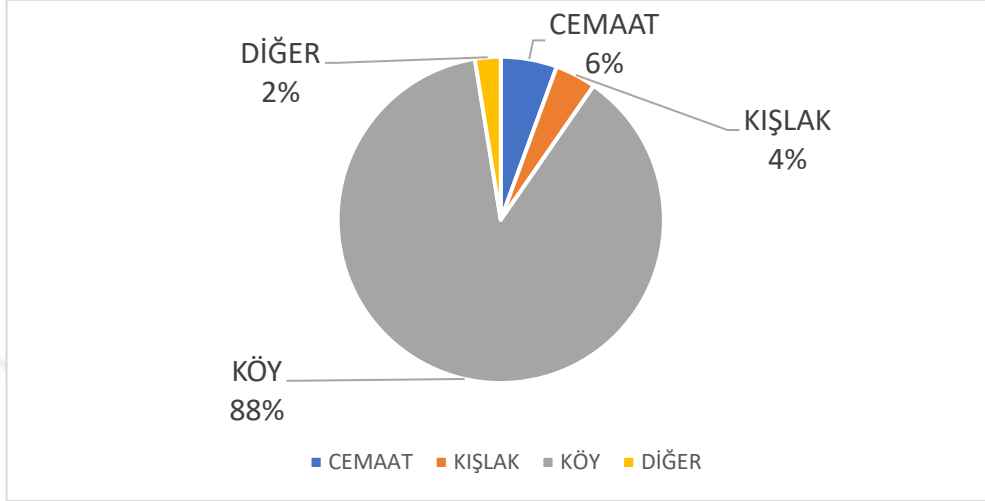
Tapu tahrir verilerini incelediğimiz Veritabanı_1 kullanılarak oluşturulan bu tabloya göre en çok yerleşim yerine sahip olan nahiye 238 yerleşimi ile Beratlî'dır. Beratlî'dan sonra İmlahor (161), Sisay (135) ve Somhit (133) nahiyeleri gelmektedir. Nahiyelerden en az yerleşim yeri ise Tiryalit'e tabi Guçarit (16) ve Gumarit (17) nahiyeleridir.

Harita 6: Tiflis Eyaleti Nahiyelerinin Yerleşim Yeri Dağılımını Gösteren Harita

⁶¹⁷ Nefs-i Tiflis'te olduğu gibi Nefsi Gori'de ribat olarak kaydedilen yerleşim yeri türü tek başına bir nahiye olmayıp istatistiksel bir değer taşıdığı için nahiye olmamasına rağmen bu tabloda kullanılmıştır. Liva ve nahiyeler için bkz. Tablo 7.

D bölümünün başında verilen bu tablo ve grafikler Tiflis eyaletinin toplam verilerini oluşturmaktadır. D bölümünün diğer kısımlarında bu tablo ve grafiklerin detaylı açıklaması yer alacaktır.

Grafik 1: Yerleşim Yeri Türüne Göre Yerleşim Yeri Dağılımı

Tapu tahrir defterinden elde edilen veriler ışığında oluşturulan bu tablodan anlaşıldığı üzere 1649 yerleşim yerinin 1.448'i karye/köy olarak kaydedilmiştir. Bu köylerin toplam yerleşim yerindeki oranı grafik 1'den anlaşıldığı üzere %88'dir. Cemaat olarak kaydedilen 92 adet yerleşim yerinin oranı ise %6'dır. 67 adet kaydedilen kışlak sayısının oranı ise %4'tür. Diğer kısmında bir araya getirdiğimiz Arazi, Arh, Çiftlik, Maden, Mezraa, Reaya, Ribat, Yatakhâ ve Yaylakların tamamının oranı ise sadece %2'dir.

Tiflis eyaleti yerleşim birimlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan köyler eyaletin idari ve ekonomik sisteminde büyük öneme sahiptir. Köyler insanlık tarihinin en eski yerleşim birimi olarak Neolitik döneme kadar tarihi dayandırılmaktadır. Eski medeniyetlerde olduğu gibi Anadolu ve Kafkasya'da hakimiyet kuran Roma, Sasani, Bizans, Abbasi gibi devletler döneminden itibaren köyler ana yerleşim yeri olmuştur. Osmanlılar mirasçısı olduğu bölgelerin bütün tevarüs eden geleneklerini harmanlayarak bir sistem haline getirmiş yeni bir idari yapı oluşturmuştu. Osmanlı dönemi köyleri bu idari sistemin en alt biriminde reayanın yaşadığı birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Konar-göçer uygarlıkların yol kavşağında olan İran coğrafyası, Güney Kafkasya ve Anadolu'da zamanla yerleşik hayata geçen/geçirilen bu havzada köylerin kurulduğu bilinmektedir. Osmanlı köyleri meskenler sınırlar ve bu mıntıkada yapılan ekonomik faaliyetlerin yapıldığı yerler olmuştur. Köy kelimesinin Farsça kökenli "kûy"

kelimesinden geldiği bilinmekte⁶¹⁸ fakat bazı araştırmalara göre bu kelime Türkçe'ye Çince'den geçen "kuy" kelimesinden gelmektedir.⁶¹⁹ Osmanlı arşiv belgelerinde mutad olduğu üzere Tiflis tapu tahrir defterlerinde yerleşim yerleri "karye" kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu karyelerle ilişkili, mahalle, mezraa, arazi, yaylak, kışlak türünde yerleşim yeri birimleri oluşmuştur. Ancak yerleşim yerlerinin ana unsuru karye yani köydür.

Osmanlı köyleri bulunduğu çağın bir gereği olarak tarım ve hayvancılıkla iştilgal edegelmiştir. Köyler nüfus olarak şehirler ve kasabalardan küçüktür. Nüfusunun azlığından dolayı oluşturdukları vergi gelirleri ve mahsulleri de buna bağlı olarak küçüktür. Ancak modern çağda bile insanların çoğunluğunun köylerde yaşadığı düşünülürse bu sistemde yaşayan homojen bir yapıya sahip kırsal organizasyon içinde yer alan köylüler bu dönem devletlerini oluşturan ana unsurdur. Osmanlı imparatorluğu bilindiği üzere çok geniş bir kıta sahanlığına ulaşmış ve bulunduğu bölgenin yapısına uyum sağlayan esnek bir yapıya sahip olmuştur. Ancak değişmeyen şey şudur ki Osmanlılar ele geçirdikleri bölgedeki kırsal yaşamda köyleri iskân ederek şehirleşmeyi teşvik etmiştir. Osmanlılar döneminde insan yaşamının alışlagelmiş değişmez bir unsuru olan konargöçer tarzı yaşamı asgariye indirmeye çalışmıştır. Osmanlı köylülerinin uğraştığı iş ve ekonomiye bağlı iktisadi işler bakımından homojen bir yapıya sahip olsa da köyleri tam tersi istikamette heterojen bir yapıda oluşmuştur. Klasik bir Osmanlı köy tipinden bahsedilmemektedir. Halil İnalçık'a göre bir yerin köy olarak kabul edilebilmesi için Osmanlı tahrir sistemi ile kayıt altına alınması gerekirdi. Tapu tahririnde yazılan bu köylerin toprakları, arazisi, otlakları ve sınırları gelirleriyle beraber kayıt altına alınarak bir nevi resmiyet kazanmıştır.⁶²⁰ Tiflis tapu tahrir defterine kaydedilen bu yerleşim yerleri bu açıdan tarihte ilk kez Kartli, Gori, Somhit gibi Gürcü, Ermeni ve Türklerin yaşadığı yerleri resmi bir döküm haline getirmiştir.

Osmanlı tapu tahrir defterleri köylerin resmi olarak kaydedildiği en mühim evraklar olup bu defterler incelendiği zaman Osmanlı köylerinin ortalama 5-50 hane arasında değiştiği söylenebilir.⁶²¹ Ancak Osmanlı tapu tahrir defterlerinde kayıtlı köyler genel olarak hane ve nefer sayısı çok fazla değildir. Burada bütün Osmanlı köyleri hakkında genel bilgi vermekten

---

⁶¹⁸ Osman Gümüşçü, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Köy", *DİA*, EK-2, 2019, s. 85-87.

⁶¹⁹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 42.

⁶²⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İş Bankası Yay., İstanbul 2018, s. 160-162.

⁶²¹ Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, I, Kronik, İstanbul 2018, s. 16-17.

ziyade çalışma konusu olan Tiflis eyaletinin yerleşim yeri ünitelerinin nüfusu ve vergileri incelenecektir.

Osmanlı devletinin en küçük biriminde dirlik, vakıf ve mülk reayası olarak adlandırılan köylüler yaşardı. Osmanlı sisteminde köyler XVI. ve XVII. yüzyıllarda çoğunlukla timar arazisidir. Tiflis eyaleti tapu tahrir defterleri incelendiği vakit görülecektir ki bu sistem XVIII. yüzyılın ilk yarısında da devam etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı klasik çağı olarak XVI. yüzyıl sonuna kadar getirilen dönem Osmanlı tapu tahrir sistemi ve bu köylerde yaşayan reyanın vergilendirilmesi incelenen XVIII. yüzyılın ilk yarısında büyük oranda benzer şekilde devam etmektedir. Bu Osmanlı klasik sisteminin sürekliliğini gösteren bir veri olarak karşımıza çıksa da lazım olan değişim ve dönüşümlerinde gerisinde mi kaldığı sorusunu da akla getirmektedir.

Osmanlı köylerinin çoğu has, zeamet ve timar sistemi ile Osmanlı padişahı ve ailesi, askerleri, vezirleri, beylerbeyleri ve sancakbeylerine bağlanarak devlete bağlı bir birim haline getirilmiştir. Has olarak belirlenen köyler bütün vergilerini has, timar ve zeamet sahiplerine ödemektedirler. Has olarak belirlenen köyler Has sahibine “ber-vech-i maktu” yani “yıllık götürü” olarak vergilerini öderlerdi. Yıllık götürü vergiyi nüfuzlu kişiler has sahibine ödeyebilecek köy içinde paraları tahsil edebilecek kişiler almaktaydılar. Bazı köyler ise padişahın kendilerine verdiği temliklerle mülk haline dönüştürülmüş daha çok devlet adamları tarafından kurulan geliri vakıflara ayrılan köylerdir. Bu vakıfların ana kaynağı köylerden aynı ve nakdî olarak toplanan vergilerden oluşmaktaydı.⁶²²

Osmanlı köyleri mirî arazi üzerinde tarımsal faaliyetle uğraşan çift-hânelerden meydana gelmektedir. Köylerin resmî bir statü kazanıp reayânın bağımsız bir mali birim olarak tespit edilebilmesi için tapu tahririnin yapılması lazımdır. Tapu tahrirler mali bir birim olarak kayıt altına alınan her bir köylüden alınacak vergiler tespit edilip bu vergilerin toplanmasında adaletli olunması sağlanmaya çalışılmıştır. Köylülerden beklenen ise bakmakla yükümlü olduğu toprağı işleterek ekonomik faaliyetlerini sürdürmesidir. Sanayi öncesi toplumların tamamında olduğu gibi Osmanlılarda da nüfusun yaklaşık %90'ı bu köylerde yaşamaktadır. XVI. yüzyıl Avrupa'sında da durum Osmanlının içinde bulunduğu durumdan farklı değildi.

Tiflis tapu tahrir defterlerinden elde edilen verilere göre 897 numaralı tapu tahrir defterinde 844 köy, 900 numaralı defterde ise 604 adet köy yer almaktadır. Borçalı ve Kazak

⁶²² Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 113.

bölgesini ihtiva eden 897 numaralı defterde Müslüman Türk konar göçer nüfusun cemaat ve kışlaklarının kaydedilmesinden dolayı iki defter arasındaki bu fark oluşmuştur.

Osmanlılarda şehirde ve köylerde yaşayan meskûn nüfusun yanında konargöçer olarak yaşayan, aşiret, oymak, oba, taife gibi kollara ayrılan geçimi daha çok hayvancılığa dayanan bir nüfusta yaşamaktadır. Konargöçerler Osmanlı imparatorluğunun tamamına yakın yerlerde bulunmakla beraber Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Doğu Anadolu Güneydoğu Anadolu'da daha çok bulunmaktadır. Türkmen, Arap ve Kürt göçmenlerin yaşadığı bu bölgeler eskiçağlardan itibaren göçebe yaşayan aşiret olarak adlandırılan kabilelerin yaşadığı mekanlar olmuştur. Osmanlılarda iskân siyaseti olarak sürekli hareket halinde olan isyana meyilli düzenli vergi ödemek istemeyen bu gruplar zamanla yerleşik hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı mali bürokrasisinde vergi geliri tahsil etmek için çok zorlanılan bu konargöçer gruplardan şahıs başına vergiden ziyade bir aşiretten toptan vergi alma yoluna gitmiştir. Bu sebeple Tiflis eyaleti Tapu tahrir defterinde konargöçerlerin yoğunlukla yaşadığı Demirci Hasanlı, Baydar, Beratlı nahiyelerinde ve Akçakale ve Kazak livalarında cemaat ve kışlaklardan alınan vergiler toptan yekûn olarak kaydedilmiştir.⁶²³

Köylerden sonra en çok yerleşim yeri 92 adet ile cemaatler olarak kaydedilmiştir. Bu cemaatlerin liva ve nahiyelere göre dağılımı şu şekilde olmuştur: Baydar nahiyesi 13, Demirci Hasanlı nahiyesi 33, Somhit nahiyesi 1, Akçakale livası 39, Çuvaz nahiyesi 1, Ahstabad nahiyesi 4 adettir. 92 adet cemaatin kaydedildiği tapu tahrir defterine göre bunlardan 11'inde nefer sayısı yoktur. Bu boş köylere yazılan toplam gelir 10.550 akçedir. Cemaatlerden alınan toplam gelir ise 1.162.342 akçedir. Tamamı Müslüman olarak kaydedilen⁶²⁴ 81 cemaatin 77 tanesinin vergi gelirleri yekûn olarak verilmiştir. Dolayısıyla hangi vergi türlerini ödediklerine dair bilgimiz kısıtlı olan bu cemaatlerde 2.271 nefer, 251 hane, 1.376 bennâk ve 501 mücerred kayıt altına alınmıştır. Toplam 24.209 neferi olan Tiflis eyaletinde cemaatlerin nefer sayısı %9'a tekabül etmektedir. Nefer başına verginin yaklaşık 512 akçe olduğu cemaatler Tiflis eyaleti gelirlerinde azımsanmayacak bir miktarda vergi ödemektedirler. Bu cemaatlerden bazıları hakkında bağlı bulunduğu oymak ve taifede kayıt altına alınmıştır. Bu taifeler Yüzbaşı, Kepenekçi, Şerafeddin, Nezerli, Tekeli, Ağa Muhammed, Saral, Arablı ve Türkevin isimleriyle kayıt altına alınmıştır. Tiflis eyaleti ile alakalı cemaat olarak kaydedilen yerler sadece 897

---

⁶²³ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler/Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre*, İşaret Yay., İstanbul 2001, s. 2-3.

⁶²⁴ Şahin Mustafayev'in çalışmasına göre Akçakale'de bulunan Derekendi ve Gülkendi cemaatleri gayrimüslim olarak kayıt altına alınsa da cemaatte yaşayan kişiler yazılmadığından ve gayri müslim olduklarına dair bir veri bulunmadığından bu iki cemaati müslim olarak tespit ettik.

numaralı defterde kayıt altına alınmıştır. 900 numaralı defterde cemaatler yoktur. (Tiflis eyaleti Cemaatleri için bkz. Tablo 8)

Tablo 8:Tiflis Eyaleti Cemaatlerinin Listesi

LİVA ADI	NAHİYE ADI	YERLEŞİM YERİ	VERGİ	NEFER	AÇIKLAMALAR
TİFLİS	BAYDAR	Cemaat-ı Çelebili	52.682	104	
		Cemaat-ı Oruçoğlu	3.010	5	
		Cemaat-ı Molla Abdulla oğlu Mustafa	970	4	
		Cemaat-ı Necmeddinli	1.000		
		Cemaat-ı Yadigaroğlu Ahmed	8.590	22	
		Cemaat-ı Molla Ahmed	1.200	7	
		Cemaat-ı Diğer Yadigâr	500		
		Cemaat-ı Kara Demircili	15.000	33	
		Cemaat-ı Cavanşir	13.000	26	
		Cemaat-ı Lek	16.000	26	
		Cemaat-ı Cavanşir Kebirli	15.000	35	
		Cemaat-ı Emirhaslı	29.480	91	
		Cemaat-ı Muğanlı	12.520	23	
		DEMİRCİ HASANLI	Cemaat-ı Kolukaralı	8.640	24
	Cemaat-ı Yüzbaşı		30.960	76	1 mahallesi var.
	Cemaat-ı Arıklı		15.840	44	Yüzbaşı Tayfasının cemaati
	Cemaat-ı Saatlı		6.840	19	Yüzbaşı Tayfasından Yüzbaşının Kardeşi Musa'ya tabidir.
	Cemaat-ı Karamanlı Hasan		25.200	70	Yüzbaşı Tayfasının cemaati
	Cemaat-ı Karacalar		23.400	65	Karatikenli adlı yerde Kepenekçi Tayfasının cemaati
	Cemaat-ı Sarvan		24.840	69	Beylice yakınlarında
	Cemaat-ı Karamanlı Veli		26.280	73	Yüzbaşı cemaatinden Şerafeddin Tayfasının Kışlağı
	Cemaat-ı Şerafeddin		31.680	88	Karasu adlı yerde Şerafeddin Cemaati
	Cemaat-ı Demirci Hasanlı		30.240	84	2 mahallesi var
	Cemaat-ı Kepenekçi		4.480	13	Demirci Hasanlı nahiyesine tabi İshaklı Kışlağında Kepenekçi Cemaati
	Cemaat-ı Muğanlı		11.160	31	Kepenekçi adlı yerde
	Cemaat-ı Sarı Sabuncu 1		31.320	87	
	Cemaat-ı Çatallı		8.280	23	
	Cemaat-ı Kemerli		16.200	45	Yüzbaşı Tayfasının Kepenekçi adlı yerinde Kemerli cemaati
	Cemaat-ı Emir Ahmedli		23.040	64	Pir Muhammed Ağa Kışlağında Emir Ahmedli Cemaati
	Cemaat-ı Keşeli		6.840	19	Kocaoğlu Muhammed Kışlağında Keşeli Cemaati
	Cemaat-ı Molla Abdullah		7.200	20	Emir Hasanlı Tayfasının Molla Abdullah Oğlu Mustafa Ağa Cemaati
	Cemaat-ı Çahıcı Mustafa	6.480	18		
Cemaat-ı Kara Rıza	6.120	17	Kür Çayının Arhı		

		Cemaat-ı Saraçlı ⁶²⁵	30.880	83	İlhi Kuzu adlı yerde
		Cemaat-ı Kaçarlı ⁶²⁶	6.480	18	
		Cemaat-ı Sofulu	2.160	6	
		Cemaat-ı Nezerli	18.000	50	
		Cemaat-ı Keşeli	400		Abdullah Kışlağında. Raiyyeti yoktur. Ekilecek arazisi azdır.
		Cemaat-ı Saraçlı Seydi	350		
		Cemaat-ı Selcikli	200		
		Cemaat-ı Sarı Sabuncu 2	400		
		Cemaat-ı Çallı	300		
		Cemaat-ı Sarı Veli	200		
		Cemaat-ı Necmeddinli	500		
		Cemaat-ı Kohalı	400		
SOM HİT	SOMHİT	Cemaat-ı Emir Hasanlı	550	38	Karaçılı Cemaati ile birlikte
AKÇAKALE	AKÇAKALE	Cemaat-ı Büyük Kaçağan	20.000	14	
		Cemaat-ı Orta Kaçağan	10.000	5	Karal Oymağının Hacılı cemaatine tabi
		Cemaat-ı Hacılı	20.000	3	Ekilen toprak 20 günlük
		Cemaat-ı Küçük Kaçağan	9.000	7	Karal Oymağına tabi
		Cemaat-ı Kohalı	2.800		Karal Oymağına tabi
		Cemaat-ı Kuşçular	21.600	11	Tekeli Oymağına tabi
		Cemaat-ı Kürdler	6.000	6	Tekeli Oymağına tabi
		Cemaat-ı Büyük Haydarlı	150	19	Tekeli Oymağına tabi
		Cemaat-ı Küçük Haydarlı	36.200	4	Tekeli Oymağına tabi
		Cemaat-ı Karoğlu	2.000		Tekeli Oymağına tabi
		Cemaat-ı Karamanlı	4.000		Tekeli Oymağına tabi
		Cemaat-ı Mehane	32.000	14	Ağa Muhammed Oymağına tabi
		Cemaat-ı Şimalı	8.400	11	Ağa Muhammed Oymağına tabi
		Cemaat-ı Şemseddinli	13.200	17	Ağa Muhammed Oymağına tabi
		Cemaat-ı Saatlı	3.000	6	Ağa Muhammed Oymağına tabi
		Cemaat-ı Küçük Saatlı	4.000	13	Ağa Muhammed Oymağına tabi
		Cemaat-ı Diğer Mehane	2.000	4	Saral Oymağına tabi
		Cemaat-ı Fekihli	34.800	34	Saral Oymağına tabi
		Cemaat-ı Sebihan	4.000	10	Saral Oymağına tabi
		Cemaat-ı Diğer Fekihli	8.000	15	Saral Oymağına tabi
		Cemaat-ı Keşirdan	18.000	24	Saral Oymağına tabi
		Cemaat-ı Haydar Ali	12.000	19	Saral Oymağına tabi
		Cemaat-ı Korlar	8.400	16	Saral Oymağına tabi
		Cemaat-ı Zengene	10.800	10	Arablı Oymağına tabi
		Cemaat-ı Mahmudlu	9.000	26	Arablı Oymağına tabi
		Cemaat-ı Kayakocalı	9.000	34	Arablı Oymağına tabi
		Cemaat-ı Pehlevanlı	19.200	50	Arablı Oymağına tabi
		Cemaat-ı Seydikocalı	10.000	51	Büyük, Orta, Küçük Ulaşlı Cemaatı Han Ahmedli ile birlikte
		Cemaat-ı Büyük-Orta-Küçük Ulaşlı	10.000	4	Türkevin oymağına tabi
		Cemaat-ı Diğer Küçük Ulaşlı	21.200	11	Türkevin Oymağına tabi

⁶²⁵ Fihristte Muhammed Halil Ağa adıyla yanlış kaydedilmiştir.

⁶²⁶ Kaçar cemaati Kafkasya Gürcistan bölgesinde yer almakta ve Konar-Göçer taifesindedir. Kaçar cemaati Ziyadoğlu'na tabidir. Hâlâ molla Muî'in oğlu Nur Mehmed zabitleridir. Şah Tahmasb zamanında bunların mekân-ı muayyeni Ahsenâbâd'ın karşısında Kür suyunun öte yakasında Paludluk isimli mahaldir. Bu mahal Levend cemaatine tabi iken Şah Tahmasb Levend'in elinden alıp Demircihasanlıya mekan tayin eylemiş. Anda sakin olurlar imiş. İmam kulunun eli altında bulunup öğürleri imiş. Kaçarlı cemaati Musacalı aşiretindedir.

		Cemaat-ı Turvendeli	10.000	11	Türkevin Oymağına tabi
		Cemaat-ı Bozanlı	7.000	7	Türkevin Oymağına tabi
		Cemaat-ı Aşıklı	15.000	13	Türkevin Oymağına tabi
		Cemaat-ı Kuyumluca	10.800	8	Türkevin Oymağına tabi
		Cemaat-ı Şoğanlı	42.000	25	
		Cemaat-ı Hasan Hocalı	8.000	42	
		Cemaat-ı Şahablı	10.000	29	
		Cemaat-ı Derekendi	27.000	21	
		Cemaat-ı GülKendi	27.000	15	
		Cemaat-ı Muğanlı	6.000	12	Arablı Oymağının İmambey Kışlağının Muğanlı Cemaati
KAZAK	ÇUVAZ	Cemaati Kesemen Kulubey	1.500	7	Kesemen Arhının hassı
	AHSTABAD	Cemaat-ı Hasanhocalı	2.000	4	
		Cemaat-ı Karahalefli	4.000	2	
		Cemaat-ı Mehmanlı Halifelisi	5.000	4	
		Cemaat-ı Sarvelioğlu	1.800		
Toplam					

Mukaddem cemaati Kafkasya Gürcistan'da kayıtlı Göçer evli taifesine bağlıdır.⁶²⁷ Oymak kelimesi boy, soy, kavim, aile, köy, kabile, şube, hayvancılıkla geçimini sağlayan gibi manalara gelmektedir. İl kelimesinden türediği düşünülen kavim, kabile aşiret anlamındadır. Aşiret ise arapça el-âşîre'den dilimize aşiret olarak geçmiştir. Kabile, teşkilat en küçük cemaat birimi gibi manalara gelen aşiret göçebe ya da yarı göçebe yaşayan halklar için kullanılmıştır. Anadolu'da göçebe halde yaşayan boylara denildiği gibi göçebeliği terk edip yerleşik hale geçen boy ve oymaklar içinde aşiret kelimesi kullanılmıştır. Arapça cem'den gelen cemaat ifadesi de bir araya gelmiş cem olmuş toplanmış insan toplulukları demektir. Osmanlılarda cemaat Araplardan farklı olarak bir arada yaşayan aynı soydan insanlar manasında kullanılmıştır. Osmanlılarda aşiret, oymak, boy, cemaat gibi ifadeler eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁶²⁸

Konargöçerler ve cemaatler tarafından kullanılan yaylak ve kışlaklar geçici iskân yerleridir.⁶²⁹ Yaylak yaz mevsiminde yaşanan yer kışlak ise kış mevsiminde konargöçerler tarafından kullanılan yerleşim yerleri olarak adlandırılmıştır. Osmanlı dönemi konargöçerler için bir bütün olarak kullanılan yaylak ve kışlak terimleri bu aşiret ve ulusların yaşadıkları ve sürekli göç ettikleri bölgeleri ifade etmektedir. Osmanlı toplumunda daha önce belirtildiği gibi sayısı azımsanmayacak şekilde yaşayan konargöçerler ve bu yaşam tarzının getirdiği bir biçim

⁶²⁷ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 503-504.

⁶²⁸ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 22-23.

⁶²⁹ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 115.

olarak yaylak ve kışlaklar ortaya çıkmıştır.⁶³⁰ Tiflis tapu tahrir defterlerinde kışlak sadece 897 numaralı defterde tespit edilmiştir. 67 kışlağın 48 adeti Tiflis'in Demirci Hasanlı nahiyesinde kaydedilmiştir. Kazak Livası İnçe nahiyesinde 9, Akçakale livasında 5, Baydar nahiyesinde 3, Somhit nahiyesinde 2 kışlak kayıt altına alınmıştır. Bu kışlaklardan Demirci Hasanlı nahiyesinde 10, İnçe nahiyesinde 2 adet kışlak nefersiz olarak kaydedilmiştir. Bu kışlaklara sadece 300-500 akçe gibi bir vergi kaydı yapılmıştır. Bu boş kışlaklarda toplam 6.600 akçe vergi kaydı bulunmaktadır. Kışlakların tamamından ise toplam 377.200 akçe vergi toplanmıştır. Bu kışlaklarda toplam 1.036 nefer, 111 hane, 506 bennâk ve 198 mücerred nüfus kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlardan Demirci Hasanlı nahiyesinde bulunanlar Yüzbaşı, Şerafeddin, Kepenekçi, Nezerli, Pir Muhammed tayfasının kışlaklarıdır. Bu kışlaklardan en çok nefere sahip olan yer 194 neferle Demirci Hasanlı nahiyesindeki Kışlak-ı Koca'dır. Yekün olarak vergisi girilen bu kışlaktan 35.640 akçe vergi tahsil edilecektir. Aynı nahiyede yer alan Kışlak-ı Tezeli ise 39 neferi ve 29.880 akçe vergisi ile dikkat çekmektedir. Koca kışlağında ortalama nefer başına miktar 184 akçe iken Tezeli'de bu miktar 765 akçedir. Bazı yerlerinde cemaatlerin ekincilikle meşgul olduğu bu kışlaklar yüksek geliri ile dikkat çekmektedir. Tüm kışlaklarda nefer başına düşen vergi miktarı ise yaklaşık 365 akçedir. Bu kışlakların tamamı Müslüman nüfusun yaşadığı yerler olduğu tespit edilmiştir. Tiflis eyaletinde kışlaklar yanında azda olsa yaylaklar hakkında da bilgi verilmiştir. Yaylak-ı Ulus adıyla Somhit livası Taşır nahiyesinde bir adet yerleşim yeri türü bulunmaktadır. Buna göre Akbaba dağı, Cinli, Mingül, Yüklüburun, Palçıklı, Karahaç, Akçalı, İlihlı, Ayrıkâr, Sarinzan, Kervansaray, Gökdağ, Kocatepe, İlhiçıdağ, Gürenbulak, Devegörükên ve Sarıyar isimli yerleri Ulus cemaati Yaylak olarak kullanmaktadır. Bu yaylaklar için 120.000 akçe vergi kaydolunmuştur.⁶³¹ Kaygulu nahiyesinde kayıtlı Karaçayır'ın yaylağının ise vergi geliri 5.000 akçedir.⁶³² (Tiflis Eyaleti Kışlakları için bkz. Tablo 9)

Tablo 9:Tiflis Eyaleti Kışlaklarının Listesi

LİVA ADI	NAHİYE ADI	YERLEŞİM YERİ	VERGİ	NEFER	AÇIKLAMALAR
TİFLİS	BAYDAR	Kışlak-ı Mirimhan	9.000	13	
		Kışlak-ı Hızır	10.000	17	
		Kışlak-ı Emir Halil	3.500	8	
	DEMİRCİ HASANLI	Kışlak-ı Mustafa	6.480	18	Yüzbaşı Tayfasının Mustafa Kışlağı
		Kışlak-ı Döger	3.960	11	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
		Kışlak-ı Muhammed 1	4.480	13	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
		Kışlak-ı Çubuklu	4.480	13	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
		Kışlak-ı Hasan	2.520	7	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı

⁶³⁰ Osman Gümüşçü, "Yaylak ve Kışlak", *DİA*, EK-2, 2019, s. 699-670.

⁶³¹ BOA, TT.d., 897, s. 432.

⁶³² BOA, TT.d., 900, s. 505.

Kışlak-ı Nuru Bey	4.320	11	Metinde 12 kişi yazılmış.
Kışlak-ı Çeltikler	2.520	7	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Süleyman	2.520	7	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Molla Mehdi	3.960	11	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Çopur Muhammed	1.800	5	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Yüzbaşı oğlu Veli Ağa	1.800	5	Yüzbaşı Tayfasının Yüzbaşı oğlu Veli Ağa Kışlağı
Kışlak-ı Uruz	1.800	5	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Derzioğlu	18.000	50	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Çatağı Veli	2.160	6	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Karaüzten oğlu Muhammed	2.520	7	Yüzbaşı Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Kürdler	9.740	27	Yüzbaşı Tayfasının Karasu adlı yerinde olan Kürdler Kışlağı
Kışlak-ı Muhammed Kulu	5.760	16	Şerafeddin Tayfasının Karamanlı adlı yerindeki Kışlağı
Kışlak-ı Latifli	3.600	10	Şerafeddin Tayfasının Latifli Kışlağı
Kışlak-ı Şahbudak	5.400	15	Şerafeddin Tayfasının Latifli adlı yerindeki Kışlağı
Kışlak-ı Muhammed 2	12.960	36	Kepenekçi Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Elhac Yusuf	5.400	15	Kepenekçi Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Kethüdalı	3.960	11	Kepenekçi Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Hacı Saleh	2.160	6	Kepenekçi Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Çağfer	1.240	34	Kepenekçi Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Ebülkasım	5.040	14	Kepenekçi Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Çatal Veli	6.480	18	2 mahallesi var
Kışlak-ı Kara Halil Ağa	41.680	113	
Kışlak-ı Fettahoğlu	12.600	35	Kepenekçi Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Duraclı	5.040	14	Kepenekçi Tayfasının Kışlağı Rıza mahallesi ile birlikte
Kışlak-ı Karaöküz	12.600	35	Kepenekçi Tayfasının Muğliyan adlı yerinde
Kışlak-ı BayAhmed	10.100	28	
Kışlak-ı Musa Ağa	7.200	26	1 mahallesi var
Kışlak-ı Abdulla Ağa	2.160	6	Yüzbaşı oğlu Abdullah Ağa Kışlağı
Kışlak-ı Köhneli	10.800	30	Pir Muhammed Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Alemdarlı	5.760	16	1 mahallesi var
Kışlak-ı İbrahim Ağa	15.480	43	Kepenekçi Tayfasının
Kışlak-ı Koca	35.640	194	2 mahallesi var
Kışlak-ı Tezeli	29.880	39	1 mahallesi var
Kışlak-ı Meksud oğlu Muhammed	4.480	13	Nezerli Tayfasının Kışlağı
Kışlak-ı Arıklı	300		
Kışlak-ı Penbekli	300		
Kışlak-ı Göyçeli	500		
Kışlak-ı Bahtiyar	400		
Kışlak-ı Kara Demirci	300		
Kışlak-ı Alihan	600		
Kışlak-ı Sukaracı	500		
Kışlak-ı Keşeli Yakub	200		
Kışlak-ı BayAhmedli	300		
Kışlak-ı Saatlı	200		

SOM HİT	SOMHİT	Kışlak-ı Hile	300	11	Muhammed Ali oğlu'nun zeametidir.
		Kışlak-ı Poladavar	5.400	18	Diğer Adı Bulud köyüdür.
AKÇAKALE	AKÇAKALE	Kışlak-ı Kılıçlı	600	1	Karal Oymağına tabi
		Kışlak-ı Yarıklı	7.200	8	Tekeli Oymağına tabi
		Kışlak-ı Karahanlı	13.200	15	Tekeli Oymağına tabi
		Kışlak-ı Karcalı	2.000	5	Tekeli Oymağına tabi
		Kışlak-ı Ak Muhammed	21.600	25	Ağa Muhammed Oymağına tabi
KAZAK	İNÇE	Kışlak-ı Kemerli	2.000	8	
		Kışlak-ı Çarıklı	2.000	14	
		Kışlak-ı Şahkulu	2.000	7	
		Kışlak-ı Şabanlı	2.000		
		Kışlak-ı Celali	1.000	6	
		Kışlak-ı İslambeyli	10.000	15	
		Kışlak-ı Kaymaklık	2.000	6	
		Kışlak-ı Değerli	2.000	2	
		Kışlak-ı Yasavvul	1.000		Yasavvul Kışlağı yanındaki Göz mezraası
		Toplam			

Dumanis nahiyesinde kayıtlı yatakhâ-i Hüseyin Yağlıca isimli kayıta 33 adet yatağın ismi verilmiştir. Bu yataklar; Karahan, Peri, Hüseyin, Yastı, Tapveli, Maksudoğlu, Caferoğlu, Yanık, Daş, Musabölük, Padarck, Velihan, Uruklu, Emirze, Müseyfi, Emirali, Niyaz, Alikazak, Has Muhammed, Seyid Mehmed, Hazarbey, Emir Hasan, Kavak, Şal, Sadık, Devletbey, Sarıçoban, Şatır İbrahim, Şatır Muhammed, Ahmed Ali, Karaşeyh, Dilhor, Ukçir yataklarıdır. Bu yataklara toplam 60.000 akçe vergi kaydedilip geliri Tiflis mirimiranı hassı olarak yazılmıştır.⁶³³ Yatakhâ-i Hüseyin Yağlıca adıyla bir başka yatak Tiflis livası Baydar nahiyesinde 18 adet yatak kaydedilmiştir. Bu yataklar; Mustafa, Cafer, Kaçar Zülfikar, Murad Ali, Kürd İsmail, Kürd Süleyman, Sultan, Toprakkale, Eristav, Ağbaba, Pirağa, Yanık, Üçtepe, Dağdağan, Emir Yusuf, Şey Abdi, Halefoğlu, Alverdi ismiyle kaydedilmiştir. Toplam 24.000 akçe geliri olan bu yatağın geliri hass-ı hümâyun'a bağlanmıştır.⁶³⁴ Tiflis Livasına bağlı Demirci Hasanlı nahiyesinde ise çeşitli cemaat ve şahısların istifadesinde olan yataklar kaydedilmiştir. İlk kayıt Musa Ağa'nın yataklarıdır. Bunlar Hamamlı Bulak, Çakal, Karahanlı, Yarılganlı, Tap, Mihrab, Kuşkonan, Penbekli ve Çeleb yataklarıdır. Bu yataklardan sadece Penbekli'nin geliri 2.400 akçe diğerlerinin hepsinin 600 akçedir. Bir diğer kayıt Nezerli Hüseyin Ağa cemaatinin yataklarıdır. Bu yataklar Bulutlu, Keçel Ali, Sarı Sabuncu ve Kara ismiyle kaydedilmiş ve her birinin geliri 600 akçedir. Maden oğlu Pir Muhammed Ağa yatakları üç adettir. Bu yataklar Gengedan, Kanlı ve Sakızcık olup her biri 600 akçe vergi kaydedilmiştir. Yüzbaşı cemaatinin ise toplam 10 adet yatağı kayıtlıdır. Bunlar Münteval, Kesikburnu,

⁶³³ BOA, TT.d., 897, s. 204-205.

⁶³⁴ BOA, TT.d., 897, s. 234-235.

Gürbulak, Yüzbaşı, Nuru, Musa, Abdülbaki Çopur, Şahnazar, Diğer Çopur Muhammed yatakları her biri 600 akçe gelire kayıt altına alınmıştır.⁶³⁵ Yatakhâ-i Şerafeddin kaydında Cahangir, Kesikburnu, Kocadoğru, Latif oğlu Musa ve Abdülhalil yatakları 600 akçe gelirleriyle kaydedilmiştir. Kepenekçi'ye tabi olan Molla Ahmed Yatakları ise Acısu ve Cebrail adıyla 2 adet kaydedilmiştir. Diğer yataklarda olduğu gibi 600 akçe vergi geliri ile kayıt altına alınmıştır.⁶³⁶ Demirci Hasanlı nahiyesine bağlı böylelikle 36 adet yatak ve toplam geliri 21.000 akçe olan vergi geliri kayıt altına alınmıştır.

Tablo 10: Arazi, Arh, Çiftlik, Maden, Reayâ, Yatakhâ, Ribat, Yaylak, Mezraaların Toplam Vergi ve Neferi

LİVA ADI	NAHIYE ADI	YERLEŞİM YERİ	VERGİ	NEFER
TİFLİS	BAYDAR	Arazi-i Keşişoğlu	1.000	
TİFLİS	BAYDAR	Arazi-i Kızkala	1.200	
TİFLİS	BAYDAR	Arazi-i Gültepe	500	
TİFLİS	BAYDAR	Arazi-i Karamanlı	300	
TİFLİS	BAYDAR	Arazi-i Kilisekendi	500	
TİFLİS	BAYDAR	Arazi-i Karlı	500	
TİFLİS	BAYDAR	Karh-ı Marneul		
TİFLİS	BAYDAR	Karh-ı Han		
TİFLİS	BAYDAR	Karh-ı Kankan		
TİFLİS	BAYDAR	Karh-ı Ahmed		
KAZAK	TEREK	Karh-ı Zorkosalı		
TİFLİS	DUMANİS	Çiftlik-i Kolagir	7.000	41
TİFLİS	BAYDAR	Çiftlik-i Başçık	1.000	26
GORİ	KARAKALKAN ve ŞANSİ	Çiftlik-i Belav	5.000	
SOMHİT	TAŞIR	Maden-i Mis	40.960	
KAZAK	İNÇE	Maden-i Demir (Karye-i Mishana)	4.800	
TİFLİS	DUMANİS	Reayâ-i Dumanis	2.880	
TİFLİS	DUMANİS	Yatakhâ-i Hüseyin Yağlıca 1	60.000	
TİFLİS	BAYDAR	Yatakhâ-i Hüseyin Yağlıca 2	24.000	
TİFLİS	DEMİRCİ HASANLI	Yatakhâ-i Demirci Hasanlı	21.000	
GORİ	NEFS-i GORİ	NEFS-İ GORİ	146.860	448
TİFLİS	NEFS-İ TİFLİS	Ribat-ı Celayir	15.000	86
SOMHİT	TAŞIR	Ağbaba Dağındaki Yaylaklar	120.000	
KAYGULU	KAYGULU	Yaylak-ı Kara Çayır	5.000	
TİFLİS	BERATLI	Mezraa-i Tilsuman	600	5
TİFLİS	BERATLI	Mezraa-i Butru	500	
TİFLİS	BERATLI	Mezraa-i Ahalşen	300	
TİFLİS	BERATLI	Mezraa-i Sabudara	400	

⁶³⁵ BOA, TT.d., 897, s. 308-309.

⁶³⁶ BOA, TT.d., 897, s. 310.

TİFLİS	BERATLI	Mezraa-i Arnak	600	
TİFLİS	BERATLI	Mezraa-i Tala	1.800	5
TİFLİS	BAYDAR	Mezraa-i Köprüköy	1.000	4
AKÇAKALE	AKÇAKALE	Mezraa-i Eski Saki	1.000	
AKÇAKALE	AKÇAKALE	Mezraa-i Büyük Dehne	2.000	
AKÇAKALE	AKÇAKALE	Mezraa-i Küçük Dehne	2.000	
KAZAK	İNÇE	Mezraa-i Gülemir	2.000	
KAZAK	İNÇE	Mezraa-i Çabalı	1.000	
KAZAK	İNÇE	Mezraa-i Gül	1.000	
GORİ	SİSAY	Mezraa-i Danasir	67	11
GORİ	SİSAY	Mezraa-i Bnavisi	1.433	33
GORİ	İMLAHOR	Mezraa-i Tabahtu	3.500	17
KAYGULU	KAYGULU	Mezraa-i Kirekün	1.000	
KAYGULU	KAYGULU	Mezraa-i Taşköprü	2.000	
TOPLAM			479.700	676

Köylere yakın yerlerde bulunan mezraalar hiyerarşide köylerden sonra gelen en önemli yerleşim yeridir. Ekinlik'te adı verilen bu yerleşim yeri türlerinde doğrudan bir yerleşim olmayıp yakınındaki köy ve kasabalar bu mezralardan faydalanmaktadır. Köyden daha küçük bir iskân halini alan mezralar daha önce yerleşim yeri olarak bulunan bir köy iken ekonomik ya da savaş gibi nedenlerle köyün nüfusunun azalması sonrası da ortaya çıkabilmektedir. Hayvancılıkla meşgul konargöçerler ve cemaatlerin hayvan otlatıp ekin ektikleri geçici yerleşim yeri olarak da kullanılan bu mezraalar zamanla gelişerek köy halini de alabilirdi.⁶³⁷ Dolayısıyla köyler ve mezralar arasında interaktif bir etkileşim bulunmaktaydı. Tiflis eyaletinde mezraa olarak kaydedilen yerlerin sayısı 18'dir. Bunlar Tiflis livası Beratlı nahiyesinde (6), Baydar nahiyesinde (1), Akçakale livasında (3), Kazak livası İnçe nahiyesinde (3), Gori livası Sisay nahiyesinde (2), Gori livası İmlahor nahiyesinde (1), Kaygulu nahiyesinde ise (2) adettir. Bu mezraaların toplam kayıtlı geliri 22.200 akçedir. Bu mezraaların sadece 6 tanesinde (Mezraa-i Tilsuman, Tala, Danasit, Bnavisi, Tabahtu) meskûn kişiler bulunmaktadır. Diğer 12 mezraa ise (Mezraa-i Butru, Ahalşen, Sabudara, Eski Saki, Büyük Dehne, Küçük Dehne, Gülemir, Çabalı, Gül, Kirekün ve Taşköprü) nefersiz olarak kaydedilmiştir.

Köy haricinde tapu tahrirlere kaydedilmiş çiftliklerde bulunmaktadır. Çiftliklerin bazıları müstakil olarak kaydedilirken bazıları bağlı bulunduğu köyde yazılmış hâsılı bağlı olduğu bu köyün geliri içerisinde verilmiştir. Tiflis eyaletinde müstakil olarak 3 adet çiftlik

⁶³⁷ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 3.

kaydedilmiştir. Bu çiftliklerden ilki Tiflis livası Dumanis nahiyesinde Karye-i Nahadır'a⁶³⁸ tabi Çiftlik-i Kolagir'dir.⁶³⁹ El-Hac İbrahim Ağa'nın uhdesine verilen bu çiftlikte toplam 41 nefer kaydedilmiştir. Daha önce yerinden sürülmüş olan bu neferlerden 12 tanesini buraya iskân eden El-Hac İbrahim Ağa ber-vech-i maktu/götürü yoluyla 7.000 akçe Tiflis'teki vakıflara ödemek kaydıyla bu çiftliğe sahip olmuştur. Bu miktar Tiflis'te valilik yapmış olan Vezir Receb Paşa buyruldu ile 8 Şevval 1137/20 Haziran 1725'te belirlenmiştir. Aynı usul ile bu çiftliğin yönetimi El-Hac İbrahim Ağa'ya Tiflis vakıf mütevellisine 7.000 akçe maktu vermek şartıyla 21 Receb 1139/14 Mart 1727'de Tiflis valisi İshak Paşa buyruldu ile yenilenmiştir.

Tiflis livası Baydar nahiyesinde Çiftlik-i Başçık adıyla kayıtlı çiftlik Ahalkelek mirlivası El-Hac Ali Bey'in idaresindedir. Sakaltutan adlı yerde yer alan bu çiftlik daha önce Vasak Han isimli bir Gürcü beya aittir. Osmanlı idaresinde El-Hac Ali Bey'e mülk olarak verilen bu çiftlikte 1.000 akçe ber vechi maktu vergi bedeli kaydedilmiştir. 26 nefer kaydedilen bu köyde tarla olarak 2.000 dönüm, Magiyan'ın bağı (40 günlük), Kür çayının arhı otlak ve kışlak yerleri kaydedilmiştir.⁶⁴⁰ Bir diğer çiftlik Gori livası Karakalkan ve Şansi nahiyesinde Çiftlik-i Belav adıyla kaydedilmiştir. Şanisti Arestav adlı aznavurun tasarrufunda olan bu çiftlikten toplam 5.000 akçe vergi kaydedilmiştir. 2 Asiyab, Tarla ve Bağat kaydı olan çiftliğin nüfusu ile alakalı bilgi verilmemiştir.⁶⁴¹

Tiflis eyaletinde sadece 6 adet arazi kaydedilmiştir. Bu yerler Tiflis livası Baydar nahiyesinde Arazi-i Keşişoğlu (1.000 akçe), Kızkala (1.200 akçe), Gültepe (500 akçe), Karamanlı (300), Kilisekendi (500 akçe) Karlı isimleriyle kaydedilmiştir. Bölgede bulunan reayanın hayvanlarını otlatmak için kaydedilen arazilerin toplam 4.000 akçe vergi geliri kaydedilmiştir. Tiflisin Baydar nahiyesinde 4 adet arh/karh Karh-ı Marneul, Karh-ı Han, Karh-ı Kankan, Karh-ı Ahmed isimleriyle kaydedilmiştir. Kazak livasına bağlı Terek nahiyesinde ise Karh-ı Zorkosalı isimli bir arh daha kaydedilmiştir. Başlık olarak kaydedilen yerleşim yerlerinde sadece 5 adet karh tespit edilse de bazı köylerin vergi kısmından sonra kaydedilen arhlar da vardır. Örneğin Demirci Hasanlı nahiyesinde Veli, Anbar, Demirci Hasanlı isimli üç arh karayazıya bağlı olarak kaydedilmiştir.⁶⁴² Arh olarak kaydedilen yerleşim yerlerine vergi ve nüfus yazılmamıştır.

⁶³⁸ BOA, TT.d., 897, s. 201; Dumanis nahiyesine bağlı Karye-i Nahadır, İbrahim Paşa tarafından vakfedilmiştir. Vezir Receb Paşa'nın buyruldu ve padişahın onayıyla 10 Şevval 1137/22 Haziran 1725 tarihli fermanla bu köyün geliri Tiflis'in iç kalesinde Gence kapısının yanındaki Camii şerifin vakfi olmuştur.

⁶³⁹ BOA, TT.d., 897, s. 203-204, kaydın hükmü; (10 Şaban 1139/2 Nisan 1727).

⁶⁴⁰ BOA, TT.d., 897, s. 228, kayıtlı hükmün tarihi; (24 Şevval 1139/14 Haziran 1727).

⁶⁴¹ BOA, TT.d., 897, s. 385.

⁶⁴² BOA, TT.d., 897, s. 308-309.

Tiflis eyaletinde iki adet maden kayıt altına alınmıştır. İlki Somhit Livası Taşır nahiyesinde olan Maden-i Mis'tir. Has olarak kaydedilen bu hassın geliri 40.960 akçe olup Karye-i Mishana'da yer almaktadır.⁶⁴³ Diğer maden ise Kazak livası İnçe nahiyesinde yer almaktadır. 4.800 akçe vergi yazılan demir madeni yine Mishana mükerrer isimli bir karyede yer almaktadır.⁶⁴⁴

Reayâ-i müteferrik adıyla Tiflis Livası Dumanis nahiyesinde sadece bir adet reayâ adıyla yerleşim yeri türü bulunmaktadır. Daha önce Sarmadi oğlu Yelcan idaresinde olan bu 10 adet reayâların adı Reayâ-i Zeradet, Guba, Ondelet, Kulur, Küçük Terina, Renet Aklisa, Samkara, Küçük Tağvit ve Ratulet olarak kaydedilmiştir. Bu yerleşim yeri ber-vech-i maktu Hüseyin oğlu Mahmud'un uhdesine verilerek 2.880 akçe vergi kaydedilmiştir.⁶⁴⁵

Tiflis eyaletinde Ribat-ı Celayir⁶⁴⁶ ve Ribat-ı Gori⁶⁴⁷ olmak üzere 2 ribat kaydedilmiştir. Bunların dışında der Ribat-ı Kale-i Tiflis⁶⁴⁸ adıyla Nefsi Tiflis'in mahallelerinin yer aldığı kısım ribat olarak kaydedilmiştir. Ribat-ı Gori nefsi Gori'nin mahallelerini içermektedir. Ribat-ı Celayir ise yine nefsi Tiflis'te bulunan bir kalenin adıdır. Bu ribatlarla alakalı bilgiler Tiflis şehir yerleşmesi ve Gori şehir yerleşmesi başlıklarıyla bu bölümün ilk kısmında verilmiştir.

Tablo 11: Yerleşim Yeri Türü Sayıları, Nefer Sayıları ve Yerleşim Yeri Başına Ortalama Nefer

Yerleşim Yeri Türü	Yerleşim Yeri Sayısı	Toplam NEFER Sayısı	Yerleşim Yeri Başına NEFER
ARAZİ	6	0	0
ARH	5	0	0
CEMAAT	92	2271	25
ÇİFTLİK	3	67	22
KIŞLAK	67	1036	15
KÖY	1448	26215	18
MADEN	2	0	0
MEZRAA	18	75	4
REAYÂ	1	0	0
RİBAT ⁶⁴⁹	2	534	267
YATAKHÂ	3	0	0
YAYLAK	2	0	0

⁶⁴³ BOA, TT.d., 897, s. 432.

⁶⁴⁴ BOA, TT.d., 897, s. 500-501.

⁶⁴⁵ BOA, TT.d., 897, s. 206.

⁶⁴⁶ BOA, TT.d., 900, s. 82-83.

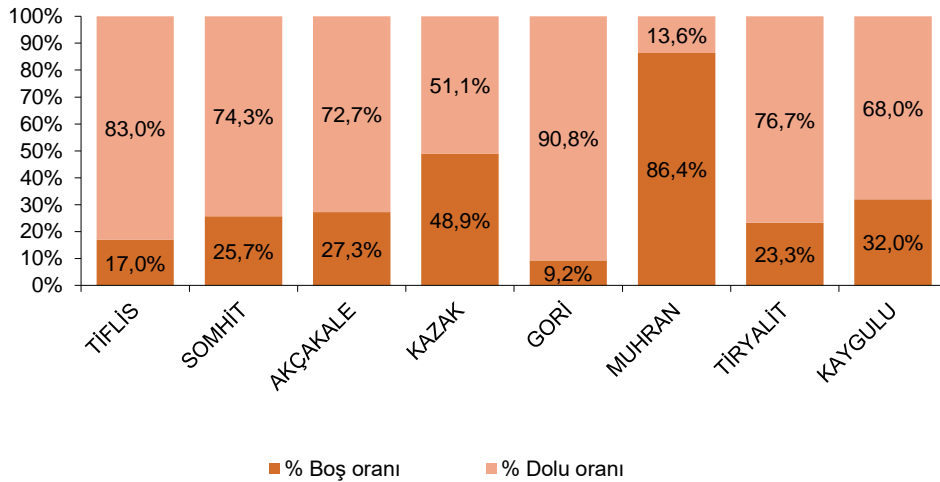
⁶⁴⁷ BOA, TT.d., 900, s. 399-403.

⁶⁴⁸ BOA, TT.d., 900, s. 24-72.

⁶⁴⁹ Gori ribatı ve Celayir ribatı kastedilmektedir.

Genel Toplam	1649	30198	18
--------------	------	-------	----

Osmanlı Devleti'nin İran seferleri öncesi Şah Hüseyin'in tahta geçmesiyle başlayan ekonomik kriz İran coğrafyasını kargaşa ve büyük bir kaosa sürüklemişti. Afganların saldırıları ile ticaret ve bazı tarım ürünlerini yetiştirmede yaşanan zorluklar dolayısıyla büyük göçler yaşanmış ve terkedilmiş köyler meydana gelmişti. XVIII. yüzyılın başından itibaren I. bölümde bahsedildiği üzere Bagrationi hanedanından Safevîlere bağlı Gürcü krallar Tiflis bölgesinde iktarda olmuşlardır. Gürcü kaynaklardan anlaşıldığı üzere VI. Vahtang ve oğlu Şahnavaz dönemlerinde çeşitli kurumsallaşma hamleleri yapılmıştır. Osmanlı öncesi dönemde Tiflis'in ekonomik durumu hakkında yeterli malumata sahip olmasak da oluşan siyasi krizler ve savaşlar sonrası bölgenin durumunu tahmin etmek zor olmayacaktır. Haziran 1723 tarihinden itibaren Tiflis'i fethedip eyalet olarak tahrir faaliyetlerine başlayan Osmanlılar bölgede kalıcı ve etkin bir iskân siyaseti uygulamışlardır. Hazırlanan tapu tahrir defteri bölgenin tamamında uygulanmış ilk resmi doküman olup bizlere meskûn, metruk ve iskanî düşünülen köyler hakkında bilgi vermektedir. Bu kısma kadar Tiflis eyaletinde oluşturulan idari yapı ve toplam yerleşim yeri türü verileri aktarıldı. Eyaletin meskûn ve boş yerleşim yerleri şimdi aktarılacaktır.

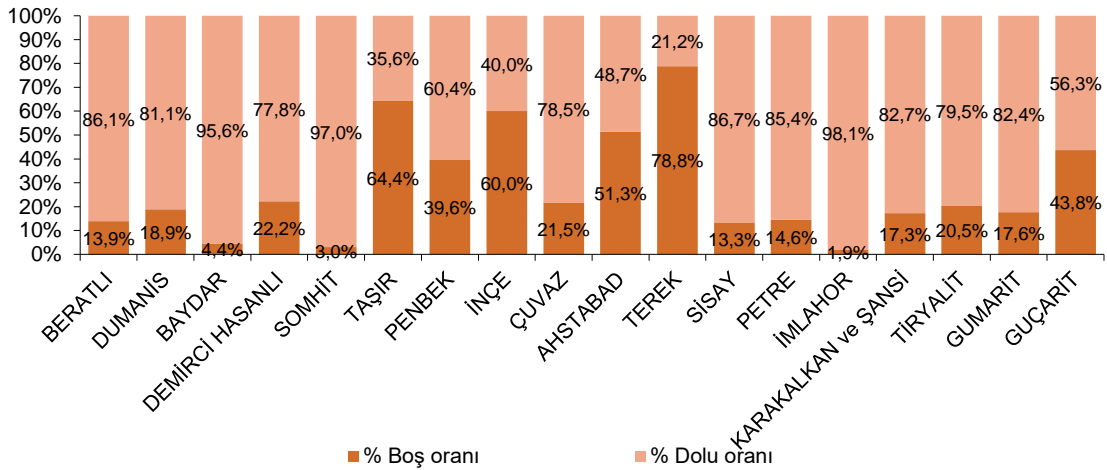

Grafik 2: Livalarda Kayıtlı Meskûn/Boş Yerleşim Yerleri

Liva ve nahiyelerin meskûn/boş oranlarının aktarıldığı grafiklerde sadece iskana tabi yerleşim yerleri boş ya da meskûn olarak değerlendirilmiştir. Reayâ, Arh, Arazi ve Yaylaklar,

Yatakhâ ve Maden olarak kaydedilen bu yerleşim yeri türleri değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Değerlendirmeye tabi tutulmayan yerleşim yeri sayısı 19 olup bu yerlerden toplam 282.640 akçe vergi kaydedilmiştir. Tiflis eyaletinde iskana tabi olan köy, cemaat, kışlak ve çiftlik yerleşim yeri türlerinin toplam sayısı 1.630'dur. Bu yerleşim yerlerinden 1.235'inde kayıtlı nüfus bilgisi ve vergi geliri bulunmaktadır. Toplam 395 yerleşim yeri ise nefersiz sadece vergi geliri ile kayıt altına alınmıştır. Toplam 19 yerleşim yeri ise bu değerlendirmeye tabi olmamıştır.

Grafik 2'den anlaşıldığı üzere Tiflis eyaletinde en çok boş köyü olan liva %86,4 oranıyla Muhran'dır. İskana tabi 44 yerleşim yeri bulunan Muhran livasının sadece 6 tanesinde nefer kaydedilmiştir. Muhran yerleşim yerlerinde vergi kaydedilmesine rağmen nüfus bilgisi yoktur. Kazak livasında kayıtlı iskana tabi 229 yerleşim yeri olup bunlardan 112'si boş 117'si ise meskundur. Böylelikle kazak livasının neredeyse yarısı (%48,9) boştur. Kaygulu livası iskana tabi 50 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinden 16'si boş 34'si meskundur. Akçakale nahiyesinde iskana tabi 66 yerleşim bulunmakta 48'si meskûn olan köyün 18'si boştur. Somhit nahiyesinde 269 iskana tabi yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinden 200 tanesi meskûn iken 69 tanesi boştur. Tiryalit livasında 116 yerleşim yerinden 89'u meskûn iken 27'si boştur. Eyaletin en büyük livası olan Tiflis'te ise iskana tabi 446 yerleşim yerinin 387'si meskûn 79'u boştur. Eyaletin diğer büyük livası olan Gori'de ise en düşük oranla boş yerleşim yeri (36) kaydedilmiştir. 390 iskana tabi yerleşim yeri olan livada 354'ü meskundur. Yüzdelerle boş/meskûn oranı verilen bu grafikten anlaşacağı üzere en çok doluluğa sahip olan livalar Gori, Tiflis, Tiryalit, Somhit, Akçakale ve Kaygulu livalarıdır. Kazak ve Muhran ise en düşük boş yerleşim yerine sahip olan livalardır.

Grafik 3: Nahiyelerde Kayıtlı Meskûn/Boş Yerleşim Yerleri

Nahiyeler içinde en yüksek yerleşim yeri sayısına sahip olan Beratlı'da 238 yerleşim yerinin sadece 33 tanesi boştur. Beratlı'dan sonra en çok yerleşim yerine sahip İmlahor nahiyesinde 161 yerleşimin sadece 3 tanesi boştur. Böylelikle doluluk verisi olarak %98,1 ile İmlahor nahiyesi en yüksek orana ulaşmıştır. İmlahor'la aynı livada yer alan Sisay nahiyesinde 135 yerleşim yerinin 18'i, Petre'de 41 yerin 6'sı, Karakalkan ve Şansi'de ise 52 yerleşim yerinin 9'u boştur. Somhit nahiyesinde 133 yerleşim yeri bulunurken sadece 4'ü boştur. Somhit nahiyesinde dolu yerleşim oranı %97 ile en yüksek doluluk oranına sahipken aynı livanın Taşır livasında 45 yerin 29'u, Penbek'te ise 91 yerin 36'sı boştur. Tiflis livasının Türk konargöçer aşiret ve tebaaların yoğunlukla yaşadığı Dumanis, Baydar ve Demirci Hasanlı nahiyelerinde dolu yerleşim yeri oranı yüksektir. Dumanis'in 90 yerleşim yerinden 17'si, Baydar'ın 45 yerleşim yerinden 2'si, Demirci Hasanlı'nın 81 yerleşim yerinden 18'i boştur. Tiryalit nahiyesinde kayıtlı 83 yerleşim yerinin 17'si, Gumarit nahiyesinde 17 yerleşim yerinin 3'ü, Guçarit nahiyesinde 16 yerleşim yerinin 7'si boş olarak kaydedilmiştir. Nahiyeler arasında en düşük doluluk oranına sahip olan nahiyeler ise Kazak livasında yer alan nahiyelerdir. Terek nahiyesinde kayıtlı 33 yerleşim yerinin sadece 7'sinde kayıtlı nüfusa rastlanmıştır. Ahstabad nahiyesinde 76 yerleşim yerinin 39'u, Çuvaz nahiyesinde 65 yerleşim yerinin 14'ü, İnce nahiyesinin 55 yerleşim yerinin ise 33'ü boştur.

1. TİFLİS LİVASI

İkinci bölümün bu kısmına kadar Nefs-i Tiflis ve Nefs-i Gori hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda Tiflis'te oluşturulan kaza ve nahiyeler tapu tahrir defterindeki sıraya göre kaydedilmiştir. Sırasıyla Tiflis, Somhit, Akçakale, Kazak, Gori, Muhran, Tiryalit ve Kaygulu livaları ve bu livalara bağlı nahiyeler sırasıyla incelenmiştir.

Osmanlı idaresinde oluşturulan idari taksimata göre Tiflis livası⁶⁵⁰ dört nahiyeden oluşmaktadır. Bu nahiyeler sırasıyla Beratlı, Dumanis, Baydar ve Demirci Hasanlı nahiyeleridir. Merkez liva olması sebebiyle Tiflis'in en ehemmiyetli sancak idareleri bu livada toplanmıştır. Tiflis livası eyaletin en yüksek sayıda yerleşim yerine sahip olan livasıdır. Eyalet genelinde 1649 olan yerleşim yerinin 480 tanesi bu livaya bağlı sancaklarda kaydedilmiştir. Bu yerleşim yerlerinin 359'u köy, 51'i kışlak, 46'sı cemaat olarak kaydedilmiştir. Ayrıca 7 mezraa

⁶⁵⁰ BOA, TT.d., 897, s. 24-320; BOA, TT.d., 897, s. 24-90.

ve 6 arazinin kaydedildiği bu Tiflis livasında 4 arh, 3 yatakhâ, 2 çiftlik ve birer adet reâya ve ribat kaydedilmiştir.

Birinci bölümde bahsedildiği üzere Tiflis ve İran coğrafyasındaki şehirlerin fethi akabinde kadılıklar oluşturulmuş ve sırasıyla bu kadılıklara atamalar yapılmıştır. Tiflis kadılığına yüksek rütbeli kadılardan olan Ömer Efendi mevleviyet derecesi ile atanmıştır. Tiflis livası kadılığı yeterli gelirinin olmaması gibi nedenlerle 26 Mart 1724'te kasaba kadılığına düşürülmüştür. Tiflis kazasının rütbesi ise saniye olarak belirlenmiştir. Kadı Ömer Efendi'nin atandığı tarih tam olarak bilinmemekle birlikte 29 Şevval 1136 (23 Mayıs 1724) tarihinde görevden ayrılmıştır. Tiflis'in fethinin Temmuz 1723 olduğu düşünülürse Ömer Efendi en fazla 8 ay görev yapmıştır. Ömer Efendi'nin ayrılışından bir gün sonra 24 Mayıs'ta göreve günlük 300 akçe ile başlayan Kadı Hafızzâde es-Seyyid Ebubekir Efendi'dir.⁶⁵¹ 30 Cemaziyevvel 1138 (3 Şubat 1726)'e kadar yaklaşık 21 ay bu göreve devam etmiştir. Ebubekir Efendi'den sonra kadı Hasan Efendi⁶⁵² günlük 400 akçe maaşla 1 Receb 1138 (5 Mart 1726)-29 Safer 1140 (16 Ekim 1727) tarihlerinde görev yapmıştır. Hasan Efendi'nin ayrılmasından sonra ise Kadı Mustafa Efendi⁶⁵³ günlük 300 akçe maaşla 1 Rebiülevvel 1140 (17 Ekim 1727)-29 Rebiülahir 1142 (21 Kasım 1729) iki yıldan fazla Tiflis kadılığını yürütmüştür. Hasan Efendi'nin kadılığı esnasında ilam edilen 11 Temmuz 1728 tarihli buyrulduya göre lağvedilen İran kalemi ve rütbesi düşürülen kazalar arasında Tiflis yer almamıştır. Tiflis'in statüsü aynı şekilde devam etmiştir. Hasan Efendi'nin ayrılmasından sonra 1 Cemaziyevvel 1142 (22 Kasım 1729)'da 499 akçe maaş ile göreve başlayan kadı el-Hac Mehmed Efendi⁶⁵⁴ 1 Zilkade 1142 (18 Mayıs 1730) tarihinde vefat etmiştir. El-Hac Mehmed Efendi'nin Tiflis görevi esnasında vefatı sonrası 1 Muharrem 1143 (17 Temmuz 1730)'da yerine gelen Kadı Mehmed Emin Efendi olmuştur.⁶⁵⁵ 29 Zilhicce 1144 (23 Haziran 1732) tarihine kadar görevde kalan Mehmed Emin Efendi⁶⁵⁶ yerine göreve Tobzâde es-Seyyid Mehmed Efendi⁶⁵⁷ 1 Muharrem 1145 (24 Haziran 1732) tarihinde atanmıştır. Günlük 499 akçe maaş ile yaklaşık bir buçuk yıl görev yapan Tobzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin 30 Cemaziyevvel 1146 (8 Kasım 1733)'da görevinin bitmesiyle

⁶⁵¹ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 32b/1.

⁶⁵² Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 11b/1, 22, 66b/5. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 31, 13a/8.

⁶⁵³ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 68a/2. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 37a/3..

⁶⁵⁴ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 24, 18b/1.

⁶⁵⁵ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 24, 26b/3.

⁶⁵⁶ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 25, 49b/1.

⁶⁵⁷ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 69/3. Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 25, 54a/2. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 33, 37a-37b/5.

bir gün sonra atanan es-Seyyid Mustafa Efendi⁶⁵⁸ 30 Muharrem 1148 (22 Haziran 1735) tarihine kadar 499 akçe maaş ile görev yapmıştır. 29 Cemaziyelahir 1146 (7 Aralık 1733) tarihinde İran eyaletlerinde yapılan kaza düzenlemelerinde Tiflis kazası Sitte statüsündeki yerini korurken Tiryalit, Gori ve Somhit kazalarını ilhak etmiştir. Mustafa Efendi'nin görevi bırakmasından bir gün sonra Tiflis'e atanan son kadı el-Hac Ahmed Efendi'nin Tiflis'in Nadir Şah tarafından ele geçirilişine kadar görev yaptığı düşünülmektedir.⁶⁵⁹

Tapu tahrir defterinde Tiflis livasında kayıtlı toplam nefer sayısı 12.579, hane sayısı 2.049, mücerred sayısı ise 1.618'dir. Toplam nüfus ise 16.246'dır. Bu rakam eyaletin nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 47,4'üne tekabül etmektedir. Bu yüksek oran bize Tiflis eyaletinin nüfusunun neredeyse yarısını Tiflis livasının oluşturduğunu göstermektedir. Yerleşim yeri başına düşen nefer sayısı ise 34'tür.

1.1 Beratlı Nahiyesi

Gürcüce “საბარათიანო” “Sabaratiano” olarak adlandırılan Beratlı şehri Ortaçağ Gürcü krallıkları dönemindeki başkentlerden birisidir. XV. Yüzyılda aşağı Kartli bölgesinde kurulan bu şehrin bilinen ilk kurucusu Gürcü tavadlarından Barata Kachibaidze'dir. Beratlı nahiyesi Tiflis'in batısında Gori'nin güneyinde yer almaktadır. Beratlı günümüzde Gachiani'den Gardabani'ye kadar olan bölgede Tiflis'in güneyindeki Lore-Faravni bölgesini kapsamaktadır. Merkezi Samshvilde olan bu şehir Tiflis'e bağlı en büyük şehirlerindendir.⁶⁶⁰

Osmanlı tapu tahrir defterine göre Beratlı nahiyesi⁶⁶¹ toplam 238 yerleşim yeri ile nahiyeler arasında en çok yerleşim yerine sahip nahiyedir. Bu yerleşim yerlerinin 232 tanesi köy 6 adeti ise mezraa⁶⁶² olarak kaydedilmiştir. 1.889.838 akçe vergi kaydedilen bu nahiyeye yerleşim yeri sayısında birinci olsa da toplam vergi sıralamasında İmlahor nahiyesinden sonra ikinci gelmektedir. Beratlı nahiyesinde geliri 20.000 akçe üzerinde yer alan 17 yerleşim yeri bulunmaktadır. 221 yerleşim yeri vergi gelirleri 394 akçe ile 20.000 akçe arasında kaydedilmiştir. Beratlı nahiyesinin en yüksek vergiye ve nüfusa sahip olduğu yerleşim yeri 130.330 akçe geliri ve 222 kayıtlı neferi ile Karye-i Diğom'dur. Tiflis eyaletinin 60.000 akçe

⁶⁵⁸ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 35, 13a/2. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 35, 23a/4.

⁶⁵⁹ Levent Kuru makalesinde El-Hâc Ahmed Efendi'nin görevi bırakması tarihini 30 Ramazan 1149 (1 Şubat 1737) tarihini verse de Tiflis Ağustos 1735 tarihinde Nadir Şah tarafından ele geçirilmiş ve bölgede Osmanlı hakimiyeti kalmamıştır.

⁶⁶⁰ “Dmanisi”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. Aşağıdze Irakli Vissarionoviç, VIII, 1984, s. 546.

⁶⁶¹ BOA, TT.d., 897, s. 24-158.

⁶⁶² Bu mezraalar hakkında bkz. Tablo 9.

ile en yüksek öşr-i bağat geliri Diğom köyünde bulunmaktadır. Bu durum Diğom köyünde bulunan bağların çokluğu ve tarım arazisinin bereketi ile alakalıdır.⁶⁶³ Gayrimüslim olan Diğom köyünden sonra en çok gelire sahip olan köy ise 100.000 akçe geliri ve 69 neferiyle Müslüman Karye-i Nahadır'dır. Nahadır köyünde kayıtlı 26.000 akçe öşr-i bağat geliri yine Dikom'da olduğu gibi eyaletin en yüksek gelirli bağ vergisi buradan alınmaktadır. Bu köy bir önceki köy olan Ağbaba köyü nezdinde küçük Nahadır mahallesi ile birlikte kaydedilmiş ve İbrahim Paşa vakfına bağlı olarak yazılmıştır.⁶⁶⁴ 10 nefer nüfus bilgisi verilen Karye-i Kuranite⁶⁶⁵ ise 95.000 akçe geliri ile dikkat çekmektedir. En düşük vergi geliri olan yerleşim yeri ise 394 akçe geliri ile Karye-i Biçüt'tur.⁶⁶⁶ Karye-i Parshiris⁶⁶⁷ adlı köyde ise 3 neferle birlikte alınacak vergiler yekün şeklinde yan yana yazılmış ancak fihristte ve metinde rakam yazılmamıştır. Karye-i Varhuna'da metinde 9.000 akçe vergi kaydedilmişken fihristte 13.000 akçe vergi yazılmıştır.⁶⁶⁸ Ulus tayfasının yaylağı olan Karye-i Kara Kilise Yaylağının geliri 3.500 akçedir.⁶⁶⁹

Tahrir defterinde Beratlı nahiyesinin son on köyünün isminin yanında tabii Dumanis ibaresi geçmektedir. Karye-i Garabay, Karye-i Damala, Samağara, Saluğa, Minakerd, Göğercin, Aşağı Kacarlı, Yukarı Kacarlı, Anıkır Velet ve Karye-i Boşköy isimli bu yerleşim yerleri kâtip tarafından Beratlı nahiyesi kısmında kayda geçmiştir. Ancak bu 10 köy Dumanis nahiyesine tabidir.⁶⁷⁰

Beratlı nahiyesinde Karye-i Dedahkur 29.000⁶⁷¹ akçe geliri ve 15 neferi ile kayıt altına alınmıştır. Bu köyün gelirleri "timarı müstahfizân-ı şah tahtı" adıyla Tiflis kalesi müstahfizlarına ayrılmıştır. Dedahkur'dan hemen sonra kaydedilen Karye-i Vaşlıvan ise 52 neferi ve 17.264 akçe geliri ile Hâss-ı Hümâyun olarak kaydedilmiştir. Karye-i Mhatkirdi'de kayıtlı 6.000 akçe gelir "azebân-ı sur-ı ribat" ifadesiyle Tiflis kalesi azeb askerlerine ayrılmıştır.⁶⁷² 34.500 akçe geliri olan Karye-i Aklis "timar-ı bevvâbân-ı kala-i Tiflis" adıyla kaydedilmiştir.⁶⁷³

Tapu tahrir defterinde kayıtlı Beratlı nahiyesinde toplam nüfus 4.223'tür. Bu nahiyede kayıtlı nefer sayısı 4.150, hane sayısı 117, bennâk sayısı 57, mücerred sayısı ise 16'dır.

⁶⁶³ BOA, TT.d., 897, s. 105-108.

⁶⁶⁴ BOA, TT.d., 897, s. 125-126.

⁶⁶⁵ BOA, TT.d., 897, s. 128.

⁶⁶⁶ BOA, TT.d., 897, s. 33.

⁶⁶⁷ BOA, TT.d., 897, s. 71.

⁶⁶⁸ BOA, TT.d., 897, s. 45-46.

⁶⁶⁹ BOA, TT.d., 897, s. 154.

⁶⁷⁰ BOA, TT.d., 897, s. 151-157.

⁶⁷¹ BOA, TT.d., 897, s. 91; Katib tarafından geliri sehven 30.000 akçe girilmiştir.

⁶⁷² BOA, TT.d., 897, s.109.

⁶⁷³ BOA, TT.d., 897, s. 115.

Beratlı'nın nahiyeler arasındaki nüfus oranı yüzde 12,3'tür. Yerleşim yeri başına nüfus sayısı ise 18'dir. 33 yerleşim yeri boş olan Beratlı nahiyesinde 201 adet yerleşim yeri gayrimüslim olduğu tespit edilmiştir. Beratlı nahiyesinde Müslüman olarak kaydedilen nefer ve hane sayıları yanında bennâk ve mücerred sayıları verilen yerleşim yeri sayısı ise sadece 4'tür. Bu köyler Karye-i Celayir, Ağbaba, Nahadır ve Nasibli'dir. Nahadır köyü daha önce belirtildiği üzere İbrahim Paşa vakfına bağlanmıştır. 49 nefer, 13 bennâk ve 3 mücerred nüfusun yazıldığı Celayir köyünün geliri 15.000 akçedir.⁶⁷⁴ Beratlı nahiyesinin 38.580 akçe ile yüksek gelirli köylerinden olan Ağbaba'da 79 nefer, 17 hane, 44 bennâk ve 13 mücerred kaydedilmiştir.⁶⁷⁵ Yine 39.680 akçe geliri ile yüksek gelirli köylerden olan Nasibli'de 65 nefer, 4 hane ve 19 bennâk yazılmıştır.⁶⁷⁶

1.2 Dumanis Nahiyesi

Gürcüce “დმანისი” denilen Gürcistan'ın en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Dumanis nahiyesi günümüzde “Dmanisi” şeklinde bilinmektedir. Vahuşti'ye göre bu şehrin adı Gürcücede ki daba yani küçük köy manasındadır. Aşağı Kartli bölgesinde, Maşavera ve Pinezauri nehirlerinin birleştiği yerde yer alan bu nahiye Tiflis'e 87 km uzaklıkta bulunmaktadır.⁶⁷⁷ Antropolojik verilere göre kuruluşu milattan önceye kadar dayanan bu yerleşim yerinin ortaçağ'da Anadolu, Güney Kafkasya ve İran'a açılan ticaret yolları üzerinde mühim bir mevkedir. XX. yüzyılda Dumanis Tarihi sit alanı olarak belirlenen şehrin kalıntılarında insanlık tarihinin en eski kalıntılarında olan Homo-Georgicus⁶⁷⁸ olarak adlandırılan insan fosilleri arkeologlar tarafından bulunmuştur.⁶⁷⁹

Dumanis şehri kuzeyde Mashavera vadisine dayanmakta ve güney yamacında bir kalesi bulunmaktadır. Kalenin hemen altında Dmanisi Sioni Katedrali⁶⁸⁰ bulunmaktadır. Kalenin

⁶⁷⁴ BOA, TT.d., 897, s. 116-117.

⁶⁷⁵ BOA, TT.d., 897, s. 124-125. Katib tarafından 40.000 akçe gelir yazılsa da bizim hesaplarımıza göre bu gelir 38.580 akçedir.

⁶⁷⁶ BOA, TT.d., 897, s. 127.

⁶⁷⁷ *Kartlis Cxovrebis Topoarqeologiuri Leqsikoni*, Ed. Gela Gamkrelidze, Davit Mindorashvili, Zurab Bragvadze, Marine Kvatsadze, Georgian National Museum, Tbilisi 2013, s. 18-23.

⁶⁷⁸ Dmanisi kazı alanı günümüzde müze olarak kullanılmakta ve Gürcistan'ın en eski şehirlerinden biri olarak kalıntılara sahiptir. Abesaom Vekua, David Lordkipanidze, Christoph Zollikofer, ..., “A New Skull of Early *Homo* from Dmanisi, Georgia”, *Science*, Vol 297, 5 Haziran 2002, s. 85-89; İlk insan kalıntılarının yayımlandığı bu makaleye erişim için bkz. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1072953>

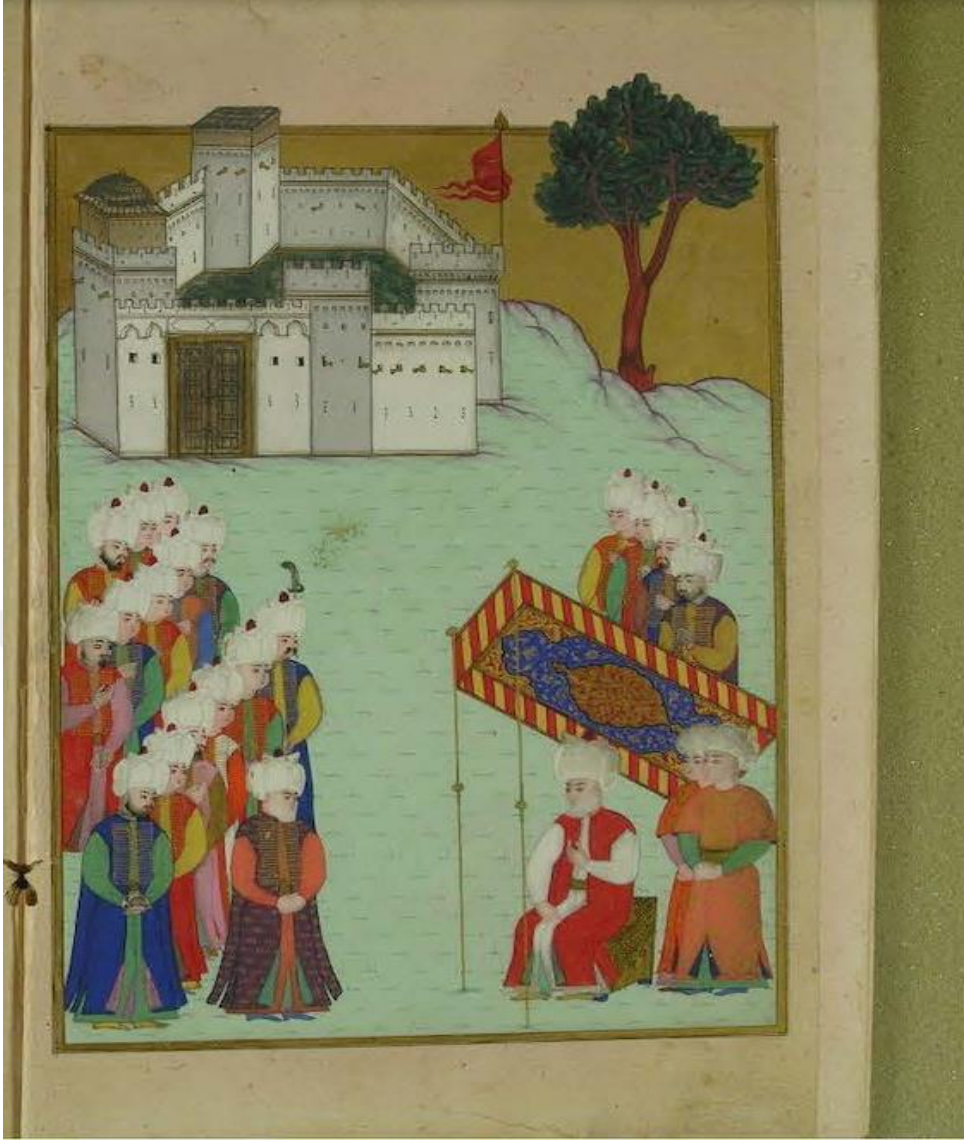
⁶⁷⁹ Homo Gerogicus kalıntıları için Georgian National Museum'dan resimler için bkz. Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History: the Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles: the Original Georgian texts and the Armenian adaptation*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

⁶⁸⁰ Dumanis Açık Hava müzesinde Orta Çağ kilisesi olarak adlandırılan bu yapı Dumanis'in en eski yapılarından. Kilisenin güney kapısı üzerindeki Gürcüce yazıtta yazıldığına göre, 1702'de yeniden inşa edilmiş

güneyinde ise kale dışında bir mahalle yer almaktadır. Her ne kadar bu mahallede Hıristiyan-Gürcü, Ermeniler yaşasa da burada nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmuşlardır. Dumanis şehrinde Dumanis Sioni Katedrali gibi birçok tarihi mekân ve ticaret merkezinin kalıntılarında bulunmaktadır. Dumanis şehri, VI. yüzyılda Kartli bölgesinde yer alan altı piskoposluktan biridir. İslam fetihleri döneminde fethedilen bu bölgelere Boğa el-Kebîr tarafından Müslüman hanelerde yerleştirilmiştir. XIII. Yüzyılda Gürcü krallığının Müslüman ve Türk hükümdarları bölgeden çıkarmasıyla şehirde daha çok Gürcüler yaşamaya başladı. Ancak şehirde yapılan kazılarda Arapça yazıtlı mezar taşlarından anlaşıldığı üzere ortaçağda Müslüman nüfus Gürcü ve Ermenilerden daha fazladır. Dumanis şehri Moğollar döneminde de merkez olmuş ve burada kurulan darphanede bakır paralar basılmıştır. Gürcü kaynaklarına göre Dumanis'in altın çağı Timurluların burayı ele geçirip yakmasıyla sona ermiştir. Şehir daha sonra Akkoyunlular, Karakoyunlular, Osmanlılar ve Safevîlerin eline geçmiştir.

---

tek nefli küçük bir Azize Marina kilisesi vardır. Kuzeydoğusunda ise, Ermenice yazıtlı taşların bulunduğu iki küçük kilisenin kalıntıları vardır.

Gravür 6: Dumanis Kalesi⁶⁸¹

Tiflis eyaletinin ikinci nahiyesi olan Dumanis Karye-i Şaniban (9.010 akçe) ile başlayan yerleşim yeri kayıtları Karye-i Cavistan (1.900) ile sona ermiştir. Osmanlı tapu tahrir defterine göre Dumanis nahiyesinde⁶⁸² toplam 92 adet yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinden 89 adeti köy olarak kaydedilmiştir. Birer adet ise çiftlik, reâya ve yatakhâ kaydedilmiştir.⁶⁸³ Dumanis nahiyesinde en çok gelir Yatakhâ-i Hüseyin Yağlıca yatağından elde edilen 60.000 akçedir. Dumanis nahiyesinde sadece 5 köy 20.000 akçe üzerinde vergi geliri ile kaydedilmiştir. Bu yerleşim yerleri Karye-i Vardkere, Büyük Tağut, Vardsuban, Uşivan ve Soğanlık'tır. Büyük Tağut köyünde 31.860 akçe vergi geliri 59 nefer ve 53 hane nüfus bilgisi

⁶⁸¹ Tâlikizâde Mehmed Subhi, *Revâniyye*, TSMK, Revan Köşkü, no 1300, v. 10b.

⁶⁸² BOA, TT.d., 897, s. 158-210.

⁶⁸³ Bu çalışmanın D kısmında çiftlik, reaya ve yataklar hakkında bilgi verilmiştir.

yazılmıştır.⁶⁸⁴ Müslüman köyü olarak kaydedilen Soğanlık köyünde 28.640 akçe vergi geliri ile 37 nefer, 23 hane, 27 bennâk ve 10 mücerred nüfus kaydedilmiştir.⁶⁸⁵ 23.570 akçe vergi geliri olan Vardkere köyünde 54 nefer 36 hane kaydedilmiştir.⁶⁸⁶ Vardsuban köyü mahalle-i Küçük Vardsuban kaydıyla mahallesiyle birlikte 21.325 akçe vergi geliri ve 38 nefer ve 22 hane sayısıyla yazılmıştır.⁶⁸⁷ Uşivan köyü 23.250 akçe vergi geliri ve 47 neferle kaydedilmiştir.⁶⁸⁸ Dumanis nahiyesinin geliri 2.000 akçenin altında 14 köy bulunmakta ve en düşük gelirli yerleşim yeri ise 100 akçe geliri ile Sabret köyüdür.⁶⁸⁹

Tapu tahrir defterine göre Dumanis nahiyesinde kayıtlı toplam nefer sayısı 1.235, hane sayısı 153, bennâk sayısı 27, mücerred sayısı 10'dur. Toplam nüfusun 1.272 olduğu bu nahiyede toplam nüfusa oran 3,7'dir. Yerleşim yeri başına nüfus sayısı ise 14'tür. 17 yerleşim yeri boş olan Dumanis nahiyesinde 3 Müslüman 70 tane ise gayrimüslim yerleşim yeri tespit edilmiştir. Müslüman yerleşim yeri olarak kaydedilen Karye-i Soğanlık, Karye-i Ribat-ı Kale-i Dumanis ve Çiftlik-i Kolagir'dir. Soğanlık ve Kolagir hakkında daha önce bilgi verilmiştir. Dumanis ribatında mahalle-i Dumanis adıyla 9 nefer ve 4.500 akçe gelir kayıt altına alınmıştır.⁶⁹⁰ 65 nefer sayısı ile en yüksek nüfusa sahip olan köy olan Balic'in geliri 9.786 akçedir.⁶⁹¹ Balic'ten sonra 57 nefer sayısı ile en çok nefer sahip olan Karye-i Ebülmelik'te ise 4.520 akçe vergi geliri bulunmaktadır.⁶⁹²

1.3 Baydar Nahiyesi

Gürcüce “ბაიდარი” “Baidari” şeklinde yazılan Baydar nahiyesi Aşağı Kartli bölgesinde yer almaktadır. Günümüzde Gürcistan'ın güneyinde yer alan Marneuli bölgesine 11 km mesafede yer alan bu şehir Tiflis'in en uzak nahiyelerindedir.⁶⁹³ Osmanlı belgelerinde Ekrâd Ulus taifesinden Baydarlı, Baydarlı⁶⁹⁴ gibi ifadelerle kaydedilen Baydarlı aşiretinin bu bölgede yaşamasından dolayı Osmanlıların bu bölgeyi Baydar nahiyesi olarak adlandırmıştır.

⁶⁸⁴ BOA, TT.d., 897, s. 165-166.

⁶⁸⁵ BOA, TT.d., 897, s. 201-203.

⁶⁸⁶ BOA, TT.d., 897, s. 163-164.

⁶⁸⁷ BOA, TT.d., 897, s. 174-175.

⁶⁸⁸ BOA, TT.d., 897, s. 189-190.

⁶⁸⁹ BOA, TT.d., 897, s. 190.

⁶⁹⁰ BOA, TT.d., 897, s. 178-179.

⁶⁹¹ BOA, TT.d., 897, s. 183-185.

⁶⁹² BOA, TT.d., 897, s. 179-180.

⁶⁹³ “Baidari”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. Abaşidze Irakli Vissarionoviç, II, 1977, s. 153.

⁶⁹⁴ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 57.

Tiflis livasının en az yerleşim yerine sahip olan Baydar nahiyesinde⁶⁹⁵ 56 adet yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerlerinin 27'si köy, 13'ü cemaat, 6'sı arazi, 4'ü arh olarak kaydedilmiştir. Birer adet ise çiftlik, mezraa ve yatakhâ bulunmaktadır. Diğer nahiyelerde olduğu gibi köyler hariç diğer yerleşim yerleri hakkında bilgiler bu bölümün D kısmında incelenmiştir. Baydar nahiyesinde tüm yerleşim birimleri Müslüman olarak kaydedilmiştir.

Baydar nahiyesinde toplam nefer sayısı 1.333, hane sayısı 167, bennâk sayısı 759 mücerred sayısı 313'tür. Toplam nüfusun 2.405 olan bu nahiyenin toplam nüfus'a oranı yüzde 7'dir. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise ortalama 43'tür. Cemaat-ı Necmeddinli ve Cemaat-ı Diğer Yadigâr isminde 2 tane boş yerleşim yeri olan Baydar nahiyesinde arh, arazi ve yatak olarak kaydedilen yerleşim yerleri iskana tabi değildir. İskana tabi 43 yerleşim yerinden 14 tanesi 20.000-58.000 akçe arasında vergiye tabi olmuştur. Diğerleri ise 20.000'den az vergiye tabidir. Baydar nahiyesinde en çok vergi ödeyen yerleşim yeri 58.000 akçe ile Karye-i Kürd Camallı'dır. Kürd Camallı köyü en yüksek vergiyi ödemesine rağmen nüfus olarak 51 nefer, 1 hane, 28 bennâk ve 20 mücerredle toplam 99 nüfusa sahiptir.⁶⁹⁶ Cemaat-ı Çelebili, Kürd Camallı'dan sonra ödediği 52.682 akçe vergi ile en yüksek vergi ödeyen 174 nüfuslu bir yerleşim yeridir.⁶⁹⁷ Korçubaşı köyünde 45.000 akçe vergi ve 58 nefer, 10 hane, 32 bennâk ve 16 mücerred kaydı bulunmaktadır.⁶⁹⁸ Tiflis livasında en yüksek kayıtlı nüfus sayısına sahip olan köyler Baydar'da bulunmaktadır. Karye-i Kullar'da 188 nefer, 12 hane, 130 bennâk ve 38 mücerred kaydedilmiştir. Toplam nüfusu 356 olan Kullar köyünün 6 mahallesi ve 20.000 akçe vergi geliri bulunmaktadır.⁶⁹⁹ Emirli köyünde ise 111 nefer, 1 hane 47 bennâk ve 22 mücerred kayıtlı toplam 180 nüfus ve 33.490 akçe vergi geliri kaydedilmiştir.⁷⁰⁰

1.4 Demirci Hasanlı Nahiyesi

Timurcu Hasanlı; Timurcu Hasanlı, Teymürçi gibi yazımlarla Osmanlı arşiv belgelerinde geçen Demirci Hasanlı aşireti Ekrâd-Ulus taifesinden⁷⁰¹ olup Kars, Çıldır ve Tiflis yöresinde yaşamaktadırlar. Bölgede yaşayan bu Demirci Hasanlı aşiretinden dolayı Osmanlılar bu nahiyeyi bu isimle kaydetmişlerdir. Demirci Hasanlı cemaatinin başı Şah Tahmasb döneminde Molla Muîn'dir. Göçer ev taifesinden olan Demirci Hasanlı cemaati eskiden beri

⁶⁹⁵ BOA, TT.d., 897, s. 210-262.

⁶⁹⁶ BOA, TT.d., 897, s. 218-219.

⁶⁹⁷ BOA, TT.d., 897, s. 240-242.

⁶⁹⁸ BOA, TT.d., 897, s. 211-212.

⁶⁹⁹ BOA, TT.d., 897, s. 237-240.

⁷⁰⁰ BOA, TT.d., 897, s. 229-231.

⁷⁰¹ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 140.

Hanefi mezhebine mensup olup Aras nehri kenarında yaşamaktadırlar.⁷⁰² Demirci Hasanlı nahiyesi Kür nehrinin sol kıyısında yer almakta olup günümüzde Rustavi şehrinin bulunduğu alanın büyük bir kısmını, Gardabani (Karayazı) bölgesinin tamamını ve Ağstafa topraklarının bazı kısımlarını kapsamaktadır. Bazı tarihî kaynaklara göre, Demirci Hasanlı bozkırının kapladığı alan 43 600 hektar civarında olmuştur.⁷⁰³ Tarihçi ve coğrafyacı Vahuşti Bagrationi'ye göre sayısız mal ve koyun sürülerine sahip olan konar-göçer gruplar Demirci Hasanlı köylerine yerleşmişlerdir. Yerleştikleri bölgede kış mevsimi ılıman geçmekte ve hayvanların ihtiyacı olan ot ve benzeri yiyecekler yeterince bulunmaktadır. Türk oldukları hususunda şüphe olmayan kendilerine “terekeme” diyen bu cemaate Vahuşti Tatar demiştir. Vahuşti'ye göre Sünnî mezheplerine mensup olan Tatarlar çalışkan, onurlu, cesur ve boylu poslu olup hayvan yetiştiriciliği işiyle uğraşmaktadırlar. Kadınları cesur ve güçlüdür. İster atlı olsun isterse yaya erkeklerinden daha savaşçıdır. Demirci Hasanlı halkı yazın sonunda Karahaç, Ağlağan ve Başkeçid yaylağına çıkar, yazı orada geçirdikten sonra sonbaharda geri dönerler.⁷⁰⁴

Demirci Hasanlı nahiyesinde toplam 82 yerleşim yeri mevcuttur. Bu yerleşim yerlerinin 49'ü kışlak ve 32 tanesi cemaat olarak kaydedilirken bir adette yatakhâ bulunmaktadır.⁷⁰⁵ Tapu tahrir defterine göre Demirci Hasanlı nahiyesinde⁷⁰⁶ toplam nefer sayısı 2.076, hane sayısı 277, toplam bennâk sayısı 1.206, mücerred sayısı ise 458'dir. Toplam nüfusun 3.740 olduğu bu nahiyenin toplam nüfusa oranı %10,9'dur. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 46'dır. Bu yerleşim yerlerinden 14'ü 21.000-41.680 akçe arasında vergiye tabi tutulurken diğerleri 200-18.000 akçe arasında gelire sahiptir. Demirci Hasanlı nahiyesinde en yüksek gelire sahip yerleşim yeri 41.680 akçe ile Kara Halil Ağa kışlağıdır. Kara Halil Ağa kışlağında 113 nefer, 13 hane, 73 bennâk ve 24 mücerredle 210 nüfusu ile en kalabalık yerleşim yerlerindedir.⁷⁰⁷ Halil Ağa kışlağından sonra Koca Kışlağı 35.640 akçe geliri ile en çok gelire sahip yerleşim yeridir. İki mahallesi bulunan Koca kışlağında 194 nefer, 3 hane, 71 bennâk ve 15 mücerred ile 280 nüfus kaydedilmiştir.⁷⁰⁸ Cemaat-ı Şerafeddin ismiyle kayıtlı yerleşim yeri toplam 163 nüfusu ve 31.680 akçe vergi geliri vardır.⁷⁰⁹ Sarı Sabuncu cemaatinde ise 31.320 akçe vergi geliri ve 151 nüfus bilgisi kaydedilmiştir.⁷¹⁰ Demirci Hasanlı nahiyesinin sonunda kaydedilen

⁷⁰² Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 272.

⁷⁰³ Fikret Süleymanoğlu, “Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Tiflis Eyaletinin Demircihasanlı Nahiyesine Dair (1723-1728)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IV, S. XIII, 2017, s. 206.

⁷⁰⁴ Vahuşti Bagrationi, *Geografiya Gruzii*, Tiflis 1904, s. 54.

⁷⁰⁵ Demirci Hasanlı nahiyesinde yer alan bu cemaat ve kışlaklar için Tablo 8 ve 9'a bakılabilir.

⁷⁰⁶ BOA, TT.d., 897, s. 262-320.

⁷⁰⁷ BOA, TT.d., 897, s. 301-302.

⁷⁰⁸ BOA, TT.d., 897, s. 297-298.

⁷⁰⁹ BOA, TT.d., 897, s. 277-278.

⁷¹⁰ BOA, TT.d., 897, s. 289-290.

18 adet yerleşim yerinin vergi geliri 200 ilâ 400 akçe arasında değişmektedir. Nahiyeenin en düşük vergi gelirine sahip bu yerleşim yerlerinde nefer sayısına yer verilmemiştir.

2. SOMHİT LİVASI

Gürcüce “Նոմիտո” “Somhiti” kelimesi Gürcü kroniklerinde Ermeni manasında Ermenilerin yaşadığı coğrafyayı belirtmek için kullanılmaktadır. Günümüzde Ermenistan’ın bir kısmı ve Gürcistan’da Debed ve Khrami nehirlerini vadisi boyunca uzanmaktadır. Aşağı Kartli’de yer alan Somhit bölgesi Gürcü Ermenistan’ı olarak tarif edilmektedir. David Marshall Lang Somhit bölgesini milattan önce Fırat bölgesinde Asur ve Urartular döneminde Ermenilerin yaşadığı yer manasında kullanıldığını belirtmiştir.⁷¹¹

Ermenilerin yaşadığı yer olan Somhit liva olarak tesis edilmiş ve Tiflis eyaletine eklenerek tahriri kararlaştırılmıştır. Somhit’te yaşayan Ermeniler itaati kabul edip cizye vergisini kabul edip kendilerine bir hâkim tayin olunmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Diyarbakır Valisi Serasker Vezir Ahmed Paşa’nın arzıyla VI. Vahtang’ın kardeşi Yese Han’ın Müslüman olan oğlu Abdullah’a Somhit livası ocaklık olarak 3 Mart 1724’te verilmiştir.⁷¹²

Somhit livası kasaba kadılığı olarak oluşturulmuş 1 Receb 1136/26 Mart 1724 tarihli atamada sâbia derecesinde ve 150-200 akçelik ücretle tesis edilmiştir. Somhit nahiyesinin ilk kadısı mansıb kadılıkla atanan ilk kadı Ali Efendi 1 Ramazan 1136 (24 Mayıs 1724)-29 Safer 1138 (6 Kasım 1725) tarihleri arasında Somhit nahiyesinde 200 akçe yevmiye ile görev yapmıştır.⁷¹³ Kadı Osman Efendi⁷¹⁴ 150 akçe yevmiye ile 1 Rebiülevvel 1138 (5 Ocak 1726)-29 Rebiülahir 1139 (21 Şubat 1727) tarihleri arasında Somhit nahiyesinde kadılık yapmıştır. Osman Efendi’nin ref ile görevinin sona ermesiyle es-Seyyid Ahmed Efendi 1 Cemaziyelevvel 1139 (25 Aralık 1726)-30 Rebiülevvel 1141 (3 Kasım 1728) tarihlerinde yevmî 150 akçe ile mansıptan atanmıştır. Anadolu Kazaskerliğine bağlı İran kaleminin kaldırılmasıyla 3 Zilhicce 1140 (11 Temmuz 1728) tarihli İran kadılıklarının yeniden belirlendiği ilamda Somhit nahiyesinin rütbesi ve derecesi aynı kalmıştır. Kadı Ali Efendi⁷¹⁵ 1 Rebiülahir 1141 (4 Kasım 1728)-30 Zilkade 1142 (16 Haziran 1730) tarihleri arasında önceki kadılarda olduğu gibi günlük

⁷¹¹ David Marshall Lang, *Armenia: Cradle of Civilization*, s. 112-114; Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, s. 58-56.

⁷¹² Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 158.

⁷¹³ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 7a/1.

⁷¹⁴ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 9a/4.

⁷¹⁵ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 67b/4. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 33, 27b/1.

150 akçe ile görev yapmıştır. Ali Efendi'nin ref ile tayininden sonra Kadı Tobzâde es-Seyyid Mehmed Salih Efendi⁷¹⁶ 1 Zilhicce 1142 (17 Haziran 1730)-30 Zilkade 1144 (25 Mayıs 1732) arası yaklaşık iki yıl süre ile günlük 150 akçe görevini ifa etmiştir. Kadı İbrahim Efendi ise Tobzâde Efendi'den sonra göreve başlamış aynı yıl 30 Cemaziyelevvel 1145 (18 Kasım 1732)'de görevi bitmiştir. Somhit nahiyesinin son kadısı ise es-Seyyid Abdullah Efendi 1 Cemaziyelahir 1145 (19 Kasım 1732)-30 Muharrem 1147 (2 Temmuz 1734) tarihleri arasında görev yapmıştır.⁷¹⁷ Daha önce bahsedildiği üzere İran kadılarının yaşadıkları sorunlar nedeniyle ilk önce İran kalemi lağvedilmiş ardından bazı livaların rütbesi düşürülmüş bazıları birleştirilmiştir. 29 Cemaziyelahir 1146 (7 Aralık 1733)'te oluşturulan yeni düzenleme ile Somhit nahiyesi Tiflis livasının ilhak kazası olmuştur.⁷¹⁸

Somhit Livasının⁷¹⁹ Somhit, Taşır ve Penbek olmak üzere üç nahiyesi bulunmaktadır. Somhit livasının bu üç nahiyesinde toplam yerleşim yeri sayısı 271'dir. Bu yerleşim yerlerinden 266'sı köy olarak kaydedilmiştir. İki kışlağı ve bir cemaatin kaydedildiği bu livada bir adet de maden bulunmaktadır.

Somhit livasında toplam nefer sayısı 3.521, hane sayısı 1.270, bennâk sayısı 165, mücerred sayısı ise 71'dir. Toplam nüfusun 3.757 olduğu bu livanın toplam nüfusa oranı %3,8'dir. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 14'tür.

2.1 Somhit Nahiyesi

Somhit livasının merkezi olan Somhit nahiyesinde⁷²⁰ toplam 133 yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerlerinden 130'u köy iken iki kışlak ve bir cemaati vardır. Tapu tahrir defterine göre Somhit nahiyesinde toplam nefer sayısı 2.576, hane sayısı 1.073, bennâk sayısı 60, mücerred sayısı ise 33'tür. Toplam nüfusun 2.669 olduğu bu nahiyenin toplam nüfusa oranı %7,8'dir. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 20'dir. Somhit nahiyesinin kayıtlı ilk yerleşim yeri Karye-i Çanakçı son yerleşim yeri ise Karye-i Zeng'tir.⁷²¹ Karye-i Çanakçı, Çöreğir ve Bais mezraaları ve Çöreğir Kilisesi ile birlikte kaydedilmiştir. 46 nefer ve 20 hane kaydedilen

⁷¹⁶ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 24, 48a/2; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 33, 27b/2.

⁷¹⁷ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 25, 32b-33a/7; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 35, 33b/4..

⁷¹⁸ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 25, 32b-33a/7.

⁷¹⁹ BOA, TT.d., 897, s. 320-470.

⁷²⁰ BOA, TT.d., 897, s. 320-420.

⁷²¹ BOA, TT.d., 897, s. 408. Karye-i Zeng'te kayıtlı nüfus bulunmayıp 2.000 akçe vergi yazılmıştır.

köyün toplam geliri 46.000 akçedir.⁷²² 133 yerleşim yerinin 15 tanesi 20.000 akçe üzerinde vergiye tabidir. Somhit nahiyesinin en yüksek gelire sahip ve en meşhur yerleşim yeri Aşağı, Orta ve Baş Bolnis şeklinde kaydedilen Bolnis köyleridir. Bu köylerden Orta Bolnis'te kayıtlı 105.900 akçe, Aşağı Bolnis'te 99.420 akçe, Baş Bolnis köyünde ise 36.320 akçe vergi bulunmaktadır. Orta Bolnis'te 150 nefer 70 hane, Aşağı Bolnis'te 155 nefer 72 hane ve Baş Bolnis'te 19 nefer 8 hane yazılmıştır. Bolnis köylerinde diğer köylerde yazılmayan büyük sayıda bağ ve tarlaları hakkında bilgi verilmiştir. Orta Bolnis'te 23 bağ ve 10 hektar tarla ve Selun adında bir kilise kaydedilmiştir. Bu kiliseye bağlı bir keşiş, 4 dükkân, 4 bağ ve 10 hektar tarla kaydı bulunmaktadır. Orta Bolnisi köyünde en yüksek gelir Öşr-i Bağat 27.000 akçe ve Hınta'dan 19.000 akçedir.⁷²³ Aşağı Bolnis köyünde yine 17 bağ 10 hektar tarla kaydı bulunmakla beraber 32.000 akçe öşr-i bağat 17.000 akçe hınta vergi geliri bulunmaktadır.⁷²⁴ Baş Bolnisi köyünde ise 8.000 akçe öşr-i bağat ve 5.000 akçe Hınta geliri vardır.⁷²⁵

Bolnis köylerinden sonra en yüksek nefere ve vergiye sahip yerleşim yeri Karye-i Şilavir (1)'dir.⁷²⁶ Şilavir köyünde 119 nefer 48 hane ve 49.664 akçe vergi geliri kaydedilmiştir. 12.000 akçe bağ öşrü yazılan Şilavir köyünde bağ ve tarlalar bulunmaktadır. Eyalette tek kaydedilen öşr-i ceviz (1.200 akçe) bu köyde yer almaktadır.⁷²⁷ 114 neferi ve 50 hanesi ile nahiyenin en yüksek nüfuslu yerleşim yeri olan Karye-i Sinahit ise ödediği verginin azlığı ile dikkat çekmektedir. 12.000 akçe vergi ödeyen Sinahit köyü Arğute bölgesinde yer almakta ve Kilise-i Sinahit adıyla bir kilisesi bulunmaktadır. Bu kiliseye bağlı üç keşiş, 8 hektar tarla ve 5 bağ kaydı geçmektedir.⁷²⁸

133 yerleşim yeri bulunan Somhit nahiyesinde yerleşim yerlerinin 10'u Müslüman 118'i gayrimüslim ve 4 tanesi boştur. Karye-i Cala (1) isminde bir yerleşim yerinde ise müslim ve gayrimüslim birlikte yaşamaktadır. Demirci Hasanlı cemaatinden Müslüman reaya bu köyde kışlamakta ve araziden ödedikleri öşr vergisininin beşte birini ve yüz sekiz akçe kışlak vergisini toprak sahibine ödedikten sonra diğer vergilerini Demirci Hasanlı cemaati ile birlikte ödemektedirler.⁷²⁹ Somhit nahiyesinde geliri maktu usulü İmlahor oğlu Givi'ye verilen Karye-i Yukarı Makra'nın geliri 10.950 akçe ve kayıtlı neferi 27'dir.⁷³⁰ Karye-i Esad adıyla kayıtlı

⁷²² BOA, TT.d., 897, s. 320-321.

⁷²³ BOA, TT.d., 897, s. 342-345.

⁷²⁴ BOA, TT.d., 897, s. 345-347.

⁷²⁵ BOA, TT.d., 897, s. 348-349.

⁷²⁶ Köy isimlerinin yanında yazan parantez içerisindeki rakam mükerrer isimle kaydedilen köyleri belirtmek için kullanılmıştır.

⁷²⁷ BOA, TT.d., 897, s. 337-338.

⁷²⁸ BOA, TT.d., 897, s. 370-372.

⁷²⁹ BOA, TT.d., 897, s. 401.

⁷³⁰ BOA, TT.d., 897, s. 360-361.

köyde aynı isimle Esad kilisesi kaydı bulunmaktadır. 44.630 akçe geliri Hâss-ı Hümâyün olarak belirlenen bu köyde bir papaz, bir değirmen, 6 hektar tarla ve 5 bağ bulunmaktadır. 73 nefer kaydedilen bu köyde neferlerin 50'si köyde 23'ü kilisede kaydedilmiştir.⁷³¹

Somhit nahiyesinde kayıtlı Hile⁷³² ve Poladavar⁷³³ isimli iki kışlak ve Emir Hasanlı isimli bir cemaat bulunmaktadır. Karaçalı cemaati ile birlikte kaydedilen Emir Hasanlı'da 27 nefer Emir Hasanlı cemaatine 11 nefer Karaçalı cemaatine yazılmıştır. Toplam 38 nefer kaydedilmesine rağmen sadece 550 akçe vergi kaydı bulunmaktadır. Bu durum göstermektedir ki bu cemaatin yerine getirdiği bazı sorumluluklar sayesinde vergiden muaf olmuşlardır. Ayrıca bu cemaat zeamet olarak Muhammed oğlu Ali'ye verilmiştir.⁷³⁴ Tiflis mîr-i mîrânı hassı olarak kaydedilen iki köy olan Durğu Emir Hasanlı ve Yarıklı Müslüman olarak kaydedilen yerleşim yerlerindedir. Karye-i Durğu Emir Hasanlı'da 57 nefer, 2 hane, 32 bennâk ve 19 mücerred 12.120 akçe ile kayıt altına alınmıştır.⁷³⁵ Karye-i Yarıklı'da ise 4.930 akçe vergi geliri ile 16 nefer, 3 hane, 12 bennâk ve 2 mücerred kaydı bulunmaktadır.⁷³⁶

2.2 Taşır Nahiyesi

Gürcüce “ՊՏԺՐՈ” “Tashir”, Ermenice “Տաշիր” olarak adlandırılan Taşır nahiyesi Güney Kafkasya'nın eski tarihi yerleşim yerlerinden birisidir. Güney Kafkasya'da X. Yüzyılda Ermenistan ve Gürcü krallıklarını birbirinden ayıran sınır bölgesi olarak belirlenen bu şehir günümüzde Somhit gibi Ermenistan'a bağlıdır. Taşır, Gürcistan ve Ermenistan'ın yine sınır bölgesindedir. Milattan Önce V. Yüzyıldan Milattan Sonra VI. yüzyıla kadar Ermenistan krallığının bir parçası olan bölge bu VI. yüzyıldan sonra Gürcü hakimiyetine girmiştir. Ermeniler tarafından Taşır şehrinde 978-1118 tarihleri arası Tashir-Dzoraget Krallığı kurulsa da 1200'lü yılların başında Gürcü Kralı IV. David tarafından ele geçirildi. Bölge Moğol istilaları dönemine kadar Gürcülerin elinde kalmıştır. Zaman zaman Ermeni beylerin yönetimine girse de bölge XVI. yüzyıldan itibaren Gürcüler, Safevîler ve Osmanlıların yönetimi altında olmuştur.⁷³⁷

⁷³¹ BOA, TT.d., 897, s. 365-366.

⁷³² BOA, TT.d., 897, s. 375. Kışlak-ı Hile'nin 11 neferi 300 akçe geliri tespit edilmiştir. Muhammed oğlu Ali'nin zeametidir.

⁷³³ BOA, TT.d., 897, s. 405. Kışlak-ı Poladavar'ın diğer adı Buludkendi olup 18 nefer ve 5.400 akçe geliri vardır.

⁷³⁴ BOA, TT.d., 897, s. 366-367.

⁷³⁵ BOA, TT.d., 897, s. 406.

⁷³⁶ BOA, TT.d., 897, s. 407.

⁷³⁷ Cyril Toumanoff, “The Armeno-Georgian Marchlands”, *Studies in Christian History*, Georgetown 1963, s. 437-499.

Penbek ve Debed nehirleri rasındaki platoya isim olarak atfedilen Taşır ilk olarak Ermeni tarihçi Movses Khorenatsi tarafından V. yüzyılda yayımlanan Ermenistan tarihinde geçmektedir.⁷³⁸

Tapu tahrir defterine göre Taşır nahiyesinde⁷³⁹ 45'i köy ve birer adet maden ve yaylağıyla toplam 47 yerleşim yeri bulunmaktadır. Taşır nahiyesinde toplam nefer sayısı 207, hane sayısı 97'dir. Bennâk ve mücerred sayılarının kayıt altına alınmadığı bu nahiyede toplam nüfus 207 kişidir. Toplam nüfusa oranı %0,6 olan bu nahiyede yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 4'tür. 45 köyü bulunan nahiyenin sadece 16 tanesinde nüfus kaydı bulunmaktadır. 29 yerleşim yeri ise boş olarak kaydedilmiştir. Taşır nahiyesi bu verilerinden de anlaşıldığı üzere çok az sayıda insanın yaşadığı bir nahiye halindedir. Tapu tahrirde kayıtlı on altıncı yerleşim yerinden itibaren vergi geliri 1.000 ilâ 2.000 akçe arasında değişen 29 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin tamamından alınan toplam vergi 302.015 akçedir.

Taşır nahiyesinin ilk köyü olan Karye-i Katırlı'da kayıtlı 9.875 akçe vergi geliri ile 25 nefer ve 14 hane vardır.⁷⁴⁰ Taşır nahiyesinde 10.100 akçe vergi geliri ile en yüksek vergi gelirine ve 28 nefer 15 hane ile en çok nüfusa sahip yerleşim yeri ise Karye-i Karakilise (1)'dir.⁷⁴¹ 6.580 akçe geliri ve 12 neferi ile kayıtlı Haydarbey (1) köyünde ise bir adet bezirhane kaydı bulunmaktadır.⁷⁴² Karye-i Ağdaş'ta ise kayıtlı 16 neferin 14'ü gayrimüslim 2 si ise müslim olarak kaydedilmiştir.⁷⁴³ Maden olarak kaydedilen Mahsûl-ı Madeni Mis'ten 40.960 akçe vergi geliri yazılırken Karye-i Mishane'de 2 nefer 2.000 akçe vergi geliri ile kayıt altına alınmıştır. Bu köyde 4 adet mis madeni ve 1 adet demir madeni kaydı bulunmaktadır.⁷⁴⁴ Taşır nahiyesinde bulunan Akbaba dağındaki yaylaklar hakkında ise daha önce bilgi verilmiştir.

2.3 Penbek Nahiyesi

Ermenice'de “Փափաղ” olarak geçen Penbek şehri adını Penbek nehrinden almaktadır. Penbek nehri 86 km uzunluğu olan Debed ve Dzoraget nehirlerini oluşturan onlarca kolu olan bir nehirdir.⁷⁴⁵ Milattan önce II. yüzyılda Ermeni krallığı tarafından fethedilen Penbek Milattan sonra Gürcü Kralı Vahtang Gorgasalı tarafından ele geçirilmiştir. Günümüzde Ermenistan'ın

⁷³⁸ Cyril Toumanoff, “The Armeno-Georgian Marchlands”, s. 448-449.

⁷³⁹ BOA, TT.d., 897, s. 420-432.

⁷⁴⁰ BOA, TT.d., 897, s. 420.

⁷⁴¹ BOA, TT.d., 897, s. 423.

⁷⁴² BOA, TT.d., 897, s. 426.

⁷⁴³ BOA, TT.d., 897, s. 427-428. 6.020 akçe vergi geliri vardır.

⁷⁴⁴ BOA, TT.d., 897, s. 432.

⁷⁴⁵ A. Plyuşara, “Bambah”, *Entsiklopediceskiy Leksikon*, IV, SPb, 1835, s. 237.

en kuzey bölgesinde yer alan Penbek zaman zaman Ermenilerin zaman zamanda Gürcü kralların eline geçmiştir. X. yüzyıla gelindiğinde Penbek Ermenilerin kısa süreli devleti olan Taşır-Dzorageti krallığına dahil olmuştur.⁷⁴⁶ Diğer nahiyelerde olduğu gibi Penbek XVI. yüzyıla kadar Ermeni ve Gürcü beylerinin arasında el değiştirse de bu yüzyıldan sonra Safevî hakimiyeti bölgede yer edinmiştir. 1578 yılından itibaren ise 1604 yılına kadar bu nahie Osmanlıların elinde kalmıştır. Osmanlıların bölgeden çekilmesinden sonra Safevîler yeniden bölgede hakimiyet kursa da 1723 tarihli ikinci Gürcistan fethi ile bu nahie Osmanlıların elinde kalmıştır. Safevî ve Osmanlı hakimiyeti döneminde bölgede Gürcü ve Türk nüfus artarken Ermeni nüfus azalmıştır.

Tapu tahrir defterinde Penbek nahiyesinde⁷⁴⁷ tamamı köy olarak kaydedilen 91 adet yerleşim yeri vardır. Penbek nahiyesinde toplam nefer sayısı 738, hane sayısı 100, toplam bennâk sayısı 105, mücerred sayısı ise 38'dir. Toplam nüfusun 881 olduğu bu nahiyenin toplam nüfusa oranı %2,6'dır. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 10'dur. Somhit livasının son nahiyesi Penbek'te yerleşim yerlerinin 36'sında nüfusla alakalı kayıt bulunmamaktadır. 55 adet yerleşim yerinin ise 17'si gayrimüslim 36 tanesi ise Müslüman olarak kaydedilmiştir. Karye-i Borçalı ve Karye-i Yukarı Hekremal isimli iki köyde ise müslim ve gayrimüslim birlikte kaydedilmiştir. Nefer-i Müslüman 2, Nefer-i Gebran 14 şeklinde nüfus bilgisi verilen Borçalı köyünün toplam geliri 4.230 akçedir. Saatli mezraası bu köyün ekinliğidir.⁷⁴⁸ Yukarı Hekremal köyünde ise 4 nefer-i Müslüman 5 neferi gebran olarak 9 nefer kaydı bulunmaktadır. Bu köyün geliri 2.300 akçedir.⁷⁴⁹ Penbek nahiyesinin ilk yerleşim yeri Karye-i Kara Kilise (2) nahiyenin 15.880 akçe geliri ve 47 neferi 26 hanesiyle en yüksek vergi veren ve en kalabalık nüfusa sahip köyüdür.⁷⁵⁰ 3 değirmen ve 2 bezirhane kaydı olan Karye-i Gögüzen'de 29 nefer 9.810 akçe vergi geliri kaydedilmiştir.⁷⁵¹ Saral köyü Penbek nahiyesinin son yerleşim yeridir. 2 adet değirmen ve 21 neferin kaydedildiği bu köyün toplam geliri 4.000 akçedir.⁷⁵² Penbek nahiyesinde Taşır kadar olmasa da vergisi düşük olan 33 yerleşim yeri vardır. Bu 33 yerleşim yeri sadece 200 ilâ 500 akçe arasında vergi geliri ile kaydedilmiş ve çoğunluğu 200 akçedir. Tapu tahrir katiplerinin 200 akçe gibi göstermelik bir şekilde bu yerleşim yerlerini kayıt altına alması ileride buralara yapılacak iskanı göstermektedir.

⁷⁴⁶ "Penbeki", *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. Abaşidze Irakli Vissarionoviç, II, 1977, s. 182.

⁷⁴⁷ BOA, TT.d., 897, s. 433-470.

⁷⁴⁸ BOA, TT.d., 897, s. 443-444.

⁷⁴⁹ BOA, TT.d., 897, s. 446.

⁷⁵⁰ BOA, TT.d., 897, s. 433.

⁷⁵¹ BOA, TT.d., 897, s. 444-445.

⁷⁵² BOA, TT.d., 897, s. 464.

3. AKÇAKALE LİVASI VE NAHİYESİ

Ağcakal'a, Akçakala ve Akçakale gibi isimlerle Osmanlı belgelerinde isimlendirilen Yörükân taifesinden olan Akçakale aşireti⁷⁵³ Çıldır ve Kartli bölgesinde konargöçer olarak yaşamaktadır. Osmanlılar bu bölgede bulunan Akçakale aşiretinden dolayı burayı Akçakale livası olarak kaydetmişlerdir.

Akçakale'nin Osmanlılar tarafından fethiyle burayı zapt etmekle görevlendirilen Koca Ali Paşa'ya 17 Şubat 1724'te beylerbeyilik ile verilmiştir.⁷⁵⁴ Akçakale sancağı beylerbeyiliğine Receb Paşa oğlu Ahmed Paşa'ya 22 Haziran 1727'de (3 Zilkade 1139) Lori kalesi muhafazası şartıyla verilmiştir.⁷⁵⁵

Akçakale, Mutasarrıf İsmail Paşa'nın ölümüyle Gence Seraskeri Vezir Mustafa Paşa'nın iltimas ve kamesiyle daha önce Halhal Sancağı Mutasarrıfı Arap Ali Bey'e 14 Nisan 1726'da tevcih edilmiştir.⁷⁵⁶ Tiflis eyaletine bağlanan Akçakale sancağına Mutasarrıf Arap Ali Bey'in halka zulmü dolayısıyla 1 Ocak 1727'de Tiflis Muhafızı İshak Paşa'nın hükmüyle başka bir paşaya verilmiştir. Akçakale Livası 22 Haziran 1727'de sâbık Tiflis valisi Vezir Recep Paşa oğlu Ahmed Paşa'ya Lori kalesi muhafazası şartıyla beylerbeyilik ve arpalık olarak tevdi edilmiştir.⁷⁵⁷

Akçakale Tiflis'in fethinden yaklaşık altı ay gibi bir süre sonra sâmine derecesinde kaza olarak belirlenmiş ve ilk Kadı Mehmed Emin Efendi'nin 1 Ramazan 1136 (24 Mayıs 1724)'da göreve günlük 150 akçe ile başlamıştır. 29 Rebiülahir 1138 (4 Ocak 1726)'da görev süresi olan Mehmed Emin Efendi yerine 1 Cemaziyelevvel 1138 (5 Ocak 1726)-30 Zilkade 1139 (19 Temmuz 1727) arası görev yapan Kadı Hüseyin Efendi günlük 150 akçe ile atanmıştır.⁷⁵⁸ Hüseyin Efendi döneminde Akçakale kazasının rütbesi sabia'ya düşürülmüştür. Hüseyin Efendi'den sonra kadılık görevine getirilen kişi ise 1 Zilhicce 1139 (20 Temmuz 1727)-1 Rebiülevvel 1141 (5 Ekim 1728) arası görev yapan Yusuf Efendi'dir.⁷⁵⁹ Yusuf Efendi döneminde Akçakale kazası sadise rütbesine düşürülmüştür. Kadı Mehmed Efendi⁷⁶⁰ 1

⁷⁵³ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 157.

⁷⁵⁴ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 156.

⁷⁵⁵ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 299.

⁷⁵⁶ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 157.

⁷⁵⁷ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 157.

⁷⁵⁸ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 12b/5; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 32, 15a/3.

⁷⁵⁹ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 68a/3..

⁷⁶⁰ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 27a/5.

Rebiülevvel 1141 (5 Ekim 1728)-29 Safer 1142 (23 Eylül 1729) yılları arasında yaklaşık bir yıl Akçakale kazasında görev yapmıştır. Mehmed Efendi'den sonra yine bir yıl görevde kalacak olan Süleyman Efendi 1 Ra 1142 (24 Eylül 1729)-29 S 1143 (13 Eylül 1730) tarihleri arasında görev yapmıştır. Süleyman Efendi'den sonra Akçakale kadısı olan İsmail Efendi⁷⁶¹ 1 Ra 1143 (14 Eylül 1730)-29 L 1144 (25 Nisan 1732) tarihleri arasında kadılık yapmıştır. İsmail Efendi'den sonra Ali Efendi 1 Za 1144 (26 Nisan 1732) 30 Za 1145 (14 Mayıs 1733) tarihleri arası bir yıldan fazla görev yapmıştır. Akçakale kazasının son kadısı 1 Z 1145 (15 Mayıs 1733)-30 Za 1146 (4 Mayıs 1734) tarihleri arasında görev yapan Salih Efendi'dir.⁷⁶²

Tapu tahrir defterine göre Akçakale Livasında⁷⁶³ toplam 66 adet yerleşim yeri vardır. Bu yerleşim yerlerinin çoğunluğu 40 adet cemaatten oluşmaktadır. Bu livada 18 köy, 5 kışlak ve 3 mezraa kayıt altına alınmıştır. Akçakale livasında toplam nefer sayısı 729, hane sayısı 13, toplam bennâk sayısı 450, mücerred sayısı ise 129'dur. Toplam nüfusun 1.308 olduğu bu nahiyenin toplam nüfusa oranı %3,8'dir. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 20'dir Akçakale'de kayıtlı cemaat ve kışlaklar "aşiret-i Borçalı tabi-i Akçakale" başlığıyla verilmiştir. Borçalı aşiretine tabi olan cemaat ve kışlaklar tabi oldukları oymaklarla birlikte kayıt altına alınmıştır.⁷⁶⁴ Akçakale'de kayıtlı 18 köyün 12'sinde nefer sayısı bulunmayan köylerin vergi geliri 200 ilâ 1500 akçe arasındadır. Ancak içlerinden Üç Kilise köyünde nüfus bilgisi verilmemesine rağmen geliri yekün şeklinde 11.000 akçe olarak kaydedilmiştir.⁷⁶⁵

4. KAZAK LİVASI

Azerice "Qazax" olarak geçen Kazak şehri günümüzde Azerbaycan'ın batı reyonunda Ahstafa nehri üzerinde yer almaktadır. Kazak bölgesinde pamuk üretimi ve pamukla alakalı halıcılık ipekçilik gibi iktisadi işler meşhurdur.⁷⁶⁶

Tiflis'in fethinden sonra Kazak livasının tesisi yaklaşık 6 ay sonra sâmine rütbesi ile olmuştur. Kazak livası 150 akçelik bir kaza olmuş bütün kadılar günlük 150 akçe maaş almışlardır. Kazak kazasının ilk kadısı es-Seyyid Mehmed Efendi 1 Ramazan 1136 (24 Mayıs 1724)'da atanmıştır. Mehmed Efendi'nin görevinin 29 Safer 1138 (6 Kasım 1725) tarihinde

⁷⁶¹ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 68b/1.

⁷⁶² Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 35, 42a/6.

⁷⁶³ BOA, TT.d., 897, s. 470-495.

⁷⁶⁴ Kışlaklar için bkz. Tablo 9, Cemaatler için bkz. Tablo 8, Mezraalar için bkz. Tablo 10.

⁷⁶⁵ BOA, TT.d., 897, s. 487.

⁷⁶⁶ "Kazah", *Bolşoya Entsiklopedičeskava Slavarya*, II, 1987, s. 300.

bitmesiyle yerine atanan Kadı Mustafa Efendi⁷⁶⁷ 1 Rebiülevvel 1138 (5 Ocak 1726)-29 Şevval 1139 (19 Haziran 1727) tarihleri arasında yaklaşık 18 ay görev yapmıştır. Kadı Mustafa Efendi⁷⁶⁸ 1 Zilkade 1139 (20 Haziran 1727)-29 C 1141 (30 Ocak 1729) yılları arasında görev yapmıştır. 3 Zilhicce 1140 (11 Temmuz 1728) ve 29 Cemaziyelahir 1146 (7 Aralık 1733) tarihli İran kadılıkları ile alakalı rütbe düşürülmesi ve bazı kazaların ilhak edilmesi olayı Kazak livasında yaşanmamıştır. Kazak livası kurulduğu şekilde Tiflis hakimiyeti sona erene kadar devam etmiştir. Tiflis hakimiyetinin sonuna kadar sırasıyla Kadı Mehmed Müslim Efendi 1 Receb 1141 (31 Ocak 1729)-30 Zilhicce 1142 (16 Temmuz 1730), Kadı Mehmed Efendi⁷⁶⁹ 1 Muharrem 1143 (17 Temmuz 1730)-29 Zilhicce 1144 (23 Haziran 1732), Kadı Süleyman Efendi 30 Receb 1145(16 Ocak 1733), Kadı es-Seyyid Mustafa,⁷⁷⁰ 1 Şaban 1145 (17 Ocak 1733)-29 Cemaziyelahir 1146 (7 Aralık 1733), Kadı Mehmed Said Efendi⁷⁷¹ 1 Receb 1146 (8 Aralık 1733)-29 Safer 1148 (21 Temmuz 1735) tarihleri arasında görev yapmıştır.⁷⁷² Bu kadılardan Süleyman Efendi'nin göre başladığı tarih tam olarak tespit edilememiştir.

Kazaklar ve Kazak aşireti olarak Osmanlı belgelerinde geçen Kafkasya ve Gürcistan'da yer alan⁷⁷³ Türk boylarından Kazaklardan dolayı Osmanlılar bu bölgeyi Kazak olarak adlandırmıştır. Tiflis eyaletine bağlı bir sancaklık haline getirilen Tiflis Muhafızı Vezir Recep Paşa'nın iltimasıyla Kazak livası Kazak aşiret reislerinden Mir Ali Bey'e bu livanın iskân ve imarı şartıyla 26 Ocak 1725'te verilmiştir. Mir Ali Bey'in hem Tiflis'in zaptında hem de Gence'nin alınmasında sadakat ve önemli yardımları dolayısıyla Gence ve Şirvan Seraskeri Vezir Mustafa Paşa'nın ilamıyla Kazak livasındaki görevi beylerbeylik payesiyle 13 Ekim 1725'te devam etmiştir. Mir Ali Bey Gürcü ve Kızılbaş savaşlarında nefer yardımı ve maddi yardımları sebebiyle başarılarından dolayı Çıldır ve Tiflis Muhafızı İshak Paşa arzıyla livadaki görevi 13 Kasım 1727'den itibaren ocaklık payesiyle devam etmiştir.⁷⁷⁴

Tapu tahrir defterine göre Kazak Livası;⁷⁷⁵ İnçe, Çuvaz, Ahstabad ve Terek nahiyelerinden oluşmaktadır. Toplam 231 yerleşim yeri olan bu livada Türkler yaşamaktadır.

⁷⁶⁷ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 12a/7.

⁷⁶⁸ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 22,67a/1. 67b/1.

⁷⁶⁹ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 24, 19a/1; Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 24, 54b/3.

⁷⁷⁰ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 25, 32b/1; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 35, 36a/4.

⁷⁷¹ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 35, 26b/1.

⁷⁷² Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 24.

⁷⁷³ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 95.

⁷⁷⁴ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 170.

⁷⁷⁵ BOA, TT.d., 897, s. 496-558.

Bu yerleşim yerlerinin 212 adeti köy, 9'u kışlak, 5'i cemaat 3'ü mezraa, bir arh ve bir maden kaydedilmiştir.

Kazak livasında toplam nefer sayısı 1.402, hane sayısı 50, toplam bennâk sayısı 314, mücerred sayısı ise 128'dur. Toplam nüfusun 1.844 olduğu bu nahiyenin toplam nüfusa oranı %5,4'tür. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 8'dir.

4.1 İnçe Nahiyesi

Kazak livasının ilk nahiyesi olan İnçe'de⁷⁷⁶ tapu tahrir defterine göre toplam 56 adet yerleşim yeri vardır. Bu yerleşim yerleri 43 köy, 9 kışlak, 3 mezraa ve bir madenden oluşmaktadır. İnçe nahiyesinde kayıtlı toplam nefer ve nüfus sayısı sadece 188'dir. Hane, bennâk ve mücerred sayıları ise kayıt altına alınmamıştır. Bu nahiyenin toplam nüfusa oranı %0,5'tir. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise sadece 3'tür. 56 yerleşim yerinin 34 tanesinde kayıtlı nefer bulunmamakta sadece 22'sin de kayıtlı nefer sayısı bulunmaktadır. Karye-i Kuzman ile başlayıp Karye-i Mishana (2)'ye kadar ilk 12 yerleşim yerinde nüfus verileri varken nahiyenin 43. Köyü Karye-i İnceli'ye kadar nefer sayısı belirtilmemiştir. İnçe nahiyesinin en yüksek gelirli ve nüfusu çok olan yerleşim yeri Karye-i Kaleb'tir. Kaleb köyünde kayıtlı 25 nefer ve 24.200 akçe hasıl bulunmaktadır.⁷⁷⁷ Kaleb'ten sonra en yüksek gelire sahip olan yerleşim yeri Barana köyüdür. Barana köyünde sadece 7 nefer kayıtlı iken toplam 21.600 akçe vergi geliri bulunmaktadır.⁷⁷⁸ 5 neferi olan Vadink köyünde 2.000 akçe hasıl ve bir dükkân kayıtlıdır.⁷⁷⁹ Karye-i Mishana (2)'de kayıtlı demir madeni ise 8 adet ocaktan oluşmaktadır. 16 neferin kaydedildiği Mishana köyünde 8 dükkân ve 10.000 akçe hasıl kaydı bulunmaktadır. Maden'den elde edilen hasıl ise 4.800 akçedir.⁷⁸⁰ İnçe nahiyesinin son yerleşim yeri Karye-i Kalakendi (2)'dir. Kalakendi köyünde 7 nefer ve 8.000 akçe vergi geliri kaydolunmuştur.⁷⁸¹

---

⁷⁷⁶ BOA, TT.d., 897, s. 496-508.

⁷⁷⁷ BOA, TT.d., 897, s. 497.

⁷⁷⁸ BOA, TT.d., 897, s. 498-499.

⁷⁷⁹ BOA, TT.d., 897, s. 500.

⁷⁸⁰ BOA, TT.d., 897, s. 500-501.

⁷⁸¹ BOA, TT.d., 897, s. 508.

4.2 Çuvaz Nahiyesi

Kazak livasının ikinci nahiyesi olan Çuvaz nahiyesinin⁷⁸² 65 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunların 64'ü köy olarak kaydedilmiştir. Cemaat-ı Kesemen Kulubey⁷⁸³ isimli bir cemaat bulunmaktadır. Çuvaz nahiyesinde toplam nefer sayısı 586, hane sayısı 45, toplam bennâk sayısı 182, mücerred sayısı ise 63'tür. Toplam nüfusun 831 olduğu bu nahiyenin toplam nüfusa oranı %2,4'tür. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 13'tür. Çuvaz nahiyesinde 14 köyün nüfus bilgisi kaydedilmemiştir. Bu yerleşim yerlerinin çoğu 1.000 akçe ile 2.000 akçe arasında gelire sahiptir. Nefer sayısı olmayan Daş Salahlı köyünde 10.000 akçe vergi geliri bulunmaktadır.⁷⁸⁴ Çuvaz nahiyesinin en yüksek geliri ve en kalabalık nüfusa sahip yerleşim yeri Karye-i Eskipara'dır. Eskipara köyünde 73 nefer, 16 hane, 40 bennâk ve 17 mücerred nüfus bilgisi ile 34.000 akçe vergi geliri bulunmaktadır. Eskipara köyünün birde 16 nefer ve 2.400 akçe geliri ile Eskiparay-ı Gebran isimli gayrimüslim köyü bulunmaktadır.⁷⁸⁵ Hocavank köyü ise Eskipara köyünden sonra en yüksek gelire sahip yerleşim yeridir. 19 neferi bulunan Hocavank'ın 12.000 akçe hasılı bulunmaktadır.⁷⁸⁶ Ahmed Rişter'in timarı olarak kaydedilen Abdullah Altuncular köyü ise 11 nefer 2 hane 5 bennâk 2 mücerred nüfus kaydı ile 5.000 akçe vergi geliri vardır.⁷⁸⁷ Çuvaz nahiyesinin en son kaydedilen köyü Ağahan Kesemenli'dir. Karamanlı oymağının köyü olan Ağahan Kesemenli 4.000 akçe vergi hasılı ve 7 neferi bulunmaktadır.⁷⁸⁸

4.3 Ahstabad Nahiyesi

Tapu tahrir defterine göre Ahstabad nahiyesinin⁷⁸⁹ toplam 76 yerleşim yeri bulunmakla beraber bu yerleşim yerlerinden 72 tanesi köy 4 ü ise cemaat olarak kaydedilmiştir. Ahstabad nahiyesinin 39 yerleşim yerinde nüfus bilgisi bulunmamaktadır. Nefer sayısı kaydedilmemesine rağmen bu köylerden tek bir kayıтта Karye-i Sarısufuli-Emzeçemen-Akkilise-Bozkendi-Şahruh 48.000 akçe geliri ile dikkat çekmektedir.⁷⁹⁰ Boş köylerden Karye-i Küçük

⁷⁸² BOA, TT.d., 897, s. 509-529.

⁷⁸³ BOA, TT.d., 897, s. 526. 7 nefer ve 1.500 akçe geliri vardır.

⁷⁸⁴ BOA, TT.d., 897, s. 521.

⁷⁸⁵ BOA, TT.d., 897, s. 511-513.

⁷⁸⁶ BOA, TT.d., 897, s. 510.

⁷⁸⁷ BOA, TT.d., 897, s. 526.

⁷⁸⁸ BOA, TT.d., 897, s. 529.

⁷⁸⁹ BOA, TT.d., 897, s. 530-552.

⁷⁹⁰ BOA, TT.d., 897, s. 547.

Mhitar⁷⁹¹ 15.200 akçe, Karye-i Dellücan (2)⁷⁹² 12.000 akçe, Karye-i Kuşçukendi (2)⁷⁹³ 14.000 akçe vergi gelirine sahipti. Ahstabad nahiyesinde toplam nefer sayısı 586, hane sayısı 5, toplam bennâk sayısı 132, mücerred sayısı ise 65'tir. Toplam nüfusun 783 olduğu bu nahiyenin toplam nüfusa oranı %2,3'tür. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 10'dur. Ahstabad nahiyesinin en kalabalık nüfusa sahip yerleşim yeri 61 neferi ile Karye-i Boğaz Kilise'dir.⁷⁹⁴ 30 nefer sayısı ile kaydedilen 2 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunlardan Karye-i Tuşdoğan'da⁷⁹⁵ 19.200 akçe vergi hasılı varken Karye-i Halifeli'de⁷⁹⁶ 12.000 akçe vergi geliri kaydedilmiştir. Bu köylerden ilki gayrimüslim iken ikincisi Müslüman köyüdür. İki yerleşim yerinde nefer sayısı aynı iken vergi farkının bu kadar fazla olması Halifeli köyünde yaşayanların önemli vergilerden muaf olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Ahstabad nahiyesinin kayıtlı son yerleşim yeri ise 2.800 akçe hasılı ile Karye-i Sarı'dır.⁷⁹⁷

4.4 Terek Nahiyesi

Kazak livasının son nahiyesi olan Terek nahiyesinde⁷⁹⁸ tapu tahrir defterine göre toplam 34 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin 33'ü köy biri ise arh olarak kaydedilmiştir. Terek nahiyesinde toplam nefer sayısı sadece 42'dir. Bu nahiyede nüfusla alakalı başka bir bilgi kaydedilmemiştir. Dolayısıyla toplam nüfusa oranı %0,1 ve yerleşim yeri başına kişi sayısı sadece 1'dir. Bu nahiyenin sadece ilk yedi yerleşim yerinde nefer sayısı kayıtlı iken diğer bütün yerleşim yerlerinde sadece vergi geliri kaydedilmiştir. Bu boş yerlerin vergi geliri 1.000 akçe ilâ 6.000 akçe arasında değişmekte ve ortalama toplanan vergi hasılı 3.265 akçedir. Esasen vergi ortalaması nefer sayısı yazılması gerektiren bu nahiyeyi kâtip kayıt altına alırken uzak olmasından dolayı detaylı inceleyememiş ve sadece yerleşim yeri isimleri ile humus-ı gallatını yazmıştır.

Terek nahiyesinde ilk kaydedilen yerleşim yeri 17 neferle en yüksek nüfusu barındıran ve 6.000 akçe hasılı olan Laleyarkendi köyüdür. Laleyar'dan sonra ise sırasıyla Karye-i Han 4 nefer 8.400 akçe hasıl, Büyük Türk 5nefer 5.000 akçe hasıl, Hacı Türk 7 nefer 4.000 akçe hasıl,

⁷⁹¹ BOA, TT.d., 897, s. 546.

⁷⁹² BOA, TT.d., 897, s. 546.

⁷⁹³ BOA, TT.d., 897, s. 549.

⁷⁹⁴ BOA, TT.d., 897, s. 539-540. 25.200 akçe vergi hasılı olan bu köyde, kâtip nefer sayısını 65 olarak yazsa da bizim hesaplarımıza göre 61 kişi bulunmaktadır.

⁷⁹⁵ BOA, TT.d., 897, s. 540.

⁷⁹⁶ BOA, TT.d., 897, s. 545.

⁷⁹⁷ BOA, TT.d., 897, s. 522. Metinde karh-ı sarı olarak geçen ve hasılı belirtilmeyen bu yerleşim yeri fihristte 2.800 akçe hasıl yazılmıştır.

⁷⁹⁸ BOA, TT.d., 897, s. 552-558.

Eğriboyun 2 nefer 4.000 akçe hasıl, Pirikendi 3 nefer 6.000 akçe hasıl, Ağdaba 4 nefer 13.200 akçe hasıl ile kayıt altına alınmıştır.⁷⁹⁹

5. GORİ LİVASI

Tiflis'in fethinin hemen akabinde ele geçirilen Gori livası Karahisar-ı Şarki sancağıyla birlikte Trabzon Beylerbeyi Durmuş Paşa'nın oğlu Ömer Paşa'ya⁸⁰⁰ 8 Ağustos 1723 tarihinde arpalık verilmiştir. Gori kalesi ve Karahisar-i Şarki sancaklarına mutasarrıf olan Ömer Paşa Yeniçeri zâbiti, cebecibaşı ve topçubaşı vekilleri, değirmenci sekbanları, dizdâr ve azeb ağasının şikayetleri üzerine görevden alınmıştır.⁸⁰¹ Ömer Paşa yerine daha önce Vize Sancağı Mutasarrıfı İsmail Paşa atanmıştır. Serasker Ahmed Paşa tarafından hilat giydirilen İsmail Paşa'ya Gori ve Karahisar-ı Şarki sancakları arpalık olarak 13 Nisan 1724 tarihinde arpalık olarak tevcih edilmiştir.⁸⁰² İsmail Paşa bu görevde çok uzun süre kalmamış ve Vezir Çelebi Yusuf Paşa oğlu Hasan Paşa beylerbeyiliği ibka ve Gori kalesinin muhafazası şartıyla Gori sancağı 4 Ağustos 1724'te arpalık olarak verilmiştir.⁸⁰³

Gori kalesinin fethi sonrası yapılan idari atamalardan sonra Gori kazası sadise rütbesiyle tesis edilmiştir. Gori kazasının ilk kadısı Tuğcızâde Mustafa Efendi 1 Ramazan 1136 (24 Mayıs 1724)-29 Rebiülahir 1138 (4 Ocak 1726) tarihlerinde yevmiyesi günlük 200 akçe ile görev yapmıştır. Tuğcızâde Efendi'den sonra Kadı Ali Efendi 1 Cemaziyelevvel 1138 (5 Ocak 1726)-29 Rebiülahir 1139 (21 Şubat 1727) tarihleri arasında günlük 150 akçe ile görev yapmıştır.⁸⁰⁴ Ali Efendi'den sonra Kadı Mehmed Efendi⁸⁰⁵ 1 Cemaziyelevvel 1139 (25 Aralık 1726)-29 Şevval 1140 (8 Haziran 1728) tarihleri arasında günlük 200 akçe ile kadılık görevini tamamlamıştır. 3 Zilhicce 1140 (11 Temmuz 1728)'de hazırlanan İran kadılığı ile alakalı ilamda statüsü aynı kalan Gori kadılığı kurulduğu gibi devam etmiştir. Kadı Mustafa Efendi 1 Zilhicce 1140 (9 Temmuz 1728)-30 Receb 1142 (18 Şubat 1730) tarihlerinde yaklaşık iki yıl 200 akçe günlük ile görev yapmıştır.⁸⁰⁶ Gori kadısı Kadı Mehmed Efendi⁸⁰⁷ ise 1 Şaban 1142 (19

⁷⁹⁹ BOA, TT.d., 897, s. 552-554.

⁸⁰⁰ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, IV, s. 1326; Baba adı Durmuş olan Ömer Paşa ile alakalı Bosnalı olduğu ve Trabzon valiliği yaptığına dair bilgilerden başka biyografik bilgi bulunamamıştır.

⁸⁰¹ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, TTK Ankara 1997, s.151.

⁸⁰² Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s. 151.

⁸⁰³ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s.152.

⁸⁰⁴ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 10b/3; Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 14b/3. Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 22, 66a/2.

⁸⁰⁵ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 22, 66b/2.

⁸⁰⁶ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 66/3.

⁸⁰⁷ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 69a/3.

Şubat 1730)-30 Rebiülevvel 1144 (2 Ekim 1731) tarihlerinde görev yapmıştır. 29 Cemaziyelahir 1146 (7 Aralık 1733) tarihli karar ile Gori kazası Tiflis'e ilhak edilmiştir.⁸⁰⁸

Tiflis livasından sonra eyaletin en büyük ve en önemli livası olan Gori'de⁸⁰⁹ Nefs-i Gori haricinde Sisay, Petre, İmlahor ve Karakalkan ve Şansi isimli dört adet nahiye bulunmaktadır. Gori livasında 385'i köy 3 mezraa, bir çiftlik ve Nefsi Gori'de bulunan ribat kaydedilmiştir. Toplam yerleşim yeri 390 olan bu livanın daha çok Ermeni ve Gürcü nüfusun yaşadığı yerler olduğunu belirtmek gerekir.

Gori livasında toplam nefer sayısı 12.138, hane sayısı ise 3.113'tür. Bu livanın bennâk ve mücerred sayıları kaydedilmemiştir. Toplam nüfusun 12.138 olduğu bu livanın toplam nüfusa oranı %35,4'tür. Yerleşim yeri başına nefer sayısı ise 31'dir. Daha önce vurgulandığı üzere Kartli bölgesinin ilk nüfus kaydı Osmanlıların hazırladığı tahrir defterleridir. Rus kaynaklarına göre Gürcistan'ın 11 nüfus sayımı yapıldığı bilinmektedir. Söz konusu sayımların düzensiz tüm nüfusu kapsamayan Türk ve Tatarların ayrı tutulması insanların değil de hanelerin sayılması sebebiyle bu sayımlar gerçek sayıyı vermemektedir. Osmanlı tahrir defteri ise o zamana kadar yapılmış en düzenli nüfus sayımını içerir.⁸¹⁰ XVIII. yüzyıl öncesi Gürcistan nüfusu hakkında seyyahlar haricinde bilgi yoktur. Seyyahların verdiği bilgiler ise çok çeşitli ve güvenilir olması zordur. Ancak Gori'de 1715 yılında Mroveli isimli Piskopos tarafından kiliseye bağış yapan nüfusu kayıt altına alan bir defter bulunmaktadır.⁸¹¹ Ruisis Samtksos Davtari⁸¹² adıyla hazırlanan bu defter Yukarı Kartli bölgesinde ekonomik, demografik, nüfus, vergi türleri ve soyadları içermesi bakımından değerlidir. Bu defterde toplam 84 köy 1839 hane kayıt altına alınmıştır. Osmanlı defterlerinde kayıt altına alınan 1649 yerleşim yeri olduğu düşünülürse bu sayının ne kadar az bir bölgeyi kapsadığı anlaşılacaktır. Bu defterde kayıtlı kişilerin soy isimlerinden anlaşıldığı üzere Kartli bölgesine Batı Gürcistan'dan Megrel, İmereli gibi yerlerden göçler olduğu ve kişilerin meslekleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.⁸¹³

Gori ribatından toplam 146.860 akçe vergi geliri kaydedilmiştir. Bu vergi gelirleri için tablo 12'ye bakınız.

⁸⁰⁸ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 25, 54a/3.

⁸⁰⁹ BOA, TT.d., 900, s. 90-408.

⁸¹⁰ Yaso Lordkipanidze, *Nijnyaya Kartliya v Pervoy Çetverti XVIII Stoletiya*. Çast III-IV. Tbilisi, 1938, s. 5.

⁸¹¹ İoseb Alimbarashvili, "XVIII.-XIX. YY. Gürcü, Osmanlı ve Rus Nüfus Sayımı Defterlerine Göre Şida Kartli Bölgesi Ahalisi", *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, TTK, Ankara 2-3 Aralık 2019, s. 394.

⁸¹² Ekvtime Takaişvili, *Ruisis Samtksos Davtari, 1715*, S. Makalatiias Sakhelobis Goris İstoriul-Etnograpiuli Muzeumis Gamotsema, Tiflis 2015.

⁸¹³ İoseb Alimbarashvili, "XVIII.-XIX. YY. Gürcü, Osmanlı ve Rus Nüfus Sayımı Defterlerine Göre Şida Kartli Bölgesi Ahalisi", 395.

Gori livasının ilk nahiyesi olarak kaydedilen Sisay'da⁸¹⁵ 133 köy ve 2 mezraadan oluşan toplam 135 yerleşim yeri bulunmaktadır. Sisay nahiyesinde toplam nefer sayısı 3.282, toplam hane sayısı ise 114'tür. Bennâk ve mücerred sayılarının verilmediği bu nahiyede toplam nüfus 3.282 ve toplam nüfusa oran %9,6'dır. Yerleşim yeri başına ortalama nefer sayısı ise 24'tür. Sisay nahiyesi 1.363.832 akçelik vergi hasılı ile Tiflis eyaletinin en yüksek geliri ve nüfusuna sahip nahiyelerinin başında gelmektedir. 25.560 akçe vergi geliri ile Karye-i Sithidinet⁸¹⁶ ile başlayan Sisay nahiyesi kayıtları 1.200 akçe geliri olan Karye-i Kubet⁸¹⁷ ile sona ermiştir. 135 yerleşim yerinden sadece 18'inde nüfus bilgisi bulunmayan Sisay'da bu boş yerleşim yerlerinden toplam 32.030 akçe vergi kaydı bulunmaktadır. Sisay nahiyesinde 20.000 akçe ilâ 68.380 akçe arasında toplam 20 yerleşim yeri kaydı bulunmaktadır. Köylerinin tamamı gayrimüslim olan Sisay nahiyesinde en yüksek gelire sahip olan yerleşim yerleri 68.380 akçe ile Karye-i Sakiris⁸¹⁸, 63.510 akçe ile Karye-i Kudiret⁸¹⁹ 40.000 akçe geliri ile Karye-i Tuğris'tir. Sakiris köyünde kayıtlı 120 nefer ile alınan 13.200 akçe ispenç vergisi ile 14.000 akçe hınta vergisi, Kudiret köyünde kayıtlı 122 neferden alınan 14.640 akçe ispenç vergisi ve 14.000 akçe hınta vergisi Sisay nahiyesinin en yüksek nefer sayısı ve vergi gelirini oluşturmaktadır. Tuğris köyü Bududvan adlı bir mahallesi 140 nefer sayısı 15 dükkân ve 1 bezirhanesi ile Sisay'ın dikkat çeken yerleşim yeri olmuştur. Ayrıca Tuğris köyünün geliri yekün olarak verilmiş vergi detayları yazılmamış 40.000 akçe yekün olarak belirtilmiştir. Bu yekün İспенç, Adet-i Ağnam, Tapuy-ı Zemîn, Resmi Kovan, Öşr-i Bağat, Resm-i Asiyab ve Bezirhane, Bâd-ı Hevâ, Bidat-i Hanâzır, Öşr-i Meyve, Beytü'l-mâl-i âmme ve hassa vesairenden oluşmaktadır.⁸²⁰ Sisay nahiyesinde en düşük vergi ise 67 akçe kaydı ile 11 neferi bulunmasına rağmen Danasır mezrasıdır.⁸²¹

5.2 Petre Nahiyesi

Tapu tahrir defterine göre Gori livasına tabi Petre nahiyesinde⁸²² tamamı köy olarak kaydedilen 41 yerleşim yeri bulunmaktadır. Petre nahiyesinde toplam nefer sayısı 1.007, toplam hane sayısı ise 278'dir. Bennâk ve mücerred sayılarının verilmediği bu nahiyede toplam nüfus

---

⁸¹⁵ BOA, TT.d., 900, s. 90-183.

⁸¹⁶ BOA, TT.d., 900, s. 90.

⁸¹⁷ BOA, TT.d., 900, s. 185.

⁸¹⁸ BOA, TT.d., 900, s. 156-157. Sakiris köyünde 5 hektar tarla ve 20 adet bağ kaydedilmiştir.

⁸¹⁹ BOA, TT.d., 900, s. 153-154. Kudiret köyünde 30 hektar tarla ve 8 adet bağ kaydedilmiştir.

⁸²⁰ BOA, TT.d., 900, s. 164-166.

⁸²¹ BOA, TT.d., 900, s. 135-136.

⁸²² BOA, TT.d., 900, s. 185-213.

1.007'dir. Toplam nüfusa oran %2,9 olan Petre nahiyesinin yerleşim yeri başına ortalama nefer sayısı ise 25'tir. Petre nahiyesinin 35 yerleşim yerinde nüfus bilgisi bulunurken nahiyenin sonunda yer alan son 6 köyde nefer kaydı bulunmamaktadır.⁸²³ Petre nahiyesinin en yüksek hasıla sahip köyü Petre'nin ilk köyü olan Kunis'tir. 40.360 akçe hasılı ve 77 nefer sayısı ile kayıtlı Kunis'ten⁸²⁴ sonra 38.940 akçe geliri ile Cobishev⁸²⁵ köyü 110 neferi ve 56 hanesi ile dikkat çekmektedir. Cobishev'da 13.200 akçe, Kunis'te 9.240 akçe ispenç geliri Petre nahiyesinin tek kalemde kaydedilen en yüksek vergi hasıllarıdır. Yine Cobishev köyünde 10.200 akçe, Kunis köyünde 8.000 akçe hınta geliri ile en yüksek vergi gelirleri ispenç ve hıntadan oluşmuştur. Yine Karye-i Ahaldya'da kayıtlı 103 neferden alınan 8.000 akçelik ispenç vergisi yine en yüksek vergilerden olmuştur. İki mahalleden oluşan Ahaldya köyünün⁸²⁶ 15.000 akçelik bir vergi geliri olduğuna bakılırsa ispenç geliri yerleşim yerinin yarısından fazlasına tekabül etmektedir. Petre nahiyesinde yüksek gelirli Kunis ve Cobishev yerleşim yerleri haricinde diğer yerleşim yerlerinde en yüksek gelir 17.060 akçe geliri ile Kimerit köyüdür.⁸²⁷ Diğer bütün yerleşim yerleri 1.100 akçe ilâ 16.380 akçe arasındadır.

5.3 İmlahor Nahiyesi

Gori Livasının en çok yerleşim yerine sahip olan İmlahor nahiyesi⁸²⁸ toplam 161 yerleşim yeri, 1 mezraa ve 160 köyden oluşturulmuştur. Petre nahiyesinde toplam nefer sayısı 6.687, toplam hane sayısı ise 2.259'dur. Bennâk ve mücerred sayılarının verilmediği bu nahiyede toplam nüfus 6.687'dir. Toplam nüfusa oran %19,5 olan Petre nahiyesinin yerleşim yeri başına ortalama nefer sayısı ise 42'dir.

İmlahor nahiyesi hem yerleşim yeri sayısı, nüfusu ve 2.429.879 akçelik vergi geliri ile bütün nahiyeler arasında en öne çıkan yerleşim yeridir. 161 yerleşim yerine sahip olan İmlahor'da sadece 3 adet yerleşim yeri boştur. Bu yerleşim yerleri Zluçvar,⁸²⁹ Erknet (3)⁸³⁰ ve Rubeni⁸³¹ köyleridir. Diğer bütün yerleşim yerlerinde nüfus bilgisi verilmiştir. İmlahor

⁸²³ BOA, TT.d., 900, s. 213. Bu altı köy Yaşluat (1.200 akçe), Vanis (2.000 akçe), Virketuban (1.300 akçe), Zalihvan (1.400 akçe), Abanoshev (1.200), Kasis (1.100 akçe) vergi geliri ile kaydedilmiştir.

⁸²⁴ BOA, TT.d., 900, s. 185.

⁸²⁵ BOA, TT.d., 900, s. 188-190.

⁸²⁶ BOA, TT.d., 900, s. 204-205.

⁸²⁷ BOA, TT.d., 900, s. 206-207.

⁸²⁸ BOA, TT.d., 900, s. 214-371

⁸²⁹ BOA, TT.d., 900, s. 304. 2.500 akçe vergi geliri kaydedilmiştir.

⁸³⁰ BOA, TT.d., 900, s. 306. 1.200 akçe vergi geliri kaydedilmiştir.

⁸³¹ BOA, TT.d., 900, s. 367. 2.500 akçe vergi geliri kaydedilmiştir.

nahiyesinin ilk yerleşim yeri olan Kvişhet köyü⁸³² 145 nefer, 84 hane ve 65.770 akçe geliri ile ilk kaydedilen yerleşim yeridir. Kivşhet köyünden sonra kaydedilen Tezer köyü⁸³³ ise 193 nefer ve 79.190 akçe geliri ile nahiyenin yüksek gelirli yerleşim yerlerindedir. İmlahor'un dikkat çeken bir diğer yerleşim yeri ise Kvişhet ve Tezer'den sonra kaydedilmiş olan Karye-i Süram'dır. 255 nefer kaydı bulunan yerleşim yerinde kayıtlı sadece 15.000 akçe hasıla bulunmaktadır. İспенç vergisinin 120 akçe olduğu düşünülürse sadece ispenç gelirinin 30.600 akçe olması gereken yerleşim yerinde bu rakam sadece 8.000 akçedir. Dolayısıyla ispenç vergisi kişi başı yaklaşık 30 akçe gibi kalmıştır. Bir istisna olan bu yerleşim yerinde Nodari Şengelia'ya göre⁸³⁴ Yahudi nüfusta bulunmaktadır. Ancak Yahudilerle alakalı vergi kısmında ya da isim kısmında bir kayıt yer almamaktadır.⁸³⁵ 205 nefer ve 116 hane sayısı ile Tiflis eyaletinin en kalabalık köylerinden birisi olan Şemahlivan'ın toplam geliri 66.832 akçedir.⁸³⁶ Yüksek nüfuslu köylerden 193 neferi bulunan Karye-i El⁸³⁷ ise nüfusa göre ödediği az vergiyle dikkat çekmektedir. İспенç vergisinin 193 nefer bulunan köyde normalde sadece ispenç vergisinin 23.160 olması gerekirken bütün hasılların tamamı 20.000 akçe olarak kaydedilmiştir. 61 dükkan, 20 hektar tarla ve 12 bağın yer aldığı bu büyük yerleşim yeri hasıldan anlaşıldığı üzere yüksek tutardaki vergilerden muaf olmuşlardır.

İmlahor nahiyesi yüksek gelirli köyleri ile dikkat çekerken bütün eyalette en yüksek gelire sahip olan Karye-i Runis⁸³⁸ 193.620 akçelik vergi geliri ile tek başına neredeyse küçük bir nahiye kadar hasıla sahip olmuştur. 449 nefer ve 200 hane kaydı bulunan Runis köyünde alınan 53.880 akçe ispenç geliri, 40.000 akçe hınta geliri ve yine aynı miktarda öşr-i bağat geliri ile çok yüksek hacimli bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Runis köyü tapu tahrir defterinde kayıt altına alınırken “vakf-ı cami-i hazret-i Vezir Receb Paşa der Tiflis” kaydıyla bir vakıf toprağı olduğu anlaşılmıştır. İmlahor nahiyesinde 30 yerleşim yeri 20.000 akçe ilâ 79.110 akçe arasında bir hasılla yazılmıştır. İmlahor nahiyesinin kayıtlı son yerleşim yeri ise 17 nefer 7 hane ve 6.774 akçe vergi geliri olan Megnekis köyüdür.⁸³⁹

⁸³² BOA, TT.d., 900, s. 214-216. Taşlık isimli bir mahallesi ile birlikte beraber kaydedilmiştir. Bu köyde 6 kişi aznavur 1 kişi de papaz olarak yazılmıştır.

⁸³³ BOA, TT.d., 900, s. 216-219. 5 kişinin aznavur olarak kaydedildiği bu köyün bir mahallesi bulunmaktadır.

⁸³⁴ Nodari Şengelia, “1728 Tarihli Tiflis Vikiyetinin Mufassal Defteri”, *VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara 2009, s. 920-921.

⁸³⁵ BOA, TT.d., 900, s. 219-222. Kâtip fihristte bu köyün hasılını sehven 1.500 akçe yazmıştır.

⁸³⁶ BOA, TT.d., 900, s. 318-321. Şemahlivan'da kayıtlı 1 kilise, 20 dükân, 20hektar tarla ve 15 adet bağ vardır.

⁸³⁷ BOA, TT.d., 900, s. 245-248.

⁸³⁸ BOA, TT.d., 900, s. 338-345.

⁸³⁹ BOA, TT.d., 900, s. 370-371. Megnekis köyünde 1 adet kilise ve 2 kişi aznavur kaydı bulunmaktadır.

5.4 Karakalkan ve Şansi Nahiyesi

Gori livasının son nahiyesi olan Karakalkan ve Şansi'de⁸⁴⁰ 51 köy ve 1 çiftlik yerleşim yeri olarak kaydedilmiştir. Karakalkan, Karakalkanlı, Karakalkanlı gibi ifadelerle arşiv belgelerinde geçen aşiretin adı olan Karakalkanlı aşiretinden⁸⁴¹ dolayı Osmanlılar bu nahiyeye bu ismi vermiştir.

Karakalkan ve Şansi nahiyesinde toplam nefer sayısı 714, toplam hane sayısı ise 462'dir. Bennâk ve mücerred sayılarının verilmediği bu nahiyede toplam nüfus 714'tür. Toplam nüfusa oran %2,1 olan Karakalkan ve Şansi nahiyesinin yerleşim yeri başına ortalama nefer sayısı ise 14'tür. 368.190 akçe vergi geliri kaydedilen Karakalkan ve Şansi nahiyesinde kayıtlı yerleşim yerlerinden 9 tanesi boştur. Diğer yerleşim yerlerinin tamamında nefer bilgisi bulunan bu nahiyede en kalabalık nüfusa sahip olan yerleşim yeri 67 nefer ve 50 hane ile Karye-i Ahalgori'dir. Ahalgori köyünde 22.570 akçe vergi kaydı bulunmakta ve bu hasılın 8.040 akçesini ispenç vergisi oluşturmaktadır. 23 dükkân kaydı bulunan Ahalgori için kâtipin düştüğü özel nottan anlaşıldığı üzere ekinlik arazisi olmayan bu köy sengistan yani taşlıktır. Ancak hasıl miktarı ile en yüksek gelire sahip olan yerde bu köydür.⁸⁴² Karakalkan ve Şansi nahiyesinde kayıtlı ilk yerleşim yeri Karye-i Biret (2)'den sonra kayıt altına alınan Colis köyü bu nahiyenin ikinci kalabalık köyüdür. 60 nefer 32 hane ve 21.820 akçe vergi geliri bulunan bu köy Ahalgori'den sonra en yüksek hasıla sahip ikinci köydür. Karakalkan ve Şansi nahiyesi Gori'nin diğer nahiyelerine göre daha düşük nüfuslu ve buna bağlı olarak hasılı az olan nahiyesidir. Şimdiye kadar bahsedilenler dışında 21.510 akçe geliri 48 nefer 32 hane nüfusu olan Doğyavi,⁸⁴³ 20.140 akçe geliri ve 53 nefer 29 hane kaydı bulunan Duşet,⁸⁴⁴ 45 nefer 32 hane ve 20.780 akçe vergi hasılı olan Lisnahevi⁸⁴⁵ köyleri bulunmaktadır. 14.000 akçe geliri olan Karye-i Ahşiri'nin ise kaydında "hâlî ani-r-reâyâ" ibaresi bulunmakta ve nefer kaydı yoktur. Reayasının az olduğu belirtilen bu köyün geliri Muhran mirlivasına ayrılmıştır.⁸⁴⁶ Karakalkan ve Şansi nahiyesinin kayıtlı son yerleşim yeri Kala-i Ananur adıyla kaydedilen köydür. 40 hektar tarla, 5 bağ, 3 asiya ve 5.000 akçe hasılı bulunmaktadır. Kâtipin hiçbir nüfus bilgisi girmediği ve vergisinin yekün olarak verildiği bu yerleşim yerinde hasıla kısmında

⁸⁴⁰ BOA, TT.d., 900, s. 371-398.

⁸⁴¹ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 92.

⁸⁴² BOA, TT.d., 900, s. 383-385.

⁸⁴³ BOA, TT.d., 900, s. 377-378.

⁸⁴⁴ BOA, TT.d., 900, s. 391-392. Bu köyde 15 bağ, 20 hektar ekilebilen tarla, 10 hektar ekilemeyen arazi ve 4 adet değirmen bulunmaktadır.

⁸⁴⁵ BOA, TT.d., 900, s. 394-395.

⁸⁴⁶ BOA, TT.d., 900, s. 386.

yazılan ispençten anlaşıldığı üzere neferi olduğu hakkında şüphe bulunmamakta ancak kâtip bu miktarı yazmamıştır.⁸⁴⁷

6. MUHRAN LİVASI VE NAHİYESİ

Gürcüce “მუხრანო” adlandırılan Muhran şehri Gürcistan’da Kür, Ksani ve Aragvi nehirleri tarafından sınırlanan bir bölgedir. Muhran Tiflis’in kuzeyinde Gori şehrinin güneyinde düz bir ovada bulunmaktadır. Kartli için tarihi ve dini bir bölge olan Msheta’ya en yakın şehir olan Muhran Bagrat ve Muhran prenslerinin hüküm sürdüğü bölge olmuştur. Muhran kelimesi meşe ormanı manasına gelmektedir. Antik çağlardan itibaren Kartli’de önemli bir yerleşim yeri olan Muhran ticaret yollarında kesiştiği için ekonomik gücü olan bir şehirdir. Muhran şehri Kartli’nin oluşmasında ve Kahetle mücadele merkez olmuştur. Kartli bölgesinin tarihi şehirlerinden olan Muhran Kartli ve Kaheti kralları arasında hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Kartli ve Kaheti çatışmasından sıyrılıp 1513 yılında bağımsız hale gelen Samukhranbatono adıyla bağımsız bir beylik olmuştur.⁸⁴⁸

XVII. yüzyıldan itibaren Safevî Şah’ı Abbas döneminde bölgeye gelen Safevî ordusu Muhran ovasında hakimiyet mücadelesi vermiştir. Lezgi taifesinin akınları yüzünden bölgede 1733 yılında İshak Paşa tarafından Muhran kalesi inşa edildi. Bu kale Muhran ovasının yerleşim yeri olmuştur. 1801 tarihinden itibaren Rusların eline geçen Muhran bölgesi bu kale etrafında tesis edilen mahallelerle gelişmiştir. Tiflis’e yakın ve tarım için en elverişli ova olan Muhran bölgesi ovalık alanda yer alması ve iktisadi açıdan zengin olması nedeniyle eşkıyaların uğrak noktası olmuştur.⁸⁴⁹

---

⁸⁴⁷ BOA, TT.d., 900, s. 398.

⁸⁴⁸ J. Gvasalya, “Muhrani”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, VII, 1984, s. 231.

⁸⁴⁹ Erişim için bkz. <https://travelgeorgia.ru/64/>

Fotoğraf 7: Muhran Kalesi⁸⁵⁰

Tiflis eyaletinin livaları arasında en az sayıda yerleşim yerine sahip livası 44 adet köy yerleşim yerine sahip Muhran Livasıdır.⁸⁵¹ Livada toplam 35 nefer ve 35 hane kayıtlıdır. Muhran livasında yer alan 44 köyde başka nefer bilgisi verilmemiştir. Nüfus açısından kişi başı neredeyse 1 yerleşim yeri ortalaması olan bu livanın en düşük nüfusa sahip olduğu barizdir. Bu sayının tamamıyla doğru olduğunu söylemek zordur. Burada katiplerin çeşitli sebeplerle bu livanın nefer sayısını kaydetmediği aşikardır. Tespitlerimize göre Muhran bölgesi Tiflis'in kuzeyinde düz bir ovada yer aldığı için Lezgi ve diğer grupların saldırısına daha çok maruz kalmaktadır. Bu sebeple tahrir kaydının yapıldığı dönemde bu livanın yerleşim yerleri isimleri kayıt altına alınsa da nüfus bilgisi verilmemiştir. Muhran nahiyesinde kayıtlı ilk iki yerleşim yeri Kilise-i Esanihta ve Kilise-i Sanamtavran adıyla kayıtlı olan köylerdir. 11 nefer ve 15.000 akçe hasılı olan Esanihta köyünden sonra kayıtlı 3.000 akçe hasıla sahip Sanamtavran'da hâlî ifadesi yer alıp nüfus bilgisi verilmemiştir. Esanihta köyünde yer alan "Mahsûl-i Şikar-i Mâhi" isimli 5.000 akçelik vergi kaydı dikkat çekmektedir.⁸⁵² Muhran nahiyesinde Esanihta ile birlikte sadece 6 köyde nefer bilgisi bulunmaktadır. Karye-i Kutman 15 nefer ve 14.250 akçe vergi geliri ile nefer sayısı en yüksek yerleşim yeridir.⁸⁵³ Nefer bilgisi bulunan Karavan köyünde⁸⁵⁴ 3 nefer 16.000 akçe hasıl, Kobniyalı'de⁸⁵⁵ 1 nefer 5.000 akçe hasıl, Eshalaba'da⁸⁵⁶ 3 nefer

⁸⁵⁰ Erişim için bkz. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/151566>

⁸⁵¹ BOA, TT.d., 900, s. 409-420.

⁸⁵² BOA, TT.d., 900, s. 410.

⁸⁵³ BOA, TT.d., 900, s. 411.

⁸⁵⁴ BOA, TT.d., 900, s. 412.

⁸⁵⁵ BOA, TT.d., 900, s. 412.

⁸⁵⁶ BOA, TT.d., 900, s. 412.

15.000 akçe hasıl ve Sehzaz köyünde⁸⁵⁷ 2 nefer ve 2.000 akçe vergi geliri yazılmıştır. Muhran nahiyesinde nefer bilgisi yazılmasa da 16.000 akçe ilâ 25.000 akçe arası 9 adet yerleşim yeri kaydı bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinden Karye-i Hacaseri 25.000 akçe, Karye-i Çalali 18.000 akçe, Karye-i Çürmenğari 18.000 akçe, Karye-i Kodiskaro 16.000 akçe, Karye-i Kurisuban 18.000 akçe, Karye-i Enkasurlis 25.000 akçe, Karye-i Şiyusuban 19.000 akçe, Karye-i Begnetavi 18.000 akçe ve Karye-i Ukami'de 20.000 akçe vergi kaydı yekün olarak yazılmıştır.⁸⁵⁸ Muhran livasında 39 yerleşim yerinde nüfus bilgisi bulunmazken sadece altısında kayıt bulunmuştur. Nüfus bilgisi yer almayan köylerin çoğunda hâlî ibaresiyle köylerde yaşayanların azolduğu belirtilmiştir.

7. TİRYALİT LİVASI

Gürcüce “თრიალეთი” denilen “gezinme yeri” manasına gelen Tiryalit Tiflis'in güneyinde Aşağı Kartli bölgesinde yer almaktadır. Günümüzde Gürcistan'ın Tsalka bölgesinde yer alan bölge adını Tiryalit sıradağlarından almaktadır. Gürcistan'da yapılan kazılardan anlaşıldığı üzere tarihin en eski tarım kalıntılarından birisine sahip olan Tiryalit şehri Gürcistan'ın tarihi şehirlerindedir. Tunç çağından ortaçağa kadar geçen zaman diliminde kalıntılara rastlanan bölge Gürcü ve Ermenilerin yaşadığı yer olmuştur. Gürcü tarihçilere göre X. Yüzyılda Müslümanların bölgede hakimiyetinin bölgede sona ermesiyle Gürcü Kral IV. David Aghmashenebeli döneminde kraliyet merkezlerinden birisi haline getirildi. Tiryalit sıradağları üzerine yapılan Kldekar kalesinin inşası ile Tiryalit bölgesi bölgede geçiş noktası üzerinde yer aldı. XIII-XV. Yüzyıllar arasında Moğol ve Timur saldırıları sonrası köyleri boşalan nahiyede sırasıyla Safevî ve Osmanlı hakimiyeti yaşandı.⁸⁵⁹

Osmanlıların fethinden sonra oluşturulan İran kadılığı içerisinde Tiflis livasına bağlı olarak tesis edilen sabia rütbesindeki Tiryalit kazasının ilk kadısı 1 Ramazan 1136 (24 Mayıs 1724)'de göreve başlayan Hatibzâde Mustafa Efendi'dir. Günlük 200 akçe yevmiye ile görev yapan Hatibzâde Mustafa Efendi'nin görevi 29 Safer 1138 (6 Kasım 1725)'te sona ermiştir.⁸⁶⁰ Kadı Hatibzâde'nin yerine 1 Rebiülevvel 1138 (5 Ocak 1726)'da atanan İsmail Efendi⁸⁶¹ 200

⁸⁵⁷ BOA, TT.d., 900, s. 413.

⁸⁵⁸ BOA, TT.d., 900, s. 412-415. Fihristte Muhran nahiyesinin Anisgori ve Hşir adında 2 köy bulunsa da metinde tespit edilememiştir.

⁸⁵⁹ D. Berdzemişvili, “Trialeti”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, IV, 1979, s. 699.

⁸⁶⁰ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 6a/1.

⁸⁶¹ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 9b/4; Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 16a/4.

akçe yevmiye ile sadise rütbesinde olan Tiryalit kazasında 29 Şaban 1139 (6 Kasım 1726)'ya kadar görev yapmıştır. İsmail Efendi'nin görevi bırakmasından yaklaşık altı ay sonra 1 N 1139 (22 Nisan 1727)'de es-Seyyid Abdurrahman Efendi 29 Safer 1141 (4 Ekim 1728) tarihine kadar 150 akçe yevmiye ile görev yapmıştır. 11 Temmuz 1728 tarihli buyruğuya göre rütbesi sabia derecesine düşürülen kazanın kadısı Mahmud Efendi 1 Rebiülevvel 1141 (5 Ekim 1728)-30 Rebiülevvel 1142 (23 Ekim 1729) tarihleri arasında 1 yıl görev yapmıştır.⁸⁶² Tiryalit kazasının son kadısı ise Ali Efendi⁸⁶³ 1 Rebiülahir 1142 (24 Ekim 1729)-30 Zilkade 1143 (6 Haziran 1731) tarihleri arasında görev yapmıştır. Tiryalit kazası 7 Aralık 1733 tarihli İran kazaları ile alakalı yapılan düzenlemede Tiflis kazası ilhakı olarak belirlenmiştir.⁸⁶⁴

Tiflis ve Gori'nin fethini müteakip ele geçirilen Tiryalit, Vezir Topal Yusuf Paşa'nın oğlu olup daha önce Kırşehir Sancağı mutasarrıfı olan Mustafa Paşa'ya serasker Vezir Ahmed Paşa'ya hizmette bulunmak şartıyla 4 Kasım 1723'te arpalık olarak tevcih edilmiştir. Bu görevde çok kalmayan Mustafa Paşa yerine Sivas Valisi Vezir Osman Paşa'nın kethüdası Ali Paşa'ya 17 Şubat 1724'te arpalık verilmiştir.⁸⁶⁵

Tiryalit Livası⁸⁶⁶ merkez sancağı ve Gumarit ile Guçarit nahiyelerinden oluşmaktadır. Toplam 116 yerleşim yerine sahip bu livanın tamamı köylerden oluşmuştur. Tiryalit livasında kayıtlı nüfus sayısı sadece 1.953 neferdir. Toplam hane, bennâk ve mücerred sayılarının kaydedilmediği bu livada toplam nüfusa oran 54,4'tür. Yerleşim yeri başına ortalama nüfus ise 17'dir.

7.1 Tiryalit Nahiyesi

Tiryalit livasının merkezi olan Tiryalit nahiyesinde⁸⁶⁷ toplam 83 adet yerleşim yerinin tamamı köy olarak kaydedilmiştir. Tiryalit nahiyesinde 1.479 nefer sayısı kayıtlıdır. Hane, Bennâk ve Mücerred sayılarının verilmediği bu nahiyede toplam nüfusa oran %4,3'tür. Yerleşim yeri başına ortalama nüfus ise 18'dir. Tiryalit nahiyesinde yerleşim yerlerinin tamamı köy olarak kaydedilmiş olup 82 tanesi Hâss-ı Hümâyûn ve Hâss-ı Mîr-i Mîrân olarak kaydedilmiştir. 83 yerleşim yerinin sadece 7 tanesi 15.000 akçe üzerinde gelire sahiptir.

⁸⁶² Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 66a/4. Es-Seyyid Abdurrahman yerine kadı Mahmud atanmıştır.

⁸⁶³ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 68a/1. Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 24, 41b/2. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 36, 61a/1.

⁸⁶⁴ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 35, 48a/3.

⁸⁶⁵ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, s.158.

⁸⁶⁶ BOA, TT.d., 900, s. 420-489.

⁸⁶⁷ BOA, TT.d., 900, s. 420-471.

Tiryalit'te en yüksek hasıla sahip yerleşim yeri 36.200 akçe geliri ve 48 neferiyle Karye-i Ahalkerek (2)'tir. Bu köyde yer alan vergilerden 6.000 akçe hinta, 6.000 akçe Resm-i Kışlak-ı ez-Hâriç, 5.760 akçe ispenç geliri vergi unsuru olarak nahiyede tek başına alınan en yüksek vergilerdendir.⁸⁶⁸ Tiryalit nahiyesinin en kalabalık yerleşim yeri ilk kayıt olan 80 nefer ve 18.714 akçe vergi geliri ile Büyük Anderlet köyüdür.⁸⁶⁹ 72 nefere sahip ikinci büyük köy ise 25.074 akçe vergi geliri ile Karye-i Barid'dir.⁸⁷⁰ Üçüncü kalabalık yerleşim yeri ise 70 neferi ve 25.333 akçe hasılı ile Ahalşen (2) köyüdür.⁸⁷¹ 52'şer nefer kaydı bulunan Ezen köyünde⁸⁷² 18.856 akçe ve Tiz köyünde⁸⁷³ 16.290 akçe vergi kaydı bulunmaktadır. Tiryalit nahiyesinde 83 yerleşim yerinin 17'sinde nefer bilgisi yer almamaktadır. 200 akçe ile 2.000 akçe arasında vergi kaydı bulunan bu köylerin toplam 22.200 akçe vergi geliri bulunmaktadır. Ayrıca bu yerleşim yerleri Hâss-ı Hümâyun olarak kaydedilmiştir. Nefer bilgisi bulunmayan Hoğir köyündeki hasıl 2.000 akçe Resm-i Kışlak-ı ez-Hâriç kaydıyla yazılmıştır.⁸⁷⁴

7.2 Gumarit Nahiyesi

Gürcücede “გომარეთი” “Gomareti” olarak adlandırılan Gumarit nahiyesi Tiryalit livasına bağlı küçük bir bölgedir. Dumanis ve Tiryalit arasında yer alan bölgede yapılan kazılarda Milattan önce IV. yüzyıldan itibaren yerleşim yeri kalıntlarına rastlanmaktadır. XIII-XV. Yüzyıllardan kalma beş adet kilisesi bulunan Gumarit Büyük ve Küçük olarak ikiye ayrılmaktadır.

Tiryalit livasının kayıtlı ikinci Gumarit nahiyesinde⁸⁷⁵ 17 adet köy kaydedilmiştir. Bu 17 köyün kayıtlı toplam 352 neferi vardır. Sadece nefer sayısının verildiği bu nahiyenin toplam nüfusa oranı %1,0 ve yerleşim yeri başına ortalama nüfus 21'dir. Gumarit nahiyesinin en yüksek vergi geliri ve en kalabalık yerleşim birimi Karye-i Büyük Gumarit'tir. Havâss-ı Mir Liva-i Somhit ibaresiyle kayıtlı bu köyde kayıtlı 108 nefer ve 30.000 akçe hasıl bulunmaktadır.⁸⁷⁶ Küçük Gumarit köyünde ise sadece 5 nefer ve 1.678 akçe hasıl bulunmaktadır.⁸⁷⁷ Gumarit nahiyesinde 3 adet yerleşim yerinde nefer bilgisi bulunmamaktadır.

⁸⁶⁸ BOA, TT.d., 900, s. 463.

⁸⁶⁹ BOA, TT.d., 900, s. 420-421.

⁸⁷⁰ BOA, TT.d., 900, s. 445-446.

⁸⁷¹ BOA, TT.d., 900, s. 439-440.

⁸⁷² BOA, TT.d., 900, s. 458-459.

⁸⁷³ BOA, TT.d., 900, s. 435-436.

⁸⁷⁴ BOA, TT.d., 900, s. 424.

⁸⁷⁵ BOA, TT.d., 900, s. 472-482.

⁸⁷⁶ BOA, TT.d., 900, s. 472-473.

⁸⁷⁷ BOA, TT.d., 900, s. 475-476.

Bu köyler Kubadir⁸⁷⁸ (2.000 akçe), Libarit⁸⁷⁹ (800 akçe) ve Recekulan⁸⁸⁰ (2.000 akçe) köyleridir. 47 neferi ve 17.572 akçe hasılı olan Büyük Agriz köyü⁸⁸¹ nüfus ve vergi büyüklüğü bakımından nahiyenin ikinci büyük yerleşim birimidir. Gumarit nahiyesinin toprak türleri bütün yerleşim biriminde kaydedilmiş toplam 2 zeamet ve 15 Has kaydı bulunmaktadır.

7.3 Guçarit Nahiyesi

Tiryalit livasının son nahiyesi olan Guçarit nahiyesi⁸⁸² toplam 16 adet köyden oluşmaktadır. Bu 16 yerleşim yerinde kayıtlı 122 kişi bulunmaktadır. Bu rakam toplam nüfusa oran %0,4 ve yerleşim yeri başına ortalama nüfus 8'dir.

Guçarit nahiyesinde kayıtlı yerleşim yerinin tamamı zeamet olarak kaydedilmiştir. İlk dokuz yerleşim yerinde nüfus bilgisi verilen bu nahiyenin kayıtlı son yedi yerleşim yerinde⁸⁸³ nüfus bilgisi yer almamaktadır. Tüm yerleşim birimlerinin toplam hasılı 21.600 akçe gibi az bir miktar olan bu nahiyeye Tiflis eyaletinin en küçük hacimli nahiyesidir. Kayıtlı ilk yerleşim yeri olan Guçarit köyünün⁸⁸⁴ toplam nefer sayısı 22 olup 3.000 akçe vergisi bulunmaktadır. Eyaletin en yüksek geliri (3.500 akçe) ve neferine (26) sahip yerleşim yeri Karye-i Mısri'dir.⁸⁸⁵

8. KAYGULU LİVASI VE NAHİYESİ

Gürcüce “սծուցո” “Aboci” Ermenice “Աշոցք” isimlendirilen Osmanlı Arşivlerinde Kaygulu olarak adlandırılan bu nahiyeye Ermeni kayıtlarında “Abotsi” olarak geçmektedir. ortaçağdan itibaren Türk akınları ve iskanı sonrası bölgeye Kaikuli-Kaykulu-Kaygulu denilmiştir. Tarihi milattan önceye dayanan Abotsi günümüzde Ermenistan devleti sınırları içerisinde yer almaktadır. Abotsi Güney Kafkasya'ya hâkim olan devletlerin hakimiyetinde kalmış Kartli Krallığı ve Ermeniler arasında tarih boyunca el değiştirmiştir. Osmanlı hakimiyetinde ise Kaygulu Livası Revan ya da Gence'ye değil Tiflis eyaletine bağlanmıştır.

⁸⁷⁸ BOA, TT.d., 900, s. 475.

⁸⁷⁹ BOA, TT.d., 900, s. 476.

⁸⁸⁰ BOA, TT.d., 900, s. 481.

⁸⁸¹ BOA, TT.d., 900, s. 474-475.

⁸⁸² BOA, TT.d., 900, s. 483-489.

⁸⁸³ BOA, TT.d., 900, s. 488-489. Kayıtlı yerleşim yeri isimleri Karye-i Çuçuzur, Karye-i Tağmala, Karye-i Racğadir, Karye-i Çvansho, Karye-i Kanadur, Karye-i Rubana, Karye-i Mikuzri'dir. Bu yedi yerleşim yerinden alınan vergi miktarı toplam 1.000 akçedir.

⁸⁸⁴ BOA, TT.d., 900, s. 483.

⁸⁸⁵ BOA, TT.d., 900, s. 487.

1801 Rus hakimiyetinde ilk önce Gürcistan'a bağlanan Kaygulu 1849'dan itibaren Erivan Gubernatörlüğüne bağlanmıştır.⁸⁸⁶

Tiflis eyaletinin son kazası olan Kaygulu kazası tesis edildikten sonra atanan ilk Kadı Ezbercizâde Mustafa Efendi⁸⁸⁷ 1 Ramazan 1136/24 Mayıs 1724'da 150 akçelik maaşla göreve başlamış 30 Rebiülevvel 1138 (6 Aralık 1725)'e kadar bu görevine devam etmiştir. Ezbercizâde'nin görevden ayrılmasından bir gün sonra göreve başlayan Kadı Ömer Efendi 1 Rebiülahir 1138 (7 Aralık 1725)-30 Receb 1139 (23 Mart 1727) tarihleri arasında 150 akçe ile görevlendirilmiştir.⁸⁸⁸ Ömer Efendi'nin görevi bırakmasından bir gün sonra Kaygulu kadısı olarak atanan Kadı Hüseyin Efendi⁸⁸⁹ 30 Cemaziyelevvel 1141 (1 Ocak 1729)'a kadar 150 akçe maaşla kadılık yapmıştır. 11 Temmuz 1728 tarihli buyruğuya göre statüsü değişmeyen Kaygulu nahiyesinde Kadı Mehmed Efendi⁸⁹⁰ 1 Cemaziyelahir 1141 (2 Ocak 1729)-30 Zilhicce 1142 (16 Temmuz 1730) tarihleri arasında 150 akçe yevmiye ile görev yapmıştır. Mehmed Efendi'nin görevi bırakmasından sonra adaşı Kadı Mehmed⁸⁹¹ 29 Şaban 1144 (26 Şubat 1732)'ye kadar 150 akçe yevmiye ile görev yapmıştır. 29 Cemaziyelahir 1146 (7 Aralık 1733) tarihli İran kazaları ile alakalı düzenlemede Ahılkelek ile birleştirilen Kaygulu Samine rütbesinde kalmaya devam etmiştir. Bu düzenleme sonrası Kaygulu nahiyesinde görevli Kadı es-Seyyid Ali Efendi 1 Şevval 1146 (7 Mart 1734)-29 Safer 1148 (21 Temmuz 1735) tarihleri arasında 150 akçe maaş ile kadılık yapmıştır.⁸⁹² Kaygulu nahiyesi Ahılkelek ile birlikte kaydedilmiş ve eş-Şeyh Osman kadısıdır.⁸⁹³

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterlerine göre 51 adet yerleşim yeri bulunan Kaygulu Livası⁸⁹⁴ 48 köy, 2 mezraa ve bir yaylaktan ibarettir. Kaygulu Livasında toplam 1.494 nefer kayıt edilmiştir. Başka nüfusa dair bilgi verilmeyen bu livada toplam nüfusa oran %4,4 ve yerleşim yeri başına ortalama nefer sayısı 29'dur. Kaygulu kazasının başına yazılan kayıttan anlaşıldığı üzere kazanın bütün gelirleri Havâss-ı Hümâyûn olarak kaydedilmiştir. 14 adet

⁸⁸⁶ Rober H. Hewsen, *The Geography of Ananias of Sirak*, Wiesbaden; Reichert, 1992, s. 212.

⁸⁸⁷ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 28b/7; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 31, 12b/7. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 32, 13a/7. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 25b/4.

⁸⁸⁸ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 21, 11b/7. Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 22, 66b/4. (ahılkelek ile birlikte)

⁸⁸⁹ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 22, 66b/4.

⁸⁹⁰ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 68a/5. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 33, 27a/3.

⁸⁹¹ Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 23, 68a-68b/6.. Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, 24, 56a/1.

⁸⁹² Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 36, 13a/3; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 36, 15a/5. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 36, 16b/4.

⁸⁹³ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, 37, 8b/5.

⁸⁹⁴ BOA, TT.d., 900, s. 491-528.

köyün boş olarak kaydedildiği bu son kazada boş köylerden toplam 14.100 akçe vergi hasılı elde edilmiştir. 190 neferi 85.000 akçe vergi geliri kaydedilen Kaygulu nahiyesinin ilk kaydı olan Kazançi köyü⁸⁹⁵ iki mahallesi ile birlikte en yüksek gelir ve en kalabalık nüfusa sahip konumdadır. Kazançi'nin ardından en yüksek gelir 52.702 akçe ve 146 nefer ile Kızıl Koca⁸⁹⁶ köyüdür. 32.368 akçe vergi geliri ve 85 hanesi bulunan Karye-i Büyük Ortalü⁸⁹⁷ ve 21.268 akçe geliri ve 87 nefer Küçük Ortalü⁸⁹⁸ köyleri nahiyenin diğer büyük yerleşim yerlerindedir. Kaygulu nahiyesinin ve Tiflis eyaletinin son yerleşim yeri 5.000 akçe geliri kaydedilen Karye-i Sac Ubur'dur.⁸⁹⁹

D. TİFLİS EYALETİ'NİN KAYITLI NÜFUS BİLGİSİNE GÖRE ANALİZİ

1. LİVA VE NAHİYELERİN KAYITLI YERLEŞİM YERİ ORANLARI VE NÜFUSA TOPLU BAKIŞ

Tiflis eyaleti Tapu tahrir verilerinden yola çıkarak eyaletin liva ve nahiyelerinde nüfus ile alakalı verileri tespit ederken bazı hususları belirtmek gerekmektedir. Klasik tapu tahrir defterlerinde yer aldığı gibi Nefer, Hane, Bennâk, Mücerred olarak yerleşim yerinde yaşayan kişiler hakkında nüfusa dair bilgiler mevcuttur. Tiflis eyaleti tapu tahrir defterlerinin her iki cildinde de nefer odaklı bir kayıt yapılmıştır. Nefer bilgisi verilen meskûn 1.235 yerleşim yerine sayıları 1 ile 449 (Karye-i Runis İmlahor nahiyesinde) arasında nefer kaydedilmiştir. 1.235 yerleşim yerinin sadece 454 tanesinde hane sayısı ile alakalı bilgiler verilmiştir. Klasik tapu tahrir defterleri Hane odaklı olup yerleşim yerlerinde hane sayıları bennâk ve mücerred sayıları verilirken Tiflis tapu tahrir defterlerinde nefer bilgisi 1.235 yerleşim yerinde yer alırken hane sayısı sadece 454 yerleşim yerinde vardır. Nefer sayısı olmadan sadece hane sayısının verildiği yerleşim yeri bulunmazken 781 yerleşim yerinde sadece nefer bilgisi verilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada Tiflis eyaleti nüfus kayıtları tartışılırken “nefer odaklı” bir tasnife gidilmiştir.

454 hane sayısı verilen yerleşim yerinin 175'i 900 numaralı defterde 279'u ise 897 numaralı defterde kayıt altına alınmıştır. 900 numaralı defterde yer alan 175 hane sayısının tamamı Gori livasındadır. 900 numaralı defterde yer alan diğer livalar Muhran Tiryalit ve Kaygulu ve bu livaların nahiyelerinde sadece nefer bilgisi verilmiştir. Gori livasının Sisay

⁸⁹⁵ BOA, TT.d., 900, s. 491-493.

⁸⁹⁶ BOA, TT.d., 900, s. 512-514.

⁸⁹⁷ BOA, TT.d., 900, s. 494-495. Kilise-i Karca isimli bir kilise kaydı bulunan köyde 2 keşiş kaydı bulunmaktadır.

⁸⁹⁸ BOA, TT.d., 900, s. 496-497. Kilise-i Ereknatkendi isimli bir kilise kaydı bulunmaktadır.

⁸⁹⁹ BOA, TT.d., 900, s. 528.

nahiyesinde 5, Petre nahiyesinde 14, İmlahor nahiyesinde 115, Karakalkan ve Şansi nahiyesinde 41 adet yerleşim yerinde hane sayısı verilmiştir. 897 numaralı defterde yer alan Tiflis, Somhit, Akçakale ve Somhit livalarının tamamında yer alan hane sayısı bilgisi sadece İnçe ve Terek nahiyelerinde kayıt altına alınmamıştır. Beratlı nahiyesinde 12, Dumanis nahiyesinde 6, Baydar nahiyesinde 32, Demirci Hasanlı nahiyesinde 60, Somhit nahiyesinde 113, Taşır nahiyesinde 15, Penbek nahiyesinde 15, Akçakale nahiyesinde 7, Çuvaz nahiyesinde 15, Ahstabad nahiyesinde 4 adet hane sayısı verilen yerleşim yeri bulunmaktadır. 897 numaralı tapu tahrir defterinde kayıtlı 279 yerleşim yerinin toplam hane sayısı 2.051 iken 900 numaralı tapu tahrir defterinde kayıtlı 175 yerleşim yerinin toplam hane sayısı 3.111’dir. Tapu tahrir defterinden elde edilen veriler analiz edildiğinde Tiflis eyaletinin toplam hane sayısının 5.162 olduğu tespit edilmiştir.⁹⁰⁰

Tapu tahrir defterlerinde nüfusla alakalı olan “Mücerred” kaydı 180 adet yerleşim yerinde bulunup tamamı 897 numaralı defterde kaydedilmiştir. Bennâk kaydı ise 208 adet yerleşim biriminde yer alıp sadece 897 numaralı defterde kaydedilmiştir. 900 numaralı defterde bennâk ve mücerred bilgisi yer almamaktadır. Veritabanı 1’de hazırlanan verilere bakıldığında Tiflis eyaletinde kayıtlı 2.997 bennâk 1.125 adet ise mücerred yer almaktadır.

Tablo 13: Livaların Nüfus Sayısına Göre Kayıtlı Yerleşim Yeri Grupları

Livalar	1-25	Liva Bazlı Oran (%)	26-50	Liva Bazlı Oran (%)	51-100	Liva Bazlı Oran (%)	101+	Liva Bazlı Oran (%)	Genel Toplam
TİFLİS	238	61%	79	20%	41	11%	29	7%	387
SOMHİT	158	79%	24	12%	3	2%	15	8%	200
AKÇAKALE	29	60%	10	21%	5	10%	4	8%	48
KAZAK	99	85%	6	5%	6	5%	6	5%	117
GORİ	202	57%	71	20%	41	12%	40	11%	354
MUHRAN	6	100%	0	0%	0	0%	0	0%	6
TİRYALİT	62	70%	19	21%	5	6%	3	3%	89
KAYGULU	7	21%	15	44%	5	15%	7	21%	34
TOPLAM	801	65%	224	18%	106	9%	104	8%	1.235

⁹⁰⁰ Hane sayılarının içerisinde Ribat-ı Celayir, Nefs-i Tiflis ve Nefs-i Gori hane sayıları yer almamaktadır. Bu hane sayıları hakkında II. Bölüm B ve C kısmında ilgili veriler değerlendirilmiştir. Eyaletin toplam nüfusunun verildiği kısımda tamamı bir arada yer alacaktır.

Daha önce bahsedildiği gibi Tiflis eyaleti tapu tahrir defterinin hazırlanma aşamasında “nefer odaklı” bir usul benimsendiği için Tiflis eyaleti nüfus bilgileri hazırlanırken nefer, bennâk ve mücerred sayılarının toplamı ele alınmıştır.

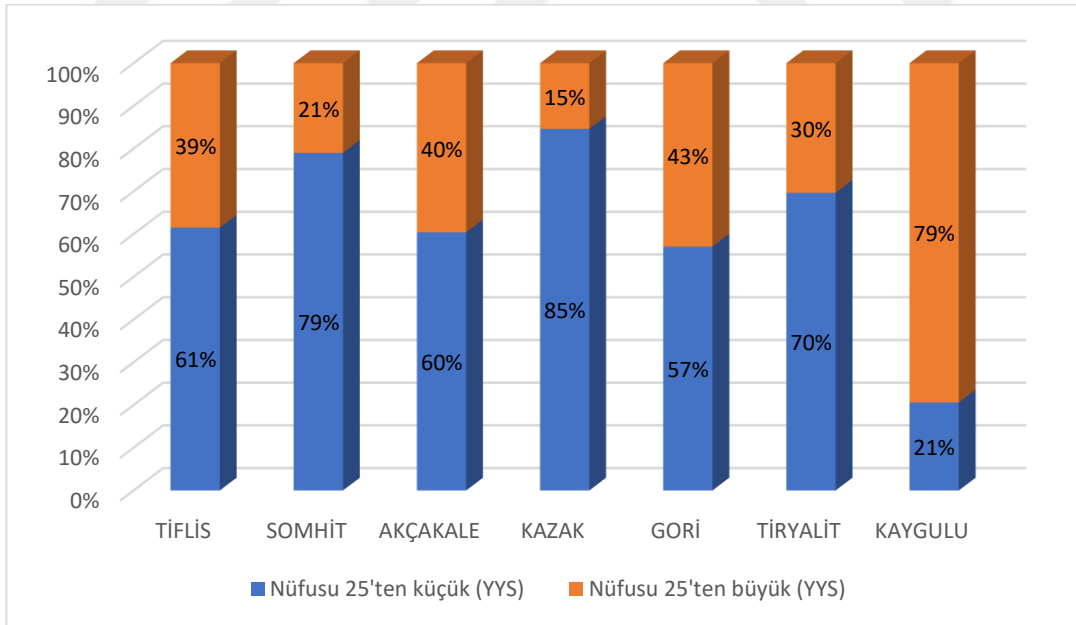
Tiflis eyaletinde nüfus bilgisi verilen yerleşim yerlerinden 801 tanesi 1-25 nüfus aralığındadır. Bu sayı eyaletin %65’ine tekabül etmektedir. 26-50 aralığında nüfus bilgisine sahip olunan toplam 224 yerleşim yeri %18 oranla tespit edilmiştir. 51-100 aralığında nüfus bilgisine sahip olunan eyalette 106 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu sayı eyaletin genelinde liva bazlı oran olarak %9’dur. 101 ve üzeri nüfus bilgisine sahip olunan yerleşim yeri sayısı ise 104 olup eyaletin %8’i bu en yüksek aralıktadır. Tiflis livasında nüfus bilgisi verilen 387 yerleşim yerinin 238’i 1-25 arası nüfus aralığındadır. Livaların nüfus sayısına göre kayıtlı yerleşim yeri gruplarına bakıldığı zaman Muhran livasında nüfus bilgisi verilen 6 yerleşimin tamamı 1-25 aralığındadır. 117 yerleşim yeri bulunan Kazak livasının 99’u 1-25 nüfus aralığında kalıp livanın %85’i bu en düşük nüfus verisine sahip ölçekte kalmıştır. Eyaletler içerisinde 1-25 ölçeğinde 354 yerleşim yerine sahip Gori livasının 202 yerleşim yerinin 1-25 ölçeğinde yer almasıyla %57’si en düşük ölçekte yer almıştır. Tablo 11’den anlaşıldığı üzere Tiflis eyaletinde kayıtlı yerleşim yerinin çoğunluğu %83 oranıyla 1-50 nüfus ölçeği arasında nüfusa sahiptir. Nüfusu 51’den fazla olan 210 yerleşim yerini eyalette oranı %13’te kalmıştır.

Tablo 14: Nahiyelerin Nüfus Sayısına Göre Kayıtlı Yerleşim Yeri Grupları

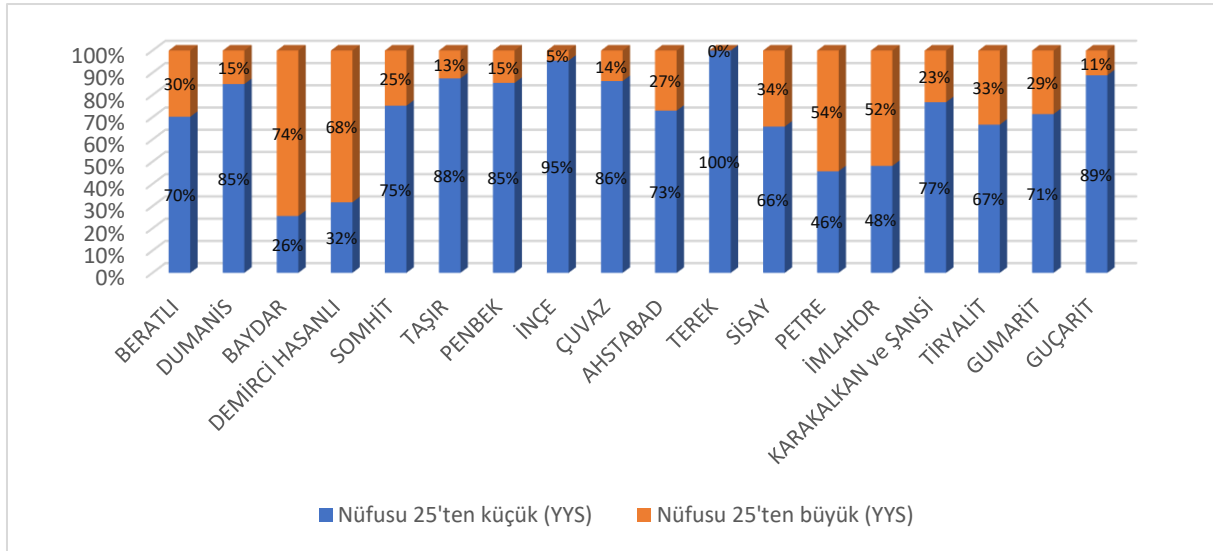
Nahiyeler	1-25	Nahiye Bazlı Oran (%)	26-50	Nahiye Bazlı Oran (%)	51-100	Nahiye Bazlı Oran (%)	101+	Nahiye Bazlı Oran (%)	Genel Toplam
BERATLI	144	70%	40	20%	14	7%	7	3%	205
DUMANİS	62	85%	6	8%	5	7%	0	0%	73
BAYDAR	11	26%	16	37%	8	19%	8	19%	43
DEMİRCİ HASANLI	20	32%	16	25%	13	21%	14	22%	63
SOMHİT	97	75%	18	14%	2	2%	12	9%	129
TAŞIR	14	88%	1	6%	0	0%	1	6%	16
PENBEK	47	85%	5	9%	1	2%	2	4%	55
İNÇE	21	95%	0	0%	0	0%	1	5%	22
ÇUVAZ	44	86%	4	8%	1	2%	2	4%	51
AHSTABAD	27	73%	2	5%	5	14%	3	8%	37
TEREK	7	100%	0	0%	0	0%	0	0%	7
SİSAY	77	66%	14	12%	15	13%	11	9%	117
PETRE	16	46%	14	40%	1	3%	4	11%	35
İMLAHOR	76	48%	39	25%	22	14%	21	13%	158
KARAKALKAN ve ŞANSI	33	77%	4	9%	3	7%	3	7%	43

TİRYALİT	44	67%	16	24%	5	8%	1	2%	66
GUMARİT	10	71%	3	21%	0	0%	1	7%	14
GUÇARİT	8	89%	0	0%	0	0%	1	11%	9

Tiflis eyaleti nahiyelerine bakıldığı zaman nahiyelerin çoğunluğunun 1-25 ve 26-50 ölçeğinde nüfusa sahip yerleşim yerlerine sahip olduğu görülmektedir. Tiflis livasına bağlı Baydar %26 ile Demirci Hasanlı ise %32 ile 1-25 arasında en az yerleşim yerine sahip nahiyelerdir. Baydar nahiyesinde kayıtlı 8 yerleşim yeri 100 neferin üzerinde nüfusla kaydedildiği için yüzdeler olarak en kalabalık nahiyelerden birisi olmuştur. %22 oran ile 14 adet 101 üzeri kayıtlı nüfusu bulunan nahiyeye olan Demirci Hasanlı nahiyesi yine en çok nüfus yoğunluğuna sahip nahiyeye olmuştur. Bir diğer yoğun nüfuslu nahiyeye İmlahor nahiyesidir. İmlahor'da kayıtlı 158 yerleşim yerinin 82'si 26'dan nüfusu büyük yerleşim yerleridir. 101 üzeri 21 adet en çok yerleşim yeri bulunan İmlahor'da nüfus yoğunluğu yüksektir. En düşük nüfus verisine sahip nahiyeler Terek, İnçe, Taşır Çuvaz nahiyeleridir. Terek'te nüfus bilgisi kayıtlı 7 yerleşim yerinin tamamı 1-25 aralığındadır. 22 yerleşim yeri nüfus bilgisi bulunan İnçe'nin 21'i 1-25 nüfus aralığında kayıt altına alınmıştır.

Grafik 4: Livaların Nüfusu 25'ten Büyük ve Küçük Yerleşim Yerleri Sayısı

Grafik 5: Nahiyelerin Nüfusu 25'ten Büyük ve Küçük Yerleşim Yerleri Sayısı

Tiflis eyaletinde kayıtlı bulunan 1.235 yerleşim yerinin 758 adetinin nüfusu 25'ten küçükken sadece 385 yerleşim yerini nüfusu 25'ten büyüktür. Livaların ve Nahiyelerin nüfusu 25'ten küçük ve büyük yerleşim yeri sayılarının yüzdeler diliminin verildiği bu grafiklerden anlaşıldığı üzere Kaygulu livası oransal olarak %79'la en yüksek nüfus kaydına sahip yerleşim yeridir. Ancak nüfus bilgisi verilen yerleşim yeri sayısı 34 olup bunun 27'sinin nüfusu 25'ten büyüktür. Kaygulu'dan sonra Gori livası %43 oranıyla nüfusu 25'ten büyük yerleşim yerine sahiptir. Gori'de nüfus bilgisi verilen 354 yerleşim yerinin 152'sinde nüfus 25'ten büyüktür. Akçakale livası ise %40 oranıyla yerleşim yerlerinin nüfus bilgisinin 25'ten fazla olduğu liva olmuştur. 48 yerleşime sahip Akçakale livasının 19 yerleşim yerinin nüfusu 25'ten büyüktür. 387 yerleşim yeri ile eyaletin en çok yerleşim yerine sahip olan Tiflis livasında ise nüfusu 25'ten büyük 149 yerleşim yeri bulunurken 238 yerleşim yerinin nüfusu 25'ten küçüktür. 89 yerleşim yeri bulunan Tiryalit'te 27 yerleşim yerinin nüfus bilgisi 25'ten büyükken 62'si 25'ten küçüktür. Ermenilerin yoğunlukla yaşadığı Somhit livasında kayıtlı 200 yerleşim yerinin sadece 42'sinin nüfusu 25'ten büyüktür. Somhit livası %79'u 25'ten düşük nüfusu oranıyla eyaletin yerleşim yeri sayısına göre en düşük nüfuslu livalarından biri olmuştur. Türklerin yoğun yaşadığı Kazak livası 117 yerleşim yerinden sadece 18'i 25'ten büyük nüfusa sahiptir. %85'i 25'ten küçük yerleşim yeri nüfusuna sahip Kazak livası en düşük nüfus yoğunluğuna sahip liva olarak kaydedilmiştir.

Nahiyelerin 25'ten büyük ve küçük nüfus bilgisine bakıldığı zaman 25'ten daha büyük nüfusa oransal olarak en çok sahip olan nahiyeye %74 oranla Baydar nahiyesi olmuştur. 44 yerleşim yeri bulunan Baydar nahiyesinde bunların 32'sinin nüfusu 25'ten büyüktür. Demirci

Hasanlı nahiyesi ise kayıtlı 63 yerleşim yerinden 43'ü 25'ten büyük nüfusa sahiptir. 158 yerleşim yerine sahip İmlahor nahiyesinde 82 yerleşim yerinin nüfusu 25'ten büyüktür. %52 oranla 25'ten büyük nüfuslu yerleşim yeri olan İmlahor ve daha önce bahsedilen, Baydar ve Demirci Hasanlı nahiyeleri haricinde diğer bütün nahiyelerde nüfusu 25'ten küçük olan yerleşim yeri sayısı çok daha yüksektir.

2. EYALETİN MERKEZ VE KIRSAL YERLEŞİMİNE GÖRE NÜFUS

Tiflis eyaletinde tapu tahrir verilerinden anlaşıldığı üzere idari taksimatta nefis-i tabiri ile kaydedilen nefis-i Tiflis ve nefis-i Gori bulunmaktadır. Nefis-i Tiflis'e tabi ribat-ı Celayir ve celayire bağlı 11 yerleşim yeri Tiflis eyalet merkezine kayıtlı olarak tasnif edilmiştir.

Tablo 15: Tiflis Eyalet Merkezlerinin Kayıtlı Nüfus Verisi

Semt	Mahalle Sayıları	Nefer	Hane	Mücerred	Toplam Nüfus
Nefis-i Tiflis	16	3.568	1826	781	4.349 ⁹⁰¹
Ribat-ı Celayir ⁹⁰²	12	131	0	0	131
Nefis-i Gori	6	448	0	0	448
TOPLAM	34	4.147	1826	781	4.928

Tiflis şehir merkezinde yer alan 16 mahalle ve Celayir kalesi ile buraya tabi 11 yerleşim yerinin toplam nüfusu 4.480'dir. 448 nefer bilgisi bulunan nefis-i Gori'nin de eklenmesiyle bu sayı 4.928'e çıkmaktadır. Tiflis kalesi içerisinde 16 mahallede kayıtlı 3.568 nefer 1826 hane ve 781 mücerred bulunmaktadır. Celayir kalesinde kayıtlı ribat içi ve 11 yerleşim yerinde sadece 131 nefer kaydedilmiştir. Nefis-i Gori'de ise kale içerisinde 6 mahalle ve 448 nefer kaydı vardır.

Tablo 16: Tiflis Livaları Kırsal Yerleşim Kayıtlı Nüfus Bilgileri

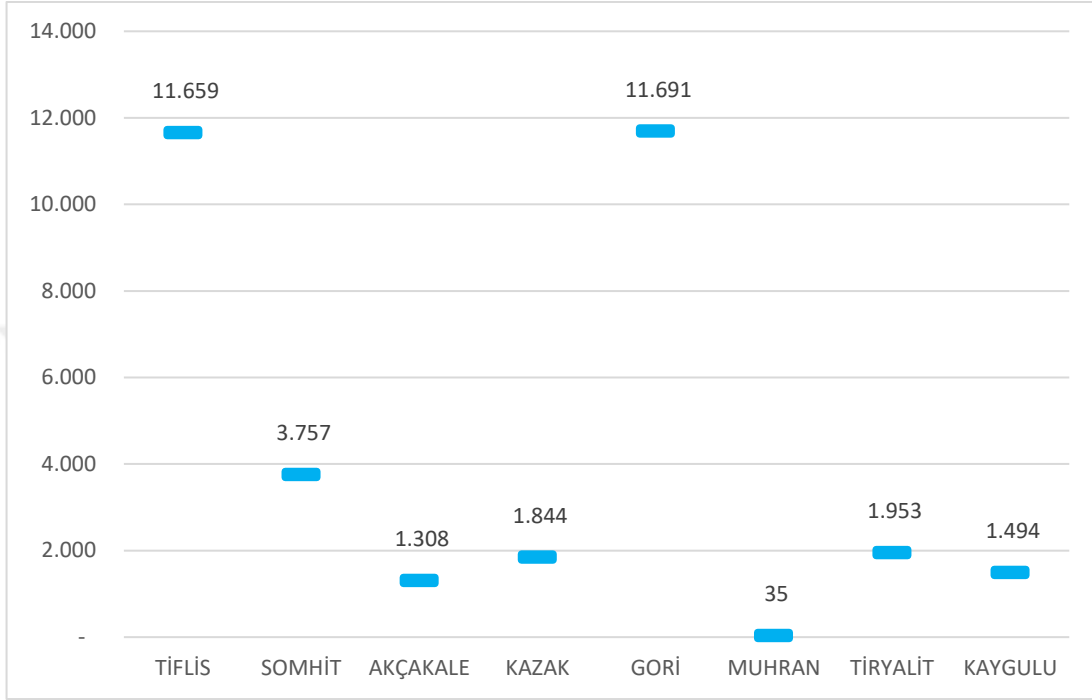
Liva	Toplam NEFER	Toplam HANE	Toplam BENNÂK	Toplam MÜCERRED	TOPLAM NÜFUS	Nüfus Oranı	Yerleşim Yeri Sayısı	Yerleşim Yeri Başına Nüfus
TİFLİS	8.794	718	2.068	797	11.659	34,6%	384	30
SOMH İT	3.521	1.270	165	71	3.757	11,1%	200	19
AKÇA KALE	729	13	450	129	1.308	3,9%	48	27
KAZAK	1.402	55	314	128	1.844	5,5%	117	16
GORİ	11.691	3.111	-	-	11.691	34,6%	353	33
MUHR AN	35	-	-	-	35	0,1%	6	6

⁹⁰¹ Klasik tapu tahrir defterlerinden çıkarılan toplam nüfus bilgisine göre (hane sayısı x 4) + (mücerred+nefer) hesaplarına göre (7304+4349): 11.653 rakamı ortaya çıkmaktadır.

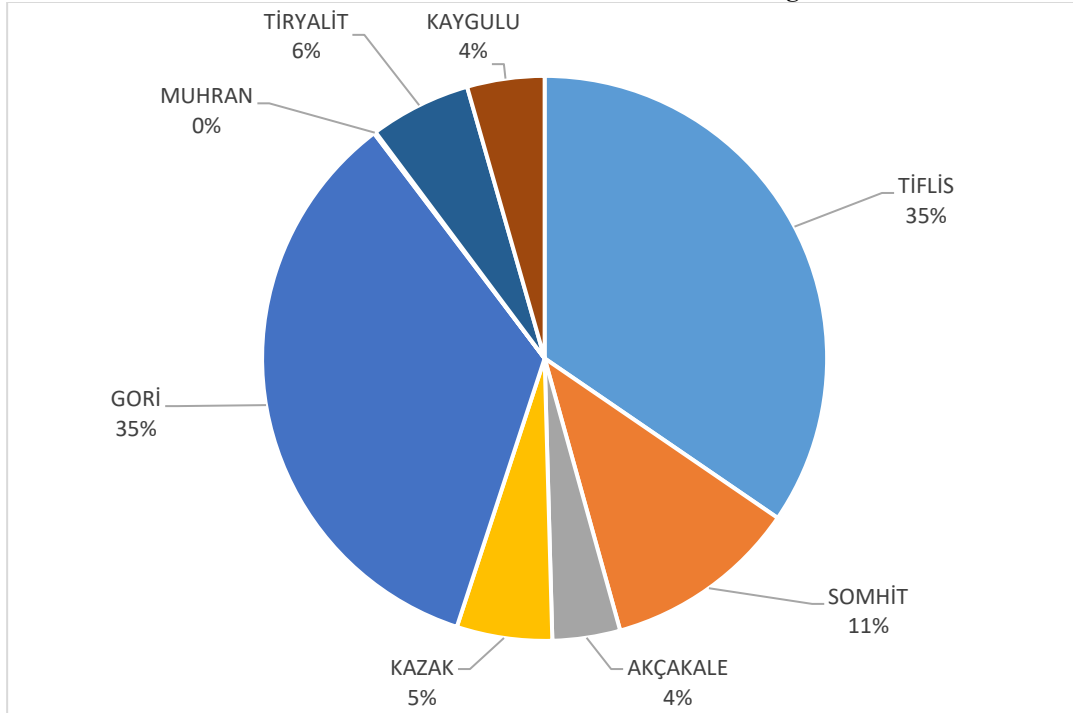
⁹⁰² Daha önce belirtildiği gibi Ribat-ı Celayir'a tabi 11 yerleşim yeri karye olarak kaydedilmiştir.

TİRYALİT	1.953	-	-	-	1.953	5,8%	89	22
KAYGULU	1.494	-	-	-	1.494	4,4%	34	44
TOPLAM	29.619	5.167	2.997	1.125	33.741	1	1.231	27

Grafik 6: Tiflis Livaları Kırsal Kesim Nüfus Bilgileri

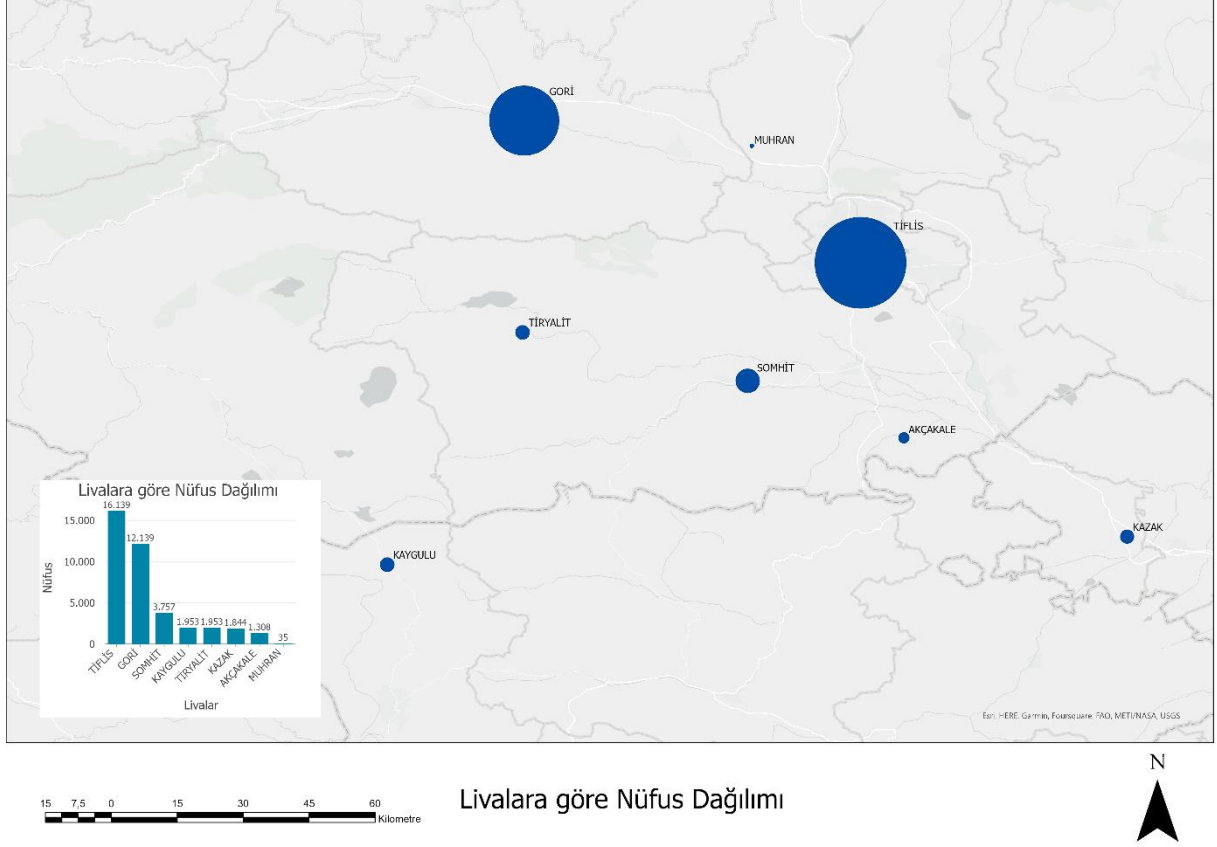

Grafik 7: Tiflis Eyaleti Kırsal Kesim Nüfus Verisi Oranları

Tiflis eyaletinde kırsalında kayıtlı toplam nefer sayısı 29.619, hane sayısı 5.167, bennâk sayısı 2.997, mücerred sayısı 1.125'tir. Nefer sayısı, bennâk ve mücerred sayılarının toplanmasıyla toplam nüfusun elde edildiği Tiflis eyaletinin kırsal kesimindeki toplam nüfus ise 33.741'dir. Tiflis eyaletinde en yüksek nüfusa sahip olan liva 11.691 nefer, 3.111 hane sayısı ile Gori'dir. Kayıtlı toplam 8.794 nefer, 718 hane, 2.068 hane ve 797 mücerredi bulunan Tiflis eyaleti 11.659 nüfusuyla ikinci sırada gelmektedir. 300 kişi gibi az bir fark olmasına karşın Gori livasında merkez eyalet olan Tiflis'ten daha çok nüfus bilgisi olması dikkat çekicidir. Gori ve Tiflis'ten sonra en yüksek nüfusa sahip yerleşim yeri Somhir livasıdır. 3.521 nefer, 1.270 hane, 165 bennâk, 71 mücerredi bulunan Somhit'in toplam nüfusu 3.757'dir. Bu üç livanın toplam nüfusun %80,3'üne tekabül etmektedir. Akçakale, Kazak, Muhran ve Tiryalit 33.741 olan toplam nüfusun sadece %20'sini temsil etmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere Muhran'da sadece 35 nefer kaydı bulunmaktadır. Tiryalit'te kayıtlı 1.953, Kaygulu'da 1.494, Kazak'ta 1.402 Akçakalede ise 1.308 nüfus vardır.

Tablo 17: Tiflis Eyaleti Merkez ve Kırsal Nüfus Kayıtları Birlikte

Liva	Topla m NEFER	Topla m HANE	Toplam BENNÂK	Toplam MÜCERRED	TOPLAM NÜFUS	Nüfus Oranı	Yerleşim Yeri Sayısı	Yerleşim Yeri Başına Nüfus
TİFLİS	12.493	2.544	2.068	1.578	16.139	47,8%	384	42
SOMHİT	3.521	1.270	165	71	3.757	11,1%	200	19
AKÇAKALE	729	13	450	129	1.308	3,9%	48	27
KAZAK	1.402	55	314	128	1.844	5,5%	117	16
GORİ	12.139	3.111	-	-	12.139	36,0%	353	34
MUHRAN	35	-	-	-	35	0,1%	6	6
TİRYALİT	1.953	-	-	-	1.953	5,8%	89	22
KAYGULU	1.494	-	-	-	1.494	4,4%	34	44
TOPLAM	33.766	6.993	2.997	1.906	38.669	100,0%	1.231	31

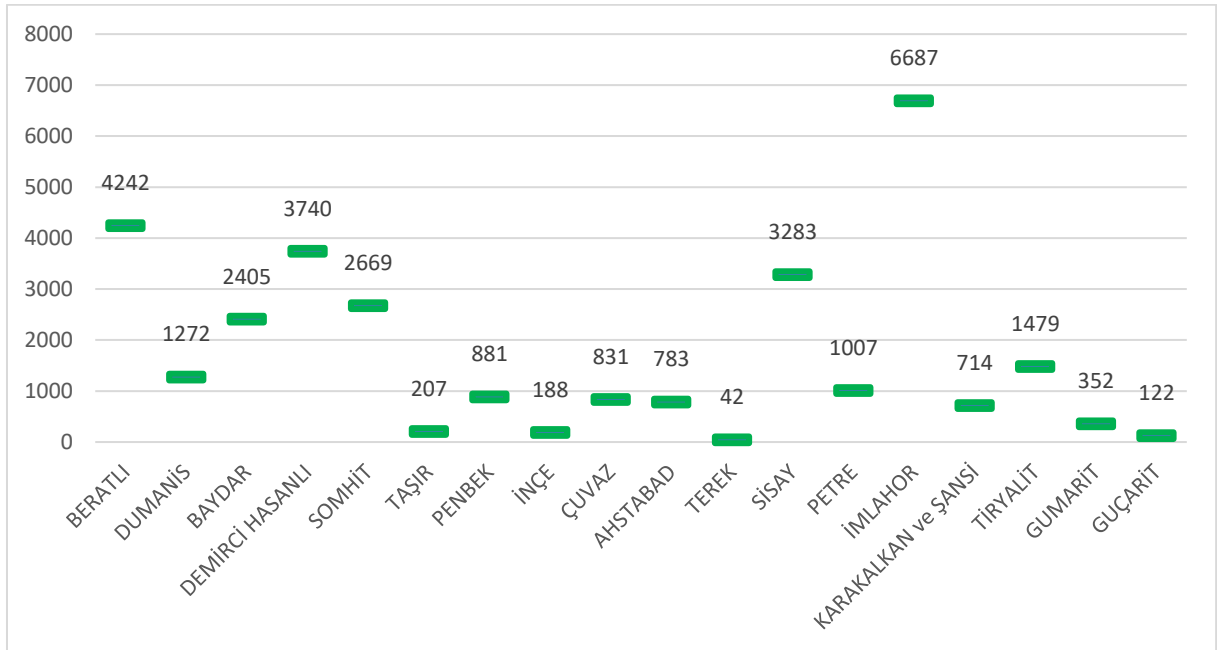
Harita 7: Tiflis Eyaleti Livalarının Nüfus Dağılımını Gösteren Harita

Tablo 14’te tespit edilen Tiflis eyaletinde merkezi nüfusun tespit edildiği veriler tablo 13’te ki kırsal verilere eklendiğinde ortaya çıkan Tiflis eyaletinin tamamını kapsayan tapu tahrir defterinin tamamında kayıtlı olan nüfus bilgisi ise şu şekildedir. Tiflis eyaletinde kayıtlı nefer sayısı 33.766, hane sayısı 9.039, bennâk sayısı 2.997, mücerred sayısı 1.906’dır. Tiflis eyaletinin kayıtlı toplam nüfusu ise 38.669’dur. Kırsal nüfusun verildiği bir önceki tabloda açıklandığı üzere Gori livası en yüksek nüfuslu liva durumunda iken merkezi nüfusun eklenmesiyle 16.139 kişiyle Tiflis livası Gori’den 4.000 kişi daha fazla nüfusa sahip olarak birinci sıraya çıkmıştır. Tiflis eyaletinin diğer livalarında merkez nüfus bilgisi bulunmamaktadır.

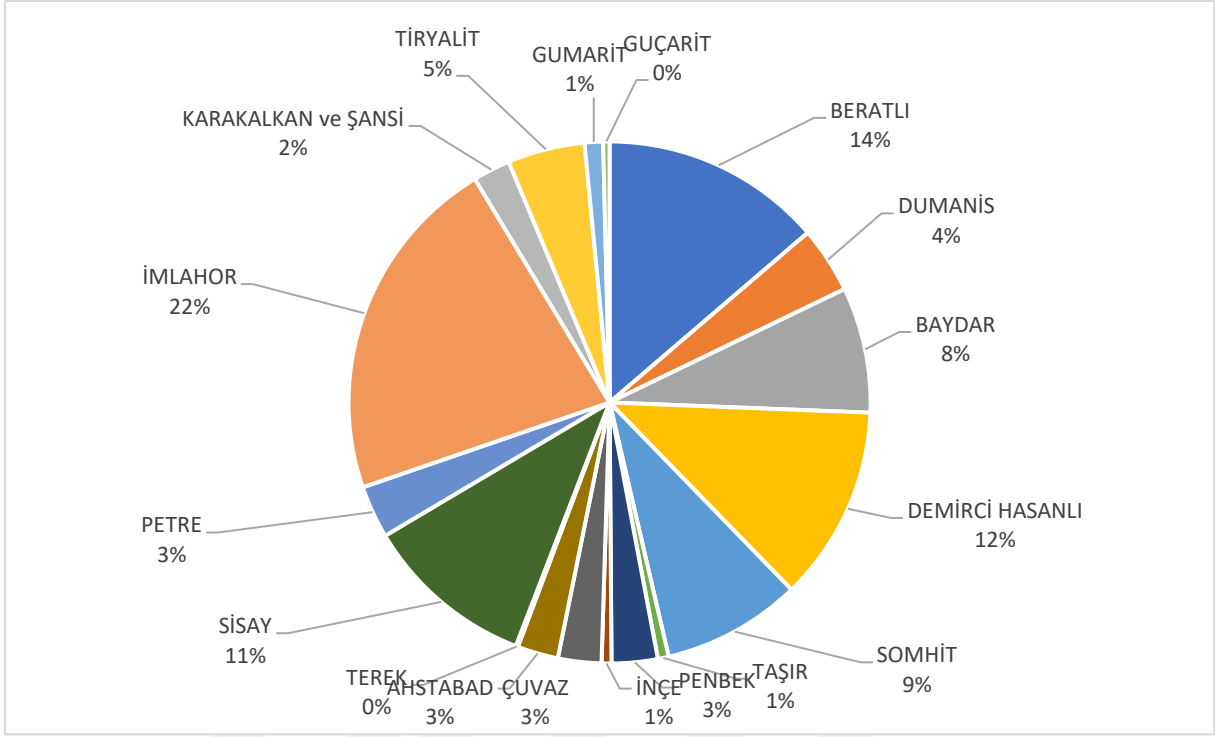
Tablo 18: Tiflis Nahiyeleri Kayıtlı Nüfus Bilgileri

Nahiye	Toplam NEFER	Toplam HANE	Toplam BENNÂK	Toplam MÜCERRED	TOPLAM NÜFUS	Nüfus Oranı	Yerleşim Yeri Sayısı	Yerleşim Yeri Başına Nüfus
BERATLI	4.150	121	76	16	4.242	12,6%	205	21
DUMANİS	1.235	153	27	10	1.272	3,8%	73	17
BAYDAR	1.333	167	759	313	2.405	7,1%	43	56

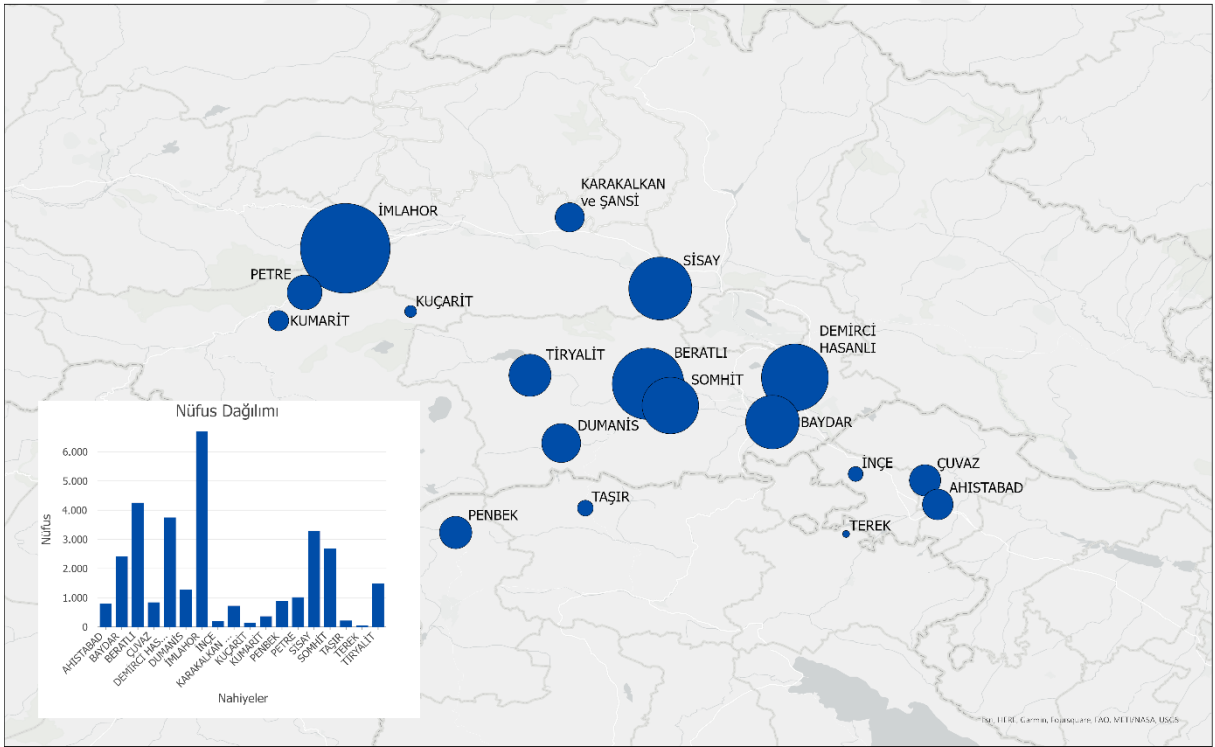
DEMİRCİ HASANLI	2.076	277	1.206	458	3.740	11,1%	63	59
SOMHİT	2.576	1.073	60	33	2.669	7,9%	129	21
TAŞIR	207	97	-	-	207	0,6%	16	13
PENBEK	738	100	105	38	881	2,6%	55	16
AKÇAKALE	729	13	450	129	1.308	3,9%	48	27
İNÇE	188	-	-	-	188	0,6%	22	9
ÇUVAZ	586	45	182	63	831	2,5%	51	16
AHSTABAD	586	10	132	65	783	2,3%	37	21
TEREK	42	-	-	-	42	0,1%	7	6
SİSAY	3.283	119	-	-	3.283	9,7%	117	28
PETRE	1.007	271	-	-	1.007	3,0%	35	29
İMLAHOR	6.687	2.266	-	-	6.687	19,8%	158	42
KARAKALKAN ve ŞANSI	714	455	-	-	714	2,1%	43	17
MUHRAN	35	-	-	-	35	0,1%	6	6
TİRYALİT	1.479	-	-	-	1.479	4,4%	66	22
GUMARİT	352	-	-	-	352	1,0%	14	25
GUÇARİT	122	-	-	-	122	0,4%	9	14
KAYGULU	1.494	-	-	-	1.494	4,4%	34	44
TOPLAM	29.619	5.167	2.997	1.125	33.741	100,0 %	1.231	27

Grafik 8: Tiflis Nahiyeleri Kırsal Kesim Nüfus Bilgileri

Grafik 9: Tiflis Nahiyeleri Kırsal Kesim Nüfus Oranları

25 12.5 0 25 50 75 100
Kilometre

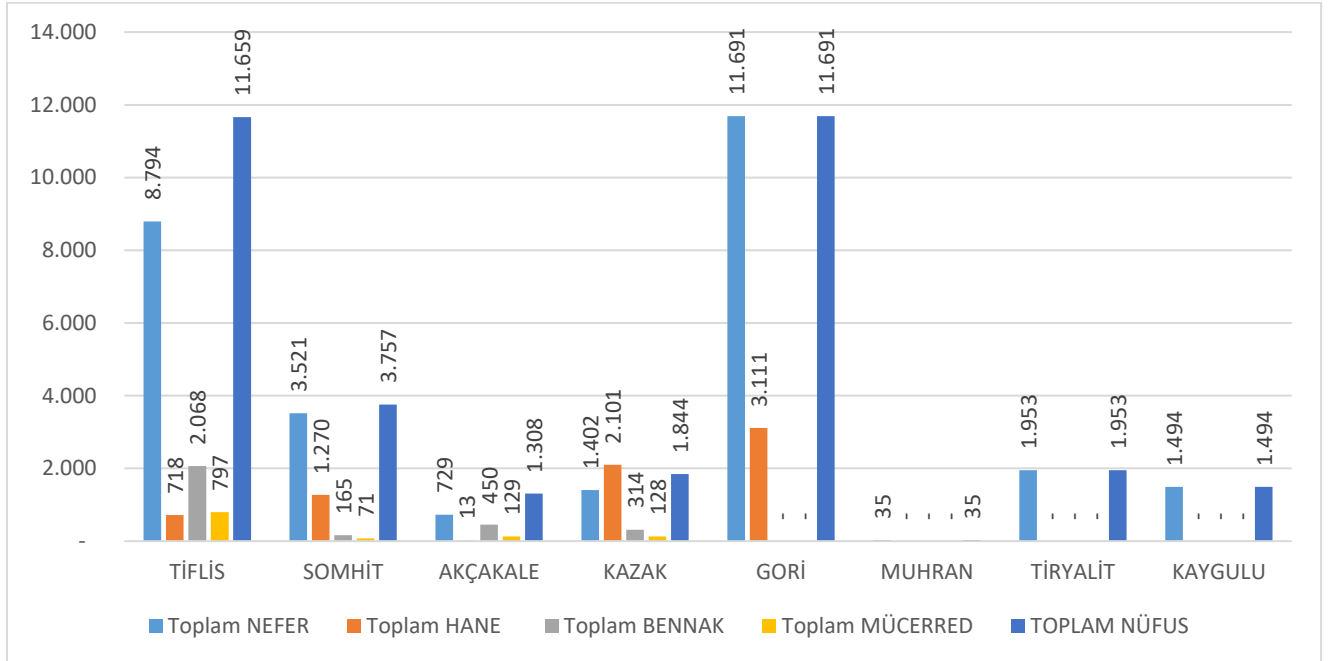
Nahiyelere göre Nüfus Dağılımı

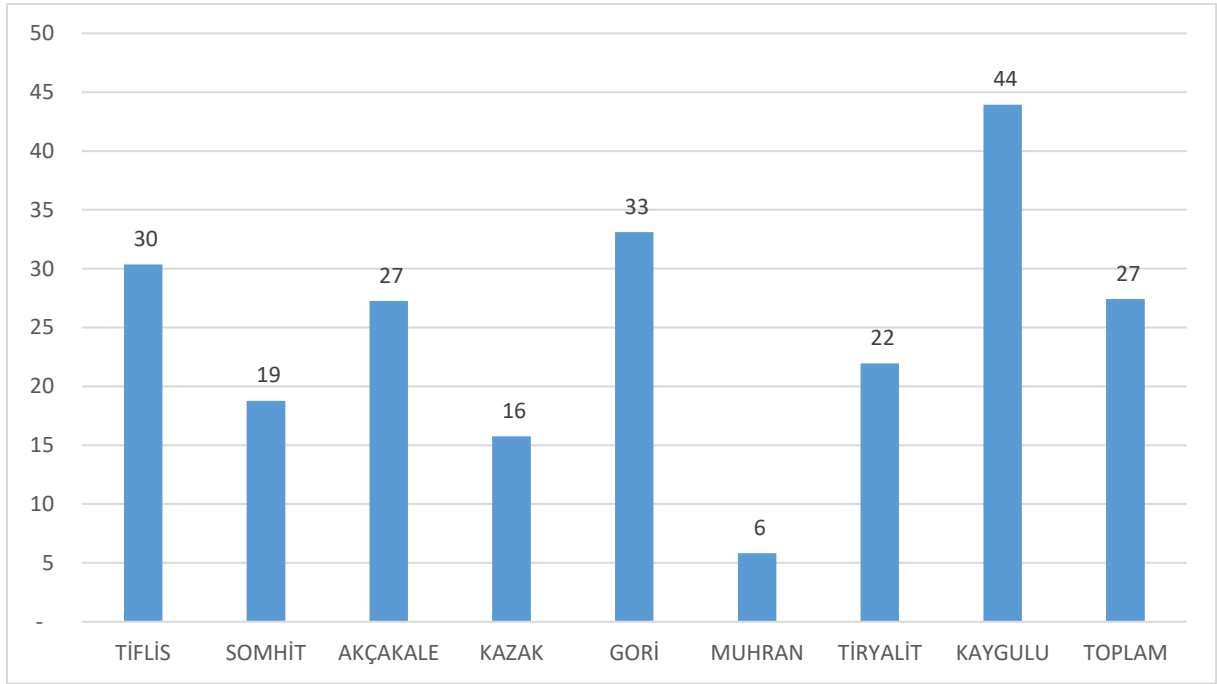
Harita 8: Tiflis Eyaleti Nahiyelerinin Nüfus Dağılımını Gösteren Harita

Tapu tahrir defterinden çıkarılan analizler ile oluşturulan bu tablodan anlaşıldığı üzere Tiflis eyaletinin nahiyeleri nüfus açısından incelenmiştir. Tiflis nahiyelerinden en çok nüfusa sahip olan nahiyenin 6.687 nüfusuyla İmlahor olduğu anlaşılmıştır. İmlahor nahiyesi bu sayı ile nahiyeler arasında tek başına nüfusun %19,8'ine karşılık gelmektedir. Beratlı, İmlahor'dan sonra en çok nüfusa sahip nahiyedir. 4.150 nefer, 121 hane, 76 bennâk ve 16 mücerredin kaydedildiği nahiyenin toplam nüfusu 4.242 olup bu oran nahiyeler arasında yüzde 12,6'ya karşılık gelmektedir. Demirci Hasanlı nahiyesinde kayıtlı 2.076 nefer, 277 hane 1.206 bennâk ve 458 mücerred kaydı bulunmaktadır. Demirci Hasanlı nahiyesi toplam 3.740 nüfusu ile nahiyelerin nüfusa oranında %11,1 oranı ile üçüncü sırada gelmektedir. Demirci Hasanlı'dan sonra en yüksek nüfusa sahip olan yerleşim yeri ise Sisay nahiyesidir. 3.283 nefer sayısı ve 119 hane sayısı ile Sisay eyaletin nüfusunun %9,7'sine karşılık gelmektedir. Somhit nahiyesinde 2.576 nefer, 1.073 hane, 60 bennâk ve 33 mücerred nüfus bilgisi ile toplam nüfus 2.669'dur.

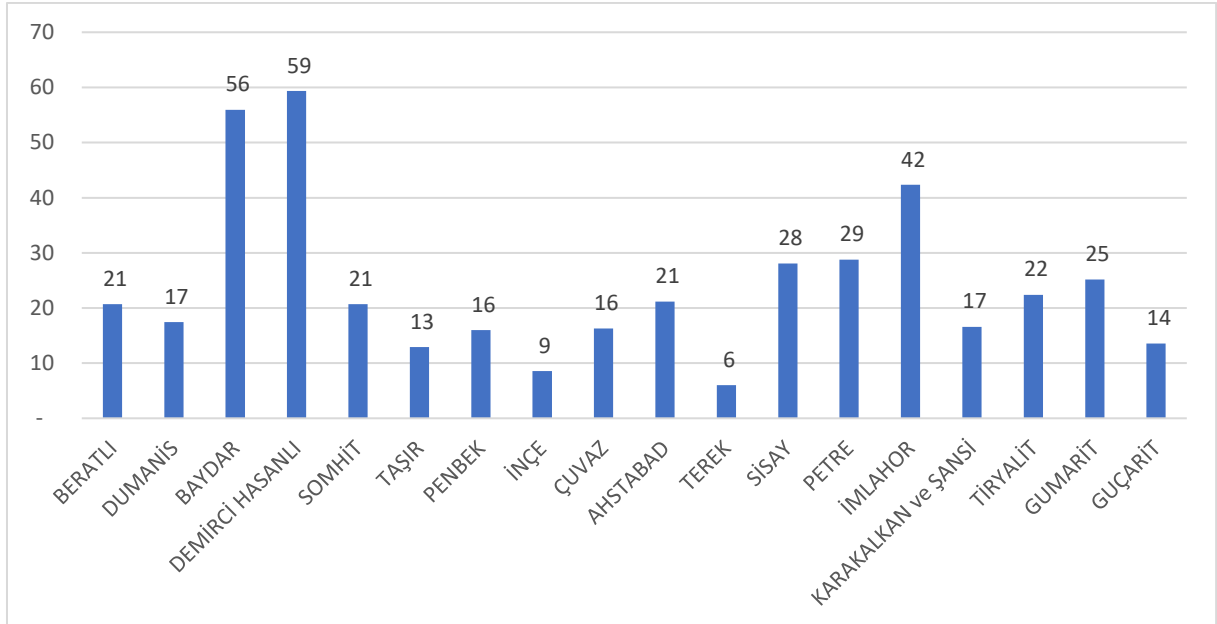
Tiflis eyaletinin liva ve nahiyelerinin toplam sayısı ve yerleşim yeri başına ortalama nüfusun verildiği grafik 8-9-12'ye bakınız.

Grafik 10: Tiflis Eyaleti Kırsal Kesim Toplam Nefer, Hane, Bennâk, Mücerred ve Nüfus Bilgisi

Grafik 11: Tiflis Eyaleti Livaları Yerleşim Yeri Başına Ortalama Nüfus

Grafik 12: Tiflis Nahiyeleri Yerleşim Yeri Başına Ortalama Nüfus

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİFLİS EYALETİNİN SOSYAL VE İKTİSADİ YAPISI

A. TİFLİS EYALETİ'NİN SOSYAL VE DİNİ YAPILARI

Gürcüler ortaçağdan itibaren “patronqmoba” denilen feodal ve sınıflı bir yapıya sahipti. Bu sistemde “patronus” yani efendi ve “qma” denilen köleler vardı. Kraliyet ailesi, “didebuli” denilen büyük soylular, beyler, prensler (eristavi, mtavari, tavadi) ve aznauri denilen küçük soylular yüksek sınıfı oluşturuyordu. Küçük soyluluk krala, prence ve kiliseye bağlı üç gruba ayrılmıştı. Toplumdaki diğer sınıflar ise ruhban, savaşçılar, tüccarlar, azatlı köleler, köleler ve topraksız köylülerden oluşmaktaydı. Soylular taştan yapılmış iki üç katlı evlerde, savaş kulesinden oluşan malikanelerde yaşamaktaydılar. Toprak sahibi köylüler ise çifte çevrili ahşap ve sazdan yapılmış iki katlı evlerde yaşıyorlardı. Ev yapması yasak olan bağımlı köylülerse yarısı toprak altında basit çukur yapılarda yaşıyorlardı. Gürcistan’da darbazi denilen yontulmuş kütükler üzerinde duran piramit şeklinde tepesinde pencere ve baca olarak kullanılan kubbeli evler yaygındı.⁹⁰³

Gürcüler kendilerini efsane ataları olan Kartlos’tan dolayı Kartveli ismiyle adlandırır. Dillerin Kartuli ülkelerini ise Sakartvelo olarak telaffuz ederler. Gürcistan’ın büyük çoğunluğunun dini Ortodoks Hıristiyanlıktır. Azize Nino (ö. 338) tarafından IV. Yüzyılın ilk yarısında ülkeye getirilen Hıristiyanlık ülke halkı tarafından benimsenmiştir. V. Yüzyılda Gürcü kilisesi kurularak İncil Gürcüce’ye tercüme edilmiştir. Filistin’den çıkarılan Müsevîlerden bir kısmı Gürcistan’a gelmiş ve burada Hıristiyanlaşmışlardır. İslam dini kısa zamanda bölgeye ulaşmış ve ülkenin güney tarafında halktan Müslüman olanlar olmuştur.⁹⁰⁴

Gürcüler Hıristiyanlığı 337 yılında devlet dini olarak kabul ettiler. Gürcistan Ortodoks kilisesi 488’de kurulmuş ve “katoğikos” unvanı taşıyan patrik tarafından yönetilmektedir. Gürcistan Ortodoks Kilisesi Gürcü tarihinin en önemli taşıyıcı unsuru olmuş ve sanat, mimarlık, edebiyat geleneğinin gelişimi ve kültürün korunmasında taşıyıcı etken olmuştur. Asırlarca yabancı hakimiyetinde kalmasına rağmen Gürcülerin kültür ve dini inanışlarını korumayı

⁹⁰³ Sadık Müfit Bilge, “Gürcüler”, s. 491.

⁹⁰⁴ Davut Dursun, “Gürcistan”, s. 311.

başarmıştır. Kilise'nin Gürcü kültürünü sürdürücü faaliyetleri olsa da Gürcü halkı bölgeyi ele geçiren milletler ve dinlerden etkilenmişlerdir. VII.-X. yüzyıllar arasında Arap hakimiyetinden dolayı Müslümanlığa geçişler olmuştur. Safevîler döneminde halktan bazıları Şii Müslüman oldu. Safevî hakimiyetinde XVI-XVIII. yüzyıllar arası bazı Gürcüler (Fereydan) ise İran içlerine sürülmüştür. Osmanlı hakimiyeti döneminde ise özellikle soylu kısmından birçok kişi İslam'a girmiştir. Bu durumun en önemli sebebi Osmanlıların itaat ve hizmetlerine karşılık eski mülk ve topraklarının sancak, zeamet ve timar şeklinde devam etmesi durumudur. Bunun yanında birçok köylü de Müslümanlığı seçmiştir.⁹⁰⁵

Günümüz sosyolojik araştırmaları dahil olmak üzere eskiden beri coğrafyanın ve iklimin bölgede yaşayan dini inanışları üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir. Kafkasya bölgesinde yer alan dağlar bölgenin dini inanışında da önemli bir yere sahip olmuştur. Yüksek dağlar ve bu dağların zirvelerine kutsallık atfedilmiştir. Sarp kayalık alanlarda kurulan köylerde yaşayan halkların inanışlarını değiştirmesi kolay bir olay olmamıştır. Ermeniler ve Gürcüler IV. yüzyılda Keşiş Mesrop Maştots tarafından oluşturulmuş alfabeleri ve yazılı edebiyatı geliştirmiş yeni bir medeniyete kapı aralamışlardır.⁹⁰⁶

Ermeniler, Hıristiyanlığı 301 yılında kabul ederek toplu bir şekilde Kafkasya bölgesinde bu dini seçen ilk millet olmuşlardır. 317 yılında Hıristiyanlığa geçen Gürcüler ise bu dinin Güney Kafkasya'da en önemli taşıyıcılarından olmuştur. Gürcüler için milli kimliğin faal unsuru haline gelen kiliseler halkın hayat tarzını derinden etkiledi. Ermeniler ve Gürcüler yüzyıllar boyunca siyasi olarak yabancı devletlerin egemenliğinde yaşasalar da kilise ile birlikte dini sürekliliklerini taşıyabilmişlerdir. Gözlemcilere göre Müslüman ve Hıristiyan toplulukların yaşam tarzında dini inanç haricinde bazı farklar göze çarpmamaktaydı.⁹⁰⁷

Bilinen Gürcü kilisesi 487 yılında kurulmuş ve bundan sonra bu kiliseden neşvü nema bulmuş rahipler keşişler tarafından Gürcü dilinde kitabeler ve yazıtlarla Oset, Avar ve Çeçen gibi halklar arasında Hıristiyanlık yayılmıştır.⁹⁰⁸ Kafkasya bölgesinde en eski dinlerden olan Yahudiliği benimsemiş Dağlılar Dağ Çıftıları denilen Yahudilerde bulunmakta idi.⁹⁰⁹ Arap fetihlerinden itibaren Tiflis'te ciddi oranda var olan Müslüman nüfus Tiflis'e hakim olan devletin niteliğine bağlı olarak zamanla artmış ve azalmıştır. Hıristiyan inancı ile birlikte İslam

---

⁹⁰⁵ Sadık Müfit Bilge, "Gürcüler", s. 491.

⁹⁰⁶ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 18.

⁹⁰⁷ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 18-19.

⁹⁰⁸ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 19.

⁹⁰⁹ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s. 20.

inancı Tiflis'te beraber var olagelmiş ve Müslümanlar dini yapıda kendilerine yer bulmuşlardır.⁹¹⁰

1. Kiliseler ve Manastırlar

Tiflis'te Hıristiyan inancı Kraliçe Tamara'dan beri Gürcüler arasında yaygındır. Araştırma eserlere göre Tiflis'te beş Ortodoks kilisesi, yedi gregoryen kilise yer almaktadır. Ayrıca Roma'ya bağlı Fransisken papazlarının kaldığı bir manastır yer alır. Bu manastırda iki peder ve bir tarikat keşişi yer almaktadır. Ancak bizim araştırmalarımıza göre Tiflis merkezde toplam 26 ibadet yeri bulunmaktadır. Bu ibadet yerlerinden on tanesi manastır iken on yedi tanesi kilisedir. Şehrin en büyük dini lideri Gürcü patriği ve Ermeni metropolüdür. Bu dini liderleri hakimiyeti döneminde Safevî şahı ve Osmanlı padişahı atamaktaydı. Ermeni merkez kilisesi Kür nehrinin karşı yakasında sarp bir kayanın üstünde kubbeli bir yapıdır. Tiflis piskoposu Sion'un evi de kilisenin yanındadır. Doğuda yer alan Hıristiyan ülkelerin kiliselerinde haç yer almazken Tiflis'te yer alan kiliselerin çan kulelerinde haç yer almaktadır. Gürcülerin Vatikan İncili yanı sıra kendi İncilleri bulunmaktadır.⁹¹¹

Tablo 19: Tiflis Merkezde Yer Alan Kilise ve Manastırlar⁹¹²

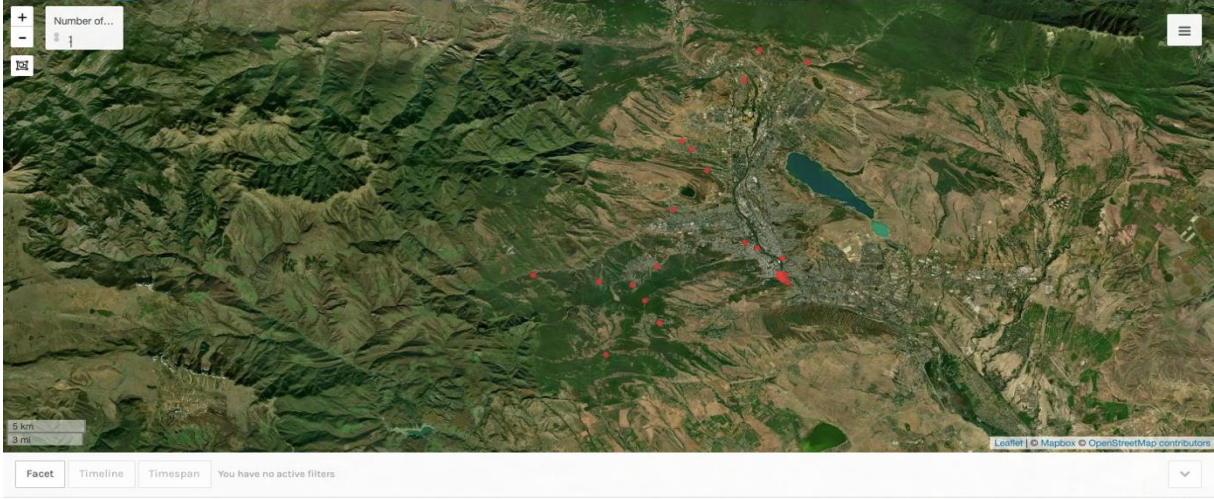
Sayı	Bölge	İsmi	Fonksiyon	İnşa Edildiği Yüzyıl
1	Vake	Saint David Kilisesi	Kilise	4
2	Krtsanisi	Anchiskhati Kilisesi	Kilise	6
3	Krtsanisi	Sioni Katedrali	Kilise	7
4	Vake	Saint George Kilisesi	Kilise	7
5	Saburtalo	Meryem Ana Ölüm Kilisesi	Kilise	9
6	Gldani	Havari Peter Manastırı	Manastır	9
7	Saburtalo	Saint George Onadiri Kilisesi (askeri)	Kilise	10

⁹¹⁰ E. John Larson, "Bir İslâm Merkezi Olarak Tiflis", çev. Nebi Gümüş, İSTEM, 2003, C. II, S. 2, s. 205-208; Reşad Mustafa, "Tiflis ve Etrafında Müslüman Nüfusu ve Azalma Sebepleri (7-13. Yüzyıllar)", *Uluslararası Gürcistan'da İslamiyet'in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2017, s.47-55.

⁹¹¹ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.21, İstanbul 2009, s. 43.

⁹¹² Metreveli, T., Bakradze, N., Asatiani, I., Yusubova, A., Ghoghoberidze, M., Bregadze, N., Basilaia, E. (2021), *Territoriality of the Georgian Orthodox Church*, Indigo/ University of St. Gallen, 2021. Erişim için bkz.: <http://toc.ge/>.

8	Gldani	İlahiyatçı Saint Gregory Manastırı	Manastır	10
9	Mtatsminda	Aziz Andrew Kilisesi	Kilise	12
10	Vake	Meryem Ana Doğuş Manastırı	Manastır	12
11	Krtsanisi	Dedatsikhe Aziz Nikolas Kilisesi	Kilise	13
12	Isani	Meryam Ana Doğuş Kilisesi	Kilise	13
13	Krtsanisi	Saint Nikolas Kilisesi	Kilise	13
14	Mtatsminda	Kabeni Manastırı	Manastır	13
15	Krtsanisi	Kurtarıcı İsa Manastırı	Manastır	14
16	Vake	Saint George Kilisesi	Kilise	15
17	Saburtalo	Saint George Nakulbakevi Kilisesi	Manastır	15
18	Mtatsminda	Saint George Manastırı	Manastır	15
19	Chugureti	Saint Nino Kilisesi	Kilise	16
20	Vake	Saint George Kilisesi	Manastır	16
21	Krtsanisi	Jvrıs Mama Rahibe Manastırı	Manastır	16
22	Krtsanisi	Haç Babası Tiflis Kilisesi	Kilise	17
23	Krtsanisi	Saint George Kldisubani Kilisesi	Kilise	17
24	Mtatsminda	Meryem Ana Ölüm Kilisesi	Kilise	17
25	Saburtalo	Saint Marina Kilisesi	Kilise	17
26	Vake	Saint George Manastırı	Manastır	17

Harita 9:Tiflis Merkezde Yer Alan Kilise ve Manastırların Lokasyonu⁹¹³

XVIII. yüzyıl başında Tiflis'te yirmi altı adet Hıristiyanlar için ibadet yeri tespit edilmiştir. Bu ibadet yerlerinden on tanesi manastır on altı tanesi ise kilise olarak hizmet vermektedir. Osmanlıların Tiflis'i fethi ile birlikte ise eyalet genelinde dokuz adet vakıf tesis edilmiştir. Tiflis eyaletinde oluşturulan bu vakıflar tahrir verileri ışığında ele alınacaktır.

2. Tiflis Eyaleti Vakıfları

2.1 Sultan Ahmed Camii ve Medresesi Vakfı

Bir Osmanlı geleneği olarak yeni fethedilen memlekette oluşturulan ilk vakıf padişah adına tesis edilmiştir. Tiflis'in fethini müteakiben şehir merkezinde devrin padişahı olan Sultan III. Ahmed adına "Hünkâr Camii" isimli cami ve medrese 29 Zilkade 1135/31 Ağustos 1723'te yaptırılmıştır. Şehriyar camii ve medresesi olarak adlandırılan vakıf şehrin en yüksek gelir ve giderine sahip en büyük dini yapısıdır. Tiflis'in en önemli Osmanlı yapısı olan bu ilk yapının atama kayıtları Erzurum Muhafızı Silahdar İbrahim Paşa'nın arzıyla 1 Zilkade 1135/3 Ağustos 1723 tarihli kayıttır. İlk atama meşihat göreviyle ulemadan Es-Seyyid Eşrefî Mustafa günlük 60 akçe ile atanması arz edilmiştir.⁹¹⁴ Hünkâr camisine yapılan bir diğer atama kayıtlıma günlük 20 akçe maaşla Ebubekir bin Ahmed atanmıştır.⁹¹⁵ Yine Erzurum Muhafızı İbrahim Paşa imzasıyla Ebubekir Halife günlük imamet için 40 akçe hitabet için 50 akçe ile

⁹¹³ Konumları tek tek tespit edilen bu ibadet yerlerinin konumlandırılması Stanford üniversitesinin geliştirdiği Palladio programı ile yapılmıştır.

⁹¹⁴ BOA, C.EV., 513/25934-01. (1 Şevval 1135/5 Temmuz 1723).

⁹¹⁵ BOA, C.EV., 513/25934-02. (1 Şevval 1135/5 Temmuz 1723).

görevlendirilmek için arz edilmiştir. Ancak sadrazamın arz üzerine düştüğü not ile bu görevler için 30'ar akçe toplam 60 akçe günlük maaş tayin edilmiştir. Bu belgede padişahın onayı olan izni hümâyunum olmuştur ibaresi yer almaktadır.⁹¹⁶ Bu arzların üzerinden imamet, hitabet, meşihat, kayyımlar ve günlük maaşları tespit edilebilmiştir. Bu tarihte henüz Sultan Ahmed Camisinin vakfı kurulmadığı için maaşlarının miri hazineден ödenmesi belirlenmiştir. Bu tarihten sonra kurulan Sultan Ahmed Camisi vakfı ve görevlileri ve aldıkları günlük maaşları, vakfın gelir ve giderleri mufassal Tiflis tapu tahrir defterlerinde detaylı olarak kaydedilmiştir. Tiflis eyaletinde tesis edilen Osmanlı vakıfları bu tapu tahrir kayıtlarından yararlanılarak gelir, gider ve vakıf çalışanlarının görevi ve günlük ücretleri tablo halinde verilmiştir.

Tablo 20: Sultan Ahmed Camii ve Medresesi Vakfı Gelirleri⁹¹⁷

Gelir Kalemi	Tutar (Akçe)
Büyük Hamam Geliri ⁹¹⁸	24.000
Diğer Hamam Geliri ⁹¹⁹	14.400
İcâre-i dükkân (30 adet)	7.560
İcâre-i fırın (30 adet)	5.390
Didube Köyü Hâsılı ⁹²⁰	54.820
Karkun ve Kaçalan Köyü Hâsılları	84.914
Toplam	191.084 akçe

Vakfın geliri olarak Tiflis merkezde iki hamam gelirinin yarısı 38.400 akçe, 30 dükkândan alınan 7.560 akçe, 30 fırının icaresi 5.390 akçe, Celayir ribatına tabi bir köy olan yüksek gelirli Didube hâsılı 54.820 akçe, Kaçalan ve Karkun 84.914 akçe köyleri hasılları belirlenmiştir. Toplam gelir 191.084 akçedir. Nefs-i Tiflis'e bağlı on iki köyden biri olan Didube 32 neferi ile birlikte bu köyler arasında en yüksek gelire sahip yerleşim yeridir.⁹²¹

⁹¹⁶ BOA, C.EV., 513/25934-03. (1 Şevval 1135/5 Temmuz 1723).

⁹¹⁷ BOA, TT.d., 900, s. 75.

⁹¹⁸ Sâdâbad mevkiinde Tiflis'in en büyük hamamıdır. BOA, TT.d., 900, s. 75.

⁹¹⁹ Bu hamam Tiflis kalesi içerisinde Ömer Paşa'nın tasarrufundadır. BOA, TT.d., 900, s. 75.

⁹²⁰ Didube köyü gelirleri: Hâsıl Humus-ı Gallat: İспенç, Âdet-i Ağnâm, Tapu-yı Zemîn ve Deştânî, Resm-i Revgan, Resm-i Küvvare, Resm-i Arûsâne, Resm-i Kiyah, Bâd-ı Hevâ, Cürm ü Cinayet, Yava, Kaçgun, Beytûlmâl-i âmme ve hassa

⁹²¹ BOA, TT.d., 900, s. 82.

Tablo 21: Sultan Ahmed Camii Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Maaş⁹²²

Görevi	Adı	Maaş (günlük akçe)
Müderris	Molla Kasım	40
Mütevelli	Mehmet	15
Vaiz	Kasım	20
İmam	Ebubekir Halife	30
Hatip	Ebubekir	20
Nazır	Abdülkerim	30
Cabiye	(1kişi)	10
Birinci Müezzin	Osman	15
İkinci Müezzin	Abdi	10
Üçüncü Müezzin	Yusuf	9
Kâtip	Mehmet ve Abdülkerim	15
Kayyum	(2kişi)	16 (kişi başı 8)
Bevvab	(1kişi)	6
Devirhan	(5kişi)	10 (kişi başı 2)
Ferraş	(1kişi)	6
Danışmend	(2kişi)	10 (kişi başı 5)
Talebeler için Ekmek ve mum yağı işine bakanlar	(5kişi)	25
Naathân ve Salâhân	Osman	12
Toplam 29		Günlük: 299 akçe Yıllık (356 gün): 106.440 akçe

Vakfın gider kaleminde en çok pay vakıf personeline ödenen maaşlardır. Tapu tahrirde her bir görevlinin işi ve adı günlük aldığı maaşla birlikte kaydedilmiştir.

Tablo 22: Sultan Ahmed Vakfının Toplam Giderleri⁹²³

Masraf Kalemi	Tutar (akçe)
Görevli Maaşları	106.440
Tamir	2.000
Bal Mumu	2.000
Mum Yağı	900
Yağ (kandiller için)	4.500
Hasır	1.000

⁹²² BOA, TT.d., 900, s. 75.

⁹²³ BOA, TT.d., 900, s. 75-76.

Carûb (süpürge), Kandil vb.	1.000
Toplam	117.840 akçe

Sultan Ahmed Camii'nin gelirleri 191.084 akçedir gideri ise 117.840 akçedir.⁹²⁴ Sultan Ahmed Camii Hünkâr Camii olması dolayısı ile bütçe fazlası vermiştir. 12.118 akçe bu bütçe fazlasında Şirvan Hâkimi Davud Han'ın yaptırdığı camiye aktarılmıştır.⁹²⁵

2.2 İbrahim Paşa Camii Vakfı

Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın ismine izafe edilen Tiflis'te ilk kurulan camilerden İbrahim Paşa Camii kayıt altına alınmıştır. Tiflis mukabilinde vaki Celayir kalesinde yer alan bu camiye Erzurum Muhafızı İbrahim Paşa arzıyla atamalar istemiştir. Kayyım ve Çerağan (yağcı-aydınlatici) olarak günlüğü 15 akçe ile Ahmed⁹²⁶, baş müezzinliğe günlüğü 20 akçe ile Salih Efendi⁹²⁷, ikinci müezzinliğe günlüğü 18 akçe ile Hasan bin Süleyman⁹²⁸, üçüncü müezzinliğe 18 akçe ile İbrahim b. Ahmed'in⁹²⁹ tayin olunması arz edilmiştir. Erzurum Muhafızı İbrahim Paşa imzasıyla imamet ve hilafet görevleri için günlük toplam 70 akçe ile göreve gelmesi istenen Abdülkerim Halife Efendi'ye maaş olarak sadrazamın buyrulduzu ile günlük 50 akçe tahsis edilmiş ve padişahın “izn-i hümâyunum olmuştur” beyanıyla tasdik edilmiştir.⁹³⁰ Bu arzların tamamı 1 Şevval 1135/5 Temmuz 1723 tarihlidir. Henüz bu caminin vakfı kurulmadığı için ödenecek maaşlar miri hazineden ödenmesi gerektiği belirtilmiş ve camide görev alacak görevlilerin tamamının ataması burada gösterilmemiştir. Mufassal Tiflis tapu tahririnde ise bu atamalar daha detaylı bir şekilde sırasıyla görevliler, maaşları gelir ve giderleriyle aktarılmıştır.

Padişah Sultan Ahmed Camii vakfından sonra ilgili Tapu Tahrir Defterinde kayıtlı olan ikinci vakıf; Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Tiflis'te inşa ettirdiği cami için kurulmuş vakıftır. Tiflis kalesi içinde yer alan cami Gence Kapısı tarafında inşa edilmiştir. Damad İbrahim Paşa'nın vakıfları Osmanlı eyaletleri içerisinde birçok yerde yer almıştır. Yeni

⁹²⁴ Tapu Tahrir Kâtibi, Sultan Ahmed camiine yapılan masrafları 114.720 akçe olarak kaydetmiş ancak masraf kaleminin tamamı toplandığı zaman 117.840 akçe masraf olduğu tespit edilmiştir.

⁹²⁵ BOA, TT.d., 900, s. 76.

⁹²⁶ BOA, C.EV., 513/25933-01, (1 Şevval 1135/5 Temmuz 1723).

⁹²⁷ BOA, C.EV., 513/25933-04.

⁹²⁸ BOA, C.EV., 513/25933-02.

⁹²⁹ BOA, C.EV., 513/25933-02.

⁹³⁰ BOA, C.EV., 513/25933-03.

fethedilen bu topraklarda Osmanlı idaresinin en önemli nişanesi olan vakıflar ve bu vakfi kuran kişiler devletin en önemli kişileridir.⁹³¹

Tablo 23: İbrahim Paşa Camii Vakfı Gelirleri⁹³²

Gelir Kalemi	Tutar (Akçe)
Nahadır Köyü	3.500
Boyahane	59.520
Kolagir Çiftliği	7.000
Celayir kalesinde satın alınan ev ⁹³³	600
Receb Paşa vakıf mütevellisinden maktu ⁹³⁴	6.000
Toplam	76.620

İbrahim Paşa Camii vakfının en önemli geliri Tiflis mukâtaasından ve boyahanelerden alınan vergilerden karşılanmıştır. Tiflis livası, Dumanis nahiyesine bağlı Nahadır köyü el-Hâc Receb Paşa buyruldu ile (10 L 1137/22 Haziran 1725) bu vakfa bağlanmıştır.⁹³⁵ Yine Nahadır köyüne tabi el-Hac İbrahim Ağa tasarrufunda olan Kolagir Çiftliği yine Receb Paşa buyruldu ile bu vakfa bağlanmıştır. Tiflis muhafızı İshak Paşa tarafından bu buyruldu aynı şartlarla devam ettirilmiştir.⁹³⁶ Receb Paşa vakıf mütevellisinden maktu ve İbrahim Ağa tarafından satın alınan ev gelir olarak bu vakfa eklenmiştir.⁹³⁷

Tablo 24: İbrahim Paşa Camii Vakfı Görevlileri ve Maaşları⁹³⁸

Adı	Görevi	Maaş (Günlük Akçe)
Vaiz	Abdülkerim Halife	20
Mütevelli	Abdülkerim	16
Hitabet	Hasan	15
İmamet	Hasan	25
Nezâret	1 kişi	8
Cabi	Mehmet	8

⁹³¹ Ali Sinan Bilgili'de bu vakıf hataen Silahdar İbrahim Paşa vakfı olarak gösterildiyse de Silahdar İbrahim Paşa çok kısa zaman Tiflis'te kalmış ardından Tiflis görevinden azledilmiştir. Vakıf sahibi İbrahim Paşa meşhur Sadrazam Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'dır.

⁹³² BOA, TT.d., 900, s. 76.

⁹³³ İbrahim Ağa tarafından satın alınan ev.

⁹³⁴ BOA, TT.d., 900, s. 348.

⁹³⁵ BOA, TT.d., 897, s. 201.

⁹³⁶ BOA, TT.d., 897, s. 203. (21 Receb 1139/14 Mart 1727).

⁹³⁷ İki arazi ve dokuz dut ağacı.

⁹³⁸ BOA, TT.d., 900, s. 76-77.

Bevvab	1 kişi	10
Ferraş	1 kişi	5
Birinci Müezzin	1 kişi	10
İkinci Müezzin	1 kişi	7
Kayyum	1 kişi	5
Devirhan	2 kişi	4
Toplam: 13		Günlük: 118 akçe Yıllık: 41.652 akçe

İbrahim Paşa Camii Vakfında görevli 13 kişi bu görevlerle alakalı günlük 118 akçe yıllık ise 41.652 akçe maaş almışlardır. Caminin en önemli gideri diğer vakıflarda olduğu gibi personelin maaşıdır.

Tablo 25: İbrahim Paşa Camii Vakfı Giderleri⁹³⁹

Masraf Kalemi	Tutar (akçe)
Görevli Maaşları	41.652
Tamir (Camii şerif)	1.500
Bal Mumu	1.400
Mum Yağı	900
Yağ	1.500
Hasır	500
Carb (süpürge), Kandil vb.	800
Tamir (Kanavat)	1200
Toplam	49.954 akçe

76.620 akçe geliri olan İbrahim Paşa vakfının giderleri 49.954 akçe olarak belirlenmiştir.⁹⁴⁰ Gelir fazlasının Mehmed Paşa camii vakfına aktarıldığı dşnlmektedir.

⁹³⁹ BOA, TT.d., 900, s. 77.

⁹⁴⁰ Katib hataen 49.452 akçe olarak giderleri kaydetse de hesaplamalarımıza göre gider 49.954 akçe olarak belirlenmiştir.

2.3 Kethüda Mehmed Paşa Camii Vakfı

Damad İbrahim Paşa'nın kethüdası Mehmed Paşa tarafından Celayir kalesi içindeki cami için kurulmuş bir vakıftır.

Tablo 26: Kethüda Mehmed Paşa Camii Vakfı Gelirleri⁹⁴¹

Gelir Kalemi	Tutar (Akçe)
Recep Paşa mütevellisinden maktu ⁹⁴²	9.600
Boyahane	26.880
Tuzhane	3.500
Toplam	39.980 akçe

Vakfın en büyük geliri Tiflis mukâtaalarından bir boyahanenin 26.880 akçelik geliridir. Tuzhane'den 3.500 akçe Recep Paşa mütevellisinden maktu ise 9.600 akçedir.

Tablo 27: Kethüda Mehmed Paşa Vakfı Görevlileri ve Maaşları⁹⁴³

Görevi	Adı	Maaş (Günlük Akçe)
Hatip	Abdülkerim Halife	5
İmam	Abdülkerim	15
Birinci Müezzin	Salih	7
İkinci Müezzin	Hasan	5
Kaymakam	Ahmed	10
Devirhan	Salih	2
Kayyum	Ahmed	6
Çahramdar (yemekçi)	Hasan	5
Âb-keş (sucu)	1 kişi	5
Bevvab	Ahmed	5
Toplam: 10		Günlük: 65 akçe Yıllık: 23.140 akçe

İmam, Hatip, Müezzin gibi cami görevlileri yanında vakıf müteveli ve kayyumlarından oluşan on kişi günlük 57 akçe yıllık 20.178 akçe maaş almaktadır.

⁹⁴¹ BOA, TT.d., 900, s. 77.

⁹⁴² BOA, TT.d., 900, s. 348.

⁹⁴³ BOA, TT.d., 900, s. 77.

Tablo 28: Kethüda Mehmed Paşa Vakfı Giderleri⁹⁴⁴

Masraf Kalemi	Tutar (akçe)
Görevli Maaşları	23.140
Tamir	1.000
Yağ	3.000
Bal Mumu	1.000
Mum Yağı	900
Hasır	500
Carûb (süpürge), Kandil vb.	100
Toplam	29.640 akçe⁹⁴⁵

Vakfın en önemli gideri 23.140 akçe tamir işleri aydınlanma ve hasır gibi cami ile alakalı mutad giderler önceki vakıflara göre azdır.

2.4 Davud Han Camii Vakfı

Tiflis kalesinde kurulan bir diğer cami vakfı Şirvan Hâkimi Davud Han tarafından yaptırılmıştır. Bu vakfın geliri Sultan Ahmed Camii Vakfı'ndan aktarılan nakit 12.118 akçedir.

Tablo 29: Davud Han Camii Vakfı Görevlileri ve Maaşları⁹⁴⁶

Görevi	Maaş (Günlük Akçe)
Hatip	4
İmam	9
Müezzin	5
Kayyum	5
Devirhan	5
Toplam:	Günlük 28 akçe Yıllık 8.850 akçe

İmam, Hatip, Müezzin, Kayyum ve Devirhândan oluşan beş kişilik görevlilerin maaşı günlük 28 yıllık ise 8.850 akçedir.

⁹⁴⁴ BOA, TT.d., 900, s. 78.

⁹⁴⁵ BOA, TT.d., 900, s.77-78.

⁹⁴⁶ BOA, TT.d., 900, s. 78.

Tablo 30: Davud Han Camii Vakfı Giderleri⁹⁴⁷

Masraf Kalemi	Tutar (akçe)
Görevli Maaşları	8.850
Tamir	3.132
Yağ	
Bal Mumu	
Mum Yağı	
Hasır	
Carûb (süpürge), Kandil vb.	
Toplam	11.982 akçe

Davud Han Camii Vakfı giderleri 8.850 akçe görevli maaşları ve mutad masraflar ise 3.132 akçedir. Toplam masraf ise 11.982 akçedir.

2.5 İshak Paşa Camii ve Medresesi Vakfı

İshak Paşa adına tesis edilen cami ve medrese için kurulmuş bir vakıftır. Diğer vakıflardan farklı olarak medresenin yanında sıbyan mektebi açılmıştır.

Tablo 31: İshak Paşa Camii ve Medresesi Vakfı Gelirleri⁹⁴⁸

Gelir Kalemi	Tutar (Akçe)
Kür nehri kıyısında bir dükkân	24.000 ⁹⁴⁹
Şehir merkezindeki üç mum yağı	21.600 ⁹⁵⁰
Kasap (10 adet)	21.600
Debbağ (7 adet)	64.800
Recep Paşa evkafından mütevellisi yedinde verilmek üzere maktu ⁹⁵¹	9.400
Toplam	119.800 akçe

İshak Paşa Camii ve Medresesi Vakfı Hünkâr Camii vakfından sonra Tiflis'in en büyük vakfıdır. Daha önce belirtildiği üzere İshak Paşa Osmanlı Beylerbeyi olarak bölgenin en etkili

⁹⁴⁷ BOA, TT.d., 900, s. 78.

⁹⁴⁸ BOA, TT.d., 900, s. 78-79.

⁹⁴⁹ Defterde 200 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁹⁵⁰ Defterde 180 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁹⁵¹ BOA, TT.d., 900, s. 348.

ve yetkin kişisidir. Kendi adına kurulmuş olan bu vakfa kasap ve debbağlardan yüksek miktarda gelir bağlayarak vakfın toplam geliri 119.800 akçe olarak kaydedilmiştir.

Tablo 32: İshak Paşa Camii ve Medresesi Vakfı Görevlileri ve Aldıkları Maaş⁹⁵²

Görevi	Maaş (Günlük Akçe)
Meşihat	30
Müderris	30
Hatip	20
İmam	40
Tevliyet	20
Kâtip	10
Nazır	5
Cabi	10
Muallim-i Sıbyan	20
Muallim-i Halife-i Sıbyan	10
Birinci Müezzin	15
İkinci Müezzin	10
Müezzini Molla	5
Kandil-i Minare	5
Mecruratı Kanadil	10
Devirhan (2 kişi)	10
Ferraş (2 kişi)	4
Ferraş-ı Memşa	10
Bevvab	10
Mir-i Cabi-i râh-âb	5
Toplam: 22	Günlük 295 akçe Yıllık 106.230 akçe

İshak Paşa Camisinde toplam 22 görevli bulunmaktadır. İmam, Hatip ve üç müezzinle cami görevlileri yanında iki tane sıbyan mektebi muallimi kaydedilmiştir. En çok günlük maaşı 40 akçe ile diğer vakıflarda olduğu gibi imam almaktadır.

⁹⁵² BOA, TT.d., 900, s. 79.

Tablo 33: İshak Paşa Camii ve Medresesi Vakfı Giderleri⁹⁵³

Masraf Kalemi	Tutar (akçe)
Görevli Maaşları	106.230
Tamir (cami)	2.000
Bal Mumu	2.000
Tamir (medrese)	1.200
Mum Yağı	900
Yağ	4.500
Hasır	1.000
Carûb (süpürge), Kandil vb.	1.000
Tamir	1.200
Toplam	120.030 akçe

İshak Paşa Vakfında en yüksek gider 106.230 yıllık akçe ile görevli maaşları olmuştur. 12.600 akçe ile medrese ve caminin gereksinimleri masraf olarak kaydedilmiştir. İshak Paşa Vakfının 119.800 geliri olmasına rağmen 120.030 akçe gider kaydedilmiştir. İshak Paşa vakfiye şartnamesi 7 Receb 1140/18 Şubat 1728 tarihlidir.

2.6 Sini Cami ve Medresesi Vakfı

Sini ya da İsni olarak adlandırılan bu vakıf Celayir kalesi önündeki köprübaşında Şah I. İsmail tarafından 1522-1523 seferinden sonra inşa edilmiştir. Tiflis'in Osmanlılar tarafından fethiyle birlikte Dergâh-ı âli görevlilerinden el-Hac Ali Ağa tarafından yapılan tamirle ibadete açılmıştır. Medresesinin yanına birde mektep 15 Receb 1140/26 Şubat 1728 tarihinde yaptırılmıştır.⁹⁵⁴

Vakfa gelir kalemi olarak sadece bir adet Tiflis'in en büyük kaplıcasının icare geliri bağlanmıştır. Tiflis kalesi içinde yer alan bu Ilıca Hamamın icaresi 86.400 akçedir.⁹⁵⁵ Bu gelirin bir kısmı Sultan Ahmed Camisine bir kısmı da Oltu'da ki Kadı Ömer Medresesine ayrılmıştır. Geriye 69.320 akçe gelir kalmıştır.

⁹⁵³ BOA, TT.d., 900, s. 79-80.

⁹⁵⁴ BOA, TT.d., 900, s. 84.

⁹⁵⁵ BOA, TT.d., 900, s. 84.

Tablo 34: Sini Camii ve Medresesi Vakfı Görevlileri ve Maaşları⁹⁵⁶

Görevi	Adı	Maaş (Günlük Akçe)
Müderriş		35
Şeyh	Abdülkerim	10
Hatip	Ömer	10
İmam	Ömer	10
Müezzin-i Evvel	Halil Halife	8
Müezzin-i Sâni	Ali Halife	8
Ferraş	Halil Halife	3
Kayyum	Halil	2
Mütevelli	İsmail Halife	5
Devirhan	Halil Halife	2
Devirhan	Ali Halife	2
Rân-ı ab		4
Hâce-i Mekteb	Halil	6
Halife-i Mekteb		4
Haceran-ı Medrese		30
Muid		10
Bevvab-Ferraş-Sugetiren kişi		8
Toplam: 20		Günlük 157 akçe Yıllık 57.305 akçe⁹⁵⁷

Sini camisinin yaklaşık yirmi görevlisi bulunmakta ve yıllık 57.305 akçe maaşı bulunmaktadır. Cami yanında medresesi bulunması dolayısıyla diğer vakıflardan ayrı olarak ona yakın medrese hocasına maaş ödenmiştir.

Tablo 35:Sini Camii ve Medresesi Vakfı Giderleri⁹⁵⁸

Masraf Kalemi	Tutar (akçe)
Görevli Maaşları	57.305
Tamir (cami)	1.500
Tamir (medrese)	2.000
Kandil Yağı	600
Bal Mumu	1.200

⁹⁵⁶ BOA, TT.d., 900, s. 84.

⁹⁵⁷ Kâtip tarafından günlük 162 akçe yıllık 58.320 akçe masraf kaydedilse de günlük 157 akçe yıllık 57.305 akçe hesaplanmıştır.

⁹⁵⁸ BOA, TT.d., 900, s. 84.

Mum Yağı	1.200
Hasır ve döşeme	1.500
Sultan Ahmed Camii	14.400
Bakım Onarım Kaplıca	2.000
Oltu Kadı Ömer Medresesi	3.680
Toplam	85.385 akçe

Diğer eyaletlerde olduğu gibi Sini vakfında da 57.305 akçelik yıllık maaş gideri ile en çok gider personel maaşlarıdır. Bunun yanında gelirlerden artan 14.400 akçe Sultan Ahmed vakfına ve 3.680 akçe Oltu Kadı Ömer medresesine gönderilmiştir.

2.7 Müderris Molla Abdullah Vakfı

Akçakale Livası'nda Müderris Molla Abdullah Vakfı adlı bir kayıt bulunmaktadır. Molla Abdullah hakkında kaynaklarda detaylı bilgiye rastlanmamıştır. Molla Abdullah'a 150 akçe gelire sahip Damgüli Mezraası geliri ve Türk aşiretlerin kullandığı on Ark'ın ıslak zemin kirası olan 2.250 akçe tahsis edilmiştir. Bu arkları Karal, Ak Muhammed, Kethüdalı, Kaçağan, Hacılı, Gökçeli, Haydarlı, Kara Hasanlı, Ulaşlı, Simalı, Şemseddinli, Saral, Haydar Ali, Körler gibi Akçakale'de yer alan aşiretler kullanmaktadır. Molla Abdullah bu gelirleri dönemin Tiflis Beylerbeyi Receb Paşa'nın 21 Receb 1137/5 Nisan 1725 tarihli buyrulduzu ile almıştır.⁹⁵⁹

2.8 Yusuf Bey Camii Vakfı

Gori kalesinde Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa'nın oğlu Yusuf Paşa tarafından inşa edilen bu vakıf Tiflis eyaletinin Gori livasında yer alan bir vakıftır. Bu vakıf daha önce araştırmacılar tarafından tespit edilmemiştir. Ancak tapu tahrir defteri detaylı incelendiğinde diğer vakıflar gibi gelir, gider kalemleri ve görevlileri belirtilmiştir.⁹⁶⁰

Tablo 36: Yusuf Bey Camii Vakfı Gelirleri⁹⁶¹

Gelir Kalemi	Tutar (Akçe)
Hamam	3.600

⁹⁵⁹ BOA, TT.d., 897, s. 492.

⁹⁶⁰ BOA, TT.d., 900, s. 407.

⁹⁶¹ BOA, TT.d., 900, s. 407.

Bahçe	3.600
Âsiyâb	3.600
Dükkân İcâresi (3 adet)	1.440
İshak Paşa Vakfı mütevellî heyeti yedinden	13.320
Toplam	25.560

Gelir olarak daha önce belirtilen vakıflardan daha düşük bir gelire sahip olan bu vakfin en önemli gelir kalemi, 15 Receb 1140/26 Şubat 1728 tarihli kayıttan anlaşıldığı üzere Tiflis merkezinde kurulan İshak Paşa vakfından her sene gelecek olan 13.320 akçedir. Hamam geliri ise Gori ribatında yer alan hamamdan gelmektedir. 4.200 akçe hâsılı kaydedilen hamamın 720 akçelik kısmı hâss-ı mîri olarak kaydedilmiş vakfa ise 3.600 akçe ayrılmıştır. Bağçe geliri ise arsa ile birlikte Bekir odabaşı uhdesinde olan Elmaruf ve Han bahçesidir. Gori ribatında yer alan 3 adet dükkân ve bir değirmenden alınan kira parası da bu vakfin gelirleri arasındadır.

Tablo 37: Yusuf Bey Camii Vakfı Görevlileri⁹⁶²

Görevi	Maaş (Günlük Akçe)
İmam ve Hitâbet	30
Müezzin	15
Kayyum ve Bevvâb	15
Toplam	Günlük: 60 akçe Yıllık: 21.360 akçe

Yusuf Bey camisinin üç görevlisi bulunmaktaydı. İsimleri kaydedilmeyen bu şahıslar imam ve hatip, müezzin, kayyum ve bevvab görevlerini yapmaktadırlar.

Tablo 38: Yusuf Bey Camii Vakfı Giderleri⁹⁶³

Masraf Kalemi	Akçe
Görevli maaşları	21.360
Şem-i Asele ve Hasır	2.400
Revgân Berây-ı Kanâdil	1.200

⁹⁶² BOA, TT.d., 900, s. 408.

⁹⁶³ BOA, TT.d., 900, s. 408.

Toplam	25.560
---------------	---------------

Gori kalesinde kurulan bu vakıf İshak Paşa'nın girişimiyle kıdveti-l emâcid ve'l-âyân elkabıyla Yusuf Bey'in adına inşa edilmiştir. Gelir ve gider tablosu birbirine eşit olan bu vakfın kurucusu Yusuf Bey ileride Güney Kafkasya'da babasının en önemli yardımcısı bir Osmanlı Paşası olacaktır.

Bahsi geçen bu sekiz vakfın toplam geliri 536.882 akçedir. Bu paranın 440.391 akçesi şehirden, 118.534 akçesi kırsal kesimden gelirlerinden (hums-ı gallat, adet-i ağnam, resmi kevvare, resm-i keten, ispence vb) edinilmiştir. Bütün vakıfların toplam gideri 408.366 akçedir.

2.9 Receb Paşa Camii Vakfı

Tiflis'te kurulan Receb Paşa camii ve vakfı en yüksek gelirli vakıflardan olmuştur. Bu vakıf tapu tahrir defterinin vakıflarının aktarıldığı kısımda değil iç sayfalarda aktarıldığı için daha önceki araştırma eserlerde fark edilmemiştir. Gori livası İmlahor nahiyesi yerleşim yeri olan Karye-i Runis ve Karye-i Sasiret (2)'den sonra tapu kaydedilmiştir. Runis köyünün adının yazıldığı yerde “vakf-ı cami-i hazreti vezir Receb Paşa der Tiflis” kaydıyla eyaletin en yüksek gelirli ve en yüksek nüfuslu yerleşim birimi olan Runis, Receb Paşa vakfına aktarılmıştır.

Tablo 39: Receb Paşa Camii Vakfı Görevlileri⁹⁶⁴

Görevi	Maaş (Günlük Akçe)
Mütevelli	40
Hitabet	20
Vaiz	10
Muarrif	5
İmam-ı Evvel	40
İmam-ı Sâni	15
Kâtip	10
Müderris	10
Müezzin-i Evvel	20
Cibayet	10
Muallim-i Sıbyan	10

⁹⁶⁴ BOA, TT.d., 900, s. 346-347.

Müezzin-i Sâni	10
Kayyım-ı Evvel	10
Kayyım-ı Sani	10
Bevvab	10
Cüzhân-ı Evvel	5
Cüzhân-ı Sâni	5
Cüzhân-ı Sâlis	5
Ferraş	10
Ferraş-ı Cuma	10
Su Yolcusu	10
Meremmetçi	10
Toplam:	Günlük 285 akçe Yıllık:101.460 akçe

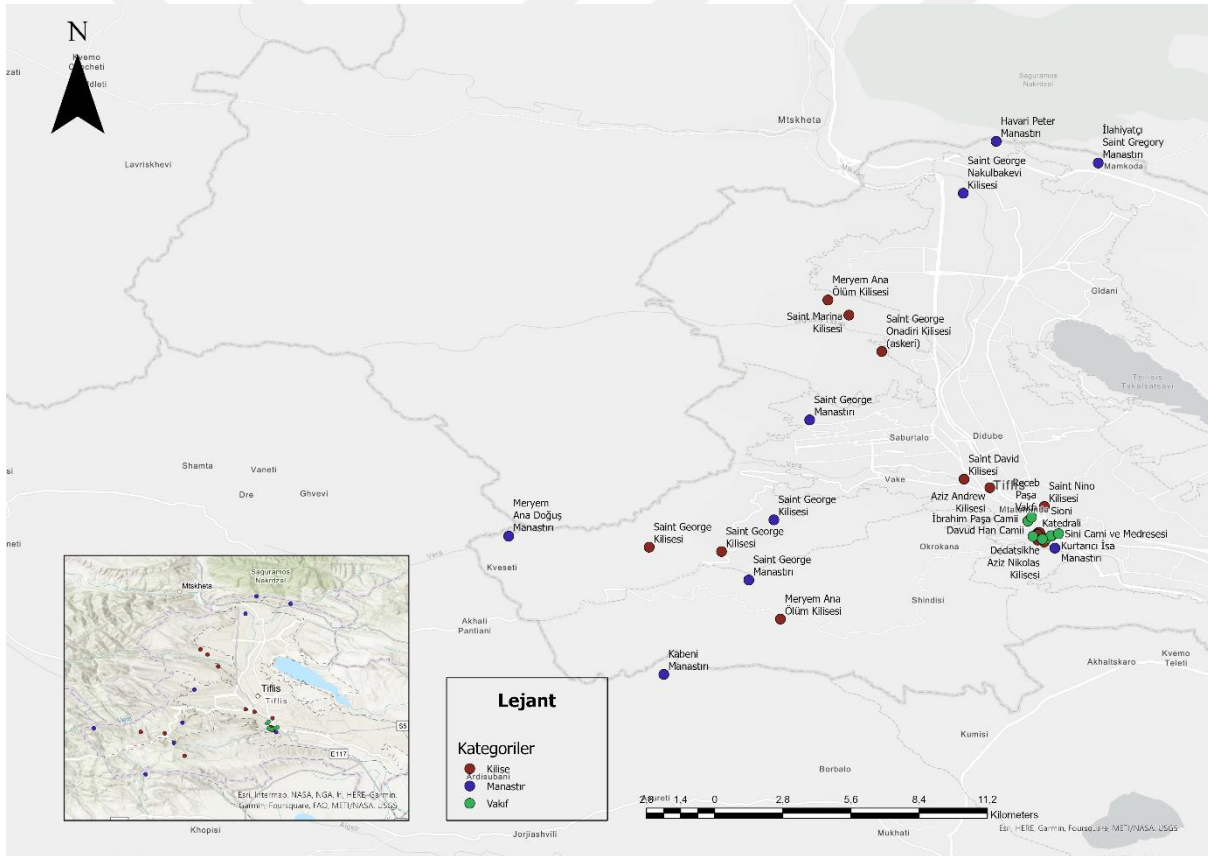
Receb Paşa vakfının geliri olarak Karye-i Runis'in gelirleri tahsil edilmiştir. Eyaletin en yüksek gelirli köyü olan Runis'in toplam hasılı 193.620 akçedir. 22 görevlisi bulunan Receb Paşa vakfında görevliler günlük 285 akçe yıllık ise 101.460 akçe gidere sahiptir. İzdîyâd-ı Evkaf bölümü ile 26.000 akçe Tiflis'te bulunan diğer vakıflara tahsis edilmiştir. Diğer vakıflarda olduğu gibi bu vakfın gider bilgileri verilmemiştir.

Osmanlılar bir eyaleti Osmanlı sistemine dahil etmek için yaptığı ilk faaliyetlerden olan vakıf kurma işlemini Tiflis'te hemen faaliyete geçirmiştir. Tiflis merkezde kurulan yedi vakıf ve bu vakıflara bağlı cami ve medreseler faaliyete başlamıştır. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere görevlileri atanan vakıfların gelir ve giderleri tespit edilmiştir.

Tablo 40: Tiflis Eyaleti Vakıflarının Kurulduğu Yer, Görevli Sayısı, Görevli Maaşları, Toplam Gelir ve Giderleri

Vakıf Adı	Kurulduğu Yer	Görevli Sayısı	Görevli Maaşları	Toplam Gelir	Toplam Gider
Sultan Ahmed Camii	Ribat-ı Tiflis	29	106.440	191.084	117.840
İbrahim Paşa Camii	Ribat-ı Tiflis	13	41.652	76.620	49.954
Kethüda Mehmed Paşa Camii	Ribat-ı Celayir	10	23.140	39.980	29.640
Davud Han Camii	Ribat-ı Tiflis	5	8.850	12.118	11.982

İshak Paşa Camii ve Medresesi	Ribat-ı Tiflis	22	106.230	119.800	120.030
Sini Cami ve Medresesi	Ribat-ı Celayir	18	57.305	69.320	85.385
Müderriş Molla Abdullah Vakfı	Akçakale	-	-	2.400	Tespit edilemedi.
Yusuf Bey Camii Vakfı	Ribat-ı Gori	3	21.360	25.560	25.560
Receb Paşa Vakfı	Ribat-ı Tiflis	22	101.460	193.620	127.460
Toplam	9	122	466.437	730.502	567.851

Harita 10: Nefs-i Tiflis'te Bulunan Dini Yapılar

Osmanlılar Tiflis'in fethinden sonra yedi adet vakıf kurmuştur. Bu vakıflardan ilki Hünkâr vakfı da denilen Sultan Ahmed vakfıdır. Daha sonra kurulan vakıflar ise Sultan III. Ahmed'in damadı Nevşehirli İbrahim Paşa vakfı ve İbrahim Paşa'nın kethüdası Mehmet Paşa vakfıdır. Şirvan hükümdarı olan Davud Han ve Tiflis'te beylerbeyliği yapmış olan İshak Paşa

ile Recep Paşa vakıfları da yine Tiflis'te kurulmuştur. Sini vakfı Celayir kalesinde tesis edilmiştir. Tiflis haricinde Gori merkezde kurulan vakıf İshak Paşa'nın oğlu Yusuf Paşa vakfıdır. Akçakale livasında kurulan Müderris Molla Abdullah vakfı hakkında bilgiler az olsa da burada bir vakıf tesis edildiği bilinmektedir. Tiflis eyaletinde tesis edilen dokuz adet Osmanlı vakfında kayıtlı 122 görevli tespit edilmiştir. Bu görevliler cami vazifeleri ile alakalı işler yapanlar ve vakıf yönetimi ile ilgili işler yapan kişilerdendir. Tablo şeklinde bu görevlilerin maaşları ve görevleri aktarılmıştır. Tiflis'te bulunan bu eyaletlere kırsal kesimde bulunan bazı köylerin hasılları ve Tiflis merkezde yer alan hamam, fırın vb. dükkanların gelirleri bağlanmıştır. Toplam 730.502 akçe gelir kaydedilen vakıfların toplam giderinin ise 567.851 akçe olduğu tespit edilmiştir.

B. TİFLİS EYALETİ'NİN VERGİ KAYNAKLARI VE GELİRLERİ

1. NEFS-İ TİFLİS MUKÂTAA GELİRLERİ

Osmanlı maliyesinde vergi gelir birimi olan mukâtaa Arapça kesme manasına gelen kat kelimesinden türemiştir. Tarihi olarak Abbasilere kadar uzanan mukâtaa tabiri Osmanlılarda devlete ait bazı vergilerin iltizama verilmesi ve bu iltizama konu olan vergi birimini ifade etmektedir. Osmanlı mukâtaaları ile alakalı geçerli saptamaları olan Mehmet Genç'in tespitine göre mukâtaaların içerdiği vergi unsurlarının çeşidi arttıkça mekânsal olarak kapsadığı alan daralmaktadır. Mukâtaaya dahil vergi çeşitliliği arttıkça mekân daralmakta mukâtaa vergi unsurlarının sayısı azaldıkça mekân genişlemektedir. Tütün mukâtaası imparatorluk genelinde on kadar mukâtaa bölgesine ayrılırken imparatorluğun resmi bütçesine en çok katkısı bulunan kahve tüketiminden alınan resm-i tahmis mukâtaası sadece İstanbul ve Suriye'de tesis edilmişti. İstanbul, Bursa, İzmir, Edirne gibi büyük şehir mukâtaaları tek unsurlu mukâtaalar ile oluşturulmuşken daha küçük şehirler olan Konya, Kayseri ve Kütahya gibi şehirlerde bu büyük mukâtaalara ek olarak bac, damga, mumhane ve boyahane gibi başka vergi unsurları eklenerek mukâtaası zenginleştiriliyordu.⁹⁶⁵

Osmanlılar eyaleti haline getirdiği Tiflis'te bu son örnekte olduğu gibi küçük şehirlerin mukâtaa vergi unsurunu çeşitlendirerek kayıt altına almıştı. Tapu tahrir defterinde “mukâtaat-ı

---

⁹⁶⁵ Mehmet Genç, “Mukâtaa”, *DİA*, XXXI, 2006, s. 129-132; Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Mukâtaa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*, haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 57-64; Baki Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XV-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 31-36.

nefs-i Tiflis” başlığı ile toplam 25 çeşit mukâtaa kaydı tutulmuştur. Bu durumda Mehmet Genç’in tespit ettiği hiperbol eğrisine benzer şekilde mukâtaaya tabi vergi unsuru bakımından çok çeşitli kaydedilen Tiflis’in mekânsal olarak imparatorluğun küçük ölçekli bir eyaleti olduğu ortaya çıkmaktadır. Osmanlı mukâtaaları eyalet içerisindeki liva ve nahiyeler hatta köylerin mukâtaa halini alması ya da başka eyaletlerdeki liva ve nahiyelerle birleştirilerek beraber bir mukâtaa ortaya çıkarılması şeklinde de gerçekleşmektedir. Ancak Tiflis tapu tahrir defterindeki nefis-i Tiflis ibaresinden anladığımız üzere Tiflis mukâtaalarına köyler dahil edilmemiş yakın eyaletteki liva ve nahiyelerle birleştirilerek oluşturulan mukâtaalara da rastlanılmamıştır. Bize göre Tiflis mukâtaa unsurlarının fazla olmasının sebebi yeni ele geçirilen bir eyalet olması ve iktisadi açısından yüksek gelirli bir yapıya sahip olmaması nedeniyledir. Ayrıca Osmanlılar vergilendirme masraflarını azaltmak için mukâtaa çeşitliliğini artırarak vergileri toplayan memur sayısı azaltma yoluna gitmiş böylelikle bir demet halinde bir araya getirilen mukâtaaları idare etme masrafı azaltılmıştır. Tiflis mukâtaasının sadece nefis-i Tiflis ile sınırlı kalmasının en önemli sebebi vergilendirme masrafını azaltmak için uygulanan bu sistemdir.

Mukâtaa gelirleri iltizam sistemiyle müzayede edilerek tahvil adı verilen bir ve üç yılları arasında değişen bir zaman dilimi için hazineye ödenecek yıllık vergi ya da malın miktarı üzerinden belirlenirdi. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren mukâtaaların bu şekilde iltizama verilmesi yoğunlaşan savaşlar ile devlet bütçesinin açık vermeye başlaması üzerine “mâlikâne” denilen sistemi ortaya çıkarmıştı. Bütçe açığını kapatmak isteyen devlet hazine mukâtaalarını vaktinden önce peşin ödeme şartıyla bir yıldan aşağı dönemlere indirerek iltizama vermeye başladı. Bu durumda mültezimler sıkça değişen oranlarda verdikleri peşin parayı elde edebilmek için reâyâ üzerindeki vergi yükünü artırıyor. Bu durumda üretim kapasitesi daralıyor ve vergi gelirleri haliyle düşüyordu. Bu paradokstan çıkmak isteyen Osmanlılar çözümü geliştirdikleri malikane sistemi ile mukâtaaları geçici bir süreliğine değil ömür boyu vermeyi kararlaştırdı. Müzayedede en yüksek muacceleyle ödeyen mâlikâneci kaydı hayat şartına elinde bulundurduğu bölgenin mukâtaa gelirini ele geçiriyordu. Malikane sistemi 1695’ten itibaren uygulanarak hazine mukâtaa gelirini tahsil etmede kolaylık sağladığı için imparatorluk sathında kısa zamanda yayıldı. Bu durum mukâtaaların sayısının düşmesine neden olsa da XVIII. yüzyılın son çeyreğinde görüldüğü üzere mukâtaaların sayısında artmıştır. Bunun sebebi mâlikâne sisteminin yaygınlaşması yanında birçok yeni bölgelere birçok mukâtaa vergisi eklendiğini ortaya koymaktadır.⁹⁶⁶ Hazine mukâtaalarında uygulanmaya 1695 yılında başlanan

---

⁹⁶⁶ Osmanlılarda malikane uygulaması için bkz. Mehmet Genç, “Mâlikâne”, *DİA*, XXVII, 2003, s. 516-518; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2018.

mâlikâne sisteminin Tiflis mukâtaaları için uygulanmadığı görülmüştür. Mukâtaaların daha çok eskiden beri Osmanlı toprağı olan geliri yüksek bölgelerde mâlikâne ile iltizam edildiğı görülmektedir. Bu sebeple Tiflis mukâtaaları klasik biçimde iltizam ile temin edilmiştir.

Tiflis mukâtaaları ile ilgili kayıtlar Tiflis eyaleti tapu tahrir defterinin birinci cildinde (900), Tiflis eyaleti icmal defteri ve Baş Muhasebe kaleminde (D.BŞM.d.) yer alan Hâss-ı Hümâyûn defterinde yer almaktadır. Bu son iki kaynakta sadece Hâss-ı Hümâyûn ve vakıf gelirleri yer almıştır. Hâss-ı Mîr-i Mîrân kayıtları yalnızca tapu tahrir defterinde yer almaktadır. Tapu tahrir defterinde 24 çeşit vergi unsuru bulunurken “Mahsûl-ı Bağ ve Bağçehâ “(der sadabad-ı müslimanan)” kaydıyla bulunan mukâtaa diğer iki defterde tespit edilmiştir. Dolayısıyla Tiflis hazine mukâtaalarının toplam 25 unsuru bulunmaktadır. Tapu tahrir defterinde bağ ve bahçe mahsulü “Mahsûl-ı Bağ ve Bahçe-i der daire-i nefis-i Tiflis” şeklinde kaydedilmiş ve 18.000 akçe vergi tutarı girilmiştir. İcmal tapu tahrir defteri ve Baş Muhasebe defterinde ise bu mukâtaa “Mahsûl-ı Bağ ve Bahçe-i der daire-i nefis-i Tiflis-i Gebrân” (18.000 akçe) şeklindedir. Bu mukâtaadan sonra ise “Mahsûl-ı Bağ ve Bahçe-i der sabadad-ı Müslimanan” adlı 6.000 akçelik bir mukâtaa kaydı Baş Muhasebe defteri ve İcmal tapu tahrir defterlerinde kaydedilmiştir. Ancak bu kayıt daha önce belirtildiğı gibi tapu tahrir defterinde yer almamaktadır.

Nefis-i Tiflis mukâtaaları Hâss-ı Hümâyûn, Hâss-ı Mîr-i Mîrân ve Vakıf olmak üzere üç cihette pay edilmiştir. Toplam 19 vergi unsuru bulunan Hâssı Hümâyûn’dan toplam 1.927.680 akçe vergi geliri oluşturulmuştur. Hâss-ı Mîr-i Mîrân mukâtaaları ise toplam 6 çeşit vergi unsuru ve 539.760 akçe ile kaydedilmiştir. Vakıf olarak ise sadece iki vergi unsurunun bir kısmı ayrılmış ve toplam geliri 89.200 olmuştur. Bu mukâtaalar tablolar halinde aşağıda verilmiştir.

Tablo 41: Tiflis Mukâtaalarından Hâss-ı Hümâyûn Vergi Unsurları ve Miktarı⁹⁶⁷

Sayı	Verginin Cinsi	Vergi Miktarı (Akçe)
1	Mahsûl-ı Gümrük ve Mîzân-ı Harîr	1.440.000
2	Mahsûl-ı Keyl ve Resm-i Kapan ve Kantar	86.400
3	Mahsûl-ı Tahmis	18.000
4	Mahsûl-ı Boyahâne	21.800
5	Mahsûl-ı Pençyek	72.000
6	Mahsûl-ı Resm-i Mâhî-i Kadid ve Resm-i Tömbeki ve Resmi Meyve	96.000

⁹⁶⁷ BOA, TT.d., 900, s. 73-74. BOA, TKGM.d., İcmal ve Mufassal-ı Eyalet-i Tiflis Tahrir-i Cedid, 208, v. 16a-16b; BOA, D.BŞM.d., 1613, s. 4-5. Bazı kayıtlarda Havâss-ı Hümâyûn olarak da geçmektedir.

7	Mahsûl-ı Bâc-ı Bazar-ı Esb ve Üserâ	12.000
8	Mahsûl-ı Kireçhane, Kiremithane ve Sivahane	9.000
9	Mahsûl-ı Resm-i Mâhi-i Kür	3.000
10	Mahsûl-ı Ser Kassâban	9.600
11	Mahsûl-ı Resm-i Sal	8.400
12	Mahsûl-ı Bağ ve Bahçe-i (der daire-i eyaleti Tiflis)	18.000
13	Mahsûl-ı Bağ ve Bağçehâ (der sadabad-ı müslimanan)	6.000
14	Mahsûl-ı Âsiyâb-ı Nehr-i Kür (der nezdi Nefs-i Tiflis)	480
15	Mahsûl-ı Darphane	100.000
16	Mahsûl-ı Ser Münâdiyan	10.000
17	Mahsûl-ı Şemhane, Asel, Revgan ...	3.000
18	Mahsûl-ı Beytü'l Mâl-i Âmme ve Hassa	12.000
19	Bac-ı Pây-ı Ağnâm	2.000
Toplam	19	1.927.680

Tiflis mukâtaalarından alınan en yüksek gelir Mahsûl-ı Gümrük ve Mîzan-ı Harîr adıyla alınan 1.440.000 akçedir. Toplam gelirin %56'sını oluşturan bu vergi türü Hâss-ı Hümâyûn'a bağlandığı için Hümâyûn geliri oldukça yüksek çıkmıştır. Gümrük geliri genel olarak bir şehrin en yüksek geliri olmuştur ve âdeten Sultan Hâssına bağlanmıştır. Mîzân-ı Harîr ile ise Tiflis'te ipekten alınan vergi kastedilmektedir. İran coğrafyasının en büyük gelirlerinden olan ipek ve ipekçiliğin azımsanmayacak şekilde Tiflis'te de yapıldığı bu vergi türünün büyüklüğünden bellidir. Darphâne mukâtaası 100.000 akçe geliriyle Hâss-ı Hümâyûnun diğer önemli geliridir. Resm-i Mâhi-i Kadid, Resm-i Tömbeki ve Resm-i Meyve ise toplam 96.000 akçe vergi geliri ile öne çıkmaktadır. Kür nehrinden dolayı balıklardan alınan vergi türü olan Mâhi-i Kadid yani kurutulmuş balık bölgenin önemli geçim kaynaklarından. Tütün vergisinden elde edilen gelir ve meyvelerden alınan gelirden anlaşıldığı üzere bağcılık ve tütüncülüğten elde edilen gelir bir hayli yüksektir. Mahsûl-ı Keyl ve Resm-i Kapan ve Kantar vergisi ise 86.400 akçe ile Tiflis'in en çok vergi geliri olan mukataalarındandır. Keyl ve Kantar vergileri Osmanlılarda zahirelerin ağırlık ölçüsü olarak kullanılıp bazı yerlerde bâc-ı keyl ve bâc-ı kantar olarak da kullanılmıştır. Çoğu zaman ayrı ayrı toplanan bu mukâtaalar Tiflis'te bir arada toplanmıştır. Kapan vergisi mukâtaaların en yüksek gelire sahip vergilerinden olmuş un kapanı kapan-ı dakîk yağ kapanı ve bal kapanı gibi isimlerle özel kullanımları olsa da günümüzdeki toptancı hallerine benzeyen yerlerin adı olarak kullanılmıştır. Üreticilerin getirdikleri zahire ve benzeri mallar şehirlerin

girişinde yer alan kapanlara getirilir burada belirlenen narh üzerinden esnafa oradan da halka ulaştırılırdı. Tiflis'te bulunan kapanın ve kantar ribat-ı Tiflis'te bulunan çarşıdan alınırdı.⁹⁶⁸

Osmanlı sisteminde seferlerde askerlerin ele geçirdiği esirlerden humus-ı şer'î olarak beşte birinin devlete ödenmesi manasına gelen pençik, penç ü yek ve penç-yek gibi kullanımları⁹⁶⁹ da olan vergi “mahsûl-ı pençyek nefis-i Tiflis eyalet-i mezbur” şeklinde 72.000 akçe kaydedilmiştir. Abbasiler döneminden itibaren savaş ganimeti olarak ele geçirilen gayrimüslim esirlerden beşte birinin devlete ait olduğu uygulaması ilk döneminden itibaren II. Mahmut döneminde kaldırılana kadar bu vergi toplanmıştır. Tiflis şehrinde esirlerden elde edilen bu gelir en yüksek has mukataalarından olmuştur.⁹⁷⁰

Mahsûl-ı Bâc-ı Bazar-ı Esb ve Üserâ ve Bac-ı Pây-ı Ağnâm olarak toplam 14.000 akçe bac vergisi Tiflis has mukâtaası olarak kayıtlara geçmiştir. Bac vergisi Celayir kalesi ile Tiflis ribatını birleştiren Metehi köprüsü üzerinde kurulan yerde ve büyük kaledeki pazarda alınırdı.⁹⁷¹ Tiflis merkezde yer alan ticaret ve sanayi ile alakalı tesislerden olan mahsûl-ı tahmis 18.000 akçe boyahane 21.800 akçe, kireçhane, kiremithane ve sıvahane'den toplam 9.000 akçe, kasap dükkanlarından 9.600 akçe, şemhânededen yani mumhaneden 3.000 akçe gelir elde edilmiştir. Bunların haricinde Tiflis'te yer alan Kür nehrinden dolayı alınan sal vergisi ve balık vergileri de bulunmaktadır.

Tablo 42: Tiflis Mukâtaalarından Hâss-ı Mîr-i Mîrân Vergi Unsurları ve Miktarı⁹⁷²

Sayı	Verginin Cinsi	Verginin Miktarı
1	Mahsûl-ı İhtisab ve Bâc-ı Bazâr ve İhzariye	10.000
2	Mahsûl-ı İspenci Gebran	440.760
3	Mahsûl-ı Serasesân	3.000
4	Mahsûl-ı Subaşılık	12.000
5	Bâd-ı Heva, Cürmü Cinayet, Resmi Arusane ...	60.000
6	Mahsûl-ı Tamga-i Şem-i Asel ve Şem-i Revgân	14.000
Toplam	6	539.760

⁹⁶⁸ Salih Aynural, “Kapan”, *DİA*, XXIV, s. 338-339; Cengiz Kallek, “Kile”, *DİA*, XXV, s. 567-570; Cengiz Kallek, “Kantar”, *DİA*, XXIV, s. 317-320.

⁹⁶⁹ Abdülkadir Özcan, “Pencik”, *DİA*, XXXIV, s. 226-228.

⁹⁷⁰ Ali Sinan Bilgili'ye göre bu vergi bunçe yani yapıları alıp satanlardan alınan vergi olarak belirtilmiştir. Ancak bu vergi bize göre pençyek vergisidir. Bkz. Ali Sinan Bilgili, “Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)”, s. 50.

⁹⁷¹ Ali Sinan Bilgili, “Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)”, s. 51.

⁹⁷² BOA, TT.d., 900, s. 74.

Tiflis mukâataalarından mîr-i miran payına 6 vergi unsuru ve toplam 539.760 akçe gelir kaydedilmiştir. Mahsûl-ı İspenci Gebran adıyla kaydedilen 440.760 akçe İспенç vergisi toplam mukataaların %17'sine tekabül etmektedir. Bu rakama göre Nefs-i Tiflis'ten mukâataa alınan şahıs sayısı 3.673 kişidir.⁹⁷³ İспенç vergisinin ardından Tiflis mîr-i mîrânının en çok gelir olarak elde ettiği vergi bâd-ı hevâ vergileridir. Bâd-ı Hevâ, cürmü cinayet ve resm-i arusane gibi zuhurata bağlı olarak ortaya çıkan vergilerden toplam 60.000 akçe mîr-i mîran mukataası kaydı bulunmaktadır.⁹⁷⁴ Şehrin asayiş ve inzibat işleri için görevli olan kişiler için ser-asesan vergisi 3.000 akçe olarak alınır. Vergi tahsil işine bakan subaşılardan ise 12.000 akçe subaşılık vergisi almıştır. Mahsûl-ı tamga-i şem-i asel ve şem-i revgân olarak kaydedilen bir diğer vergi 14.000 akçe değeri ile Tiflis beylerbeyine tevdi edilmiştir. Tapu tahrir defterinde geçtiği haliyle “tamga-i şem’i asel için beher vukiyyeden dörder akçe şem’i revgan için beher vukiyyeden ikişer akçe havâss-ı mîr-i mîrâna” vermeleri kararlaştırılmıştır.

Tablo 43: Tiflis Mukâataalarından Vakıf Vergi Unsurları ve Miktarı⁹⁷⁵

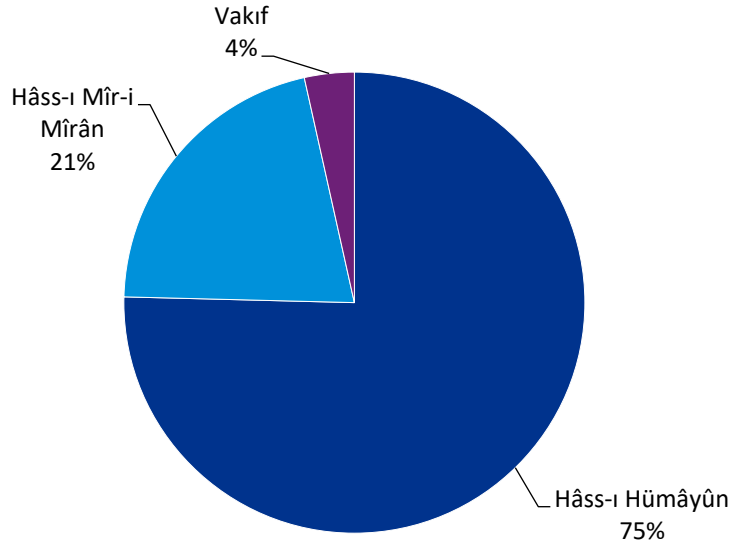
Sayı	Verginin Cinsi	Verginin Miktarı
1	Mahsûl-ı Boyahâne	86.200
2	Mahsûl-ı Kireçhane, Kiremithane ve Sıvahane	3.000
Toplam	2	89.200

Tiflis mukâatasının vakıf gelirleri Boyahane'den 86.200 akçe, Kireçhane, Kiremithane ve Sıvahane'den 3.000 akçe olmak üzere toplam 89.200 akçe olarak tespit edilmiştir. Bu gelirlerin ticari faaliyet yürüten dükkanlardan oluşmaktadır. Ancak Tiflis vakıflarının incelendiği bölümde görüldüğü üzere Tiflis'te bulunan hamam, fırın ve birçok dükkân gelirinin vakıflara bağlandığı görülmüştür.

⁹⁷³ Tiflis eyaletinde İspence miktarı vergi veren şahıs başına 120 akçedir. Böylelikle toplam vergi miktarı 120'ye bölündüğünde bu rakam ortaya çıkmıştır.

⁹⁷⁴ Bâd-ı Hevâ vergileri bu bölümün 6. Başlığında aktarılacaktır.

⁹⁷⁵ BOA, TT.d., 900, s. 73; BOA, TKGM.d., s. 4.

Grafik 13: Tiflis Eyaleti Mukâtaalarının Cihete Oranı

Tiflis mukâtaalarının Hâss-ı Hümâyûn, Hâss-ı Mîr-i Mîrân ve Vakıf kayıtlarında toplam 25 adet vergiden 2.556.640 akçe gelir elde edilmiştir. Grafikten anlaşıldığı üzere Tiflis mukâtaalarının %75,40'ı Hâss-ı Hümâyûn, %21,11'i Hâss-ı Mîr-i Mîrân, %3,49'u Vakıf olarak kaydedilmiştir.

2. YEKÜN VERGİLER

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterlerinde önce yerleşim yeri ismi ardından o yerleşim yerinde yaşayan vergiye tabi şahısların isimleri ardından hasıla ve humus-ı gallat başlığı ile o yerleşim yerinde yaşayan kişilerin ödedikleri vergiler yer almıştır. 1649 yerleşim yerinin yer aldığı tapu tahrir defterinde 949 tanesi yekün şeklinde kaydedilmiştir. 700 yerleşim yerinde ise vergilerin unsurları akçeleriyle birlikte yer almıştır. Yekün vergiler yerleşim yerlerinin neredeyse %65'inde bu şekilde detaya girilmeden sadece toplam yekünü verilmiştir. 14.315.076 akçe vergi toplanan eyaletin 897 numaralı defterde 3.547.383, 900 numaralı defterde 1.020.427 akçe olmak üzere toplam 4.567.810 akçesi yekün olarak verilmiştir. Bu miktar toplam verginin %31,91'ine tekabül etmektedir. Tapu tahrir kâtibinin bu şekilde vergileri yekün olarak girmesinin sebebi olarak kayıtlar alınırken yaşanan zorluklardır. Kâtip her bir köye güvenlik gerekçesi ve aradaki mesafenin uzaklığı nedeni ile gidememiştir. Bu sebeple bu yerleşim yerlerinin vergileri yekün olarak yazılmıştır. Ayrıca konargöçer olarak

yaşayan perakende Türk aşiret ve cemaatlara ait vergiler şahsî olarak değil genel olarak yazılmıştır. Yani cemaat ve kışlak olarak kaydedilen yerleşim yerlerinde ödenen vergiler o cemaat ve aşiretin tamamına yazılmış bireysel olarak vergi kaydı tutulmamıştır.

Tablo 44: Tiflis Eyaletinde Yekün Vergiler

VERGİ KATEGORİSİ	897 TOPLAM AKÇE	900 TOPLAM AKÇE	TOPLAM AKÇE	897 Vergi Sayısı	900 Vergi Sayısı	Toplam Vergi Sayısı
Yekün	3.547.383	1.020.427	4.567.810	711	238	949
Toplam Yekünler	3.547.383	1.020.427	4.567.810	711	238	949

Tiflis tapu tahrir defteri analiz edilirken görüldüğü üzere “yekün bilgisi” katipler tarafından iki şekilde kayıt altına alınmıştır. Birinci şekilde yerleşim yeri adı ve yerleşim yerinde yaşayan kişilerin bilgisi verildikten sonra “hasıla” ve “humus-ı gallat ve rüsum-ı vesâire” yazılıp bu ibarelerin altında toplam akçe kaydedilmiştir. İkinci şekilde ise yine yerleşim yeri adı ve yerleşim yerinde yaşayan kişilerin bilgisi verildikten sonra “hasıla” ve “humus-ı gallat” yazıldıktan sonra yan yana vergi unsurları isim olarak yazılmış ve bunların altına toplam akçesi kaydedilmiştir. Oluşturulan veritabanında yekünlerden kaynaklanan bu fark Yekün 1 ve Yekün 2 olarak modellenmiştir. Yekün 1’de sadece Humus-ı Gallat akçe şeklindeki kayıtlar incelenmiş olup Yekün 2’de ise vergi unsurlarının yazıldığı ancak kalem kalem kaç akçe toplandığı belli olmayan yekünler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Vergi bilgisi sadece yekün olarak verilen 949 yerleşim yerinden 427 yerleşim yeri kaydında Yekün 1 olarak kaydedilmiştir. Yekün 2 olarak ise 522 yerleşim birimi kaydedilmiştir. Yekün 1 ve Yekün 2’ye örnek olacak şekilde bazı nahiyelerden kayıtlar aşağıdaki şekillerde gösterilerek konu daha anlaşılır hale getirilecektir. İlk olarak Yekün 1’e örnek olan Akçakale livasına tabi “karye-i üç kilise” ve “karye-i yel değirmeni” yerleşim yerleri gösterilmiştir.

Aşağıda tabloda aktarıldığı üzere Tiflis liva ve nahiyelerinden toplam yekün olarak 4.567.810 akçe vergi geliri kaydedilmiştir. Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere en çok kayıt 3.547.383 akçe ile 897 numaralı defterde yer almıştır. 1.020.427 akçe vergi geliri ise 900 numaralı defterde kaydedilmiştir. Tapu tahrir defterinin kayıtlarının bu şekilde tutulmasının ilk sebebi daha önce belirtildiği üzere kâtiplerin yaşadığı zorluklar ve sorunlar nedeniyle kayıt alırken tüm detaylarına vakıf şekilde köyleri kayıt altına alamamasından kaynaklanmıştır. Bir diğer önemli sebep ise cemaat-kışlak gibi konar-göçer yaşayan yerleşim birimlerinin vergi kaydının şahsa bağlı olarak değil o cemaate toplam olarak yazılmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim konargöçer Türk kabilelerin yaşadığı liva olan Akçakale livasının tüm gelirleri yekün şeklinde kaydedilmiştir. Nahiyelerden Demirci Hasanlı nahiyesi 748.390 akçelik toplam vergi gelirinin tamamı yekün şeklinde kaydedilmiştir. Yine Kazak livasına bağlı Terek nahiyesinde kayıtlı 129.500 akçenin tamamı yekün şekilde verilmiştir. Yine Kazak livasının toplam 1.043.525 akçesinin 921.680 akçesi yekün şeklinde kaydedilmiştir.

Tablo 45: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Yekün Vergileri

LİVA	TOPLAM AKÇE
TİFLİS	1.555.810
SOMHİT	509.043
AKÇAKALE	657.450
KAZAK	921.680
GORİ	469.427
MUHRAN	399.300
TİRYALİT	33.000
KAYGULU	22.100
TOPLAM	4.567.810

NAHİYE	TOPLAM AKÇE
BERATLI	376.620
DUMANİS	206.030
BAYDAR	128.170
DEMİRCİ HASANLI	748.390
SOMHİT	156.183
TAŞIR	227.760
PENBEK	125.100
AKÇAKALE	657.450
İNÇE	158.300
ÇUVAZ	252.300
AHSTABAD	381.580
TEREK	129.500
SİSAY	205.497

PETRE	32.300
İMLAHOR	135.750
KARAKALKAN ve ŞANSİ	95.880
MUHRAN	399.300
TİRYALİT	26.200
GUMARİT	4.800
GUÇARİT	2.000
KAYGULU	22.100
NEFS-İ TİFLİS	96.600
TOPLAM	4.567.810

Tiflis eyaleti tapu tahrir defteri analiz edilirken eyaletin toplam yerleşim birimlerinin toplam %65'ine bu yerleşim birimlerinin toplam gelirlerinin ise %31,91'i yekün olarak kaydedilmiştir. Bu verilerin büyüklüğü eyaletin diğer vergi kategorilerini aktarmadan önce yekün vergiler olarak tasnif edilen bu kısmı yazmayı mecbur hale getirmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki tapu tahrir defterleri ile alakalı daha önce yapılan hiçbir çalışmada bu tarz bir tasnif ve bu meseleye bir atıf görülmemiştir. Oluşturulan veritabanı ile eyaletin iktisadi verileri değerlendirilirken yapılacak analizlerde yekünlü ve yekünsüz olmak üzere verileri incelemenin daha sağlıklı olacağı tespit edilmiştir. Tarım arazileri üzerinden alınan vergiler, tarım mahsullerinden alınan vergiler, hayvancılıktan alınan vergiler ve bâd-ı hevâ vergileri isimleri ile kategorize edilen iktisadi veriler “Yekünlü” ve “Yekünsüz” olarak belirlediğimiz modelleme ile analiz edilmiştir.

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterleri analiz edilirken ilk olarak yekün vergilerin fazlalığı dikkat çekti. Ardından özellikle Müslümanların ödemekle yükümlü oldukları vergilerin yekün şeklinde yazılarak değerlendirmeye tabi tutulamadığı fark edildi. Bu sorunu çözmek için oluşturduğumuz veritabanında tasnif edilen vergi kategorileri ayrı ayrı ele alınarak yekün vergilerin bu kategorilere dağıtımı yapıldı. Bu dağılım yapılırken eldeki bütün örneklem ve analizler tarafımızdan oluşturuldu. Tarım arazileri üzerinden alınan vergiler kategorisinde yekün verileri dağıtmak için veritabanında yer alan nüfus bilgisi kaynak olarak kullanıldı. Yekün vergi olarak kaydedilen gayrimüslim köylerinde nefer sayısının 120 akçe ile çarpım işlemi yapıldığında ispence vergisinin tamamı ortaya çıkarıldı. İspence vergisinin 120 akçe olması ve sadece yekün verilerin aktarıldığı yerleşim yerinde yaşayan neferlerin sayısının çarpımı ile bu vergi türü yekün vergilerden arındırılmıştır. Aynı şekilde tarım arazilerinden Müslümanlardan alınan vergi olan resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i mücerred ve resm-i caba eldeki mevcut veriler değerlendirilerek bir örneklem oluşturuldu. Oluşturulan bu örneklem ile

sadece yekün bilgisi verilen Müslüman köylerdeki çift vergisi ve türevleri yaklaşık olarak tespit edildi. Oluşturulan bu modelleme ile toplam 958.910 akçe vergi tarım arazilerine dağıtılmıştır. Böylelikle yekün vergilerin %21'i oluşturulan modelleme ile nüfus bilgilerinden yararlanarak dağıtılmıştır. Toplam yekünden tarım arazilerine dağıtılan akçe miktarı çıkarıldığı zaman geriye toplam 3.608.900 akçe yekün değeri kalmıştır. Bu rakam tarım mahsullerinden alınan vergiler, hayvancılıktan alınan vergiler ve bâd-ı hevâ vergileri olarak adlandırılan vergi kategorilerine dağıtılmıştır. Ancak bu vergi kategorilerinde yer alan bütün vergi unsurlarına bu rakam dağıtılmamıştır. Örneğin tarım mahsullerinden alınan vergiler kategorisinde yer alan sadece 1 örneği bulunan 300 akçe kıymetli zeğrek vergisi, 1.000 akçe değeri olan mercimek vergisi gibi vergilere bu dağılım yapılmamıştır. Ayrıca çoğu sadece 1 yerde geçen diğer vergi kategorisinde yer alan vergilere de bu yekünler dağıtılmadı. Bu sebeple yekün akçelerin %10'luk kısmının bu diğer vergiler kısmında yer alan vergilere ya da defterde zikredilmeyen başka vergilere aktarılabilmesi için dağılımdan çıkarılmıştır. Böylelikle 3.608.900 akçenin 360.890'ı dağılıma tabi tutulmayarak bu üç vergi kategorisinde dağıtılan rakam 3.248.010 akçe olmuştur.

Dağılıma tabi olan tarım mahsullerinden alınan vergiler, hayvancılıktan alınan vergiler ve bâd-ı hevâ vergileri yeni bir tablo ve grafikte verilmiştir. Bu tabloda ilk olarak müstakil olarak verilen vergi unsurlarının yekünsüz değerleri yazıldıktan sonra yekünler dağıtılarak oluşan yeni rakamlar gösterilmiştir. Bu üç vergi türünde yer alan vergi unsurlarının eyaletin tamamında yer alan toplam vergiye oranı tespit edildi. Elde bulunan 3.248.010 akçe bu oranları nispetince her bir vergi unsuruna eklendi. Oluşturulan tablo ve grafiklerle vergi unsurlarının müstakil olarak elde edilen akçeleri ilk sütunda belirtildi. Ardından yekün dağılımı ile o vergi unsuruna kaç akçe daha gelir eklendiği belirlendi. Üçüncü sütunda ise vergi unsurunun müstakil akçe değeri olan yekün dağılımından sonra gelen akçe değeri toplanarak o verginin tahmini olarak toplam akçe değeri ortaya çıkarıldı. (Tablo 51, 54, 57'ye bakınız).

3. TARIM ARAZİLERİ ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER

Klasik dönem Osmanlı toplumu daha önce bahsedildiği gibi tarım hayvancılık ve konargöçer olarak hayat süren bir hüviyete sahipti. Erken modern denilen XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı ekonomisi yine aynı şekilde klasik dönemde olduğu gibi tarıma dayalı bir halde idi. Osmanlılar ele geçirdikleri bölgede daha önce var olan tarımsal faaliyetler ve tarım arazileri üzerinden alınan vergileri belirli bir süre tatbik demiş ardından bazı vergileri kaldırmış

bazısını ise isim ve mahiyetini değiştirerek tabiri caizse Osmanlılaştırmıştır.⁹⁷⁸ Osmanlı toplumun hiyerarşide en alt birimi olan reyanın Osmanlı timar-tahrir düzeni ve çift-hane sistemi ile tarım yaptıkları arazinin statüsü ve tarım yaptığı ürünler ve ödemekle mükellef oldukları ayni-nakdi vergilerin tespit edilmesi ile Osmanlı reayası halini alması mümkün hale gelmiştir. Osmanlı reayası Osmanlı sipahisi adı verilen sahib-i arz kişilere tarım arazileri ve bu arazi üzerindeki faaliyetlerine bağlı olarak vergi vermekle yükümlüydü. Sipahilerin merkezi hazine ve devlete sorumlulukları bulunmakta Osmanlılar sipahiler sayesinde en küçük toprak parçalarını dahi takip etme imkânı bulabilmekteydiler. Osmanlı devletinde reyanın ödemekle yükümlü olduğu vergiler çeşitli şekillerde kategorize edilmiştir. Bu çalışmada bu vergi kategorileri “Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergiler”, “Tarımsal Faaliyetler ve Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler” “Hayvancılık ve Tabi Olduğu Vergiler”, “Bâd-ı Hevâ Vergileri” olarak dört kategoriye ayrılmıştır. Bu tasnif yapılırken Tiflis tapu tahrir defterinde yer alan vergi unsurlarının niteliği ve sıralaması dikkate alınmıştır. Bu tasnif haricinde “Nefs-i Tiflis Mukâtaa Gelirleri”, “Yekün Vergiler” ve “Diğer Vergiler” de ayrı başlık olarak Tiflis eyaletinin iktisadi durumu incelenmiştir. Böylece Tiflis eyaleti tapu tahrir defterinde yer alan bütün iktisadi veriler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Osmanlı reayasının bağlı buldukları yerleşim biriminde kullanma hakkı elde ettikleri tarım arazileri üzerinden alınan vergiler Tiflis tapu tahrir defterinde bir yerleşim biriminde kaydedilen ilk vergi unsuru olmuştur. Resm-i Çift, Resm-i Bennâk, Resm-i Mücerred, Resm-i Caba ve Resmi İspence köylünün tasarruf ettiği topraktan medeni durumu ve dini durumuna göre ödediği vergi türü olmuştur.

Müslümanlardan alınan arazi vergisi olarak bilinen Kulluk akçesi, Çift resmi, Çift hakkı gibi terimlerle kaydedilen arazi vergisi Tiflis tapu tahrir defterlerinde Resm-i Çift olarak kaydedilmiştir. İnalçık’a göre Anadolu Selçuklularında bulunan çift akçesi ve Bizans yönetiminde yer alan pronia yani timar sistemi geçmiş devletlerinde kullandığı bir vergi çeşididir. Fatih kanunnâmesinde detaylarının ilk kez açık hale geldiği bu vergi şahsi bir vergi olarak düşünülmesine karşın reyanın sipahiye karşı yedi hizmetini içerdiği için toprağa bağlı bir hale bürünmüştür.⁹⁷⁹ Resm-i Çift Osmanlı toprak vergi sisteminin belirleyici unsurudur. İnalçık’ın *çift-hane* sistemi olarak kavramlaştırdığı Osmanlı arazi sistemi Osmanlı köylüsünün sahip olduğu arazi ve buna bağlı ödediği vergiyi ifade etmektedir. İki öküz tarafından

⁹⁷⁸ Halil İnalçık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli’de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s. 75-76.

⁹⁷⁹ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomis*. 44-46.

sürülebilen arazilerin ölçüsünü tespit için kullanılan çift Osmanlı kanunnâmelerinde çiftlik sahibi reayayı muhtevi bir manada kullanılmıştır. Resm-i Çift'e tabi toprağın bölge ve zemine göre verimi ve ekilen ürünlerin niteliğine bağlı olarak değişmesi 60 ile 150 dönüm arasında bir toprak parçasının çiftçi ailesi tarafından işletilmesidir.⁹⁸⁰ Ömer Lütfi Barkan'a göre ise resm-i çift ile bir çift öküz ve sürülen çiftlik arasında ilişki olmakla birlikte bu vergiden kastın bir çift öküzle yer işleyenlerden alınan değil çeşitli yükümlülüklerden oluşan bir vergi olduğudur.⁹⁸¹ Nitekim resm-i çift tasarruf eden bir köylü iki veya daha fazla çift öküze sahip olsa da verginin miktarı değişmezdi. Çift resminin kulluk akçası olarak isimlendirilmesi bu verginin kökeni ve mahiyeti hakkında bilgi vermektedir. Osmanlıların halefi olduğu Selçuklu ve Bizans döneminde kulluk vergisi olarak bilinen bu vergi ile yedi emek hizmetinin karşılığı olarak alınan çift vergisi öküzle sürülen araziden alınan vergi yanında feodal düzende yer alan bu kulluk görevlerini de temsil etmektedir.⁹⁸²

Ebüssuûd Efendi tarafından şer'î vergi olarak kaydedilen bu verginin menşei şahsi bir vergi olup zamanla arazi vergisi haline evrilmiştir. Resm-i Çift'ten kasıt tam çifttir. Nîm çift bu tam çiftin yarısını ifade etmektedir. Hiç toprağı olmayan ve nîm çiftten daha az toprağı işleyen kişilerden ise resm-i bennâk alınırdı. Çiftliklerin parçalanmaması köylerin boşalmaması için bu çiftlikler hane sahibinin reşit oğluna miras kalırdı. İki oğlu var ise nîm çift olarak ikiye bölünürdü. Çift resmini sadece Müslüman reaya ödemektedir. Gayri Müslimlerin ödediği çift vergisine ispençe denilmektedir.⁹⁸³ Tiflis tapu tahrir defterlerinde gayri Müslimlerin arazi vergisi için ispençe kelimesi kullanılmıştır.

II. Mehmed döneminde resm-i çift 30-33 akçe olarak alınan çift vergisi livalara göre değişkenlik gösteriyordu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde çift resmi sadece sipahiler tarafından toplanır hale gelmişti. XVI. yüzyılda Ankara'da 37 akçe olan Erzurum, Diyarbakir ve Malatya'da 50 akçe olan resmi çift Kayseri, Çorum ve Çankırı'da 57 akçeye kadar yükseliyordu. Anadolu'da farklılık gösteren bu vergi oranları Rumeli'de genel olarak 22 akçe olarak alınırken Halep, Şam ve Trablusşam'da 40 akçedir. Çift vergisinin düşük olduğu Rumeli gibi eyaletlerde ziraatın teşviki ve iskanın tamamlanması ve nüfus akışının seyrek nüfuslu yerlere akması için yapılan bir teşviiktir. Aynı zamanda bu tarz eyaletlerde bazı mükellefiyetler ve umumi hizmetler karşılığında bu resim alınmamaktadır.⁹⁸⁴

⁹⁸⁰ Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA*, VIII, 1993, s. 309.

⁹⁸¹ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu Zirai Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 146-148.

⁹⁸² Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 165-166.

⁹⁸³ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 167.

⁹⁸⁴ Feridun Emecen, "Çift Resmi", s. 310.

Tapu tahrir defterinde resm-i çift ve nim-çift olarak adlandırılan mükellef hane reisi olsa da çift resmi o ailede yaşayan herkesin tabi olduğu ve çift-hane sistemiyle bu aile ünitesini temsil eden aile reisinin ödemekle yükümlü olduğu kombine bir vergidir.⁹⁸⁵ Osmanlı kanunnâmelerinden anlaşıldığı üzere Çift resmi yılda bir kez 1 Mart'ta sahib-i arz denilen sipahi tarafından tahsil edilmiştir.⁹⁸⁶

Osmanlı raiyyet vergilerinden olan bennâk vergisi evli aile reislerinden alınan bir vergidir. Benlek, Benlâk ve Bennâk şeklinde yazım şekilleri bulunan bu verginin Tiflis tapu tahrir defterlerindeki kullanımı da bennâk şeklindedir. Osmanlı sisteminde vergiye tabi üniteye hane denilmekte ve bu hanenin temsilcisi evli olan aile reisidir. Bennâk vergisi toprağa bağlı bir şahıs vergisidir. Elinde dönüm olarak az da olsa toprak sahibi bennâk hiç toprağı olmasa dahi bu isimle kaydedilmiştir. Evli olan aile reislerinden bennâk vergisi alınırken reşit olmuş bekar kişilerden mücerred vergisi alınmaktaydı.⁹⁸⁷ Tiflis tapu tahrir defterinde tarım arazilerine bağlı bekar kişileri tespit için mücerred olarak kaydedilen bu kişilerin ödediği vergiler “resm-i mücerred” şeklinde kayıt altına alınmıştır.

Bennâklar ekinli ve caba olarak ikiye ayrılmaktadır. Elinde nîm çift'ten daha az toprak bulunan kişilere ekinli bennâk denilmektedir. Osmanlı ekonomi tarihinde bir çift yaklaşık olarak altmış dönüm olarak bilinmektedir. Dolayısıyla ekinli bennâk sahibi 30 dönümden daha az toprak işleyen kişidir. Bazen cebelü bennâk da denilen caba bennâklar ise elinde toprak bulunmayan ve sipahiden tapusuz olarak aldıkları küçük dönümdeki toprakları işler ve karşılığında dönüm vergisi vermekteydiler. Caba ve Ekinli bennâk sahipleri timar sahibine bağlı raiyyet statülerindedir. Bennâklar şahsî vergilerini timar sahiplerine vermektedir. Ancak bu bağlılık kesinlik arz etmektedir. Bennâk vergisi ödeyen kişiler başka bir sipahinin toprağında çalışma imkânı bulunmaktaydı. Bazı kanunnâmelerde baş hakkı olarak belirtilen bu vergi tam manasıyla bir şahsî vergi olup raiyyet vergisidir. Mücerred olup evlenen kişiler hemen bennâk olarak yazılıp yeni tabi olduğu vergiyi öderdi. Aynı şekilde Gayr-i Müslim iken Müslim olan kişilerde ispenç vergisi öderken bennâk resmi ödemeye geçirdi.⁹⁸⁸ Bennâk resmi ödemekle mükellef kişi toprağa sahip olması durumunda hem bennâk vergisini hem de topraktan aldığı ürünlerin öşrünün vergisi ödemektedir. Ancak sonraki tapu tahrir kaydında çift sahibi bir kimse olursa resm-i çift ve yetiştirdiği tarım ürünü vergisini ödemektedir.⁹⁸⁹

⁹⁸⁵ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, s. 48-50.

⁹⁸⁶ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu Zirai Kanunlar*, s. 145-148.

⁹⁸⁷ Feridun Emecen, “Bennâk”, *DİA*, V, 1992, s. 458.

⁹⁸⁸ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 168-169.

⁹⁸⁹ Feridun Emecen, “Bennâk”, s. 458.

Konar-göçer Türk aşiret ve cemaatlerinde evli olanlardan bennâk vergisi alınırdı. Bennâk resmi yüzyıllara ve bölgeye göre farklılık arz etmektedir. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda 8 akçe ile 18 akçe arasında değişen miktarlarda bennâk vergisi toplanmıştır. Bu bennâk vergilerinden ekinli olanlardan genel olarak caba bennâka göre daha fazla vergi alınmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere XVII. yüzyılda paranın taşışışe uğraması ve akçelerin değer kaybı ile XVIII. yüzyıla gelindiğinde bu miktar 50-80 akçe civarına çıkmıştır.⁹⁹⁰

Çifti ve hiçbir yeri olmayıp bekar olarak babasının yanında oturan çalışmaya muktedir kişilerden mücerred adında vergi alınırdı. Resm-i çift kapsamında değerlendirilen caba resmi de denilen resm-i mücerrette devlet bekar vergi mükellefini toprak esasına bağılı olarak değil emek kapasitesine göre vergilendirmiştir. Müslüman olan reayadan alınan çift, bennâk, mücerred ve caba vergileri her yılın 1 Mart'ında toprak sahibi tarafından toplanmıştır.⁹⁹¹ Caba ve Kara ile eş anlamlı kullanılan Mücerred resmi Tiflis tapu tahrir defterinde Resm-i Mücerred ve Resm-i Caba şeklinde kaydedilmiştir.

Gayri Müslimlerden resm-i çift yerine alınan arazi vergisi olan ispence vergisi alınmaktadır. Slavca "jupanitsa" kelimesinden ortaya çıktığı düşünölen ispence vergisine kapu resmi de denilmektedir. İspence vergisi, evli, bekar, dul, şehirli, köylü, topraklı ve topraksız bütün gayri Müslimlerden alınmaktadır.⁹⁹² İspence vergisi ile alakalı en eski kayıt 1432 tarihli Arvanid tapu tahrir defterinde 25 akçe olarak yer almaktadır.⁹⁹³ Gayri Müslim hane sahibi kişiden alınan bu vergi XVI. ve XVII. yüzyıllarda 20-30 akçe arasında değişmekteydi. Bir gayri müslim İslam'ı kabul ederek Müslüman olursa ispence vergisini bırakıp bennâk vergisi ödemesi kararlaştırılırdı. Çift resmi gibi kulluk vergisi olarak da adlandırılan ispence örfi bir vergidir. Başlangıçta Rumeli'de eyaletlerde uygulanan bu vergi zamanla Doğı Anadolu'da da uygulanmaya başlamıştır. İspence vergisi genel olarak timar sahibi tarafından toplanırken bazı istisnai yerlerde devlet hazinesine aktarılırdı. Çift vergisinde olduğu gibi bazı görevlerin yerine getirilmesiyle gayri müslim köylüler bu vergiden muaf olabilirdi. XVIII. yüzyılda yeni fethedilen İran eyaletlerinde de ispence vergisi kayıt altına alınmış ve en yüksek orana sahip vergilerden olmuştur. 1716 yılında Mora kanunnâmesine göre Hıristiyanlardan 25 Yahudilerden 125 akçe ispence alınıyordu.⁹⁹⁴ 1727 yılında hazırlanan tapu tahrir defterinde

⁹⁹⁰ Feridun Emecen, "Bennâk", s. 459.

⁹⁹¹ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 169-170.

⁹⁹² Halil İnalçık, "İspence", *DİA*, XXIII, 2003, s. 177.

⁹⁹³ Halil İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, 2. Baskı, Ankara 1987, s. XXXII.

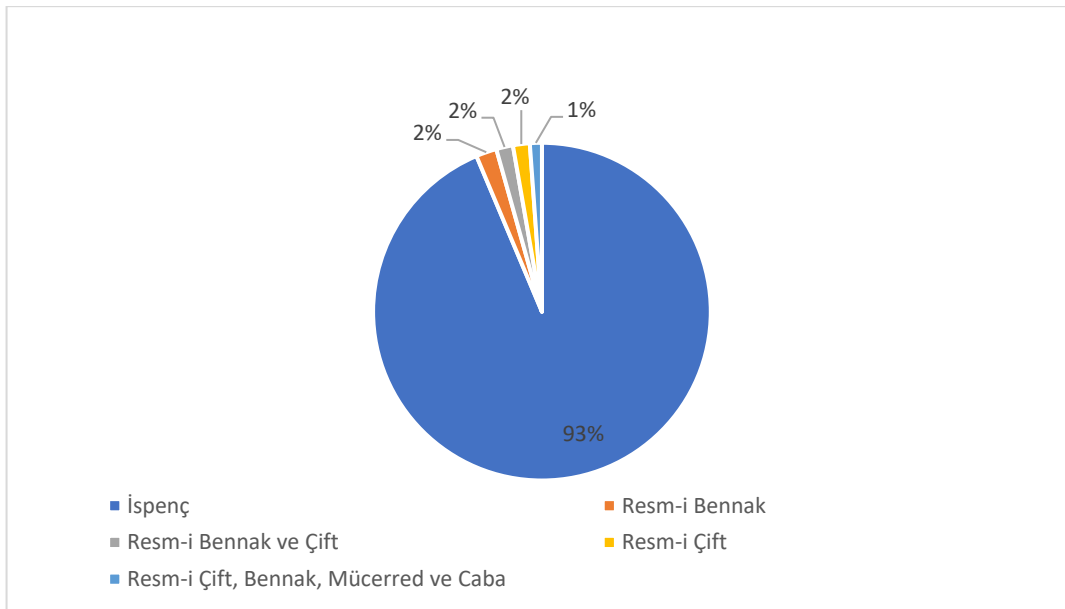
⁹⁹⁴ Halil İnalçık, "İspence", s. 177.

Gence eyaletinde ispençe 120 akçe olarak belirlenmişti. ⁹⁹⁵ Aynı şekilde ispençe vergisi Tiflis eyaletinde kişi başı 120 akçe olarak belirlenmiştir.

Tablo 46 ve 47 ile grafik 14'te Tiflis eyaleti kırsal kesimde kayıtlı ispençe, resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i mücerred ve resm-i caba verileri bulunmaktadır. Bu veriler tahrir defteri kırsalında yer alan tarım arazileri üzerinden alınan vergilerdir. Yekün veriler bu tablo ve grafikte değerlendirilmemiştir. Yekün verilerin dağıtımını sonrası oluşan yeni rakam ve grafikler oluşturulan modelleme aktarıldıktan sonra verilecektir.

Tablo 46: Tiflis Eyaletinde Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergiler

VERGİ KATEGORİSİ	897 TOPLAM AKÇE	900 TOPLAM AKÇE	TOPLAM AKÇE	897 Vergi Sayısı	900 Vergi Sayısı	Toplam Vergi Sayısı
İспенçe	731.117	1.602.308	2.333.425	276	374	650
Resm-i Bennâk	48.570	780	49.350	26	4	30
Resm-i Bennâk ve Çift	39.960		39.960	11		11
Resm-i Caba	8.730		8.730	29		29
Resm-i Çift	40.020		40.020	25		25
Resm-i Çift, Bennâk, Mücerred ve Caba	28.570		28.570	8		8
Resm-i Mücerred	9.670		9.670	33		33
Toplam	906.637	1.603.088	2.509.725	408	378	786

Grafik 14: Tiflis Eyaletinde Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergilerin Yüzdeler Oranı

⁹⁹⁵ BOA, TT.d., 903, s. 4.

Tablo 47: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergileri

LİVA	TOPLAM AKÇE
TİFLİS	582.877
SOMHİT	296.940
AKÇAKALE	-
KAZAK	26.820
GORİ	1.198.828 ⁹⁹⁶
MUHRAN	3.120
TİRYALİT	227.900
KAYGULU	173.240
TOPLAM	2.509.725

NAHIYE	TOPLAM AKÇE
BERATLI	362.617
DUMANİS	102.110
BAYDAR	118.150
DEMİRCİ HASANLI	-
SOMHİT	240.740
TAŞIR	20.280
PENBEK	35.920
AKÇAKALE	-
İNÇE	6.360
ÇUVAZ	6.600
AHSTABAD	13.860
TEREK	-
NEFS-İ GORİ	53.760
SİSAY	294.740
PETRE	88.168
İMLAHOR	687.640
KARAKALKAN ve ŞANSİ	74.520
MUHRAN	3.120
TİRYALİT	174.700
GUMARİT	39.280
GUÇARİT	13.920
KAYGULU	173.240
TOPLAM	2.509.725

⁹⁹⁶ Gori livasında kayıtlı bu miktarın 53.760 akçesi Gori ribatında yer alan kişilerden alınmıştır. Geriye kalan miktar ise Gori liva ve nahiyelerinden kaydedilmiştir.

Tiflis eyaletinde tarım arazilerinden alınan vergiler Müslümanlardan alınan resm-i çift ve türevleri olan bennâk, mücerred ve caba vergileri ile gayri müslimden alınan ispence vergisi olarak belirlenmiştir. Yukarıdaki tablolardan anlaşıldığı üzere bu vergi kategorisindeki vergilerin 2.333.425 akçeyle büyük oranda ispence olduğu anlaşılmıştır. Bu miktara göre kişi başı 120 akçe olan ispence vergisi alındığı bilindiği üzere toplam 19.446 kişi bu vergiyi vermektedir. Bu miktar içerisinde Tiflis merkezde bulunan Tiflis mukâtaaları içerisinde değerlendirilen 440.760 akçe ispence vergisi dahil değildir. Nefs-i Tiflis ve eyaletin diğer kırsal kesiminden toplanılan ispence miktarı değerlendirildiği zaman 2.774.185 akçe vergi toplanmıştır. Bu veriye göre tüm eyalette merkez ve kırsal birlikte toplanan ispence vergisi kişi sayısı 23.119'dur. Ancak bu vergilere yekün olarak kaydedilen vergiler dahil değildir.

Tapu tahrir defterinde kayıtlı olan resm-i çift ve türevlerinden toplam kayıtlı miktar sadece 176.300 akçedir. Grafik 14'ten anlaşıldığı üzere bu verilere göre tarım arazilerinden alınan vergilerin %93'ü ispence iken sadece %7'si resm-i çift ve türevleridir. Aradaki farkın bu kadar fazla olmasının sebebi Müslüman nüfusun çok az olması değil yekün vergiler kısmında bahsedilen vergi unsurlarının her birinin akçesinin yekün olarak kaydedilmesidir. Yekün kısmında bahsedildiği üzere Akçakale livası, Demirci Hasanlı ve Terek nahiyeleri vergisinin tamamı yekün olarak kaydedilmiştir. Bu yerleşim yerlerinin tamamı Müslüman olduğu bilindiğine göre Tiflis eyaletinde bu liva ve nahiyeler yanında diğer yekün olarak verilen liva ve nahiye gelirleri arasında resm-i çift vergisi bulunmaktadır. Oluşturduğumuz veritabanı ile tahmini olarak elde edilen resm-i çift ve türevlerinin değerleri tahmini olarak oluşturulmuştur.

Tablo 48:Modelleme Sonrası Oluşan İspence Vergisinin Toplamı ve İspence Ödeyen Kişilerin Sayısı

İspence	Akçe	İspence Miktarına Göre Nefer Sayısı
Kırsal Kesimden Alınan İspence	2.333.425	19.445
Kırsal Kesimden Alınan Modelleme Sonrası İspence	327.240	2.727
Kırsal Kesimden Modelleme Sonrası Alınan Toplam İspence	2.660.665	22.172
Merkezden Alınan İspence	440.760	3.673
Toplam	3.101.425	25.845

Yekün vergilerin dağıtımı ile alakalı oluşturduğumuz modellemeye göre Yekün olarak kaydedilen yerleşim yerinde yer alan *nefer sayısı x 120 akçe* ile ispencenin tam verisi ortaya çıkarılmıştır. Yekün vergiler arasında yer alan 2.727 kişi 120 akçe ispence vergisi ödemiştir. Yekünler içerisinde yer alan ispence vergisi bu durumda yaklaşık olarak 327.240 akçe olarak

hesaplanmıştır. Böylece ispence vergisinin yekünleri dağıtılmış hali 3.101.425 akçe ve 25.845 kişidir.

Resm-i Çift, Resm-i Bennâk, Resm-i Mücerred ve Resm-i Caba olarak Müslümanların ödediği tarım arazi vergilerinde ise şu şekilde bir modelleme geliştirilmiştir. Eyaletin tamamında toplam neferden gayri müslim nefer çıkarıldıktan sonra ortaya çıkan Müslüman neferin resm-i çift ödediği belirlenmiştir. Tiflis tapu tahrir defterlerinde başta da belirtildiği üzere kanunnâme yer almadığı için Müslümanların ödediği arazi vergisinin miktarı belli değildir. Ancak biz eldeki veriler az da olsa oluşturduğumuz örneklem ile hane başı resm-i çift vergisinin ortalama 100 akçe, bennâk vergisinin 60 akçe, mücerred vergisinin 30 akçe ve caba vergisinin 10 akçe olduğunu tespit ettik. Böylece aşağıda parantez içinde formüle ettiğimiz sayının toplamı Tiflis eyaletinde Müslümanlardan alınan çift vergisi ve türevlerini bize vermektedir. (Müslüman hane sayısı $\times$ 100+bennâk sayısı $\times$ 60+mücerred sayısı $\times$ 30)

Bu formüle göre Resm-i Çift: 5.944×100 : 594.400 akçe

Bu formüle göre Resm-i Bennâk: 2.997×60 : 179.820 akçe

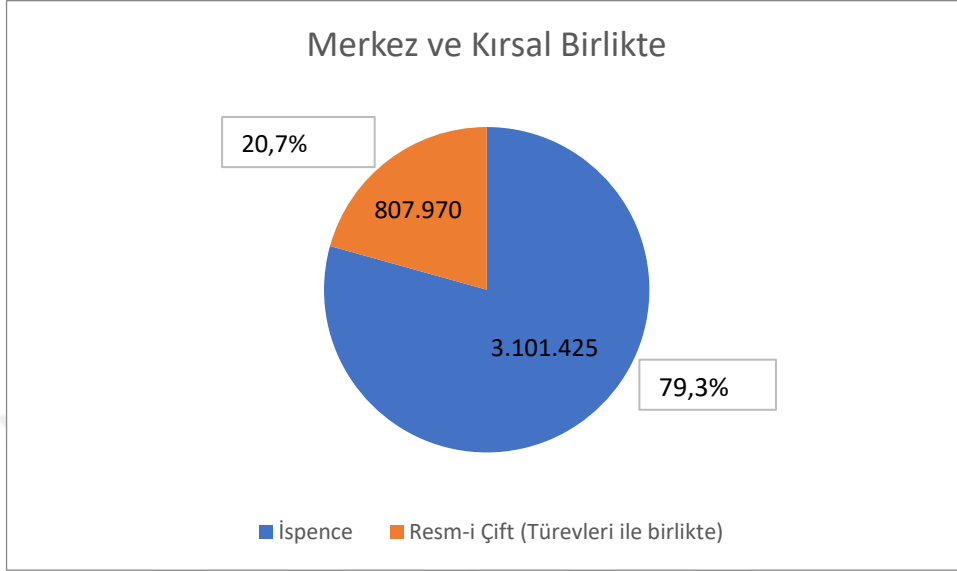
Bu formüle göre Resm-i Mücerred ve Caba: 1.125×30 : 33.750 akçedir.

Tablo 49: Tiflis Eyaleti'nde Müslümanlardan Alınan Arazi Vergileri (Modelleme Sonrası)

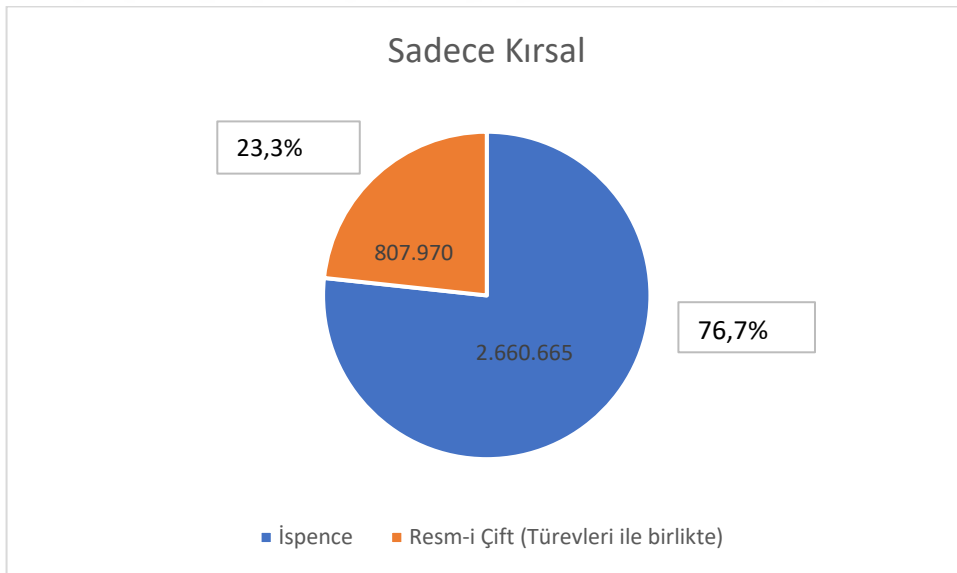
Resm-i Çift ve Türevleri	Akçe	Resm-i Çift Miktarına Göre Nefer Sayısı
Resm-i Çift	594.400	5.944
Resm-i Bennâk	179.820	2.997
Resm-i Mücerred ve Caba	33.750	1.125
Toplam	807.970	10.066

Modelleme sonrası Tiflis eyaletinde Müslümanlardan alınan toplam tarım arazi vergisi böylelikle 807.970 akçedir. Nefs-i Tiflis'le birlikte ispence vergisi ise toplam 3.101.425 akçe olup Tiflis eyaletinin kırsal kesiminden alınan ispence miktarı 2.665.465 akçedir. Aşağıda bulunan grafiklerden de anlaşıldığı üzere yekünleri belirli bir mantık sayesinde tarım arazilerinden alınan vergilere dağıtıldığında Müslümanların %7 olan vergi ödemeleri merkez ve kırsal birlikte tüm değerler toplandığında %20,7'ye çıkmıştır. Sadece kırsal alan oranlarına bakıldığında ise Müslümanların ödedikleri tarım arazisi vergileri %23,3 olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki bu veriler tahmini olarak doğru veriye en yakın sonuçları oluşturmak amacıyla modellenmiştir. Büyük veri olarak bulunan tapu tahrir defterlerinin çeşitli

metotlarla analiz edilmesi sonucu ortaya çıkan bu verilerde hata payı %5+ %5- yönde seyredebilir.

Grafik 15: Tiflis Eyaletinde Tarım Arazilerinden Alınan Vergilerin Oranı (Modelleme Sonrası)

Grafik 16: Tiflis Eyaletinde Tarım Arazilerinden Alınan Vergilerin Oranı (Modelleme Sonrası)

Tiflis eyaletinde tarım arazilerinden alınan vergiler merkez ve kırsal birlikte hesaplandığında toplam 3.909.395 akçedir. Sadece kırsal veriler toplandığı zaman ise bu miktar 3.468.635 akçedir. Tiflis eyaleti kırsal kesimden toplanan toplam vergi 14.315.076 akçe

olduğuna göre eyaletin toplam vergisinin %24,2'sini tarımsal araziden alınan vergiler oluşturmaktadır. Yekn vergiler dağıtılmadan önce %17,5 olan bu oran yekn vergiler dağıtıldıktan sonra %24,2'ye yükselmiştir.

İspence vergisi için yekn vergilerden 327.240 akçe alınırken 631.670 akçe toplam ise 958.910 akçe yeknden kurtarılarak vergi unsurlarına eklenmiştir.

4. TARIMSAL FAALİYETLER VE TARIM MAHSULLERİNDEN ALINAN VERGİLER

Osmanlı iktisadi sistemi daha önce bahsedildiği üzere tarıma dayalı bir ekonomiye sahipti. Tarım arazilerini rakabesi kendinde kalmak şartıyla kullanımını köylülere ırsi yolla miras bırakabilecekleri şekilde vergilendiren devlet bu topraklardan elde edilen mahsulleri aynı ve nakdi olarak vergilendirmiştir. Sabit ve düz oranlı bir vergi olan şr vergisi tarımsal faaliyetlerden alınan en önemli vergidir.

Osmanlılar timar düzeni ve çift hane sisteminin uygulandığı tahriri yapılan bütün eyaletlerde toprak ürünlerinden alınan bir şer'î vergi olan şr vergisi tahsil etmekteydi. İslam geleneğinden tevarüs eden bir vergi türü olan uşr yani şr Osmanlılarda müslim ve gayrimüslim herkesten toplanırdı. şr vergisi demek kısaca tarım ürünlerinden devletin belirli bir oranda belirli bir eyalette elde ettiği gelirdir.⁹⁹⁷

Klasik ağda bir tarım toplumu olan Gürcistan ve burada tesis edilmiş olan Tiflis eyaletinde en önemli gelir kalemini tarımsal faaliyetler ve tarım ürünleri oluşturmaktaydı. Her bir yerleşim yerinde kayıtlı olan Hınta, şair, avdar ve Erzen eyaletin en önemli gelir kalemindendir. Hububat, bakliyat ve eltik gibi ürünler şre tabi olmuş ve dirlik sahibi tarafından devlet tarafından belirlenen muayyen zamanlarda muayyen miktarlarla belirlenmiştir.⁹⁹⁸ Tiflis eyaleti kanunnâmesinin mevcut durumda bulunmayışından dolayı her bir üründen ne kadar şr vergisi alındığı maalesef tespit edilememiştir. Ancak genel Osmanlı adeti ve çevresinde bulunan Gence gibi eyaletlerden örneklerle 1/10 ve 1/5 oranında ürünlerden vergi alındığı dşnlmektedir. Tarım ürünlerinden alınan bir diğer vergi grubu şr-i bâğât, şr-i bostan ve şr-i meyve gibi dayanıklı olmayan muhafazası zor olan matrahı ve oranı kanunlarla belirlenen sabit miktarlı ve nakdî olarak tahsil edilen vergilerdir. Tiflis eyaleti kanunnâmesi

⁹⁹⁷ Mehmet Erkal, "şr", *DİA*, XXXIV, 2007, s. 97-100; Ahmet Tabakoğlu, "şr (Osmanlılar)", *DİA*, XXXIV, 2007, s. 100-103.

⁹⁹⁸ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 182-183.

mevcut olmadığından yine bu matrahlar hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak bu ürünlerden elde edilen gelir ve tapu tahrir defterindeki verilerden yola çıkarak Tiflis eyaleti tarım ürünleri ve tarımcılığı hakkında bilgi sahibi olunacaktır.

Evliya Çelebi Tiflis'in taneli buğdayının en beğenilen ürünlerinden olduğunu has ve beyaz ekmeği ve şeftalileri ile meşhur olduğunu belirtmiştir. Çelebi'ye göre pamuğu ve ipeği yeterince olmayan Tiflis'te hububat ve sebzeler beğenilen ürünlerdendir. Sulu üzümü ve şeftalisi gibi meyveleri meşhurdur.⁹⁹⁹ Gürcistan'ın doğusunda mısır, tütün, üzüm ve dut gibi meyveler üretilirken Gori'de elma yetiştiriciliği gelişmiştir. Ülkenin güneyinde hayvancılık yapılır. Kaheti yaylasında ise sebze ve meyvecilik yapılır. Yer altı servetleri bakımından ülke çok zengin değildir. Tiflis'te ipek Gori'de pamuklu dokuma yaygındır.¹⁰⁰⁰ Günümüzde bile ekonomisi tarım ve hayvancılığa bağlı olan Gürcistan bölgesinde Osmanlıların hakimiyet dönemi olan 1723-1735 tarihleri arasında en önemli gelir kaynağı şüphesiz tarım ürünlerinden alınan vergilerdir.

Osmanlılarda öşr vergisinin şeri bir yönü bulunmakla beraber Barkan'a göre öşür adı altında alınan tarım ürünü vergileri Müslüman veya gayrimüslim ayrımı yapılmadan mirî araziye tasarruf eden bütün reayadan alınmaktadır. Öşür vergisinin matrahı tarım ürününün dayanıklılık ve ehemmiyeti ile toprağın verim durumu, sulama ve iklim şartlarına bağlı olarak değişmektedir. Öşr vergisi verginin alındığı bölgenin örfünden tecrübe ve teamüllerinden faydalanılarak her liva, nahiye hatta köylere göre ayrı oranlarda belirlenmektedir.¹⁰⁰¹

Osmanlı sisteminde öşr vergisi has, zeâmet ve timar olarak toprağı elinde bulunduran sahib-i arz denilen sipahiler tarafından toplanmaktadır. Öşr vergisi toprağa konu bir vergi olduğu için mevsimlerle ve hasat zamanına göre toplanır belirli bir vakti yoktur. Öşr vergisi toprağı tasarruf eden reaya için bir toprak rantı olup doğrudan sipahiye ödenirdi. Aynı yani ürün olarak ödenen rant, sahib-i arz hem nakit-rant üzerinde enflasyonun yol açtığı olumsuzluklardan korumaktadır.¹⁰⁰²

Erken dönem Osmanlı toplumu için en önemli gıda kaynağı buğday yani "hınta"dır. Arapça buğday manasına gelen Hınta bazı defterlerde öşr-i gendüm gibi ifadelerle kullanılsa da Tiflis tahrir defterlerinde sadece Hınta kelimesi kullanılmıştır. Tahrir defterinde hasıla kısmında verilen vergi unsurlarından ilki ispence ya da resm-i çift olup hemen ardından neredeyse

⁹⁹⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 368.

¹⁰⁰⁰ Davut Dursun, "Gürcistan", s. 311.

¹⁰⁰¹ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu Zirai Kanunlar*, s. 282-283.

¹⁰⁰² Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 180-181.

istisnasız sonra ilk olarak Hınta gelmiştir. Hınta vergisinden sonra ise hayvan yemi olarak kullanılan şair yani arpa, bundan sonra ise hem yiyecek hem hayvan yemi olan erzen yani darı vergisi kayıt altına alınmıştır. En yüksek gelire sahip olan arazi vergisi ve tarım mahsullerinden hınta, şair, çavdar ve erzen vergileri kile olarak miktarı ve akçe olarak bahası tahrir defterinde kaydedilmiştir. Böylelikle bu hububatların kile olarak değeri ve nakit olarak yani akçe olarak kıymeti tahrir defterlerinden anlaşılmıştır. Bu vergiler dışında yer alan tarım mahsullerinden öşr-i çeltik ve öşr-i penbe vergisi bu ilk dört sıradakilere göre düşük seviyede kalmıştır. Bunların haricinde yer alan öşr-i ceviz ve öşr-i soğan mercimek ve fillice (nohud) vergileri çok düşük miktarda da olsa Tiflis eyaletinde yer almıştır. Aynî yani ürün olarak tahsil edilen bu vergiler Osmanlıların eyalette askerlerin ve hayvanların ihtiyacı olan zahireyi sağlaması açısından büyük öneme sahiptir.

Çeltik tarımı için su arklarına ve belirli miktarda sermaye yatırımına ihtiyaç vardır. Çeltükçi denilen ve özel statüleri ile çeltik ekiminde usta olan köylüler çeltik üretimini gerçekleştirirken devlet tarafından yarıcı denilen denetleyici kişi çeltik ekimini denetlemiştir. Çeltik enhârı denilen arazilerde yapılan pirinç ekiminde toprak sahibi tohum, su ve toprağı sağlar köylü ise işçiliğini yapmaktadır. Bu tarz çeltik ekiminde ürünün yarısını sahib-i arz diğer yarısını reaya almaktadır. Padişah ve şehzade haslarına ait olan topraklarda ise yetiştirilen pirinç ürününün 2/3'ü padişah ya da şehzade hassına 1/3'ü reayaya verilirdi.¹⁰⁰³ Tiflis'te öşri çeltik sadece 897 numaralı defterde 32 yerleşim biriminde kayıt altına alınmıştır. Çeltik kayıtlarının 29'u Baydar nahiyesinde¹⁰⁰⁴ yer alırken Beratlı¹⁰⁰⁵, Dumanis¹⁰⁰⁶ ve Somhit¹⁰⁰⁷ nahiyelerinde birer köyde çeltik kaydı bulunmaktadır. Toplam 115.577 akçe çeltik vergisi kaydedilen Tiflis'te çeltik vergisinin diğer tarım mahsullerine göre oldukça az olduğu tespit edilmiştir.

Tahrir defterinde yer alan tarım mahsulleri hem akçe hem de kıymet olarak değerleri verilmiştir. Osmanlı iktisadi yapısının temel taşı olan tarım mahsullerinin bu şekilde kayıt altına alınarak vergilendirilmesi sıkı bir denetim ile kayıt altına alınmıştır. Hububat ürünlerinin miktarı ve kıymeti yanında narh/narh-ı ruzi denilen fiyatları akçe üzerinden belirlenmiştir. Narh-ı ruzi ürünlerin değerleri ile ilgili devletin belirlediği fiyattır.¹⁰⁰⁸ Tarım ürünlerinin bu

¹⁰⁰³ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 235.

¹⁰⁰⁴ Baydar nahiyesinde çeltik vergisinin kaydedildiği köy ve cemaat isimleri şu şekildedir; Karye-i Lalehan, Korçubaşı, Molla Hasan, Beykendi 1, Alemdarlı, Emirhanlı 1, Padar, Diğer Padar, Kürd Yolukulu, Kürd Camallı, Taşdemir, Haydarlı 1, Mürşidli, Halefli, Zülfükarlı, Mahmudlu, Ahmedli, Kurdlar, Kopukışlağı, Ağa Emirhasanlı, Emirli, Kaçar, Şihatlı, Ali Piri Oğlu Emirhasanlı, Deliler, Cemaat-ı Çelebili, Cemaat-ı Emirhaslı, Cemaat-ı Muğanlı.

¹⁰⁰⁵ Karye-i Celayir'de bulunmaktadır.

¹⁰⁰⁶ Karye-i Soğanlık'ta bulunmaktadır.

¹⁰⁰⁷ Karye-i Cala 1'de bulunmaktadır.

¹⁰⁰⁸ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 183.

narh ve kıymet değerleri liva ve nahiyelere göre değişkenlik gösterse de Tiflis tapu tahrir defterlerinden özellikle ilk dört sırada yer alan vergiler hakkında bilgi bulunmuştur. Hınta vergisinin narh değeri genel olarak ortalama 20 akçe, şair, çavdar ve erzen vergisinin narh değeri ise ortalama 15 akçe olduğu tespit edilmiştir. Tiflis eyaletinde tapu tahrir defteri veritabanı 2'den elde edilen analizlere bakıldığında yekünler hariç olarak verilen hınta vergisi aşağıdaki tablodan görüleceği üzere 2.302.106 akçedir. Buğdayın akçe olarak değer bu miktar iken kile olarak kıymeti ise yaklaşık olarak 115.105 kiledir. Tarım mahsullerinden arpanın 1.205.456 akçe değeri 80.364 kile kıymeti, çavdarın 417.060 akçe para değeri 27.804 kile kıymeti, erzenin 547.668 akçe değeri 36.511 kile kıymeti bulunmaktadır.

Öşr vergilerinden olan öşr-i bağat vergisi 958.532 akçe ile Tiflis eyaletinde tarım mahsullerinden elde edilen en yüksek üçüncü sırada yer alan vergidir. Toplam 353 yerleşim biriminde kaydedilen öşr-i bağat vergisinden anlaşıldığı üzere Kartli bölgesinin en meşhur tarım mahsullerinden üzüm bağları bulunmaktadır. Şarap ve içki yapımında eskiçağlardan itibaren kullanılan üzüm bağları bölgenin en önemi tarımsal ürünü olmuştur.

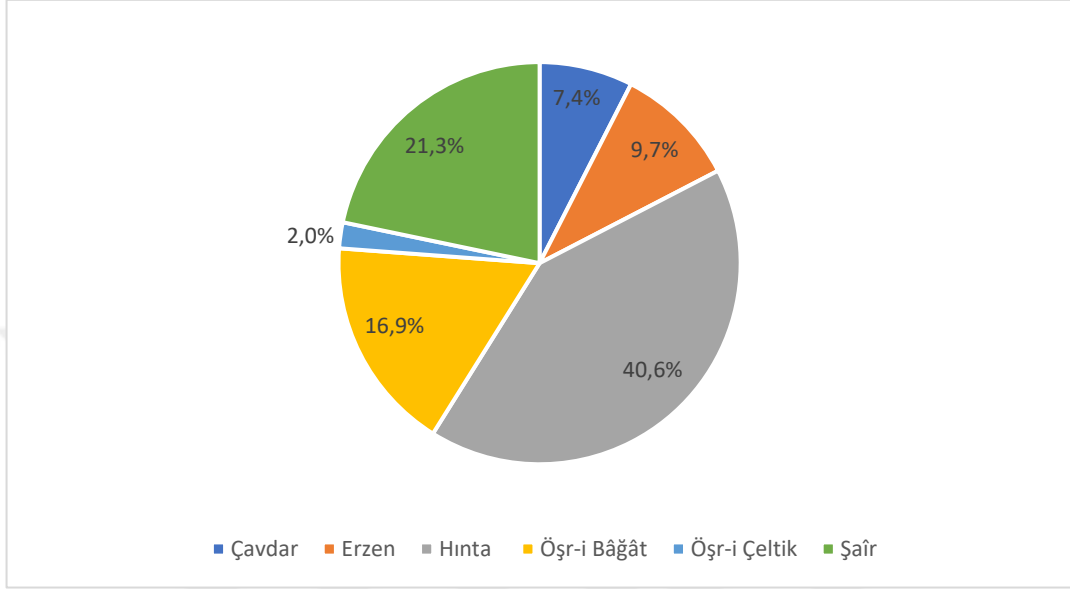
Tablo 50: Tiflis Eyaletinde Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler

VERGİ KATEGORİSİ	897 TOPLAM AKÇE	900 TOPLAM AKÇE	TOPLAM AKÇE	897 Vergi Sayısı	900 Vergi Sayısı	Toplam Vergi Sayısı
Hınta	1.076.000	1.226.106	2.302.106	321	373	694
Şair	568.981	636.475	1.205.456	321	373	694
Çavdar	209.165	207.895	417.060	320	340	660
Erzen	279.197	268.471	547.668	320	339	659
Bâc-ı Bâzâr	8.150	2.100	10.250	2	3	5
Bâc-ı Ubur		10.000	10.000		1	1
Bağça-i Dut	7.450		7.450	5		5
Fillice ¹⁰⁰⁹		40.295	40.295		34	34
Mercimek	400	600	1.000	1	2	3
Öşr-i Bâğât	429.496	529.036	958.532	120	233	353
Öşr-i Bostan	12.505	6.510	19.015	51	9	60
Öşr-i Ceviz	1.350		1.350	2		2
Öşr-i Çeltik	115.577		115.577	32		32
Öşr-i Meyve ¹⁰¹⁰	1.150	16.080	17.230	8	92	100
Öşr-i Penbe	14.029		14.029	37		37

¹⁰⁰⁹ Farsça nohut manasına gelen Fillice kelimesi kâtip tarafından tercih edilmiştir. Sadece Kaygulu nahiyesi Kazançi köyünde Nohud kelimesi kayda geçmiştir. Bu kayıt Fillice'ye eklenmiştir.

¹⁰¹⁰ Tarım ürünlerinden alınan en önemli vergilerden olan Meyve vergisi defterde genel olarak Öşr olarak yazılmıştır. Ancak Sisay nahiyesi Kirzesthev köyünde Resm-i Meyve şeklinde geçmiştir. Bu kayıt Öşr-i Meyve kısmında değerlendirilmiştir.

Öşr-i Soğan	4.000		4.000	1		1
Zeğrek		300	300		1	1
Toplam	2.727.450	2.943.868	5.671.318	1.541	1.800	3.341

Grafik 17: Tiflis Eyaletinde Tarım Ürünlerinden Alınan Vergilerin Yüzdeler Oranı

Tablo 51: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Tarım Ürünlerinden Alınan Vergileri

LİVA	TOPLAM AKÇE
TİFLİS	1.722.860
SOMHİT	937.005
AKÇAKALE	-
KAZAK	67.585
GORİ	2.361.999
MUHRAN	16.366
TİRYALİT	308.488
KAYGULU	257.015
TOPLAM	5.671.318

NAHİYE	TOPLAM AKÇE
BERATLI	952.873
DUMANİS	279.211
BAYDAR	490.776
DEMİRCİ HASANLI	-
SOMHİT	830.955
TAŞIR	42.150
PENBEK	63.900

AKÇAKALE	-
İNÇE	20.015
ÇUVAZ	21.100
AHSTABAD	26.470
TEREK	-
Nefs-i Gori	43.600
SİSAY	675.125
PETRE	185.180
İMLAHOR	1.302.434
KARAKALKAN ve ŞANSİ	155.660
MUHRAN	16.366
TİRYALİT	247.710
GUMARİT	58.650
GUÇARİT	2.128
KAYGULU	257.015
TOPLAM	5.671.318

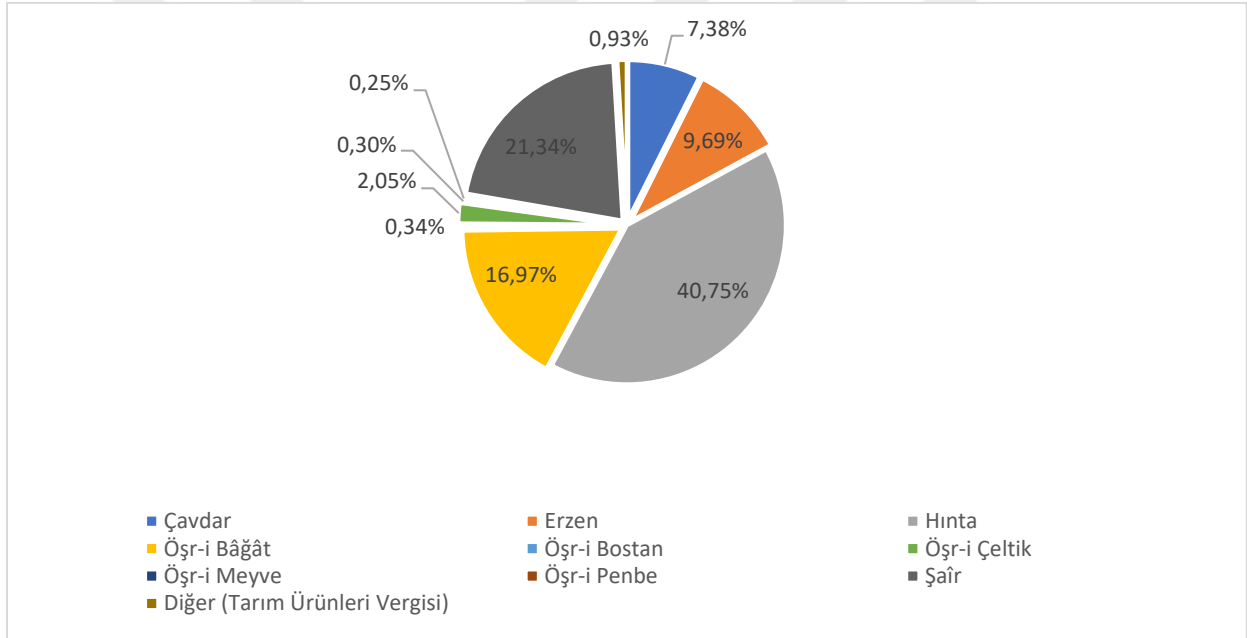
Tablo 49 ve 50’de yer alan tarım mahsullerinden alınan vergiler müstakil olarak verilen vergiler incelendiğinde ortaya çıkan verilerdir. Tiflis eyaleti tarım mahsullerinden alınan vergiler incelendiği zaman yekünler dağıtılmadan önce 5.671.318 akçe verginin bu kategoriden alındığı görülmüştür. Bu oran eyaletin toplam vergisinin %40’ına tekabül etmektedir. Bu oran ekonomisi tarıma dayalı olan erken modern devletler için genel olarak bu oranda gerçekleşmektedir. Güney Kafkasya ve Kartli bölgesinin de Osmanlı Devleti’nin diğer eyaletleri gibi ekonomisinin tarım arazileri üzerinden alınan vergiler ve tarım mahsullerinden alınan vergiler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yekün vergiler kısmında aktarıldığı üzere tarım mahsullerinden olan vergilere yekünler dağıtılırken her bir vergi unsurunun eyaletin toplam vergisine oranı oranında ekleme yapılmıştır. Tablo 51’den anlaşıldığı üzere ilk sütunda müstakil olarak verilen vergilerin değeri verilmiştir. İkinci sütunda ise vergi unsurunun eyaletin vergileri içerisinde yüzdelik dilimde tekabül ettiği oran nispetinde dağılımı verilmiştir. Üçüncü sütunda ise dağıtım sonrası o vergi unsurunun oluşan yeni dağılımda akçe değeri verilmiştir. Örneğin Çavdar resmi müstakil olarak 417.060 akçe olarak toplanmıştır. Çavdar vergisinin bu değeri eyaletin toplam gelirinin %5,33’üne tekabül etmektedir. Dağıtıma tabi 3.248.010 akçe’nin %5,33’ü toplam 173.066 oranında çıkmaktadır. Müstakil olarak verilen vergi unsurlarının bu dağıtım sonrası toplamıyla bu eyaletten tahmini olarak elde edilen vergi unsuru ortaya çıkarılmaktadır.

Tablo 52: Yekün Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Oluşan Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler

VERGİ TÜRÜ	Yekün Dağılımı Öncesi Toplam (Akçe)	Yekün Dağılımı (Akçe)	Dağıtım Sonrası Toplam (Akçe)
Hınta	2.302.106	955.296	3.257.402
Şaîr	1.205.456	500.223	1.705.679
Çavdar	417.060	173.066	590.126
Erzen	547.668	227.264	774.932
Öşr-i Bâğât	958.532	397.758	1.356.290
Öşr-i Bostan	19.015	7.891	26.906
Öşr-i Çeltik	115.577	47.961	163.538
Öşr-i Meyve	17.230	7.150	24.380
Öşr-i Penbe	14.029	5.822	19.851
Diğer (Tarım Ürünleri Vergisi)	74.645	-	74.645
Toplam	5.671.318	2.322.429	7.993.747

Grafik 18: Yekün Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Tarım Ürünlerinden Alınan Vergilerin Yüzdeleri Oranı

Tarım mahsullerinden alınan vergiler yekünler dağıtıldıktan sonra anlaşıldığı üzere yine en çok üretilen ve akçe olarak değeri en yüksek olan vergi sırasıyla Hınta, Şaîr, Öşr-i Bâğât, Erzen ve Çavdar'dır. Yaklaşık olarak 3.257.402 akçe geliri olan buğday vergisinden yaklaşık olarak 162.871 kile ürün elde edilmiştir. 1.705.679 akçe değeri olan arpa mahsulünden ise yaklaşık 113.712 kile ürün elde edilmiştir. 774.392 akçe değeri olan darı mahsulünden yaklaşık olarak 51.627 kile ürün elde edilmiştir. Çavdar mahsulünden ise 590.126 akçe gelir kaydedilirken yaklaşık olarak 39.342 kile ürün elde edilmiştir. Tarım mahsullerinden en çok elde edilen gelir olan öşr-i bâğât ise 1.356.290 akçe geliriyle eyaletin toplam gelirinin %9,5'ini

oluşturmaktadır. Bu oran en yüksek gelir olan hinta mahsulünde %22,8'e tekabül ederken şair mahsulünde %11,9'a denk gelmektedir. Eyaletin kategorilendirilmiş tüm verileri incelendiği zamanda görüleceği üzere tarım mahsullerinden alınan vergiler eyaletin en yüksek alınan vergileridir.

5. HAYVANCILIK VE TABİ OLDUĞU VERGİLER

Klasik orta çağ devletleri gibi ekonomisi tarıma dayanan Osmanlı Devleti'nin tarımla birlikte birbirini tamamlayan en önemli iktisadi faktör hayvancılık olmuştur. Osmanlı Devleti'nde köylü olarak yaşayan reyanın tarımdan sonra en büyük ekonomik faaliyeti hayvancılık olmuştur. Osmanlı reayasında yerleşik köylüler yanında hayvancılıkla geçimini sağlayan gruplar konargöçer olarak yaşayan perakende aşiret ve cemaatlerdir. Küçükbaş hayvanlardan koyun keçi gibi hayvanlar büyükbaş hayvanlardan manda ve benzeri hayvanlardan alınan vergiler hayvancılıktan alınan vergilerin başında gelmektedir. Gayrimüslim tebaanın yetiştirdiği domuz, köylünün arılardan elde ettiği ballar hatta nehir ve göllerden çıkarılan balıklar dahi hayvancılık vergisine tabi idi. Tiflis eyaletinde hayvancılık vergisine tabi olan küçükbaş hayvanlardan alınan adet-i ağnam, gayrimüslimlerden alınan domuz vergisi olan bidat-i hanâzir, bal ve balcılıktan alınan resm-i küvvere, hayvansal yağlarından alınan resm-i revgan vergileri alındığı tespit edilmiştir.

Güney Kafkasya'da bulunan Osmanlı eyaletlerinde genel olarak bir yaşam biçimi olarak konargöçer yaşayan aşiret ve cemaatlerin en büyük gelir kaynağı ve uğraşı küçükbaş hayvancılıktır. Osmanlılar küçükbaş hayvancılıktan resm-i ağnam, resm-i ganem ve adet-i ağnâm gibi adlarla vergi toplamaktadır.¹⁰¹¹ Tiflis tapu tahrir defterlerinde kanunnâme bulunmadığı için bu ağnam vergisine tabi koyun ve keçilerden adet başı kaç akçe vergi alındığı bilinmemektedir. Ancak aynı tarihli Gence tapu tahrir defterinde bir koyundan iki akçe vergi alındığı görülmektedir.¹⁰¹² Tiflis eyaletinde de ortalama bir küçükbaş hayvandan iki akçe vergi alındığı düşünülmektedir. Daima nakit olarak tahsil edilen ağnam vergisi matrahi tâdat usulü uygulanarak dolaysız ve sabit türlü bir vergi idi. Ağnam vergisi merkezi hazineye ait bir vergi olmakla birlikte timar sahiplerine tahsis edilmiştir. Tiflis mukataaları kısmında bahsedildiği üzere nefis-i Tiflis'ten elde edilen bâc-ı pay-ı ağnam vergisi 2.000 akçe Hâss-ı Hümâyûn vergisi olarak belirlenmiştir. Bize göre ağnam vergisi sahib-i arz yani toprak sahiplerine ödenen bir

¹⁰¹¹ Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *DİA*, 1998, I, s.478-479.

¹⁰¹² BOA, TT.d., 903, s. 4-6.

vergidir. Nitekim geçimlerini hayvan sürülerini otlatmakla geçiren konargöçerler için sürüleri köylünü toprağı gibidir. Ağnam vergisinin tahsil zamanı bölgeye göre değişsede hayvanların yavrulama dönemi olan Nisan ayı ve 1 Mart'ta olduğu düşünölmektedir. Kaza ve sancaklarla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında hayvancılık vergisinin bu kazaların toplam gelirine oranının genel olarak %2 ile %14 arasında değıştiğı görölmektedir.¹⁰¹³

Âdet-i ağnam vergisi Tiflis eyaletinde toplam 680 yerleşim yerinde müstakil bir vergi unsuru olarak 342.175 akçe olarak tespit edilmiştir. Ancak bu rakamın içerisinde Osmanlıların ağnam vergisinden en çok gelir elde ettiğı konargöçer cemaat ve aşiretler bulunmamaktadır. Daha önce bahsedildiğı üzere konargöçer grupların vergi unsurları müstakil olarak tek tek verilmemiş sadece yekün olarak verilmiştir. Bu sebeple ağnam vergisi ve diğere hayvancılıktan alınan vergilerin yekün veriler üzerinden oluşturduğumuz modelleme ile tahmini olarak yaklaşık değeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 51 ve Tablo 52'de yer alan bilgiler yekünler dağıtılmadan önceki müstakil hayvancılık vergilerinin verildiğı verilerdir. Bu veriler incelendikten sonra yekünlerin dağıtımından sonra ortaya çıkan yeni rakam ve değerlendirmeler aktarılacaktır.

Tiflis tapu tahrir defterinde bidat-i hanâzir olarak kaydedilen domuz resmi, resm-i huk, resm-i canavar ve resm-i hınzır gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Domuz başına iki ya da dört akçe vergi alınan bu vergi türü Tiflis eyaleti hayvancılık vergileri arasında 113.777 akçe ile üçüncü sırada yer almaktadır.¹⁰¹⁴ Hayvancılıktan alınan önemli vergilerden olan revgan yani tereyağı vergisi Tiflis eyaletinde 686 yerleşim yerinde müstakil olarak yer almış ve toplam 191.024 akçe vergi toplanmıştır. Tiflis tapu tahrir defterlerinde resm-i küvvere, resm-i kovan, öşr-i kovan gibi isimlerle 656 yerleşim yerinde yer alan bal vergisi toplam 81.557 akçe müstakil olarak kaydedilmiştir. Hayvancılığa bağı bir vergi türü olan çayır resmi de denilen resm-i kiyah, resmi yonca ile birlikte yazılmıştır. Resm-i giyah, resm-i yonca ve giyah gibi adlarla müstakil olarak kaydedilen bu otlak vergisi Tiflis eyaletinde müstakil 429 yerleşim biriminde 63.319 akçe ile kaydedilmiştir. Taze ot manasına gelen resm-i kiyah vergisi toprak sahibi olan görevliye verilirdi. Bazı kazalarda aynı olarak tahsil edilen bu vergi bazı sancaklarda ise nakdi olarak alınabilmektedir. Tiflis tapu tahrir defterinde akçe olarak kıymeti verilen bu verginin kanunnâmesi bulunmadığı için tahsil şekli ve miktarı diğere vergiler gibi tam olarak bilinmemektedir. Osmanlılar daha önce bahsedildiğı üzere göl ve nehirlerde bulunan balıklardan da vergi almaktadır. Resm-i Mâhi-i Kür ve Mâhi-i Kadid gibi Kür nehrinden alınan

¹⁰¹³ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüleri, İktisatçılar*, s. 198-199.

¹⁰¹⁴ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüleri, İktisatçılar*, s. 202.

vergiler mukâtaa olarak hâss-ı hümâyuna tahsis edilmişti. Muhran livasına bağlı Karye-i Esanihta'da¹⁰¹⁵ ise Mahsûl-i Şikar-i Mâhi adıyla 5.000 akçelik bir balık vergisi kaydedilmiştir. Yekûn vergiler dağıtılmadan önce Tiflis eyaletinde kayıtlı hayvancılık faaliyetlerinden alınan vergiler Tablo 52'de verilmiştir.

Tablo 53: Tiflis Eyaletinde Hayvancılıktan Alınan Vergiler

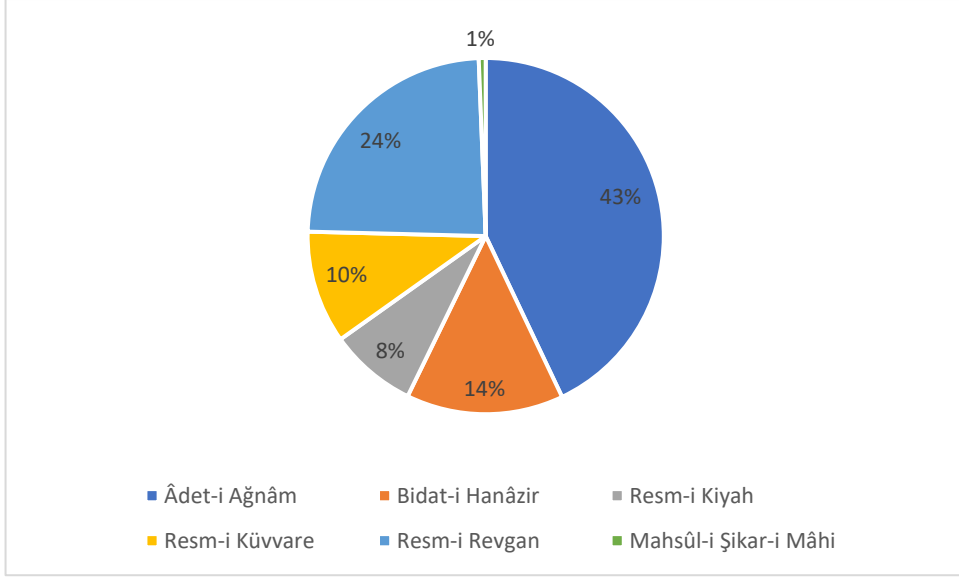
VERGİ KATEGORİSİ	897 TOPLAM AKÇE	900 TOPLAM AKÇE	TOPLAM AKÇE	897 Vergi Sayısı	900 Vergi Sayısı	Toplam Vergi Sayısı
Âdet-i Ağnâm	164.221	177.954	342.175	310	370	680
Bidat-i Hanâzir	56.283	57.494	113.777	273	372	645
Resm-i Kiyah ¹⁰¹⁶	29.555	33.764	63.319	258	171	429
Resm-i Küvvare ¹⁰¹⁷	40.028	41.529	81.557	295	361	656
Resm-i Revgan ¹⁰¹⁸	85.312	105.712	191.024	314	372	686
Mahsûl-i Şikar-i Mâhi		5.000	5.000		1	1
Toplam	375.399	421.453	796.852	1.450	1.647	3.097

¹⁰¹⁵ BOA, TT.d., 900, s. 410.

¹⁰¹⁶ Resm-i Kiyah vergisi içerisinde Resm-i Giyah 1 adet, Resm-i Yonca 1 adet, Resm-i Yonca ve Kiyah 17 adet olarak kaydedilmiştir. Oluşturduğumuz veritabanına göre Vergi Türü-2 adıyla Resm-i Giyah, Yonca, Yonca ve Kiyah vergilerinin tamamı 410 yerde geçen Resm-i Kiyah'la birleştirilmiştir. Toplam Resm-i Kiyah kaydı ise 429 yerde geçmektedir.

¹⁰¹⁷ Bal vergisi olarak bilinen bu vergi türü kayıtlarda üç türlü geçmiştir. Resm-i Küvvare 266, Resm-i Kovan 81, Öşr-i Kovan 14 adet kaydedilmiştir. Öşr-i Kovanların 13'ü Tiryalit nahiyesinde 1'i ise İmlahor nahiyesinde kayıt altına alınmıştır. Resm-i Kovanların ise 34'ü Kaygulu livasında 47 tanesi ise Tiryalit livasında kaydedilmiştir. Öşr-i Kovan ve Resm-i Kovan olarak kaydedilen vergi unsurlarının tamamı Resm-i Küvvare vergi türünde birleştirilerek değerlendirilmiştir.

¹⁰¹⁸ Revgan vergisi bazı yerleşim yerlerinde yarım yani nîm olarak toplanmıştır. Nîm revgan vergileri de Resm-i Revgan vergileri içerisinde değerlendirilmiştir.

Grafik 19: Tiflis Eyaletinde Hayvancılıktan Alınan Vergilerin Yüzdelik Oranı

Tiflis eyaletinde hayvancılıktan alınan vergilerin yekünler dağıtılmadan önce grafikler halinde incelendiği zaman en çok gelirin %42,9 ile âdet-i ağnâm vergisinden alınmaktadır. %24 oranla ağnâm vergisi resm-i revgan ve %14,3 ile domuz vergisi %10 ile bal vergisi takip etmektedir. Aşağıdaki tabloda ise liva ve nahiyelerden toplam alınan hayvancılık vergileri yer almaktadır.

Tablo 54: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Hayvancılıktan Alınan Vergileri

LİVA	TOPLAM AKÇE
TİFLİS	222.933
SOMHİT	137.756
AKÇAKALE	-
KAZAK	14.710
GORİ	308.597
MUHRAN	8.500
TİRYALİT	62.979
KAYGULU	41.377
TOPLAM	796.852

NAHİYE	TOPLAM AKÇE
BERATLI	142.371
DUMANİS	37.552
BAYDAR	43.010
DEMİRCİ HASANLI	-
SOMHİT	122.606

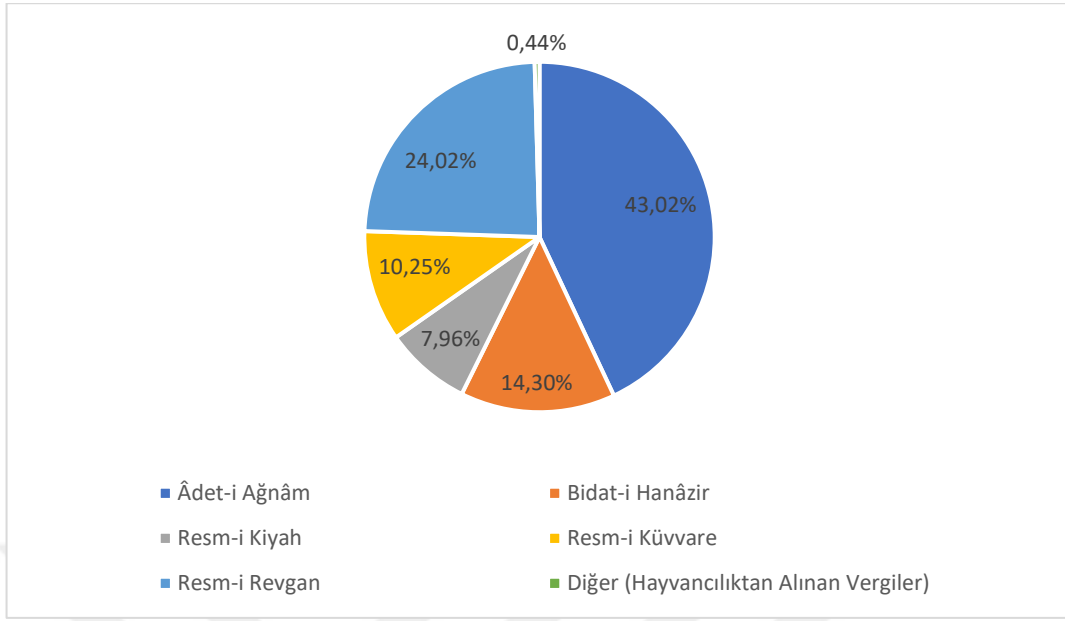
TAŞIR	5.740
PENBEK	9.410
AKÇAKALE	-
İNÇE	5.130
ÇUVAZ	3.560
AHSTABAD	6.020
TEREK	-
Nefs-i Gori	13.560
SİSAY	81.374
PETRE	28.537
İMLAHOR	167.806
KARAKALKAN ve ŞANSİ	17.320
MUHRAN	8.500
TİRYALİT	55.439
GUMARİT	6.395
GUÇARİT	1.145
KAYGULU	41.377
TOPLAM	796.852

Hayvancılıktan alınan vergiler yekün veriler değerlendirilmeden elde edilen gelirler değerlendirildiği zaman Tiflis eyaletinden toplam 796.852 akçe vergi kaydı bulunmaktadır. Bu verginin 308.597 akçesi Gori livasından 222.933 akçesi ise Tiflis livasından elde edilmiştir. Hayvancılıktan elde edilen gelirler bu miktarlar göz önüne alındığında eyaletin toplam vergilerin %6'sına karşılık gelmektedir.

Yekün vergilerin dağıtımını bir önceki tarım mahsulleri ürününden alınan vergiler ile aynı sistemle oluşturulmuştur. Hayvancılıktan alınan vergi unsurunun eyaletin toplam geliri içerisindeki yüzdelik dilimdeki oranı kadar yekün değerlerden ekleme yapılmış böylelikle hayvancılıktan alınan toplam vergiler yaklaşık olarak tespit edilmiştir.

Tablo 55: Yekün Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Oluşan Hayvancılıktan Alınan Vergiler

VERGİ TÜRÜ	Yekün Dağılımı Öncesi Toplam (Akçe)	Yekün Dağılımı (Akçe)	Dağıtım Sonrası Toplam (Akçe)
Âdet-i Ağnâm	342.175	141.991	484.166
Bidat-i Hanâzir	113.777	47.214	160.991
Resm-i Kiyah	63.319	26.275	89.594
Resm-i Küvvare	81.557	33.843	115.400
Resm-i Revgan	191.024	79.268	270.292
Diğer (Hayvancılıktan Alınan Vergiler)	5.000	-	5.000
Toplam	796.852	328.592	1.125.444

Grafik 20: Yekün Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Hayvancılıktan Alınan Vergilerin Yüzdelik Oranı

Tiflis eyaletinde hayvancılıktan alınan vergiler en çok 484.166 akçe ile âdet-i ağnâm vergisi olmuştur. Âdet-i ağnâm vergisi bu oranıyla hayvancılık vergisinin %43,02'sine tekabül etmektedir. Küçükbaş hayvanlardan alınan vergilerin yanında gayrimüslim nüfusu yoğunlukta olan Tiflis eyaletinde hıncır/domuz vergisi 160.991 akçe olarak toplanmıştır. Yağ vergisi olarak geçen resm-i revgandan ise 270.292 akçe vergi toplanmıştır. Yüzdelik dilimde Revgan vergisi %24,02'sine, domuz vergisi ise %14,30'a karşılık gelmektedir. Bal vergisi ise 115.400 akçe değeri ile hayvancılıktan alınan vergilerin %10,25'ine karşılık gelmektedir.

6. BÂD-I HEVÂ VERGİLERİ

Bâd-ı Hevâ kelimesi Osmanlı maliye terimi olarak en sık kullanılan kelimelerdendir. Zuhurata bağlı olarak tahakkuk edilen ve belirli bir tahsil zamanı olmayan vergiler için kullanılmaktadır. Arapça eş anlamlısı olan tayyârât kelimeside tapu tahrir defterlerinde kullanılmakta ve yekün vergiler içerisinde bâd-ı hevâ vergileri tayyarat-ı sâire olarak geçmektedir. Bâd-ı Hevâ vergisinin kaynağı örfidir. Verasetle alakalı olan bâd-ı hevâ vergileri ise şer'i vergi hüviyetine bürünür. Mufassal tapu tahrir metinlerinde yerleşim yerleri, cemaat ve aşiretlerin gelir dökümünün verildiği kısımda genel olarak en son kalemi bâd-ı hevâ

oluşturmuştur.¹⁰¹⁹ Tiflis tapu tahrir defterlerinde de bu usul üzere bâd-ı hevâ vergileri kaydedilmiştir.

Bâd-ı Hevâ tek başına ayrı bir kalemde bir vergi gibi görünse de Osmanlı kanunnâmelerinden anlaşıldığı üzere birden fazla resim için bu ibare kullanılmıştır. Mora kanunnâmesinden anlaşıldığı üzere “resm-i arûs, cürm ü cinayet, tapu-yı zemîn, hariçten gelip kışlayanlardan alınan vergi, deştbanı, tütün resmi” bunların tümüne bâd-ı hevâ denilmektedir.¹⁰²⁰ Tiflis tapu tahrir defterinde Mora ve diğer eyaletlere benzer şekilde bâd-ı hevâ vergileri sekiz-dokuz unsurdan oluşmaktadır.

Tiflis tapu tahrir defterlerinde bâdı hevâ vergileri hasıl kısmında “Resm-i Arûsâne”, “Deştbanı ve Tapuy-ı Zemin”, “Resmi Kışlak”, “Resm-i Kışlak-ı Ez-Hâriç”, “Resm-i Yatak” ve “Resm-i Yaylak” şeklinde geçmektedir. Her yerleşim biriminin genelde en sonunda ise Bâdı Hevâ ile başlayan uzun bir şekilde geçen vergi türü bu türün en çok kaydedildiği vergisidir. “Bâdı Hevâ Tamamı” şeklinde kavramlaştırdığımız bu vergiler defterde şu şekilde geçmektedir: “Bâd-ı Hevâ, Cürm-ü Cinayet, Yava, Kaçgun, Beytü’l- Mâl-i Âmme ve Hassa, Mâl-i Gâib ve Mâl-i Mefkûd”, “Bâd-ı Hevâ ve Tapu-yı Zemin”, “Bâd-ı Hevâ, Cürm-ü Cinayet, Bâd-ı Hevâ ve Tapuy-ı Zemin be Deştbanı”, “Nısf-ı Bâd-ı Hevâ ve Tapu-yı Zemin be Deştbanı”. Yekünler dağıtılmadan önceki müstakil olarak kaydedilen bâd-ı hevâ vergi unsurları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 56: Tiflis Eyaletinde Bâd-ı Hevâ Vergileri

VERGİ KATEGORİSİ	897 TOPLAM AKÇE	900 TOPLAM AKÇE	TOPLAM AKÇE	897 Vergi Sayısı	900 Vergi Sayısı	Toplam Vergi Sayısı
Bâd-ı Hevâ Tamamı ¹⁰²¹	92.323	182.234	274.557	321	379	700

¹⁰¹⁹ Halil Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, *DİA*, IV, s. 416.

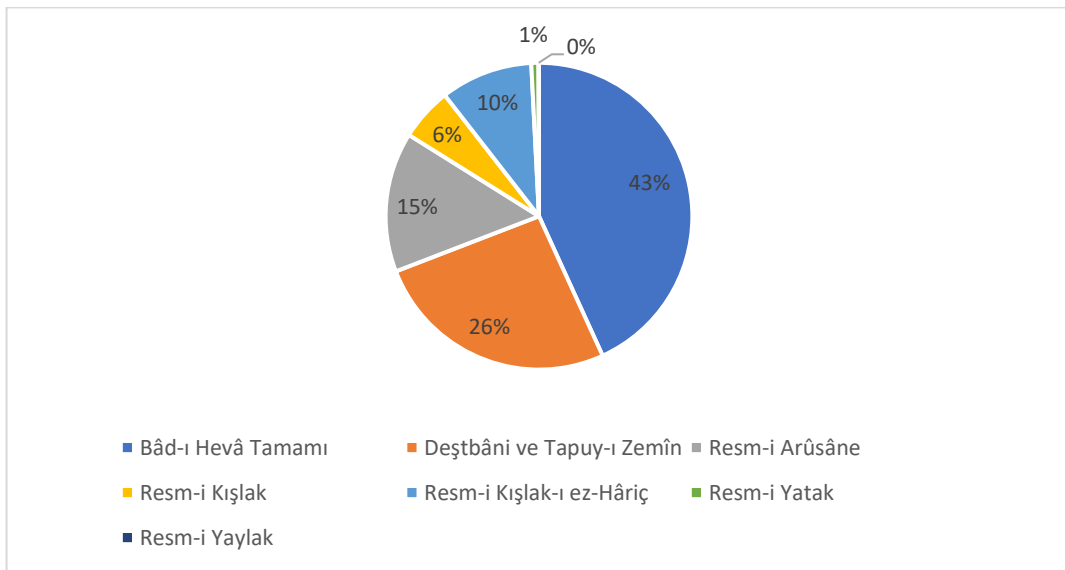
¹⁰²⁰ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 205.

¹⁰²¹ Bâd-ı Hevâ vergileri birden fazla çeşitte tapu tahrirde kaydedilmiştir. 897 numaralı tapu tahrir defterinde Bâd-ı Hevâ, Cürm ü Cinayet, Yava, Kaçgun, Beytül-mâl-i âmme ve hassa şeklinde kaydedilen vergilerin adet toplamı 225’tir. (Bâd-ı Hevâ ve Tapuy-ı Zemîn be Deştbanı 25 kez, (Bâd-ı Hevâ ve Tapuy-ı Zemîn ve ...) 4 kez, (Bâd-ı Hevâ, Cürm ü Cinayet) 2 kez girilmiştir. Bâd-ı Hevâ vergilerinin bir kısmı Nısf-ı (yarısı) şeklinde girilmiştir. Nısf-ı Bâd-ı Hevâ ve Tapuy-ı Zemin be Deştbanı adıyla toplamda 63 veri girilmiştir. 900 numaralı tapu tahrir defterinde Bâd-ı Hevâ, Cürm ü Cinayet, Yava, Kaçgun, Beytül-mâl-i Âmme ve Hassa şeklinde kaydedilen vergilerin adet toplamı 360’tir. (Bâd-ı Hevâ, Cürm ü Cinayet, Yava, Kaçgun) 4 kez, (Beytül-mâl-i âmme ve hassa) 5 kez, (Nısf-ı Bâd-ı Hevâ) 7 kez girilmiştir. (Bâd-ı Hevâ, Cürm ü Cinayet), (Bâd-ı Hevâ ve Tapuy-ı Zemin be Deştbanı) şeklinde ise sadece birer adet girilmiştir. Vergi analizleri yapılırken Bâd-ı Hevâ vergilerini tek bir kayıt altına almak için **Bâd-ı Hevâ Tamamı** şeklinde bir isimlendirme verilmiştir. Bu isimlendirmeden Bâd-ı Hevâ vergilerinden çoğunluk olan Bâd-ı Hevâ, Cürm ü Cinayet, Yava, Kaçgun, Beytül-mâl-i âmme ve hassa şeklinde olan kayıtlar olduğu anlaşılmalıdır.

Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn ¹⁰²²	66.442	98.634	165.076	286	363	649
Resm-i Arûsâne	42.130	51.603	93.733	309	368	677
Resm-i Kışlak		35.510	35.510		67	67
Resm-i Kışlak-ı ez-Hârîç	26.830	34.970	61.800	10	50	60
Resm-i Yatak		4.800	4.800		2	2
Resm-i Yaylak	320		320	1		1
Toplam	228.045	407.751	635.796	927	1.229	2.156

700 yerleşim yerinde bâd-ı hevâ vergisi kaydı bulunmaktadır. Bu oran müstakil olarak vergi unsurları belli olan toplam 700 eyalette de bu verginin toplandığını bize göstermektedir. Müstakil olarak kaydedilen bu kayıtların akçe olarak değeri 274.557 akçedir. Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn adıyla girilen vergiler ise 649 yerleşim biriminde kaydedilmiş ve 165.076 akçe değeri ile bâd-ı hevâ vergilerinin ikinci sırasında yer almaktadır. Evlilik vergisi olan resm-i arûsâne ise toplam 677 yerleşim biriminde yer almış ve toplam 93.733 akçe vergi kaydı girilmiştir. Resm-i kışlak ise 67 yerleşim biriminde ve toplam 35.510 akçe ile kaydedilirken resm-i kışlak-ı ez-hârîç 60 yerleşim biriminde ve 61.800 akçe ile kaydedilmiştir. Esasında hayvancılıkla alakalı olan resm-i yatak ve resm-i yaylak vergileri ise çok düşük bir miktarda bir akçe ile (4.800-320) kayıt altına alınmıştır. Tablo 53'te yer alan bu miktar ve grafik 19'da yer alan oranlar yekûn vergiler dağıtılmadan önce müstakil olarak bâd-ı hevâ vergilerinin kayıt altına alınmasından oluşturulmuştur.

Grafik 21:Tiflis Eyaletinde Bâd-ı Hevâ Vergilerinin Yüzdellik Oranı

¹⁰²² Tiryalit nahiyesi Küçük Anderlet köyünde Resm-i Tapuy-ı Zemîn isimli bir vergi kaydı da bu kısma eklenmiştir.

Bâd-ı Hevâ türünden vergilerden en çok kullanılan vergi türü Cürm ü Cinayet'tir. Ceza kanunnâmelerinde geçen bir suçtan ötürü uygulanan af durumunda gösterilen para cezasıdır. Bu verginin tahsili diğer vergilerde olduğu gibi serbest tımar serbest olmayan tımar ve toprağın has, zeamet, tımar ve vakıf gibi türüne göre tahsil edilmektedir. Osmanlı ceza hukukuna göre reayanın yaşadığı yerleşim birimlerinde cinayet, hırsızlık ve zina gibi suçlardan yargılanarak mahkemede hüküm giyen suçlulardan suçun ağırlığı ve kişinin zenginliğine göre alınan para cezasıdır.¹⁰²³ Beytül mâl, Mâl-i Gâib ve Mâl-i Mefkûd vergisi ise miras hukukuyla alakalı alınan vergi türüdür. Mirasçısı belli olmayan bir tereke beytül mâle devredilirdi. Beytülmal mukâtaası mültezimleri üç aya kadar varisi ortaya çıkmayan bu terekeleri hazineye devrederdi. Ancak mirasçı sonradan da olsa ortaya çıkıp varisliğini ispat edebilirse bu mirastan hakkını almaya hak kazanırdı. Mirasçı ülke içinde olursa buna tereke mâl-i gâib denilirdi. Mirasçının başka ülkeden olup yeri bilinmezse mâl-i mefkûd denilirdi. Yava vergisi ise yitik hayvanlar için kullanılan bir vergi türüdür. Kaybolan hayvana kaçak köle gibi hükmedilirdi. Bu hayvanlar bir buçuk ay gibi bir süre saklanır sahibinin gelmesiyle ödediği vergi türüdür.¹⁰²⁴

Bir diğer önemli bâd-ı hevâ çeşidi olan Deştibânî'de tımar sahibinin ekinine hayvan salan veya hayvanını başkasının ekinine sokanlardan zararı tazmin etmek maksadıyla elde ettiği para cezasıdır. Tiflis tapu tahrir defterlerinde Deştibânî vergisi ile birlikte bir arada yazılan bir diğer önemli bâd-ı hevâ vergisi tapu-yı zemîn adıyla kaydedilen tapu vergisidir. Köylü reaya ekip biçtiği ve üzerinde yaşadığı arazinin rakabesini elinde bulunduramaz sadece kullanım hakkını elde etmiş olurdu. Köylü çift vergisini ödediği arazisini bağlı bulunduğu sipahinin izni olmadan satıp kiralayamaz üzerinde bir tapu işlemi yapamazdı. Hatta sipahinin izni bulunmadan ev, ahır ve dam gibi kullanım alanları da inşa edemezdi. Sipahi'nin izni ile ekip biçtiği toprak üzerine yapı inşa etme hakkı alan köylüden tapuy-ı zemîn adıyla vergi alınırdı. Tiflis eyaleti tapu tahrir defterlerinde neredeyse vergi unsurları hakkında bilgi verilen bütün yerleşim birimlerinden bu isimle vergi alınmıştır.¹⁰²⁵

Arapça gelin manasında kullanılan arûs kelimesinden türeyen Resm-i Arûsâne ise evlenme vergisi olarak bilinmektedir. Örfi bir vergi türü olan bu vergide dönemlere göre

¹⁰²³ Yusuf Halaçoğlu, "Cürm ü Cünayet", *DİA*, VIII, s. 138-139.

¹⁰²⁴ Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", s. 417.

¹⁰²⁵ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 206-207.

değişmekle birlikte evlenen kişinin bakire ve dul olmasına göre de değişiklik göstermiştir. Tiflis tapu tahrirlerinde bu vergi yerleşim yerlerinin hemen hemen tamamında alınmıştır.¹⁰²⁶

Kıtlak vergisi köylünün kıtlın hayvanlarını barındırdığı ve ot temin ettiğı yerlerden alınan vergidir. Sürülerini başkasının kıtlığında geçiren konargöçer gruplardan kıtlak resmi ya da yatak resmi adında vergi alınırđı. Osmanlı reayasından köylüler ve konargöçerlerin yazın hayvanlarını otlatmak ve yaylatmak için kendi bulunduğı araziden başka bir araziye götürmesi sonucu resm-i yaylak vergisi alınmıştır.¹⁰²⁷ Bu vergiler esasen hayvancılıkla ilgili olsalar da tahsili için zuhurata bağılı bir şartta olduğı için tasnif ederken bu kısımda değeriendirildi.

Tablo 57: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Bâd-ı Hevâ Vergileri

LİVA	TOPLAM AKÇE
TİFLİS	73.520
SOMHİT	143.495
AKÇAKALE	-
KAZAK	11.030
GORİ	263.709
MUHRAN	1.250
TİRYALİT	87.122
KAYGULU	55.670
TOPLAM	635.796

NAHİYE	TOPLAM AKÇE
BERATLI	46.444
DUMANİS	14.794
BAYDAR	12.282
DEMİRCİ HASANLI	-
SOMHİT	131.020
TAŞIR	4.885
PENBEK	7.590
AKÇAKALE	-
İNÇE	2.700
ÇUVAZ	4.400
AHSTABAD	3.930
TEREK	-
Nefs-i Gori	15.380
SİSAY	86.858
PETRE	27.014
İMLAHOR	113.307
KARAKALKAN ve ŞANSİ	21.150
MUHRAN	1.250

¹⁰²⁶ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 212-213.

¹⁰²⁷ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 208-209.

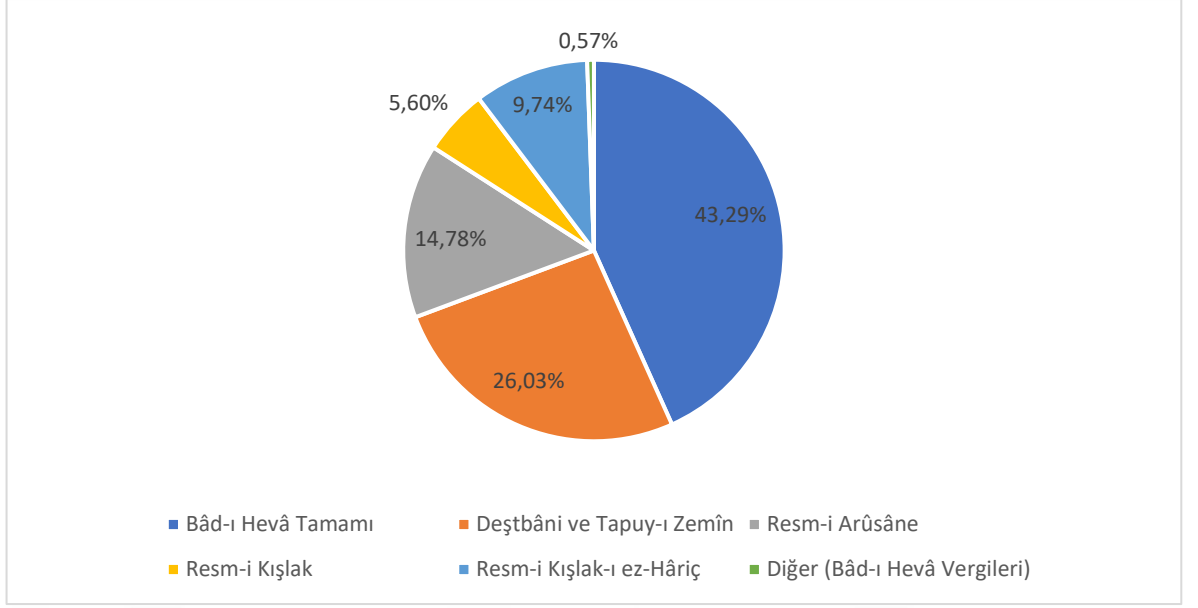
TİRYALİT	75.876
GUMARİT	9.196
GUÇARİT	2.050
KAYGULU	55.670
TOPLAM	635.796

Bâd-1 Hevâ vergileri Tiflis eyaletinde müstakil olarak toplam 635.796 akçe olarak toplanmıştır. Müstakil olarak 2.156 bâd-1 hevâ vergisi kayıtları bulunurken bu verginin akçe olarak kıymetinin düşük kaldığı görülmüştür. Ancak şimdiye kadar bu vergi ile alakalı verilen bilgiler yekün vergiler hariç müstakil vergilerdir. Müslümanların yoğunlukla yaşadığı Akçakale livası, Demirci Hasanlı ve Terek nahiyeleri gibi yerlerde sadece yekün veriler olduğu için bâd-1 hevâ vergisi bu yekünlerden eklenmeden oluşturulmuştur. Diğer vergi kategorilerinde olduğu gibi bâd-1 hevâ vergi kategorilerinde de yekünler dağıtılarak bâd-1 hevâ vergilerinin yaklaşık olarak tahmini değerleri verilecektir.

Tarım mahsullerinden elde edilen vergiler ve hayvancılıktan elde edilen vergilerde olduğu gibi bâd-1 hevâ vergilerinin yekünleri dağıtılırken ilgili vergi unsurunun toplam eyalet geliri içerisinde yüzdelik dilimdeki değeri yekün vergiden alınarak bâd-1 hevâ vergisine eklenmiştir.

Tablo 58: Yekün Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Oluşan Bâd-1 Hevâ Vergileri

VERGİ TÜRÜ	Yekün Dağılımı Öncesi Toplam	Yekün Dağılımı	Dağıtım Sonrası Toplam
Bâd-1 Hevâ Tamamı	274.557	113.932	388.489
Deştâni ve Tapu-yı Zemîn	165.076	68.501	233.577
Resm-i Arûsâne	93.733	38.896	132.629
Resm-i Kışlak	35.510	14.735	50.245
Resm-i Kışlak-ı ez-Hâriç	61.800	25.645	87.445
Diğer (Bâd-1 Hevâ Vergileri)	5.120	-	5.120
Toplam	635.796	261.709	897.505

Grafik 22: Yekün Vergilerin Dağıtılmasından Sonra Oluşan Bâd-ı Hevâ Vergilerinin Oranı

Tiflis eyaleti bâd-ı hevâ vergileri yekünler dağıtıldıktan sonra toplam 897.505 akçe olarak kaydedilmiştir. Bâd-ı Hevâ, Cürm ü Cinayet, Yava, Kaçgun, Beytûlmâl-i Âmme ve Hassa şeklinde kaydedilen Bâd-ı Hevâ Tamamı olarak oluşturduğumuz vergi unsuru bu türün en yüksek gelire sahip vergisidir. 388.489 akçe ile eyaletin en yüksek gelirine sahip olan bu verginin toplanma sıklığına göre değeri akçe olarak en düşük vergi olduğu görülmüştür. Deştâni ve Tapuy-ı Zemin vergi unsuru olarak alınan vergi 233.577 akçedir. Bâd-ı hevâ vergileri içerisinde böylelikle tapu vergisi %26,03 değere bâd-ı hevâ vergisi ise %43,29'a tekabül etmektedir. Gelinlik vergisi olan arûsane'den ise 132.629 akçe vergi toplanmış bu rakam bâd-ı hevâ vergileri içerisinde %14,78'e tekabül etmektedir.

7. DİĞER VERGİLER

Tiflis eyaletinin iktisadi yapısını incelediğimiz bu bölümde diğer vergiler kategorisine alınan vergiler daha önce tasnif edilen tarım arazileri üzerinden alınan vergiler, tarımsal faaliyetler ve tarım ürünlerinden alınan vergiler, hayvancılık ve tabii olduğu vergiler ile bâd-ı hevâ vergi kategorilerine girmeyen vergiler eklendi. Diğer vergiler kısmı toplam 133.575 akçe ile Tiflis eyaletinde değeri en düşük 12 çeşit vergi unsurunu barındırmaktadır. Diğer kategorisine alınan 12 verginin 8 tanesi nefis-i Gori ribatında kaydedilen vergilerdendir. Bu vergiler şu şekildedir; İhtisab-ı İhzariye (2.000 akçe), Mahsûl-ı Resm-i Boyahâne (600), Mahsûl-ı Subaşıklık (3.000), Mahsûl-ı Tahmis (1.000), Mahsûl-i Boyahâne (600), Resm-i Geçid

Berây-ı Kür (2.000), Resm-i Kantar (5.000), Resm-i Kassâbân (1.000). Gori ribatında yer alan bu vergiler nefis-i Tiflis'te mukâtaa olarak kaydedilmişken nefis-i Gori'de hasıla olarak kaydedilmiştir. Tiflis mukâtalarına göre çok düşük miktarda olan bu vergilerin toplam miktarı sadece 15.200 akçedir.

Diğer kategorisinde nefis-i Gori haricinde her iki defterde de kayıtlı olan vergiler âsiyâb, bezirhâne ve resm-i marhasa-i gebrân'dır. Diğer vergi kategorisinde yer alan en çok vergi Âsiyâb vergisidir. Âsiyab kaydı toplam 305 yerleşim yerinde bulunmaktadır. 305 âsiyâb vergi kaydından toplam 100.773 akçe vergi geliri elde edilmiştir. Diğer vergi kategorisinde toplam 133.575 akçe vergi olduğuna bakılırsa bu bölümün vergisinin %75,4'ünü kapsamaktadır. Âsiyâb vergisi değirmen resmi olarak bilinmektedir. Su veya yel ile çalışan un değirmenlerinden alınan vergi olan âsiyâb vergisinin miktarı bulunduğu yere göre miktarı değişiyordu. İstisnalar haricinde nakit olarak toplanan asiyab vergisi çalıştığı ay bazında ve sahip olduğu bâb kapı sayısına göre vergilendiriyordu.¹⁰²⁸ Tapu tahrir defterlerinde hasıl, vakıf ve mülk olarak kaydedilebilen asiyab gelirleri Tiflis'in tamamında hasıl olarak kaydedilmiştir. Dirlik içerisinde işletilen değirmenlerden maktu olarak vergi alınıyordu. Tiflis'ten alınan vergilerde devlete ait olup maktu olarak alınmıştır.¹⁰²⁹ Tiflis'te kayıtlı 305 değirmenden ortalama değirmen başı senelik 330 akçe vergi kaydedilmiştir. Tiflis'te bulunan değirmenler su ile çalışan un yapmaya yarayan değirmenlerdir. Bu değirmenler genelde büyük nüfuslu ve suyu ve arhı olan yerlerde bulunmaktadır. Tiflis değirmenlerinin işlediği süre tapu tahrir defterinde verilmemiştir. Beziryağı denilen keten tohumu yağ fabrikası olarak bilinen bezirhânelerde bulgurun tane haline getirildiği bulgurhane de denilmektedir.¹⁰³⁰ Tiflis eyaletinde toplam 14 bezirhâne 11.000 akçe hasıl ile kaydedilmiştir.

Resm-i Marhasa-i Gebran adıyla kayıtlı 34 birimde toplamda 3.802 akçe vergi kaydı bulunmaktadır. Marhasa-i Gebran vergisi ile alakalı literatürde fazla bilgi bulunmamakla beraber Hıristiyan din adamlarından alındığı tahmin edilmektedir. Ermeni dilinde büyük manastır manasına gelen vankları elinde bulunduran marhasalar din âlimi manasındadır. Bu manastırları yedlerinde kullanan marhasalar ispence vergisi ödemeyip bunun yerine bu manastırlar sebebiyle kendilerine marhasa vergisi kaydedilmiştir. Marhasalar vanklarına

¹⁰²⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Kayıhan, İstanbul 2014, s. 91-92.

¹⁰²⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Âsiyâb", *DİA*, XXXIV, 2007, s. 583.

¹⁰³⁰ Sadık Müfit Bilge, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, s. 212.

müteallik değirmen bağ ve bahçelerin vergisini vermekle yükümlü oldukları için bu vergiyi vermekteydiler.¹⁰³¹

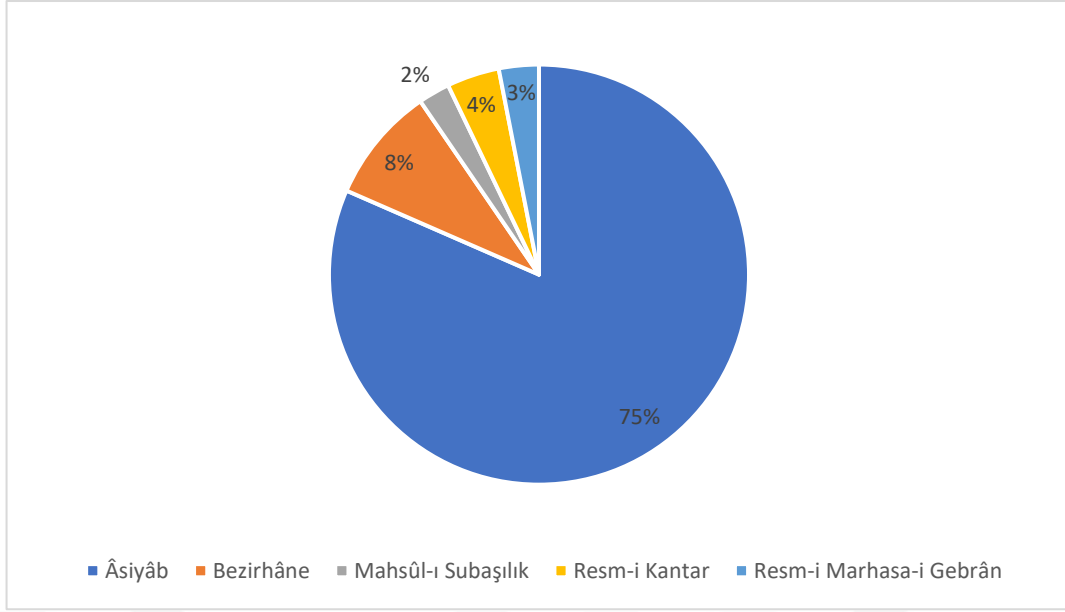
Tablo 59: Tiflis Eyaletinde Diğer Vergiler

VERGİ KATEGORİSİ	897 TOPLAM AKÇE	900 TOPLAM AKÇE	TOPLAM AKÇE	897 Vergi Sayısı	900 Vergi Sayısı	Toplam Vergi Sayısı
Âsiyâb ¹⁰³²	23.405	77.368	100.773	103	202	305
Bezirhâne ¹⁰³³	2.600	9.400	11.000	4	10	14
İhtisab-ı İhzariye		2.000	2.000		1	1
Kışlakçıyân		1.800	1.800		1	1
Mahsûl-ı Resm-i Boyahâne		600	600		1	1
Mahsûl-ı Subaşılık		3.000	3.000		1	1
Mahsûl-ı Tahmis		1.000	1.000		1	1
Mahsûl-i Boyahâne		600	600		1	1
Resm-i Geçid Berây-ı Kür		2.000	2.000		1	1
Resm-i Kantar		5.000	5.000		1	1
Resm-i Kassâbân		1.000	1.000		1	1
Resm-i Marhasa-i Gebrân	1.560	2.242	3.802	31	13	44
Toplam Diğer	27.565	106.010	133.575	138	234	372

¹⁰³¹ Ali Sinan Bilgili, “Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre İran-Azerbaycan Şehirlerinde Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 53, 2016, s. 106. s. 99-140.

¹⁰³² Somhit nahiyesi Esad Köyünde Mahsûl-ı Âsiyâb şeklinde girilen vergi türü buraya eklenmiştir.

¹⁰³³ Beratlı nahiyesi Aşağı Sataris Köyünde Âsiyâb-ı Bezirhâne adlı kaydedilen vergi türü ve Gori ribatında kaydedilen Mahsûl-ı Bezirhâne vergi kaydı Bezirhâne olarak değerlendirilmiştir.

Grafik 23: Tiflis Eyaletinde Diğer Vergilerin Yüzdelik Oranı

Tablo 60: Livalar ve Nahiyelerin Kayıtlı Diğer Vergileri

LİVA	TOPLAM AKÇE
TİFLİS	12.493
SOMHİT	13.372
AKÇAKALE	-
KAZAK	1.700
GORİ	76.560
MUHRAN	14
TİRYALİT	17.316
KAYGULU	12.120
TOPLAM	133.575

NAHİYE	TOPLAM AKÇE
BERATLI	8.913
DUMANİS	2.020
BAYDAR	1.560
DEMİRCİ HASANLI	-
SOMHİT	9.092
TAŞIR	1.200
PENBEK	3.080
AKÇAKALE	-
İNÇE	-
ÇUVAZ	740
AHSTABAD	960
TEREK	-
NEFS-İ GORİ	20.560
SİSAY	20.238

PETRE	9.160
İMLAHOR	22.942
KARAKALKAN ve ŞANSİ	3.660
MUHRAN	14
TİRYALİT	15.840
GUMARİT	1.116
GUÇARİT	360
KAYGULU	12.120
TOPLAM	133.575

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterlerinde kayıtlı bulunan ve sınıflandırılan vergiler haricindeki diğer vergiler olarak adlandırdığımız bu kısımda en yüksek gelir asiyab yani değirmen vergisinden olmuştur. 100.773 akçe geliri ile değirmen vergisi diğer vergilerin toplam %75'ine karşılık gelmektedir. Resm-i Marhasa-i Gebrân ve Bezirhane değirmeni vergisi haricindeki diğer vergiler tek sefer kaydı bulunan vergilerdir.

8. TİFLİS EYALETİ VERGİLERİNE TOPLU BAKIŞ

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterinden oluşturulan veritabanına göre Tiflis eyaletinden elde edilen hasıl çeşitli yönleriyle analiz edilmiştir. İlk olarak Tiflis liva ve nahiyelerinden alınan toplam vergiler bu livalarda ve nahiyelerde yerleşim yeri başına ve kayıtlı nefer başına vergiler aktarılmıştır. Ardından Yerleşim Yeri Türlerine Göre Vergi Unsurlarının Değeri, Tiflis Eyaletinde Kayıtlı Vergilerin Kategorik Oranı, Tiflis Eyaletinde Kayıtlı Vergilerin Kategorilere Göre Sınıflandırılması ve Vergi Gelirlerini Oluşturan İlk 10 Vergi Türü Pareto Grafiği ve SPSS Modeller'den faydalanılarak hazırlanan görsel ve analizler bu kısımda verilmiştir.

İlk olarak Tiflis eyaleti liva ve nahiyelerinin toplam gelirleri, nefer sayıları, yerleşim yeri sayıları, yerleşim yeri başına vergi ve kayıtlı nefer başına vergi miktarları verilmiştir. Ayrıca liva ve nahiyelerin vergilerinin dağılımını gösteren yoğunlaşma haritaları kullanılmıştır.

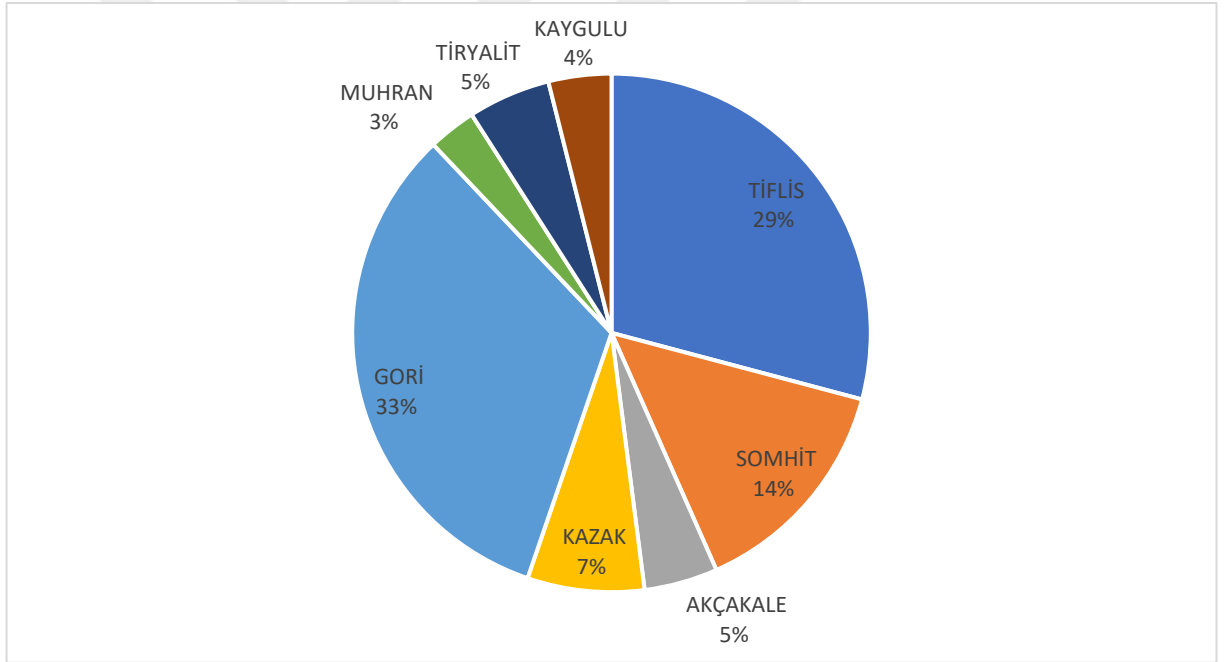
Tablo 61: Livalardan Alınan Toplam Vergi Miktarı

LİVA ADI	VERGİ	Mukâtaa	Toplam VERGİ
TİFLİS	4.170.493	2.556.640	6.727.133
SOMHİT	2.037.611		2.037.611
AKÇAKALE	657.450		657.450
KAZAK	1.043.525		1.043.525
GORİ	4.679.120		4.679.120
MUHRAN	428.550		428.550
TİRYALİT	736.805		736.805

KAYGULU	561.522		561.522
TOPLAM	14.315.076	2.556.640	16.871.716

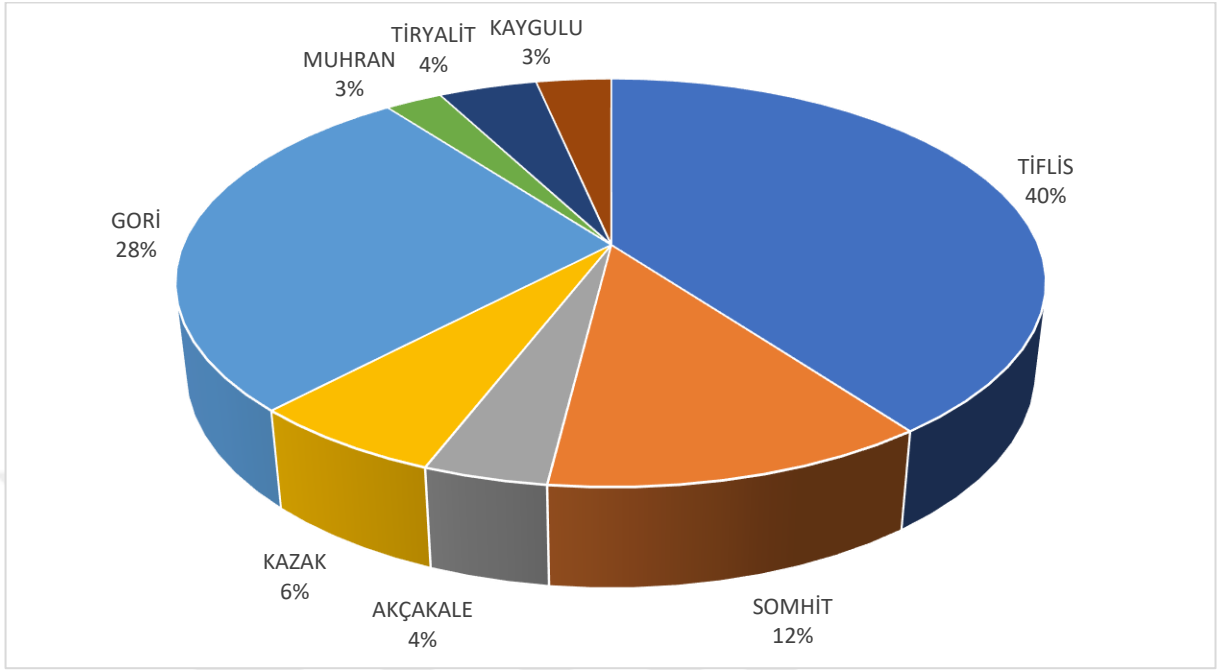
Tablo 62: Livaların Nüfus, Yerleşim Yeri ve Vergi Miktarına Göre Oranları

LİVA ADI	Toplam VERGİ	Toplam NEFER	Yerleşim Yeri Sayısı	Yerleşim Yeri Başına Vergi	Kayıtlı Nefer Başına Vergi
TİFLİS	4.170.493	8.926	480	8.689	467
SOMHİT	2.037.611	3.521	271	7.519	579
AKÇAKALE	657.450	729	66	9.961	902
KAZAK	1.043.525	1.402	231	4.517	744
GORİ	4.679.120	12.138	390	11.998	385
MUHRAN	428.550	35	44	9.740	12.244
TİRYALİT	736.805	1.953	116	6.352	377
KAYGULU	561.522	1.494	51	11.010	376
TOPLAM	14.315.076	30.198	1.649	8.681	474

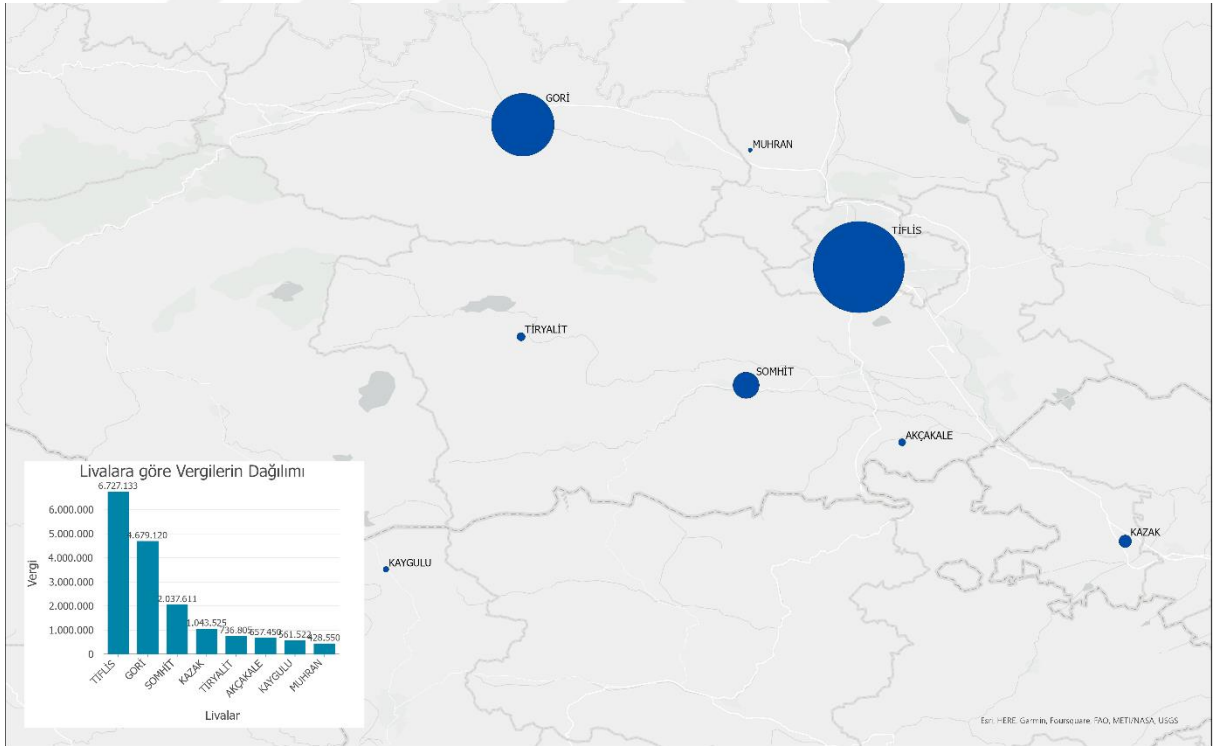

Grafik 24: Liva Bazında Vergi Gelir Dağılımı (Kırsal)

Tiflis eyaleti kırsal kesiminden tahsil edilen vergilerin dağılımının verildiği Tablo 62 ve grafik 25'ten de anlaşıldığı üzere Gori livasından alınan gelirler en yüksek gelirdir. Tiflis livası eyalet merkezi olmasına rağmen kırsalda nahiyelerinden elde edilen gelir olarak Gori'nin gerisinde kalmıştır. Somhit livası ise Tiflis livasının ardından en çok gelire sahip livasıdır. Kaygulu livası ise eyaletin toplam gelirinin 561.522 akçelik geliri ile eyaletin en düşük gelirine sahip livasıdır.

Grafik 25: Liva Bazında Vergi Gelir Dağılımı (Kırsal ve Merkez Birlikte)

Livalara göre Vergi Dağılımı

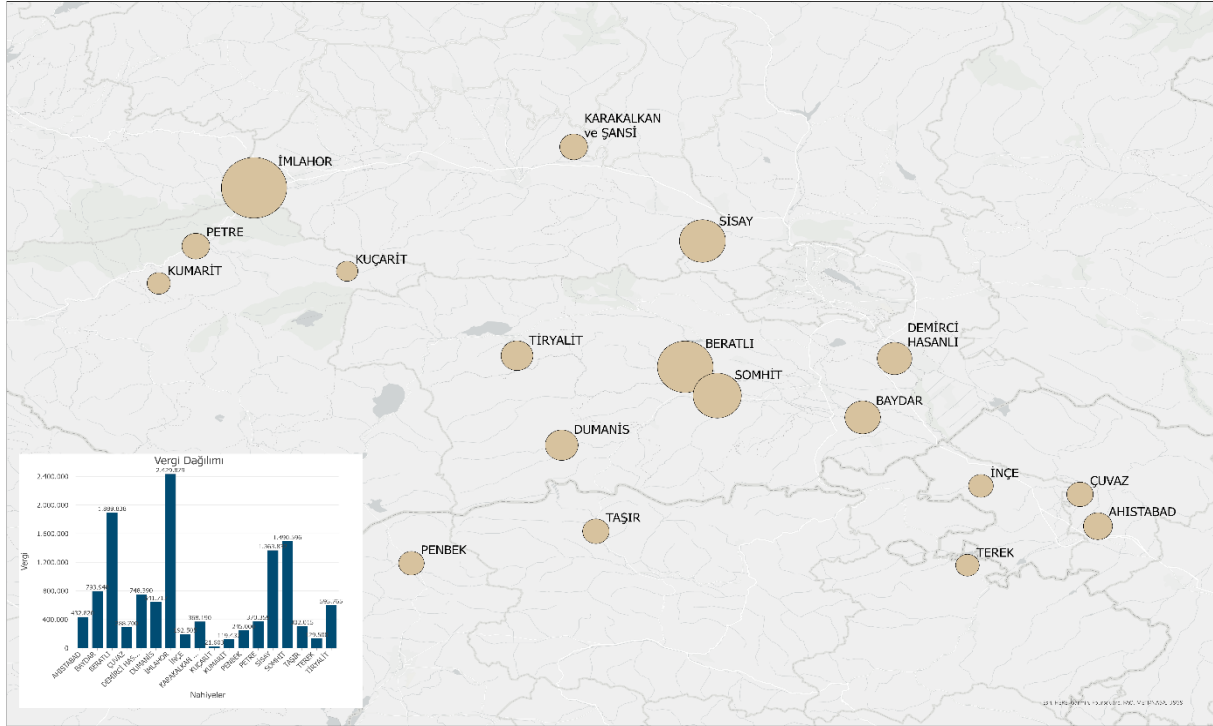
Harita 11: Tiflis Eyaleti Livalarının Vergi Dağılımını Gösteren Harita

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterlerinde kırsaldan alınan 14.315.076 akçe gelir ile nefsi Tiflis'ten alınan 2.556.640 akçe gelir ile toplam 16.871.716 akçe vergi kaydı bulunmaktadır. Kırsalda en çok vergi kaydı 4.679.120 akçe ile Gori livasından toplanmıştır. Tiflis livasından ise toplam 4.170.493 akçe vergi kaydı bulunmaktadır. Yoğunlaşma haritasından da görüldüğü üzere Tiflis livası gelirlerine mukataa geliri de eklendiği zaman değeri 6.727.133 akçeye çıkmış böylelikle Gori livasını geçmiştir. Somhit livası 2.037.611 akçe geliri ile eyaletin en yüksek gelirine sahip üçüncü bölgesidir. Tablo 62'den de anlaşıldığı üzere diğer livaların yıllık hasılı bir milyon akçeden az olup en düşük vergiyi 428.550 akçe ile Muhran livası vermektedir. Tiflis eyaleti nüfusu ile alakalı ikinci bölümde detaylı açıklama yapılmıştı. Bu kısımda görüleceği üzere Tiflis eyaletinde toplam 30.198 nefer bulunmakta ve nefer başına toplam vergi eyalet genelinde 474 akçedir. Kayıtlı neferlerden ortalama kişi başı yıllık 474 akçe vergi tahsili yapılmıştır. Toplam 1.649 yerleşim yerinde ise yerleşim yeri başına toplam hasıl 8.681 akçedir.

Tablo 63: Nahiyelerin Nüfus, Yerleşim Yeri ve Vergi Miktarına Göre Oranları

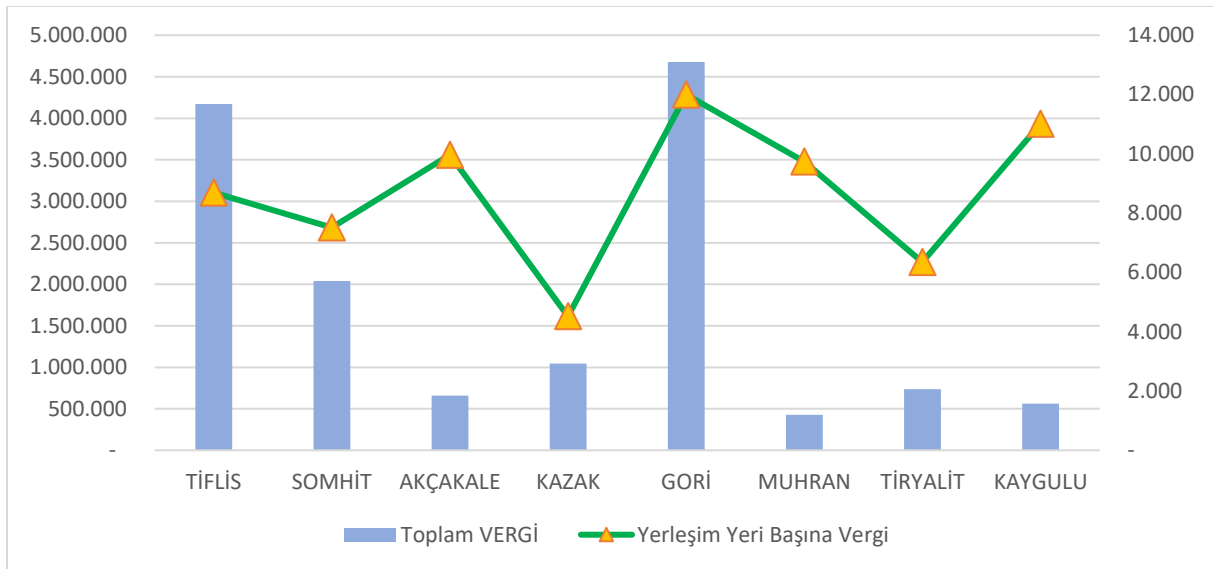
NAHIYE ADI	Toplam VERGİ	Toplam NEFER	Yerleşim Yeri Sayısı	Yerleşim Yeri Başına Vergi	Kayıtlı Nefer Başına Vergi
NEFS-İ TİFLİS	96.600	132	12	8.050	732
BERATLI	1.889.838	4.150	238	7.940	455
TUMANİS	641.717	1.235	92	6.975	520
BAYDAR	793.948	1.333	56	14.178	596
DEMİRCİ HASANLI	748.390	2.076	82	9.127	360
SOMHİT	1.490.596	2.576	133	11.207	579
TAŞIR	302.015	207	47	6.426	1.459
PENBEK	245.000	738	91	2.692	332
AKÇAKALE	657.450	729	66	9.961	902
İNÇE	192.505	188	56	3.438	1.024
ÇUVAZ	288.700	586	65	4.442	493
AHSTABAD	432.820	586	76	5.695	739
TEREK	129.500	42	34	3.809	3.083
NEFS-i GORİ	146.860	448	1	146.860	328
SİSAY	1.363.832	3.282	135	10.102	416
PETRE	370.359	1.007	41	9.033	368
İMLAHOR	2.429.879	6.687	161	15.092	363
KARAKALKAN ve ŞANSİ	368.190	714	52	7.081	516
MUHRAN	428.550	35	44	9.740	12.244
TİRYALİT	595.765	1.479	83	7.178	403
GUMARİT	119.437	352	17	7.026	339
GUÇARİT	21.603	122	16	1.350	177

KAYGULU	561.522	1.494	51	11.010	376
TOPLAM	14.315.076	30.198	1.649	8.681	474

Vergilerin Nahiyelere göre Dağılımı

Harita 12: Tiflis Eyaleti Nahiyelerinin Vergi Dağılımını Gösteren Harita

Grafik 26: Tiflis Eyaleti Livalarının Vergi Miktarları ve Yerleşim Yeri Başına Vergi Ortalamaları

Vergi unsurlarından yerleşim yeri türlerine göre köy, cemaat, mezra ve ribat gelirleri genel toplamı ile birlikte Tablo 64’te verilmiştir.

Tablo 64: Yerleşim Yeri Türlerine Göre Vergi Unsurları ve Değerleri

VERGİ TÜRÜ-2 ¹⁰³⁴	KÖY	CEMAAT	MEZRAA	RİBAT	Genel Toplam
Âdet-i Ağnâm	331.195	5.450	30	5.500	342.175
Âsiyâb	95.605	960	48	4.160	100.773
Bâc-ı Bâzâr	9.250			1.000	10.250
Bâc-ı Ubur				10.000	10.000
Bâd-ı Hevâ Tamamı	263.525	1.007	25	10.000	274.557
Bağça-i Dut		7.450			7.450
Bezîrhâne	11.000				11.000
Bîdat-i Hanâzir	110.759		18	3.000	113.777
Çavdar	410.220	3.780	60	3.000	417.060
Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn	160.058		18	5.000	165.076
Erzen	538.813	5.765	90	3.000	547.668
Fillice	40.295				40.295
Hînta	2.272.606	19.100	400	10.000	2.302.106
İhtisab-ı İhzariye				2.000	2.000
İспенç	2.279.269		396	53.760	2.333.425
Kışlakçıyân	1.800				1.800
Mahsûl-ı Bezîrhâne				1.000	1.000
Mahsûl-ı Resm-i Boyahâne				600	600
Mahsûl-ı Subaşılık				3.000	3.000
Mahsûl-ı Tahmis				1.000	1.000
Mahsûl-i Boyahâne	600				600
Mahsûl-i Şîkar-i Mâhi	5.000				5.000
Mercimek	1.000				1.000
Öşr-i Bâğât	950.052	2.400	80	6.000	958.532
Öşr-i Bostan	13.385	430		5.200	19.015
Öşr-i Ceviz	1.350				1.350
Öşr-i Çeltik	106.237	9.340			115.577

¹⁰³⁴ Oluşturulan veritabanında vergi unsurları tür olarak iki kısımda toplanmıştır. Örneğin revgan vergisi bazı yerlerde nîm revgan bazı yerlerde ise resm-i revgan olarak kaydedilmiştir. Vergi Türü 1’de bu vergiler yazıldıkları şekilde kaydedilmiştir. Vergi Türü-2’de ise nîm revgan ile resm-i revgan birleştirilerek genel kullanımı olan resm-i revgan denilmiştir. Böylelikle Vergi Türü-1’de yer alan 78 vergi unsuru Vergi Türü-2’de 55’e düşürülmüştür. Bu şekilde vergi unsurları analiz edilirken daha belirleyici sonuçlar elde edilmiştir.

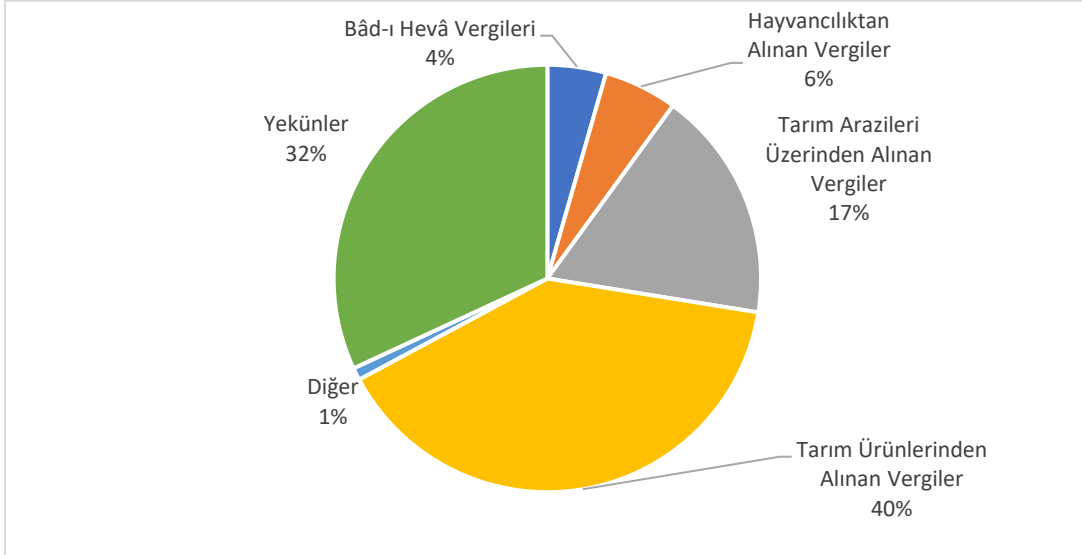
Öşr-i Meyve	16.330			900	17.230
Öşr-i Penbe	13.529	500			14.029
Öşr-i Soğan	4.000				4.000
Resm-i Arûsâne	92.735	600	18	380	93.733
Resm-i Bennâk	23.390	25.960			49.350
Resm-i Bennâk ve Çift	39.960				39.960
Resm-i Caba	6.450	2.280			8.730
Resm-i Çift	30.600	9.420			40.020
Resm-i Çift, Bennâk, Mücerred ve Caba	28.570				28.570
Resm-i Geçid Berây-ı Kür				2.000	2.000
Resm-i Kantar				5.000	5.000
Resm-i Kassâbân				1.000	1.000
Resm-i Kışlak	35.510				35.510
Resm-i Kışlak-ı ez-Hâriç	61.800				61.800
Resm-i Kiyah	62.709	50		560	63.319
Resm-i Küvvere	81.257	220	80		81.557
Resm-i Marhasa-i Gebrân	3.002			800	3.802
Resm-i Mücerred	8.020	1.650			9.670
Resm-i Revgan	184.504	2.000	20	4.500	191.024
Resm-i Yatak	4.800				4.800
Resm-i Yaylak	320				320
Şaîr	1.192.886	7.920	150	4.500	1.205.456
Yekün	2.803.143	1.056.060	20.767	15.000	4.567.810
Zeğrek	300				300
Genel Toplam	12.295.834	1.162.342	22.200	161.860	14.315.076

Toplam 14.315.076 akçe gelir kaydedilen Tiflis eyaletinde bu gelirlerin 12.295.834'ü köylerden, 1.162.342 akçesi cemaatlerden, 22.200 akçesi mezralardan, 161.860 akçesi ise Gori ve Celayir kalesi ribatlarından elde edilmiştir. Tabloda yer almayan diğer yerleşim yerleri olan; Arazi 4.000, Çiftlik 13.000, Kışlak 377.200, Maden 45.760, Reaya 2.880, Yatakhâ 105.000, Yaylak 125.000 hepsi yekün olarak girilmiş ve toplam 672.840 akçe diğer yerleşim birimlerinden toplanmıştır. Bu oranlardan görüleceği üzere Tiflis eyaletinde kayıtlı gelirlerin %85,9'u köylerden alınırken cemaatlerden alınan oran %8,1'dir. Diğer yerleşim birimlerinin tamamının oranı ise sadece %6'dır.

Yukarıda bahsedildiği üzere Tiflis eyaletinde elde edilen gelirler Yekünler, Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergiler, Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler, Hayvancılıktan Alınan Vergiler, Bâd-ı Hevâ Vergileri ve Diğer olarak altı çeşit kategoriye ayrılmıştır. Her bir kategorinin detaylı olarak aktarıldığı bu bölümde yekün olarak bu kategorilerin oranı aşağıdaki tablo ve grafikler şeklinde olmuştur.

Tablo 65: Tiflis Eyaletinde Kayıtlı Vergilerin Kategorilere Göre Sınıflandırılması

VERGİ KATEGORİSİ	Toplam AKÇE	Oran
Bâd-ı Hevâ Vergileri	635.796	4,44%
Hayvancılıktan Alınan Vergiler	796.852	5,57%
Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergiler	2.509.725	17,53%
Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	5.671.318	39,62%
Diğer	133.575	0,93%
Yekünler	4.567.810	31,91%
Genel Toplam	14.315.076	100,00%

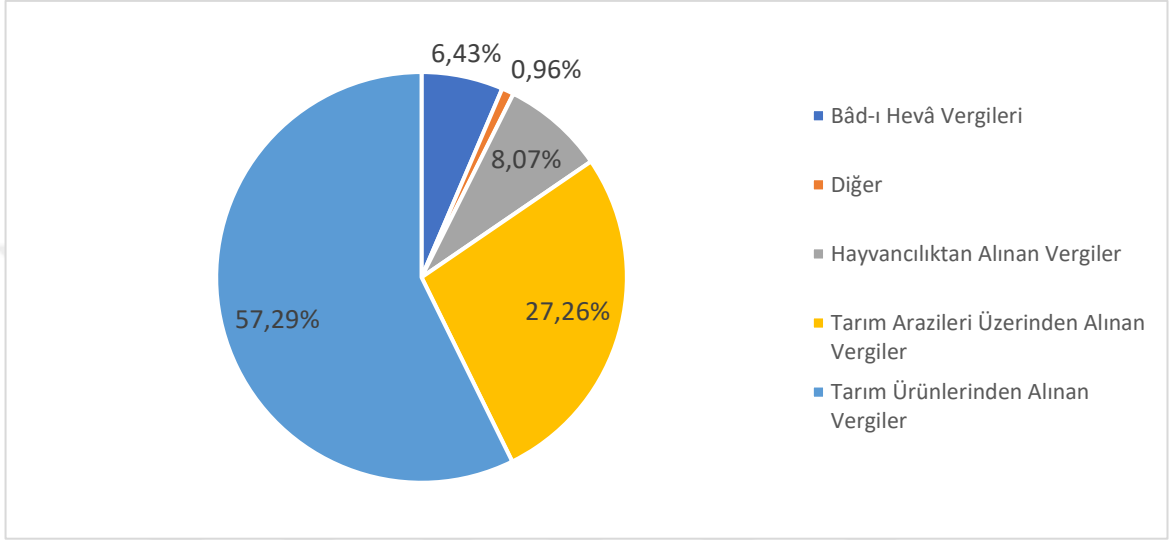
Grafik 27: Tiflis Eyaletinde Kayıtlı Vergilerin Kategorisi

Yekün vergilerin bir kategori olarak ele alındığı bu tablo ve grafiklere göre %39,62 oranla en yüksek vergi kategorisi tarım ürünlerinden alınan vergiler olmuş ardından %31,91 oranla yekünler onun ardından ise %17,53 ile tarım arazilerinden alınan vergiler gelmiştir. Hayvancılıktan alınan vergilerin oranı %5,57 iken bâd-ı hevâ vergileri ise %4,44 olmuştur. Diğer vergiler kategorisinde ise oran %0,93'tür. Oluşturulan modelleme sonrası yekün vergilerin dağıtımından sonra ise bu oranlar aşağıdaki tablo ve grafikte gösterildiği gibi değişmiştir.

Tablo 66: Yekünler Dağıtıldıktan Sonra Kayıtlı Vergilerin Kategorilere Göre Sınıflandırılması

VERGİ TÜRÜ	Dağıtım Sonrası Toplam (Akçe)
Bâd-ı Hevâ Vergileri	897.505
Diğer	133.575
Hayvancılıktan Alınan Vergiler	1.125.444
Tarım Arazileri Üzerinden Alınan Vergiler	3.803.915
Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	7.993.747
Genel Toplam	13.954.186

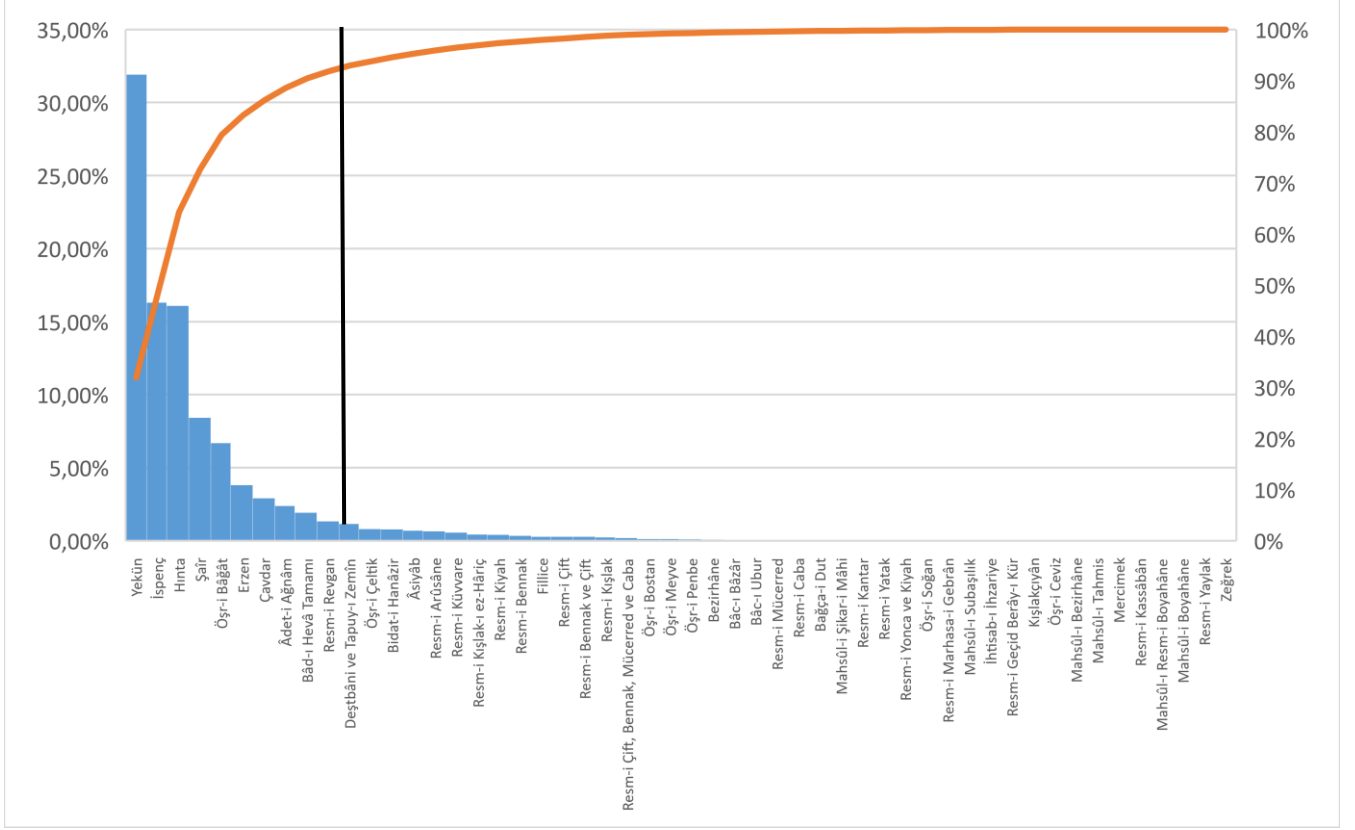

Grafik 28: Yekünler Dağıtıldıktan Sonra Kayıtlı Vergilerin Kategorilere Göre Oranı

Yekün vergilerin yukarıda detaylarını her bir vergi kategorisinde aktarıldığı şekliyle dağıtılması sonucu oluşan durumda tarım ürünlerinden alınan vergiler %57,29 oranına çıkmış, tarım arazileri üzerinden alınan vergilerin oranı ise %27,26 olmuştur. Hayvancılıktan alınan vergiler %8,07, bâd-ı hevâ vergileri %6,43 oranında yeniden değerlendirilmiştir. Diğer kategorisinde ise oran %0,96'dır.

Tiflis tahrir defterlerinde kayıtlı vergi unsurlarının yüzdelik birimde her birisinin değerine bakıldığı zaman pareto grafiği mantığı ile bir analiz çıkarmak uygun görüldü. Buna göre istatistiki olarak bir şeyin önemlilerini önemsizlerinden ayırt etmek için kullanılan pareto analizinde birçok unsurun en önemlileri tespit edilerek bu önemlilerin maksimum düzeyde verdiği katkı ortaya çıkarılmaktadır. Bu analiz türüne göre bir gelir, bir nüfus yada enerji kaynağının %80'ini %20'lik bir grup oluşturur. Örnek vermek gerekirse bir ülkenin toplam nüfusunun %80'i şehirlerin %20'sinde yaşar. Bir diğer örnek ise dünyadaki enerji kaynaklarının %80'i enerji kaynaklarının %20'si tarafından kullanılır benzeri bir mantıkla bu

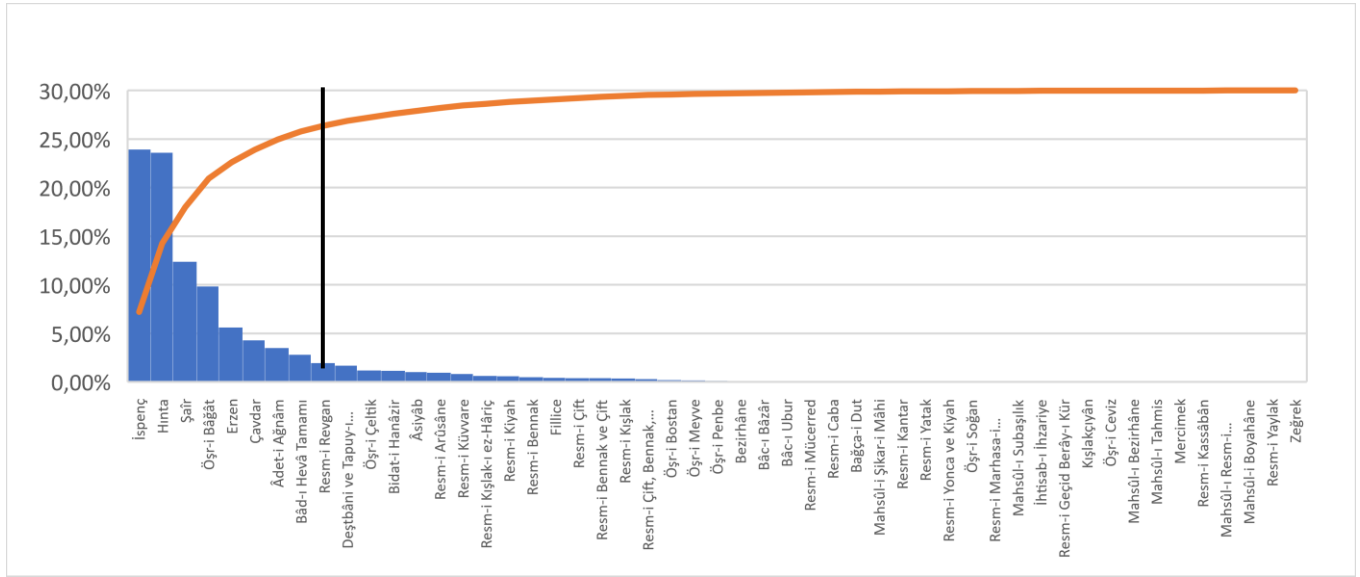
analizler yapılmaktadır.¹⁰³⁵ Yekünlü ve yekünsüz olarak ayrılan iki grafikte bu analiz türüne göre Tiflis eyaletinin vergi unsurları incelenmiştir.

Grafik 29: Vergi Gelirlerini Oluşturan İlk 10 Vergi Türü Pareto Grafiği (Yekünlü)

Vergi unsurlarının her birinin yüzdelik değeri oluşturduğumuz veritabanında ortaya çıkmıştır. Yekünlerin daha önce belirtildiği gibi oranı %31,91 iken İspence'nin oranı %16,30, Hınta'nın oranı %16,08, Şair'in oranı %8,42, Öşr-i Bağat %6,70, Erzen %3,83, Çavdar %2,91, Âdet-i ağnâm %2,39, Resm-i Revgan vergisi ise %1,33 orana sahiptir. Böylelikle yekünle birlikte adı geçen dokuz verginin toplamı eyaletin gelirlerinin %89,87'sine tekabül etmektedir. Aşağıda pareto grafiği şeklinde verilen bu oranlar göstermektedir ki bu vergi unsurlarından geriye kalan 44 vergi unsurunun toplam değeri yaklaşık olarak %10'dur.

¹⁰³⁵ Detaylar için bkz. Erişim (10 Haziran 2023) : <https://support.microsoft.com/tr-tr/office/pareto-grafi%C4%9Folu%C5%9Furma-a1512496-6dba-4743-9ab1-df5012972856>

Grafik 30: Vergi Gelirlerini Oluşturan İlk 10 Vergi Türü Pareto Grafiği (Yekünsüz)

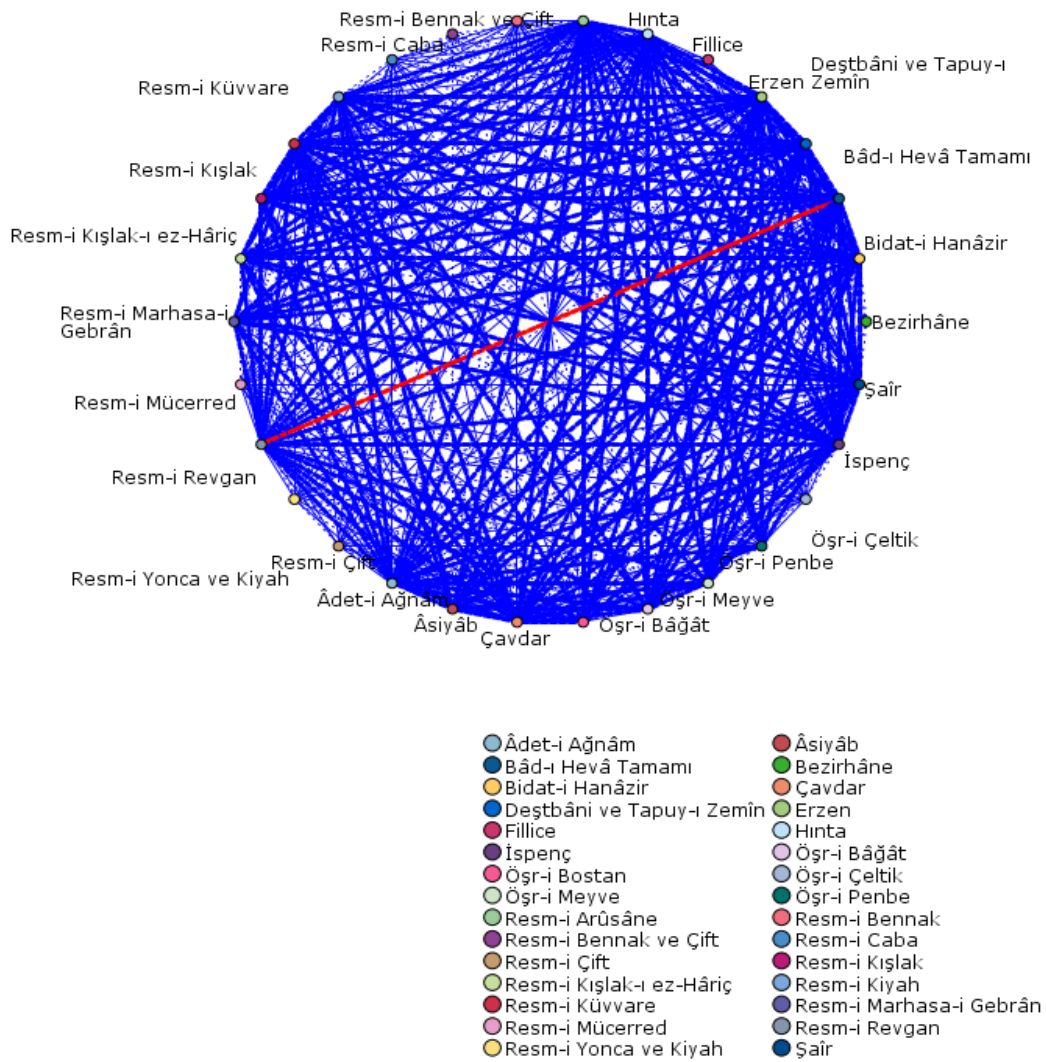
Yekünler dağıtıldıktan sonra ortaya çıkan durumda yine ilk 9 vergi unsurunun toplamının yaklaşık olarak %90'ına karşılık geldiği ortaya çıkmaktadır. İspence, Hınta, Şair, Öşr-i Bağat, Erzen, Çavdar, Âdet-i ağnâm Bâd-ı Hevâ Tamamı ve Resm-i Revgan vergilerinin eyaletin bütün hasılasının tamamına yakınına kapsamaktadır. Diğer vergi unsurlarının tamamı sadece %10'luk bir dilimde kalmaktadır. Her iki analiz grubundan anlaşıldığı üzere Tiflis eyaletinin ilk dokuz vergisinden elde edilen gelir pareto analizi verisini bile üzerinde %90 oranında gerçekleşmiştir. Bu dokuz veri ilgili kategorilerde yukarıda incelendiği üzere çoğunlukla tarım mahsullerinden alınan vergilerden oluşmaktadır. Tarım arazileri üzerinden alınan ispence, hayvancılıktan alınan âdet-i ağnâm ve resm-i revgan, bâd-ı hevâ vergilerinden tamamı olarak kodladığımız her bir yerleşim biriminde yer alan “bâd-ı hevâ hevâ, cürm ü cinayet, yava, kaçgun, beytûlmâl-i âmme ve hassa” vergileridir.

Tiflis eyaleti vergi unsurlarının birbirleriyle bulunma oranı bir yerleşim biriminde beraber kullanılan vergi unsurlarının tespitinin yapıldığı SPSS Modeler (Clementine) analizinden de anlaşılacağı üzere bu dokuz verginin birbiriyle en çok kullanılan vergiler olduğu görülmüştür. IBM SPSS Modeler¹⁰³⁶ olarak geçen bu program ile excell gibi uzantılarla oluşturulmuş verilerin ne sıklıkla ya da seyreklikte birbirleriyle kullanıldığına dair inceleme yapma imkânı sağlamaktadır. Esasen data mining yani veri madenciliği istatistik verilerini incelemek için makro iktisadi verileri analiz için kullanılan bu programda excell halinde

¹⁰³⁶ Erişim için bkz. (10 Haziran 2023): <https://www.ibm.com/products/spss-statistics>

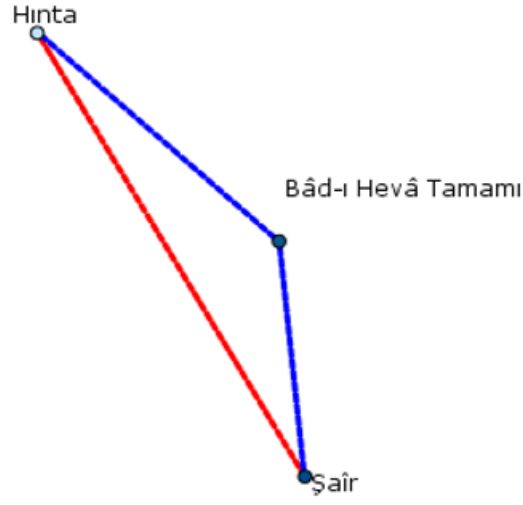
oluşturduğumuz veritabanında vergi unsurlarının aynı yerleşim biriminde kullanılma sıklığı incelenmiştir.

Tiflis eyaleti vergi unsurlarının yüzdeler dilimde bir arada bulunma sıklığının öğrenilmesini sağlayan SPSS modeller aynı zamanda görselleştirme (data visualization) imkânı da sunmaktadır. R yada Python gibi yazılım dillerine nazaran öğrenilmesi daha kolay olan bu programla aşağıdaki gibi şekiller ortaya çıkarılmıştır.

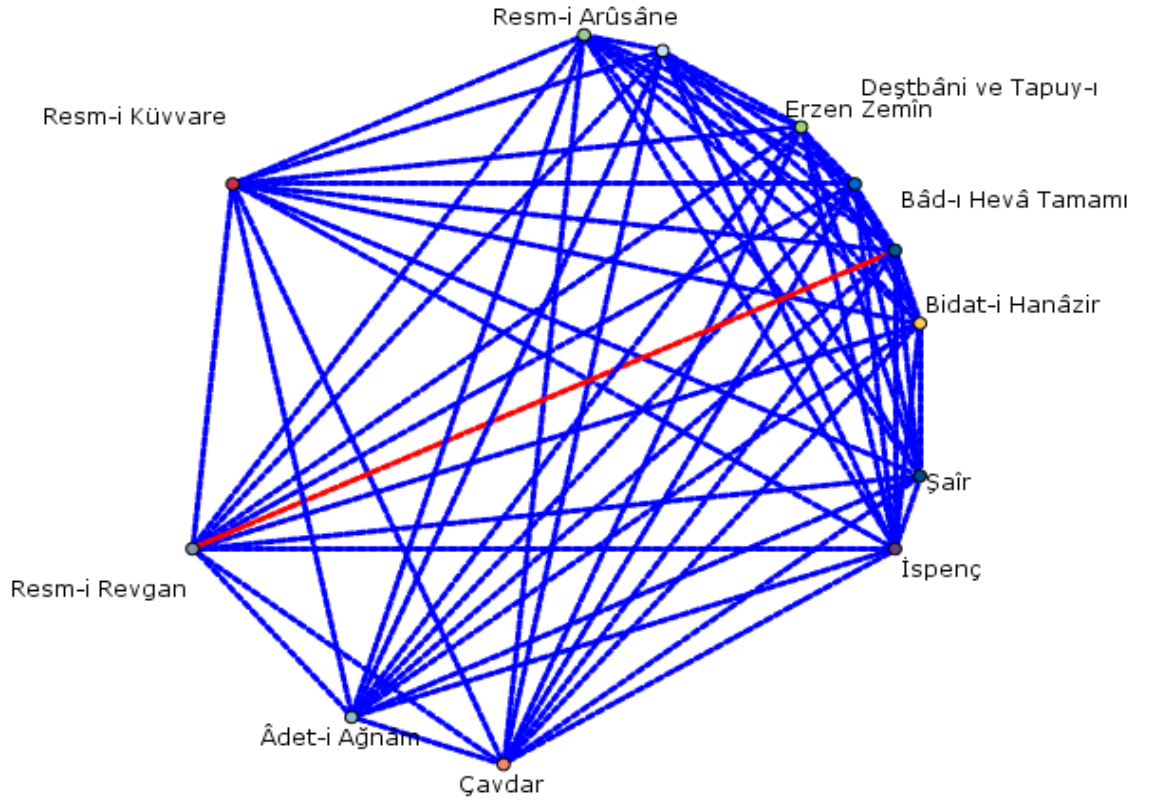
Şekil 5: Tiflis Eyaleti Vergi Unsurlarının Birbirleriyle İlişisini Gösteren Ağ Analizi

Tiflis eyaleti vergi unsurlarından akçe olarak en değerli ilk 30 verginin birbiriyle ilişkisini gösteren bu görselde her bir verginin birbiriyle ilişkisi gösterilmiştir. 30x30 900 çeşit ihtimalin olduğu bu görselde vergilerin büyük resimde birbiriyle ilişkileri görselleştirilmiştir.

Şekil 6: Hınta, Şair ve Bâd-ı Hevâ Vergilerinin Analizi

Şekil 6'dan anlaşıldığı üzere Şair, Hınta, ve Bâd-ı Hevâ Vergilerinin tamamı birarada kullanılmıştır. Birlikte kullanım oranı %100 olan bu üç vergi bütün yerleşim birimlerinde aynı anda yer almıştır.

Şekil 7: Bir Yerleşim Biriminde En Çok Bir Arada Kullanılan 11 Vergi Unsuru

İspence, Hintta, Şair, Çavdar, Erzen, Bidat-i Hanâzir, Bâd-ı Hevâ Tamamı, Resm-i Arûsâne, Resm-i Küvvare ve Resm-i Revgan, Âdet-i Ağnâm vergilerinin birbiriyle ilişkisini gösteren bu görsele göre bir yerleşim biriminde en çok bir arada kullanılan vergi unsurları bunlardır.

Aşağıdaki tabloda burada yer alan 11 vergi unsurunun birbiriyle bulunma sıklığının SPSS modeller çıktısı yer almaktadır. Her bir vergi unsurunun diğerleriyle ilişkisinin analizinin yapılabildiği bu programdan çıktı olarak sadece bu ilk 11 verginin analizi paylaşılmıştır.

Tablo 67: SPSS Modeller Analizine Göre Vergi Unsurlarının Birlikte Bulunma Sıklığı Analizi

Consequent	Antecedent	Support %	Confidence %
Şaîr = t	Hintta = t	42,09	100
Hintta = t	Şaîr = t	42,09	100
Şaîr = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Hintta = t	41,96	100
Hintta = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Şaîr = t	41,96	100
Hintta = t	Resm-i Revgan = t and Şaîr = t	41,42	100

Hinta = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Resm-i Revgan = t and Şaîr = t	41,3	100
Şaîr = t	Âdet-i Ağnâm = t and Hinta = t	41,12	100
Hinta = t	Âdet-i Ağnâm = t and Şaîr = t	41,12	100
Şaîr = t	Âdet-i Ağnâm = t and Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Hinta = t	40,99	100
Hinta = t	Âdet-i Ağnâm = t and Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Şaîr = t	40,99	100
Hinta = t	Âdet-i Ağnâm = t and Resm-i Revgan = t and Şaîr = t	40,45	100
Çavdar = t	Bidat-i Hanâzir = t and Erzen = t and Resm-i Revgan = t	36,51	100
Çavdar = t	Erzen = t and Şaîr = t	39,96	99,85
Çavdar = t	Erzen = t and Hinta = t and Şaîr = t	39,96	99,85
Çavdar = t	Erzen = t and Hinta = t	39,96	99,85
Çavdar = t	Erzen = t	39,96	99,85
Çavdar = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Erzen = t and Şaîr = t	39,84	99,85
Çavdar = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Erzen = t and Hinta = t	39,84	99,85
Çavdar = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Erzen = t	39,84	99,85
İspenç = t	Bidat-i Hanâzir = t	39,05	99,84
İspenç = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Bidat-i Hanâzir = t	38,93	99,84
Çavdar = t	Âdet-i Ağnâm = t and Erzen = t and Şaîr = t	38,99	99,84
Çavdar = t	Âdet-i Ağnâm = t and Erzen = t and Hinta = t	38,99	99,84
Çavdar = t	Âdet-i Ağnâm = t and Erzen = t	38,99	99,84
Çavdar = t	Âdet-i Ağnâm = t and Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Erzen = t	38,87	99,84
İspenç = t	Âdet-i Ağnâm = t and Bidat-i Hanâzir = t	38,2	99,84
İspenç = t	Âdet-i Ağnâm = t and Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Bidat-i Hanâzir = t	38,08	99,84
Çavdar = t	Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and Erzen = t and Şaîr = t	37,23	99,84
Çavdar = t	Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and Erzen = t and Hinta = t	37,23	99,84
Çavdar = t	Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and Erzen = t	37,23	99,84
Çavdar = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and Erzen = t	37,11	99,84
Çavdar = t	Bidat-i Hanâzir = t and Erzen = t and Hinta = t	36,93	99,84
Çavdar = t	Bidat-i Hanâzir = t and Erzen = t	36,93	99,84
Çavdar = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Bidat-i Hanâzir = t and Erzen = t	36,81	99,84
Çavdar = t	Âdet-i Ağnâm = t and Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and Erzen = t	36,26	99,83
Çavdar = t	Âdet-i Ağnâm = t and Bidat-i Hanâzir = t and Erzen = t	36,08	99,83
Çavdar = t	Bidat-i Hanâzir = t and Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and Erzen = t	35,72	99,83
Şaîr = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t	42,09	99,71
Hinta = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t	42,09	99,71
Bâd-ı Hevâ Tamamı = t	Şaîr = t	42,09	99,71
Bâd-ı Hevâ Tamamı = t	Hinta = t and Şaîr = t	42,09	99,71
Bâd-ı Hevâ Tamamı = t	Hinta = t	42,09	99,71
Şaîr = t	Âdet-i Ağnâm = t	41,24	99,71

Hinta = t	Âdet-i Ağnâm = t	41,24	99,71
Bâd-ı Hevâ Tamamı = t	Âdet-i Ağnâm = t	41,24	99,71
Erzen = t	Çavdar = t and Şaîr = t	40,02	99,7
Erzen = t	Çavdar = t and Hinta = t and Şaîr = t	40,02	99,7
Erzen = t	Çavdar = t and Hinta = t	40,02	99,7
Erzen = t	Çavdar = t	40,02	99,7
Erzen = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Çavdar = t and Şaîr = t	39,9	99,7
Erzen = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Çavdar = t and Hinta = t	39,9	99,7
Erzen = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Çavdar = t	39,9	99,7
Erzen = t	Âdet-i Ağnâm = t and Çavdar = t and Şaîr = t	39,05	99,69
Erzen = t	Âdet-i Ağnâm = t and Çavdar = t and Hinta = t	39,05	99,69
Erzen = t	Âdet-i Ağnâm = t and Çavdar = t	39,05	99,69
Erzen = t	Âdet-i Ağnâm = t and Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Çavdar = t	38,93	99,69
Erzen = t	Bidat-i Hanâzir = t and Çavdar = t and Şaîr = t	36,99	99,67
Erzen = t	Bidat-i Hanâzir = t and Çavdar = t and Hinta = t	36,99	99,67
Erzen = t	Bidat-i Hanâzir = t and Çavdar = t	36,99	99,67
Erzen = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Bidat-i Hanâzir = t and Çavdar = t	36,87	99,67
Erzen = t	Âdet-i Ağnâm = t and Bidat-i Hanâzir = t and Çavdar = t	36,14	99,66
Bidat-i Hanâzir = t	Çavdar = t and İспенç = t and Şaîr = t	37,3	99,02
Bidat-i Hanâzir = t	Çavdar = t and İспенç = t	37,3	99,02
Bidat-i Hanâzir = t	Çavdar = t and Hinta = t and İспенç = t	37,3	99,02
Bidat-i Hanâzir = t	Erzen = t and İспенç = t and Şaîr = t	37,23	99,02
Bidat-i Hanâzir = t	Erzen = t and İспенç = t	37,23	99,02
Bidat-i Hanâzir = t	Erzen = t and Hinta = t and İспенç = t	37,23	99,02
Bidat-i Hanâzir = t	Çavdar = t and Erzen = t and İспенç = t	37,17	99,02
Bidat-i Hanâzir = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Çavdar = t and İспенç = t	37,17	99,02
Bidat-i Hanâzir = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Erzen = t and İспенç = t	37,11	99,02
Bidat-i Hanâzir = t	Âdet-i Ağnâm = t and Çavdar = t and İспенç = t	36,45	99
Bidat-i Hanâzir = t	Âdet-i Ağnâm = t and Erzen = t and İспенç = t	36,39	99
Bidat-i Hanâzir = t	Çavdar = t and Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and İспенç = t	36,08	98,99
Bidat-i Hanâzir = t	Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and Erzen = t and İспенç = t	36,02	98,99
Bidat-i Hanâzir = t	İспенç = t	39,42	98,92
Bidat-i Hanâzir = t	Hinta = t and İспенç = t and Şaîr = t	39,3	98,92
Bidat-i Hanâzir = t	Hinta = t and İспенç = t	39,3	98,92
Bidat-i Hanâzir = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and İспенç = t	39,3	98,92
Bidat-i Hanâzir = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Hinta = t and İспенç = t	39,18	98,92
Bidat-i Hanâzir = t	Âdet-i Ağnâm = t and İспенç = t	38,57	98,9
Bidat-i Hanâzir = t	Âdet-i Ağnâm = t and Hinta = t and İспенç = t	38,45	98,9
Bidat-i Hanâzir = t	Âdet-i Ağnâm = t and Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and İспенç = t	38,45	98,9
Bidat-i Hanâzir = t	Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and İспенç = t	38,14	98,89
Bidat-i Hanâzir = t	Deştânî ve Tapuy-ı Zemîn = t and Hinta = t and İспенç = t	38,02	98,88

Bidat-i Hanâzir = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t and Deştâbâni ve Tapuy-ı Zemîn = t and İспенç = t	38,02	98,88
Bidat-i Hanâzir = t	Âdet-i Ağnâm = t and Deştâbâni ve Tapuy-ı Zemîn = t and İспенç = t	37,3	98,86
Resm-i Revgan = t	Şaîr = t	42,09	98,41
Resm-i Revgan = t	Hınta = t and Şaîr = t	42,09	98,41
Resm-i Revgan = t	Hınta = t	42,09	98,41
Resm-i Revgan = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t	42,09	98,41
Resm-i Revgan = t	Âdet-i Ağnâm = t	41,24	98,38
Âdet-i Ağnâm = t	Şaîr = t	42,09	97,69
Âdet-i Ağnâm = t	Hınta = t and Şaîr = t	42,09	97,69
Âdet-i Ağnâm = t	Hınta = t	42,09	97,69
Âdet-i Ağnâm = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t	42,09	97,69
Resm-i Arûsâne = t	Resm-i Revgan = t	41,54	97,37
Resm-i Arûsâne = t	Âdet-i Ağnâm = t	41,24	97,21
Resm-i Arûsâne = t	Hınta = t and Şaîr = t	42,09	97,12
Resm-i Arûsâne = t	Hınta = t	42,09	97,12
Resm-i Arûsâne = t	Bâd-ı Hevâ Tamamı = t	42,09	97,12

C. EYALETİN TOPRAK İDARESİ

Osmanlı sisteminde eyaletlerin toprak idaresi mirî arazi (arazi-i emiriyye), mülk arazi (arazi-i memlûke) ve vakıf arazi (arazi-i mevkûfe) olarak üçe ayrılmaktadır. Bu araziler haricinde kamuya terkedilmiş araziler manasında metruk arazi (arâzî-i metruke) ve kimsenin tasarrufunda olmayan iskân mahallelerine uzak arazi manasında mevat arazi (arâzî-i mevât) de bulunmaktadır. Bu arazi çeşitlerinden vakıf araziler mülk sahipleri tarafından vakfedilen arazi yahut devlet yetkililerinin beytûlmâle ait mirî araziden bir kısmının gelirini hayır cihetiyle paylaşması şeklindedir. Mülkiyet hükümleri geçerli olan mülk arazilerde ise mâlik toprağın tasarrufu için her türlü yetkiye sahiptir. Mülk arazide mâlik arazinin rakabesi dahil her türlü tasarruf yetkisine sahiptir. Miras olarak bırakılabilen bu araziler üzerinde vakıf, akid, ihya, miras ve ikta gibi işlemlere tabi tutulabilir. Esasen haraç arazisi olarak bilinen mirî arazi ise Osmanlılarda en yaygın olan arazi türüdür. Ebüssuûd Efendi mirî araziye hukuki sisteme dahil eden ve arazi çeşitleri hakkında fetvalarıyla bu sistemin kurucusu hükmündedir. Mirî arazi rakabesi devlet malı olarak kabul edilen ve tasarrufu devlet tarafından mutasarrıflara ihale ve

tefviz edilen arazilerdir. Mîrî arazi dirlik ya da timar arazisi olarakta özel bir isimle kullanılmıştır.¹⁰³⁷

Tiflis eyaleti tapu tahrir defterleri incelendiği zaman görülmektedir ki yeni fethedilen Kartli bölgesi tümüyle Osmanlı arazi sistemine dahil edilmiştir. Mülk arazi şekline rastlanılmayan Tiflis eyaletinde arazilerden çok azı vakıf arazi olarak kaydedilmiştir. Has, Zeâmet ve Timar olarak üçe ayrılan mîrî arazi ise hem mufassal tapu tahrir defterinde hem icmal defterde hem de baş muhasebe kaleminde yer alan bir defterde kayıt altına alınmıştır. Bu arazi türlerinin tasarruf şekli ve sahip oldukları gelirler bu kaynaklar karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilerek bu kısımda aktarılacaktır. Çalışmanın bu bölümüne kadar tapu tahrir defterlerinden genel olarak mufassal olanlar kullanılmıştır. Bir Osmanlı eyaletinin toprak idaresi ile alakalı genel veriler icmal tapu tahrir defterleri¹⁰³⁸ ve timar ruznâmçe¹⁰³⁹ defterleridir. Bu defterler yanında Tiflis'te havâss-ı hümâyûn olmak üzere tahsis ve tahrir kılınanların defterhaneden verilen icmal sureti başlığıyla verilen Baş Muhasebe kaleminde tutulan defter has arazileri kayıt altına almıştır.¹⁰⁴⁰

Şunu da belirtmek gerekir ki Tiflis mukâtaaları bu bölümde ayrı bir başlık altında verilmiş ve burada yer alan has cihetleri o kısımda değerlendirilmiştir. Bu kısımda Tiflis eyaletinin kırsal kesiminde yer alan yerleşim birimleri hasıllarının has, zeâmet ve timar olarak tevcihleri açıklanacaktır.

1. HAS

Arapça bir kelime olarak Osmanlı idari diline geçmiş olan Hâs kelimesi padişaha ait olan sultan ve saraya tabi olan kişiler ve onların 100.000 akçeden fazla geliri olan şahsi mülkleri, arazileri ve dirlikleri için kullanılmıştır. Çoğulu olan Hassa ve Havas kelimeleri de çokça kullanılmıştır. Hâss-ı Hümâyûn, padişaha ait olan hasları ifade etmiştir. Hâss-ı mîr-i mîrân bulunduğu bölgenin beylerbeyi mîr-i mîrânının tasarrufunda olan yerler için kullanılmıştır. Hâss-ı mîrlivâ ise sancakbeylerinin yönettiği livaların başındaki kişinin yıllık geliri yüz bin akçenin üzerinde olan yerler için kullanılır.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁷ Halil Cin, "Arazi", *DİA*, III, s. 342-346; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Toprak Düzeninin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1992, s. 49-52.

¹⁰³⁸ BOA, TKGM.d., İcmal ve Mufassal-ı Eyalet-i Tiflis Tahrir-i Cedid, 208, 1137/1140.

¹⁰³⁹ BOA, TKGM.d., 836, Ruznâmçe, Tiflis, 1142/1729, v. 196a-203a; BOA, TKGM.d., 879, Ruznâmçe, Tiflis, 1146/1733, v. 182a-199b.

¹⁰⁴⁰ BOA, D.BŞM.d., 1613.

¹⁰⁴¹ Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, "Has", *DİA*, XVI, 1997, s. 268.

Haslar padişah hasları, vezirlerle diğer yüksek devlet memurlarına verilenler, hânedan mensubu hanımlara paşmaklık adıyla tahsis edilenler ve tekaüt yani emeklilik ücreti olan haslar olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Timar sisteminde sınıflar işlev ve kalıtıma göre ayrıştırılmaktaydı. İşlevsel olarak timarlar daha önce bahsedildiği gibi Has, zeâmet ve timar olarak üçe ayrılmıştır. Has iki türdür. Bunlar Havâss-ı Hümâyûn ve Havâss-ı Vüzerâ'dır. En zengin ve güvenilir kaynaklar Havâss-ı Hümâyûn için ayrılmış ve padişaha ait olan bu gelirler diğerlerinden ayrılmıştı. Havâss-ı Vüzerâ; Vilayet yöneticileri, sancakbeyleri yani mirlivalar ve beylerbeyileri yani mîr-i mîrânlar içindir.¹⁰⁴²

Tiflis eyaletinde haslar; Has, Hâss-ı Hümâyûn, Hâss-ı Mîr-i Mîrân ve Hâss-ı Mirliwa olmak üzere dört çeşittir. Tekâüt ya da paşmaklık hası ise Tiflis eyaletinde kaydolunmamıştır. Padişah hasları şehirlerden alınan bir kısım mukâtaa gelirlerinden, birçok köy ve mezranın hâsıllarından oluşmaktadır. Beylerbeyi hasları eyaletten eyalete farklılıklar göstermekle birlikte muayyen bir miktar sorumlusu oldukları eyaletten alınmaktadır. Beylerbeyilerin has gelirleri çoğunlukla görev yaptıkları eyaletten temin edilmekte ancak geliri düşük olan eyaletlerde bazı beylerbeyleri başka sancaklardan has geliri elde edebiliyordu. Sancak beyleri içinde benzer durumlar geçerliydi. Has sahibi beylerbeyi ve sancakbeyleri sefere giderken her 5.000 akçe geliri için bir cebelüyü beraberlerinde götürürlerdi. 1660-1661 mali yılı kayıtlarına göre devlet gelirlerinin $\frac{3}{4}$ 'üne yakın kısmı has, timar veya vakıf olarak hizmet sahiplerine dağıtılmakta padişah haslarının gelirleriyle de mahalli askerlerin kale muhafızlarının mevâcibleri ödenmekteydi.¹⁰⁴³

Mufassal Tapu tahrir defterine göre Tiflis eyaletinde 207 yerleşim yerinin toprak türü belirlenmiştir. Buna göre Tiflis eyaletinde yer alan 1649 yerleşim yerinin 163'ü Has, 27'si zeâmet, 12'si timar 4'ü vakıftır. İlk olarak oluşturulan veritabanı sayesinde tespit edilen bu araziler tablolar şeklinde verilecektir. Ardından diğer defterlerde yer alan icmallü¹⁰⁴⁴ araziler verilecektir.

Tablo 68: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Has Araziler

LİVA ADI	HAS		HÂSS-I HÜMÂYÛN	
	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
TİFLİS	-	-	41.264	2
SOMHİT	-	-	96.970	9
TİRYALİT	273.667	65	-	-

¹⁰⁴² Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi/Timar*, s. 120-121.

¹⁰⁴³ Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, "Has", s. 269.

¹⁰⁴⁴ İcmal defterlerinde kayıtlı has, zeâmet ve timarlar için kullanılan tabirdir.

KAYGULU	-	-	561.522	51
TOPLAM	273.667	65	699.756	62

Mufassal tapu tahrir defterine göre eyaletin tamamında Has ve Hâss-ı Hümâyûn olarak kaydedilen toplam 127 yerleşim yeri ve toplam 973.423 akçe vergi geliri tespit edilmiştir. Kaygulu livasının tamamı hâss-ı hümâyûn olarak kaydedilmiştir. Kaygulu livasında bulunan 51 yerleşim yerinden elde edilen toplam 561.522 akçe gelir has olarak kaydedilmiştir. Tiryalit livasında bulunan 65 yerleşim yeri ise 273.667 akçe değeri ile has gelirine dahil edilmiştir. Somhit livasında yer alan 9 yerleşim yeri 96.970 akçe geliri ile has olarak kaydedilmiştir. Tiflis'in Berathlı nahiyesinde yer alan Vaşlıvan köyü 17.264 akçe geliri ile hâss-ı hümâyûn olarak kaydedilmiştir. Tiflis'in Baydar nahiyesinde bulunan yatakhâ olarak kaydedilen Hüseyin Yağlıca (2) yerleşim biriminin kayıtlı 24.000 akçe geliri de hâss-ı hümâyûn olarak kaydedilmiştir. Böylelikle mufassal tapu tahrir defterine göre has arazilerin toplam sayısı 127 ve geliri 973.423 akçedir.

Tablo 69: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Mîr-i Mîran Arazileri

LİVA ADI	Hâss-ı Mîr-i Mîrân		Hâss-ı Mîr-i Mîrân-ı Tiflis	
	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
SOMHİT	17.050	2	-	-
KAZAK	12.000	1	-	-
TİRYALİT	-	-	332.658	29
TOPLAM	29.050	3	332.658	29

Tiflis beylerbeyi hassı olarak ise iki farklı türde kayıt bulunmaktadır. İlkinde sadece Hâss-ı Mîr-i Mîrân ibaresi yer alırken ikincisinde Hâss-ı Mîr-i Mîrân-ı Tiflis ibaresi kullanılmıştır. Hâss-ı Mîr-i Mîrân-ı Tiflis ibaresi ile Tiryalit livasında 29 yerleşim yeri 332.658 akçe geliri ile Tiflis beylerbeyine bağlanmıştır. Somhit nahiyesine tabi Karye-i Durğu Emir Hasanlı (12.120) ve Karye-i Yarıklı (4.930) yerleşim yerleri gelirleri 17.050 akçe beylerbeyine ayrılmıştır. Kazak livası Ahstabad nahiyesi Fahri Ali köyünün 12.000 akçe geliri Tiflis beylerbeyine ayrılmıştır. Toplamda 32 yerleşim yerinden toplam 361.708 akçe gelir Tiflis beylerbeyine ayrılmıştır.

Tablo 70: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Mirliva Arazileri

LİVA ADI	Havâss-ı Mir Liva-i Somhit		Hâss-ı Mir Liva-i Muhran	
	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI

GORİ	-	-	14.000	1
TİRYALİT	85.056	3	-	-
TOPLAM	85.056	3	14.000	1

Sancakbeyi geliri olarak Muhran ve Somhit mirlivalarına ayrılan gelirler mufassal tapu tahrir defterinde yer almıştır. Tiryalit livasına bağlı üç yerleşim yeri Somhit livası mirlivasına bağlanmıştır. Bu yerleşim birimleri Tiryalit nahiyesinden Ezen (18.856 akçe) ve Ahalkelek (2) (36.200 akçe) köyleri ile gumarit nahiyesinden Büyük Gumarid (30.000 akçe) köyüdür. Böylelikle Tiryalit livasından toplam 85.056 akçe Somhit mirlivası için ayrılmıştır. Muhran mirlivası için ise Gori livasına tabi Karakalkan ve Şansi nahiyesinden Ahşiri köyünün 14.000 akçelik geliri kaydedilmiştir. Böylelikle mufassal tapu tahrir defterine göre 4 yerleşim yeri 99.056 akçe gelir mirlivalar için ayrılmıştır.

Tablo 71: İcmal Tahrir Defterine Göre Mirliva Gelirleri

Mir Liva	Akçe
Hâss-ı Mîr-i Mîrân-ı Tiflis ¹⁰⁴⁵	544.260
Hâss-ı Mir Liva-i Muhran ¹⁰⁴⁶	173.000
Hâss-ı Mir Liva-i Somhit ¹⁰⁴⁷	420.156
Hâss-ı Mir Liva-i Akçakale ¹⁰⁴⁸	148.000
TOPLAM	1.285.416

İcmal tahrir defterinde Tiflis, Muhran, Somhit ve Akçakale mirlivalarının hasları hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Tiflis mîr-i mîrân-ı en yüksek gelire sahiptir. Kazak, Muhran ve Kaygulu livalarında ise kayıtlı has geliri tespit edilememiştir.

Tablo 72: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Tiflis Eyaleti'nin Tüm Has Arazileri

LİVA ADI	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
TİFLİS	41.264	2
SOMHİT	114.020	11
KAZAK	12.000	1
GORİ	14.000	1
TİRYALİT	691.381	97
KAYGULU	561.522	51
TOPLAM	1.434.187	163

¹⁰⁴⁵ BOA, TKGM.d., 208, v. 21a.

¹⁰⁴⁶ BOA, TKGM.d., 208, v. 40a.

¹⁰⁴⁷ BOA, TKGM.d., 208, v. 43b.

¹⁰⁴⁸ BOA, TKGM.d., 208, v. 61b.

Mufassal tapu tahrir defterine göre Hâss-ı Hümâyûn ve Hâss-ı Vüzerâ olarak kaydedilen bütün haslardan toplam 163 yerleşim yerinden 1.434.187 akçe gelir kaydedilmiştir. Kaygulu livasının tamamı Tiryalit livasının ise 116 yerleşim yerinin 97'si 736.805 akçe gelirinin 691.381 akçe geliri has araziler olarak kaydedilmiştir.

Mufassal tapu tahrir defteri kaydolunup İstanbul'da bâb-ı defteri'de kayıt altına alındıktan sonra Baş muhasebe kaleminde görülen lüzum üzerine eyaletin Hâss-ı Hümâyûn gelirleri ayrı bir defterde kaydedilmiştir. Defterin sonuna yazılan ibareden anlaşıldığı üzere cedid icmal olarak tutulan bu kayıtla has gelirler kayıt altına alınmıştır. *“Sureti defteri cedidi icmal i sultani budur ki naklolundu tahriren evaili şehri şevval sene 1140. (Evâil-i Şevval 1140/11-21 Mayıs 1728)”*¹⁰⁴⁹

Defterin son sayfasında yer alan buyrulduca ise baş muhasebeye kaydolunan defter hakkında şu ifadeler yer almıştır: *“Zamime-i memaliki İslamiye kılınan Tiflis memleketi Devleti Aliyyeye kaide-i kadimesi üzere müceddeden tahrir ettirilüp gelen tahrir defterleri ve Defterhane-i Âmirede hıfz olunmağla zeamet ve timar ve havassı mirliva maada havassı hümâyûn olmak üzere tahsis ve tahrir kılınanların defteri hakaniden verilen suret icmalidir. Malumu devletleri oldukda iş bu suret Başmuhasebeye kayd ve hıfz olunmak babında ferman devletlü inayetli sultanımız hazretlerininindir. 22 Zilkade 1140/30 Haziran 1728.”*¹⁰⁵⁰

Tablo 73: BaşMuhasebe Kalemi Defterine Göre Tiflis'te Bulunan Has Arazi Gelirleri

LİVA/NAHIYE ADI	TOPLAM YERLEŞİM YERİ SAYISI	HAS YERLEŞİM YERİ SAYISI	TOPLAM AKÇE	HAS GELİRİ AKÇE	FARK
[Sisay] ¹⁰⁵¹	135	121	1.363.832	1.221.752	-142.080
Nahiye-i Petre	41	28	370.359	297.560	-72.799
İmlahor (Der Kaza-i Gori)	161	117	2.429.879	1.416.782	-1.013.097
Nahiye-i Karakalkan ve Şanşi	52	51	368.190	340.800	-27.390
Hâssı Tiflis Mukâtaatı Tiflis			1.927.680	1.927.680	0
Nahiye-i Beratlı	238	250	1.889.838	1.461.638	-428.200
Nahiye-i Baydar	56	28	793.948	565.684	-228.264
Nahiye-i Tiryalid	83	51	595.765	194.618	-401.147
Nahiye-i Gumarit	17	14	119.437	66.406	-53.031

¹⁰⁴⁹ BOA, D.BŞM.d., 1613, s. 12.

¹⁰⁵⁰ BOA, D.BŞM.d., 1613, s. 13.

¹⁰⁵¹ Defterin en başında der liva-i Tiflis hâşhâ-i hümâyûn yazmakta ancak kâtip nahiye ya da liva ismini yazmamıştır. Yerleşim yeri isimlerinden anlaşıldığı üzere bu nahiye Gori livasına tabi Sisay nahiyesidir.

Nahiye-i Kaygulu	51	52	561.522	561.522 ¹⁰⁵²	0
Nahiye-i Muhran (Hâss-ı Hümâyûn)	44	32	428.550	284.550	-144.000
Liva-i Somhit (Hâss-ı Hümâyûn) Nahiye-i Taşır	47	46	302.015	182.945	-119.070
Nahiye-i Penbek	91	92	245.000	245.000 ¹⁰⁵³	0
Nahiye-i Somhit	133	28	1.490.596	167.552	-1.323.044
Liva-i Kazak (Hâss-ı Hümâyûn) Nahiye-i İnçe	56	38	192.505	60.500	-132.005
Nahiye-i Çuvaz	65	23	288.700	79.500	-209.200
Nahiye-i Ahstabad	76	37	432.820	137.830	-294.990
Nahiye-i Terek	34	20	129.500	62.800	-66.700
Liva-i Akçakale (Hâss-ı Hümâyûn)	66	56	657.450	476.900	-180.550
TOPLAM	1.446	1.084	14.587.586	9.752.019	-4.835.567

Tiflis eyaleti kırsalından alınan toplam gelirin 7.824.339 akçesi has geliri olarak kayıt altına alınmıştır. Tiflis eyaleti mukataa geliri olan toplam 1.927.680 akçenin de has geliri olarak kaydedilmesi ile birlikte toplam 9.752.019 akçe gelir Sultan Hassı olarak ayrılmıştır. Tiflis eyaleti kırsalından toplam 14.315.076 akçe vergi toplandığına göre bu gelirin 7.824.339 akçesi Hâss-ı Hümâyûn olarak kaydedilmiştir. Bu oran yüzdelik dilimde %54,7 ile çok yüksek şekilde ortaya çıkmıştır. Esasen bir eyaletin has gelirleri bu kadar yüksek çıkmamaktadır. Ancak Tiflis eyaletinde yaşanan sorunlar ve bize göre İshak Paşa'nın beylerbeyiliği döneminde şehrin güvenliği ve iaşesi için merkezi hazineden çok masraf yapıldığı için bu eyaletin gelirlerinin yarısından fazlası has olarak kaydedilmiştir.

2. ZEÂMET

Zeâmet Osmanlı timar sistemi içerisinde 20.000 akçeden fazla dirlik tasarrufuna verilen isimdir. Bu dirlikleri tasarruf eden kişilere zâim denmektedir. Zeâmet Osmanlı kanunnâmelerinde yirmi bin akçeden fazla geliri olan araziler için kullanılmıştır. Yirmi bin akçeden bir akçe bile eksik olsa o zaman timar denilir zeametden çıkar denilmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn'da görevli bürokratlara ve savaşlarda büyük yararlılık gösterenlere tahsis edilen topraklardır. Zeâmet kelimesinin idari bir muntaka olarak da anlamı vardır. Timar sistemi

¹⁰⁵² Kaygulu livasının toplam bütün geliri mufassal tapu tahrir defterinde de yer aldığına göre Hâss-ı Hümâyûn olarak kaydedilmiştir. Ancak katib hataen 571.733 akçe toplamış ve arada 10.211 akçelik fark oluşmuştur. Oluşturduğumuz veritabanına göre Kaygulu livasının toplam geliri 561.522 akçe olarak kaydedilmiştir.

¹⁰⁵³ Penbek nahiyesi kayıt altına alınırken kâtip hataen 252.400 akçe gelir kaydetmiştir. Ancak hesaplarımıza göre Penbek nahiyesinin 245.000 akçe geliri bulunmaktadır. Arada bulunan 7.400 fark kâtip hatasıdır.

içerisinde zeâmet sahibine tâbi olan tımarlı sipahilerin topluca bulunduğu askeri ve idari bölgeye zemaet denilmiştir. Fatih Sultan Mehmet öncesi 20.000-100.000 arası dirlikler genel olarak has ve timar olarak kaydedilmiş zeâmete rastlanmamıştır. Fatih döneminden itibaren tahrir defterlerinde zeâmet kelimesi çokça geçmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere bu dönemden itibaren timar ve zeâmet ayrımı yapılmıştır. Zâimlerin kendisi seferlere katılmak zorunda ve gelir olarak elde ettikleri her 5.000 akçe için bir cebeli getirme zorunlulukları vardı. Zâimler şayet sefere katılmaz zeâmet görevlerini yerine getirmezse zemaet toprağı elinden alınırdı.¹⁰⁵⁴

Zeâmet tahsisi için gereken berat merkezde hazırlanırdı. Zeâmetlerde aslolan 20.000 akçe üzeri geliri olan kılıç zemaet denilen arazilerdir. Ancak bazı timar sahipleri birkaç köyün hissesini toplayarak 20.000 akçe ve bu miktarı geçen bir zeâmet sahibi haline gelebilirdi. Tımarlı sipahi gösterdiği fedakârlık ve başarı dolayısıyla gelirine zam yapılarak zeâmet sahibi olmasına destek olunurdu. Ancak bu türden zeâmetlerin statüsü kılıç zemaetlere göre daha düşük olmuştur. İcmallü ya da kılıç zeâmetler hiçbir şekilde parçalanamazken ihtiyaç duyulduğu halde bu toplanmış timarlar yeniden ayrılabilirdi. Söz konusu hisseler tahrir defterlerinde an zeâmet şeklinde kaydedilmiştir. Bu ifade aynı zamanda zeâmet sahibinin kılıç kısmının başka yerde bulunduğunu gösterir.¹⁰⁵⁵

XVI. yüzyıl sonunda 35.934 timara karşılık 2.375 zemaet olduğu varsayılmaktadır. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin aktardığına göre imparatorluğun tamamında 78.675 timara karşılık 4.877 zeâmet bulunmaktadır.¹⁰⁵⁶ Tiflis eyaleti mufassal tapu tahrir defteri incelendiği zaman zeâmet olarak 27 yerleşim yerinin kaydı bulunmaktadır.

Tablo 74: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Zeâmet Araziler

LİVA ADI	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
TİFLİS	14.540	2
SOMHİT	16.250	7
TİRYALİT	43.424	18
TOPLAM	74.214	27

Mufassal tapu tahrir defterine göre Tiflis livası Beratlı nahiyesinde bulunan Samkret (7.326 akçe) ve Büyük Dağet (7.214 akçe) köyleri zemaet olarak kaydedilmiştir. Somhit livasından ise liva merkezinden Devet, Datur, Ahtala, Çoçuken, Barnik köyleri ve Emir Hasanlı

¹⁰⁵⁴ Erhan Afyoncu, "Zeâmet", *DİA*, XLIV, 2013, s. 162.

¹⁰⁵⁵ Erhan Afyoncu, "Zeâmet", s. 162-163.

¹⁰⁵⁶ Erhan Afyoncu, "Zeâmet", s. 163.

cemaati ile Hile kışlağı gelirleri toplam 16.250 akçe zeâmet olarak kaydedilmiştir. Tiryalit nahiyesinde bulunan 18 yerleşim birimi ise 43.424 akçe geliri ile zeamet olarak kaydedilmiştir. Ancak tablo 75’te verilen icmal tapu tahrir defterlerindeki verilere göre bu zeâmet arazilerini sayısı çok daha fazladır.

Tablo 75: İcmal Tapu Tahrir Defterine Göre Liva ve Nahiyelerin Zeâmet Arazileri

LİVA ADI	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
TİFLİS	15
SOMHİT	15
KAZAK	32
GORİ	22
TİRYALİT	19
TOPLAM	103

NAHİYE ADI	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
BERATLI	11
BAYDAR	4
SOMHİT	15
İNÇE	10
ÇUVAZ	12
AHİSTABAD	9
TEREK	1
GORİ	11
PETRE	8
İMLAHOR	3
GUMARİT	19
TOPLAM	103

İcmal tapu tahrir defterinden anlaşıldığı üzere toplam 103 zeamet arazisinde 535.104 akçe vergi geliri yazılmıştır. Mufassal defterde zeâmet arazi sayısı sadece 27 ve geliri 74.214 akçe idi. İcmal defterine göre en çok zeâmet arazisi 32 ile Kazak livasında yer alırken Akçakale, Muhran ve Kaygulu livalarında kayıtlı zeâmet arazisi bulunmamaktadır. Nahiyeler içerisinde ise bütün yerleşim birimi zeâmet olarak girilen Gumarit nahiyesi dikkat çekmektedir. Esasen mufassal tahrir defterinde toplam 17 adet yerleşim yeri bulunan Gumarit’e iki adet köyün daha eklendiği görülmektedir.

3. TİMAR

Timar kelimesi Türkçede dirlik ile eş anlamlıdır. Osmanlılarda devlete ait toprakların askeri ve idari amaçlarla tahsisine dayalı toprak sistemi olan timar sistemi devletin en başat sistemi olmuştur. Timar sistemi, Osmanlı eyaletlerinde askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder. Özellikle Osmanlı imparatorluğunun klasik çağında tarımsal ekonomi yönetiminin esas belirleyici faktörü yine bu sistem olmuştur. Timar sistemi aynı zamanda mîrî arazi sisteminin işleyişinde köylü reayanın statüleri ve ödeyecekleri vergilerin belirlendiği bir yönetim biçimi olmuştur.¹⁰⁵⁷

Osmanlılarda Timar sistemine dair belgeye dayalı ilk atıf Orhan Gazi (1324-1362) döneminde rastlanmıştır. Osmanlıların kendinden önce uzun zaman hüküm sürmüş olan Roma, Bizans, Moğol, Selçuklu, İran ve Memlük gibi devletlerden birçok tecrübeyi askerî ve idarî anlamda taşıdığı muhakkaktır. İslam devletleri akabinde Moğol ve Selçuklularda ki ikta sistemi yanında Bizanslıların pronia uygulaması timarın kaynağı olarak düşünülen bir yönetim tarzıdır. İkta sahibi tarafından savaş meydanına getirilecek yardımcı kuvvetlerin sayısı iktânın miktarıyla orantılıydı. Timar sistemindeki temel mantık iktaya benzer şekilde topraklara sahip kişilerin gelirlerini bu topraklardan temin ederek devlete asker sağlaması idi. İslam devletleri, Türk-Moğol devletleri, Bizans İmparatorluğu ve Batı Avrupa devletlerinin yönetim biçimlerinden azami derecede fayda sağlamayı beceren Osmanlıların klasik çağda kırsal alandaki yönetim sistemi timarla açıklanmıştı.¹⁰⁵⁸

XVI. yüzyıl Osmanlı kanunnâmelerinde kapsam ve şekilleri belirlenen timar sisteminin II. Murad döneminde hazırlanan timar icmal defterleri ile neredeyse aynı sistemdedir. Tipik bir Osmanlı sisteminden bahsetmek gerekirse bu timar sistemi demektir. Beylerbeyi yönetimindeki bir eyalet ya da vilayet, sancakbeyi yönetimindeki sancaklara ve her bir sancak subaşı zaim kontrolündeki subaşılıklara veya zeametlere bölünmekteydi. Zaimlerden biri seçilerek kendisine alaybeyi unvanı verilir ve bu kişi sancaktaki sipahilerle ilgili tüm işlerden sorumlu olurdu. Esasen sancak temel idari veya askeri birimdi beylerbeyilik ise sancakların eklenmesiyle yahut çıkarılmasıyla oluşturulmaktaydı. Bir sipahinin başlangıçtaki sancağından başka yerde görev yapması neredeyse imkansızdı. Sefer zamanı gelince çeribaşılar zeametteki sipahileri toplayarak subaşıya katılır ardından subaşılar sancakbeyi ile buluşurdu. Beylerbeyi ise sipahileri sancaklardan toplayıp kumandası altında Ordu-yı Hümâyun'a katılırlardı.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi/Timar*, İsam, İstanbul 2011, s. 117.

¹⁰⁵⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi/Timar*, s. 118.

¹⁰⁵⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi/Timar*, s. 119.

İcmal defterinde kayıtlı bir timar ve bu timara dahil köylerinkilerle uyumlu sınırlara sahip kılıç adı verilen mali ve askeri bir birim oluşturmaktaydı. Bu sınırlar içinde kayıtlı haneler hukuken timar sahibinin reayasıydı. Timar sahiplerine sâhib-i arz denilmekteydi. Bu timar sahipleri geniş yetkilere sahipti. Timar toprakları ve bu topraklar üzerindeki doğal kaynaklar dahil her şey sahibi arz tarafından kullanılabilirdi. Sâhib-i raiyyet'te denilen bu timar sahipleri işlenmemiş ya da boş arazi olan toprakları başka çiftçilerle doldurabilir ayrıca sahibi olduğu topraklarda arazi ve çiftçi üzerinde mîrî arazi ve reâyâ ile ilgili kanunlarda belirtilen şartları uygulamada tam yetkiye sahipti.¹⁰⁶⁰

Timar sahipleri çift resmi ve ispençe gibi kişisel vergileri toplarken sipahiler ise arazi üzerinde işlenmiş ürün olan öşrü toplardı. Toprağın ekilmemesi durumunda alınan çift bozan vergisi bu durumda sipahinin olurdu. Timar sahibinin kaçan çiftçiyi on yıl içerisinde geri getirme yetkisi vardı.¹⁰⁶¹

Osmanlı idari sisteminde çiftçinin emeğinin mahallî otoritelerce suiistimal edilmesine ve askerî sınıflarla çiftçiler arasında şahsi ilişkilerin kurulmasına karşıydı. Reâyâ üretimle ilgili faaliyetleri yapmakta serbest olmakla birlikte timar sahibine kanunun belirttiğinden fazla ya da az vergi veremezdi. Bu anlamıyla Osmanlı köylüsü hür olup sipahilerin kölesi değildi. Osmanlı öncesi feodal sistemden kalan sipahinin atına saman vermek, hassa çiftliğinde, inşaat işinde çalışmak ve öşürlerin pazarlara götürülmesinde yardımcı olmak gibi görevleri olsa da karşılığında ücrete tabi olmuşlardır. Osmanlı timarı Bizans-Balkan bağlamında olduğu gibi bir mali birimdi. Tapu tahrir defterlerinde her timarın sonuna konulan hâsıl bizzat timara işaret etmektedir. Buradaki hâsıldan kasıt timar gelirinin ana toplamı manasındadır. Timar sahipleri ve köylü arasındaki ilişki mali yöne tabi olduğu için her an bozulmaya müsaitti. Her iki tarafta kendi çıkarını gözetip mali yükümlülüklerden kaçmaya çalışmaktaydı. Ancak kanunnâmelerde her iki grubundan hak ve sorumlulukları detaylı olarak açıklanarak bu sorun çözülmeye çalışılmıştır.¹⁰⁶²

Osmanlı sisteminde sipahilerin sayısında istikrarı sağlamak böylece timarların bölgesel ve mali birliğini koruyacak çeşitli önlemler alınmıştır. Her timar birimi kılıç olarak icmal defterlerinde ayrı bir madde halinde kaydedilmiş ve bu birimler değiştirilmemeye çalışılmıştır. Deftere kaydedilen bir timar birimi hisse olarak parçalanamaz bağışlanamaz ya da bütün halinde bir başka birime katılamazdı. Bir kılıç birimini birden fazla sipahi tasarruf edemezdi

¹⁰⁶⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi/Timar*, s. 121.

¹⁰⁶¹ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Toprak Düzeninin Bozulması*, s. 64-70.

¹⁰⁶² Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi/Timar*, s. 122.

ancak bazı istisnalar olmuştur. Birden fazla sipahisi olan bölgelerde sipahilerin ya tamamı ya da sırasıyla (benevbet) sefere çıkabilirlerdi. Osmanlı timar sisteminin batılı sistemden en büyük farkı miras yoluyla aktarılamamasıdır. Osmanlı sisteminde ölen kişinin büyük oğlu timarın bir bölümüne başlangıç timarı oranında sahip olsa da feodal sistemdeki gibi bütünüyle aileye ait bir toprak değildi.¹⁰⁶³

Osmanlı istimâlet yani gönül kazanma politikası gereği fethedilen topraklarda timar sisteminin değiştirilen çeşitli şekillerini kullanmıştır. Balkanlarda pronia sahipleri genel olarak timar sahibi olarak evrilmiştir. Hatta timar sahibi olmak için Müslüman olmaya bile gerek yoktur. Balkanlarda birçok timarın Hıristiyanlar tarafından tasarruf edildiği bilinmektedir. Osmanlı'nın fethettiği bölgenin ileri gelen toprak yönetim sahibi aileleri Osmanlı sistemine dahil edilerek sipahi sınıfına dahil oluyorlardı. Yerleşik askeri ailelerin çocuklarına ocakzade denilmekte ve bu mirasçılar atası olan sipahi vefat ettiğinde yerine geçmekteydi.¹⁰⁶⁴

XVIII. yüzyılın başlarında timar sistemi giderek askeri fonksiyonunu kaybetmeye başlamıştı. 1715 tarihli Erzurum yoklamasında 2.119 timar köylerin harap halde olması ya da sipahilerin yoklamaya gelmemesi nedeniyle hazineye intikal ettirildi. Bu temayül hazinenin ihtiyaçları dolayısıyla daha da arttı.¹⁰⁶⁵

Tablo 76: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Timar Arazileri

LİVA ADI	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
TİFLİS	85.395	9
SOMHİT	12.051	1
KAZAK	5.000	1
GORİ	8.060	1
TOPLAM	110.506	12

Tiflis eyaleti Mufassal tapu tahrir defterine göre kayıtlı sadece 12 yerleşim yeri bulunmakta ve toplam 110.506 akçe değeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinden 9'u Tiflis livasında bulunmakta diğer üçü ise birer adet Somhit, Kazak ve Gori livalarında bulunmaktadır. Tiflis livası Beratlı nahiyesinde yer alan Beşçuvar, Hacako, Diğer Hacako, Dedahkur, Mhatkvirdi, Kvemo Telet, Hacı Telet, Karababa, Aklis, köylerinden toplam 85.395 akçe gelir timar olarak girilmiştir. Somhit nahiyesinden Büyük Derbas köyü Kazak livası Çuvaz nahiyesi

¹⁰⁶³ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi/Timar*, s. 124.

¹⁰⁶⁴ Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", s. 98-99.

¹⁰⁶⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi/Timar*, s. 130.

Abdullah Altunçular köyü ve Gori livası İmlahor nahiyesinden Abano (2) timar olarak kaydedilmiştir.

Mufassal tapu tahrir defterinde sadece 12 timar kaydı bulunurken bu sayı gerçek rakamı yansıtmamaktadır. 11 Mart 1729 tarihli mühimme hükmüne göre Tiflis'te 137 timar tahsis edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁶ Timar ruznâmçe defterlerinden 836 numaralı defterde Tiflis eyaleti timarlarından 19 timar hakkında işlem yapıldığı görülmüştür. Bu timarların 6 tanesi Tiflis livasına, 8 tanesi Kazak livasına, 4 tanesi Somhit livasına 1 tanesi ise Gori livasına tabidir.¹⁰⁶⁷ Timar ruznâmçe defterlerinden 879 numaralı deftere göre ise iki cüz şeklinde toplam 49 timar hakkında kayıt vardır. Bu kayıtların 35 tanesi Tiflis livasındadır. Tiflis livasına tabi Baydar nahiyesi timarları ile alakalı ise 23 kayıt bulunmaktadır. Tiflis livası haricinde kalan timarlar ise Somhit ve Kazak livalarında.¹⁰⁶⁸ Arazi türleri hakkında en tafsilatlı veriler ise icmal tapu tahrir defterinden elde edilmektedir.

Tablo 77: İcmal Tapu Tahrir Defterine Göre Liva ve Nahiyelerin Timar Arazileri

LİVA ADI	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
TİFLİS	66
SOMHİT	93
KAZAK	60
GORİ	41
TOPLAM	260

NAHİYE ADI	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
BERATLI	57
BAYDAR	7
SOMHİT	93
İNÇE	8
ÇUVAZ	24
AHİSTABAD	20
TEREK	8
GORİ	8
SİSAY	7
PETRE	2
İMLAHOR	24
CELAYİR	2
TOPLAM	260

İcmal tahrir defterine göre toplam 260 yerleşim yeri timar arazisi olarak kaydedilmiş ve toplam 1.492.544 akçe gelir yazılmıştır. Mufassal tahrir defterinde timar arazisi sadece 12 adet

¹⁰⁶⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/1010, (10 Şaban 1141/11 Mart 1729).

¹⁰⁶⁷ BOA, TKGM.d., 836, Ruznâmçe, Tiflis, 1142/1729, v. 196a-203a;

¹⁰⁶⁸ BOA, TKGM.d., 879, Ruznâmçe, Tiflis, 1146/1733, v. 182a-199b.

yerleşim biriminde ve toplam 110.506 akçe gelir ile kaydedilmişti. İcmal defterdeki veriler ile büyük fark olan mufassal defterde timar bilgilerinin oldukça eksik girildiği görülmüştür.

Somhit livasında toplam 93 yerleşim birimi timar arazisi olarak kayıt altına alınmıştır. Bu livada kayıtlı timarların tamamı Somhit nahiyesindedir. Tiflis'te 66, Kazak'ta 60 Gori livasında ise bu sayı 41'dir. Akçakale, Muhran ve Tiryalit livalarında ise timar kaydı bulunmamaktadır.

4. VAKIF

Tiflis eyaleti tesis edilirken Tiflis merkezde Gori ve Akçakale'de 9 adet vakıf kurulduğunu önce kısımda belirtilmişti. Bu vakıflara genel olarak Tiflis merkezde yer alan hamam, fırın vesaire dükkanların gelirleri kaydedilmiştir. Mufassal tapu tahrir defterine göre üçü Tiflis livasında biri Gori livasında olmak üzere dört köyün geliri vakıflara bağlanmıştır.

Tablo 78: Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Vakıf Araziler

LİVA ADI	TOPLAM VERGİ	TOPRAK TÜRÜ SAYISI
TİFLİS	158.320	3
GORİ	193.620	1
TOPLAM	351.940	4

Mufassal tapu tahrir defterine göre Tiflis livası Beratlı nahiyesinde bulunan Nahadır köyü (100.000 akçe) ile aynı isimli Karye-i Nahadır (2) (3.500 akçe) Dumanis nahiyesinde yer almakta ve bu köylerin toplam 103.500 akçe geliri İbrahim Paşa vakfına ayrılmıştır. Ribat-ı Celayir'e tabi Didube köyü ise 54.820 akçe geliri ile Sultan Ahmed vakfına ayrılmıştır. Böylelikle 352.940 akçe gelir vakıflara ayrılmıştır.

Tiflis eyaletinde toprak idaresine bakıldığı zaman devletin diğer eyaletlerinde olduğu gibi sistemli bir tahrir çalışması sonucu tespit edilen yerleşim birimleri ve gelirleri has, zeâmet ve timar olarak kayıt altına alınmıştır. 1728 tarihli mufassal tapu tahrir defteri, icmal defteri ve timar ruznamçeleri verileri aktarıldı. Ancak bu tarihten sonra bazı liva ve nahiyelerde bazı zeâmet ve timarların hatta hasların değişme ihtimali vardır. Nitekim taşra eyaletlerinde tesis edilen timar ve zeâmet hisseleri fethini müteakiben tahriri yapılan Tiflis eyaletinde de belirlenmiştir. 11 Mart 1729 tarihli mühimme hükmüne göre Tiflis'te 11 zeâmet ve 137 timar tahsis edilmiştir. Tiflis gibi yeni fethedilen Revan'da ise 14 zeâmet ve 490 timar tahsisi yapılmıştır. Uzun zamandır Osmanlı'ya tabi olan İshak Paşa idaresindeki Çıldır eyaletinde ise

100 zeamet, 22 yurtluk-ocaklık ve 787 timar hissesi mevcuttur.¹⁰⁶⁹ Tiflis eyaleti toprak idaresi olarak gelirinin %54'ünün has olarak belirlenmesiyle dikkat çekmektedir. Mufassal tapu tahrir defterinde eksik olan veriler Baş Muhasebe kalemi defteri ile karşılaştırılarak gerçek rakamlar ortaya çıkarılmıştır. Mufassal tapu tahrir defterinde timar vergileri hakkında yine timarlarla alakalı kayıtlarda birçok eksik vardır. Bu kayıtlar ise icmal tapu tahrir defteri, timar ruznamçeleri ve bazı perakende evraklar ile giderilmiştir.

---

¹⁰⁶⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/1010, (10 Şaban 1141/11 Mart 1729).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreç içerisinde Kafkasya ve İran coğrafyası ile ilişkileri yeknesak bir düzeyde dostluk ya da düşmanlık gibi basit kavramlarla ifade edilemeyecek bir seviyede ilerlemiştir. Bölge ile ilişkilerde tarihsel süreç ve siyasi konjonktürlerin farklılaşması ile genel kabullerin aksine çok girift ve karmaşık bir siyasi denklem ortaya çıkmıştır. Bu siyasi ahval içerisinde bölgeyi 1578 yılından sonra ikinci kez 1723 yılında fetheden Osmanlıların politikalarında bir değişim meydana gelmişti. Yaklaşık olarak yüz elli yıl önce Safevîlere karşı oldukça sert ve dini olarak zıtlıklar ilişkisine bağlı olan siyasi dil yerini daha olumlu bir üsluba bırakmıştır. Bu çalışmanın başlangıcında tespit edilen bu değişim ve dönüşümün emarelerini aktarmak çalışmanın ana amaçlarından birisi olmasa da bu hususa değinmek bize göre elzemdir. Zira Osmanlıların Tiflis'i fethi siyasi açıdan sadece Gürcüleri ilgilendiren bir husus olmayıp İran ve Rusya devletlerinin de konuya dahil ile çok geniş bir coğrafyada hakimiyet kurma mücadelelerini göstermektedir.

Literatürde, derinlemesine araştırmaya gidilmeden genel kabuller vasıtasıyla yapılan yorumlarda Osmanlıların bölgede oluşturduğu yeni eyaletleri tesis ederken “hemen elinden çıkacağını bildiği” şeklinde yorumlar yapılmış ve Babiâli'nin gereken önemi bölgeye vermediği söylenmiştir. Bu çalışmada gerek siyasi gerekse idari olarak Osmanlıların fethettiği diğer eyaletlerle aynı birliktelikte faaliyetlerde bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Zira Osmanlı eyaletlerinin fethedilme biçimleri ve fetih işlemlerinden sonra yapılan hakimiyet unsurlarının devreye sokulması işlemi aynı yeknesaklıkta Tiflis eyaletinde de uygulandığı görülmektedir. Bir şehir fethedilmeden önce buranın irsi yöneticisi olan kişilere yurtluk-ocaklık olarak idarenin bırakılma biçimi ve akabinde eyaletin sınırlarının çizilerek idari taksimatının yapılması Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerde uyguladığı gibi Tiflis'te de uygulamıştır. Vergiye tabi insanların can ve mal güvenliklerinin sağlanarak Osmanlı tebaası haline getirilmesi ve ödeyecekleri vergilerin tespiti bölge tarihi açısından sosyo-iktisadi veriler bulunmasına imkân sağlamıştır. Bu bulgular klasik anlayışta bulunan hataları tespit ederek Osmanlı-İran coğrafyası ilişkilerini anlamada ve bölgede tesis edilen eyaletlerin yönetim süreçlerini daha dikkatli şekilde inceleme gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tiflis eyaletinin idari olarak yönetim biçimi incelendiğinde ilk olarak bölgenin daha önceki yöneticilerinden Bagration hanedanından VI. Vahtang oğlu Bakar'a yurtluk-ocaklık olarak tevcih edildiği ancak bu hanedanın Osmanlı idaresini zaafa uğratacak hamlelerde bulunması ve Rus yanlısı bir tutum sergilemesi nedeniyle azledildiği görülmektedir. Vezir Receb Paşa'nın Tiflis beylerbeyiliğine atanması ile sadece yedi ay süren yurtluk-ocaklık idare

biçiminden klasik Osmanlı mîrî sistemine geçilmiştir. Tiflis'in ilk Osmanlı beylerbeyi olan Vezir Serasker Receb Paşa bu görevini yaklaşık bir yıl gibi bir süre yaptıktan sonra Çıldır beylerbeyi İshak Paşa 1725 yılından 1735 yılına kadar Tiflis beylerbeyiliği ve muhafızlığı yapmıştır. İshak Paşa birkaç kez görevden alınıp yerine bölgede bulunan seraskerlerden vezir Rüstem Paşa, Topal Osman Paşa, Şahin Mehmed Paşa ve Mehmed Behram Paşa gibi Osmanlı askerleri atansa da İshak Paşa yeniden Tiflis beylerbeyi olmuştur. Dolayısıyla yaklaşık on üç yıl süren Osmanlı hakimiyetinde Tiflis beylerbeyi olarak İshak Paşa on yıl gibi bir süre ile bu görevi sürdürmüştür. Böylelikle Çıldır beylerbeyi olan İshak Paşa'nın bölgede vazgeçilmez bir siyasi kişilik olduğu ve zaman zaman merkez ile anlaşmazlıklara düşse de Osmanlıların kendisinden vazgeçemediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1578 yılında Güney Kafkasya bölgesini idare etmek için kurulan Çıldır eyaletinin ve bu eyaleti olan yöneticinin stratejik olarak doğal bir şekilde bölgenin hâkimi olduğu ortaya çıkmıştır. Çıldır beylerbeyinin bu misyonunu yerine getirdiğini ve şahsi olarak İshak Paşa'nın bölge için vazgeçilmez bir devlet adamı olduğu ortaya çıkmıştır.

Tiflis'in fethini müteakiben Osmanlı paraları Tiflis darphânesinde basılmış, vakıflar tesis edilmiştir. Tiflis eyaleti arşiv vesikalarında geçtiği üzere "bilâ cedel" yani savaş olmaksızın fethedilmesine karşın kiliselerin camiye çevrilmesi durumu tarafımızdan tespit edilmiş ancak sebebi anlaşılamamıştır. Zira klasik usulde olduğu üzere "emannâme" ile ele geçirilen yerlerin ibadethanelerine dokunulmazdı. Tiflis eyaleti tesis edilirken yönetici olarak beylerbeyi atamasından sonra eyaletin tahririnin hazırlanmasına başlanmıştır. Tapu tahrir kâtibi ve bölgeyi bilen askerlerin önerisiyle Tiflis eyaleti kazalara ayrılmış ve gerekli kadı atamaları Tiflis'in fethinden yaklaşık bir yıl sonra yapılmıştır. Bu çalışmada Tiflis eyaletinin idari ve sosyo-iktisadi olarak tarihi incelenirken belirli bir etnik grup veya dini grupların yaşadığı bölge değil eyaletin tamamı incelemeye tabi tutulmuştur. Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığı zaman sadece belli bir etnik gurubun yaşadığı bölgenin çalışıldığı diğer bölgelerin göz ardı edildiği görülmüştür. Bu durumda ise eyalet yönetiminin sadece belirli bir cüzünün çalışıldığı dolayısıyla eyaletin tamamında var olan birlikteliğin anlaşılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bir bütün olarak Osmanlıların tasnif ettiği şekli ile eyaletin bütün liva ve nahiyeleri ele alınarak bu eksiklik giderilmiştir.

Yeni bir anlayış ve günümüz teknolojisinin getirdiği imkanlardan istifade ederek oluşturduğumuz veritabanı ile tapu tahrir defterinin bir eyaletin idaresini anlamada nasıl kullanılacağına dair özgün bir çalışma ortaya çıkarmayı hedefledik. Defterlerde kayıtlı bütün veriyi öncelikle analiz yapma imkânı sunan programlara aktararak veriyi sayısallaştırma işlemi

yapıp ardından bu sayıları anlamlı bir analize tabi tuttuk. Bunun sonucunda şimdiye kadar Osmanlı eyalet tarihi çalışmalarında ve tahrir çalışmalarında yığın halinde komplike olarak bulunan bu büyük verileri anlamlı bir veri seti haline getirdik. Dijital beşerî bilimlerin araç olarak kullanıldığı bu çalışmada Osmanlı tahrir defterlerini kendi içerisinde bir karşılaştırmaya tabi tutarak sayısal verileri en doğru şekilde aktarma imkânı elde ettik. Ayrıca oluşturulan, grafik, tablo ve haritalarla verilerin analizi ve görselleştirilmesi sağlandı.

Tiflis eyaleti tahrir defterleri incelenerek hazırlanan bu çalışmada eyaletin liva ve nahiyeleri tespit edilerek bu liva ve nahiyelerin ödedikleri toplam vergi ve demografik yapısıyla alakalı bilgiler analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda toplam 2.556.640 akçe mukataa geliri ve 14.315.076 akçe kırsal kesimden elde edilen gelir ile Tiflis eyaletinde toplam 16.871.716 akçe vergi kaydedilmiştir. Detaylı analizleri verilen bu vergilerin tarım mahsulü ürünler ve tarım arazileri üzerinden alınan vergilerin çoğunlukta olduğu tespit edildi. Özellikle hububat ürünleri olan buğday, arpa, çavdar, darı ve meyvelerden alınan vergilerin çok olması sebebiyle eyaletin ekonomisinin tarıma daha sonra hayvancılığa dayandığı tespit edilmiştir. İspence, Hınta, Şair, Çavdar, Erzen, Bidat-i Hanâzir, Bâd-ı Hevâ Tamamı, Resm-i Arûsâne, Resm-i Küvvare ve Resm-i Revgan ve Âdet-i Ağnâm vergilerinin eyaletin toplam gelirinin %90'ına tekabül ettiği ve en önemli vergilerin bu sayılanlar olduğu tespit edilmiştir. Toplam 8 liva ve 21 nahiyeden oluştuğunu tespit ettiğimiz Tiflis eyaletinin kırsal ve merkezi nüfusu ile alakalı bilgilere ulaşılmıştır. 4.928 neferin eyaletin merkezinde kayıtlı olduğu Tiflis eyaletinde kırsal yerleşimde yaşayan neferlerle birlikte 38.699 nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tiflis eyaletinin demografik ve iktisadi verilerinin analizi oluşturulan veritabanı sayesinde istatistiki bir veri olarak hatasız ve doğru bir şekilde analiz edilmiştir. Böyle bir veritabanı oluşturmadan tahrir defterleri kaynak kullanılarak yapılacak çalışmaların eksik kalacağını söylemek doğru olacaktır. Tahrir defterlerinin yapısından kaynaklanan ve bir yığın halinde istatistiki veri veren bu kaynakların güncel dijital bilimler aracılığı ile analiz edilerek farklı yaklaşım ve metotlarla incelenmesi defterdeki verilerin sayısallaştırılması ve görselleştirilmesinin Osmanlı şehir ya da eyalet tarihi çalışmalarında elzem olduğu görülmüştür.

Tiflis tahrir defterlerini analiz ettiğimiz veritabanı sayesinde Tiflis eyaletini kendi içerisinde bir ölçeklendirme ile kıyaslama imkânı elde edilse de Tiflis'in yakınında bulunan diğer eyaletler veyahut aynı dönemde imparatorluğun diğer eyaletleriyle kıyaslama imkanına sahip olunamamıştır. Bu durum mecburi olarak Tiflis eyaletini imparatorluk ölçeğinde konumlandırmak için bir eksiklik olarak ortaya çıkmıştır. Tiflis'in komşu eyaletleri hakkında

tapu tahrir defterlerinden faydalanılarak oluşturulan çalışmalar literatürde var olsa da bu çalışmalar aynen neşir ya da bir bilgi yığını olarak karşımıza çıkmakta bize istatistiksel olarak bir kıyaslama imkânı sunmamaktadır. Tiflis eyaletinin Güney Kafkasya ve İran'da yeni kurulan komşu eyaletlerle veyahut imparatorluğun diğer coğrafyalarında yer alan eyaletlerle bir kıyaslama yapılabilmesi için bu bölgelerin de dijital beşerî bilimlerin getirdiği imkanlar kullanılarak çalışılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Zira belirli bir zaman ve konu kapsamı ile sınırlandırılan bu çalışmada Tiflis'e komşu diğer eyaletlerin tahrir defterlerinin aynı şekilde sayısallaştırılması ve detaylı analizlerinin yapılarak kıyaslama imkânı elde edilmesi mümkün olmamıştır. Bu minvalde Güney Kafkasya ve İran coğrafyasında yer alan eyaletler hakkında yapılacak çalışmalara eksik ve hataları olsa da hazırladığımız çalışmanın örneklik teşkil edeceğine inanıyoruz. Bölgede bulunan eyaletlerin dijital beşerî bilimlerin sağladığı imkanlarla bu şekilde açık erişimli bir veri seti halinde çalışılması sonucu oluşacak bilgi havuzunda eyaletlerin kıyaslanması ve ölçeklendirilmesi ile daha doğru bir şekilde konumlandırılacağını öneriyoruz.

Osmanlılar Güney Kafkasya ve İran memleketlerini zorunluluktan dolayı ele geçirmiş ardından bölgede bulunan kaos ve krizden kurtulması için başta güvenlik olmak üzere Osmanlı imar ve şehirleşme hareketleri adına bütün faaliyetleri uygulamıştır. Bölgenin yöneticileri zaman zaman İstanbul'dan gelen bu emirleri başarıyla yapmaya çalışmış bazı zamanlar da başarısız olmuşlardır. Osmanlılar bölgeyi ele geçirdiği zaman yapmış olduğu idari taksimat ve bölgede yaşayanları iskân faaliyetleri o döneme kadar bölge ile alakalı yapılan en geniş çaplı faaliyet zinciri olmuştur. Siyasi sebeplerle Nadir Han'ın ortaya çıkarak bölgeyi Osmanlılardan geri alması kaçınılmaz bir durum olsa da Osmanlılar bölgenin refahı ve şenlendirilmesi için bütün imkanları seferber ederek bölgenin idari ve ekonomik yapısını kayıt altına almayı başarmıştır. Osmanlıların uyguladığı bu sistem Gürcistan bölgesinin tarihte tutulan ilk kayıt olmuştur. Dolayısıyla bölge tarihine ışık tutan bu defterler sadece bir kayıt olarak kalmamış Osmanlı sonrası idari sistemdeki etkisi özellikle Rusların idari taksimatında dahi Osmanlıların bu etkisi görülmüştür.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA, A.DVNS.MHM.d., 127-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141.

BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., 13.

BOA, AE.SMHD.I., 127/9277, (28 Şevval 1144/24 Nisan 1732).

BOA, AE.SAMD.III, 188/18196, (16 Şaban 1136/10 Mayıs 1724).

BOA, AE.SAMD.III, 76/7686, (11 Cemaziyelahir 1136/7 Mart 1724).

BOA, AE.SAMD.III, 91/9039, (19 Şaban 1139/11 Nisan 1727).

BOA, C.AS., 1204/53949, (5 Şevval 1136/27 Haziran 1724).

BOA, C.AS., 399/16489, (27 Receb 1135/3 Mayıs 1723).

BOA, C.DH., 214/10686, (29 Zilkade 1145/13 Mayıs 1733).

BOA, C.DRB.d., 36/1789, (12 Rebiülevvel 1138/18 Kasım 1725).

BOA, C.DRB.d., 45/2203, (20 Cemaziyelahir 1140/2 Şubat 1728).

BOA, C.EV., 513/25933-01-04. (1 Şevval 1135/5 Temmuz 1723).

BOA, C.ML., 10204. (29 Cemaziyelevvel 1141/31 Aralık 1728).

BOA, C.ML., 465/18936, (29 Safer 1136/28 Kasım 1723).

BOA, C.ML., 53/2468, (04 Cemaziyelevvel 1142/25 Kasım 1729).

BOA, C.AS., No. 48404.

BOA, D.DRB.THR., 1/10, (15 Şevval 1135/19 Temmuz 1723).

BOA, D.BŞM.d., 1613.

BOA, D.BŞM.MHF., 25/21, (07 Rebiülevvel 1145/28 Ağustos 1732).

BOA, D.BŞM.MHF.d., 25/46-47, (19 Ramazan 1145/5 Mart 1733).

BOA, AE.SMHD.I., 43/2587, (15 Şevval 1146/21 Mart 1734).

BOA, TS.MA.e., 977/14, (23 Cemaziyelevvel 1146/1 Kasım 1733).

BOA, D.DRB.d., no 164, (30 Ocak 1733/14 Şaban 1145).

BOA, D.DRB.d., no 164. (25 Mayıs 1734/21 Zilhicce 1146).

BOA, D.MKF.d., 28570, (29 Safer 1144/2 Eylül 1731).

BOA, C.NF., 4/170, (18 Rebiülahir 1142/10 Kasım 1729).

BOA, İE.AS., No. 7219.

BOA, C.AS., No. 40763.

BOA, İE.DHL., 2645.

BOA, İE.AS., 54/4884, (1 Şevval 1136/23 Haziran 1724).

BOA, İE.AS., 70/6314, (16 Rebiülahir 1140/1 Aralık 1727).

BOA, KK.d., Eyalet, Voyvodalık, Sancak ve Alaybeyliği Defteri, 523.

BOA, MAD.d., 10492, s. 401.

BOA, MAD.d., 10322, s. 454.

BOA, MAD.d., 10492, s. 469-480.

BOA, MAD.d., 3999, s. 34-53.

BOA, MAD.d., 3375, s. 102.

BOA, MAD.d., 817.

BOA, MAD.d., 3337.

BOA, MAD.d., 3983-4751-7459-15651-556

BOA, MAD.d., 03966, s. 15-29.

BOA, MAD.d., 18551/17.

BOA, MAD.d., 3589, s. 69.

BOA, MAD.d., 5117, s. 16-17.

BOA, MAD.d., 5117, s. 16.

BOA, NMH.d., VII, s. 78-79.

BOA, TKGM.d., 836, Ruznâme, Tiflis, 1142/1729, v. 196a-203a.

BOA, TKGM.d., 879, Ruznâme, Tiflis, 1146/1733, v. 182a-199b.

BOA, TKGM.d., İcmal ve Mufassal-ı Eyalet-i Tiflis Tahrir-i Cedid, 208.

BOA, TT.d., Tiflis Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri, 897.

BOA, TT.d., Tiflis Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri, 900.

Meşihat Arşivi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, Defter No. 21-22-23-24-25.

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçesi, Defter No 31-32-33-35.

Vakayı Nefis Ender-i Tiflis, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No 002435.

Vakayı Patrona Halil, Milli Kütüphane Yz. A. 1902/3.

Tâlikîzâde Mehmed Subhi, *Revâniyye*, TSMK, Revan Köşkü, No 1300.

İcmal-i Ahval-i Nadir Şah, Esad Efendi Küyüphanesi, No 2178.

Mecmûatü'l Menşûrât ve'l-Murâselât fî Ahdi'l-Vezir Abdullah Paşa Köprülü, Köprülü Kütüphanesi, No. 0.364.

ARAŞTIRMA ESERLER

Abdi Efendi, *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi*, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, TTK, Ankara 2020.

A. Abou-el-Haj, Rifat, *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel, Canan Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2018.

_____, “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of American Oriental Society*, S. 87, 1967, s. 498-512.

Afşar, Cahangir Hüseyin, *Azerbaycan Nadir Afşar Devleti*, Bilgeoğuz Yay. İstanbul 2015.

Ahmet Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, Ebuzziya, Konstantin 1308.

_____, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, haz. Mustafa Zahit Öner, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2022.

Afyoncu, Erhan, “Zeâmet”, *DİA*, 44, 2013, s. 162.

_____, *Defterhane-i Âmire*, TTK, Ankara 2014

_____, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *TALİD*, C. I., İstanbul 2003, s. 267-286.

Akbulut, Mehmet Yılmaz, *Hekimoğlu Ali Paşa (Paşalar Çağının Şeyhülviizerası)*, Timaş, İstanbul 2022.

_____, *The Scramble for Iran: Ottoman Military Diplomatic Engagements during the Afghan Occupation of Iran, 1722-1729*, Libra, İstanbul 2017.

Aktepe, Münir, "Ahmed III", *DİA*, II, 1989, s.34-38.

_____, *Patrona İsyanı (1730)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1958.

Allen, W.E.D., *History of the Georgian People*, Routledge, London, 1971.

Alimbarashvili, İoseb, "XVIII.-XIX. YY. Gürcü, Osmanlı ve Rus Nüfus Sayımı Defterlerine Göre Şida Kartli Bölgesi Ahalisi", *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, TTK, Ankara 2-3 Aralık 2019, s. 379-406.

Aliyev, Fuad, "Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması", *Azərbaycan Tarixi, (XIII-XVIII əsrlər)*, Red. Oqtay Əfəndiyev, III, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2007.

Araç, Ünal, *İktidar ve Sanat Damad İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)*, Vakıf Bank Yay., İstanbul 2022.

Arslan, İhsan-Artar, Hasan, "Gürcistan Fatihi Habîb b. Mesleme'nin Hayatı", *Akademik-Us*, C. IV, S. I, 2020, s. 115-137.

Artuk, İbrahim, "Cedîd Zencirikli", *DİA*, VII, 1993, s. 211.

Arunova, M., Eşrefyan, K. Z., *Nadir Şah-ı Afşar*, çev. Nergize Turaeva, Selenge, İstanbul 2015.

Askerov, Gusan, "Borçalı Bölgesi (VII.-XX. Yüzyıllar), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, 2020.

Ateş, Abdurrahman, *Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, Çizgi, Konya 2022,

Ayçiçek, Ayşe-Seçkin, Abdurrahman, "Gürcü Kaynaklarına Göre Tiflis Emirliği", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, s. 265-274.

Aydın, Mahir, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları*, C. VI, İstanbul 1986, s. 67-138.

Aydın, Mustafa, "Tiflis", *DİA*, XXXXI, 2012, s. 150.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Şah Tahmasb (1524-1576) Devri Safevî-Gürcü Siyasi Münasebetleri", *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, TTK, Ankara 2-3 Aralık 2019, s. 406-438.

_____, "Tarihte Tebriz", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi SBE, 2007.

Aynural, Salih, "Kapan", *DİA*, XXIV, s. 338-339.

“Baidari”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. Abaşidze Irakli Vissarionoviç, II, 1977, s. 153.

Bagrationi, Vahuşti, *Geografiya Gruzii*, Tiflis 1904.

“Bakar”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. Abaşidze Irakli Vissarionoviç, II, VIII, IV, 1977.

Bakır, Abdülhalik- Şenol, Feridun, “Ortaçağ Gürcistan’ının Meşhur Şehri: Tiflis (Şehrin Siyasî, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Tarihine Genel Bir Bakış)”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, IV, 2, 2020, s. 9-100.

Bakradze, Lasha, *Georgia on Maps*, Sulakauri Publishing, translation Alexander Bainbridge, Tbilisi 2020.

Barakat, Nora-Yaycıoğlu, Ali, “Critical Approaches to Digital Ottoman Studies: Promises and Challenges”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association, Digital Ottoman Studies*, Volume 9, Number 2, Fall 2022, s. 17-33.

Barkan, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğu Zirai Kanunlar*, İstanbul 1943.

Barthold, W.-Savory, R. M. “Kur”, *Encyclopedia of Islam* (2), Consulted online on 27 May 2023 http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_4527

Başar, Fahameddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı 1717-1730*, TTK Ankara 1997, s.151.

Baykara, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019.

Bayrak, Serpil, “13 Numaralı Mühimme Zeyline Göre Gence, Revan, İsfahan, Erdebil ve Tiflis’te Eşkiyalık Faaliyetleri (1727-1730)”, *TİDSAD*, S.25, 2020, s. 195-216.

Belâzürî, *Fütûhu’l Buldan-Ülkelerin Fethi*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yay., İstanbul 2013.

Beradze, Grigol, “On the History of the Political Relations of Safavid Iran and Georgia: King Luarsab II and His Captivity in Iran”, *Iran and the World in the Safavid Age*, ed., Willem Floor, Herzig Edmund, I. B. Tauris, 2012, s. 459-471.

Berdzenishvili, N. A.-Dondua, V. D.-Dumbadze, M. K., *Istoriya Gruzii S Drevneyşih Vremen Do 60-Kh Godov XIX Veka*, Gosudarstvennoye Izdatelstvo Uchyebno-Pedagogičeskoy Literaturiy, Tbilisi 1962.

Berdzenişvili, Niko-Canaşia, Simon, *Gürcüstan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul 1997.

- Berdzenişvili, D., "Trialeti", *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, IV, 1979, s. 699.
- Bilge, Sadık Müfit, "Gürcüler", *DİA(EK-I)*, 2020, s. 490.
- _____, *Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)*, Kitabevi, İstanbul 2015.
- _____, *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*, Kitabevi, İstanbul 2015.
- Bilgili, Ali Sinan, "Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.21, İstanbul 2009.
- _____, "Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre İran-Azerbaycan Şehirlerinde Ermeniler", *Ermeni Araştırmaları*, S. 53, 2016, s. 106. s. 99-140.
- _____, *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2011.
- Bosworth, C. E., MacKenzie, D. N., "al-Kabk", *Encyclopedia of Islam* (2), IV, s. 341-350.
- Bosworth, Edmund, "Eraq-e Ajam(i)", *Encyclopedia of Iranica*, VIII, 1998, s. 538.
- Bozkurt, Nebi, "Eman", İpşirli, Mehmet, "Eman (Osmanlı Dönemi)", ez-Zühaylî, Vehbe, "Eman (İslam Hukuku)", *DİA*, XI, 1995, s.79-81.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "Osmanlı Taşra Darphâneleri (1697-1758)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 29, İstanbul 2013, s. 27-76.
- Brokgauz, F. A., Efron, İ. A., "Bakar", *Entsiklopedičeskiy Slavar Brokrauza i Efrona*, Semenovskaya Tipolitografiya, I, SPb., 1892, s. 86.
- Gürcistan Tarihi*, Fransızca'ya çev. M. F. Brosset, Türkçe'ye çev. Hrand Andreasyan, yay. haz. Erdoğan Merçil, TTK, Ankara 2003.
- Butayev, Abdulakim Abdulkerimoviç, *Narodno-osvoboditelnoe Dvijenie na Vostoçnom Kavkaze pod Rukovodstvom Hadji-Davuda Müşkürskogo (Pervaya Tret XVIII veka)*, İzd. Mavel, Mahaçkala 2006.
- Butkov, P. G., *Materialy Dlya Novoy İstorii Kavkaza, s 1722 po 1803 god*, Ç.1, SPb., 1869.
- Cin, Halil, "Arazi", *DİA*, III, s. 342-346.
- _____, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Toprak Düzeninin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1992.
- Çakır, Baki, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XV-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003.

Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, “18. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro’nun İran Seferi”, *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkasya Özel Sayısı, C. II, s. 115-132.

_____, “Osmanlı Devleti’nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, II-III, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Çelik, Kübra Nur, “Osmanlı Devleti’nin Tiflis’i Fethi ve Burada Tutunma Çabaları (1723-1735)”, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Çelik, Kübra Nur-Tuğluca, Murat, “Tiflis’in Fethi ve Osmanlı’ya Entegrasyon Çabaları (1723-1735)”, *UTAD*, C. VI, S. 2, s. 49-75.

Çetin, Cemal, *Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneleri) (1690-1750)*, Hikmetevi, İstanbul 2013.

Demlikoğlu, Uğur, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu (Tiflis, Gori, Tob-Karaağaç ve Akçakale 1723-1735)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.

Djafar Pour, Ali, “Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1977.

“Dmanisi”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. Abaşidze Irakli Vissarionoviç, VIII, 1984, s. 546.

Dursun, Davut, “Gürcistan (Fiziki ve Beşerî Coğrafya)”, *DİA*, XIV, 1996, s. 310.

_____, “Kafkasya (Fiziki ve Beşerî Coğrafya)”, *DİA*, XXIV, 2001, s. 157-158.

_____, “Lezgiler”, *DİA*, XXVII, s. 169-170.

Emecen, Feridun, “Ağnam Resmi”, *DİA*, 1998, I, s.478-479.

_____, “Bennâk”, *DİA*, V, 1992, s. 458.

_____, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, Turkuvaz, İstanbul 2020.

_____, “Mufassaldan İcmale”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 16, 1996, s. 37-44.

_____, “Çıldır Eyaleti”, *DİA*, VIII, 1993, s. 300.

_____, “Çift Resmi”, *DİA*, VIII, 1993, s. 309.

_____, “Yamak”, *DİA*, XLIII, s.310-311.

Elisashvili, Aleksandre, *Tbilisi (A History in Tales)*, Artanuji Publishing, Tbilisi 2018.

Erkal, Mehmet. “Öşür”, *DİA*, XXXIV, 2007, s. 97-100.

Erkan, Kemal, *1734-1735 Osmanlı İnan Savaşı Mühimme Defteri (Ramazan 1146-Zilhicce 1147)*, Çamlıca, İstanbul 2011.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Kitap 2. Cilt, çev. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul 2011.

Fedakar, Cengiz, “Soğucak Kalesi’nin İnşası (1728)”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, VI. Cilt, Ankara 2018, s. 97-113.

_____, “Kafkasya’da Osmanlı Tahkimatı: Sohum Kalesi (1723-1729)”, *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkas Özel Sayısı, Sakarya 2017, s. 163-194.

Forsyth, James, *Kafkasya*, çev. Timuçin Bender, Ayrıntı, İstanbul 2019.

Frazer, James, *History of Nadir Shah*, London 1742.

Genç, Mehmet-Özvar, Erol, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar*, Ötüken, İstanbul 2021.

_____, “Osmanlı Maliyesinde Mukâtaa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 57-64.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, C. I, İstanbul 2018.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, C. II, İstanbul 2022.

_____, “Mukâtaa”, *DİA*, XXXI, 2006, s. 129-132.

_____, “Mâlikâne”, *DİA*, XXVII, 2003, s. 516-518

Genç, Serdar, *Lale Devrinde Savaş (İnan Seferlerinde Organiasyon ve Lojistik)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Gibb, H., “Eyâlet”, *Encyclopedia of Islam (2)*, II, s. 721-724.

Gvasalya, J., “Muhrani”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, VII, 1984, s. 231.

_____, “Satsiano”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, IX, 1985, s. 214.

Gippert, Jost, “The ‘Bun Turks’ in Ancient Georgia”, *Studies on Iran and the Caucasus*, ed.

Uwe Blaesing, V. Arakelova, Matthias, K. Gevorgian, Brill, Leiden 2015, s. 25-45.

Golikov, İ. İ., *Deyaniya Petra Velikogo*, Çast VI, Moskva 1938.

Gvritişvili, D., *İstoriya Gori*, Tbilisi, 1954.

Nebi Gümüş, “XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İliőikleri”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2000.

_____, “İslam Tarihi Kaynaklarında Ermeniler”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. I., TTK, Ankara s. 207-223.

_____, “Osmanlıların Gürcistan’ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)”, *Osmanlı: Siyaset*, C. I, s. 326.

_____, “Tiflis’te İkinci Osmanlı Hakimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İliőikleri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (2010)*, IV. Cilt-II. Kısım, TTK, Ankara 2015, s. 915-943.

_____, *İlk Dönem İslam-Gürcü İliőikleri*, Karadeniz Basın Yayın, Rize 2007.

Gümüşçü, Osman, “Yaylak ve Kışlak”, *DİA*, EK-2, 2019, s. 699-670.

Gümüşçü, Osman-Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, “Köy”, *DİA*, EK-2, 2019, s. 85-87.

Halaçoğlu, Yusuf, “Cürm ü Cünayet”, *DİA*, VIII, s. 138-139.

Hewsen, Rober H., *The Geography of Ananias of Sirak*, Wiesbaden. Reichert, 1992, s. 212.

Inozemtseva, E. I., Ő. A. Magaramov, N. D. Çekulaev, *Zapadniy Prikaspiy v Sostave Rossiyskoy İmperii (1722-1735 gg.): Sbornik Arhivnih Dokumentov*, Mahaçkala, Mavraev 2020, s. 180-184.

Itzkowitz, Norman, “Eighteenth-Century Ottoman Realities”, *Studia Islamica*, S. 16, 1962, s. 73-94.

_____, “Men And İdeas in the Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff, Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, s. 15-26.

İberieli, Sandro, *Gürcü Halkının Tarihi*, Cinius Yay., 2014.

Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür’it Tevarih*, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1976.

İnalçık, Halil, “Kanunnâme”, *DİA*, XXIV, 2001, s. 333-337.

_____, “İspence”, *DİA*, XXIII, 2003, s. 177.

_____, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, 2. Baskı, Ankara 1987.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İş Bankası Yay., İstanbul 2018.

_____, “İspence”, *DİA*, XXIII, 2003, s. 177.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, I, Kronik, İstanbul 2018.

_____, *Osmanlı İdari ve Ekonomi Tarihi*, İsam, İstanbul 2011.

İpşirli, Mehmet, “Beylerbeyi”, *DİA*, VI, 1992, s. 69-74.

Jikia, Sergi-Şengelia, Nodar, *1728 Tslis Tbilisis Vilayetis Didi Davtari*, I, Tbilisi 2009.

_____, Nodar, *1728 Tslis Tbilisis Vilayetis Didi Davtari*, II, Tbilisi 2010.

Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, II. Kitap, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

Kallek, Cengiz, “Kile”, *DİA*, XXV, s. 567-570.

_____, “Kantar”, *DİA*, XXIV, s. 317-320.

Kangül, Havva, “16. Yüzyıl Son Çeyreğinde Osmanlı Devleti ve Gürcistan Eyaletinin İdari ve Nüfus Yapısı”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2016.

Karahasanoğlu, Selim, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)”, *Unpublished Dissertation*, State University of New York at Binghamton, 2009.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takrîri Binyüzkırkçü’de Terkîb Olunmuşdur”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28 S. 46, 2009, s. 179-187.

Karamanlı, Hüsametdin M., “Gürcistan (Tarih: İslami Dönem)”, *DİA*, XIV, 1996, s. 311-313.

_____, “Gürcistan (Tarih: Osmanlı Hakimiyeti Dönemi)”, *DİA*, XIV, 1996, s. 314-316.

_____, “Osmanskaya Nalogovaya Sistema Azerbaycane v 20-30 gg. XVIII v. (Na Materialah i Sandjaka Kazah)”, *Avroreferat Dissertatsiya na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstorçeskih Nauk*, Baku 1985.

_____, “Dəftəri Müfəssəli Əyaləti Tiflis'də Yer Adları”, *Azərbaycan Filologiyası Məsələləri*, Elm, Baku 1985.

Kartlis Chovrebis Topoarqeologiuri Leksikoni, Edt. Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili, Zurab Bragvadze, Marine Kvatsadze, Georgian National Museum, Tbilisi 2013.

Kartlis Tshovreba (A History of Georgia), trans. Dmitri Gamqrelidze, edt. Stephen Jones, Artanuji Publishing, Tbilisi 2004.

Kartuli Numizmatikis Katalogi, Meridan Publishers, Tbilisi 2015.

“Kazah”, *Bolşoya Entsiklopedičeskava Slavarya*, II, 1987, s. 300.

Kazdal, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Kuzey Doğu Sınırında Bir Beylerbeyi: İshak Paşa ve Çıldır Beylerbeyliği Döneminde Açıkbaş Melikliği ile İlişkileri (1695-1703)”, *Kalemnâme*, C. VI, S. 13, s. 49-72.

_____, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*, Fecr, Ankara 2022.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı’da Vergi Sistemi*, Kayıhan, İstanbul 2014.

Khalilova, Tarana, “XVI-XIX. Yüzyıllarda Kuzeybatı Azerbaycan’ın Osmanlı Devleti ile İlişkileri ve Kültürel Bağlar: Car-Balaken Örneği”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi SBE, 2016.

Kılıç, Orhan, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri*, I-II. cilt, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2021.

_____, “Ocaklık”, *DİA*, XXXIII, s. 317.

_____, “Yurtluk”, *DİA*, XLIII, 2013, s. 614.

Kılıç, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006.

_____, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yay., İstanbul 2001, s. 71-77.

Kılıçaslan, Yasemin, “Cebeci”, *DİA*, VII, 1993, s. 182-183.

Kırca, Esin, “Osmanlı-İran Resmî Yazışmalarına Göre Osmanlı Devleti’nin Nadir Şah ve Caferilik Mezhebine Yaklaşımı (1736-1746)”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış Sayısı, s. 392-408.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1998.

Koca Ragıp Mehmed Paşa, *Tahkik ve Teyfik: Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*, yay. Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Kitabevi, İstanbul 2003.

_____, *Tahkik ve Tevfik*, Hüsrev Paşa Ktp. 376.

Korsakov, D. A., “Artemiy Petroviç Volinskiy, Biyografiçeskiy Oçerk”, *Drevnaya i Novaya Rossiya*, Çast I, 1876, s. 56.

Koyuncu, Mevlüt, “İslam Coğrafyacılara Göre İrminiyye”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. I., TTK, Ankara s. 225-231.

Köse, Ensar, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi (1724 İstanbul Antlaşması)*, Büyüyen Ay, İstanbul 2017.

Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 2014.

Kurt, Zeynep, “13 Numaralı ve 1727-1730 Tarihli Mühimme Zeyli Defteri”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi SBE., 2005.

Kuru, Levent, “İran’da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tercihâtı (1723-1735)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2020, S. 16, s. 133-171.

Kuru, Mehmet, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı (XVI. – XVII. Yüzyullarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi)*, Fol, İstanbul 2022.

Kuruşkin, Igor Viladimirovich, *Persidskiy Pohod Petra Velikogo. Nizovoy Korpus Na Beregah Kaspiya (1722-1735)*, Kvadriga, 2019.

Küçük, B. Harun, “Early Enlightenment in Istanbul”, *Unpublished Dissertation*, University of California, San Diego, 2012.

Külbilge, İlker, “18. Yüzyılım İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi SBE, 2010.

Küpelî, Özer, “İrak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevî Mücadelesi (XV-XVII. Yüzyıllar)”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 227-244.

Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri: 1578-1612*, Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1993, s. 201-206.

Lang, David Marshall, *Gürcüler, Eski Halklar ve Ülkeler*, çev. Neşener Domaniç, Ceylan Yay., İstanbul 1997.

Listsov, V. N., *Persidskiy Pokhod Petra I (1722-1723)*, Moskva 1951.

Lockhart, Laurance, “Husayn”, *Encycylopedia of Islam* (2), III, 1986, s. 603.

_____, *Nadir Shah*, Lahore 1976.

_____, *The Fall of Safavî Dynasty and the Afghan Occupation in Persia*, Cambridge University Press, Cambridge 1958.

Larson, E. John, “Bir İslâm Merkezi Olarak Tiflis”, çev. Nebi Gümüş, İSTEM, 2003, C. II, S. 2, s. 205-208.

Lomouri, Tamar, *Pulis Mimoktsevis İstoriisatvis Şua Saukuneebis Sakartveloşi*, ed. Tinatin Kuelia, Georgian National Museum. Artanuji Publishers, Tbilisi 2005.

Lordkipanidze, Yaso, *Nijnyaya Kartliya v Pervoy Çetverti XVIII Stoletiya*, Çast III-IV. Tbilisi, 1938.

Massie, Robert K., *Büyük Petro*, çev. Hakan Abacı, İş Bankası Yay., İstanbul 2019.

Mathee, Rudi, *Persia in Crisis: Safavid Decline and Fall of Isfahan*, I.B: Tauris, 2019.

Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayır, Akt., Seyit Ali Kahraman, I-VIII, TVYY, İstanbul 1996.

Mertayak, Aydın, “Nişli Mehmed Ağa’nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, Tokat 2005.

Metreveli, T., Bakradze, N., Asatiani, I., Yusubova, A., Ghoghoberidze, M., Bregadze, N., Basilaia, E. (2021), *Territoriality of the Georgian Orthodox Church*, Indigo/ University of St. Gallen, 2021. Erişim için bkz.: <http://toc.ge/>.

Minorsky, Viladimir, “Nadir”, *İA*, IX, s. 21-31.

Minorsky, Viladimir “Tiflis”, *İA*, XII, s. 264-279.

Minorsky, V., Bosworth, C. E., “al-Kurdj”, *Encyclopedya of Islam* (2), Consulted online on 27 May 2023; <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0545>

Money in Georgia, ed. Irakli Managadze, National Bank of Georgia, Tbilisi 2003.

Murphey, Rhoads, “Kasırsîrin Antlaşması”, *DİA*, XXIV, 2001, s. 575.

Mustafa, Reşad, *Tiflis Emirliyi*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü 2019.

_____, “Tiflis ve Etrafında Müslüman Nüfusu ve Azalma Sebepleri (7-13. Yüzyıllar)”, *Uluslararası Gürcistan’da İslamiyet’in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2017, s.47-55.

Mustafayev, Şahin, *Tiflis Eyaletinin Mufassal Defteri Borçalı ve Kazah (1728 Yılı)*, Pedagogika, Bakı 2001.

_____, *Tiflis Əyalətinin Müfəssəl Dəftəri Borçalı Və Qazax (1728-Ci İl)*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakı 2022.

Mustafazade, Tofiq, “Safevî Hanedanının Son Yılları”, *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 561-569.

Nadir Şah Mektuplaşmaları, 3 numaralı Name-i Humayun Defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşiv Yay., İstanbul 2014.

Orhonlu, Cengiz- Göyünç, Nejat. “Has”, *DİA*, XVI, 1997, s. 268.

Ortaylı, İlber, “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK, Ankara, 1992.

_____, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 7. Baskı, Ankara 2020.

Öz, Mehmet, *Osmanlı Tarihi Üzerine II, İnsan Toplum ve Ekonomi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2020.

Özcan, Abdülkadir, “Edirne Vakası”, *DİA*, X, 1994, s. 445-446.

_____, “Karlofça Antlaşması”, *DİA*, XXIV, 2001, s. 504-507.

_____, “Patrona İsyanı”, *DİA*, XXXIV, 2007, s. 189-192.

_____, “Sekban”, *DİA*, XXXVI, s. 326-328.

_____, “Topal Osman Paşa”, *DİA*, XXXXI, s. 242-246.

_____, “Pencik”, *DİA*, XXXIV, s. 226-228.

Özcan, Azmi, “Nadir Şah”, *DİA*, XXXII, 2006, s. 276-277.

Özer, Alaettin, “Vekayi’name-i Nadir Şah Der-Mezahib-i Şi’iyye-i Ca’feriyye”, *İstanbul Üniversitesi SBE*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1990.

Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul 2008.

Pağava, Irakli, *Şuasaukunovan Sakartveloşi Numinzmatikuri Evolutsiis Analizi (VIII-XIII aa.)*, İlia State University Press, Tbilisi 2015.

Pamuk, Şevket, “Kuruş”, *DİA*, XXVI, s. 458-459.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, T. İş Bankası Yay., İstanbul 2021.

“Penbeki”, *Gruzinskaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. Abaşidze Irakli Vissarionoviç, XII, 1977, s. 182.

Perry, J. R., “Nadir Shah Afshar”, *Encycylopedia Of Islam (2)*, VII, s. 853-856.

Plyuşara, A., “Bambah”, *Entsiklopediçeskiy Leksikon*, IV, SPb, 1835, s. 237.

Polovtsova, A. A., “Bakar Vahtanoviç”, *Russkiy Biografiçeskiy Slavar*, II, SPb., 1900, s. 423.

_____, “İese”, *Russkiy Biografiçeskiy Slavar*, VIII, SPb., 1897, s. 68-69.

Raymond, Andre, *Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, çev. Alp Tümertekin, YKY, İstanbul 2016.

Rota, Giorgio, “Conversion to Islam (and sometimes a return to Christianity) in Safavid Persia in the sixteenth and seventeenth centuries”, *Conversion and Islam in the Early Modern Mediterranean: The Lure of the Other*, Ed. Claire Norton, Routledge 2017.

Saçmalı, Muhammet Habib, “Batı’da Barış, Doğu’da Savaş: Pasarofça Antlaşması Sonrası Surye ve Irak’ta Nizamın Tesisi (1718-1722)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 49, İstanbul 2023, s. 7-31.

_____, “Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate”, *Unpublished Dissertation*, University of California, 2021.

Sahillioğlu, Halil, “Bâd-ı Hevâ”, *DİA*, IV, s. 416.

_____, “Darphâne”, *DİA*, VIII, 1993, s. 501-505.

S. V. Dumin, *Dvoryanskiye Rody Rossiyskoy Imperii*, Tom 3, Moskva, 1996.

Sarioğlu, Gülcan, “Yozefo Tiflisi’nin “Vâkı’ât-i Mir Veys ve Şah Hüseyin” Adlı Eseri’nin Tahlil ve Transkribi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mustafa Kemal Üniversitesi SBE, Hatay 2008.

Saladze, Sul Khan, *European Gravures of Old Tbilisi*, English translation Teona Macharashvili, Tbilisi 2020.

Sanadze, Manana, “The Issue of Genealogy of Armenians, Georgians and Other Caucasian Nations in the Historiography of the Middle Ages”, *Journal of Literature and Art Studies*, Vol. 7, No. 2, 2017, s. 207-225.

_____, *Chronology of Georgian Kings and Patricians of the Ancient Period And the Early Middle Ages*, C. I, Edwin Mellen Press, New York, 2017, s. 5-13.

Schefer, Charles, *İstanbul'da Fransız Elçiliği-Marki de Bonnac'ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri*, çev. Ali Şevket Bizer, Yay. Haz. Mustafa Daş, TTK, Ankara 2017.

Shaw, Stanford, "Iranian Relations with the Ottoman Empire in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *The Cambridge History of Iran*, VII, s. 297-313.

Sırrı Efendi, *Makale-i Vakı'a-i Muhasara-i Kars*, Esad Efendi Ktp. 2417.

Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744 (inceleme ve karşılaştırmalı metin)*, Yay. Haz. Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007.

Suny, Ronald Grigor, *The Making of the Georgian Nation*, Indiana University Press, London 1994.

Suvorina, A. S., *Zapiski İvana İvanoviça Neplüyeva*, Saint-Petersburg 1893.

Süleymanoğlu, Fikret, "Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Tiflis Eyaletinin Demircihasanlı Nahiyesine Dair (1723-1728)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IV, S. XIII, 2017, s. 199-212.

Şengelia, Nodari, "1728 Tarihli Tiflis Vikiyetinin Mufassal Defteri", *VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara 2009, s. 917-924.

Şeyhî, Vekayiü'l-Fuzalâ, III, 691, 711-716.

Tadhkirat al-Muluk: A Manual of Safavid Administration, trans. Viladimir Minorsky, London 1943

Tabakoğlu, Ahmet, "Âsiyâb", *DİA*, XXXIV, 2007, s. 583.

_____, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2016.

_____, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh, İstanbul 2015.

_____, "Öşür (Osmanlılar)", *DİA*, XXXIV, 2007, s. 100-103.

Takaşvili, Ekvtime, *Ruisis Samtsksos Davtari, 1715*, S. Makalatias Sakhelobis Goris İstoriul-Etnograpıuli Muzeumis Gamotsema, Tiflis 2015.

Tanrıverdi, Mustafa, *Çarlık Rusya'sı Döneminde Tiflis Vilayeti (1846-1914)*, TTK, Ankara 2019.

Taşığıl, Ahmet, "Hüseyin Mirza", *DİA*, XIX, 1999, s. 647-648.

Tbilisis İstoria, Sakartvelos CCR metsnieriebisa da İv. Javakhishvilis Sakh. İstoriis, Arkeologiisa da Etnografiis İnstıtıtı, Gamomtsemloba Metsniereba, Tbilisi 1990.

Tellioğlu, İbrahim, *XI-XIII. Yüzyullarda Türk Gürcü İlişkileri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2022.

Teyyuboğlu, Mustafazade Tevfik, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kafkaslarda Osmanlı-Rus İlişkileri”, *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 561-569.

Thomson, Robert W., *Rewriting Caucasian History: the Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles: the Original Georgian texts and the Armenian adaptation*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

Toumanoff, Cyril, “The Armeno-Georgian Marchlands”, *Studies in Christian History*, Georgetown 1963, s. 437-499.

Tucker, Ernest, *Nadis Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, University Press of Florida, 2006.

Tuncer, Şaduman, *III. Ahmed*, Timaş, İstanbul 2023.

Türkay, Cevdet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler/Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre*, İşaret Yay., İstanbul 2001, s. 2-3.

Uğur, Yunus, “Osmanlı Şehir Tipolojileri ve Atlası 1450-1700”, *Tübitak Projesi*, Kasım 2014-Kasım 2016.

_____, “Mapping Ottoman Cities: Socio-Spatial Definitions and Groupings (1450–1700)”, *Journal for Early Modern Cultural Studies*, V. 18, No. 3, 2018, s. 16-65.

_____, “Big Data in Ottoman Urban Studies: A Relational Approach to the Archival Data and to Socio-Spatial Analyses of an Early Modern Ottoman City”, *Social Sciences*, 7, 2018.

_____, “Big Data in Ottoman Urban Studies: A Relational Approach to the Archival Data and to Socio-Spatial Analyses of an Early Modern Ottoman City”, *Social Sciences*, 7, 2018.

_____, “Tarih Metinlerinde Harita, Tablo ve Grafikleri Kullanmak” *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, İdea Yayınevi, İstanbul 2018, s. 419-424.

_____, “Osmanlı Şehirleri Atlasına Doğru 1450-1700”, *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, Mahya Yay., OSAMER, İstanbul 2018, s. 15-35.

Ulutaş, Selcen Özyurt, Başer, Safiye, “The London Gazette'e Göre Nadir Şah Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 2019, s. 69-81.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ankara, 2008.

Uray, Mehmet Hüseyin. “Borçalı ve Kazak’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1728 Tarihli Tiflis Mufassal Defterine Göre)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004.

Ursinus, Michael, “The Role of the Vali of Çıldır in Ottoman-Caucasian Relations During the Late 18th Century”, *Caucasia Between the Ottoman Empire and Iran: 1555-1914*, ed. Raoul Motika, Michael Ursinus), Wiesbaden 2000, s. 41-48.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, TTK, Ankara 2011.

_____, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, TTK, Ankara 2011.

Ünal, Fatih, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüev*, Ankara, 2015.

Ürkündağ, Ayhan, “Ahmed Dürri Efendi’nin İran Sefaretnamesi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, 2006.

Üstünyer, İlyas, *Kaf Dağının Güney Yüzü Gürcistan*, Kaknüs, İstanbul 2010.

Valiyev, Elvin, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevî ve Rusya Kıskaçında”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.

Valiyev, Elvin-Yörük, Doğan, “Güney Kafkasya’da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)”, *SUTAD*, 2016, S. 40, s. 15-28.

Vekua, Abesaom-Lordkipanidze, David,- Zollikofer, Christoph ..., “A New Skull of Early *Homo* from Dmanisi, Georgia”, *Science*, Vol 297, 5 Haziran 2002, s. 85-89. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1072953>

Volhoyskiy, M. A.-Muhanov, B. M., *Kavkazkiy Vektor Rasiskoy Politiki*, Çast I-IV, Moskva, 2011.

Yâkut el-Hamevî, *Mucemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, C. 2, Beyrut 1977.

Yalçınkaya, M. Alaadin, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, S. XII, Ankara 2002, s. 470-502.

Yaycıoğlu, Ali, “Karlofça Anı: Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıla Nasıl Başladı”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 18, 2021, s. 8-56.

Yeşilot, Okan, *Şahın Ülkesinde (Rus Çarı I. Petro’nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy’in Kafkasya Raporu)*, Yeditepe, İstanbul 2014.

_____, “Borçalı Türkleri”, *Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, TTK, Ankara 2-3 Aralık 2019, s. 358-376.

Yörük, Doğan, Valiyev, Elvin, “Güney Kafkasya’da Osmanlı - Safevî Nüfuzunun Gürcü Kral ve Prenslarının Din Değişirmeleri Üzerine Etkisi”, *Osmanlı Araştırmaları 2*, Konya 2018, s. 79-96.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe yay., İstanbul 2011.

<https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/151566>

<https://www.ibm.com/products/spss-statistics>

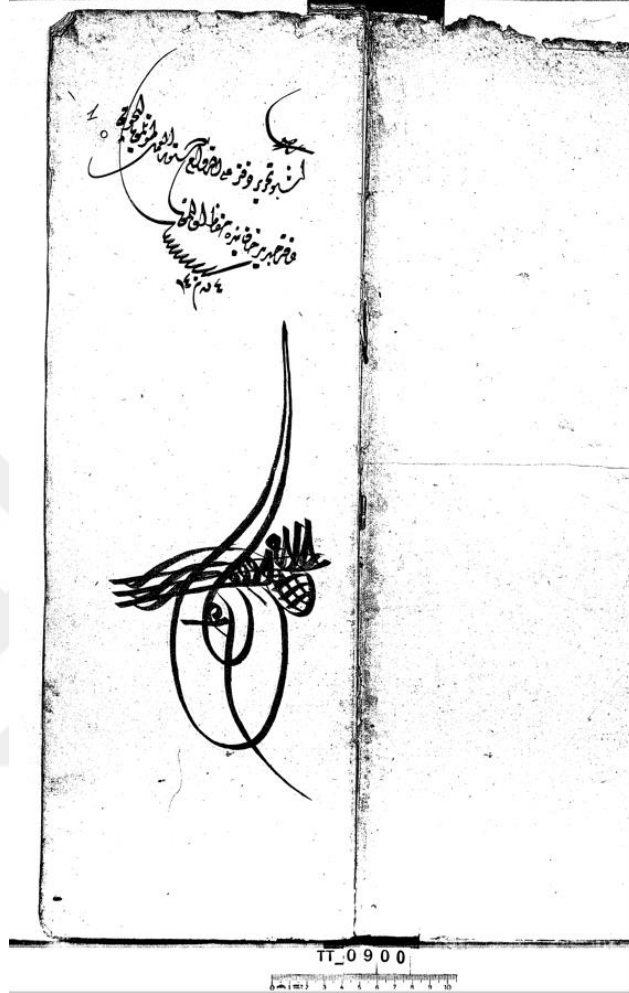
<https://travelgeorgia.ru/64/>

İslam Düşünce Atlası, Erişim: 30.05.2023. <https://islamdusunceatlası.org/haritalar>

<https://support.microsoft.com/tr-tr/office/pareto-grafi%C4%9Fi-olu%C5%9Fturma-a1512496-6dba-4743-9ab1-df5012972856>

EKLER

EK I:

900 numaralı tapu tahrir defterinin ilk sayfası

EK II:

897 numaralı tapu tahrir defterinin ilk sayfası

EK III:

Fotoğraf 8: Gürcistan Ulusal Müzesi, Tiflis; S. Sazak, 2022 Temmuz.

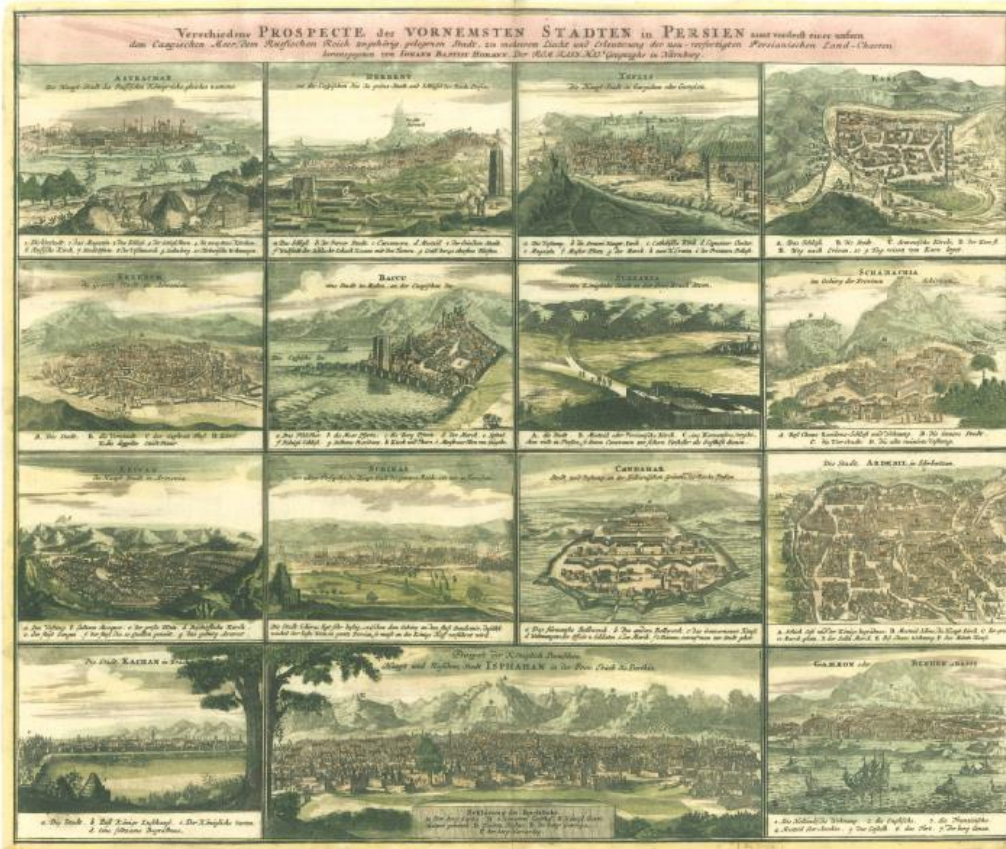
EK IV:

*Coin of Vakhtang VI of
Kartli,
1708/1709
Georgian National
Museum*

Fotoğraf 9: VI. Vahtang Dönemi Basılan Gürcü Parası

EK V:

Johann Baptist Homann,
1663-1724
Verschiedene Prospective der
vornehmsten Städten in Persien
[with Tournefort's view of
Tiflis]
Nürnberg: [1762]
Library of Congress

Harita 13: Tiflis, Kars, Erzurum, Bakü, İsfahan, Astrahan, Derbent, Şamahı, Erivan, Şiraz, Kandahar ve Erdebil Şehirlerinin Tasviri

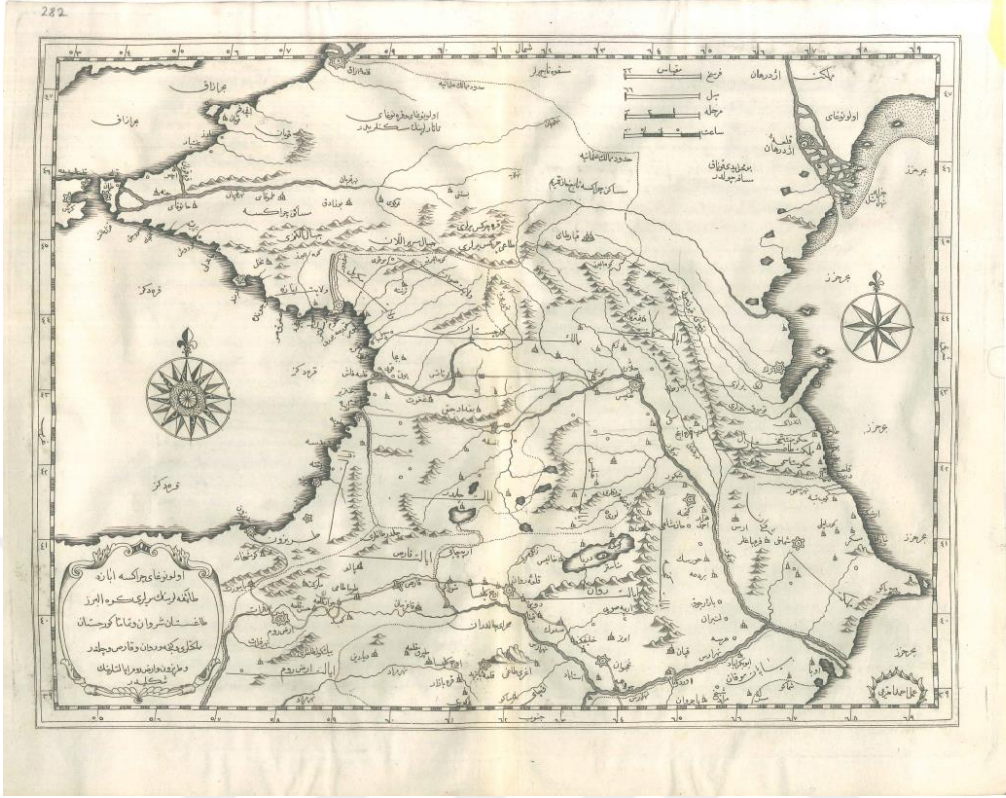
EK VI:

Harita 14: İbrahim Müteferrika'nın Memâlik-i İran haritası¹⁰⁷⁰

¹⁰⁷⁰ Lasha Bakradze, *Georgia on Maps*, s. 107. (İbrahim Müteferrika'nın haritaları Bakradze'nin derlediği kitapta renklendirilmiş ve kalitesi artırılmış şekilde kullanıldığı için tercih edildi.)

EK VII:

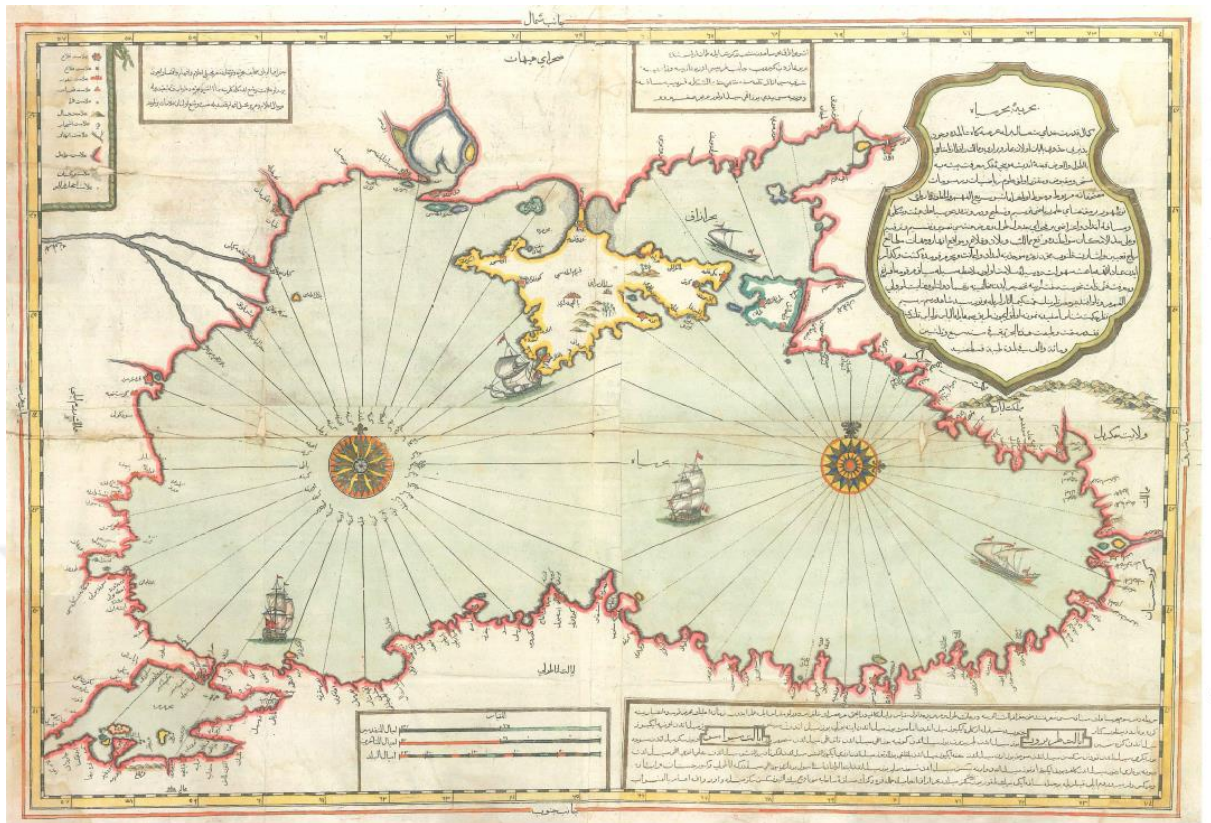
İbrahim Müteferrika
1674-1745
Ulu Nogay, Çeräkese ve Abaza taifelelerinin yerleri, Kuh-ı Elburuz, Dağistan, Şirvan ve tamamen Gürcistan memleketleri ve Gence ve Revan ve Kars ve Çıldır ve Trabzon ve Arz ı Rum eyaletlerinin şekli
in *Katib Çelebi, Kitâb-ı Cibânnümâ*
Kostantiniye (Constantinople), [1732] = 1145 [h.]
Bayerische Staatsbibliothek
The map reflects the first quarter of the 18th century, and not the time of the Katib Çelebi (1609-1657).

İbrahim Müteferrika,
Memalik-i İnan
[Kaart van Perzië,
Map of Iran]
1729
Regionaal Archief Zutphen

Harita 15: İbrahim Müteferrika'nın Kafkasya Haritası¹⁰⁷¹

¹⁰⁷¹ Lasha Bakradze, *Georgia on Maps*, s. 106.

EK VIII:

İbrahim Müteferrika
 (İbrahim Müteferrika), 1674–1745
 [Engraved map of the coasts of the Black Sea]
 1723

Harita 16: İbrahim Müteferrika'nın Karadeniz Haritası¹⁰⁷²

¹⁰⁷² Lasha Bakradze, *Georgia on Maps*, s. 105.

EK IX:

Fotoğraf 10: Mtshea Şehri ve Kür nehri, S. Sazak, Temmuz 2022.

EK X:

Fotoğraf 11: Küçük Kale ve Surları; S. Sazak, 2022 Temmuz.

EK XI:

VI. Vahtang Bagration

EK XII:

Bakar Şahnavaz Bagration

EK XIII:

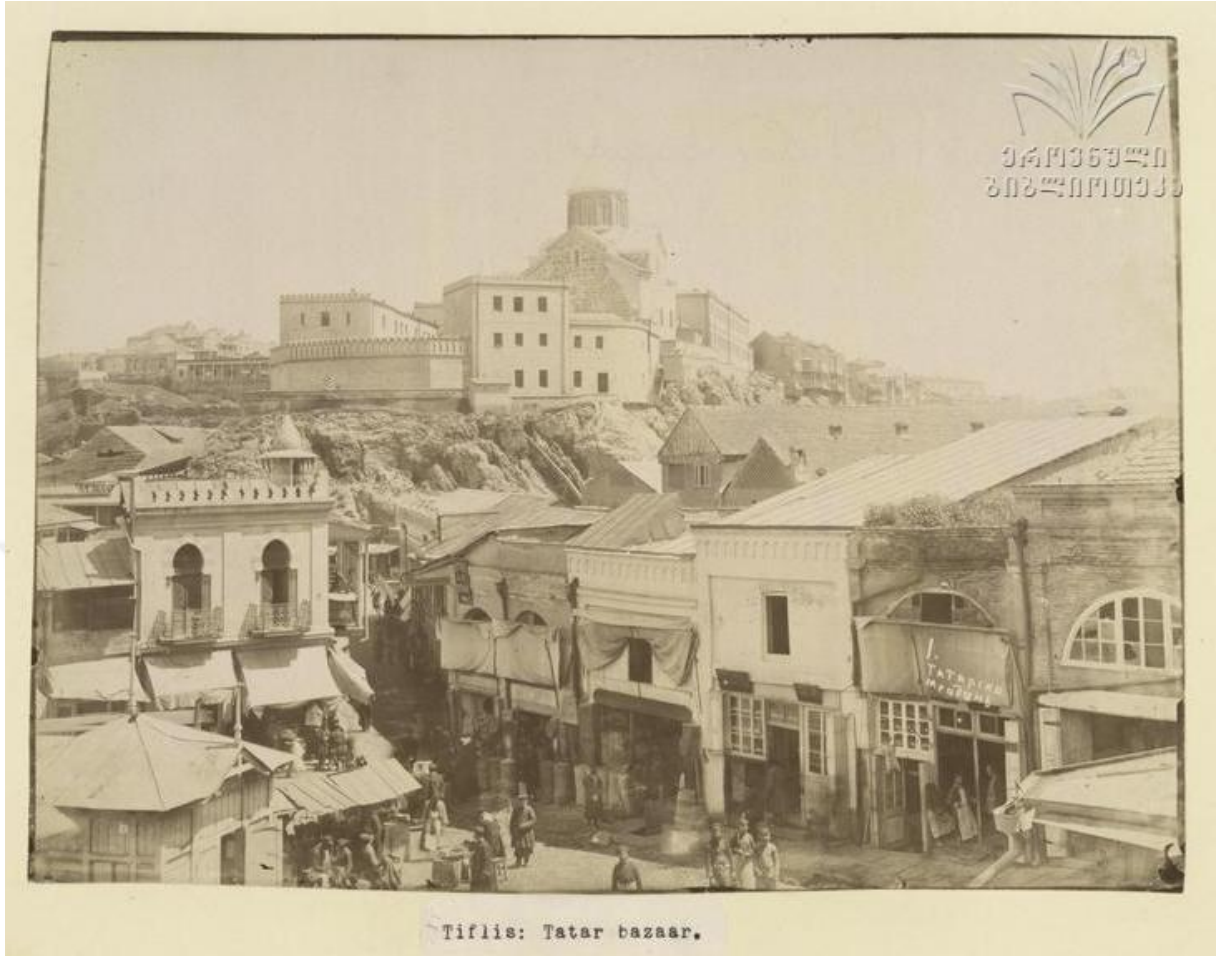

Tiflis Büyük Kale Sur Kalıntıları¹⁰⁷³

---

¹⁰⁷³ Gürcistan Parlamento Milli Kütüphanesi Arşivi

EK XIV:

Tiflis Tatar Pazarı¹⁰⁷⁴

¹⁰⁷⁴ Gürcistan Parlamento Milli Kütüphanesi Arşivi